

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี
และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ
Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and
Development of Human Civilization

โดย

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

พระรัตนะ แก้ว (รัตนสีโล)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๖๐

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760143

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี
และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ
Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and
Development of Human Civilization

โดย

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

พระรัตนะ แก้ว (รัตนสีโล)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๖๐

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

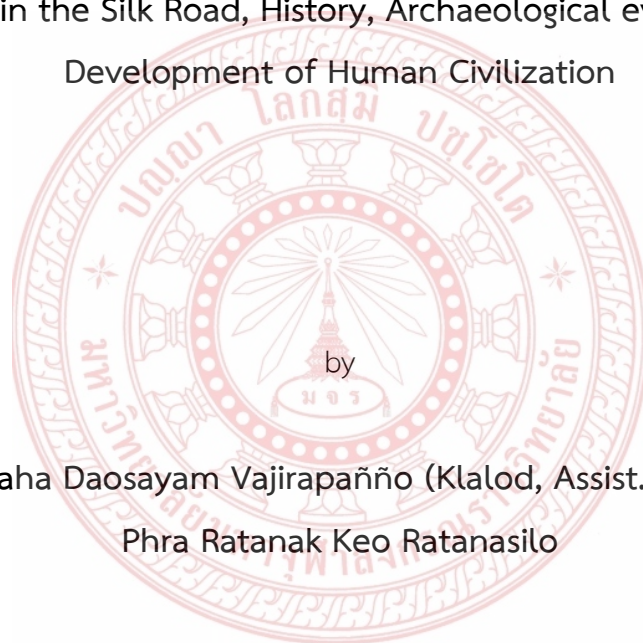
MCU RS 610760143

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and
Development of Human Civilization

Phramaha Daosayam Vajirapañño (Klalod, Assist. Prof.Dr.)

Phra Ratanak Keo Ratanasilo

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkaen Campus

B.E. 2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760143

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ
ผู้วิจัย:	พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร. พระรัตนะ แก้ว รตนสีโล
หน่วยงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนงานวิจัย:	สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาตินี้มีวัตถุประสงค์อยู่ ๓ ประการคือ ๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม ๒. เพื่อศึกษาหลักฐานหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่ไปตามเส้นทางสายไหมในอินเดียและจีน ๓. เพื่อศึกษาพัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติตามเส้นทางสายไหม การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เน้นการศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอารยธรรมของมวลมนุษยชาติที่ทิ้งร่องรอยไว้ตามเส้นทางสายไหมที่เรียงรายตั้งแต่จีนผ่านเอเชียใต้ เอเชียกลางไปถึงยุโรป เนื่องจากเส้นทางสายไหมมีขอบเขตที่กว้างไกลมากครอบคลุมทั้งทวีปเอเชียและยุโรปและอาฟริกาบางส่วน ผู้วิจัยจึงระบอบเขตวิจัยที่มณฑลซินเจียงของจีนและรัฐพิหาร ประเทศอินเดียเป็นหลัก จากการศึกษาการวิจัยเรื่องนี้ทำให้พบว่า

เส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางที่สำคัญยิ่งที่ทำให้มนุษยชาติได้เชื่อมติดต่อกันตั้งแต่ยุคก่อนพุทธกาล เป็นเส้นทางที่นำความเจริญมาให้กับมนุษยชาติในด้านต่างๆ คือ ด้านการค้าขาย ด้านศาสนา ด้านการเมือง ด้านอารยธรรม ด้านวัฒนธรรม และการพัฒนานวัตกรรมใหม่เกิดขึ้น โดยแยกเป็นประเด็นดังนี้

ด้านการค้าขาย การค้าขายนั้นเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ เพราะแต่ละชุมชนจะต้องมีการแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภค ในเบื้องต้นอาจจะเปลี่ยนสินค้ากันฟรีในหมู่เครือญาติ ต่อมาจึงเริ่มออกไปค้าขายในชุมชนที่ห่างไกล และไกลออกไปยังประเทศต่างๆ เมื่อมีการค้าขายแล้วจะต้องมีสิ่งตอบแทนนั่นคือเงิน ทอง หรือของมีค่าอื่นๆ เมื่อเป็นค่าตอบแทน จากการค้าขายนี้เองทำให้เกิดพัฒนาเงินตราแลกเปลี่ยน จากให้เปล่าหรือสินค้าแลกเปลี่ยนมาเป็นทองคำ ดีบุก ทองแดง เงินเหรียญที่ทำจากดีบุก ทองแดง แล้วมาเป็นเงินกระดาษ จนเป็นเงินแบบทันสมัยในปัจจุบัน ส่วนสินค้านั้นมี

มากมายทั้งสิ้นค้าอุปโภคบริโภคแต่ที่นิยมกันมากและมีคุณภาพดีคุณภาพใหม่ เพราะเป็นของหายาก มีเฉพาะในแผ่นดินจีนเท่านั้น จนเมื่อมีการลักลอบนำเอาตัวใหม่และกรรมวิธีการเลี้ยงออกจากเมืองจีนแล้วจึงเริ่มขยายตัวมากขึ้น

ด้านศาสนา เมื่อเส้นทางการค้าขายเจริญก้าวหน้าแล้ว นักบวช หรือพระสงฆ์จึงได้อาศัยเส้นทางการค้าออกไปเผยแผ่ศาสนาที่ตนเองนับถือ ศาสนาที่อาศัยตามเส้นทางสายใหม่มีมากคือพุทธศาสนา ฮินดู คริสต์ อิสลาม ยูกาย โซโรอัสเตอร์ เต๋า ขงจื้อ มณีทิ ในบรรดาศาสนามากมายเหล่านั้น พุทธศาสนานับว่ามีบทบาทมากที่สุดในเส้นทางสายใหม่ ได้ทิ้งร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีไว้มากที่สุด มีการขุดเจาะถ้ำเพื่อเป็นที่บูชาและที่พักอาศัย ที่ถาวนา สวตมนต์ ที่บรรยายธรรม ที่เก็บของมีค่า ที่เก็บคัมภีร์มากมายในอินเดียมีมากกว่า ๕๐๐๐ ถ้ำ ในจีนมีมากกว่า ๒๕,๐๐๐ ถ้ำ กระจายกันในที่ต่างๆ พบซากวิหาร พระพุทธรูป เจดีย์ คัมภีร์ทำจากเปลือกไม้ ไบลาณ ทองสำริด ทำจากแผ่นหิน จนพุทธศาสนาขยายตัวทั่วเอเชียก่อนที่พุทธศาสนาจะถูกแทนที่ด้วยศาสนาอิสลามในเวลาต่อมา ในเส้นทางสายใหม่ เราจึงจะพบโบราณสถานที่สำคัญทั้งพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามกระจายอยู่ทั่วไป

ด้านการเมือง เมื่อการค้า การศาสนาขยายตัวมากขึ้น ผู้ปกครองในแต่ละเมืองจะต้องส่งกำลังทหารเข้าควบคุมเส้นทางค้าขายเพื่อเก็บภาษี หรือเพื่อการคุ้มครองกองคาราวานทางการค้าของตน ต่อมาจึงเริ่มขยายอาณาเขตเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าถาวร ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ยินยอมจะต้องมีการต่อสู้ รบพุ่งกันมายาวนานหรือช่วงอายุคน ในยุคที่คำว่าประเทศยังไม่เกิดขึ้น อาณาจักรทางการเมืองจึงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีเจริญมีความเสื่อม จนคำว่าประเทศเป็นที่รู้จักมากขึ้น แต่ละประเทศจึงพยายามที่เข้าควบคุมอาณาเขตให้ได้มากที่สุด ผู้เข้มแข็งเท่านั้นจะทำสำเร็จ เราจึงเห็นประเทศจีนและอินเดียได้บทบาทนี้

ด้านอารยธรรม อารยธรรมที่เกิดจากเส้นทางสายใหม่มีมากมาย เช่น อารยธรรมในดินแดนจีนที่ครอบคลุมมนุษย์ตั้งแต่การเกิด การแต่งงาน การมีบุตร การทำบุญ การกิน การนอน การตาย ซึ่งแต่ละท้องที่แตกต่างกันออกไปแล้วแต่ท้องที่ เช่น การตายนั้นมีการฝังแบบชาวจีน และชาวคริสต์และอิสลาม การเผาแบบชาวพุทธ ฮินดู เซน เมื่อมีการตายแล้วมีความเชื่อว่าตายแล้วจะได้เกิดใหม่จึงมีการหากรรมวิธีที่จะรักษาศพไม่ให้เน่าเปื่อยด้วยนวัตกรรมที่หามาได้ จนมีการค้นพบศพที่มีลักษณะแบบมัมมี่แบบอียิปต์มากมาตามเส้นทางสายใหม่

ด้านนวัตกรรม ในเส้นทางสายใหม่ได้เกิดนวัตกรรมต่างๆเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ๑. นวัตกรรมการบันทึก จากยุคเริ่มแรกที่มีกจากจารึกใส่เปลือกไม้ แผ่นหิน แผ่นไม้ แผ่นดินเหนียวแผ่นทองแดง จึงเริ่มมาทำกระดาษเพื่อเป็นที่บันทึกเรื่องราวในศาสนาและการเมือง ๒. นวัตกรรมการขุดเจาะถ้ำ การขุดเจาะถ้ำนั้นเริ่มสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชปกครองอินเดีย แต่เป็นการขุดเจาะแบบง่ายๆ ไม่ซับซ้อน เมื่อเข้าสู่เอเชียกลางนวัตกรรมการขุดเจาะจึงเริ่มละเอียดมากขึ้น มีลวดลายตามเสา วาดภาพที่ผนัง มีการแกะสลักพระพุทธรูป มีการใส่ลวดลายที่งดงามประดับสถานที่ มีนวัตกรรมที่

ซับซ้อนมากขึ้น ๓. นวัตกรรมการทำศพ เพื่อรักษาสภาพศพไม่ให้เน่าเปื่อยย่อยสลายไปตามกาลเวลา เพื่อวิญญานนั้นจะได้กลับมาเกิดอีกโดยอาศัยร่างเดิม ในเบื้องต้นอาจจะทำแบบง่ายแต่ต่อมาเริ่มมี นวัตกรรมที่ทันสมัยใหม่ มีการค้นพบสมุนไพร และยาที่จะมารักษาศพให้นานและแห้ง สะอาดไม่มี กลิ่นเน่าเหม็น จนกลายเป็นนวัตกรรมที่น่าทึ่งจนบางเรื่องยังเป็นความลับที่คนยุคปัจจุบันไม่อาจจะ ทราบได้

Research Title: Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and Development of Human Civilization

Researcher: Phramaha Daosayam Vajirapanno (Klalod), Assist. Prof., Dr.
Phra Ratnak Kae Ratanasilo

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khonkaen Campus.

Fiscal Year: B.E.2560 / A.D.2017

Research Scholarship Sponsor: The Buddhist Research Institute,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Wangnoi Main Campus.
Wangnoi District, Phranakorn Sri Ayuddhaya Province.

Abstract

This Research Buddhism in Silk Road, History, Archaeological Evidence And to develop the civilization of mankind has three purposes: 1. To study the history of Buddhism in the Silk Road. 2. To study the archaeological evidence of Buddhism spreading along the Silk Road in India and China for development of human civilization along the Silk Road. This research is qualitative research. It focuses on the study of archaeological, historical and civilizations of humanity, leaving traces along the Silk Route from China through South Asia. Central Asia to Europe since the Silk Road has a very broad range covering parts of Asia and Europe and parts of Africa. The scope of the research was identified in China's Xinjiang

This study found that. Silk Road is the most important route to humanity has been connected since the pre-Era. It is a pathway that brings prosperity to humanity in terms of trade, religion, politics, civilization, culture, and innovation. The issue is as follows.

The trade comes with man. Each community has to exchange consumer goods. In the beginning may be exchanged for free among relatives. Later, they started to trade in distant communities and far away upto the other countries. When there is trade, there must be something that is money or other precious things. When the compensation from this trade itself, the development of foreign exchange Gold or Copper, Copper, Copper, Copper, and Silver. The money is modern. The product is abundant, consumer goods, but very popular and good quality you silk. Because it is too

rare. Only in the mainland China. When the smuggling of silk and the process of farming out of China began to grow.

When the trade route progressed, priests or clergy took the trade route to missionary self-respect. The religion that is based on the Silk Road is a lot of Buddhism, Hinduism, Christianity, Islamic, Zoroastrianism, Confucianism, and many other religions. Buddhism is very active in the Silk Road. The most archaeological evidence left. Caves are drilled for worship and shelters where prayers are prayed at the Dharma lecture. Precious stora

Buddhism expanded throughout Asia before Buddhism was replaced by Islam. The Silk Road We will find archaeological remains of Buddhism and Islam spread.

When politics, trade, religion grew. Governments in each city must send troops to control the trade routes for tax purposes, or for the protection of their commercial caravans. Later, it began to expand its territory to control permanent trade routes. If either party does not agree, there must be a fight. Fighting for a long time or age. In the era where the word country has not occurred. The political realm is constantly changing. There is a degeneration. The word is more known.

The civilization of the Silk Road has many meanings, such as civilization in China, covering human beings from birth, marriage, childbirth, merit, eating, sleep, death, each region varies depending on the region, such as death in the Chinese embedding, Christianity and Islam. The burning of the Buddhist Hinduism, when it is dead, is believed to be dead, will be reincarnated, so there is no way to find a way to preserve corpses decay with innovation.

Innovation in the Silk Road has caused many innovations such as 1. Innovation recording from the earliest times, the inscriptions of bark, stone plate, earth stick, copper sheet. They began to make paper to record religious and political stories. 2. Cave Drilling Innovation: The caves drum set began as the Ashoka Raj ruled India. But as a simple drilling does not hide when entering Central Asia, drilling innovation is getting more detailed. 3. Funeral creations To preserve the corpses do not decay, decompose according to time. The spirit will be born again by the original. In the first place, it may be simple, but later on, there is innovation. They discovered herbs. And drugs to keep the body long and dry. Clean, odorless, rotten.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ ครั้งนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นทุนสนับสนุนการวิจัยงบประมาณประจำปี ๒๕๖๐ ภายใต้แผนงานวิจัยของของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) เรื่องเส้นทางสายไหมเป็นเรื่องใหญ่มีเนื้อหาค่อนข้างมาก มีอาณาเขตกว้างไกล และมีเรื่องราวที่เกิดขึ้นเกี่ยวพันกับศาสนา การค้า การเมือง ประเพณี อารยธรรมของมนุษย์ก่อนโลก อีกทั้งนวัตกรรมหลายอย่างได้กำเนิดเกิดขึ้นตามเส้นทางสายไหมนี้ การทำวิจัยเรื่องนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอารยธรรมของมวลมนุษยเป็นอย่างมาก รัฐบาลจีนได้อาศัยเส้นทางนี้เป็นประตูออกไปสู่โลกภายนอก โดยการเผยแผ่วัฒนธรรมของตนเองและนำนวัตกรรมใหม่ๆ จากภายนอกเข้ามาพัฒนาปรับปรุงให้เจริญก้าวหน้า

เพราะเล็งเห็นความสำคัญของเส้นทางสายไหมที่มีมาแต่โบราณกาล รัฐบาลจีนในยุคปัจจุบันยังได้ขับเคลื่อนเส้นทางสายไหมแบบใหม่ เรียกว่า **หนึ่งแถบ หนึ่งเส้นทาง (One Belt One Road)** โดยขับเคลื่อนแนวคิดนี้ไปทั่วโลก โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เช่นการก่อสร้างถนน ทางรถไฟ เรือเดินสมุทร และเทคโนโลยีสมัยใหม่ไปยังประเทศต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ทางด้านการค้า การเมือง วัฒนธรรม และเศรษฐกิจอีกด้วย

ในการทำวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณท่านที่มีรายชื่อดังต่อไปนี้ในการสนับสนุนในการวิจัยคือ

๑. พระสุธีวีรบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากรโ) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้สนับสนุนผลักดันให้เกิดวิจัยเรื่องนี้ เพราะทราบว่างานวิจัยเรื่องนี้ ไม่ค่อยจะได้รับการสนับสนุนจากวช.นักเพราะไม่ได้ตอบโจทย์นวัตกรรม แต่เพราะท่านได้ผลักดัน และสนับสนุนอีกทั้งตั้งชื่อเรื่องวิจัย จึงทำให้ได้รับงบประมาณในการทำวิจัย **๒. พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. (สุกัญญา อรุโณ)** รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่นที่พยายามผลักดันให้คณาจารย์ได้เอาใจใส่ในการทำวิจัยเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ไปสอนนิสิต เพราะถ้าคณาจารย์ไม่ทำวิจัยแล้ว จะมาสอนลูกศิษย์ให้ทำวิจัยได้อย่างไร **๓. พระมหาอานนท์ อานนโท, ผศ.ดร.** อาจารย์ประจำวิทยาลัยพุทธศาสนานานาชาติ ผู้ชำนาญในภาษาจีนกลาง ที่ได้ช่วยเหลือจัดหาข้อมูลหลักฐานทางภาษาจีนและภาษาอังกฤษที่สำคัญให้ **๔. พระศรีสิทธิวิเทศ (ธวัชชัย ธมมชโย)** เจ้าอาวาสวัดไทยเหมอัครวาราม มณฑลเหอหนาน ประเทศจีน ประธานพระธรรมทูตสายจีน ที่ได้ให้ข้อมูลที่สำคัญแก่ผู้วิจัย **๕. ขอขอบคุณคณะญาติโยมหลายท่าน** เช่น คุณฐิติรัตน์ ลัมศิริภักดี และคณะที่ได้ถวายจตุปัจจัยนำพาไปสำรวจโบราณสถานที่มีมณฑลชินเจียง ประเทศจีนทั้งได้จัดหาหนังสือที่สำคัญในการรวบรวมทำงานวิจัยเล่มนี้ **๖. พระอาจารย์มหาชุติภัก**

อภินนโท ป.ธ.๙ ผู้อำนวยการส่วนวางแผนและส่งเสริมการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้ให้คำแนะนำด้วยดีเรื่องวิจัย จนสำเร็จลุล่วง ๗.ผศ.ดร.หอมหวล บัวระพา ที่ช่วยแก้ไขงานวิจัยและให้คำแนะนำด้านการวิจัยอย่างดี ๘.คณาจารย์หลายท่านในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่นประกอบด้วย รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, ผศ.ดร.สุวิน ทองปิ่น, ผศ.ดร.จรัส ลีกา ที่ได้สนับสนุนและแก้ไขบางบาบางตอนให้ งานนี้ออกมาสมบูรณ์มากขึ้น

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

๒๕ กันยายน ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ญ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๖
๑.๓ ขอบเขตด้านโครงการ.....	๖
๑.๔ ขอบเขตด้านเวลา.....	๗
๑.๕ คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	๗
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๑.๗ วิธีการดำเนินวิจัย.....	๑๘
๑.๘ กรอบแนวคิดของการวิจัย.....	๑๙
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๒๐
บทที่ ๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม.....	๒๑
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของเส้นทางสายไหม.....	๒๑
๒.๒ ขอบเขตของเส้นทางสายไหม.....	๒๖
๒.๓ ความสำคัญของเส้นทางสายไหม.....	๒๗
๒.๔ ศาสนาและลัทธิในเส้นทางสายไหม.....	๓๕
๒.๕ ประวัติศาสตร์การเผยแผ่พุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม.....	๔๑
๒.๖ บทสรุป.....	๕๐
บทที่ ๓ พุทธศาสนาและหลักฐานทางโบราณคดีในเส้นทางสายไหมของอินเดีย-จีน.....	๕๒
๓.๑ พัฒนาการของพุทธศาสนาในอินเดีย.....	๕๒
๓.๒ เส้นทางสายไหมกับการเชื่อมสองอารยธรรมอินเดีย-จีน.....	๖๕
๓.๓ แหล่งโบราณคดีในเส้นทางสายไหมของอินเดีย.....	๘๗
๓.๔ พัฒนาการของพุทธศาสนาแบบจีน.....	๑๐๑

๓.๕ พระสงฆ์จีนกับบทบาทตามเส้นทางสายไหม.....	๑๑๕
๓.๖ แหล่งโบราณคดีในเส้นทางสายไหมในจีน.....	๑๒๓
๓.๗ บทสรุป.....	๑๔๓
บทที่ ๔ พัฒนาการอารยธรรมของมนุษยชาติ.....	๑๔๔
๔.๑ ด้านวัฒนธรรม.....	๑๔๔
๔.๒ ด้านศาสนา.....	๑๔๖
๔.๓ ด้านการเมือง.....	๑๔๙
๔.๔ ด้านการเกิดนวัตกรรมใหม่.....	๑๕๑
๔.๕ ด้านเศรษฐกิจ.....	๑๕๗
๔.๖ ผลที่ได้รับจากพัฒนาการของเส้นทางสายไหม.....	๑๕๘
๔.๕ บทสรุป.....	๑๖๒
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๖๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๖๕
๕.๒ อภิปรายผลจากวิจัย.....	๑๗๐
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๗๒
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะทางวิชาการ.....	๑๗๒
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	๑๗๒
บรรณานุกรม.....	๑๗๔
ภาคผนวก.....	๑๘๐
ก. บทความวิจัย.....	๑๘๑
ข. กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๙๖
ค. ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับจากโครงการ.....	๑๙๘
ง. ภาพประกอบงานวิจัย.....	๒๐๑
จ. รูปแบบการจัดทำรายงานวิจัย.....	๒๐๐
ฉ. แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๑๒
ช. แบบฟอร์มการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๒๒๐
ซ. จดหมายตอบรับการพิมพ์.....	๒๒๗
ประวัติคณะผู้วิจัย.....	๒๒๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

รายงานวิจัยฉบับนี้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๖ เพื่อเป็นเอกสารประกอบการสอนรายวิชาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉพาะที่ต้องการอ้างอิงหลายฉบับจะใส่อักษรย่อของฉบับนั้นๆ ไว้ คัมภีร์ภาษาบาลี บางคัมภีร์มิได้ใช้อักษรย่อๆไว้ ให้พิมพ์รายละเอียดแบบเชิงอรรถทั่วไป อักษรย่อเรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

คำย่อ

วิ.มหา. (บาลี)

วิ.มหา. (ไทย)

วิ.ภิกขุณี. (บาลี)

วิ.ภิกขุณี. (ไทย)

วิ.ม. (บาลี)

วิ.ม. (ไทย)

วิ.จ. (บาลี)

วิ.จ. (ไทย)

วิ.ป. (บาลี)

วิ.ป. (ไทย)

คำเต็ม

วินัยปิฎก ภิกขุวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)

วินัยปิฎก ภิกขุวิภังค์ (ภาษาไทย)

วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)

วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ (ภาษาไทย)

วินัยปิฎก มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)

วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

วินัยปิฎก จุฬวคคปาติ (ภาษาบาลี)

วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)

วินัยปิฎก ปริวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)

วินัยปิฎก ปริวารวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)

ที.สี. (ไทย)

ที.ม. (บาลี)

ที.ม. (ไทย)

ที.ปา. (บาลี)

ที.ปา. (ไทย)

ม.ม. (บาลี)

ม.ม. (ไทย)

ม.ม. (บาลี)

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลกขณธรรคคปาติ (ภาษาบาลี)

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลกชั้นธรรค (ภาษาไทย)

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคคปาติ (ภาษาบาลี)

สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)

สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)

สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)

สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)

ม.ม. (ไทย)	สุดตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ. (บาลี)	สุดตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरปัณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ. (ไทย)	สุดตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
สํ.ส. (บาลี)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย สคาถวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ส. (ไทย)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สํ.นิ. (บาลี)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย นิทานวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.นิ. (ไทย)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ข. (บาลี)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย ขนธวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ข. (ไทย)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย ขันธวรรค (ภาษาไทย)
สํ.สพ. (บาลี)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย สพายตนวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.สพ. (ไทย)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)
สํ.ม. (บาลี)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย มหาวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ม. (ไทย)	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก. (บาลี)	องคฺตตรนิกาย เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทุก. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย ทุกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทุก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย ปญจกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ปญจก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย ฉกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตุตค. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย สตุตคนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.สตุตค. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย สตุตคนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย อฏฐกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.นวก. (บาลี)	สุดตันตปิฎก องคฺตตรนิกาย นวกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.นวก. (ไทย)	สุดตันตปิฎก อังคฺตตรนิกาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)

ช.ชา.สตุตติ.(บาลี)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สตุตตินิปาตชาตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ช.ชา. สตุตติ (ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สตุตตินิปาตชาตก (ภาษาไทย)
ช.ชา.อสีติ.(บาลี)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อสีตินิปาตชาตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ช.ชา. อสีติ (ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อสีตินิปาตชาตก (ภาษาไทย)
ช.ชา.ม.(บาลี)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิปาตชาตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ช.ชา. ม.(ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิปาตชาตก (ภาษาไทย)
ช.ม. (บาลี)	ขุททกนิกาย มหานิทเทศปาฬิ (ภาษาบาลี)
ช.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
ช.จ. (บาลี)	ขุททกนิกาย จุฬนิทเทศปาฬิ (ภาษาบาลี)
ช.จ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิทเทศ (ภาษาไทย)
ช.ป. (บาลี)	ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิตามคคปาฬิ (ภาษาบาลี)
ช.ป. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
ช.อป. (บาลี)	ขุททกนิกาย อปทานปาฬิ (ภาษาบาลี)
ช.อป. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
ช.พุทธ. (บาลี)	ขุททกนิกาย พุทธวสโปฬิ (ภาษาบาลี)
ช.พุทธ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงส์ (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี)	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	อภิธรรมปิฎก วิภังคปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (บาลี)	อภิธรรมปิฎก ปุคคลปณญตติปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)
อภิ.ก. (บาลี)	อภิธรรมปิฎก กถาวตถุปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ก. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก กถาวตถุ (ภาษาไทย)
อภิ.ย.(บาลี)	อภิธรรมปิฎก ยมกปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ย.(ไทย)	อภิธรรมปิฎก ยมก (ภาษาบาลี)
อภิ.ป.(บาลี)	อภิธรรมปิฎก ปฎฐานปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ป.(ไทย)	อภิธรรมปิฎก ปฎฐาน (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา รัฐบาลจีนได้สร้างความตื่นตาตื่นใจต่อโครงข่ายเศรษฐกิจขึ้นมา เรียกว่า “โครงการหนึ่งแถบ หนึ่งเส้นทาง” หรือ One Belt, One Road หรือ OBOR หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เส้นทางสายไหมแบบใหม่ของรัฐบาลจีน ในพุทธศตวรรษที่ ๒๖ หรือ คริสตศตวรรษ ๒๑ นี้ ประเทศจีนได้ริเริ่มโครงการนี้โดยเอาตัวอย่างเส้นทางสายไหมในอดีตมาเป็นแบบอย่างโดยมีจีนเป็นศูนย์กลาง โครงการนี้ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก แต่รัฐบาลจีนได้ประกาศเป็นนโยบายแห่งชาติแล้ว จึงดำเนินการอย่างต่อเนื่องตามเป้าหมาย เพราะกำลังคนและเทคโนโลยีในประเทศมีความพร้อม จวบจนกระทั่งการประชุมสุดยอด OBOR เมื่อ ๑๔-๑๕ พฤษภาคม ที่ปักกิ่ง ประเทศจีนที่ผ่านมา ทำให้คนทั่วโลกหันมาสนใจกับโครงการนี้ เพราะอยากจะทำรู้ว่า จีนจะก้าวขึ้นมาเป็นประเทศผู้นำที่ส่งเสริมการค้าโลกโดยชักจูงผู้นำประเทศต่างๆ มาเข้าร่วมประชุมได้มากน้อยเพียงไร ในขณะที่สหรัฐอเมริกาในสมัยโดนัลด์ ทรัมป์ หันไปยึดนโยบาย “อเมริกาต้องมาก่อน”

โครงการ OBOR ดำเนินไปแล้ว ๓ ปีกว่าหลังจากที่จีนประกาศเปิดตัวโครงการครั้งแรก การประชุมระดับสุดยอดของผู้นำประเทศจึงเป็นเรื่องจำเป็น ไม่เพียงแต่การประเมินเป้าหมายเหตุผลของโครงการ OBOR แต่ยังรวมถึงการประเมินความสำเร็จและผลกระทบของโครงการต่อประเทศที่เกี่ยวข้อง เพราะ OBOR เป็นโครงการโครงสร้างพื้นฐานระดับโลกที่มีขนาดใหญ่มาก โครงการมาร์แชลของสหรัฐฯ คิดมูลค่าในปัจจุบัน ๑๓๐ พันล้านดอลลาร์ เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจยุโรป หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็มีขนาดแค่ ๑ ใน ๑๑ ของ OBOR เท่านั้น

ในเดือนกันยายน ๒๐๑๓ สี จิ้นผิง ประธานาธิบดีจีน ในช่วงไปเยือนคาซัคสถาน แถลงเปิดตัวครั้งแรกถึงการริเริ่มโครงการ “แถบเศรษฐกิจเส้นทางสายไหม” ที่ประกอบด้วยเครือข่ายถนนและเส้นทางรถไฟ เชื่อมจีนกับยุโรปผ่านเอเชียกลางในเดือนตุลาคม ต่อมา เมื่อไปเยือนอินโดนีเซีย สี จิ้นผิง กล่าวเปิดตัวโครงการ “เส้นทางสายไหมทางทะเล” ที่เชื่อมท่าเรือจีนกับท่าเรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ ตะวันออกกลาง และยุโรป ตลอดเส้นทางบกและทางทะเล จะมีการลงทุนปรับปรุงท่าเรือ และสร้างศูนย์การผลิตอุตสาหกรรมและการค้าขึ้นมา

โครงการเครือข่ายเส้นทางสายไหมทางบกและทางทะเลนี้มีชื่อเรียกอยู่หลายอย่าง เช่น การริเริ่มแถบและเส้นทาง (Belt and Road Initiative) หรือ หนึ่งแถบ หนึ่งเส้นทาง (One Belt, One Road) โครงการเส้นทางบกมีชื่อเป็นทางการว่า “แถบเศรษฐกิจเส้นทางสายไหม” (Silk Road Economic Belt: SREB) ส่วนเส้นทางมหาสมุทร เรียกว่า “เส้นทางสายไหมทางทะเล” (Maritime

Silk Road) เมื่อสี่ จัณผิง เองกล่าวถึงโครงการนี้โดยรวมจะใช้คำในภาษาจีนว่า “Yi Dia Yi lu” ที่หมายถึง “หนึ่งแถบ หนึ่งเส้นทาง”

เส้นทางสายไหมไทย เป็นทางรถไฟขนาด ๑ เมตรตะวันออกเริ่มจาก กรุงเทพฯ ไปยังกรุงเทพมหานครแปดของกัมพูชา ต่อไปยัง นครโฮจิมินห์ซิตี้ ของเวียดนาม ขึ้นเหนือ โครงการเส้นทางสายไหมศตวรรษ ๒๑ จะใช้เงินลงทุน ๑.๔ ล้านล้านดอลลาร์ เกี่ยวข้องกับ ๖๐ ประเทศ ในเอเชีย ตะวันออกกลาง ยุโรป แอฟริกาตะวันออกและเหนือ ส่งผลต่อ ร้อยละ ๖๕ ของประชากรโลก มีผลกระทบต่อ ๑ ใน ๓ ของเศรษฐกิจโลก และ ๑ ใน ๔ ของการค้าโลก จีนกล่าวว่า ความสำเร็จของโครงการที่ผ่านมา ได้แก่ โครงการเฉลี่ยเศรษฐกิจจีน-ปากีสถาน มูลค่า ๖๒ พันล้านดอลลาร์ ที่ประกอบด้วยการสร้างถนน เส้นทางรถไฟ และโรงไฟฟ้า โครงการท่าเรือศรีลังกา ๑.๑ พันล้านดอลลาร์ โครงการรถไฟความเร็วสูงในอินโดนีเซีย และการสร้างนิคมอุตสาหกรรมในเขมร เป็นต้น ความสำคัญของเส้นทางสายไหมจึงมีความสำคัญมากสำหรับจีนตั้งแต่อดีตที่ผ่านมา เพราะ ๑.เป็นเส้นทางค้าขายที่สำคัญนำสินค้าจีนออกสู่ต่างประเทศ ๒.นำเงินตราเข้าประเทศทำให้เงินมั่งคั่ง ๓.นำชื่อเสียงของจีนแผ่กระจายไป ๔.สร้างอิทธิพลของจีนนอกประเทศอันจะเป็นประโยชน์ต่อจีนทั้งเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม นี่เป็นเส้นทางสายไหมในยุคปัจจุบัน

เส้นทางสายไหมในอดีตได้เริ่มขึ้น เมื่อ ๒๖๐๐ ปีก่อน เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของพุทธศาสนาได้เสด็จอุบัติขึ้น ทรงพระองค์ประสูติที่สวนลุมพินีวัน ประเทศเนปาล ตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงแสดงธรรมครั้งแรกนามว่า อัมมจักกัปปวัตตนสูตร และได้ปรินิพพานที่กรุงกุสินารา แคว้นมัลละในพรรษาที่ ๘๐ ในระหว่าง ๘๐ พรรษาที่พระองค์ได้บำเพ็ญพุทธกิจเป็นเวลา ๔๕ พรรษา โดยทำหน้าที่สงเคราะห์บุคคล ๓ ประเภทคือ ๑.พุทธตถจริยา สงเคราะห์ผู้คนในฐานะที่เป็นพระพุทธเจ้า ๒.ญาติตถจริยา สงเคราะห์พระญาติของพระองค์ให้ได้รับความสุขทั้งด้านกายและใจ ๓.โลกตถจริยา สงเคราะห์ชาวโลกทั้งมวลไม่ว่าจะเป็นพระราช อามาตย์ บุโรหิต พราหมณ์ เศรษฐี ขวานา นักบวช จนทำให้ผู้คนหันมานับถือพุทธศาสนาจำนวนมาก ไม่นานนักดินแดนอินเดียภาคเหนือได้กลายเป็นดินแดนแห่งผ้ากาสาวยัสตรี^๑

เมื่อพระพุทธองค์ได้ปรินิพพานไปแล้ว กำหนดการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระได้เลื่อนไปอีก ๗ วันนับแต่ได้ปรินิพพานมาเพื่อรอคอยพระมหาเถระผู้ใหญ่นามว่า พระมหาเถระรวมทั้งลูกศิษย์อีก ๕๐๐ องค์ เมื่อพระเถระและลูกศิษย์เดินทางมาถึงและกราบลงแทบพระบาท ไฟจึงได้ลุกไหม้เผาผลาญพุทธสรีระจนมอดไหม้ จากนั้นโศกพราหมณ์ผู้เป็นใหญ่ในการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุได้แบ่งออกเป็น ๘ ส่วนเพื่อมอบให้ ๘ เมืองที่มาขอ

หลังจากพุทธปรินิพพานมาได้ ๓ เดือน คณะสงฆ์นำโดยพระมหากัสสปะจึงได้ร่วมกันทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภาระ นครราชคฤห์ โดยมีพระอรหันต์เข้าร่วม ๕๐๐ องค์ พระมหากัสสปะเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พระอุบาลีเป็นผู้วิสันนาฝ่ายพระวินัย พระอานนท์เถระเป็นผู้วิสันนาฝ่ายพระสูตรและอภิธรรม โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรู โอรสพระเจ้าพิมพิสารเป็นองค์อุปถัมภ์

^๑ ลม เปลียนทิศ, เส้นทางสายไหมไทยแห่งศตวรรษที่ ๒๑, บทความวิชาการ, หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับวันที่ ๑๕ ก.ย. ๒๕๖๐.

ในการสังคายนาครั้งนี้ ผลของสังคายนาครั้งนี้ ทำให้พระพุทธศาสนาได้เริ่มแพร่หลายทั่วทั้งชมพูทวีปตั้งแต่นั้น^๒

จนพ.ศ.๑๐๐ เป็นต้นมา สถานการณ์ในสังฆมณฑลเริ่มมีการถกเถียงกันในประเด็นที่น่าสงสัย คือ ข้อบัญญัติด้านพระธรรมวินัย หรือวัตร ๑๐ ประการอันเกิดจากรกษิษุชาวเมืองเวสาลี ได้อ้างวัตร ๑๐ ประการมากล่าวอ้าง ทำให้พระยสกาภิณฑบุตร พระอรหันต์ในยุคนั้นไม่พอใจที่ละเมิดพระธรรมวินัย จึงได้รวบรวมคณะสงฆ์หมู่ใหญ่ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ขึ้นที่วัดวาฬิการาม เมืองเวสาลีในคราวนี้มีพระสัพพทามีเป็นประธานสังคายนา มีพระอรหันต์เข้าร่วม ๗๐๐ องค์ โดยมีพระเจ้ากาฬโศกที่ปกครองเวสาลีได้เป็นองค์อุปถัมภ์สังคายนา ขณะที่ภิกษุฝ่ายเมืองเวสาลีไม่ยอมรับกลับไปรวมกันทำสังคายนาขึ้นมา เรียกว่ามหาสังฆิกะ นี่เป็นต้นกำเนิดพุทธศาสนามหายานที่จะเดินทางเข้าสู่เส้นทางสายไหมในเวลาต่อมา^๓

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้ขึ้นครองชมพูทวีป พ.ศ.๒๑๘ ตามหลักฐานในคัมภีร์มหาวงศ์ ได้โปรดให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ขึ้นที่วัดโศการาม นครปาฏลิบุตร เพื่อให้พระพุทธศาสนาหมดเสี้ยนหนาม โดยมีพระโมคคัลลิตตบุตรติสสเถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์มีพระสงฆ์ที่เป็นอรหันต์เข้าร่วมถึง ๑๐๐๐ องค์ หลังสังคายนาเสร็จสิ้น พระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตออกไป ๙ สายเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยสายที่ ๑ พระมัชฌันติกเถระได้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แคว้นกัมมิร์ และคันธาระ สายที่ ๒ ได้ส่งพระมหารักขิตเถระไปดินแดนโยนก คือเขตบากเตรียและเปอร์เซีย ทำให้พุทธศาสนาเป็นที่รู้จักของคนชายขอบชมพูทวีป ซึ่งเป็นเส้นทางสายไหม จึงกล่าวไม่ผิดว่าพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระราชามีวิสัยทัศน์ยาวไกล ได้เป็นผู้บุกเบิกการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม^๔

พระเจ้าอโศกมหาราชได้มีการติดต่อกับประเทศใกล้เคียงเพื่อเชื่อมต่ออารยธรรมทางพุทธศาสนานักโบราณคดีได้ขุดพบเสาอโศกจารึกด้วยอักษรพราหมี มีข้อความที่พระองค์ได้มีความสัมพันธ์กับกษัตริย์ต่างแดน คือ ๑.กษัตริย์โยนะ นามว่าอันติโยคะ คือพระเจ้าอันติโอโคส กษัตริย์แห่งซีเรีย ๒. พระเจ้าตุระมาเย คือพระเจ้าปโตเลมี แห่งอียิปต์ ๓. พระเจ้าอันติเกนะ คือพระเจ้าอันติโคโนสแห่งมาซิโดเนีย ๔. พระเจ้ามคะ คือพระเจ้ามคัส แห่งอาณาจักรกรีนัดจากอียิปต์ ๕. พระเจ้าอเล็กซันดระ คือพระเจ้าอเล็กซานเดอร์แห่งเอปรัส หรือประเทศกรีก^๕ จึงเป็นหลักฐานที่ชัดเจนว่าในสมัยโบราณมีการเกี่ยวพันทั้งด้านการค้าและด้านศาสนามานานแล้ว^๖

เป็นที่น่าสังเกตว่าในยุคที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองทั้งในอินเดียและประเทศใกล้เคียงนั้น พุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายเคียงคู่กันระหว่างมหายานและหินยาน พ.ศ.๑๑๗๓ ในขณะที่พระถังซำ

^๒ วิ.จ. (ไทย) ๒/๔๓๗/๓๗๕-๓๗๖.

^๓ จ.ป. (ไทย) ๗/๖๔๕/๒๗๒.

^๔ Wilhelm Geiger, *The Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon*, (New Delhi: Subham Offset Press, 2000), P. 82.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *จารึกอโศก*, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

^๖ ส.ศิริรักษ์, *ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอวโศกาวทาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๗๒.

จิ้งหรือพระสมณะเสวียนจั้งได้เดินทางมายังอินเดียนั้น ท่านได้เห็นพุทธศาสนาทั้งฝ่ายหินยาน(เถรวาท) และมหายานเจริญเคียงคู่กันไป บางเมืองมีแต่ฝ่ายมหายาน บางเมืองมีแต่ฝ่ายหินยาน บางเมืองทั้งสองนิกายเจริญไปเคียงค้ำกัน บางเมืองพุทธศาสนามีคนนับถือน้อย แต่บางเมืองคนเกือบทั้งเมืองนับถือพุทธศาสนาทั้งสิ้น เป็นแก้ที่ศนะความเข้าใจผิดของนักวิชาการบางท่านที่กล่าวว่า พุทธศาสนามหายานเท่านั้นที่แพร่หลายไปยังภาคเหนือของอินเดียและเข้าไปยังเอเชียกลางจนถึงจีนในที่สุด

อย่างไรก็ตาม เส้นทางอารยธรรมความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหมสามารถแบ่งออกได้ ๒ ส่วนหลักๆ คือ

๑. เส้นทางเหนือ (อุตตรทิศ) หมายถึง เส้นทางที่พุทธศาสนาเดินทางไปทางทิศเหนือของอินเดียมุ่งหน้าไปทางปากีสถาน อัฟกานิสถาน อุซเบกิสถาน คีร์กิสถาน เตอร์กเมนิสถาน อิหร่าน เปอร์เซีย จากนั้นวกไปทางตะวันออกมุ่งหน้าไปยังมณฑลซินเจียงของจีนจนถึงใจกลางของจีน แล้วยังส่งต่อไปยังเกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม ธิเบต มองโกเลียในที่สุด พุทธศาสนาที่เดินทางมานี้มีทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท โดยมีประจักษ์พยานคือจดหมายของพระสมณะเสวียนจั้ง พระอี้จิง และเป็นโบราณวัตถุทั้งสองนิกายมากมาย จนถึงพ.ศ.๑๓๐๐ เป็นต้นมาพุทธศาสนามหายาน จึงศาสนาหลักในดินแดนภาคเหนือ เส้นทางนี้ยังแบ่งย่อยออกเป็น ๓ เส้นทาง

๒. เส้นทางใต้ (ทักษิณทิศ) หมายถึงเส้นทางพุทธศาสนาออกจากอินเดียมุ่งหน้ามาทางใต้ผ่านทะเลเข้ามายังเกาะลังกา จากนั้นมายังอาณาจักรศรีเกษตร (พม่า) ทวารวดี (ไทย) พระนคร (กัมพูชา) จากนั้นไปยังลังกาสุกะ มลายู ศรีวิชัยจนถึงชวา พุทธศาสนาที่เดินทางมานี้มีทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท โดยมีประจักษ์พยานที่เป็นโบราณวัตถุทั้งสองนิกายมากมาย แต่ในที่สุดพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกลายเป็นศาสนาหลักในดินแดนทักษิณแห่งนี้ ขณะที่บางพื้นที่ได้ถูกแทนที่ด้วยศาสนาอิสลามไป

ในดินแดนภาคเหนือก่อนที่พุทธศาสนาจะเดินทางไปในั้น ได้มีการติดต่อค้าขายกันมาก่อนแล้ว เศรษฐกิจได้อาศัยพ่อค้าต่างเมืองเป็นหลัก สินค้านั้นมีมากมายเช่น เครื่องเทศ ัญมณี เหล็ก ทองคำ เครื่องนุ่งห่ม และที่รุ่งเรืองต่อมาคือการค้าไหม เส้นทางการค้าขายในพื้นที่แห่งนี้ต่อมาจึงถูกเรียกว่า เส้นทางสายไหม เป็นเส้นทางเชื่อมเอเชียตะวันออกไกลคือจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และไซบีเรียผ่านมายังเอเชียกลางจากนั้นเข้าสู่ยุโรปในที่สุด

เส้นทางสายไหม เป็นชุดเส้นทางการส่งการค้าและวัฒนธรรมซึ่งเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมผ่านภูมิภาคของทวีปเอเชียที่เชื่อมตะวันตกและตะวันออกโดยการเชื่อมโยงจากพ่อค้าวาณิชหลายเผ่าพันธุ์คือชาวเอเชียกลาง ชาวจีน ชาวอินเดีย ชาวมองโกล ชาวยุโรปต่อมาเส้นทางนี้ได้เป็นเส้นทางเดินทางของผู้แสวงบุญ นักบวชหลายศาสนา ทหาร ขุนศึก พ่อค้า นักโทษหลบหนี นักการทูต ขนเร่ร่อนและผู้อาศัยในเมืองจากจีนและอินเดียไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียนระหว่างเวลาหลายสมัย ในเบื้องต้นได้มุ่งเน้นเส้นทางค้าขายไหมคุณภาพดีจากประเทศจีนไปจนถึงยุโรป ต่อมาเมื่อพระพุทธานุภาพได้รับการเผยแผ่ออกนอกชมพูทวีปมากขึ้น ทำให้ผู้คนศรัทธาเลื่อมใสมากขึ้นรวมทั้งพ่อค้าที่ค้าขายตามเส้นทางสายไหมด้วย ทำให้เส้นทางนี้จะมีเฉพาะพ่อค้าและกองคาราวานเดินทางไปมาเพื่อจุดประสงค์การค้า ก็เริ่มมีพระธรรมทูตออกจากดินแดนชมพูทวีปได้เผยแผ่พุทธศาสนาตามลำดับ

เส้นทางสายไหมมีความยาวมากกว่า ๖,๔๓๗ กิโลเมตรพาดผ่านประเทศที่สำคัญคือ อินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ทาจิกิสถาน เติร์กเมนิสถาน อิหร่าน อุซเบกิสถาน จีน มองโกเลีย ในบรรดาประเทศเหล่านี้ มี ประเทศอินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ทาจิกิสถานและจีนนั้น พุทธศาสนาเคยเจริญรุ่งเรืองจนกลายเป็นศาสนาหลักมาก่อน จึงมีหลักฐานทางด้านโบราณคดีเป็นอันมาก สามารถขุดพบได้หลายแห่ง

หลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศจีนนั้น มีบันทึกไว้ในหนังสือจดหมายเหตุเชื้อสายของพระพุทธองค์และพระราชกษัตริย์ แต่งโดยพระภิกษุจื้อฝั้น ได้บันทึกไว้ว่า พ.ศ. ๖๐๘ พระเจ้าฮั่นหมิงตี้ (หลิวจง) ได้สุบินนิมิตเห็นบุรุษมีร่างทองสูง ๖ ฟุต ที่ประเทศตะวันตก (อินเดีย) เหาะลอยขึ้นมาสู่พระราชวังรัศมีพวยพุ่งแล้วส่องสว่างทาบที่พระศอก (คอ) เป็นที่ศรัทธายิ่งนัก^๗ เมื่อตื่นจากบรรทมแล้วโปรดให้โหราจารย์นามว่าฟูอี่ ทำนายจึงได้ทราบว่ามีบุคคลสำคัญเกิดขึ้นแล้วในชมพูทวีป จึงได้ส่งทูตไปอัญเชิญ คณะทูตไม่ได้เดินทางไปอินเดียแต่มาถึงเอเชียกลางจึงได้นิมนต์เถระนามว่า พระกัสสปะมาตั้งคະและพระธรรมลักษณะและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเดินทางสู่นครลั่วหยาง อันเป็นนครหลวงสมัยราชวงศ์ฮั่นในสมัยนั้น พระองค์โปรดให้สร้างอารามพุทธศาสนาแห่งแรกในจีนคือ วัดม้าขาว เพื่อเป็นเกียรติแก่ม้าขาวที่เป็นผู้ขนพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงได้เริ่มเป็นที่รู้จักของชาวจีนตั้งแต่นั้น

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้นตามเส้นทางสายไหม จึงมีการสร้างวัดเป็นที่จำพรรษาของพระธรรมทูตพักระหว่างเดินทางอีกทั้งพ่อค้าสามารถพักอาศัยได้ นอกจากนั้นยังมีการขุดเจาะภูเขาสร้างเป็นถ้ำพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เช่น ๑.ถ้ำกิลิซ ที่เมืองเกาเซียะ ๒.ถ้ำเบเช็กติก ที่เมืองตุรปาน ๓.ถ้ำหลงเหมิน เมืองลั่วหยาง ๔.ถ้ำหยุนกั๋ง เมืองต้าถง ๕.ถ้ำไมจี้ซาน เมืองเทียนซู่ ๖.ถ้ำปิงหลิงซื่อ เมืองหลานโจว ๗.ถ้ำตุนหวง เมืองตุนหวง มณฑลกานซู เป็นต้น ถ้ำเหล่านี้เป็นชุมทรัพย์อันทรงคุณค่าไม่เฉพาะแต่พุทธศาสนาเท่านั้น แต่กับมวลมนุษยชาติด้วย เพราะได้ทิ้งร่องรอยในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม คัมภีร์โบราณ อักษรศาสตร์ การทำภาพพิมพ์ การทำกระดาษบันทึกคัมภีร์เป็นจำนวนมากให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา

จึงกล่าวได้ว่าตามเส้นทางสายไหมที่เป็นเส้นทางอารยธรรมพระพุทธศาสนา คือ ๑.อินเดีย มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือพุทธคยา ราชคฤห์ นาลันทา เวสาลี พาราณสี กุสินารา ลุมพินี หมู่อ้อ ชันด้า เอลโลร์่า กันเหรี ภาษา เบตสา สลุปสาณูจี การ์เล ๒.ปากีสถาน มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือเมืองตักกิลลา เมืองสิร์กัปปี่ สลุปมาณิกยาล่า พุทธสถานที่หุบเขาสวัต ๓.อัฟกานิสถาน มีแหล่งโบราณคดีที่เมืองจาลาลาบาด หุบเขาบามิยัน หุบเขามอส ไอแนก เป็นต้น ๔.ทาจิกิสถาน มีแหล่งโบราณคดีที่เมืองอชินะเทปา มีพระพุทธรูปปางปริณิพานขนาดใหญ่ และ ๕.ประเทศจีน มีโบราณสถานกระจายไปตามมณฑลซินเจียง กานซู ช่านซี เป็นต้น ทั้งหมดล้วนอุดมไปด้วยแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้อารยธรรมที่รุ่งเรืองในอดีตทั้งของพุทธศาสนาและมวลมนุษยชาติ

^๗ Chou Hsiang Kuang, A History of Chinese Buddhism, (Allahabad: Bhakti Sajjan at the Belvedere Printing Work.1955), P.15.

เมื่อพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายในเส้นทางสายไหมนี้ มิใช่เฉพาะพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่ได้รับการเผยแผ่ แต่มีหลายสิ่งที่ได้รับการเผยแผ่อีกด้วยคือ **๑. สถาปัตยกรรม** มีการสร้างเจดีย์ สถูป วิหาร กุฏิ ศาลา วิวัฒนาการการขุดเจาะถ้ำตามภูเขา แล้วแกะสลักเป็นถ้ำที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ เป็นต้น **๒. ประติมากรรม** มีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อมาเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบต่างๆโดยวัสดุที่ใช้คือ ดินเหนียว ไม้ หินชนิดต่างๆ โลหะ ทองคำ ทองสำริด ปูนปั้น ลักษณะพระพักตร์ของพระพุทธรูปก็มีความแตกต่างกันไปแล้วแต่ชนชาติที่นับถือ **๓. จิตรกรรม** มีการวาดภาพพุทธประวัติ ชาดก เรื่องราวต่างๆในวิหาร ศาลา พระเจดีย์ และในถ้ำต่างๆ ตั้งแต่อินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน จีนเจียงของจีน เป็นต้น **๔. การจารึก** คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อเดินทางไปในที่ห่างไกล สากส่วนใหญ่มักจารึกด้วยใบลานเป็นหลักเพราะถือง่าย ต่อมาจึงมีการจารึกใส่แผ่นหิน เปลือกไม้ หรือแผ่นไม้ จากนั้นมีการทำกระดาษขึ้นจึงนิยมเขียนใส่ในกระดาษด้วย เส้นทางสายไหมจึงเป็นเส้นทางกำเนิดกระดาษครั้งแรกของโลกโดยมีแหล่งกำเนิดที่จีน **๕. การค้าขาย** เส้นทางนี้มีการค้าขายเฟื่องฟูตามลำดับ สินค้ามีหลากหลายแล้วแต่ความต้องการของพื้นที่ และที่กลายมาเป็นสัญลักษณ์ต่อมาคือ ไหม โดยถือกันว่ากำเนิดจากจีนเป็นแห่งแรก สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบันและเป็นอารยธรรมที่เกิดในเส้นทางสายไหมแห่งนี้ให้กับมวลมนุษยชาติ

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ทำให้เห็นความสำคัญของเส้นทางสายไหม (Silk Road หรือ Silk Route) เป็นชุดเส้นทางการส่งการค้าและวัฒนธรรมซึ่งเป็นศูนย์กลางของอันตรกิริยาทางวัฒนธรรมผ่านภูมิภาคของทวีปเอเชียที่เชื่อมตะวันตกและตะวันออกโดยการโยงพ่อค้าวานิช ผู้แสวงบุญ นักบวช ทหาร ชนเร่ร่อนและผู้อาศัยในเมืองจากจีนและอินเดียไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียนระหว่างเวลาหลายสมัยซึ่งเส้นทางสายไหมมีความยาว ๖,๔๗๗ กิโลเมตร (๔,๐๐๐ ไมล์) ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำวิจัยถึงพัฒนาการของเส้นทางสายไหมตั้งอดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต วิถีวัฒนธรรมของผู้คนในประเทศที่เส้นทางสายไหมพาดผ่าน และงานวิจัยเมื่อสำเร็จแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจในการศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางสายไหม และเป็นข้อมูลสารสนเทศต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

การทำวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักฐานหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาพัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติตามเส้นทางสายไหม

๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยกำหนดขอบเขตไว้ ๓ ด้าน คือ

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นการศึกษาเชิงเอกสาร พัฒนาการของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาซึ่งเดินทางสู่ประเทศในเส้นทางสายไหมตั้งแต่อินเดียเข้าสู่เอเชียกลางและประเทศจีนในที่สุด จากนั้นศึกษาแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในเส้นทางสายไหม คือ อินเดีย และประเทศจีน จากนั้นศึกษาเส้นทางอารยธรรมตามเส้นทางสายไหมอันเป็นแหล่งเกิดอารยธรรมที่สำคัญของมวลมนุษยชาติ

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกเอกสารเป็น ๒ ส่วน คือ **๑.เอกสารหลัก** ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาสมันตปาสาทิกา คัมภีร์มหาวงศ์ อโศกาวทาน หนังสือประวัติพระพุทธศาสนา หนังสือจดหมายเหตุของพระฟาเหียน จดหมายเหตุของพระถังซำจั๋ง จดหมายเหตุของทูตหวังเสวียนเซ่อ จดหมายเหตุของพระฮุยเซ่อ จดหมายเหตุของพระอี้จิง จารึกต่างๆ ที่ปรากฏในโบราณสถานหลายแห่ง **๒.เอกสารรอง** เป็นหนังสืออีกหลายเล่มคือ พัฒนาการพุทธศาสนาในเอเชียกลาง เส้นทางสายไหมในเอเชียกลาง เป็นต้น

๑.๔ ขอบเขตด้านเวลา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดระยะเวลาในการทำวิจัย ๑ ปี โดยเริ่มทำการวิจัยตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๙ จนถึงวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๖๐

๑.๕ คำนียามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา หมายถึง ประวัติของเส้นทางการเผยแผ่ ประวัติเส้นทางการเดินทางตามของพระสงฆ์จีนและพ่อค้า ประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาตามจดหมายเหตุอื่นๆ

หลักฐานทางโบราณคดี หมายถึง หลักฐานที่ปรากฏร่องรอยพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม คือ โบราณสถาน พระพุทธรูป ถ้ำโบราณ งานจิตรกรรม คัมภีร์โบราณ

เส้นทางสายไหม หมายถึง เส้นทางที่มีการค้าขายในสมัยโบราณตั้งแต่ก่อนพุทธกาลจนมาถึงพ.ศ.๑๖๐๐ เป็นเส้นทางบกเริ่มตั้งแต่จีนและอินเดียผ่านปากีสถาน อัฟกานิสถาน อุซเบกิสถาน คีร์กีสถาน โดยการค้ำนี้มีสินค้าหลายชนิด แต่ต่อมาเน้นการค้าเส้นไหมเป็นหลักจากจีนที่เป็นแหล่งกำเนิดจนกระจายมายังอินเดีย เอเชียกลางจนถึงยุโรปและแอฟริกา

พัฒนาการของมวลมนุษยชาติ หมายถึง พัฒนาการทางด้านด้านวัฒนธรรมด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านการเกิดนวัตกรรมใหม่ ด้านศาสนา และประเพณีต่างๆ ของมนุษยชาติตามเส้นทางสายไหม คือ ภาษา ผ้าไหม และจิตรกรรม

๑.๖ การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (Information) ที่เกี่ยวข้อง

นงนุช สิงหะเตชะ ได้แปลหนังสือเรื่องพลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม เส้นทางการค้าสงครามและอารยธรรมพบว่า เส้นทางสายไหมถูกประดิษฐ์ขึ้นมาเร็วๆ นี้ แต่ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามเส้นทางการค้าขายต่างๆ ไม่ได้เรียกมันว่าเส้นทางสายไหม แต่พวกเขาเรียกมันว่าถนนสู่สมารคินต์ บางครั้งเรียกมันว่าเส้นทางเหนือ ต่อมาปี พ.ศ.๒๕๒๐ (ค.ศ.๑๙๗๗) บารอน เพอร์ดินานด์

ฟอน ริชโทเฟนได้ตั้งชื่อเส้นทางนี้ว่า เส้นทางสายไหม เขาเป็นนักภูมิศาสตร์ที่สำคัญของเยอรมัน เคยทำงานในประเทศจีนมาก่อน เพื่อสำรวจแหล่งถ่านหินและทำเรือ เขาจึงได้เขียนหนังสือแผนที่ขึ้นมา ๑ ชุด จำนวน ๕ เล่ม และเริ่มใช้คำว่า เส้นทางสายไหมเป็นครั้งแรก คำว่าเส้นทางสายไหมค่อยๆได้รับการยอมรับ ในหนังสือของชาวสวีเดนชื่อ สเวน เฮดินเมื่อปีพ.ศ.๒๔๗๙ (ค.ศ.๑๙๓๖) ได้เขียนเกี่ยวกับการสำรวจเอเชียกลางของเขานั้นเป็นภาษาอังกฤษตั้งชื่อว่าเส้นทางสายไหม เส้นทางนี้จึงได้รับการยอมรับตั้งแต่นั้นมา มันเป็นทางเท้าที่คนเดินทางมาปะติดปะต่อกัน และอยู่กระจัดกระจายกันโดยไม่มีเส้นขอบถนนเหมือนในปัจจุบัน เนื่องจากมันเป็นเส้นทางที่แทบจะเดินทางที่มองไม่ออก ดังนั้นนักเดินทางจะเกือบจะต้องจ้างไกด์นำทางอยู่เสมอในบางเส้นทางมักจะเปลี่ยนเส้นทางบ่อยๆ เมื่อเจออุปสรรค^๘

พีรพงษ์ สุขแก้ว, ผศ.ดร.ธงชัย สมบูรณ์และคณะ ได้ศึกษาเรื่องราวประวัติเส้นทางสายไหมในหนังสือเส้นทางสายไหมสายใยแห่งศรัทธารอยธรรมบนเส้นทางของพระถังซำจั๋ง พบว่าเรื่องราวการถ่ายทอดตัวไหมมาเป็นอาภรณ์เครื่องประดับกายของมนุษย์นั้นเกิดขึ้นโดยบังเอิญ กล่าวคือ เมื่อราว ๒๖๐๐ ปีก่อนคริสตกาล จักรพรรดิฉินซีหลิงฉีของจีน เล่นในพระราชอุทยานทอดพระเนตรเห็นรังไหมสีขาวบนต้นหม่อน จึงสนพระทัยได้หยิบรังไหมจากจั่นหม่อน ต่อมารังไหมตกลงไปใส่ถ้วยชาที่ร้อน ขณะหยิบมันขึ้นมาทำให้ได้พบว่า กำลังสาวเส้นใยสีขาวอยู่เส้นหนึ่ง นี่เป็นการพบเส้นไหมโดยบังเอิญเป็นครั้งแรก ก่อนที่นำมาปั่นมาทอเป็นผ้า จากนั้นก็มีการเลี้ยงไหม แต่เป็นความลับ รั้งกันเฉพาะในราชสำนักเท่านั้น ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๙ กษัตริย์แห่งเมืองโซตานประสงค์จะนำเอาวิธีการเลี้ยงไหมไปแพร่หลายในแคว้นแคว้นของพระองค์จึงได้ขออภิเษกสมรสกับพระธิดา จักรพรรดิถังพระราชาธิดาองค์หนึ่งมาให้ แล้วทูลกราบทูลเชิญให้พระองค์หาทางเอาตัวไหมไปหม่อนและกรรมวิธีมาด้วย พระนางจึงนำมาทางมวยผมเพราะสามารถผ่านด่านตรวจได้ง่าย ต่อมาเปอร์เซียลักลอบนำตัวไหมออกจากโซตานราวพ.ศ.๑๐๐๐ ไปยังราชสำนักของจักรพรรดิจัสติเนียนที่ ๑ แห่งไบเซนไทต์โดยซุกซ่อนไว้ในไม้เท้า ภายในเวลา ๑๐ ปียุโรปก็ได้เรียนรู้วิทยาการของเอเชียกลาง การเลี้ยงไหมจึงกระจายอย่างแพร่หลาย^๙

สัมพันธ์ ก้องสมุทร ได้ศึกษาเรื่องราวเส้นทางสายไหมในหัวข้อ **บามิยัน ใต้รอยบาทพระพุทธเจ้า** เห็นว่า เส้นทางสายไหมนอกจากจะเป็นเส้นทางการค้าแล้วนับว่าเป็นเส้นทางที่สำคัญที่สุดที่ทำให้พระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เผยแผ่ไปยังซีกตะวันตกและวกมาทางซีกตะวันออกของอินเดีย เพราะเส้นทางทะเลนั้นอันตรายเกินไปทั้งจากคลื่นทะเล ลมแรง โจรสลัด ความสามารถของสร้างเรือยังมีขีดต่ำไม่อาจจะต้านพายุลมหรือคลื่นมโหฬารได้ การเดินทางจึงเป็นทางบกที่สะดวกที่สุด แคว้นในสมัยพุทธกาลที่เป็นเมืองชายแดนของชมพูทวีปคือ คันธาระนั้นนับว่ามีบทบาทที่สำคัญที่สุด แคว้นแห่งนี้ได้มีความเกี่ยวเนื่องกับเส้นทางสายไหมมากที่สุดของอินเดีย เพราะชนต่างชาติ เช่น กรีก โรมัน งัวยสี ได้เดินทางมาถึงและเข้ายึดครองแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนาจน

^๘ นงนุช สิงหเดชะ แปล, **พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓-๒๔.

^๙ พีรพงษ์ สุขแก้ว, ผศ.ดร.ธงชัย สมบูรณ์, **เส้นทางสายไหม สายใยแห่งศรัทธา รอยธรรมบนเส้นทางของพระถังซำจั๋ง**, (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๘.

กลายเป็นสถานที่ผลิตพระพุทธรูปแห่งแรกของโลกที่นี่ ภายใต้การสนับสนุนอย่างแข็งขันของกษัตริย์นามว่า พระเจ้าเมเน็นเตอร์ หรือเมเน็นทรอสในภาษากรีก หุบเขายามิอันในแคว้นคันธาระ จึงกลายเป็นสถานที่สร้างพระพุทธรูปแห่งแรกของโลก^{๑๐}

พระถังซัมจั๋ง ได้เดินทางไปยังอินเดียผ่านทางเอเชียกลาง ได้บันทึกเรื่องราวเป็นจดหมายเหตุมีการแปลเป็นภาษาไทยว่า ถังซัมจั๋ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาธาตวงค์ถึง พบว่าในเส้นทางสายไหมพุทธศาสนาเจริญอย่างแพร่หลาย มีทั้งหินยานและมหายานสวดสาธยายทั้งด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาท้องถิ่น พระมหากษัตริย์และชาวเมืองส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา ยกเว้นเมืองสมารกันต์ที่นับถือศาสนาบูชาไฟ นอกนั้นส่วนใหญ่ทุกเมืองที่ผ่านล้วนนับถือพระพุทธรูป เช่นในเมืองคุจีมีสังฆาราม ๑๐๐ แห่ง มีพระภิกษุกว่า ๕,๐๐๐ รูป ศีกษานิกรายหินยานนิกรายสรวาสติวาท ที่เมืองอัคนีมีสังฆาราม ๑๐ แห่ง มีภิกษุ ๒,๐๐๐ รูป ศีกษาลัทธิหินยานนิกรายสรวาสติวาท ฉันเนื้อสัตว์ได้ ที่เมืองยามิอันมีสังฆารามหลายสิบแห่ง มีพระสงฆ์ ๓๐๐๐ กว่ารูป สังกัดนิกรายโลกุตตรวาท^{๑๑} นอกนั้นท่านยังพบว่าพระพุทธรูปแบบอินเดียแบ่งออกเป็น ๑๘ นิกรายต่างก็หวังเป็นที่หนึ่ง บ้างใช้จิวรัสสัม สีกรัก สีแดง บ้างลดไหล่ บ้างหลุมไหล่ บ้างใส่รองเท้า บ้างไม่ได้ใส่รองเท้า หลักธรรมของมหายานและหินยานก็ไม่เหมือนกัน เวลาเจริญสมาธิบางคนอยู่ในอิริยาบถครุ่นคิด บางคนเดินจงกรม คณะสงฆ์แต่ละนิกรายต่างก็กำหนดระเบียบวินัยของตนเองไว้ ถ้าละเมิดระเบียบวินัยแล้วคณะสงฆ์ก็จะลงโทษตามระเบียบ ถ้าเป็นโทษเบาที่จำตติเยนต่อหน้าธารกำนัล ถ้าโทษหนักก็จะลงโทษโดยไม่ให้ใครคบหาสมาคมด้วย ถ้าเป็นโทษขั้นออกกฤษฎาก็ไม่มีใครยอมอยู่ด้วย เป็นที่รังเกียจในหมู่สงฆ์ ถ้าถูกขับไล่ออกจากคณะสงฆ์ ปราศจากที่อยู่อาศัย ต้องระเห่เร่ร่อน เมื่อหมดหนทางก็สึกไปเป็นฆราวาสดั้งเดิม

หยางเสวียนจื่อ ได้บันทึกเรื่องราวอารามต่างๆทางพุทธศาสนาในเมืองลั่วหยาง ในหนังสือลั่วหยางสังฆารามได้กล่าวถึงพระพุทธรูปเข้าไปถึงจีนพบว่า นับแต่พบปรากฏภาพปฏิมาที่มีรัศมีพวยพุ่งบนพระศอกซึ่งจักรพรรดิอันหมิงแห่งราชวงศ์ตองฮั่นทอดพระเนตรเห็นอย่างซาบซึ้งตื่นตันในพระสุบินแล้ว จันทรเพ็ญก็ทอแสงสรวายฉาน บ่งบอกว่าแสงสว่างแห่งพุทธธรรมได้สอดส่องเข้ามาแล้ว พระองค์ทรงวาดภาพพระศากยมุนีไว้เหนือประตูโคหยาง และ ณ สุสานของพระองค์เอง พระองค์ก็ทรงวาดรูปพระศากยมุนีประดิษฐานไว้ ตั้งแต่นั้นมาเรื่องราวเหล่านี้ก็แพร่กระจายออกไป มีการแข่งขันกันสร้างพุทธสถานกันมากมาย ศรัทธาประชาชนชาวจีนที่มีต่อพระพุทธรูปแพร่กระจายกว้างไกลไพศาล ช่วงรัชศกหย่งเจียแห่งราชวงศ์จิ้น ในลั่วหยางมีสังฆารามเพียง ๔๒ แห่ง ครั้นเมื่อต้าเหวยน้อมรับการระอาณัติแห่งสวรรค์ และทรงตั้งอยู่ระหว่างภูเขาชางซานแล้วก็มีผู้ศรัทธาประชาชนมากยิ่งขึ้น พุทธศาสนานับวันเจริญแผ่ไพศาลออกไป พระราชวงศ์และขุนนางสละราชทรัพย์ตั้งสลักรองเท้าทั้ง สามัญชนผู้มีทรัพย์พากันละทิ้งสมบัติตั้งละทิ้งร่องรอยของตน วัดวาอารามพากันสร้างจนเปียดเสียด เจริญขึ้นแข่งเสียดยอด ผู้คนพากันแข่งขันกันวาดภาพอิริยาบถของพระพุทธรูป ครั้นเข้าสู่

^{๑๐} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, **ยามิอัน ใต้รอยบาทพระพุทธรูปเจ้า**, (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๘๐.

^{๑๑} ชิว ซูหลุน, **ถังซัมจั๋ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาธาตวงค์ถึง**, (พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๔๙). หน้า ๒๓.

สมัยจักรพรรดิเสี่ยวจิ้ง (พ.ศ.๑๐๗๗) ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปราชการที่ลั่วหยาง ได้เห็นลั่วหยางอีก คราวตัวเมืองและกำแพงปรั๊กหักพังลงสิ้นแล้ว ปราสาทราชวังก็ถล่มทลายลงหมด ตามตรอกซอยพุ่ม หนามขึ้นแน่นเป็นพงสัตว์ป่าชุกชุมนกป่าสร้างรังบนต้นไม้ในวัดเป็นภาพที่น่าหดหู่ยิ่งแล้ว”^{๑๒}

ดร.อิสระ สุวรรณบล ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหมในเรื่อง **สู่แดน พระพุทธศาสนาจีน** บนเส้นทางสายไหม ได้กล่าวถึงเส้นทางสายไหมว่า เส้นทางสายไหมมีความยาว นับหมื่นกิโลเมตร โดยอยู่ในจีนประมาณ ๓,๐๐๐ กิโลเมตร เชื่อมแหล่งอารยธรรมสำคัญของโลก คือ ทวีปยุโรป อาฟริกากับจีนแลกเปลี่ยนสินค้า ความเชื่อศาสนาและวัฒนธรรม นับเป็นเวลากว่าพันปีที่ เส้นทางสายไหมเจริญรุ่งเรือง ก่อนที่จะใช้เส้นทางเดินเรือในศตวรรษที่ ๑๔ เพราะต้นทุนถูกกว่าและปลอดภัยมากกว่าแม้จะต้องเผชิญกับพายุจัด คลื่นสูงและโจรสลัดก็ตาม จุดเริ่มต้นของเส้นทางสายไหม คือเมืองซีอานและลั่วหยางจากนั้นไปเทียนสูย แล้วแยกเป็นสองทาง ทางแรกผ่านเซียหนิง มณฑลชิงไห่ อีกทางผ่านหลานโจว อุ่เว่ย ผ่านเจียยู่กวน ทางเหนือไปทางฮามิ ริมเทือกเขาเทียนชาน ทะเลทรายโกบี ไปอูร์มฉีไปถึงเอเชียกลาง จากนั้นไปอิหร่าน แבקแดด เมดิเตอร์เรเนียน อเล็กซานเดรีย จนถึงเมืองคอนสแตนติโนเปิล^{๑๓}

หัวซู่จู่ และฉีเซี่ยวชาน (Huo Xuchu, Qi Xiaoshan) จากมหาวิทยาลัยซินเจียง (Xinjiang University) ได้ศึกษาพุทธศิลป์ในมณฑลซินเจียงของจีนตามเส้นทางสายไหมในประเด็น เรื่อง **การศึกษาพุทธศิลป์ในมณฑลซินเจียงตามเส้นทางสายไหม** (The Buddhist Arts in Xinjiang along the Silk Road) เห็นว่า ซินเจียงเป็นอีกมณฑลหนึ่งของจีนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน เป็นเส้นทางการค้าตามเส้นทางสายไหมที่สำคัญที่สุด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจีน ทางทิศ ตะวันออกของเอเชีย ถูกเรียกว่าพื้นที่ทางตะวันตกของจีน มีพื้นที่ ๑.๖๖ ล้านตารางกิโลเมตร ทิศ เหนือมีภูเขาอัลไตเป็นพรมแดน ทิศใต้มีเทือกเขาคุนลุนเทือกเขาเทียนชานทางทิศตะวันตก มากกว่า ๑๐๐๐๐ ปีมาแล้วที่ประชาชนที่อาศัยในมณฑลนี้สร้างอารยธรรมที่ศิวิไลซ์ขึ้น เมื่อเดินทางเข้าสู่มณฑล ซินเจียงเปรียบเสมือนกับเดินทางเข้าสู่พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์อันยิ่งใหญ่ ในบรรดาจิตรกรรมอันน่า พิศวงนี้ พระพุทธศาสนาโดดเด่นเป็นที่สุด หนึ่งในบรรดา ๓ ศาสนาหลักของโลก พระพุทธศาสนา กำเนิดในอินเดียแต่มีส่วนร่วมกับการประวัติศาสตร์อันยาวนานมากกว่า ๒๕๐๐ ปี อินเดียมีอารยธรรมที่ ยาวนาน ได้สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาการทางศิลปะด้านต่างๆ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นตัว ก่อให้เกิดศิลปะแบบกราฟฟิคและพลาสติก ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่า ศาสนาแห่งกราฟฟิค หรือศาสนาภาพ (Graphic Religion) พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ผ่าน ๒ เส้นทางหลัก เส้นทางสาย เหนือและเส้นทางสายใต้ เส้นทางสายเหนือเริ่มต้นที่อินเดียภาคเหนือผ่านไปยังที่ราบปามีร์ ถึงซินเจียง และเข้าสู่ใจกลางของจีน เส้นทางนี้เป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญระหว่างตะวันออกกับตะวันตกในสมัย โบราณคือเส้นทางสายไหม เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาตามเส้นทางนี้จึงเรียกว่า พระพุทธศาสนา

^{๑๒} ชิวซุหลุน แพล, **ลั่วหยางสังฆารามรำลึก**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓.

^{๑๓} อิสระ สุวรรณบล, ดร., **สู่แดนพระพุทธศาสนาจีน บนเส้นทางสายไหม**, (กรุงเทพฯ: บริษัท ส. เจริญการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗.

ตามเส้นทางสายไหมโดยหลักวิชาการ^{๑๔}

ออสการ์ โวน หินูเบอร์ (Oskar Von Hinuber) ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหมในหนังสือ *โลกพระพุทธศาสนา* (The World of Buddhism) ได้เห็นว่า ในเอเชียกลางพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วยพื้นที่ทางเหนือของอินเดียปากีสถาน อัฟกานิสถาน อุซเบกิสถาน เติร์กเมนิสถาน ทาจิกิสถานและจีนครอบคลุมพื้นที่ดังกล่าวกัน อัญชิ โครราโครัม ภูเขาอินดูกูช กัสมิร์ อ็อกซัส พระพุทธศาสนาได้อาศัยเส้นทางสายนี้เผยแผ่คำสอนของพระศากยมุณี ทำให้พุทธศาสนาเป็นที่นับถือของผู้คนทั้งน้อยใหญ่ทั้งพระราชอา พ้อคำ ประชาชนทั่วไปจนพุทธศาสนาสูญสลายไปในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓^{๑๕}

นายออเรล สติน (M. Aurel Stein) นักโบราณคดีชาวอังกฤษเชื้อสายฮังการีได้เดินทางไปสำรวจเส้นทางสายไหมที่เมืองโชตาน มณฑลซินเจียงของจีน เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๒ (๑๙๐๐) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ *โชตานสมัยโบราณ* (Ancient Khotan) ว่า เส้นทางสายไหมเป็นทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อมนุษยชาติ เพราะเป็นเส้นทางที่พ่อค้า นักบวช พระราชา โจรป่า นักแสวงโชคได้ใช้เส้นทางนี้แลกเปลี่ยนกันวิทยาการความก้าวหน้าด้านอักษรศาสตร์ ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านศาสนา เจริญเข้าสู่ขีดสุดด้วยเส้นทางนี้ ข้าพเจ้าในนามรัฐบาลอินเดียได้เข้ามาสำรวจเส้นทางนี้ด้วยความตั้งใจเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นเส้นทางสายสำคัญของโลกที่อุดมไปด้วยหลักฐานทางโบราณคดี^{๑๖}

นายเคงเหลียน สิบญูเรื่อง ได้แปลจดหมายเหตุ การเดินทางของพระสมณเสวียนจิ้ง หรือ พระถังซำจั๋งไปยังประเทศตะวันตกให้ชื่อว่า ตำนานชียูกิในภาคไทยว่า **ประวัติพระถังซำจั๋ง** ได้กล่าวถึงเส้นทางเดินทางในบริเวณสายไหมว่าที่ลำบากว่า “ด้วยเหตุที่พระอาจารย์ต้องเดินทางท่องเที่ยวในทะเลทรายตามลำพังแต่ผู้เดียว ได้แต่มองดูกองกระดูกและมูลม้าเป็นแนวทางเดินทางเรื่อยไป ในบันดลก็แลเห็นทหารหลายร้อยกองไปตามพื้นทราย เดี่ยวเดินเดี่ยวหยุด ล้วนนุ่งห่มด้วยไหม และผ้าขนสัตว์และมีอุฐ์บ้างม้าบ้างกับธงทิวและหอกแต่ในขณะเดียวกันกลับกลายเป็นร้างไปตั้งหลายพันอย่างมองแต่ไกลเห็นชัด ครั้นเข้าใกล้ก็เลือนหายไป”^{๑๗}

นายจันหยุนหัว (Jan Yun Hua) นักวิชาการทางพุทธศาสนาของจีน ได้ศึกษา *พงศาวดารพุทธศาสนาในจีน* (A Chronicle of Chinese Buddhism) ได้พบว่า ในยุคสมัยราชวงศ์สุยและถัง ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองหรือยุคคลาสสิกของพุทธศาสนาในจีน ถ้าพวกเราเปรียบเทียบประชากรที่นับถือพุทธศาสนากับประชากรทั้งหมด มันไม่น่าประทับใจมากเหมือนสถิติที่รายงานในสมัยราชวงศ์เหว่ย หรืออาณาจักรจี้ทางตอนเหนือ แต่ถ้าเราพิจารณาถึงมุมมองอื่นๆและพัฒนาการของพุทธศาสนาในสมัยยุคทองนี้ เป็นการบ่งบอกอย่างแท้จริงของบทบาทที่สำคัญของพุทธศาสนาในยุคนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาได้มาฝังรากลึกในแผ่นดินจีนแล้ว ได้มีการแปลพระสูตรต่างๆโดยคณาจารย์ชาว

^{๑๔} Huo Xuchu, Qi Xiaoshan, *The Buddhist Arts in Xinjiang along the Silk Road*, (Urumqi: Xinjiang University press, 2010), P.9.

^{๑๕} Heinz Becheat and Richard Gombrich, *The World of Buddhism*, (Slovenia: Mladinska Knjika, 1995), P. 99.

^{๑๖} M. Aurel Stein, *Ancient Khotan*, (Bangkok: SDI Publications, 1907), P.24.

^{๑๗} เคงเหลียน สิบญูเรื่อง, *ประวัติพระถังซำจั๋ง*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบเพลิง, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕.

อินเดีย และเอเชียกลาง ต่อมาจึงมีคณาจารย์ที่เป็นชาวจีนแท้หลายท่านเช่น คณาจารย์จื้ออ้อ คณาจารย์จี้ซ่าง คณาจารย์ฝ่าเซียง คณาจารย์เสวียนจั้ง คณาจารย์ซานเต้า คณาจารย์เต้าซวน คณาจารย์ฝ่าลี่ คณาจารย์สุ่ยเหง เป็นต้น”^{๑๘}

นายซีเอส อุปาสก (C.S. Upasak) ผู้อำนวยการสถาบันนาลันทามหาวิหาร เป็นผู้หนึ่งที่ได้เป็นทีมงานเข้าไปสำรวจพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม ในหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอัฟกานิสถาน (**History of Buddhism in Afghanistan**) ได้กล่าวถึงพุทธศาสนาในเส้นทางสายนี้ว่า “อัฟกานิสถานนั้น เต็มไปด้วยแหล่งโบราณคดีทางด้านพุทธศาสนาตั้งแต่เมืองจาลาลาบาดทางทิศตะวันออก ถึงเมืองกันดาหารในทางทิศใต้และเมืองพัลซ์ทางทิศเหนือ หุบเขามิอันเป็นที่ชาวโลกรู้จักเพราะเป็นสถานที่ตั้งของพระพุทธรูปจำหลักด้วยศิลาขนาดมหึมา สูง ๕๕ เมตร และ ๓๘ เมตร ตามลำดับ และที่บามิยันนี้เองก็เป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นแหล่งขุดเจาะถ้ำทางพุทธศาสนามากกว่า ๒ หมื่นถ้ำ เมืองจาลาลาบาดและฮาดดาเป็นที่รู้จักในฐานะที่เป็นที่ตั้งสถูป เป็นแหล่งกำเนิดพุทธศิลป์คันธาระ เมืองกปิสะเป็นเมืองหลวงของราชวงศ์กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่มีซากพระราชวังและซากสังฆารามหลายร้อยแห่ง และที่กันดาหารได้ขุดพบจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชจารึกด้วยอักษรอราเมอิกและอักษรกรีก ที่ไฮบักขุดพบสถูปที่ตัดหินมาสร้าง และซากสังฆารามเป็นจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้เป็นประจักษ์พยานว่าอัฟกานิสถานเป็นศูนย์กลางที่ยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาในอดีต”^{๑๙}

จันทมร สีหาบุญลี, ได้เขียนบทความเรื่อง เส้นทางสายไหมในศตวรรษที่ ๒๑ สรุปได้ว่าความร่วมมือกันระหว่างประเทศไทยและจีน เพื่อสนองตอบต่อนโยบายเส้นทางสายไหมในศตวรรษที่ ๒๑ ของจีน คือโอกาสและความท้าทายของไทยที่ต้องกำหนดนโยบายโดยรวมของประเทศไทยให้สอดคล้องกัน และแม้ประเทศไทยจะมีนโยบายไทยแลนด์ ๔.๐ และนโยบายโครงสร้างพื้นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ประเทศไทยยังขาดความพร้อมและความต่อเนื่องของนโยบายในหลายด้าน ดังต่อไปนี้

๑. ด้านทรัพยากรบุคคลที่มีการพัฒนาอย่างไม่เพียงพอต่อการรองรับหรือตอบสนองต่อนโยบายของไทยเอง สาเหตุสืบเนื่องจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของไทยขาดความต่อเนื่อง ประกอบกับประเทศไทยมีโครงสร้างของทรัพยากรมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุ ขณะที่ประชากรวัยแรงงานมีจำนวนลดน้อยลงและปฏิเสธที่จะทำงานที่ย่างยาก สกปรก และอันตราย จึงส่งผลให้ประเทศไทยต้องนำเข้าแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน อีกปัญหาหนึ่งที่ตามมาไม่อาจมองข้ามได้ก็คือ การย้ายกลับภูมิลำเนาของแรงงานเพื่อนบ้านที่กำลังเร่งการพัฒนาและมีแนวโน้มทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้น จึงเห็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ประเทศไทยจะต้องมีมาตรการหรือนโยบายรองรับที่ชัดเจนด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพด้วยนโยบายด้านการศึกษาแบบบูรณาการในทุกระดับ หากปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นจริง เพื่อมิให้กระทบต่อเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ

๒. ด้านงบประมาณ เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศไทยเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา งบประมาณจึงมีไม่มากพอที่จะตอบสนองการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้ดำเนินไปอย่างทันทั่วถึง และคล่องตัวเพียงพอที่จะนำไปพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้สามารถรองรับการเชื่อมโยงกับเส้นทางการค้า

^{๑๘} Jan Yun Hua, *A Chronicle of Chinese Buddhism*, (Calcutta: P.C. Ray.1985), P.4.

^{๑๙} C.S. Upasak. Dr. , *History of Buddhism in Afghanistan*, (New Delhi: Sri Satya Press,1998), P.8.

และการลงทุนจากภายนอกประเทศได้ เพราะงบประมาณที่มีอย่างจำกัด จำเป็นจะต้องกระจาย เพื่อให้ครอบคลุมในการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน และที่สำคัญการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของไทยจึงต้องตระหนักถึงความคุ้มค่าและผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นทั้งสภาพแวดล้อมและประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของการพัฒนา และการลงทุนในแต่ละโครงการต้องคำนึงถึงความสมดุลทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศไทยกับประเทศที่ร่วมลงทุน ดังนั้น ในการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานรัฐบาลจะต้องมีความรอบคอบก่อนที่จะตัดสินใจทำข้อตกลงการลงทุน เพื่อให้ประเทศไทยได้ไม่เสียเปรียบดุลการค้าจนเป็นผลกระทบในระยะยาว

๓. ด้วยปัจจัยทางการเมืองที่ขาดความต่อเนื่องของนโยบายในระดับของการบริหาร ประกอบกับการเมืองภายในประเทศ มีการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้นำรัฐบาลบ่อยครั้ง จนนำไปสู่การยก ร่างกฎหมายและแผนแม่บทของประเทศ ซึ่งการยก ร่างกฎหมายและแผนแม่บทของประเทศได้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในหลายด้าน ๆ เช่น การกำหนดโครงสร้างการใช้อำนาจของ ฝ่ายบริหาร ประกอบกับแนวคิดทางการเมืองของกลุ่มที่ทำหน้าที่ในการบริหารประเทศมีความ แตกต่างกันระหว่างกลุ่มอำนาจนิยมและกลุ่มสนับสนุนประชาธิปไตย จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้นโยบาย การพัฒนาประเทศขาดความต่อเนื่องและไม่สามารถต่อยอดนโยบายการพัฒนาในระบบเศรษฐกิจโลก จากภายนอกประเทศได้ ดังนั้น จะต้องมีการพัฒนาการเมืองของไทยให้มีเสถียรภาพเพื่อการยอมรับ จากนานาชาติประเทศมากยิ่งขึ้น

๔. ปัญหาการพัฒนากฎหมายให้สอดคล้องรองรับกับการเปลี่ยนแปลงภายในและการ เปลี่ยนแปลงภายนอก ซึ่งส่งผลต่อความร่วมมือในทุกด้านโดยตรง ๆ หากกฎหมายที่ประเทศไทยมีอยู่ แต่เดิมนั้นไม่เอื้ออำนวยที่จะนำไปสู่การกำหนดข้อตกลงร่วมกันในแต่ละกรณีได้ ดังนั้น ประเทศไทย จะต้องมีการพัฒนากฎหมายให้เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของการลงทุนในภูมิภาคและระดับ สากล ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้มีอำนาจ

การตัดสินใจดำเนินนโยบาย สามารถทำข้อตกลงภายใต้ผลประโยชน์ที่แท้จริงของประเทศชาติได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

Chen Gangwei ได้เขียนงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์สารคดีท่องเที่ยวตามเส้นทางสาย ไหม พ.ศ.๒๕๔๖-๒๕๕๘ พบว่า สารคดีท่องเที่ยวเส้นทางสายไหมมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการเดินทาง สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญ การปกครองวัฒนธรรมและวิถีชีวิต บนเส้นทางสายไหม เป็นเนื้อหาที่เป็น ข้อเท็จจริง และความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภูมิศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรมที่เจริญรุ่งเรือง ของ ประเทศจีนในอดีตจนถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมของคนบนเส้นทางสายไหม ในด้านอาหารการกินการแต่ง กาย ที่อยู่อาศัยเทศกาลประเพณี ที่ได้แสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตนและหลากหลาย จึงมีคุณค่าในด้าน การให้ความรู้ด้านการปกครองและการพัฒนาบ้านเมือง เส้นทางสายไหมจึงมีคุณค่ามหาศาลแก่คน ในรุ่นหลังที่จะศึกษา และนำเอาแบบอย่างที่ดีงามในสมัยโบราณมาปฏิบัติ^{๒๐}

พลโท ปณต แสงเทียน, ได้ทำวิจัยเรื่อง ยุทธศาสตร์เส้นทางสายไหมทางทะเลของจีน:

^{๒๐} Chen Gangwei. “การวิเคราะห์สารคดีการท่องเที่ยวเส้นทางสายไหม พ.ศ.๒๕๔๖-๒๕๕๘”, งานวิจัยหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยหัวเฉียว, ๒๕๖๐).

ความเกี่ยวข้องต่ออาเซียนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลการวิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์เส้นทางสายไหมทางทะเลของจีนเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์เชิงรุกในกรอบ One Belt One Road ที่รัฐบาลจีนในยุคของประธานาธิบดีสี จิ้นผิง ริเริ่มขึ้นเพื่อขยายบทบาทอิทธิพลของจีนในเวทีโลก ถ่วงดุลอำนาจสหรัฐอเมริกา ลดความขัดแย้งระหว่างประเทศ โดยเฉพาะข้อพิพาทเหนือหมู่เกาะ และพัฒนาเศรษฐกิจของจีนให้เติบโตอย่างยั่งยืน ด้วยการขยาย Soft Power ของจีนผ่านการสร้าง “ความเชื่อมโยง” (Connectivity) และ “ความร่วมมือ” (Cooperation) รอบด้าน กับนานาประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภูมิภาคเอเชียกลาง ภูมิภาคเอเชียใต้ ภูมิภาคตะวันออกกลาง ภูมิภาคแอฟริกา และยุโรป โดยรัฐบาลจีนจะใช้ยุทธศาสตร์เส้นทางสายไหมทางทะเลที่เป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างความเชื่อมโยงแบบหลายมิติกับประเทศต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บนแนวพื้นที่เศรษฐกิจของจีนเพื่อกระชับความร่วมมือทางทะเลกับอาเซียน อันจะช่วยผลักดันความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากช่วงทศวรรษแห่งยุคทองไปสู่ช่วงทศวรรษแห่งยุคเพชร นอกจากนี้ความร่วมมือที่เกิดขึ้นจะนำไปสู่การลดระดับความตึงเครียดระหว่างจีนกับประเทศคู่ขัดแย้งในภูมิภาคจากกรณีข้อพิพาทในทะเลจีนใต้ พร้อมทั้งสามารถสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับรัฐบาลจีน

อุดม จุมพลทลาลาและคณะ, ได้ทำวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำโขง ในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า ๑) ผลการปฏิบัติตามวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำโขง ในประเทศไทยโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และรายด้านอยู่ในระดับมาก ๔ ด้าน เรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อยคือ ด้านพิธีกรรม ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีด้านความเชื่อและด้านคุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม และอยู่ในระดับปานกลาง ๑ ด้านคือ ด้านภาษาและวรรณกรรม ๒) เมื่อเปรียบเทียบการปฏิบัติตามวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำโขง ในประเทศไทยโดยรวม พบว่า กลุ่มพระภิกษุสามเณรกับครูพระภิกษุสามเณรกับพุทธศาสนิกชนทั่วไป ครูกับนักเรียน และนักเรียนกับพุทธศาสนิกชนทั่วไป มีค่าเฉลี่ยในการปฏิบัติตามวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำโขงในประเทศไทยมากกว่ากลุ่มพระภิกษุสามเณรกับนักเรียน และครูกับพุทธศาสนิกชนทั่วไป อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ สอนกลุ่มครูกับพุทธศาสนิกชนทั่วไปมีค่าเฉลี่ยไม่แตกต่างกัน

พระวุฒิกัทร อาทโร (สระทองแพ), ได้ทำวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม ผลการวิจัยพบว่า ๑) บทบาทของพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐมพบว่า พระสงฆ์มีการปฏิบัติงานด้านการศึกษาอบรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\mu = 3.72$) และเมื่อจำแนกเป็นรายข้อพบว่า ทุกข้อมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก ๒) ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับบทบาทของพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐมนั้น พบว่าพระสงฆ์ที่มีอายุ พรรษา วุฒิการศึกษา นักธรรม วุฒิการศึกษาเปรียญธรรม และวุฒิการศึกษาสามัญ มีความสัมพันธ์กันซึ่งยอมรับสมมติฐานการวิจัยทุกข้อที่ตั้งไว้ ๓) ผลการสัมภาษณ์พระสงฆ์ที่อุทิศตนเพื่อการพระศาสนายังมีอยู่น้อยเมื่อเทียบกับจำนวนประชากร พระสงฆ์ที่จะเป็นนักเผยแผ่พระพุทธศาสนายังขาดภูมิความรู้และประสบการณ์ในการเผยแผ่ที่จะสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะได้ทักษะ ลีลาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของผู้ที่ทำหน้าที่เผยแผ่ยังมีอยู่น้อย รูปแบบที่ใช้ในการเผยแผ่ยังขาดวิวัฒนาการให้ทันกับความเจริญก้าวหน้า

ของสังคม ขาดการสนับสนุนจากส่วนราชการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระศาสนา พระสงฆ์ทำอยู่องค์เดียว ๔. ข้อเสนอแนะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม ด้านการศึกษาอบรม ควรเพิ่มการจัดอบรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แก่พระสงฆ์ให้มากกว่านี้เพื่อให้พระสงฆ์สามารถเผยแผ่ได้ถูกต้อง ควรตั้งทุนมูลนิธิเพื่อเตรียมดำเนินการเผยแผ่ไว้โดยเฉพาะ ควรจัดหาบุคลากรด้านการเผยแผ่เพิ่มเติม เริ่มสร้างทีมงานในกลุ่มพระเผยแผ่ด้วยกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน และกัน ควรมีการฝึกฝนอบรมในเรื่องอาจารย์ความประพฤติตลอดถึงฝ่ายปกครองก็ต้องดูแลพระสงฆ์อย่างเคร่งครัด ด้านการเทศนา ควรให้โอกาสพระรุ่นใหม่ๆ ได้มีโอกาสฝึกหัดการแสดงธรรมในโอกาสต่างๆ ควรมีเวทีสำหรับให้พระสงฆ์ได้มีโอกาสแสดงธรรมบ้าง ควรมีการพัฒนารูปแบบการเผยแผ่ให้ทันสมัยเพื่อไม่ให้เกิดความน่าเบื่อหน่าย ควรมีการจัดหาทรัพยากรที่สำคัญในการเผยแผ่ให้เพียงพอ และด้านการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ควรมีการสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนามากกว่านี้และในการเผยแผ่ควรการสอดแทรกวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในชนบทด้วย

พระใบฎีกาณัฐพร ฐานวฑฺฒโธ, ได้ทำวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม ผลการวิจัยพบว่า ผลการวิจัยพบว่า ๑. บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละด้านพบว่า พระสงฆ์มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม อยู่ในระดับมากทุกด้าน คือ (๑) ด้านการเผยแผ่ในรูปแบบการอบรม (๒) ด้านการเผยแผ่ในรูปแบบทั่วไป (๓) ด้านการเผยแผ่ในรูปแบบการจัดกิจกรรมต่างๆ (๔) ด้านการเผยแผ่ในรูปแบบสื่อต่างๆ ๒. ผลการเปรียบเทียบบทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่าพระสงฆ์ที่มีอายุ พรรษา ตำแหน่ง วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม วุฒิการศึกษาเปรียญ และประสบการณ์ในการทำงานแตกต่างกัน อีกทั้งยังพบว่า พระสงฆ์ที่มีปัจจัยส่วนบุคคลดังกล่าวแตกต่างกันนั้นมีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐมแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญที่ .๐๑ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ๓. ในด้านปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะต่อบทบาทของพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม พบว่า ปัญหาและอุปสรรคของพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดังกล่าว มีดังนี้ ๑. พระสงฆ์ไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการที่พระสงฆ์จะเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๒. ขาดการสนับสนุนงบประมาณ จากองค์กรของคณะสงฆ์เอง รวมทั้งจากหน่วยงานของรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ๓. ประชาชนไม่มีความเข้าใจในการที่พระสงฆ์เข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในที่ต่างๆ ๔. อุปสรรคในการให้ความสะดวกแก่พระสงฆ์ในการอบรมหรือในการเผยแผ่มีน้อย ส่วนข้อเสนอแนะเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม ดังนี้ ๑. เจ้าคณะผู้ปกครองควรให้ความสนใจกับหน่วยงานต่างๆ ที่พระสงฆ์จะเข้าไปทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือควรมีการปรึกษา ประชุมเพื่อทำความเข้าใจกันในเรื่องต้น ๒. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนงบประมาณในการเผยแผ่อย่างเหมาะสมและต่อเนื่อง ชัดเจน ๓. พระสงฆ์ควรทำความเข้าใจกับประชาชน และทำความเข้าใจกับพระสงฆ์ เพื่อให้ประชาชนเปิดรับสิ่งที่พระสงฆ์จะมอบให้และ ๔. ควรมีการสนับสนุนอุปกรณ์เพื่อการเผยแผ่ รูปแบบของการเผยแผ่บางรูปแบบ อุปกรณ์มีความจำเป็นอย่างมากในการสื่อสารกับผู้รับการเผยแผ่

ปานิสรา วัฒนพุกษ์, ได้ทำวิจัยเรื่อง นวัตกรรมการใช้สื่อเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมของสถานีโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม ผลการวิจัยพบว่า สถานีโทรทัศน์ผ่านดาวเทียมช่องธรรมะทีวีมีการใช้

นวัตกรรมสื่อเพื่อการเผยแพร่โดยจำแนกออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ สื่อหลักและสื่อเสริม สื่อหลักคือ สื่อโทรทัศน์ระบบผ่านดาวเทียม ในช่วงเริ่มต้นดำเนินการใช้ระบบอนาล็อกโดยทำการออกอากาศผ่าน ช่องสัญญาณต่างๆ ต่อมาได้เปลี่ยนจากระบบเดิมเป็นระบบดิจิทัล พร้อมกับเปลี่ยนช่องสัญญาณพี เอชไอ ซึ่งมีความเสถียรในการส่งภาพและเสียงที่มีคุณภาพ ส่วนสื่อเสริมเป็นสื่อใหม่ที่มีการพัฒนาตาม เทคโนโลยีสื่อตามช่วงเวลา คือ เว็บไซต์ ยูทูบ เฟสบุ๊ค และโปรแกรมรับชมโทรทัศน์ออนไลน์ สื่อ เหล่านี้เป็นช่องทางเพิ่มเติมในการรับชมรายการและเป็นสื่อกลางในการติดตามการดำเนินงานของ สถานีฯ อีกทั้งยังเป็นส่วนช่วยเสริมในการออกอากาศของสถานีฯ เป็นประโยชน์แก่ผู้ชม คือ สามารถที่จะ เลือกรับชมเฉพาะรายการและสามารถเลือกรับชมซ้ำได้สำหรับการใช้เครือข่ายการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายนั้น สถานีฯ มีการใช้สื่อหลักร่วมกับสื่อเสริมในการสร้างเครือข่าย เพื่อการเผยแผ่ธรรมะ ส่งผลให้สถานีฯ สามารถจัดจำแนกกลุ่มผู้รับชมและพัฒนารายการธรรมะให้ เหมาะสมกับกลุ่มผู้รับชมเป้าหมายได้ ซึ่งการบูรณาการสื่อร่วมกันกับการสร้างเครือข่ายทำให้เกิด ประโยชน์ทั้งต่อสถานีฯ ในฐานะผู้ส่งสารและผู้รับชมในฐานะผู้รับสาร กล่าวคือ สถานีฯ มีการปรับปรุง พัฒนา ผลิตรายการ และจัดเวลาที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้ชม ทำให้กลุ่มเป้าหมายได้รับสาระประโยชน์ จากรายการธรรมะมากขึ้นและส่งผลทางอ้อมในการแบ่งปันความรู้และรายการธรรมะที่ชื่นชอบแก่ บุคคลอื่น การสร้างเครือข่ายที่เป็นจุดเด่นของสถานีฯ คือ การสร้างเครือข่ายร่วมกันระหว่าง สถานีโทรทัศน์ด้วยกันโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน คือการเผยแผ่ธรรมะ ซึ่งการร่วมมือกันนี้ไม่ได้เป็น การร่วมกันในเชิงพาณิชย์ช่องธรรมะทีวี

พุทธินันท์ บุญเรือง, ได้ทำวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ของชุมชนชายแดนต่อการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) : การเกิดขึ้นของจุดผ่านแดนถาวร ช่องกูดู่และการตอบสนองของคนท้องถิ่นในอำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ ผลการศึกษาพบว่า ๑) สภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจของคนในท้องถิ่นอยู่ในระดับปานกลาง ๒) ผลกระทบทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ต่อชุมชนชายแดน ในฐานะเป็นชุมชนบริเวณพื้นที่และเป็น ทางผ่านทำให้เกิดผลกระทบในบริเวณกว้างจากกระแสการพัฒนา๓)แนวทางในการแก้ไขปัญหาของ ส่วนราชการและคนในท้องถิ่นพบว่า หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นชุมชนท้องถิ่น และหน่วยงานเอกชนมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาแบบเชื่อมโยง ๔ ด้านได้แก่ การเชื่อมโยงทาง กายภาพการเชื่อมโยงทรัพยากรมนุษย์การเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจการเชื่อมโยงทางการเมือง

พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร, ได้ทำวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว :ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม ผลการวิจัย พบว่า ๑. พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างในยุคนี้ของพระนางแก้วยอดฟ้าพระมเหสีผู้ทรง เคยนับถือพุทธศาสนามาก่อน เมื่อครั้งอยู่ในเมืองขอมทรงเห็นประชาชนลาวนับถือผีสังเทวดา และ ฆ่าสัตว์บูชา จึงได้ทูลขอให้พระเจ้าฟ้าจุ่มไปอัญเชิญพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ในอาณาจักรล้านช้าง พระพุทธศาสนาจึงได้เผยแผ่มาสู่ประเทศลาวเป็นครั้งแรก และได้รับการอุปถัมภ์อย่างดีจากพระเจ้าฟ้า จุ่ม ต่อมาพระพุทธศาสนาในยุคของพระเจ้าเชษฐาธิราชนับว่ามีความเจริญสูงสุด พระพุทธศาสนาเป็น รากฐานของวัฒนธรรมประเพณีความคิดความเชื่อของประชาชนลาว พิธีกรรมและวันสำคัญ เช่น ประเพณีทำบุญธาตุหลวง ๒. ประเด็นความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาที่มี ต่อประชาชนในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวถือว่ามีสัมพันธ์กับวิถีชีวิตตลอดทั้งปี

เช่นเดียวกับชาวอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยโดยมีการยึดเอาจารีตประเพณี ที่เรียกว่าฮีตสิบสองคองสิบสี่ พุทธศาสนาเปรียบเสมือน "ธรรมบุญชีวิต" ที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของประชาชนลาวที่เกื้อหนุนให้ประชาชนลาวมีความมั่นคงต่อการดำรงชีวิต ๓. หลังจากประเทศลาวได้มีการเปลี่ยนการปกครอง ทำให้คณะสงฆ์ลาวได้ปรับเปลี่ยนวิธทางการบริหารคณะสงฆ์ให้เข้ากับยุคสมัยใหม่คณะสงฆ์ลาวจึงได้ร่วมมือกับต่างประเทศเกี่ยวกับการส่งพระสงฆ์ออกไปศึกษาเมื่อจบการศึกษา พระสงฆ์เหล่านี้ก็กลับมาพัฒนาประเทศ จัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นอีกหลายแห่งในประเทศลาวส่งเสริมให้ประชาชนเยาวชน เข้าร่วมปฏิบัติธรรมกรรมฐาน ฝึกอบรมศีลธรรมให้แก่เยาวชน จัดโครงการบวชเณรภาคฤดูร้อน/ธรรมสัญจรและจัดให้มีการแสดงธรรมในวันสำคัญต่างๆ ถือได้ว่าแนวโน้มพระพุทธศาสนาในประเทศลาวมีความเจริญขึ้นไปตามลำดับ

เสาวภา พรศิริพงษ์, ได้ทำวิจัยเรื่อง วัดในพุทธศาสนากับความพร้อมในการรองรับสังคมผู้สูงอายุผลการวิจัยพบว่า ในภาพรวมวัดส่วนใหญ่มีความพร้อมในระดับปานกลาง เมื่อแยกรายด้านพบว่า วัดมีความพร้อมด้านการสร้างเครือข่ายและพื้นที่ทางสังคมสำหรับผู้สูงอายุในระดับมาก ด้านการเรียนรู้ตลอดชีวิตและด้านการส่งเสริมสุขภาพในระดับปานกลาง ส่วนปัจจัยที่ทำให้วัดมีความพร้อมแตกต่างกัน ได้แก่ ศักยภาพของเจ้าอาวาส จำนวนและคุณสมบัติของพระในวัด ความรู้ของพระ การสนับสนุนจากชุมชนรอบวัด และการท างานเป็นเครือข่าย แนวทางในการสนับสนุนความพร้อมของวัดได้แก่ การจัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวัดที่ประสบผลสำเร็จในการทำงานเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การถวายเป็นบุญเรื่องการบริหารและเรื่องผู้สูงอายุแต่พระสงฆ์การสนับสนุนการสร้างเครือข่ายของวัด และการจัดพื้นที่และสิ่งแวดล้อมของวัดให้เอื้อต่อผู้สูงอายุ **ชิตวร วราศิริพงษ์**, ได้ทำวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมการค้าเงิน : การศึกษาที่มาของแนวคิดและวิธีการปฏิบัติตน ผลการวิจัยพบว่า ที่มาของแนวคิดการปฏิบัติตนในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีนเกิดจากแนวคิดการค้าเงินของสำนักวิชาหรือญาที่ว่าด้วยแนวคิดวัฒนธรรมการค้าเงินหรือซึ่งเหวินฮว่าซึ่งเป็นแนวคิดที่ยึดหลักคุณธรรม ๕ ประการ และแนวคิดอี่ลี้กวนเป็นสำคัญ โดยแนวคิดการค้าเงินของสำนักวิชาหรือญาได้รับการประยุกต์ใช้เรื่อยมาในการประกอบอาชีพการค้าและการเจรจาธุรกิจของนักธุรกิจชาวจีนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติตนในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีน พบว่าวิธีการปฏิบัติตนในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีนมีอยู่ ๓ ด้านสำคัญ ได้แก่ การใช้ภาษาในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีน มารยาทในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีนและการรักษาหน้าตาในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีน วิธีการปฏิบัติตนในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีนทั้งสามด้านข้างต้นเป็นไปเพื่อก่อให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ทางธุรกิจระหว่างกันในระยะยาว ทั้งยังเป็นไปเพื่อแสดงการเคารพและการให้เกียรติซึ่งกันและกัน นอกจากนี้การปฏิบัติตนระหว่างกันในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีนได้ถูกต้องตามกาลเทศะยังเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงการใส่ใจในการมีอยู่ของความแตกต่างทางด้านแนวคิด วัฒนธรรมและวิธีการปฏิบัติตนในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีนเมื่อปฏิบัติตนระหว่างกันในการเจรจาธุรกิจได้อย่างเหมาะสมแล้ว ก็ส่งผลให้การเจรจาธุรกิจดำเนินไป อย่างราบรื่นและทำให้สามารถบรรลุถึงความสำเร็จทางธุรกิจร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพในการเจรจาธุรกิจกับชาวจีน^{๒๑}

^{๒๑} ชิตวร วราศิริพงษ์, วัฒนธรรมการค้าเงิน : การศึกษาที่มาของแนวคิดและวิธีการปฏิบัติตน, วารสารภาษาและวัฒนธรรมปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๙), หน้า ๑๔๑.

สถิตย์พงศ์ ขุนทรง, ได้ทำวิจัยเรื่อง การค้าขายทางทะเลระหว่างเมืองโบราณสมัยทวารวดีกับประเทศจีนและภูมิภาคตะวันออกเฉียง ผลการวิจัยพบว่า โบราณวัตถุประเภทหนึ่งที่ได้ค้นพบเป็นจำนวนมากจากการขุดค้นตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยคือ ลูกปัดแก้ว ซึ่งสามารถนำมาศึกษาแปลความถึงสภาพของการค้าขายแลกเปลี่ยนในสมัยทวารวดีได้ จากการวิเคราะห์ธาตุองค์ประกอบหลักของลูกปัดแก้วสมัยทวารวดีด้วยเครื่องมืออีเลคตรอน ด)รป ไมโครนาไลเซอร์ (Electron Probe Micro-Analyzer) หรือ (EPMA) พบว่ามีกลุ่มลูกปัดแก้วซึ่งมีแหล่งผลิตสำคัญอยู่ในประเทศจีนและภูมิภาคตะวันออกเฉียง โดยในช่วงร่วมสมัยทวารวดี (ราว พ.ศ. ๑๑๐๐-๑๖๐๐) นั้น ประเทศจีนปกครองโดยราชวงศ์ถัง ส่วนดินแดนตะวันออกเฉียงใต้การปกครองของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ ซึ่งต่างส่งเสริมการค้าขายตาม เส้นทางสายไหมทางทะเล จึงได้พบลูกปัดแก้วตลอดจนเครื่องถ้วย เหริยญกษาปณ์ และเรือสินค้า ซึ่งมีที่มาหรือแหล่งผลิตจากประเทศจีนและภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย^{๒๒}

ณัฐพงศ์ สุวรรณอินทร, ได้ทำวิจัยเรื่อง จีนกับความพยายามในการจัดระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่: เส้นทางสายไหม และทิศทางนโยบายเศรษฐกิจระหว่างประเทศของไทย ผลการวิจัยพบว่า จีนกับบทบาทการค้าโลกในปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้กำหนดแนวทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน (China Factors) จีนภายใต้การนำของประธานาธิบดีสีจิ้นผิง ได้พยายามแก้ไขปัญหาค่าที่สั่งสมมาด้วยมาตรการต่าง ๆ หนึ่งในมาตรการการแก้ไขปัญหานั้นคือนโยบายเส้นทางสายไหมใหม่ที่มุ่งเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจโลกปัจจุบันที่รวมถึงระบบการค้าและการเงินระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนาของเศรษฐกิจจีนอย่างยั่งยืนในอนาคตภายใต้บริบทของการแผ่ขยายอำนาจทางเศรษฐกิจของจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และการเพิ่มจำนวนกรอบความร่วมมือของกรอบการค้าเสรีสหรัฐอเมริกาอย่างมีนัยยะสำคัญและของจีนเองในภูมิภาคที่รวมถึงความตกลงหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจภาคพื้นแปซิฟิก หรือทีพีพีและความตกลงหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจระดับภูมิภาค ประเทศไทยในฐานะสมาชิกหนึ่งของอาเซียนควรมีนโยบายทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศอย่างไรต่อความกดดันทางเศรษฐกิจและการเมืองเพื่อประโยชน์สูงสุดของชาติ^{๒๓}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร คือเป็นการเน้นการเก็บเอกสารทั้งที่เป็นปฐมภูมิและทุติยภูมิเป็นหลัก

๑.สำรวจเอกสาร

๒.รวบรวมเอกสาร

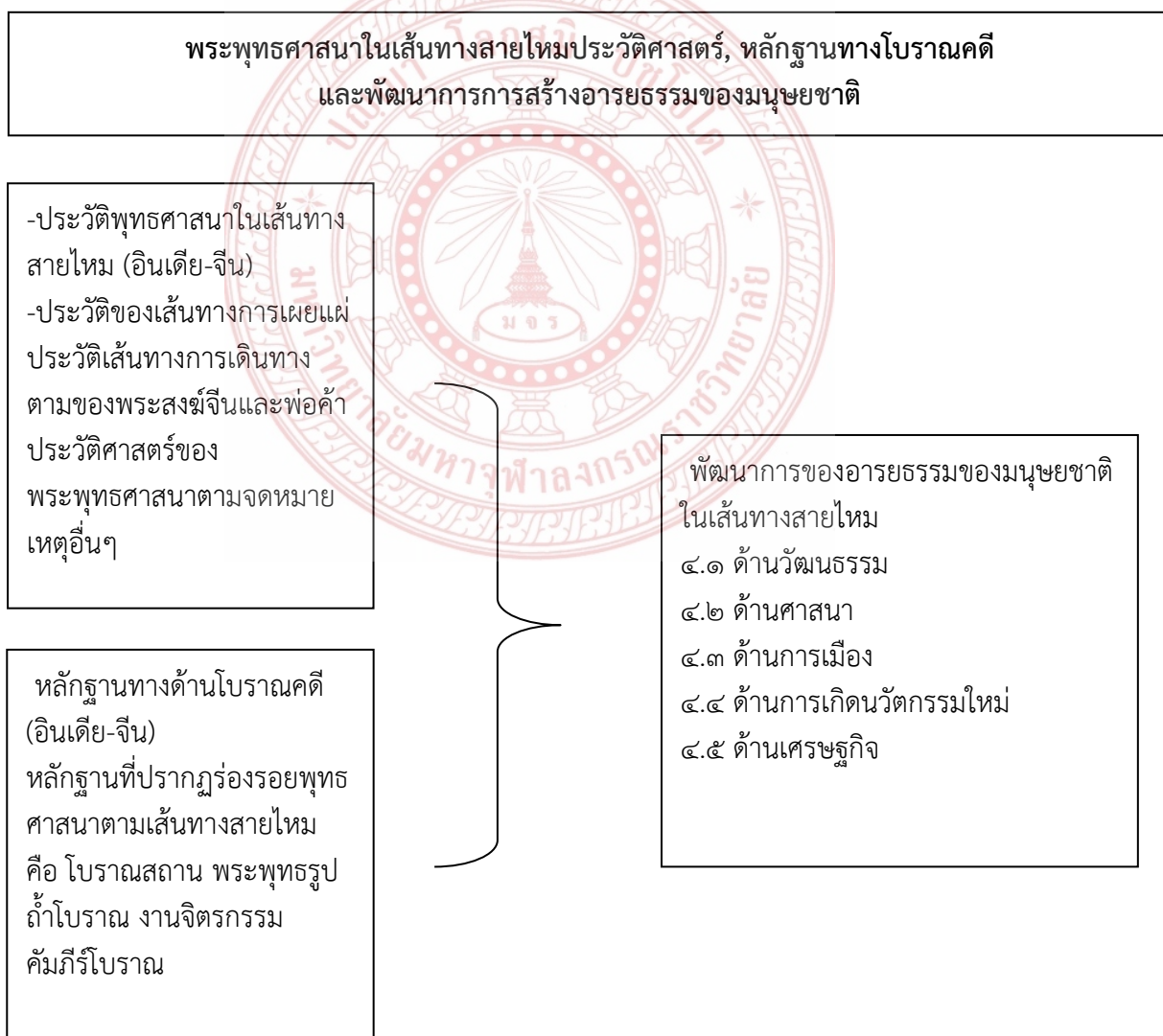
^{๒๒} สถิตย์พงศ์ ขุนทรง, การค้าขายทางทะเลระหว่างเมืองโบราณสมัยทวารวดีกับประเทศจีนและภูมิภาคตะวันออกเฉียง, ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ เดือนพฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๘, หน้า ๒๕๒๖.

^{๒๓} ณัฐพงศ์ สุวรรณอินทร, จีนกับความพยายามในการจัดระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่: เส้นทางสายไหม และทิศทางนโยบายเศรษฐกิจระหว่างประเทศของไทย, วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑, ๒๕๕๙, หน้า ๖๖.

๓. คัดเลือกหนังสือ ตำรา
๔. อ่านศึกษาเอกสารอย่างละเอียด
๕. รวบรวมจัดพิมพ์เอกสาร
๖. วิเคราะห์ประเด็นและเนื้อหาทั้งหมด
๗. นำเสนอและจัดลำดับเนื้อหา
๘. เขียนไปตามลำดับ
๙. วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาทั้งหมด

๑.๘ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัยซึ่งมีกรอบแนวคิดที่สำคัญในลักษณะของกระบวนการและวิธีการวิจัย รวมทั้งผลลัพธ์จากการวิจัย ดังภาพประกอบที่ ๑

๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๘.๑ ได้ความรู้ประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม
- ๑.๘.๒ ได้ชุดความรู้เกี่ยวกับหลักฐานทางโบราณคดีในเส้นทางสายไหม
- ๑.๘.๓ ได้ข้อมูลด้านพัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติในเส้นทางสายไหม
- ๑.๘.๔ นักวิชาการและผู้สนใจได้รับความรู้ ความเข้าใจ พัฒนาการของพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม เป็นบ่อเกิดอารยธรรมของมวลมนุษยชาติ
- ๑.๘.๕ สามารถใช้เป็นข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาบนเส้นทางสายไหม

บทที่ ๒

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของเส้นทางสายไหม

เส้นทางสายไหมมีความสำคัญดังกล่าวมาแล้ว โดยถือเป็นนโยบายของรัฐบาลจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นยุคต้นสมัยพุทธกาลใช้เป็นนโยบายขยายอำนาจทั้งทางการค้า เศรษฐกิจ การทหาร จนจีนเข้าไปมีอิทธิพลในมณฑลซินเจียงจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเดิมก่อนหน้านี้ดินแดนแถบนี้เป็นดินแดนอิสระที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจ มีอำนาจปกครองตนเอง แบ่งการปกครองเป็นแคว้นใหญ่บ้าง เล็กบ้าง แล้วแต่กำลังอำนาจของแต่ละแคว้น ปัจจุบันรัฐบาลจีนนำโดยประธานาธิบดี สีจิ้นผิง เห็นความสำคัญของเส้นทางสายไหม จึงนำนโยบายเส้นทางสายไหมกลับมาใช้เพื่อเชื่อมโลกอีกครั้ง เรียกว่า หนึ่งแถบ หนึ่งถนน (One Belt one road) เพื่อขยายอิทธิพลจีนทั้งด้านการค้า เศรษฐกิจ การเมือง และการทหารให้กว้างไกล เป็นที่น่าสังเกตว่าจีนได้นำนโยบายเส้นทางสายไหมยุคใหม่มาใช้เพื่อผลประโยชน์ของตนอย่างจริงจัง คือ

ทางด้านเศรษฐกิจ เน้นไปที่ขยายทางรถไฟความเร็วสูงมาที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่น ลาว พม่า เวียดนาม ไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ กัมพูชา เอเชียใต้ เข้าไปลงทุนในศรีลังกา ปากีสถาน อัฟกานิสถาน อิหร่าน จนไปถึงทวีปแอฟริกา นโยบายนี้ประสบความสำเร็จมาให้เงินหลายอย่างทั้งชื่อเสียงและบทบาทที่โดดเด่นของจีนในเวทีโลก เป็นที่ยำเกรงของชาติต่างๆ มาก

ทางด้านการเมือง แม้จีนจะปกครองโดยระบบคอมมิวนิสต์ และเคยส่งออกอิทธิพลของตนเองมายังหลายประเทศ โดยสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ลาว เวียดนาม กัมพูชา เนปาล เพื่อต่อสู้หวังล้มรัฐบาลประเทศนั้น ที่ทำสำเร็จคือที่เวียดนาม ที่ลาว และกัมพูชา แต่ในสมรภูมิการรบของไทย กลับล้มเหลว ในเนปาล รัฐบาลปัจจุบันโดยการนำของนายประจันดา ได้สู้รบกับกำลังรัฐบาล จนนำไปสู่การเลือกตั้งทั่วไป พรรคคอมมิวนิสต์เนปาลที่นิยมจีนได้รับชัยชนะ นำมาซึ่งการล้มราชบัลลังก์เนปาล ในกัมพูชาจีนสนับสนุนรัฐบาลพอลพตจนโค่นล้มรัฐบาลลอนนอลจนสำเร็จ แล้วสถาปนารัฐคอมมิวนิสต์สุดโต่งขึ้น ทำให้ชาวกัมพูชาต้องล้มตายหลายล้านคน อย่างไรก็ตามปัจจุบันจีนไม่ได้ส่งออกแนวคิดคอมมิวนิสต์เหมือนเดิม แต่นำเอาการลงทุนเศรษฐกิจของตนเองไปใช้ทางการเมืองหลายด้าน คือ

๑. สกัดกั้นการเคลื่อนไหวของไต้หวันที่จะประกาศเป็นประเทศอิสระในเวทีระหว่างประเทศ จนถึงในเวทีระดับสหประชาชาติ เพราะจีนมองว่าไต้หวันมีฐานะแคว้นหนึ่งของตนเองเท่านั้น

๒. สกัดการไหลบ่าของเงินเรื่องสิทธิมนุษยชน เช่น การประท้วงของนักศึกษาจีนที่จัตุรัสเทียนอันเหมิน เรื่องการปราบปรามลัทธิฝ่าหลุนกง การปราบปรามพวกมุสลิมอุยกูร์ และเรื่องสิทธิมนุษยชน

๓. สกัดกั้นการเคลื่อนไหวขององค์ดาไลลามะ ผู้นำจิตวิญญาณของทิเบต เดิมพระองค์สามารถเดินทางไปหลายประเทศทั่วโลก แต่เมื่อจีนเข้าไปมีอิทธิพลทางการค้า การลงทุน จีนก็กีดกันไม่ให้ประเทศนั้นๆ ไม่ให้ออกวีซ่าให้องค์ดาไลลามะ เหมือนที่เกิดขึ้นกับไทย เดิมที่ไทยเคยอนุญาตให้องค์ดาไลลามะเข้าประเทศมาแล้ว ๓ ครั้ง ครั้งล่าสุดสมัยนายชวน หลีกภัยเป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาจีนได้เข้ามาลงทุน และสนับสนุนดานอาวุธ และการทำธุรกิจร่วมกันเป็นจำนวนมาก เมื่อคณะขององค์ดาไลลามะจะยื่นขอวีซ่าจึงถูกไทยปฏิเสธทันที การทูตผ่านทางเศรษฐกิจแบบนี้จึงสำเร็จอีกครั้ง

ด้านการทหาร เดิมจีนได้เข้าแทรกแซงทางทหารในหลายประเทศทั้งลาว เวียดนาม กัมพูชา เพื่อขยายอิทธิพลลัทธิคอมมิวนิสต์แบบเหมาเจ๋อตุงเพื่อหวังครองโลก ต่อมานโยบายนี้เปลี่ยนไป แต่จีนยังคงส่งออกอาวุธยุทธภัณฑ์ต่างๆ เพื่อสนับสนุนในหลายประเทศโดยไม่ได้ใส่ใจว่ารัฐบาลนั้นจะปกครองลัทธิใด เช่น ในศรีลังกา จีนสนับสนุนเรื่องอาวุธให้รัฐบาลต่อสู้ชนชนกลุ่มกบฏพยัคฆ์หม้อเหล็กที่คาบสมุทรจันทบุรี ในพม่า จีนส่งอาวุธสนับสนุนรัฐบาลพม่าปราบปรามกลุ่มชนกลุ่มน้อยต่างๆ จนชนะ และปราบปรามกลุ่มชาวมุสลิมโรฮิงญาในรัฐยะไข่ นอกจากนี้จีนมีปัญหาข้อขัดแย้งกับหลายชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรื่องหมู่เกาะในทะเลจีนใต้ คู่กรณีคือ เวียดนาม ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย ทำให้ความสัมพันธ์กับชาติเหล่านี้สั้นคลอน จีนจึงเข้าไปลงทุนทางคมนาคมและเศรษฐกิจอื่นๆ ในประเทศอาเซียนหลายชาติ ทำให้กลุ่มอาเซียนไม่อาจจะประณามจีนในเรื่องนี้ได้ เพราะทุกชาติล้วนเกรงใจจีนกันถ้วนหน้า

เส้นทางสายไหมจึงเป็นเส้นทางสำคัญที่รัฐบาลจีนได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากเพื่อขยายอิทธิพลของตนเองไปยังภูมิภาคต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนประเทศอื่นๆ ที่เส้นทางสายไหมผ่าน ไม่ได้มีบทบาทสำคัญในการใช้เส้นทางสายไหมให้เป็นประโยชน์มากนัก เช่น อินเดีย แม้จะเริ่มออกมาสร้างบทบาทในเวทีระหว่างชาติ แต่ยั้งนับว่าน้อยเมื่อเทียบกับจีน ทั้งสถานะของจีนและอินเดียในเวทีสหประชาชาติต่างกันคือ จีนได้เป็นสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงของสหประชาชาติ ส่วนอินเดียเป็นสมาชิกของสหประชาชาติธรรมดา

เส้นทางสายไหม ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Silk Road หรือ Silk Route หมายถึง ชุดเส้นทางการส่งการค้าขายและวัฒนธรรมซึ่งเป็นศูนย์กลางของอันตรกิริยาทางวัฒนธรรมผ่านภูมิภาคของทวีปเอเชียที่เชื่อมตะวันตกและตะวันออกโดยการโยงพ่อค้าวานิช ผู้แสวงบุญ นักบวช ทหาร ชนเร่ร่อนและผู้อาศัยในเมืองจากจีนและอินเดียไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียนระหว่างเวลาหลายสมัย โดยมีการค้าที่สำคัญมากเรียกว่า การขายผ้าไหมที่ได้ถักทอมาเป็นอย่างดีมาจำหน่ายในตลาด

เส้นทางสายไหมมีความยาว ๖,๔๓๗ กิโลเมตร หรือ ๔,๐๐๐ ไมล์ ได้ชื่อมาจากการค้าผ้าไหมของจีนที่มีกำไรมาตลอดเส้นทาง เริ่มตั้งแต่ราชวงศ์ฮั่น ประมาณพ.ศ.๑๐๐ เป็นต้นมา ราชวงศ์นี้ได้ขยายเส้นทางการค้าระหว่างจีนไปเอเชียกลางและทะเลถึงยุโรป ในราว ๑๓๘ ปีก่อน ค.ศ. (พ.ศ. ๔๐๕) คณะทูตจีนซึ่งเป็นผู้แทนทางการทูตจักรวรรดิจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น นามว่า **จางเชียน** (Zhang Qian) ได้นำทองคำ เส้นไหมมาเป็นบรรณาการถวายผู้ปกครองตามเส้นทางสายไหมด้วย คณะได้ไปอาณาจักรลั่วหลาน (Loulan) ล็อบนอร์ (Lopnor) กุยซี (Quici) กาซการ์ (Kashgar) โขตาน (Khotan) อูซุน (Wusun) ได้บุกเบิกเส้นทางนี้และพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ามาตามลำดับ ชาวจีนสนใจมากกับความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์การค้าของพวกตนและขยายกำแพงเมืองจีนเพื่อประกันการ

คุ้มครองเส้นทางการค้านี้ จากการศึกษาที่งานเขียนบุกเบิกเส้นทางนี้อย่างเป็นทางการ ท่านจึงได้รับการยกย่องจากชาวจีนว่า “บิดาแห่งเส้นทางสายไหม Father of the silkroad”^๑

การค้าบนเส้นทางสายไหมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาของอารยธรรมจีน อนุทวีปอินเดีย เปอร์เซีย ทวีปยุโรปและคาบสมุทรอาหรับ โดยเปิดอันตรกิริยาทางการเมืองและเศรษฐกิจทางไกลระหว่างอารยธรรม แม้ว้าไหมเป็นสินค้าหลักจากจีนแน่นอน แต่ก็มีการค้าขายสินค้าอื่นจำนวนมาก รวมถึงศาสนา ปรัชญาหลายความเชื่อและเทคโนโลยีต่าง ๆ จนถึงโรคภัยไข้เจ็บก็ไปตามเส้นทางสายไหมเช่นกัน นอกเหนือจากการค้าทางเศรษฐกิจแล้ว เส้นทางสายไหมยังใช้เป็นการค้าทางวัฒนธรรมในบรรดาอารยธรรมตามเครือข่ายเส้นทางด้วย

ผู้ค้าหลักระหว่างยุคโบราณของเส้นทางสายไหม คือ ชาวจีน ชาวเปอร์เซีย ชาวกรีก ชาวซีเรีย ชาวโรมัน ชาวอาร์มีเนียน ชาวอินเดีย ชาวแบกเตรีย ชาวมองโกล และตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ ถึง ๑๓ เป็นชาวซอกเดียน (Sogdians) ที่เป็นดาวเด่นในการค้า เมื่อศาสนาอิสลามได้รับการเผยแผ่เข้ามา พ่อค้าอาหรับกลายเป็นดาวเด่นแทนที่ ในขณะที่เส้นทางนี้ได้กลายเป็นเส้นทางรุกรบของหลายเผ่าพันธุ์ที่ยกกองทัพเข้ายึดครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของทวีปนี้ เช่น พวกกรีก พวกยูเอจิ พวกตาด พวกฮั่น พวกอาหรับและพวกมองโกล

เส้นทางสายไหม เริ่มใช้มานานตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล แต่ที่ปรากฏหลักฐานคือ ในปีพ.ศ. ๔๐๐ โดยนายเฮนิสสัน ชาวอังกฤษ ก่อนหน้านั้น ผู้คนเดินทางตามเส้นทางนี้มักเรียกกันหลากหลายสำหรับชาวจีนที่มุ่งหน้าไปตามเส้นทางสายไหม เรียกว่าประเทศตะวันตก เช่นจดหมายเหตุของพระฟาเทียน พระเสวียนจั้ง เรียกว่า การเดินทางสู่ประเทศตะวันตก

คำว่า เส้นทางสายไหม เริ่มใช้ครั้งแรกในพ.ศ.๒๔๒๐ (ค.ศ.๑๘๗๗) โดยนักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมันชื่อบาร์อน เฟอร์ดินานด์ ฟอน ริชโทเฟิน (Baron Ferdinand von Richthofen) เขาเป็นคนบัญญัติศัพท์เส้นทางนี้ว่า Silk Road แปลเป็นภาษาไทยว่า เส้นทางสายไหม แม้ในเบื้องต้นจะมีคนคัดค้านไม่เห็นด้วย เพราะตามเส้นทางนี้ ไม่ใช่มีเฉพาะการค้าไหม แต่มีสินค้ามากมายหลายชนิด การตั้งชื่อแบบนี้เป็นการให้ความสำคัญกับไหมเพียงอย่างเดียว แต่เมื่อบัญญัติศัพท์อื่นๆมาทดแทน เช่น เส้นทางการค้าเอเชียยุโรปโบราณ เส้นทางเชื่อมเศรษฐกิจเอเชียยุโรปโบราณกลับไม่เป็นที่นิยม ในที่สุดจึงต้องมาใช้คำว่า เส้นทางสายไหมเหมือนเดิม^๒

ในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญครั้งที่ ๓๘ พ.ศ.๒๕๕๗ ณ กรุงโตฮา ประเทศกาตาร์ มีมติให้ขึ้นทะเบียนเส้นทางสายไหมในจีน คาซัคสถาน และคีร์กีซสถาน เป็นมรดกโลกภายใต้ชื่อ เส้นทางสายไหม : โครงข่ายเส้นทางฉนวนฉางอัน-เทียนชาน โดยให้เหตุผลว่า เส้นทางนี้เป็นที่ยอมรับกันว่ามรดกทางอารยธรรมของมนุษยชาติ ในฐานะเป็นเส้นทางโบราณในการติดต่อค้าขายและสื่อสารระหว่างประเทศตะวันออกกับตะวันตก

^๑ Sunita Dwivedi, *In Quest of the Buddha, a journey on the Silk Road*, (New Delhi: Gopson Papers, 2009), P.D.

^๒ นงนุช สิงหเดชะ แปล, *พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๓๖๘.

เมื่อ ๔,๐๐๐ กว่าปีก่อน ประเทศจีนปกครองโดยจักรพรรดินามว่า หวงตี้ พระองค์ได้รับพระราชสมัญญานามว่า บิดาแห่งประชาชาติจีน ได้จัดงานเฉลิมฉลองชัยชนะการสู้รบกับชนเผ่าอื่น นอกราชอาณาจักร ระหว่างงาน มีเทพธิดาองค์หนึ่งเหาะลงมาจากฟ้า มือข้างหนึ่งกำเส้นไหมสีเหลือง และอีกข้างหนึ่งกำเส้นไหมสีเงิน เทพธิดามอบเส้นไหมเหล่านั้นให้แก่จักรพรรดิหวงตี้ จักรพรรดิหวงตี้ รู้สึกดีพระราชหฤทัยมาก รีบรับสั่งให้ช่างทอเส้นไหมเหล่านั้นเป็นผ้าเจียนต่อมา เทพธิดาองค์นี้ได้รับสมัญญาว่า เทพธิดาแห่งผ้าไหม อีกตำนานหนึ่งได้กล่าวว่า พระสนมของจักรพรรดิหวงตี้คนหนึ่งเป็นผู้ค้นพบวิธีการสาวเส้นไหมจากรังไหม และสอนวิธีการสาวไหมให้แก่ชาวบ้านทั่วไป หลังจากนั้น เทคนิคการเลี้ยงไหม และการทอผ้าไหมจึงแพร่ออกไปในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศจีน

ในอดีตกาลนั้น ไหมถือเป็นสินค้าที่สำคัญยิ่งในเส้นทางการค้าขายเพราะคุณภาพที่คงทน สวยงาม เนื้อละเอียด บางเบา คูมีราคาจึงเป็นที่นิยมมากตั้งแต่พระราชามหาอำมาตย์ พ่อค้า หรือผู้มีฐานะดี จึงพยายามชวนขวยหามาให้ได้ แหล่งผลิตที่สำคัญที่สุดคือ ประเทศจีน แต่เนื่องจากการจะนำตัวไหมออกมานอกราชอาณาจักรเป็นสิ่งต้องห้าม เพราะจีนเองกลัวชาติหรือชนเผ่าอื่นจะนำไปเพราะเลี้ยง จึงกลายเป็นความลับอย่างต่อเนื่องมานาน พ่อค้าเองได้พยายามหลากหลายวิธีที่จะลักลอบเอาออกมา แต่ถูกจับได้ทุกที การจะนำออกได้จะต้องเป็นผลิตภัณฑ์เท่านั้น ไม่ใช่ตัวไหมเป็นๆ เส้นทางที่ผ่านของเส้นไหมในจีนคือ ต้องผ่านด่านหยางกวน และอวี๋เหมินกวนในมณฑลกานซู โดยทุกคนที่จะผ่านด่านนี้จะต้องถูกตรวจตราอย่างละเอียด ความคิดที่จะนำเอาตัวไหมออกมาจึงเป็นเรื่องที่คิดได้แต่ทำไม่ได้

ชาวจีนได้รับการยอมรับว่าเป็นชาติแรกที่สามารถผลิตไหมได้ โดยย้อนหลังไปถึง ๔,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล เศษผ้าไหมชุดแรกสุดที่ขุดได้ที่มณฑลเหอหนานมีอายุช่วง ๓,๖๕๐ ก่อนคริสตกาล หรือ ๓,๑๐๗ ปีก่อนพุทธศักราช ในขณะที่นักวิชาการบางส่วนกล่าวว่าค่ากล่าวอ้างนี้มีอายุยาวนานเกินไปการผลิตตัวไหมของจีนน่าจะอยู่ที่ ๑,๕๐๐ ปีก่อนพุทธศักราชมากกว่า ถึงอย่างไรก็ตาม จากหลักฐานนี้ทำให้เราได้ทราบว่าการผลิตไหมในจีนมีมานานแล้ว ต่อมา ๑,๙๐๐ ปีก่อนพุทธกาล อินเดียเป็นชาติต่อมาที่สามารถผลิตผ้าไหมได้ โดยไหมของอินเดียได้จากผีเสื้อราตรีป่า ซึ่งเป็นคนละสายพันธุ์กับตัวไหมที่จีนนำมาเพาะเลี้ยงในชุมชน โดยรวบรวมรังไหมเมื่อตัวไหมก็ดรู้ออกมาแล้วกลายเป็นผีเสื้อบินไหม จึงนำมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ต่อมาได้มีการเอารังไหมที่ตัวไหมอยู่ข้างในมาต้มเพราะเส้นไหมมีความทนทานและเหนียวกว่า จนกลายเป็นพัฒนาการการทำไหมในปัจจุบัน^๓

ต่อมาในอาณาจักรโชตัน พวกเขามีความพยายามในการนำตัวไหมออกมา เพราะความต้องการผ้าไหมนั้นมีเป็นจำนวนมาก แต่สินค้าผ้าไหมมีจำนวนจำกัด จึงหาทางนำหม่อนไหมออกมาจากราชอาณาจักรอื่น การจะนำหม่อนไหมมาปลูกและสามารถทอได้นั้นจำเป็นต้องประกอบด้วย ๓ ส่วนคือ ๑.ตัวไหม ๒.ใบหม่อน ๓.ผู้สามารถทอได้ กษัตริย์แห่งโชตันจึงได้ขอเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอื่นโดยส่งพระราชธิดามาเป็นพระมเหสี ในยุคนั้นอาณาจักรฮั่นมีนโยบายมุ่งครอบคลุมนดินแดนตะวันตกโดยใช้ยุทธศาสตร์หลากหลายวิธี หนึ่งในนั้นคือ การมอบธิดาหรือเชื้อราชวงศ์ไปอภิเษกสมรสกับเจ้าผู้ครองนครในดินแดนต่างๆทางตะวันตก นโยบายนี้ได้ผลและไม่ต้องลงทุนลงแรง

^๓ นงนุช สิทธะเดชะ แปล, พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๘.

ในการต่อสู้ด้วยกองทัพให้เสียไพร่พลเป็นจำนวนมาก การสู้ขอใช้เวลาระยะหนึ่ง ในที่สุดจักรพรรดิฮั่นจึงตอบตกลง ต่อมาคณะทูตจึงขอเข้าเฝ้าพระองค์หญิงที่จะไปอภิเษกสมรสว่า “ในราชอาณาจักรมีหยกเป็นจำนวนมาก แต่ไม่มีผ้าไหมใช้ พระจักรพรรดิปรารถนาอยากให้มีการเลี้ยงไหมเกิดขึ้นในราชอาณาจักร ของพระองค์จึงได้ส่งเคราะห์ประชาชนในราชอาณาจักรด้วยการนำตัวไหม ไบหม่อน และคนเลี้ยงไหมติดตัวไปด้วยเถิด” พระธิดาบายเปียง แต่เมื่อทนรบเร้าไม่ไหว จึงตัดสินใจนำเอาไข่ตัวไหมเก็บรักษาไว้ในมวยผมแล้วนำมางูกุมครอบอีกทีเมื่อต้องผ่านด่านตรวจที่เข้มงวด ส่วนตัวหม่อนนั้น นำเอากิ่งที่สามารถเพาะชำได้นั้นมาปะปนกับยาสมุนไพรพื้นบ้านเป็นจำนวนมาก การนำเอาไหมออกมานอกราชอาณาจักรจึงได้สำเร็จลง

เมื่อเจ้าหญิงได้อภิเษกสมรสกับกษัตริย์แห่งโชตันจึงให้เพาะชำต้นหม่อนขึ้น แล้วนำไบหม่อนที่อ่อนมาให้ตัวไหมได้กิน ตัวไหมจึงเจริญเติบโตจนแก่แล้วเข้าฝักจากนั้นจึงนำมาทอดด้วยกรรมวิธีที่ได้พัฒนาจนได้เส้นไหมที่ต้องการ ตั้งแต่นั้นมา ไหมจึงเริ่มแพร่หลายในเอเชียกลางเป็นที่นิยมนำมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่มทั้งชายหญิง ทั้งหนุ่มสาว แก่ชรา ทั้งเจ้าฟ้ามหากษัตริย์และสามัญชน^๕

ในขณะที่พระถังซัมจั๋ง พระสงฆ์จีนที่เดินทางมาอินเดีย พ.ศ. ๑๑๗๓ ได้บันทึกในรายงานการเดินทางของท่านแตกต่างจากข้อมูลเบื้องต้นเล็กน้อย คือเมื่อมาถึงเอเชียกลาง ผ่านเลยอาณาจักรกุสตัน มาแล้วพบอาณาจักรเล็กๆชื่อปอกาอี ท่านพูดถึงประวัติความเป็นมาของการแพร่กระจายของตัวไหมไว้ว่า “จากทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองหลวงไป ๕-๖ ลี้ มีอารามชื่อวัดมาซา พระชายาของอดีตกษัตริย์ทรงสร้างขึ้น จำเดิมคนเมืองนี้ไม่รู้จะเลี้ยงหม่อนหรือปลูกหม่อนอย่างไร เมื่อได้ข่าวว่าประเทศทางตะวันออก(จีน)มีตัวไหม จึงส่งราชทูตไปขอ แต่ประเทศตะวันออกมีพระประสงค์จะรักษาการเลี้ยงและปลูกต้นหม่อนเป็นความลับ จึงไม่ยอมประทานให้พระราชทูตที่มาขอ อีกทั้งมีพระราชโองการถึงด่านทุกแห่งว่าห้ามมิให้นำตัวไหมและต้นหม่อนออกนอกราชอาณาจักร พระโอรสแห่งแคว้นกุสตันจึงมาขอวิวาทกับพระธิดาประเทศตะวันออกด้วยความพิณอบพิเทา และถวายของมั่งคั่งค่ามากมาย กษัตริย์แห่งแคว้นตะวันออกมีดำริที่จะบำรุงขวัญแคว้นนอกอาณาเขตจึงตอบรับการส่ขอ พระราชาแห่งแคว้นกุสตันจึงส่งราชทูตจัดขบวนขึ้นหมากไปรับเจ้าสาว และรับสั่งว่า ท่านจึงนำความกราบทูลพระธิดาแห่งกษัตริย์ตะวันออกว่า บ้านเมืองของเราไม่มีตัวไหม และต้นหม่อนที่จะมาทอเป็นไหมแพร พระองค์ที่ควรที่นำพันธ์ของมันมาด้วยเพื่อจะได้ตัดเย็บฉลองพระองค์ของตน พระธิดาเมื่อทรงทราบจึงแอบจัดเตรียมไว้และเอาตัวไหมและเมล็ดหม่อนซ่อนไว้ในพระมาลา เดินทางมาถึงด่าน เจ้าหน้าที่ตรวจดูอย่างละเอียด จะมีแต่พระมาลาของพระธิดาเท่านั้นที่ไม่กล้าตรวจดู

ดังนั้นพันธ์ไหมและไบหม่อนจึงถูกนำมายังแคว้นกุสตัน พระธิดาได้พำนักอยู่ที่ซึ่งสร้างเป็นอารามแห่งนี้ พระเจ้ากุสตันจัดขบวนกองเกียรติยศและทรงประกอบพิธีสมรสแล้วพาพระธิดาสู่พระราชวัง ส่วนตัวไหมและต้นหม่อนยังคงเก็บไว้ที่เดิม ปีต่อมาเมื่อถึงฤดูใบไม้ผลิ พระชายาก็ลงมือปลูกต้นหม่อน ตกเดือนพฤษภาคม ก็เก็บไบหม่อนเลี้ยงตัวไหม เมื่อแรกที่มาถึงแคว้นนี้ พระนางใช้ใบไม้ชนิดอื่นเลี้ยงไหม เวลาผ่านไปไม่นาน ตัวหม่อนก็เจริญเติบโตขึ้น พระชายาจารย์กฏข้อบังคับไว้บนศิลาว่า ห้ามมิให้ฆ่าหรือทำลายดักแด้ตัวไหม ต้องให้ดักแด้นั้นฟักบินออกไปแล้วจึงอนุญาตให้สาว

^๕ รักษ์ ธรรมิสรา, *เส้นทางสายไหม*, (กรุงเทพฯ: อุษากการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๘-๘๙.

^๕ อาณาจักรนี้บางครั้งเขียนเป็น โคสตะนะ

เส้นไหมได้ แม้หากใครละเมิดคำสั่งนี้เทพเจ้าก็จะไม่ให้ความคุ้มครองต่อไป พระชายาได้สร้างอารามแห่งนี้เพื่ออุทิศให้กับเทพเจ้าตัวไหม เวลายังมีต้นหม่อนที่แห้งตายซากอยู่หลายต้นนับว่าเป็นหม่อนที่ปลูกในสมัยนั้น คนเมืองนี้จึงไม่ฆ่าตัดแต่มาจนถึงปัจจุบันนี้ ถ้ามีคนแอบสาวไหมโดยที่มีตัวด้งแต่อยู่ข้างใน ปีต่อไปตัวไหมก็ไม่เจริญงอกงาม”^๖ จากหลักฐานของพระถังซำจั๋งที่กล่าวนี้เป็นพยานสำคัญชี้ให้เห็นว่า เดิมทีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เป็นกรรมวิธีลับเฉพาะของชาวจีน คนต่างอาณาจักรได้ซื้อใช้เฉพาะผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากไหม แต่ไม่รู้วิธีการเลี้ยงไหม อีกทั้งตัวไหมจะให้เลี้ยงจนต้องยอมลงทุนส่งขอพระธิดาเพื่ออภิเษกสมรส นวัตกรรมการเลี้ยงไหมจึงได้ออกมานอกอาณาจักร และเจริญแพร่หลายตามเส้นทางสายไหมต่อมา

ในด้านการเมืองนั้น เส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางค้าขายที่สำคัญ การจะเดินทางได้สะดวกจำเป็นจะต้องเข้าควบคุมเส้นทางการนี้ไว้ให้ได้ จึงจะได้เปรียบ นโยบายของจีนตั้งแต่สมัยก่อนราชวงศ์ฮั่นเป็นต้นมาจึงหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับเส้นทางนี้ จีนได้ใช้ความพยายามมาตลอดและยุคแรกประสบปัญหาเพราะถูกต่อต้านจากอาณาจักรชายขอบที่แข็งแกร่งหลายแห่ง และมาสำเร็จสมัยราชวงศ์ฮั่น ราวพ.ศ. ๕๐๐ เมื่อยึดครองได้แล้ว จะสร้างป้อมหอคอยเป็นช่วงๆ แล้วตั้งทหารดูแลรักษาการ ในขณะเดียวกันก็ขุดบ่อน้ำไว้ใช้กินในหน้าแล้งด้วย ในยุคที่พระถังซำจั๋งเดินทางมายังอินเดีย ท่านต้องผ่านหอคอยเป็นจำนวนมาก แหล่งเอกสารยุคแรกๆ ของเส้นทางสายไหมชุดได้จากกองทหารรักษาการณ์ประจำหอคอยของจีนที่เสวียนเฉียนห่างจากตุนหวง ๖๔ กิโลเมตร แหล่งเก็บเอกสารโบราณเหล่านี้เป็นกำแพงดินแต่ละด้านกว้าง ๕๐ เมตร นักโบราณคดีขุดได้จากรอบขยะของป้อมรักษาการณ์ ลึก ๑.๒ เมตร ศิลปวัตถุจำนวน ๒,๖๕๐ ชิ้น มีเหรียญตราสมัยต่างๆ เครื่องมือการเกษตร อารูช ชิ้นส่วนเกวียน หวี ตะเกียบ กระเทียม กระดุกสัตว์ และเอกสาร ๓๕,๐๐๐ ชิ้นในบรรดาจารึกเหล่านี้ เอกสาร ๒๓,๐๐๐ ชิ้นเขียนด้วยอักษรจีนใส่เปลือกไม้ อีก ๑๒,๐๐๐ ชิ้นเขียนใส่แผ่นไม้ ระบุช่วงเวลาประมาณพ.ศ. ๖๐๐ โดยประมาณ ในขณะนั้นนิยมใช้เปลือกไม้ จนวิวัฒนาการทำการกระดาษได้พัฒนาขึ้นจึงเริ่มมีการเขียนด้วยกระดาษ^๗

๒.๒ ขอบเขตของเส้นทางสายไหม

ในทางวิชาการ การตีความของระยะทางเส้นทางสายไหมมีหลากหลายทฤษฎี เนื่องจากเส้นทางสายไหมยาวถึง ๖,๔๓๗ กิโลเมตร นับว่ายาวไกลมาก ครอบคลุม ๑๕ ประเทศคือ เกาหลี ธิเบต จีน อินเดีย เนปาล บังคลาเทศ ปากีสถาน อัฟกานิสถาน อุซเบกิสถาน คีร์กีสถาน เติร์กเมนิสถาน คาซัคสถาน อิหร่าน อิรัก ซีเรีย ยูเครน รัสเซีย อาเซอร์ไบจาน ตุรกี กรีซ จนถึงยุโรป เพื่อให้พื้นที่ของการวิจัยกระชับขึ้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นไปที่ ๒ ประเทศเป็นหลัก คือ ประเทศอินเดียและจีน เพราะเป็น ๒ กระแสอารยธรรมที่มีผลต่อมวลมนุษยชาติในเอเชียตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด เส้นทางสายไหมมี ๔ เส้นทางคือ

^๖ ชิว ซู หลุน, ถังซำจั๋ง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บริษัท มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๕๐๗.

^๗ นงนุช สิทธิเดชะ แปล, พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๓.

๑.เส้นทางการค้าจากจีน จากเมืองซีอาน ลั่วหยาง ตุนหวง เกาซาง โหลวหลาน เข้าอาฟกานิสถาน ต่อกับอิหร่าน และตุรกีเข้าสู่ยุโรป

๒.เส้นทางการค้าจากอินเดียผ่านเอเชียกลาง แล้วเข้าปากีสถาน อาฟกานิสถาน อิหร่าน อีรัก ตุรกี กรีซจนถึงยุโรป

๓.เส้นทางการค้าจากจีน ผ่านทิเบตเข้าเนปาล อินเดีย ปากีสถาน อาฟกานิสถาน อิหร่าน อีรัก ตุรกีแล้วเอเชียกลางจนถึงยุโรป

๔.เส้นทางการค้าทางทะเล จากกวางตุ้งของจีนผ่านสุมาตราขึ้นฝั่งที่ตามริลปีติ อ่าวเบงกอล ของอินเดีย จากนั้นไปยังอิหร่าน และเมโสโปเตเมีย

๒.๓ ความสำคัญของเส้นทางสายไหม

ดังที่กล่าวมาข้างต้นว่าเส้นทางสายไหมเป็นเหมือนเส้นทางเชื่อมอารยธรรมระหว่าง ตะวันตกไปยังตะวันออกทำให้ ๒ อารยธรรมได้มาพบปะแลกเปลี่ยนกัน ในขณะเดียวกันทำให้สินค้า ทั้งสองฝั่งได้แลกเปลี่ยนค้าขาย จึงทำให้การค้าเจริญก้าวหน้าตามลำดับ ในขณะเดียวกันเป็นเส้นทางที่ พุทธศาสนาจากชมพูทวีปได้เดินทางไปยังเอเชียกลางและจีนในที่สุด ในยุคแรกต้นโบราณวัตถุ มีนัก โบราณคดีคนหนึ่งที่สามารถเข้าไปสำรวจอาณาจักรโบราณของจีนได้คือ

เซอร์ มาร์ค ออเรล สไตน์ (Sir Mark Aurel Stein) เป็นชาวฮังการี เกิดเมื่อพ.ศ.๒๔๐๕ (ค.ศ.๑๘๖๒) เรียนจบภาษาสันสกฤตจากมหาวิทยาลัยมูมไบ และมาทำงานที่อินเดีย ได้ถือสัญชาติ อังกฤษในปีพ.ศ.๒๔๔๗ (ค.ศ.๑๙๐๔) ได้ทราบข้อมูลจากการขุดค้นโบราณคดีจึงเขียนจดหมายสมัคร เพื่อขอทุนจากกรมโบราณคดีของอินเดีย ซึ่งมีชาวอังกฤษดูแล ในปีพ.ศ.๒๔๔๐ (ค.ศ.๑๘๙๗) เขาโน้มน้าวว่า ถ้าอังกฤษไม่ไปสำรวจจะเสียโอกาสอย่างใหญ่หลวง เพราะหลายชาติได้เข้าไปสำรวจแล้วทั้ง รัสเซีย เยอรมัน ฝรั่งเศส ในที่สุดอังกฤษเห็นชอบจึงให้ทุนสนับสนุนเขาได้สำรวจอาณาจักรโชตาน โบราณอย่างถุกวิธี เขาได้เข้าไปสำรวจดินแดนในเอเชียกลาง ๔ รอบคือ รอบที่ ๑ พ.ศ.๒๔๔๓ (ค.ศ. ๑๙๐๐) รอบที่ ๒ พ.ศ.๒๔๔๙ (ค.ศ.๑๙๐๖) รอบที่ ๓ พ.ศ.๒๔๕๖ (ค.ศ.๑๙๑๓) รอบที่ ๔ พ.ศ.๒๔๗๓ (ค.ศ.๑๙๓๐) ได้โบราณวัตถุที่มีค่ามากมาย นอกจากนั้นยังเดินทางไปสำรวจที่ถ้าตุนหวงได้หว่านล้อม ซื้อคัมภีร์กับพระหวังหยวนลู่ พระเต๋าที่ดูแลสถานที่ด้วยเงิน ๒๒๐ ปอนด์ แล้วนำเอาคัมภีร์โบราณมา ๒๔ มัดเป็นคัมภีร์ ๓,๐๐๐ ฉบับ ผ้าไหม ๕ มัด ภาพเขียน ๒,๐๐๐ ชิ้น รวมคัมภีร์ ๖,๕๐๐ ผูกแล้ว นำไปเก็บรักษาไว้ที่อังกฤษ เป็นแหล่งศึกษาทางโบราณคดีเรียกว่า **ตุนหวงวิทยา**

สำหรับชาวจีนแล้ว การกระทำของสไตน์ไม่ต่างอะไรจากโจรที่มามีปล้นสมบัติของชาติ ตนเอง แต่สำหรับคนที่เป็นกลางกลับมองว่า การกระทำของสไตน์ดีในระดับหนึ่งเพราะในยุคนั้น จีน ซึ่งเป็นเจ้าของไม่ได้สนใจในเอกสารโบราณเลย ปล่อยให้ทิ้งขว้าง ที่สำคัญคือเอกสารส่วนหนึ่งที่นำมาจาก ตุนหวงมาเก็บรักษาในกรุงปักกิ่งกลับถูกนำไปทำลายเสียหายมากในยุคการปฏิวัติวัฒนธรรมของจีน พ.ศ.๒๕๑๕ เพราะต้องการทำลายของเก่าทั้งตามนโยบายปฏิวัติของเหมาเจ๋อตุง สไตน์เสียชีวิตอย่าง สงบพ.ศ.๒๔๘๖ (ค.ศ.๑๙๔๓) ด้วยวัย ๘๐ ปีที่กรุงคาบูล อาฟกานิสถาน

โดยจุดประสงค์ที่สำคัญของเส้นทางสายไหมในสมัยโบราณ มีดังนี้

๒.๓.๑. เพื่อการค้าขาย

นี่เป็นจุดประสงค์แรกของการเปิดเส้นทางสายไหมในสมัยโบราณ สินค้าที่นำมาค้าขายมีมาก เช่น ผ้าไหม ทองคำ อัญมณี หยก ของใช้ประจำบ้าน สินค้าบางอย่างในยุโรปมีแต่จีนและอินเดียยังไม่มีจึงต้องมีการนำเข้า สินค้าบางอย่างมีในจีนแต่ไม่มีในยุโรปเช่นผ้าไหม จึงต้องมีพ่อค้านำมาค้าขาย การเดินทางของพ่อค้าเหล่านี้จะต้องไปเป็นหมู่คณะขนาดใหญ่ แม้อันนั้นยังถูกปล้นสะดมทำให้เสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ในยุคพุทธกาลเส้นทางการค้าขายที่สำคัญคือตักกศิลา โดยมีหมอชิวโกมารักจ้งเดินทางออกจากกรุงราชคฤห์มายังนครตักกศิลาโดยอาศัยพ่อค้าที่มาจากอินเดียเป็นหมอรักษาทั้งพระเจ้าพิมพิสารและพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กรณีตัวอย่างที่น่าสนใจคือ มีการค้นพบหลุมฝังศพที่หุรหราชของพระมเหสีแห่งราชวงศ์ซางที่เป็นราชวงศ์แรกของจีน นามว่าผู่ท้าว ที่หลุมศพบรรจุอุปกรณ์ที่ทำจากหยกมากกว่าพันชิ้น บางชิ้นแกะสลักจากหยกที่ได้จากอาณาจักรโชตานมีลักษณะพิเศษสีเขียวผสมน้ำนม พบเปลือกหอยจำนวนมากที่พบที่เอเชียกลาง เป็นประจักษ์พยานของการค้าขายในเส้นทางสายไหมมายาวนาน^๕

๒.๓.๒ เพื่อการแผ่อิทธิพลทางการเมือง

การเผยแผ่อิทธิพลเพื่อเข้ายึดครองดินแดนต่างๆเป็นนโยบายที่สำคัญรองลงมาของเส้นทางสายไหม โดยจีนเป็นผู้นำในการใช้นโยบายนี้ จากนั้นเป็นพวกเติร์ก มองโกล อาหรับ และสุดท้ายคือชาติในยุโรป จีนนับว่าใช้เส้นทางสายไหมเพื่อประโยชน์ทางการเมืองมากที่สุดจนสามารถขยายอิทธิพลมายังเอเชียกลาง และสามารถยึดแคว้นเตอร์กีสถานและเปลี่ยนมาเป็นมณฑลซินเจียงในภายหลัง แม้ปัจจุบันรัฐบาลจีนยังไม่ใช้นโยบายนี้เลียนแบบโบราณเรียกว่า โครงการหนึ่งแถบ หนึ่งเส้นทาง (One Belt One Road) นำมาใช้ทั่วโลก เพื่อขยายอำนาจของตนเองโดยเอาเศรษฐกิจเป็นตัวขับเคลื่อนแต่มีความมุ่งหวังทางการเมือง การทหาร และวัฒนธรรมด้วย แยกเป็นประเด็นดังนี้

๑. ชาวจีน (Chinese)

จีนมีนโยบายในการมุ่งตะวันตกมานานแล้วตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น ราวพ.ศ. ๓๐๐ เป็นต้นมาเพราะดินแดนแคว้นเตอร์กีสถานของจีนนั้นมีพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลมีของมีค่าเป็นจำนวนมากทั้งหยก แร่เหล็ก ทองคำ อัญมณี เพชรพลอยต่างๆ จักรพรรดิจีนหลายรัชกาลจึงถือเป็นนโยบายของชาติที่ผลักดันยุทธศาสตร์นี้ให้สำเร็จให้ได้ การใช้ยุทธศาสตร์นี้มีหลากหลายแล้วแต่สถานการณ์ เช่น การส่งกำลังทหารไปรุกรบยึดครองดินแดนต่างๆ การส่งพระธิดาหรือโอรสไปอภิเษกสมรสกับกษัตริย์ในดินแดนต่างๆ เช่นการส่งเจ้าหญิงเหวินเซ็งมาแต่งงานกับพระเจ้าสรองซันคัมโป กษัตริย์ชาวทิเบต เพราะขณะนั้นทิเบตเรืองอำนาจ การใช้กำลังทหารดูจะไม่ได้ผล การส่งพระธิดาให้มาอภิเษกสมรสกับกษัตริย์แห่งโชตานและพระธิดาได้นำเทคนิควิธีการการเลี้ยงไหมรวมทั้งตัวไหมออกมาอาณาจักรจีนแล้วเผยแผ่จนแพร่หลายมาแล้ว

๒. ชาวอินเดีย (India)

อินเดียในยุคโบราณที่มีนโยบายขยายอาณาจักรให้กว้างไกล โดยอาศัยกลไกทางการเมืองมีหลายยุคที่สามารถขยายอิทธิพลจนจรดเส้นทางสายไหมอาณาจักรเขตราชอาณาจักรกว้างใหญ่ คือ ยุค

^๕ นงนุช สิทธิเดชะ แปล, พลิภประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๙.

พระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้ากนิษกะมหาราช และกษัตริย์ในราชวงศ์มุสลิมเช่น บาบัวร์ อักบาร์ ออริ่งเซฟ เป็นต้น กษัตริย์เหล่านี้ต้องการขยายพื้นที่เพื่อครอบครองพื้นที่ต่างๆ เพราะต้องการแผ่พระบรมเดชานุภาพให้กว้างไกล จึงสร้างกองทัพที่เข้มแข็ง มีอาวุธที่ครบครัน มีนายทหารที่ชำนาญการรบและไม่กลัวตาย มีเสบียงที่เพียงพอ ในยุคนี้อาณาจักรอินเดียจึงกว้างขวาง

๓. ชาวกรีก (Greek)

ชาวกรีกนับเป็นชนเผ่าที่แตกต่างจากชาวอินเดียอยู่คือมีลักษณะเป็นชนผิวขาว มีอารยธรรมที่สูงส่งทั้งการสร้างสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและประติมากรรม และร่วมสายโลหิตกับชาวยุโรปในปัจจุบัน ผู้นำพาในการขยายอำนาจทางการเมืองของชาวกรีกคือพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช กษัตริย์แห่งมาเซโดเนีย กองทัพของพระองค์รุกรมมาจนถึงอินเดียภาคเหนือ ได้ทำการสู้รบกับพระเจ้าเปารวะหรือเปารุส กษัตริย์แห่งปัญจาบของอินเดีย จนที่สุดพระเจ้าเปารวะยอมแพ้ กรีกจึงครอบครองอินเดียภาคเหนือ เมื่อยึดครองได้แล้ว กองทัพส่วนใหญ่ได้ยกทัพกลับทั้ง ๒ ทางคือ ทางเรือและทางบก ส่วนพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เองได้สิ้นพระชนม์ที่อิรักด้วยพระชนม์มายุ ๓๔ พรรษา มีชาวกรีกส่วนหนึ่งยังคงตั้งมั่นเพื่อรักษาดินแดนที่ยึดได้ใหม่แล้วตั้งรกรากที่อาณาจักรคันธาระ ต่อมาเมื่อพระเจ้ามีลิษฐ์ขึ้นครองราชย์ได้หันมานับถือพุทธศาสนาเพราะการโต้ว่าทะกับพระนาคเสน เมื่อพระองค์ได้หันมานับถือพุทธศาสนาแล้ว จึงได้สร้างสรรค์รูปเคารพทางศาสนาเหมือนชาวกรีกคือพระพุทธรูป ยุคนี้จึงเรียกว่ายุคคันธาระ เป็นพุทธศิลป์ยุคแรก มีลักษณะแบบเทพเจ้ากรีกทุกประการ จีวรแบบพระวรกายพระเกศาไม่ได้เป็นกันหอย แต่ขมวดเป็นปมแล้วเกล้าไว้ด้านบน พระวรกายสวยงามถูกต้องตามหลักสรีรศาสตร์ บางแห่งปั้นเทพเจ้าของกรีกเช่น เทพเจ้าอพอลโลมาบูชาด้วย เมื่อสิ้นยุคสมัยของพระเจ้ามีลิษฐ์แล้ว มีกษัตริย์อีกพระองค์คือพระเจ้ากนิษกะขึ้นมาเป็นใหญ่แทน แต่พระองค์ไม่ใช่เผ่ากรีกเหมือนพระเจ้ามีลิษฐ์ แต่ยังคงรับวัฒนธรรมการสร้างพระแบบกรีกมาทำต่อเนื่อง เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้ากนิษกะแล้ว อิทธิพลของกรีกจึงค่อยๆลดลงตามลำดับจนสลายไปในที่สุด

๔. ชาวอาหรับ (Arab)

ชาวอาหรับมีนโยบายในการรุกรบเพื่อขยายดินแดนอีกทั้งปล้นสดมภ์เอาทรัพย์สินหลายครั้ง ครั้นหันมานับถือศาสนาอิสลามแล้ว ได้พลังขับเคลื่อนมหาศาลที่จะเผยแพร่ศาสนาใหม่ให้กว้างไกลโดยถือเป็นนโยบายหลักของอาหรับ กองทัพอาหรับได้รุกรบเข้าอิหร่านที่มีศาสนาอยู่แล้วคือโซโรอัสเตอร์จนมีชัย จากนั้นบุกเข้าเอเชียกลางจนมีชัยในหลายยุทธภูมิ จากนั้นจึงบุกเข้าโจมตียุโรปมีชัยชนะตลอดไปจนถึงสเปน ต่อมาถูกต้านทานอย่างหนัก จึงหันกลับมาบุกทางอินเดีย กษัตริย์ที่ประสบความสำเร็จในการโจมตีอินเดียคือ โมห์หมัด โฆรี (Mohammad Ghori) กษัตริย์องค์นี้ประสูติพ.ศ. ๑๖๙๒ (ค.ศ. ๑๑๔๙) สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๗๔๙ (ค.ศ. ๑๒๐๖) เข้าโจมตีอินเดียพ.ศ. ๑๗๓๕ (ค.ศ. ๑๑๙๒) และประสบความสำเร็จ แล้วแต่งตั้งขุนศึกของตนเองเชื้อสายเติร์กขึ้นเป็นสุลต่านของอินเดียคือกูตบ อุดดิน ไอบัค (Qutb Ud-Din Aibak) แล้วสถาปนาราชวงศ์ทาส (Slave Dynasty) ในปีพ.ศ. ๑๗๓๖ (ค.ศ. ๑๑๙๓) ซึ่งเป็นราชวงศ์อิสลามแรกในประวัติศาสตร์ของอินเดีย และสืบต่อเนื่องมาอีก ๕ ราชวงศ์คือ ราชวงศ์ซิลจี (Khilji) เซยิด (Sayed) ตุคลัก (Tuklaq) โลตี (Lodhi) และราชวงศ์โมกุล (Mughal) ระหว่างพ.ศ. ๒๐๖๙ - ๒๔๐๐ (ค.ศ. ๑๕๒๖-๑๘๕๗) จากนั้นอินเดียได้ถูกปกครองอยู่นานจนได้เอกราชในพ.ศ. ๒๔๘๐

๕. ชาวมองโกล (Mongol)

เผ่ามองโกลเป็นเผ่าเร่ร่อนที่อาศัยในเอเชียกลางและตอนเหนือของจีน อาศัยในกระโจมที่ทำงาน เลี้ยงสัตว์ตามทุ่งราบ นับถือศาสนาผี จนมองโกลรวมกันได้เป็นผลสำเร็จสมัยของเจงกิส ข่าน (Genghis Khan) ทั่วโลกจึงได้เห็นฤทธิ์เดชของมองโกล เจงกิสข่านปฐมกษัตริย์แห่งมองโกล เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๗๔๙ (ค.ศ. ๑๒๐๖) สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๗๗๐ (ค.ศ. ๑๒๒๗) นำทหารม้ามองโกลเข้ายึดครองเกือบครึ่งหนึ่งของโลกจากจีนไปถึงยุโรป ในจีนนั้นมองโกลสถาปนาราชวงศ์หยวนขึ้นโดยมีกุบไล ข่าน หลานของเจงกิส ข่านเป็นปฐมกษัตริย์ ในอินเดียมองโกลเข้ายึดครองแล้วสถาปนาราชวงศ์โมกุลขึ้น คำว่าโมกุล (Mughal Dynasty) นั้นเพี้ยนมาจากคำว่า มองโกลนั่นเอง โดยมีบาฮูร์เป็นปฐมกษัตริย์ แล้วมีกษัตริย์สืบต่อมาอีก ๒๑ พระองค์ กษัตริย์ราชวงศ์นี้องค์สุดท้ายคือ ซาห์ บहादूर ซาฟาร์ (Bahadur Shah Zafar) ถูกเนรเทศจากอินเดียมาอยู่ที่พม่าจนสิ้นพระชนม์ มาถึงยุคนี้นับเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญคือ มองโกลในอินเดียหันไปนับถือศาสนาอิสลามตามอิทธิพลของอาหรับที่มีอย่างแพร่หลายรวมทั้งกษัตริย์ที่ปกครองอินเดียก่อนหน้าด้วย ส่วนรูปร่างหน้าตานั้นมองโกลในอินเดีย ภิเชกสมรสกับสตรีเผ่าเปอร์เซียเป็นจำนวนมาก จนทำให้รูปร่างแตกต่างจากชาวมองโกลในอดีต จนพระพักตร์ของกษัตริย์มองโกลในยุคหลังเหมือนชาวเปอร์เซียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนมองโกลที่ปกครองจีน หันไปนับถือศาสนาพุทธ นิกายวัชรยานหรือแบบทิเบตตามอิทธิพลที่รุ่งเรืองมากในยุคนั้น ราชวงศ์ที่สนับสนุนนิกายวัชรยานแบบทิเบตนี้ยังมีอีกคือราชวงศ์แมนจูหรือชิงก่อนจะถูกยึดอำนาจเปลี่ยนเป็น สาธารณรัฐแทน

๒.๓.๓ เพื่อเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรม

เมื่อเส้นทางการค้าขายและการแผ่อิทธิพลทางการเมืองในเส้นทางสายไหมเกิดขึ้นแล้ว การเผยแผ่ศาสนาละทิ้งความเชื่อของตนเองนั้นย่อมตามมา เพราะพ่อค้า นักการเมือง นักการทหารที่เข้ามาควบคุมเส้นทางย่อมต้องการเผยแผ่ศาสนาที่ตนเองนับถือ ศาสนาที่ได้นำมาเผยแผ่ตามเส้นทางสายไหมนั้นมีหลากหลายคือ พราหมณ์(ฮินดู) พุทธ เซน กรีกโบราณ โซโรแอสเตอร์ บาไฮ และอิสลาม คนเผ่าที่มีบทบาทในการส่งเสริมศาสนา คือ

๓.๑. ชาวอินเดีย (India)

ชาวอินเดียที่เดินทางไปยังเอเชียกลางและเส้นทางสายไหมนั้นมีทั้งพระภิกษุ พ่อค้า ข้าราชการ ทหาร ได้นำพุทธศาสนาออกสู่เอเชียกลางและจีนในที่สุด นอกจากพุทธศาสนาแล้วยังนำเอาศาสนาฮินดู และเซนมาด้วย ในยุคที่พระถังซำจั๋งเดินทางมายังเอเชียกลางเพื่อผ่านไปยังอินเดีย ได้เห็นหลายเมือง พุทธศาสนาเจริญเคียงคู่ไปกับศาสนาฮินดู บางแห่งเหมือนกันที่พุทธศาสนามีคนนับถือน้อย และเดียรถีย์คือคนนอกศาสนากลับเฟื่องฟู ส่วนศาสนาเซนนั้นมีคนนับถือน้อยเพราะความสุดโต่งในการปฏิบัติทำให้การปรับตัวในดินแดนห่างไกลเป็นไปได้ยาก

๓.๒. ชาวจีน (Chinese)

ชาวจีนเป็นประเทศที่มีอารยธรรมที่สูงส่ง เจริญก้าวหน้ากว่าชาติอื่นๆไปหลายเรื่อง จนชาวจีนถือว่าจักรพรรดิของจีนเป็นผู้ปกครองโลก เป็นตัวแทนของสวรรค์ในโลกมนุษย์ ชาวจีนที่มีทั้งพระสงฆ์ พ่อค้า ขุนศึก นายทหาร นักการทูตได้นำเอาลัทธิของจีนออกมาเผยแผ่คือลัทธิเต๋าและขงจื้อ

^๙ https://en.wikipedia.org/wiki/Genghis_Khan. (เข้าถึงข้อมูล ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๑).

โดยเฉพาะในดินแดนตะวันตกของจีนเรียกว่า เตอร์กีสถานหรือซินเจียงในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่ไปยังจีนจนผู้คนหันมานับถือเป็นจำนวนมาก จีนได้นำเอาพุทธศาสนาแบบจีนมาเผยแผ่ในดินแดนต่างๆด้วย

๓.๓. ชาวกรีก (Greek)

นับตั้งแต่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช กษัตริย์แห่งมาเซโดเนียได้ยกกองทัพเข้าตีเมืองต่างๆเพื่อแผนการพิชิตโลกแล้ว กองทัพของพระองค์ได้มาสิ้นสุดที่อินเดียภาคเหนือ จากนั้นกองทัพได้แยกเป็นสองส่วนคือ ส่วนหนึ่งกลับทางเรือ ส่วนหนึ่งกลับทางบกเหมือนเดิม ในขณะเดียวกันได้จัดตั้งกองทัพทหารไว้เพื่อรักษาการณ์ด้วย โดยเฉพาะอาณาจักรคันธาระที่ครอบคลุมอินเดียภาคเหนือได้มีกองทัพกรีกรักษาการณ์ตั้งเป็นชุมชน พวกเขาได้นำเอาศาสนากรีกโบราณ มีการสร้างศาสนสถานแบบกรีก การสร้างสรรค์รูปปั้นของเทพต่างๆ เช่น อพอลโล จูปีเตอร์ วินัส กามเทพ เป็นต้น การแกะของชาวกรีกนั้นได้รับยกย่องจากทั่วโลกว่ามีความสมจริงทางด้านสรีรศาสตร์มาก จนต่อมาเมื่อพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่ออกจากอินเดียภาคกลางในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ชาวกรีกจึงเริ่มนับถือศาสนาใหม่โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้ามีลิไนท์ (Menander) หรือเมนนันดรอส ปกครองอาณาจักรคันธาระระหว่างพ.ศ.๕๐๐ ในเบื้องต้นพระองค์ไม่ได้นับถือศาสนาอะไร แต่เพราะความที่พระองค์เป็นนักคิด นักไต่ถามหาเหตุผลการหาเหตุผลมารองรับในทฤษฎีต่างๆ ไม่ได้เชื่ออย่างตามๆกันมา จึงไต่ถามหาจนไม่มีนักบวชรูปใดกล้ามาไต่ถามหาในเรื่องศาสนาหรือหลักปรัชญาเกี่ยวกับพระองค์อีก จนได้พระนาคนเสนที่ทรงความรู้ทั้งพุทธศาสนาและลัทธิภายนอก จึงทำให้พระองค์หันมานับถือพุทธศาสนา การไต่ถามหาที่มีการจดบันทึกไว้ในหนังสือมีลิไนท์ปัญหา^{๑๐} มีการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบแรกของโลก เรียกว่า คันธาระที่มีหน้าตาอย่างชาวกรีก มีพระพักตร์ที่งดงาม พระวรกายถูกต้องตามหลักสรีรศาสตร์ มีการสร้างวิหารแบบกรีกพุทธ สร้างพระเจดีย์แบบกรีก พุทธศิลป์ยุคนี้จึงเป็นยุคแรกและเผยแผ่แนวคิดเรื่อง การสร้างรูปเหมือนพระศาสดาจนคนอินเดียยอมรับและนำไปแกะสลักกลายเป็นศิลปะอินเดียในยุคต่อๆ มา

๓.๔. ชาวอาหรับ (Arab)

ชาวอาหรับเดิมนับถือศาสนาบูชาไฟเรียกว่าโซโรอัสเตอร์และเทพท้องถิ่น จากนั้นมานับถือศาสนาบาไฮ และศาสนาคริสต์ เมื่อพระนบีมุฮัมมัด (Nabi Mohammad) ก่อตั้งศาสนาอิสลามแล้ว จึงได้หันมานับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ การนับถือศาสนาใหม่ของชาวอาหรับได้เปลี่ยนแปลงโลกไปหลายอย่างรวมทั้งพุทธศาสนาในอินเดีย เพราะมีพลังขับเคลื่อนศาสนาใหม่แพร่กระจายไปทั่วโลกโดยใช้นโยบายบีบบังคับและชักจูงโดยวิธีการต่างๆทั้งทางตรงและทางอ้อม จากนั้นตั้งกองทัพเข้าโจมตีดินแดนต่างๆเข้ามาไว้ในอำนาจแล้วบังคับผู้คนในท้องถิ่นให้มานับถือศาสนาที่ตนเองนับถือ เมื่อกองทัพอาหรับรุกเข้าเอเชียกลางเตอร์กีสถานของจีน อาฟกานิสถานและอินเดียจึงทำให้ศาสนาดั้งเดิมถูกทำลายทั้งพุทธ ฮินดู เชน บาไฮ โซโรอัสเตอร์และคริสต์ การทำลายนั้น กองทัพมุสลิมมุ่งเน้นทำลายศาสนสถานก่อนจากนั้นจึงทำลายที่ตัวบุคคล การโจมตีของอาหรับเป็นเหตุให้พุทธศาสนาได้ถูกทำลายอย่างสมบูรณ์ในอินเดีย

^{๑๐} D.C.Ahir. *Story of King Milinda*. (New Delhi: Sri Satya Guru,1998), P.87.

๒.๓.๔ เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมตะวันออกพบตะวันตก

เพราะอาศัยเส้นทางนี้ทำให้อารยธรรมตะวันออกคือจีน ญี่ปุ่น เกาหลี ได้มีโอกาสเชื่อมกับอารยธรรมตะวันตกคือกรีกและโรมัน ดังเราจะเห็นอารยธรรมกรีกได้มาตั้งมั่นในอินเดียตอนเหนือได้เผยแผ่วิทยาการ ๓ ด้านให้อินเดียต่อมาคือ **๑.สถาปัตยกรรม** มีการออกแบบสร้างอาคารสถานที่ตามแบบกรีก เช่นวิหารมีลักษณะแบบโครีนเธียนแต่มีการประยุกต์โดยการนำเอาพุทธรูปแทรกลงในลวดลายของเสาด้วย วัสดุที่ใช้จะเป็นหินดำและหินคอนกรีตและหินอ่อน **๒.ประติมากรรม** มีการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นครั้งแรกในโลก โดยกรีกพัฒนาจากการสร้างรูปปั้นเทพเจ้าของตนเอง ห่มจีวรแบบกรีกแบบพระวรกาย พระเกศาหยักศก ขมวดเป็นปอยอยู่ด้านบน และ **๓.จิตรกรรม** มีการวาดภาพ จากโบราณสถานในตักกศิลา ท่านเซอร์จอห์น มาร์แชลได้ขุดค้นโบราณสถานได้พบภาพวาดพุทธศิลป์แบบคันธาระและอยู่ในสภาพทรุดโทรมเลือนราง เพราะสีหมดคุณภาพอีกทั้งถูกทำลายจากดินลม น้ำ ทำให้เสียหายมาก

๒.๓.๕. เพื่อพัฒนานวัตกรรมใหม่ๆ

ความต้องการแสวงหาเพื่อพัฒนานวัตกรรมใหม่ๆ เป็นอีกปัจจัยในการทำเส้นทางสายไหมให้รุ่งเรือง เช่น การแสวงหาตัวไหมมาเพาะปลูก การหาสินแร่ทองคำ การหาเพชรพลอย หยก อัญมณี หินอ่อน เป็นต้น ในบรรดานวัตกรรมใหม่ๆ ตามเส้นทางสายไหมที่สำคัญคือ

๑.การทำกระดาษ วิศวนาการการทำกระดาษได้เริ่มต้นที่จีนตั้งแต่ต้นพุทธกาล จนพ.ศ. ๙๐๐ โดยประมาณจึงได้แพร่หลายออกสู่เอเชียกลางตามเส้นทางสายไหม การทำกระดาษส่วนใหญ่จะทำจากไม้หลายชนิดคือ ๑.ไม้สน สำหรับเขียนพระราชโองการของจักรพรรดิ เพราะคงทนและสวยงาม ๒.ไม้เบิร์ชสำหรับเขียนคัมภีร์ต่างๆ และ ๓.ไม้ป้อบลาร์และทามาริสที่บดอง่ายสำหรับเขียนเอกสารประจำวันรวมทั้งจดหมายต่างๆ เพื่อมาใช้ประโยชน์ทางการทอของ เพราะจุดหมายช่วงแรกๆ ไม่ใช่การมีไว้เขียนแต่เป็นวัสดุทอของแทน ประชาชนนิยมเขียนใส่หนังสือและเปลือกไม้เพราะมีราคาถูกและหาได้ง่าย ส่วนกระดาษมีราคาแพงเพราะเป็นของใหม่ ต่อมาเขียนคัมภีร์และตำราต่างๆ แม้ชาวเอเชียกลางและจีนเองจะรู้จักวิธีการทำกระดาษแล้ว แต่ยังไม่นิยมเขียนบันทึกเรื่องราวต่างๆ ใส่ใบลานและเปลือกไม้เป็นหลัก^{๑๑} จนพ.ศ.๑๒๐๐ จึงเริ่มแพร่หลายมากขึ้น

๒.พัฒนาการการเจาะถ้ำ เดิมการเจาะภูเขาทำเป็นที่พักอาศัยและศาสนสถานนิยมเริ่มทำในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย พ.ศ.๒๔๓ ถ้ำที่สร้างในยุคของพระองค์คือ ถ้ำบาราบาร์ใกล้เมืองคยา รัฐพิการและถ้ำโลมะถาซี ใกล้เมืองวาซีร์กันซ์ ถ้ำในยุคแรกนี้ขุดเจาะเป็นกล่องสี่เหลี่ยมแบบง่ายๆ ไม่ซับซ้อน และไม่ลึก ต่อมาพัฒนาการการสร้างถ้ำได้เจริญขึ้น ต่อมาจึงมีการสร้างถ้ำที่ซับซ้อน เอลโลรา และที่อื่นๆ ในอินเดียตะวันตก วิทยาการการสร้างถ้ำนี้ได้แพร่หลายไปยังเอเชียกลางและจีน มีการพัฒนาการสร้างทั้งเทคนิคและวิธีการตามลำดับ ในระยะหลังการสร้างถ้ำในจีนเริ่มแพร่หลายคือ ถ้ำตุนหวง ถ้ำหลงเหมิน ถ้ำหยุนกัง ถ้ำเบเชกติก เป็นต้น

๓.พัฒนาการการจารึกคัมภีร์ เดิมนั้นพุทธศาสนาสืบทอดคำสอนโดยท่องจำจากปากต่อปาก โดยอาจารย์จะให้ศิษย์ท่องเป็นคำๆ แล้วทบทวนไปมา เมื่อได้แล้วค่อยต่อบทใหม่ไปเรื่อยๆ ถ้ำ

^{๑๑} นงนุช สิทธิเดชะ แปล, พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๓.

ไม่ได้ก็ให้กลับมาทวนของเดิมจนจำได้ค่อยทวนบทใหม่ต่อไป การท่องจำจากปากอาจารย์ต่อปากลูกศิษย์นี้เรียกว่า มุขปาฐะ มีข้อดีคือความสัมพันธ์กับอาจารย์มีความใกล้ชิดกันยิ่งจนเกิดความรัก ความรักดีความเคารพต่ออาจารย์แต่มีข้อเสียคือ ความทรงจำมีความจำกัด หลงลืมง่าย จนถึงพ.ศ.๔๔๓ มีการส่งคายนานาที่ประเทศศรีลังกา จึงเริ่มมีการจารึกลงใบลานเรียกว่า โปตถลিপาฐะ

เมื่อพุทธศาสนาเข้าสู่เอเชียกลางแล้วรูปแบบการจารึกสอนมีหลากหลายมากขึ้นคือ จากใบลานที่หาได้ยากได้แก่สะไลเปลือกไม้ แกะใสแผ่นหิน แกะใสแผ่นไม้ และใส่กระดาษตามลำดับ พัฒนาการจารึกนี้มีจุดเริ่มต้นที่อินเดียแล้วพัฒนาตามลำดับ พระไตรปิฎกแผ่นไม้เป็นที่นิยมมากในจีน เกาหลีและญี่ปุ่น ฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดอยู่ที่วัดเฮออินซา (Haeinsa Temple) ประเทศเกาหลี มีจำนวนถึง ๘๑,๒๕๘ แผ่น

๔.การทำเยื่อกระดาษ เป็นความจริงที่ว่าระบบการเขียนเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์ผลิตกระดาษขึ้น ด้วยเหตุผลเพื่อการจารึกทางศาสนา พระราชโองการของกษัตริย์ หรือกฎระเบียบต่างๆ จดหมายส่งข่าวคราวให้ญาติพี่น้องที่เดินทางไกล เพราะวัสดุอื่นๆ เช่น ใบลาน หิน เปลือกไม้ แผ่นไม้ ไม้ไผ่ผ้าครึ่ง ผ้าไหม ผ้าฝ้าย แผ่นหนังสัตว์ แผ่นทองเหลือง เป็นของที่ไม่สะดวก บางอย่างหายาก แนวคิดการผลิตกระดาษเพื่อรองรับการเขียนจึงได้เกิดขึ้น ครั้นถึงพ.ศ.๖๔๘ (ค.ศ.๑๐๕) สมัยจักรพรรดิฮอโต๋ของจีน ได้มีชาวจีนท่านหนึ่ง นามว่า ไช่หล่ง (Ts'ai'Lung) ได้ประดิษฐ์กระดาษขึ้นเป็นครั้งแรก โดยใช้เปลือกไม้เศษแหวนเก่าๆมาต้มจนได้เยื่อกระดาษและมาเกลี่ยบนตระแกรงปล่อยให้แห้ง แล้วนำมาตัดเป็นแผ่นๆ กระดาษที่ได้ยุคแรกมีคุณภาพไม่ดี ขาดง่ายมีเส้นใยมาก หลังจากนั้นจึงได้มีการพัฒนารูปแบบของการทำกระดาษมาเรื่อยๆ จนวิธีผลิตกระดาษเช่นนี้แพร่หลายอย่างมาก

๒.๓.๖ เพื่อการถ่ายทอดวัฒนธรรม ภาษาและอักษร

เนื่องจากเส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางค้าขายสมัยโบราณ จึงมีพ่อค้าหลายชาติหลายภาษาหลายวัฒนธรรม ได้เดินทางมาค้าขายตามเส้นทางนี้ เป็นธรรมดาเมื่อต่างเผ่าพันธุ์ ภาษาย่อมแตกต่างกันด้วย แหล่งเอกสารโบราณตามเส้นทางสายไหมที่มากที่สุดคือหลุมขุดค้นของกองทหารรักษาการณ์ของจีนที่เสวียนเฉวียน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตุนหวง ๖๔ กิโลเมตร ของมณฑลกานซู เป็นหลุมทิ้งขยะมีความลึก ๑.๒ เมตร พบศิลปวัตถุ ๒,๖๕๐ ชิ้นประกอบด้วยเหรียญตราชนิดต่างๆ เครื่องมือการเกษตร อาวุธ ชิ้นส่วนเกวียนที่เป็นเหล็ก และอุปกรณ์เครื่องใช้ในบ้าน เช่น หวี ตะเกียบ รวมทั้งวัตถุดิบสำหรับทำอาหารเช่น หวี ตะเกียบ ธัญพืช กระเทียม กระดุกสัตว์ ที่สำคัญคือพบเอกสารมากกว่า ๓๕,๐๐๐ ชิ้นในจำนวนนี้ ๒๓๐๐๐ ชิ้นจารึกด้วยอักษรจีนบนแผ่นไม้ อีก ๑๒๐๐๐ ชิ้นเป็นแผ่นไม้ไผ่ถูกตัดให้มีขนาดพร้อมใช้ในภายหลัง มีแผ่นไม้ประมาณ ๒๐๐๐ ชิ้นที่ระบุวันเดือนปีไว้ด้วย^{๑๒} สาเหตุที่หลักฐานการเขียนที่ค้นพบต้องเขียนในไม้ไผ่เป็นหลัก เพราะตอนนั้นกระดาษเพิ่งแพร่กระจายออกไป ยังไม่แพร่หลาย แม้มีบ้างแต่นิยมเอาไปมวนยาสูบหรือห่อวัสดุมากกว่า ที่ปรากฏในหลักฐานมีหลายภาษาคือ

^{๑๒} นงนุช สิทธิเดชะ แปล, พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๒.

๑.จีน (Chinese Script) เป็นภาษาที่นิยมมาก แม้จะอ่านและเขียนมาก แต่เพราะจีนเป็นชาติใหญ่ มีอารยธรรมรุ่งเรืองมายาวนาน ทั้งจักรพรรดิหลายพระองค์หลายราชวงศ์แผ่อาณาเขตออกไปยังเอเชียกลาง จึงทำให้ภาษาจีนเป็นภาษาที่แพร่หลายในเส้นทางสายไหม

๒.สันสกฤต (Sanskrit Script) เป็นภาษาที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย นักปราชญ์สันนิษฐานว่ามีอายุ ๓๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล เป็นภาษาที่มีแบบแผนคิดค้นโดยชาวอารยัน มีไวยากรณ์ที่เข้มงวด วัลมิกิเป็นผู้รวบรวมไวยากรณ์ให้สมบูรณ์ ใช้จารึกคัมภีร์ของพราหมณ์ คือไตรเพทและอื่น ๆ หลังพุทธศักราช ๓๐๐ เป็นต้นมา พุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็น ๑๘ นิกาย ในบรรดา ๑๒ นิกายนั้น มี ๘ นิกายที่เป็นฝ่ายมหายาน นิกายเหล่านี้ได้ใช้ภาษาสันสกฤตในการสื่อสาร และแม้การจารึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ยังนิยมจารึกด้วยภาษาสันสกฤตอีกด้วย การที่นิกายมหายานหันกลับไปเอาภาษาสันสกฤตมาจารึกพุทธพจน์เป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่งแทนที่จะเป็นภาษาบาลีเหมือนฝ่ายเถรวาท^{๑๓}

๒.มองโกล (Mongol Language) เป็นอีกภาษาหนึ่งที่มีความสำคัญต่อมา มองโกลเป็นชนเผ่าเร่ร่อนทางภาคเหนือของจีน สมัยโบราณจีนเรียกว่าชนป่าเถื่อนไม่มีอารยธรรม อาศัยเลี้ยงสัตว์เร่ร่อนไม่มีหลักแหล่ง ต่อมารุ่งเรืองในสมัยเจงกิส ข่านและกุบไลข่าน มองโกลได้เข้ายึดครองจีนแล้วสถาปนาราชวงศ์หยวน ต่อมาประดิษฐ์อักษรใช้ เรียกว่าอักษรตั้งกุด อักษรนี้ได้อิทธิพลมาจากอักษรทิเบต แต่ไม่เป็นที่นิยมมากนัก ชาวมองโกลที่มีการศึกษารวมทั้งจักรพรรดิหันไปนิยมในภาษาอักษรจีนเป็นหลัก

๓.ทิเบต (Tibetan Language) ทิเบตเคยยิ่งใหญ่ในหลายยุคสมัยสามารถแผ่อิทธิพลไปยังภูฏาน ลิกซิม ลาดัก เนปาล จีน มองโกลเลีย และไซบีเรียของรัสเซีย ศาสนาที่ชาวทิเบตนับถือพุทธศาสนานิกายวัชรยาน ภาษาทิเบตได้รับไปจากอินเดียโดยพัฒนามาจากอักษรเทวนาครี จากนั้นได้ไปดัดแปลงให้เหมาะสมจนแพร่หลายในปัจจุบัน

๔.อุยกูร์ (Uygur Language) ชนเผ่าอุยกูร์ตั้งถิ่นฐานในตอร์กีสถานของจีน ในยุคแรกนั้นนับถือพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อกองทัพอิสลามได้รุกรบไปถึงพื้นที่ได้หันไปนับถือศาสนาอิสลาม การหันไปนับถือศาสนาใหม่ของชาวอุยกูร์มีทั้งที่ถูกบังคับและสมัครใจ จากจารึกที่ถ้ำเบเชกเลิกทำให้เราได้เห็นอักษรของชาวอุยกูร์เป็นอย่างดี

๕.เกาหลี (Korea) ในยุคแรกนั้นเกาหลียังใช้อักษรแบบจีนทุกประการ ในภายหลังจึงมีการประดิษฐ์อักษรใช้เอง จารึกที่เขียนด้วยภาษาเกาหลีจึงมีน้อย ส่วนใหญ่เขียนด้วยอักษรจีนแต่สำนวนเป็นแบบเกาหลี เช่น จดหมายเหตุของพระฮุยโจว ชาวเกาหลีเป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ภาษาโบราณที่นิยมในเส้นทางสายไหม ไม่มีที่เขียนด้วยภาษาบาลี ทั้งนี้เพราะพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาทไม่ได้ไปเผยแผ่ในเอเชียกลางด้วย ความนิยมจึงไม่มี จะมีเพียงตำราบางเล่มที่เก็บรักษาไว้ที่ถ้ำตุนหวงเท่านั้น แต่มีจำนวนน้อยมาก

^{๑๓} Samuel Beal, *Buddhist Literature in China*, Second Edition, (New Delhi: Nice Printing Press, 1999), P.49.

๒.๔ ศาสนาและลัทธิในเส้นทางสายไหม

ตามเส้นทางสายไหมมีศาสนา ลัทธิและความเชื่อมากมาย ที่สำคัญคือ พุทธศาสนา พราหมณ์ (ฮินดู) เช่น โซโรอัสเตอร์ ขงจื้อ เต๋า คริสเตียน อิสลาม มาณีกี (Manichaeism) เป็นต้น ดังมีรายละเอียดคือ

๒.๕.๑. พุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถูกเผยแผ่เข้าสู่เอเชียกลางและจีนนั้นได้เริ่มอย่างเป็นทางการสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ครองราชย์ในอินเดีย พ.ศ.๒๔๓ ทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่ในดินแดนแคว้นต่างๆ ๙ สาย ในนั้นมีพระมัทสนติกะเถระไปโยนกประเทศ คือแบกเตรีย จากนั้นพุทธศาสนาเริ่มเข้าสู่เอเชียกลางและเข้าสู่จีนในที่สุด ในยุคแรกนั้นพุทธศาสนาที่เข้าสู่เอเชียกลางนั้นมีทั้งที่เป็นแบบหินยานและมหายาน จากจดหมายเหตุของพระถังซำจั๋งที่เดินทางผ่านมาตามเส้นทางนี้ ได้พบสังฆารามจำนวนมากตามรายทาง ในขณะที่พระสงฆ์มีทั้งที่นับถือแบบเถรวาท (หินยาน) และมหายาน แต่ในภายหลังพุทธศาสนาแบบหินยานได้ล่มสลายลงจึงเหลือเพียงมหายานที่เดินทางเข้าสู่จีน การล่มสลายของพุทธศาสนาแบบเถรวาทในเอเชียกลางเป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่งเป็นเพราะเหตุใด นักปราชญ์ส่วนใหญ่กล่าวว่าพุทธศาสนาแบบเถรวาทเน้นปฏิบัติแบบอนุรักษนิยมมากไป ไม่ยอมปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ สภาพอากาศที่หนาวเหน็บแต่ไม่สามารถใส่กางเกงหรือเสื้อได้ ยังคงใช้จีวรและผ้าห่มเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงไม่สามารถดำรงตนให้อยู่ได้ รายละเอียดจะได้เพิ่มเติมในบทต่อไป

๒.๕.๒ พราหมณ์ หรือฮินดู

ศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาฮินดู (Brahmanism or Hinduism) เป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดศาสนาหนึ่งในโลก เกิดที่ประเทศอินเดีย คำว่าฮินดู อินเดีย อินดัส อินเดีย เป็นคำเดียวกัน พัฒนามาจากคำว่า สินธุ อันเป็นชื่อแม่น้ำ ในยุคแรกเริ่มเรียกว่า "ศาสนาพราหมณ์" ต่อมาศาสนาได้เสื่อมความนิยมลงระยะหนึ่งเนื่องจากอิทธิพลการขยายตัวของพุทธศาสนา ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นักบวชคนสำคัญของฮินดูนามว่า ศังกราจารย์ ได้ปฏิรูปศาสนาครั้งใหญ่โดยแต่งคัมภีร์ปุราณะขึ้นแล้วให้พระพุทธรูปเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ รวมเรียกว่า ทสาวตาร หรืออวตาร ๑๐ ปาง ทำให้ความสำคัญของพุทธศาสนาตกลงอย่างมาก อีกทั้งต่อมานำหลักปฏิบัติรวมทั้งหลักธรรมของศาสนาพุทธมหายานบางส่วนมาใช้และฟื้นฟู ปรับปรุงศาสนาพราหมณ์ให้กลายเป็นศาสนาฮินดู เนื่องจากหลักธรรมส่วนใหญ่ของศาสนาพุทธได้ประยุกต์มาจากศาสนาฮินดูเมื่อครั้งยังเป็นศาสนาพราหมณ์โดยเริ่มจากนิกายเถรวาทเมื่อครั้งพุทธกาล คือนิกายมหายานและพัฒนาต่อมาจนเป็นนิกายวัชรญาณ^{๑๔}

คำว่า “ศาสนาฮินดู” เป็นคำที่ใช้เรียกชาวอารยันที่อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในลุ่มแม่น้ำสินธุเดิม เป็นคำที่ใช้เรียกผสมผสานของชาวอารยันกับชาวพื้นเมืองมีลักษณะในอินเดีย เมื่อเข้ามาคลุกคลีกับชนพื้นเมืองแล้วได้มีการพัฒนาโดยการเพิ่มเติมเทพเจ้าท้องถิ่นดั้งเดิมลงไปแม้แต่พระศิวะเองเป็นเทพเจ้าท้องถิ่น แต่ถูกยกฐานะจนเป็นเทพที่สำคัญที่สุดในปัจจุบัน เนื่องจากเวลานั้นสังคมอินเดียแตกแยกอย่างมากเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนาในประเทศอินเดียที่มีลักษณะเป็นกึ่งพหุเทวนิยม คือนิยมนับถือเทวดา ทำให้ทางตอนเหนือนับถือพระศิวะซึ่งเป็นเทพแห่งภูเขาหิมาลัย ทางตอนใต้

^{๑๔} Swatri Goswami, *An Introduction on Hinduism*, (New Delhi: P.K. Press, 2009), P. 45.

ชาวประมงนับถือวิษณุซึ่งเป็นเทพที่ให้ฝนและพายุ ชาวป่านับถือพระนรุท และตอนกลางนับถือพระพิฆเนศ

คนอินเดียเวลานั้นได้ถอยห่างจากศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมากขึ้น เพราะอิทธิพลของพุทธศาสนา นักบวชพราหมณ์หาวิธีแก้ไขหนึ่งในนั้นคือการนำเอาเทพเจ้าแต่ละท้องถิ่นต่างมารวมเป็นหนึ่งเดียวกันกับศาสนาพราหมณ์ แล้วเรียกศาสนาของใหม่นี้ว่า “ศาสนาฮินดู” เพราะฉะนั้นศาสนาพราหมณ์จึงมีอีก ชื่อในศาสนาใหม่ว่า “ฮินดู” จนถึงปัจจุบันนี้

พระพุทธรูปก็เกิดขึ้นท่ามกลางสังคมพราหมณ์ แม้แต่พระพุทธรูปเจ้าและพุทธรูปสาวกสมัยแรก ๆ ก็เคยนับถือศาสนาพราหมณ์หรือเคยเกี่ยวข้องกับบรรณะพราหมณ์มาก่อน และในนิทานชาดกและเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาพุทธและพระพุทธรูปเจ้า ก็มักจะมีพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงกล่าวได้ว่าศาสนาพุทธและพราหมณ์ มีอิทธิพลต่อกันและกัน^{๑๕}

ในศาสนาพราหมณ์ คำว่า พราหมณ์ หมายถึง คนในวรรณะที่สูงที่สุดของสังคมอินเดีย มีหน้าที่สอนความรู้เกี่ยวกับพระเวทและทำหน้าที่ติดต่อเทพเจ้า ผู้ที่เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด คือบุตรของพราหมณ์จะมีสถานภาพเป็นพราหมณ์ด้วย เทพเจ้าที่สำคัญคือ ๑.พระพรหม ผู้สร้าง ๒.พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ ผู้รักษา ๓.พระศิวะหรือพระอิศวร ผู้ทำลาย คัมภีร์เรียกว่าพระเวท เดิมมี ๓ ปัจจุบันมี ๔ เวท บางครั้งมักเรียกว่าจตุรเวท จากเดิมที่เป็นไตรเพท

๒.๕.๓ ศาสนาเชน

ศาสนาเชน (Jainism) มีศาสดาคือ นิครนถ์นาฏบุตร ตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนา นามเดิมว่า "วรรธมาน" แปลว่า ผู้เจริญมีกำเนิดในสกุลกษัตริย์ เกิดในเมืองเมืองเวสาลี (ไพศาลี) บิดาเป็นคนร่ำรวยในราชสำนัก จึงเรียกว่านาฏบุตร (บุตรคนพ่อน) แต่ในตำราของฝ่ายเชนเองกล่าวว่า พระบิดาชื่อว่า สิทธารถะ พระมารดานามว่า ตริตาลา เมื่อเจริญวัยได้รับการศึกษาศิลปศาสตร์หลายอย่างโดยควรแก่ฐานะแห่งวรรณะกษัตริย์ เผอิญวันหนึ่งขณะเล่นอยู่กับสหาย ได้มีช้างตกมันตัวหนึ่งหลุดออกจากโรงวังมาอละวาด ทำให้ฝูงชนแตกตื่นตกใจ ไม่มีใครจะกล้าเข้าไปใกล้และจัดการช้างตกมันตัวนี้ให้สงบได้ แต่เจ้าชายวรรธมานได้ตรงเข้าไปหาช้างและจับช้างพากลับไปยังโรงช้างได้ตามเดิม เพราะเหตุที่แสดงความกล้าหาญจับช้างตกมันได้จึงมีนามเกียรติยศว่า "มหาวีระ" แปลว่า ผู้กล้าหาญมาก ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกขานกันต่อมาของศาสดาพระองค์นี้

ศาสดามหาวีระมีพี่น้องร่วมพระมารดาเดียวกัน ๒ องค์ คือ พระเชษฐภคินี และพระเชษฐภคินี โดยท่านมหาวีระ เป็นพระโอรสองค์สุดท้าย เมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา ทรงได้รับพิธียัชโญปวีตคือพิธีสวมด้ายมงคลแสดงพระองค์เป็นศาสนิกชนตามคติของศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) หลังจากพระบิดาได้ทรงส่งเจ้าชายไปศึกษาลัทธิของพราหมณ์หลายปี เจ้าชายทรงสนพระทัยในการศึกษาแต่ในพระทัยมีความขัดแย้งกับคำสอนของพราหมณ์ที่ว่า วรรณะพราหมณ์ประเสริฐที่สุดในโลก ส่วนวรรณะอื่นต่ำต้อย แม้วรรณะกษัตริย์ยังต่ำกว่าวรรณะพราหมณ์ แต่แล้วพวกพราหมณ์ได้ประพฤติกาย วาจาและใจ เลวทรามไปตามทฤษฎีของลัทธิอื่นๆ คนแบบนี้หรือคือผู้ประเสริฐ

^{๑๕} A.K. Narain, *An Introduction on Buddhism*, (Varanasi: Motilal Banarasi Dass, 1998), P. 23.

เมื่อวรรณานมีพระชนมายุได้ ๑๙ พรรษา พระบิดาทรงจัดให้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงโสธรา ซึ่งเป็นพระธิดาในกรุงเวสาลีนั่นเอง ต่อมาได้พระธิดาองค์หนึ่งนามว่า โอนขา หรือ เจ้าหญิงปริยทรรศนา จนพระชนมายุได้ ๒๘ พรรษา ได้มีความเศร้าโศกเสียพระทัยอย่างมากจากการสิ้นพระชนม์ของพระบิดาและพระมารดา ด้วยวิธีการอดอาหารตามข้อวัตรปฏิบัติในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นบุญอย่างหนึ่ง ต่อมาสละพระชวษาและพระธิดา เปลี่ยนผ้าคลุมพระกายเป็นแบบนักพรต เสด็จออกจากพระนครและได้ทรงประกาศมหาปณิธิญาในวันนั้นว่า นับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปอีก ๑๒ ปี ขอไม่พูดกับใครแม้คำเดียว

ฝ่ายวรรณานได้ทรงบำเพ็ญตนเป็นนักพรตถือการขอเป็นอาชีพ ได้เสด็จเที่ยวไปตามคามนิคมต่างๆโดยมิได้พูดอะไรกับใครเป็นเวลา ๑๒ ปี ได้บรรลุความรู้ขั้นสูงสุดเรียกว่า ไกวัล ถือเป็นผู้หลุดพ้นกิเลสทั้งปวง เป็นพระอรหันต์และเป็นผู้ชนะโดยสิ้นเชิง เมื่อพระมหาวีระได้ทรงบรรลุไกวัลแล้ว จึงทรงพิจารณาเห็นว่ามีความจำเป็นต้องละปณิธิญานั้นเสียกลับมาสู่ภาวะเดิมคือต้องพูดกับคนทั้งหลาย เพื่อช่วยกันปฏิรูปความคิดและความประพฤติของคนในสังคมเสียใหม่ แล้วได้เริ่มเที่ยวประกาศศาสนาใหม่ อันมีชื่อว่า ศาสนาเซน หรือ ไชนะ แปลว่า ผู้ชนะแล้ว ได้พระนามใหม่ว่ามหาวิระผู้อาจหาญหรือแก้วกล้าที่ยิ่งใหญ่^{๑๖}

ศาสตามหาวิระได้ทรงใช้เวลาในการสั่งสอนสาวกไปตามนิคมต่างๆเป็นเวลา ๓๐ ปี และได้ทรงเข้าสิทธิตลา ซึ่งเปรียบได้กับนิพพานในพุทธศาสนา หรือมรรณภาพ เมื่อมีพระชนมายุได้ ๗๒ พรรษา ในประมาณก่อนปีพุทธศักราชที่ ๒๙ ที่เมืองปาวา หรือสาธารณรัฐมัลละ และเมืองนี้ได้เป็นสังฆนิยสถานสำหรับศาสนิกชนทุกคน ศาสนาเซนจึงมีความละม้ายคล้ายพุทธศาสนาหลายเรื่องทั้งประวัติศาสดา และเป็นศาสนาอเทวนิยมเหมือนกัน คัมภีร์สำคัญคือ อาคม มี ๒ นิกายคือทิทัมพรและเศวตทัมพร ปัจจุบันศาสนาเซนเป็นศาสนาของชนส่วนน้อยมีเพียง ๑๐ ล้านคนทั่วประเทศ จากประชากร ๑,๓๐๐ ล้านคนของอินเดีย มีนักบวชอยู่ ๒ แสนเศษ

๒.๕.๔ โซโรอัสเตอร์

ศาสนาโซโรอัสเตอร์ (Zoroastrianism) เป็นศาสนาและปรัชญาศาสนาเก่าแก่อีกศาสนาหนึ่งในโลก กำเนิดเกิดขึ้นในประเทศอิหร่าน แต่ปัจจุบันในถิ่นเกิดไม่มีผู้นับถือแล้ว เพราะคนได้หันไปนับถือศาสนาอิสลามหมด มีแนวคิดในเรื่องนับถือเทพเจ้าองค์เดียว หรือเอกเทวนิยม เคยเป็นศาสนาแห่งรัฐของจักรวรรดิอะคีเมนิด พาร์เธียและแซสซานิด ประมาณจำนวนศาสนิกโซโรอัสเตอร์ทั่วโลกปัจจุบันอยู่ระหว่างประมาณ ๒,๖๔๕,๐๐๐ คนเท่านั้น ในอินเดียมีประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ คนเศษ

ศาสนาโซโรอัสเตอร์เกิดในภูมิภาคตะวันออกของจักรวรรดิเปอร์เซียโบราณ เมื่อนักปรัชญาศาสนา โซโรอัสเตอร์ ปรับวงเทพเจ้า (pantheon) อิหร่านช่วงต้นให้ย้ายขึ้นเป็นสองฝ่ายค้ำกัน คือ Spenta Mainyu คือ วิสัยจิตก้าวหน้า และ Angra Mainyu คือ วิสัยจิตทำลายล้าง ภายใต้พระเป็นเจ้าขององค์เดียวเท่านั้น คือ **อาหุรามัสตา** (Ahura Mazda) แปลว่า ภูมิปัญญาสว่าง^{๑๗}

^{๑๖} Swatri Goswami, *An Introduction on Hinduism*, (New Delhi: P.K. Press, 2009), P. 45.

^{๑๗} M.K. Tripathi, *The World Religions*, (New Delhi: Gautam Press, 2007), P.154.

ความคิดของโซโรอัสเตอร์นำสู่ศาสนาทางการซึ่งใช้ชื่อของเขาเมื่อราวศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล และมีอิทธิพลต่อศาสนาอื่นซึ่งรวมศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และไถ่ญนิยม หลังพุทธกาลราว ๑,๐๐๐ ปี ศาสนานี้ได้เผยแผ่มายังเอเชียกลางบ้างแล้ว นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า ศาสนานี้มีอิทธิพลต่อศาสนาฮินดูด้วยเพราะมีการบูชาไฟคือพระอัคนีเพื่อบวงสรวงในวัดต่างๆ แม้ในสมัยพุทธกาลยังมีการบูชาไฟคือ พระอรุเวลละ นทีะ และคยาภัสปะที่ตั้งอาศรมที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ใกล้สถานทีตรัสรู้

ปัจจุบันแทบไม่มีใครนับถือ ในจดหมายเหตุพระถังซำจั๋งเดินทางไปยังอินเดียพ.ศ.๑๑๗๓ ท่านพร้อมลูกศิษย์เดินทางมาถึงเมืองสมารคันด์ ท่านรายงานว่ ในเมืองนี้ผู้คนนับถือศาสนาบูชาไฟ มีสังฆารามเพียง ๒ แห่ง แต่ไม่มีพระสงฆ์อยู่อาศัยเลย สามเณรที่มากับท่านจะไปอาศัยในสังฆารามแต่ถูกชาวบ้านจุดไฟขับไล่จึงได้สอบสวนในที่สุต กษัตริย์จึงไม่ให้ชาวบ้านขับไล่พระสงฆ์ ท่านยังไปสั่งสอนชาวเมืองให้หันมานับถือพุทธศาสนาได้มาก

ในยุคโบราณชาวซอกเดียน่า (Sogdiana) จากเอเชียกลางได้นำเอาศาสนาโซโรอัสเตอร์ไปเผยแผ่ถึงฉางอัน ในพิธิศพพวกเขาก่อไฟแล้วบวงสรวงบูชาแล้วนำสัตว์ชนิดต่างๆที่หาได้ง่ายมาทำพิธีบูชาขัญญู ญาติพี่น้องจะเตรียมอุปกรณ์ให้คนตายให้พร้อมสำหรับการใช้ชีวิตในโลกหน้า ซึ่งดูไม่ต่างจากชาวอียิปต์โบราณ ต่อมาให้ให้นำเอาศพไปปล่อยให้สัตว์แทะกินเนื้อจนปราศจากเนื้อหนังเหลือแต่กระดูกแล้วนำศพที่เหลือแต่กระดูกไปฝังเสีย พร้อมอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการใช้ชีวิตในโลกหน้า เมื่อไม่นานมานี้นักโบราณคดีชาวจีนได้ขุดค้นหลุมฝังศพ ๖ แห่งของชาวต่างชาติในเมืองฉางอัน (ซีอาน) เมืองหลวงของจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นและถึงผู้อพยพชาวซอกเดียน่านำเอาคัมภีร์โซโรอัสเตอร์ติดตัวมาด้วย คัมภีร์นี้ได้ฝังไว้ข้างๆหลุมฝังศพนั่นเอง^{๑๘}

๒.๕.๕ ขงจื้อ

ขงจื้อ (Confucianism) บางท่านกล่าวว่เป็นเพียงลัทธิ แต่บางท่านถือว่เป็นศาสนาเช่นกันเป็นความเชื่อประจำชาติของจีน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ ลัทธิหยู เป็นระบบด้านจริยธรรมและปรัชญาของจีน ซึ่งพัฒนาจากการสอนของคณาจารย์ที่สำคัญคือ ขงจื้อ นักปรัชญาชาวจีน ลัทธิขงจื้อถือกำเนิดขึ้นเป็นลักษณะงานสอนด้านจริยธรรม-สังคมการเมืองในยุคชุนชิวเท่านั้น แต่ภายหลังมาได้พัฒนาส่วนที่เป็นอภิปรัชญาและจักรวาลวิทยาเข้าไปด้วยโดยเริ่มตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น หลังการละทิ้งลัทธิฟาเฉียในประเทศจีนหลังราชวงศ์ฉิน ลัทธิขงจื้อได้กลายมาเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐอย่างเป็นทางการของจีน กระทั่งถูกแทนที่ด้วยลัทธิเต๋าหรือ ลัทธิ ๓ ประการแห่งประชาชนจีน ของดร. ชุนยัดเซิน เมื่อมีการสถาปนาสาธารณรัฐจีน ตามด้วยคอมมิวนิสต์แบบลัทธิเหมาเจอตุง หลังสาธารณรัฐจีนถูกแทนที่ด้วยสาธารณรัฐประชาชนจีนในจีนแผ่นดินใหญ่ในปีพ.ศ.๒๔๙๒^{๑๙}

มนุษยนิยมเป็นแก่นของลัทธิขงจื้อซึ่งเป็นความเชื่อที่ว่ มนุษย์สามารถสอน และพัฒนาและสามารถทำให้สมบูรณ์ได้ผ่านกระบวนการคือความพยายามส่วนตนและร่วมกับสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การฝึกตนและการเกิดขึ้นเอง ลัทธิขงจื้อมุ่งเน้นการพัฒนาคุณธรรมและการธำรงรักษาจริยธรรม โดยมีหลักพื้นฐานที่สุด คือ เทริน ยี่ และหลี่

^{๑๘} Ibid, P.43.

^{๑๙} Ibid, P.83

คำว่า **เหริน** เป็นข้อผูกมัดกับแนวคิดปรมัตถนิยมและความมีมนุษยธรรมแก่ปัจเจกบุคคล อื่นๆภายในชุมชน คำว่า **ยี่** เป็นการคำนึงความชอบธรรมและอุปนิสัยทางศีลธรรมในการทำดี คำว่า **หลี่** เป็นระบบจารีตและความเหมาะสมซึ่งตัดสินว่า บุคคลควรปฏิบัติตนอย่างไรให้เหมาะสมภายใน ชุมชนลัทธิขงจื๊อถือว่า บุคคลควรยอมถวายชีวิตให้ หากจำเป็น เพื่ออุทิศแก่การคำนึงค่านิยมทาง ศีลธรรมหลัก เหรินและยี่ ผู้นับถือลัทธิขงจื๊ออาจเป็นผู้เชื่อในศาสนาพื้นบ้านของจีนด้วยก็ได้ เพราะ ลัทธิขงจื๊อเป็นอุดมการณ์มนุษยนิยมและเอทานิยม และไม่ข้องเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือในพระเจ้าที่มีตัวตน

ปัจจุบันประเทศที่ประชาชนมีเชื่อสายจีน คือ จีนแผ่นดินใหญ่ ไต้หวัน เกาหลี ญี่ปุ่นและ เวียดนาม เช่นเดียวกับอีกหลายดินแดนที่ชาวจีนเข้าไปตั้งรกรากจำนวนมาก เช่น สิงคโปร์ ประเทศ ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากลัทธิขงจื๊อคละเคล้าไปกับศาสนาพุทธและเต๋ากลายเป็น ๓ ศาสนาหลักของ จีน แม้แนวคิดลัทธิขงจื๊อจะแพร่หลายในพื้นที่เหล่านี้ มีคนส่วนน้อยนอกแวดวงวิชาการที่ระบุดำตนเอง เป็นผู้นับถือลัทธิขงจื๊อ และกลับเห็นว่าจริยศาสตร์ขงจื๊อเป็นแนวปฏิบัติเต็มเต็มสำหรับอุดมการณ์และ ความเชื่ออื่นมากกว่า ลัทธิประชาธิปไตย คาร์ล-มาร์คทุนนิยม ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และพุทธ ศาสนาจึงสามารถแทรกเข้าไปได้ง่าย

๒.๕.๖ ศาสนาเต๋า

ศาสนาเต๋า (Taoism) มีลักษณะคล้ายกันกับศาสนาขงจื๊อ บางครั้งเรียกลัทธิเต๋า เกิดใน จีนเช่นเดียวกับขงจื๊อ ในประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ได้กระทบกระทั่งกับพุทธศาสนาในจีนเป็นอย่างมาก เป็นศาสนาเกี่ยวกับการดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติ โดยคำว่า **เต๋า** แปลว่า "มรรค" หรือ "หนทาง" ซึ่งไม่ สามารถรู้ได้ด้วยอักษรและชื่อ ถ่ายทอดไม่ได้ ศาสดาคือ เล่าจื๊อ ได้เขียนข้อความสื่อถึง "เต๋า" ไว้ใน คัมภีร์ "เต๋าเต๋อจิง" แนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งในศาสนาเต๋า คือเรื่อง "ยินหยาง" ซึ่งหมายถึง ธรรมชาติที่เป็นของคู่ตรงกันข้าม สิ่งที่เป็นของคู่ ความหมายคือ ๑. **หยิน (yin)** คือพลังลบ มีลักษณะสี ดำ เป็นพลังความมืด พบในทุกสิ่งทุกอย่างที่ให้ความหนาวเย็น ความมืด อ่อนนุ่ม ชื้นแฉะ ลึกกลับ และ เปลี่ยนแปลง เช่น เงามืด น้ำ เป็นต้น ๒. **หยาง (yang)** คือพลังบวกมีลักษณะสีขาว เป็นพลังแสงสว่าง พบในทุกสิ่งทุกอย่างที่ให้ความอบอุ่น สว่างไสว มั่นคง สดใส เช่น ดวงอาทิตย์ ไฟ เป็นต้น^{๒๐}

เอกภพเกิดขึ้นโดยมีหยินและหยาง จากการปะทะกันของสองสิ่งนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างก็อุบัติ ขึ้นมา ทุกสิ่งทุกอย่างมีพลังทั้งสองนี้ทั้งนั้น บางครั้งหยินอาจมีพลังแข็งแรง แต่บางครั้ง หยาง ก็มีพลัง มากกว่า ยกตัวอย่างเช่น ท่อนไม้ ตามปกติเป็นหยิน แต่เมื่อโยนเข้าไปในกองไฟ ก็เปลี่ยนรูปเป็นหยาง ไป ในชีวิตหยินและหยางก่อให้เกิดความล้มเหลวและความสำเร็จ เป็นต้น เช่นเดียวกัน หยางและหยิน ไม่ใช่เป็นตัวแทนของความดีและความชั่ว แต่ทั้งสองนี้มีความจำเป็นต่อกันและระเบียบของเอก ภพ ทั้งสองนี้ไม่ใช่อยู่ในภาวะปะทะกันตลอดเวลา แต่ยามใดมีความสามัคคีกัน ทั้งสองอย่างนี้ก็เป็นสิ่ง ดีด้วยกัน เต๋ามีคัมภีร์ที่สำคัญคือเต๋าเต๋อจิง ประชากรที่มีเชื่อสายจีนทั่วโลกทั้งในจีน ไต้หวัน ฮองกง สิงคโปร์ และเวียดนามนับถือถือเต๋าคละเคล้ากันไปกับพุทธศาสนาและขงจื๊อกลายเป็น ๓ ศาสนาหลัก ของจีน จึงเป็นการยากที่จะนับว่า จำนวนศาสนิกชนเต๋ามีเท่าไรกันแน่

๒.๕.๗ ศาสนาคริสต์

^{๒๐} M.K. Tripathi, *The World Religions*, (New Delhi: Gautam Press, 2007), P.174.

ศาสนาคริสต์ (Christianity) ราชบัณฑิตยสถานเรียกว่า **คริสต์ศาสนา** เป็นศาสนาที่มีประชาชนทั่วโลกนับถือเป็นอันดับหนึ่ง มีลักษณะเป็นประเภทเอกเทวนิยม คือนับถือพระเจ้าองค์เดียวที่มีพื้นฐานมาจากชีวิตและการสอนของพระเยซูตามที่ปรากฏในพระวรสารในสารบบ และงานเขียนพันธสัญญาใหม่อื่น ๆ ผู้นับถือศาสนาคริสต์เรียกว่า คริสต์ศาสนิกชนหรือคริสตชน หรือชาวคริสต์ ชาวคริสต์เชื่อว่าพระเยซูเป็นพระบุตรพระเจ้า และเป็นพระเจ้าผู้มาบังเกิดเป็นมนุษย์และเป็นพระเจ้าผู้ช่วยให้รอด ด้วยเหตุนี้ คริสตชนจึงมักเรียกพระเยซูว่า "พระคริสต์" หรือ "พระเมสสิยาห์" ศาสนาคริสต์ปัจจุบันแบ่งเป็นสามนิกายใหญ่ คือ โรมันคาทอลิก อีสเทิร์นออร์ทอดอกซ์ และโปรเตสแตนต์ ซึ่งยังแบ่งนิกายย่อยได้อีกหลายนิกาย เขตอัครบิดรโรมันคาทอลิกและออร์ทอดอกซ์แยกออกจากกันในช่วงศาสนเภทตะวันออก-ตะวันตก (East–West Schism) ใน พ.ศ.๑๕๙๗ (ค.ศ.๑๐๕๔) และนิกายโปรเตสแตนต์เกิดขึ้นหลังการปฏิรูปศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งแยกตัวออกจากคริสตจักรโรมันคาทอลิก

ศาสนาคริสต์ในช่วงแรกๆ ถือเป็นนิกายหนึ่งของศาสนายูดาห์ หรือยิว เพราะยึดหลักคัมภีร์โอลเทสตาเมนต์ เมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑ โดยถือกำเนิดขึ้นในชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางตะวันออกของตะวันออกกลาง (ปัจจุบัน ได้แก่ ประเทศอิสราเอลและปาเลสไตน์) ไม่นานได้แผ่ขยายไปยังซีเรีย เมโสโปเตเมีย เอเชียไมเนอร์ และอียิปต์ ศาสนาคริสต์มีขนาดและอิทธิพลเพิ่มขึ้นอย่างมากในช่วงไม่กี่ทศวรรษ และจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ได้กลายมาเป็นศาสนาประจำชาติจักรวรรดิโรมัน ระหว่างสมัยกลาง ดินแดนยุโรปที่เหลือส่วนมากรับศาสนาคริสต์แล้ว แต่บางภูมิภาค เช่น ตะวันออกกลาง แอฟริกาเหนือ เอธิโอเปีย และบางส่วนของอินเดีย คริสตชนยังถือเป็นศาสนิกชนกลุ่มน้อย หลังยุคสำรวจ ศาสนาคริสต์ได้แผ่ขยายไปยังทวีปอเมริกา ออสเตรเลีย แอฟริกาใต้ เอเชีย และทวีปอื่นๆ และส่วนที่เหลือของโลกผ่านงานมิชชันนารี

คริสต์ศาสนิกชนเชื่อว่าพระเยซูคือพระเมสสิยาห์ที่พยากรณ์ไว้ในคัมภีร์ฮีบรู ซึ่งในศาสนาคริสต์เรียก "พันธสัญญาเดิม" พื้นฐานเทววิทยาศาสนาคริสต์นั้นแสดงออกมาในหลักข้อเชื่อสากล (ecumenical creed) ที่มีมาตั้งแต่ศาสนาคริสต์ยุคแรก และเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในบรรดาคริสต์ศาสนิกชน การประกาศความเชื่อนี้มีอยู่ว่า พระเยซูทรงรับพระทรมาน สิ้นพระชนม์ และถูกฝังไว้ ก่อนจะคืนพระชนม์เพื่อให้ชีวิตนิรันดร์แก่ผู้ที่เชื่อในพระองค์และไว้วางใจว่าพระองค์เป็นผู้ไถ่บาป พวกเขาเชื่ออีกว่าพระเยซูเสด็จขึ้นสู่สวรรค์ ที่ซึ่งพระองค์ทรงควบคุมและปกครองร่วมกับพระเจ้า พระบิดา นิกายส่วนใหญ่สอนว่าพระเยซูจะกลับมาพิพากษามนุษย์ทุกคน ทั้งคนเป็นและคนตาย และให้ชีวิตนิรันดร์แก่สาวกของพระองค์พระองค์ทรงถูกมองว่าเป็นแบบอย่างของชีวิตอันดีงาม และเป็นผู้เผยพระวจนะและเป็นพระเจ้าลงมารับสภาพมนุษย์^{๒๑}

คัมภีร์ในศาสนาคือไบเบิลพัฒนามาจากโอลเทสตาเมนต์ มีหลายนิกาย นิกายหลักคือนิกายคาทอลิก โปรเตสแตนต์ มอธอน เป็นต้น ปัจจุบันศาสนาคริสต์มีศาสนิกชนอยู่ทั่วโลก ทุกทวีปแต่หลักอยู่ที่ยุโรป อเมริกา ออสเตรเลียรวมแล้ว ๒,๔๐๐ ล้านคนทั่วโลก คิดเป็นประมาณ ๓๔ หรือ ๑ ใน ๓ ของประชากรโลก และเป็นศาสนาที่มีผู้นับถือมากที่สุดในโลกทั้งยังเป็นศาสนาประจำชาติในหลาย

^{๒๑} นงนุช สิทธิเดชะ แบล, **พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๗๘.

ประเทศ ศาสนาคริสต์ได้ถูกนำมาเผยแพร่ถึงนครฉางอันด้วย บุคคลคนแรกที่เป็นชาวคริสต์คือ อลูฮาน เป็นนักบวชเดินทางมาจากอิรัก ต่อมาได้พบจารึกภาษาจีนที่บรรยายเรื่องศาสนาคริสต์ในฉางอันคือ จารึกเนสโตเรียนที่บันทึกในปีพ.ศ.๑๓๒๔ (ค.ศ.๗๘๑)^{๒๒}

๒.๕.๘ อิสลาม

ศาสนาอิสลาม (Islam) เป็นศาสนาที่มีคนนับถือมากเป็นอันดับสองของโลกรองจากศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาเอกเทวนิยม คือนับถือเทพเจ้าองค์เดียวเหมือนศาสนาคริสต์ และศาสนาอับราฮัม บัญญัติไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอาน คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของชาวมุสลิมซึ่งสาวกถือว่าเป็นพระวจนะคำต่อคำของพระเป็นเจ้า คือพระอัลลอฮ์ และสำหรับสาวกส่วนใหญ่เป็นคำสอนและตัวอย่างเชิงบรรทัดฐาน รวมเรียกว่า สุนัต และประกอบด้วยหะดีษ ของศาสนานะบี มุฮัมมัด ซึ่งเป็นศาสดา เป็นองค์สุดท้ายของพระเป็นเจ้า สาวกในศาสนาอิสลาม เรียกว่า มุสลิม^{๒๓}

ชาวมุสลิมเชื่อว่า พระเจ้าเป็นหนึ่งและหาที่เปรียบไม่ได้ และจุดประสงค์ของการดำรงอยู่คือ เพื่อรักและรับใช้พระเป็นเจ้า มุสลิมยังเชื่อว่า ศาสนาอิสลามเป็นบรรพศรัทธาฉบับสมบูรณ์และเป็นสากลที่สุดซึ่งได้ประจักษ์มาหลายครั้งก่อนหน้านั้น ผ่านศาสดาซึ่งรวมอาดัม โนอาห์ อับราฮัม โมเสส และพระเยซู พวกเขาเชื่อมั่นว่า สารและวิวัฒนาการถูกแปลผิดหรือเปลี่ยนแปลงบางส่วนตามกาล แต่มองว่า อัลกุรอานภาษาอาหรับเป็นทั้งวิวัฒนาการสุดท้ายและไม่เปลี่ยนแปลงของพระเป็นเจ้า มโนทัศน์และหลักศาสนามีเสาหลักทั้งห้าของอิสลาม ซึ่งเป็นมโนทัศน์พื้นฐานและการปฏิบัติตนนัมัสการที่ต้องปฏิบัติตาม และกฎหมายอิสลามที่ตามมา ซึ่งครอบคลุมแทบทุกมุมของชีวิตและสังคม โดยกำหนดแนวทางในหัวเรื่องหลายหลาก ตั้งแต่การธนาคารไปจนถึงสวัสดิการ ชีวิตครอบครัวและสิ่งแวดล้อม

ชาวมุสลิมส่วนใหญ่เป็นนิกายซุนนีย์ คิดเป็นร้อยละ ๗๕-๘๐ ของมุสลิมทั่วโลก นิกายใหญ่ที่สุดอันดับสอง คือ ชีอะฮ์ คิดเป็น ร้อยละ ๑๐-๒๐ ประเทศมุสลิมใหญ่ที่สุดคือ ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งมีชาวมุสลิมร้อยละ ๑๒.๗ ของโลก ตามมาด้วยปากีสถาน ๑๑.๐ อินเดีย ๑๑ และบังกลาเทศ ๙.๒ นอกจากนี้ ยังพบชุมชนขนาดใหญ่ในจีน รัสเซียและยุโรปบางส่วน ด้วยสาวกมากกว่า ๑,๕๐๐ ล้านคน คิดเป็นร้อยละ ๒๓ ของประชากรโลก อิสลามจึงเป็นศาสนาใหญ่ที่สุดอันดับสองและศาสนาหลักที่เติบโตเร็วที่สุดในโลกศาสนาหนึ่ง คัมภีร์เรียกว่าอัลกุรอาน มีนิกายหลักๆคือซุนนีย์และชีอะฮ์ แม้จะเกิดที่เดียวกันกับศาสนาคริสต์ แต่ก่อความขัดแย้งมายาวนานในประวัติศาสตร์ เรียกว่าสงครามครูเสด ทำให้ทั้งสองฝ่ายเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก

๒.๕ ประวัติศาสตร์เส้นทางพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม

พระพุทธศาสนา แปลว่าศาสนาของพระพุทธเจ้า กำเนิดขึ้นที่ประเทศอินเดีย ในสมัยโบราณเรียกว่า ชมพูทวีป เป็นศาสนาเอกเทวนิยมคือ ไม่สอนว่าใครเป็นพระเจ้าสร้างโลก ไม่มีใครเป็นเทพเจ้าสูงสุด เน้นทั้งศรัทธาและปัญญา เพราะทั้งสองต้องประกอบเข้าด้วยกัน ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว จะลุ่มหลงได้ง่าย ถ้ามีแต่ศรัทธาอย่างเดียวจะงมงายลุ่มหลง แต่ถ้ามีปัญญาจะมีแต่ความแห้งแล้ง

^{๒๒} M.K. Tripathi, *The World Religions*, (New Delhi: Gautam Press, 2007), P.184.

^{๒๓} Ibid, P.34.

ในจิตใจ ไม่มีพลังที่จะทำให้เกิดความเพียรหรือความดีใดๆ ทางศาสนา หลักการทางพุทธศาสนา แตกต่างจากศาสนาเทวนิยมอื่นๆ คือ

๑.บุพเพกตเหตุวาท เชื่อว่าสิ่งที่ได้ประสบทั้งสุข ทุกข์ ล้วนเป็นกรรมเก่าทั้งนั้น ทำให้ยอมจำนน ไม่พัฒนาศักยภาพ

๒.อิสสรนิมมานวาท เชื่อว่าสิ่งที่ได้ประสบทั้งสุข ทุกข์ ล้วนเป็นการดลบันดาลของพระเจ้า พระอิศวร ย่อมจำนนต่อพระเจ้า ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง

๓.อเหตุกอปัจจยวาท เชื่อว่าสิ่งที่ได้ประสบทั้งสุข ทุกข์ เกิดจากโชคชะตาบันดาล ล้วนไม่มีเหตุปัจจัย เกิดมาลอยๆ^{๒๔}

ทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกว่าลัทธินอกพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าแนะนำอย่ายึดมั่นจะเกิดโทษ เพราะจะไม่ทำให้เกิดการพัฒนา ไม่ชวนชวายเป็นผู้มีฉันทะ ไม่มีความพยายามในการต่อสู้ ความจริงใน ๓ ประการนั้น ข้อแรกเป็นเรื่องชาวพุทธยึดติดมากเช่น เห็นว่าเกิดมายากจน หรือชี้เหรเพราะกรรมแล้วก้มหน้ายอมรับชะตากรรม ความจริงพุทธศาสนาสอนว่ากรรมเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกัน เพราะผลบุญที่ทำไว้ในอดีต แต่ไม่ใช่ยอมจำนนต่อโชคชะตาแล้วไม่ชวนชวายเป็นพัฒนาขัดเกลาตัวเอง จึงผิดหลักการทางพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ๓ เดือนคณะสงฆ์นำโดยพระมหาเถระได้รวบรวมคณะสงฆ์จำนวน ๕๐๐ องค์ทำสังคายนาทางพุทธศาสนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภาระ เมืองราชคฤห์ โดยมอบหมายให้พระอุบาลี ตอบคำถามเรื่องพระวินัย ส่วนพระอาณนทน์นั้นรวบรวมพระสูตรและพระอภิธรรม เมื่อสังคายนาเสร็จสิ้นแล้ว คณะสงฆ์ได้มอบหมายให้ศิษย์ของพระเถระทั้งสองท่องจำพระวินัย พระสูตรและพระอภิธรรมสืบต่อมา โดยสมัยนั้นไม่นิยมในการจดจารลงในใบลานหรือหนังสือใดๆ เพราะยังเชื่อในความทรงจำของมนุษย์ วิธีการสืบต่อนี้เรียกว่า **มุขปาฐะ** เหตุการณ์ทำสังคายนาครั้งนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกเรียกว่า ปัญจสติกกขันธกะ แปลว่าหมวดหมู่แห่งพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์^{๒๕}

ครั้งต่อมาความทรงจำของมนุษย์เริ่มลดลง จะหาพระผู้จะทรงจำได้ยาก คณะสงฆ์เถรวาทที่อยู่ที่ศรีลังกาจึงทำสังคายนาครั้งที่ ๔ แล้วจารลงในใบลานพ.ศ.๔๔๓ การเปลี่ยนรูปแบบการจัดเก็บพระไตรปิฎกนี้เรียกว่า **โปตถลิปาฐะ** พระไตรปิฎกจึงเริ่มนิยมจารลงในใบลานบันทึกไว้สืบต่อเนื่องมา

ต่อมาเมื่อพ.ศ.๑๐๐ เกิดความเห็นที่แตกต่างในคณะสงฆ์กล่าวคือพระภิกษุที่จำพรรษาที่ภูฏาคารศาลาป่ามหาวันเมืองเวสาลี ได้มีความเห็นผิดในเรื่องวัตถุ ๑๐ ประการ เช่น สามารถรับเงินและทองได้ แม้จะดูว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่พระเถระที่เป็นพระอรหันต์จะไม่นิ่งดูตาย เมื่อเกิดอธิกรณ์หรือเหตุการณ์ทางพุทธศาสนาขึ้น พระสัพพกามีซึ่งเป็นพระอรหันต์ได้เรียกประชุมคณะสงฆ์แล้วทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่วาฬิการาม เมืองเวสาลีเพื่อระงับหรือแก้ความเห็นผิดของพระภิกษุชาวเมืองเวสาลีในเรื่องวัตถุ ๑๐ ประการ และถือโอกาสรวบรวมพระธรรมวินัย ทรงจำให้ต่อเนื่องไปด้วย โดยใช้จำนวนพระสงฆ์ ๗๐๐ รูป เหตุการณ์ทำสังคายนาครั้งนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกเรียกว่า สัตตสติกกขันธ

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๔.

^{๒๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗-๔๔๕/๓๗๕-๓๘๒.

กะ แปลว่าหมวดหมู่แห่งพระอรหันต์ ๗๐๐ องค์ ผลการสังคายนาครั้งนี้ทำให้พุทธศาสนาเป็นปึกเป็น
 ชั้นในแง่ของการรวบรวมหลักธรรม แต่ในแง่ของความสามัคคีกลับแตกต่างไป เพราะภิกษุชาวเมืองเว
 สาลีไม่ยอมรับมติของพระอรหันต์ ๗๐๐ องค์ที่ให้สละแนวคิดแล้วแก้ไขใหม่ กลับนำพรรคพวกไปทำ
 สังคายนาอีกต่างหากเรียกว่า มหาสังฆิกะ แปลว่าคณะสงฆ์หมู่มาก แต่ไม่มีพระอรหันต์เกี่ยวข้อง
 นิยามมหาสังฆิกะนี้เองที่พัฒนาการมาเป็นพุทธศาสนาเถรวาทต่อมาในภายหลัง^{๒๖}

ตลอดระยะเวลาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานมาถึงเวลา ๑๐๐ ปี พระพุทธศาสนามี
 นิกายเดียวเท่านั้น อัจฉริยวาท (มหาเถรวาท) ได้เกิดต่อจากนี้ ช่วงเวลาพ.ศ.๑๐๐ ต่อมา นับแต่สังคายนา
 ครั้งที่ ๒ ที่ภิกษุชาวเมืองเวสาลีได้ทำผิดเรื่อง ๑๐ ประการ แม้คณะสงฆ์นำโดยพระสัพพทกามีจะทำ
 สังคายนาพระอรหันต์ชี้แจงเรื่องถูกผิดแล้ว แต่กลับไม่ยอมรับมติของพระมหาเถระแล้วแยกไปทำ
 สังคายนาต่างหากมีจำนวนถึง ๑๐,๐๐๐ รูป ทำสังคายนาของตนขึ้นเรียกว่ามหาสังคีติ เรียกคณะ
 ตนเองว่า มหาสังฆิกะแปลว่าคณะสงฆ์ใหญ่ โดยทำกันที่เมืองเวสาลีเช่นกัน^{๒๗} สถานการณ์วงการ
 คณะสงฆ์เกิดการแตกสามัคคีกันอย่างหนัก เพราะเหตุผล ๒ ประการคือ

๑. วิทยุสามัญญตา มีความเห็นผิดเรื่องความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน แลความหมายธรรมหรือ
 ติความธรรมะไม่ตรงกัน

๒. สีลสามัญญตา มีศีลไม่เท่ากัน บางรูปเคร่งครัดมาก บางรูปหย่อนยาน หรือปานกลาง
 ฝ่ายที่เคร่งครัดดูถูกรังเกียจพวกที่หย่อนยาน และไม่ยอมทำสังฆกรรมร่วมกัน

อีกทั้งไม่มีพระศาสดาหรือผู้เป็นตัวแทนควบคุม จึงทำให้แยกเป็นนิกายต่างๆ มากมาย
 เบื้องต้นแบ่งออกเป็น ๑๘ นิกายคือ ๑.เถรวาท (สถวีรวาท) ๒.มโหสิสาสะกะ (มโหสิสาสะกาทิน) ๓.วัชชีปุตต
 กะ (วาตสีปุตตริยวาทิน) ๔.สัพพัตถิกวาท (สรวาสตีวาทิน) ๕.ธัมมคุตตะวาท (ธรรมคูปตวาทิน) ๖.กัส
 สปิกวาท (กาศยปิยวาท) ๗.สังกันตีกวาท (เศาตันตริกวาทิน) ๘.สุตตวาท ๙.ธัมมุตตริยวาท (ธรรมุตตริ
 ยวาทิน) ๑๐.ภททิยานิกวาท ๑๑.ฉินนาคาริกวาท ๑๒.สัมมิตติยวาท ๑๓.มหาสังฆิกะ ๑๔.โคกุกิวกวาท
 ๑๕.เอภัพโยหาริกวาท ๑๖.เจติยวาท (เจตยวาทิน) ๑๗.ปัญญุตติกวาท ๑๘.อุตตรเสลียวาท^{๒๘} ใน
 บรรดา ๑๘ นิกายนี้ต่อมาได้แตกออกเป็นหลายนิกาย แต่มีนิกายหลักๆเพียงไม่กี่นิกายคือ เถรวาท มโห
 สิสาสะกะ สัมมิตติยะ ธรรมคูปตะ สรวาสตีวาทินต่อมาได้เพิ่มอีก ๑.เหมวันตะ ๒.ราชศิริยะ ๓.สัทธัตถิกะ
 ๔.ปุพพเสลียะ ๕.อปรเสลียะ ๖.วาชีริยะ ต่อมานิกายวาชีริยะแยกเป็น ๒ นิกายคือ ธัมมรุจิ และสาคลิ
 ยะ เป็น ๒๔ นิกาย

ครั้นพ.ศ.๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราชได้เสด็จขึ้นครองราชย์ในชมพูทวีป เบื้องต้นพระองค์
 ไม่ได้นับถือพุทธศาสนาได้ฟังคำสอนของสามเณรนิโครธ ผู้เป็นอรหันต์ทั้งยังมีศักดิ์เป็นหลานแท้ๆของ
 พระองค์เอง จึงทำให้เกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนาได้อุปภัมภ์การสร้างวัด ถวายความอุปภัมภ์ด้วย
 ปัจจัย ๔ อย่างมากมาย ทั้งยังอุปสมบทพระภิกษุเป็นจำนวนมาก ทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก
 เป็นเหตุให้เดียริยหรือนักบวชนอกศาสนาเห็นช่องทางหากิน ได้เข้ามาบวชในพุทธศาสนาและบางคน
 ไม่ได้บวชอย่างถูกต้อง นำผ้ากาสาฬหมาสตร์มานุ่งห่มแล้วเข้าไปอาศัยตามสังฆารามที่รกร้างก็ถือตนว่าเป็น

^{๒๖} วิ.ป. (ไทย) ๒/๒๓๒/๔๖๗-๔๖๘.

^{๒๗} สุเทพ พรหมเลิศ, **มหาวงศ์ ภาค ๑**, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๔.

^{๒๘} M Odenberg, **The Mahavamsa**, Third Edition, (New Delhi: Rekha Press, 1998), P.56.

พระสงฆ์ แล้วบริโศกลาภสักการะ เป็นเหตุทำให้สังฆมณฑลหม่นหมอง พระอรหันต์ไม่ยอมทำสังฆกรรมคืออุโบสถด้วยเพราะกลัวจะร่วมกับพวกเดียรีถีย์ เตือดร้อนถึงพระเจ้าอโศกต้องมาชำระสะสาง โดยให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ขึ้น โดยให้พระสงฆ์ทั้งหมดมาสอบถามว่า พุทธศาสนาสอนอย่างไร ถ้าตอบผิดก็ให้จับสึกแล้วลงโทษห้ามบวชอีกตลอดชีวิต จึงมีผู้ถูกจับสึกถึง ๖๐,๐๐๐ องค์ จากนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชมอบหมายให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานนำคณะสงฆ์ทำสังคายนาที่โศการาม ดำเนินการจัดสถานที่พระอินทคุตต์ ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระราชาทังสิ้น มีพระสงฆ์เข้าร่วม ๑,๐๐๐ องค์^{๒๔} เป็นที่น่าสังเกตว่า สังคายนาครั้งนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏในอรรถกถาคือสมันตปาสาทิกา พระวินัย ภาระกิจที่สำคัญของการทำสังคายนาครั้งนี้คือพระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศ อาจจะได้ด้วยพระองค์คิดว่า เมื่อสิ้นอำนาจของพระองค์แล้ว พระพุทธศาสนาจะไม่มั่นคงในชมพูทวีป การส่งสมณทูตทางพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกในคราวนี้ ทำให้พุทธศาสนาเดินทางไกลถึงเปอร์เซีย อิหร่าน ก่อนที่เดินทางต่อไปยังเอเชียกลาง แล้ววกเข้าไปในจีน เหตุการณ์นี้อยู่ในช่วงพ.ศ.๓๐๐

ครั้นถึงพ.ศ.๓๐๐ นั้นพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักและนับถือบ้างแล้วในดินแดนชายขอบของอินเดียโดยเฉพาะในเอเชียกลาง เพราะมีคณะสงฆ์หลายกลุ่มได้เดินทางไกลเพื่อมุ่งหน้าไปเผยแผ่พุทธศาสนาในเอเชียกลางคือ พระระกัสสะปะมาตังคะ พระธรรมลัทธิษณ พระกุมารชีพ เป็นต้น พร้อมกันนั้นก็เริ่มมีการสร้างสังฆารามตามเส้นทางเพื่อเป็นที่จำพรรษาทุกแห่งไปครั้นถึงพ.ศ.๕๐๐ พุทธศาสนาได้เดินทางไปถึงเตอร์กีสถานของจีนหรือซินเจียงปัจจุบัน แต่ยังไม่ถึงใจกลางของจีนคือ นครลั่วหยาง

พ.ศ.๕๐๐ ที่นครสาครละ ณ ดินแดนชายขอบของอินเดียมีกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่นามว่ามิลินท์ (Menander) พระองค์เป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีก เรียกนามในภาษากรีกว่า เมนันดรอส (Menandros) นับถือศาสนากรีกตามบรรพบุรุษ เป็นนักโต้วาทะชั้นยอด ไม่มีใครเอาชนะพระองค์ได้ ทำให้พระส.ข และนักบวชนอกศาสนาหวาดหวั่นไม่กล้าโต้วาทะกับพระองค์หลบหนีไปจากเมืองสาคระหมด ทำให้ในเมืองว่างจากพระสงฆ์ถึง ๑๒ ปี ต่อมาคณะสงฆ์ได้ส่งพระนาคเสน ไปโต้วาทะ การโต้ตอบเป็นไปอย่างเข้มข้นชิงไหวชิงพริบกันตลอด สิ่งที่พระเจ้ามิลินท์สงสัยมานานได้ถูกพระนาคเสนอธิบายจนสิ้นสงสัย จึงบังเกิดความเลื่อมใสหันมานับถือพุทธศาสนา และสนับสนุนพุทธศาสนาจนเจริญแพร่หลาย มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเป็นครั้งแรก เลียนแบบเทพเจ้ากรีกมีส่วนของมนุษย์ที่ถูกต้องสวยงาม นักประวัติศาสตร์จึงเรียกพุทธศิลป์ยุคแรกนี้ว่า **พุทธศิลป์คันธาระ** เพราะเกิดที่อาณาจักรคันธาระ ปัจจุบันคืออัฟกานิสถาน ปากีสถานและอินเดียภาคเหนือ

พ.ศ.๖๐๐ เศษ ณ ดินแดนภาคเหนือ อินเดียได้กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่อีกพระองค์คือ **พระเจ้ากนิษกะที่ ๒** (Kanishka 2nd) แห่งราชวงศ์กุษาณะ (Kushana) ในเบื้องต้น พระองค์ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา แต่ได้ออกล่าสัตว์ไปแล้วไปพบเด็กกำลังก่อทรายสร้างสถูปอยู่ เมื่อสอบถามจึงกล่าวว่า ก่อสถูปเพราะในอนาคตจะมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งขึ้นเป็นใหญ่ในอินเดียจะก่อสถูปที่นี่ ต่อมาทรงศรัทธาในพุทธศาสนา นิมนต์พระส.ข.มาแสดงธรรม แต่อาจารย์หลายสำนักคำสอนจึงขัดกันแม้จะเป็นพุทธศาสนาเหมือนกัน ทำให้พระองค์เกิดความสงสัยและสับสนในที่สุดโดยการแนะนำของพระวสุมิตร จึง

^{๒๔} มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย เล่มที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๓.

ได้มีการทำสังคายนาชั้นที่คัมภีร์ โดยพระวสุมิตร เป็นประธาน พระปารศวะเป็นรองประธาน มีพระสงฆ์เข้าร่วม ๕๐๐ รูป พระโพธิสัตว์อีก ๕๐๐ องค์ เสร็จสิ้นในปีพ.ศ.๖๔๓ นักประวัติศาสตร์ถือว่าการทำสังคายนาครั้งนี้เป็นฝ่ายมหายาน เพราะใช้ภาษาสันสกฤตในการจารึก ไม่นับเป็นการสังคายนาทางพุทธศาสนาของฝ่ายเถรวาท พระเจ้ากนิษกะจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระเจ้าอโศกองค์ที่ ๒ ของอินเดีย นับตั้งแต่นั้นมาพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองในอินเดียภาคเหนือ จากนั้นจึงมีพระธรรมทูตไปเผยแผ่ในเอเชียกลางและอินเดียต่อมา

พ.ศ.๖๐๗ จักรพรรดิฮั่นหมิงตี้ (Han Ming Di) แห่งราชวงศ์ฮั่น เป็นจักรพรรดิองค์ที่ ๒ ในราชวงศ์ เมืองหลวงอยู่ที่ลั่วหยาง ปกครองเมืองจีน วันหนึ่งได้สุบินนิมิตเห็นเทพเจ้าร่างกายเป็นสีทองในดินแดนตะวันตก สูง ๖ ฟุต รอบพระศอมีรัศมีสว่างโชติช่วงดุจดวงสุริยันจันทรา ชาวต่างชาติเรียกว่า ฝัว (พระพุทธรูปเจ้า) จึงได้สอบถามเหล่าขุนนางอำมาตย์ดู ฝ่ายขุนนางนามว่าฝูอี้ ตอบว่า “ข้าพระพุทธเจ้าทรงทราบมาว่าที่อินเดียมีท่านผู้รู้นามว่าพระพุทธเจ้า ทรงเสด็จไปทางอากาศอย่างง่ายดาย คงจะเป็นเทวดาองค์นี้เป็นแน่”^{๑๐}

เมื่อฮ่องเต้ทราบเช่นนี้จึงให้นายพลจางเซี่ยน หวางจุน และฉินจิง รวม ๑๒ คน นำคณะทูตไปสืบหาบุคคลตามคำทำนาย เมื่อไปถึงนครโชตานได้พบพระกัสสปะมาตังคะและพระธรรมลักษณะ จึงได้อัญเชิญมานครลั่วหยางจดจารึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้ ๔๒ บท แล้วจึงนำมาจารอักษรไว้บนศิลาหิน ๑๔ แผ่น^{๑๑} คณะได้บรรทุกคัมภีร์ใส่มาชามมาถึงนครหลวง ม้าได้ล้มป่วยเสียชีวิต พระจักรพรรดิจึงโปรดให้สร้างวัดขึ้นเรียกว่าไป่หม่าซือ คือวัดม้าขาว ตั้งชื่อให้เป็นอนุสรณ์กับม้าที่บรรทุกคัมภีร์ นิกายที่พระมาตังคะและพระธรรมลักษณะนำมาเผยแผ่นั้นน่าจะเป็นนิกายธรรมคูปตะ เพราะในหนังสือคัมภีร์ ๔๒ บทที่ทำไปนั้นพูดถึงศีล ๒๕๐ ข้อ ซึ่งเป็นศีลของนิกายนี้ ในขณะที่เถรวาทนั้นมีศีล ๒๒๗ ข้อ

พุทธศาสนาจึงเริ่มเข้าสู่เมืองจีนเป็นครั้งแรกอย่างเป็นทางการ^{๑๒} ฝ่ายพระกัสสปะมาตังคะและพระธรรมลักษณะได้เผยแผ่พุทธศาสนาจนแพร่หลายพอสมควรอีกทั้งได้เริ่มแปลคัมภีร์จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนจำนวน ๔๒ สูตร แต่เพราะท่านไม่ชำนาญมากนักทำให้การแปลนั้นยังไม่สละสลวยเท่าใดนัก พระธรรมทูตทั้งสองเป็นพระสงฆ์สังกัดนิกายสรวาสตีวาทีน อันเป็นสาขาหนึ่งของนิกายเถรวาท พระกัสสปะมาตังคะเป็นชาวอินเดียภาคกลาง วรรณะพราหมณ์เมื่อออกบวชแล้วได้เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาถึงโชตานจนได้พบกับคณะทูตที่จักรพรรดิให้ไปสืบหา ท่านอยู่เมืองจีนได้ ๔ ปีจึงมรณภาพ ส่วนพระธรรมลักษณะจำพรรษาต่อไปอีก ๑๘ ปี จึงมรณภาพ พระสูตรที่ท่านได้ร่วมกันแปลคือ พุทธจรีต ทสภุมิกเลสเขติกสูตร ธรรมสมุทระโกศสูตร จนวาระสูตรทำยในการทำหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาของท่าน

^{๑๐} พระมหาอานนท์ อานนโท, ผศ.ดร., **พระพุทธศาสนามหายาน**, (เอกสารเย็บเล่ม, ๒๕๕๙), หน้า ๕๖.

^{๑๑} Samuel Beal, **Buddhist Literature in China**, (New Delhi: Nice Printing Press, 1999), P.3.

^{๑๒} ชิว ชูหลุน แปล, **ลั่วหยางสังฆารามรำลึก**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๖.

จากนั้นมาได้มีพระสงฆ์อินเดียและเอเชียกลางหลายรูปเดินทางเข้าไปเผยแผ่พุทธศาสนา และแปลคัมภีร์ในจีนคือ

๑. พระอันชี่เกา (An Shi Kao) เป็นอดีตโอรสของกษัตริย์ปาร์เธียน บางตำรามาจากอิหร่าน หลังจากบิดาสิ้นพระชนม์ ไม่ปรารถนาจะครองราชย์สมบัติ ตนเองไปอุปสมบท เดินทางมายังนครลั่วหยางในปีพ.ศ.๖๙๑ ท่านได้แปลทศสหัสสาภิคาปรัชญาปารมิตาสูตฺร และพระอภิธรรมหลายผูก และพระสูตรอื่นๆรวม ๑๖ สูตฺร

๒. พระโลกเกษม (Lokaksema) เดินทางมาพ.ศ.๗๑๐ (ค.ศ.๑๖๗) จากแคว้นยูเอจิ ในเอเชียกลาง ท่านเดินทางมานครลั่วหยางในสมัยปลายรัชกาลพระเจ้าฮวนตี้ ท่านเดินทางมาจีนหลังพระอันชี่เกา ๑ ปี ช่วยงานแปลพระอันชี่เกาหลายสูตฺร แต่งงานแปลของท่านเน้นไปทางพระสูตรฝ่ายมหายาน เช่น คัมภีร์อวตังสกะสูตฺร มณีรตันสูตฺร สุรางคมสมาธิสูตฺร ฝ่ายพระอันชี่เกาแปลคัมภีร์เน้นไปทางฝ่ายหินยาน^{๓๓}

๓. พระอันฮ้วน (An Hsuan) อดีตนายทหารที่ดูแลกองคาราวานค้าขายในเส้นทางสายไหม เมื่อมาศึกษาพุทธศาสนา จึงเกิดความศรัทธาออกบวช ในพรรษาที่ ๑๕ ได้เดินทางมาจากอาณาจักรในเอเชียกลาง พ.ศ.๗๒๔ มาแปลพระสูตรที่นครลั่วหยาง^{๓๔}

๔. พระธรรมกาละ (Dharmakala) รูปร่างแตกต่างจากรูปอื่นๆที่ผ่านมามีเป็นชาวอินเดียแท้ มาจากภาคกลางของอินเดีย อยู่วรรณะพราหมณ์ สนใจการศึกษาตั้งแต่เด็ก สามารถท่องจำพระเวททั้ง ๔ ได้ เมื่อได้มาอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนาแล้ว ได้ศึกษาทั้งนิกายมหายานและเถรวาท เดินทางมาถึงจีนในปีพ.ศ.๗๖๖ (ค.ศ.๒๑๓) ช่วยแปลคัมภีร์ปาฏิโมกข์ของคณะสงฆ์มหาสังฆิกะ และพระวินัยปิฎกบางส่วนและมรณภาพในปีพ.ศ.๗๙๔ (ค.ศ.๒๔๑)^{๓๕}

๕. พระกังเซิงไก (Kang Seng Kai) เป็นชาวชอกเดียในเอเชียกลาง บิดาเป็นพ่อค้าค้าขายหลายเมืองในเอเชียกลาง ท่านจึงได้ติดตามพ่อตั้งแต่เด็ก จนชำนาญในการเดินทางระหว่างเอเชียกลางและจีน เมื่อได้ศึกษาพุทธศาสนาจึงบังเกิดความเลื่อมใส เมื่อบิดาอนุญาตได้อุปสมบทแล้ว ศึกษาพุทธศาสนาจนแตกฉานเดินทางไปยังจีนในปีพ.ศ.๗๙๖ (ค.ศ.๒๔๓) พักที่วัดม้าขาวช่วยพระธรรมกาละแปลคัมภีร์^{๓๖}

๖. พระธรรมสัตตยะ (Dharmasatya) เป็นชาวปาร์เธียนในเอเชียกลาง เป็นบุตรของพ่อค้าเมื่อโตขึ้นได้ศึกษาพุทธศาสนานิกายธรรมคุปตะจากพระธรรมโลก ชาวเอเชียกลางแล้วอุปสมบทในพุทธศาสนา ในพรรษาที่ ๙ ท่านเดินทางมายังจีนในปีพ.ศ.๗๙๗ หลังจากพระกังเซิงไก ๒ ปี พำนักที่วัดม้าขาว ได้แปลคัมภีร์ของนิกายธรรมคุปตะเป็นภาษาจีน

^{๓๓} เหลียงฮุยเจียว, เกาเซิงจ้วนฉบับแปลใหม่ (ภาษาจีนกลาง), (ไทเป: ซานหมินการพิมพ์, ๒๐๑๔), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๓๔} Samuel Beal, *Buddhist Literature in China*, (New Delhi: Nice Printing Press, 1999), P.123.

^{๓๕} อ่างแล้ว หน้า 10.

^{๓๖} Chou Hsiang Kuang, Dr. , *A History of Chinese Buddhism*, (Allahabad: Bhakta Sajjan,1955), P.25.

๗. พระธรรมภัทร (Dharmabhadra) เป็นชาวปาร์เธียนในเอเชียกลาง ศึกษาพุทธศาสนา ตั้งแต่ยังน้อย แล้วอุปสมบทในพุทธศาสนานิกายธรรมคุปตะ แล้วเดินทางพร้อมกับพระธรรมสัตยะในปีพ.ศ.๗๙๗ เช่นกัน ได้ช่วยกันแปลคัมภีร์ฝ่ายธรรมคุปตะหลายผูก

๘. พระธรรมลักษณ (Dharmalaksha) เป็นพระสงฆ์เชื้อสายชาวหุณะในเอเชียกลาง เข้ามาบวชในพุทธศาสนาตั้งแต่อายุ ๘ ปี เมื่อได้อุปสมบทในพุทธศาสนา เป็นผู้ชำนาญในนิกายสรวาสติวาทิน เดินทางมายังนครลั่วหยางพ.ศ.๘๐๘ (ค.ศ.๒๖๕) ศึกษาภาษาจีนจนแตกฉาน ได้แปลคัมภีร์มากถึง ๓๙๔ สูตร มากกว่าทุกรูปรวมกัน พระสูตรที่สำคัญที่ท่านได้แปลคือ สุรางคมสูตร มหาปรินิพพานสูตร เป็นต้น ท่านมรณภาพพ.ศ.๘๕๖ (ค.ศ.๓๑๓)^{๓๗}

๙. พระพุทธทาน (Buddhadana) เป็นชาวหุณะ ในเตอร์กีสถานของจีน ในอดีตยังเป็นอาณาจักรชายขอบไม่ได้รับรวมกับแผ่นดินจีน เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาที่นครลั่วหยางหลายปี ตั้งแต่ปีพ.ศ.๘๖๗ ท่านมีศิษย์ชาวจีนที่สำคัญ และมีชื่อเสียงโด่งดังในยุคนั้นคือพระเต้าอัน ได้แปลคัมภีร์สัทธัมมปุณฺฑริกสูตรและอื่นๆ ๓ สูตร

๑๐. พระกุมารชีพ (Kumarjiv) เกิดที่เมืองหุณะ ในปีพ.ศ.๘๘๗ บิดานามว่ากุมารายณะ เป็นพ่อค้าชาวอินเดีย มารดามีเชื้อสายเตอร์กิกนามว่าชีวะ อายุ ๘ ปี มารดาได้ไปแคว้นกัศมีร์ มีโอกาสศึกษาพุทธศาสนากับพระพุทฺธทัตตะชาวอินเดีย ต่อมาได้บวชเป็นสามเณรในวัดที่นครหุณะ เมื่อบิดาเสียชีวิต มารดาได้ออกบวชเป็นภิกษุณีด้วย ได้ศึกษาแนวคิดเรื่องสุญญตาของนิกายมายมิกของพระนาคารชุนจนแตกฉาน ได้เป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น ในปีพ.ศ. ๙๒๗ ท่านได้ถูกนำตัวมายังนครฉางอันหรือซีอานเพราะนายพลหลู่กวางโจมตีหุณะจึงกวาดต้อนผู้คนมาด้วยรวมทั้งท่านได้ ท่านได้แปลคัมภีร์หลายเล่มคือ ๑.วัชรเนทิกปาปรัชญาปารมิตาสูต ๒.สุรางคมสมาธิ ๓.ทสภุมิวิภาษาศาสตร์ ๔.สุตลัณฑลศาสตร์ ๕.สุญญตวาท จนถึงพ.ศ.๙๕๖ มีศิษย์ชาวจีนที่สำคัญคือ พระเส็งจู้ พระต้าหวง พระตันหยิง พระเซ็งจิ้น พระต้าเหิง พระฮุยจู้ พระฮุยเหียน พระฮุยกวน พระต้าเซ็ง พระเซ็งเจา และพระเกี้ยวเลียง ท่านได้มรณภาพที่วัดแห่งหนึ่งในนครฉางอัน รวมอายุ ๖๙ ปี ท่านยังได้เป็นผู้นำนิกายตรีศาสตร์ของจีนด้วย^{๓๘}

๑๑. พระพุทธภัทร (Buddhabhadra) เป็นชาวอินเดียภาคเหนือมีเชื้อสายศากยะจากกรุงกบิลพัสดุ์ อายุ ๘ ปีได้บรรพชาเป็นสามเณรกับพระสังฆทัตตะ อุปสมบทในพุทธศาสนาแล้วในพรรษา ๒๐ ได้เดินทางไปยังจีนทางเรือโดยขึ้นฝั่งที่เมืองกวางตุ้งและหนานกิง ในปีพ.ศ. ๙๔๒ (ค.ศ.๓๙๙) ได้พบกุมารชีพที่นครลั่วหยาง ช่วยพระฟาเหียนที่กลับจากอินเดียแปลพระสูตรหลายสูตรคือ เช่นวินัยปิฎกของนิกายมทิสากะ และมหาปรินิพพานสูตร รวม ๑๕ เล่ม ท่านได้มรณภาพที่ฉางอันโดยไม่มีโอกาสได้กลับอินเดียอีก

๑๒. พระคุณภัทร (Gunabhadra) เป็นชาวอินเดียภาคกลางนับถือศาสนาพราหมณ์ เมื่อโตขึ้นได้ศึกษาพุทธศาสนาจึงศรัทธาแล้วอุปสมบท ต่อมาได้แตกฉานในคัมภีร์ต่างๆ ท่านเดินทางมายัง

^{๓๗} Samuel Beal, **Buddhist Literature in China**, (New Delhi: Nice Printing Press, 1999). P 13.

^{๓๘} ไคซาคุ อิเคดะ เขียน, **บุปผาแห่งพุทธธรรมจีน**, (กรุงเทพฯ: บริษัท ศอสงยาม จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๔๕.

จีนทางเรือถึงฝั่งที่กวางตุ้งพ.ศ.๙๗๘ จากนั้นไปพำนักที่หนานกิง ศึกษาภาษาจีนจนแตกฉานแล้วแปลคัมภีร์หลายเล่มคือ ๑.สังยุตตอาคมของฝ่ายหินยาน (เถรวาท) ๒.รัตนกถาทกวยุทธ ๓.อภิธรรมปกรณ์ปาตศาสตร์ ท่านมรณภาพในปีพ.ศ.๑๐๑๑ รวมเวลาที่อยู่ในจีน ๓๓ ปี

๑๓. พระโพธิธรรม (Bodhidharma) หรือที่คนจีนเรียกท่านว่าตี๊กม้อ ท่านเกิดพ.ศ.๑๐๑๓ เป็นโอรสของเจ้าครองนครแห่งกานจูปุระ ในอินเดียภาคใต้ โตขึ้นได้ศึกษาพุทธศาสนากับท่านปรีชญาธารา พระอาจารย์นิกายมาน เมื่อได้บวชแล้วท่านอาจารย์ได้ส่งท่านไปเผยแผ่พุทธศาสนาในเมืองจีนในปีพ.ศ.๑๐๖๓ ได้เข้าพบจักรพรรดิเหลียงบูตี้ จักรพรรดิเหลียงตรัสถามว่า พระองค์ทำบุญมากมาย ทั้งสร้างวัด อุปสมบทพระสงฆ์และสนับสนุนกิจการศาสนาต่างจะได้บุญหรือไม่ แต่ท่านตอบว่าไม่ได้บุญเลย จึงไม่ถุกนิสสัยพระองค์ที่ต้องการค้ำยกย่อง ท่านเดินทางต่อไปเข้าสมาธิถึง ๙ ปี จากนั้นได้ศิษย์ผู้สืบทอดพุทธศาสนาชื่อฮุยเหิงซึ่งป็นสังฆนายกนิกายมาน(เซน)รูปแรก ท่านได้สอนวิถียาพุทธให้พระสงฆ์ที่วัดเส้าหลินจนโด่งดังกลายเป็นศิลปะป้องกันตัวที่โด่งดังของจีนมาจนถึงทุกวันนี้ ท่านมรณภาพพ.ศ.๑๑๓๓ รวมอายุ ๑๒๐ ปี ในขณะที่บางตำรากล่าวว่าท่านมีอายุ ๑๕๐ ปี

๑๔. พระปรมมรุธ (Paramartha) มีนามจีนว่าฉินอี้ เป็นชาวอินเดียแคว้นอุชเชนี ในตระกูลพราหมณ์ สนใจในพุทธศาสนา ได้ศึกษาคัมภีร์โยคจารย์ภูมิศาสตร์ของพระวสุพันธูจนแตกฉานต่อมาได้อุปสมบท จึงแตกฉานในคัมภีร์โยคจารย์ภูมิศาสตร์และศรัทธาปาตศาสตร์ ท่านจำพรรษาที่วัดโศการาม นครปาฏลีบุตร อายุ ๔๘ ปีท่านเดินทางไปยังจีนพ.ศ.๑๐๘๙ ได้พบจักรพรรดิเหลียงบูตี้ได้สนทนาธรรม เนื่องจากท่านเป็นพระในกายสรวาสติวาทินจึงมีคำสอนที่เข้าใจง่ายไม่ลึกซึ้ง ทำให้องค์จักรพรรดิศรัทธาเลื่อมใสอันแตกต่างจากท่านตี๊กม้อ พำนักที่นครหนานกิง ท่านได้แปลคัมภีร์หลายสูตรคือ ๑.ปรัชญามูลศาสตร์ฎีกา ๒.ยถาภูตศาสตร์ ๓.สัปปตาทสภูมิศาสตร์ ๔.พุทธศาสนา ๑๘ นิกาย รวมแล้ว ๑๙ สูตร ท่านมรณภาพพ.ศ.๑๑๑๒ ขณะอายุ ๗๑ ปี

๑๕. พระอโมฆวัชระ (Amoghavajra) เป็นชาวอุซเบก เกิดเมื่อพ.ศ.๑๒๔๘ ที่เมืองสมารกันต์ บิดาเป็นชาวอินเดีย มารดาเป็นชาวซอกเดียน อายุ ๑๐ ปีเดินทางไปจีนหลังจากบิดาเสียชีวิตแล้ว พ.ศ.๑๓๔๒ (ค.ศ.๗๑๙)ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุโดยมีพระวัชรโพธิ (Vajrabodhi) ชาวอินเดียที่อาศัยในจีนเป็นอุปฌาย์ ท่านจึงกลายเป็นศิษย์คนสำคัญ ท่านยังมีโอกาสเดินทางมายังลังกา อินเดีย และอินเดีย ท่านได้พบพระนาคโพธิ (Nagabodhi) ซึ่งเป็นอุปฌาย์ของพระวัชรโพธิด้วย ท่านท่องเที่ยวศึกษาและรวบรวมคัมภีร์ได้ร้อยกว่าผูกจึงเดินทางกลับจีนในพ.ศ. ๑๒๘๙ (ค.ศ.๗๔๖) ในการเดินทางมานั้นท่านได้นำพระอินเดียคือพระศึกษานันทะ และท่านอิศวะระมาช่วยในการแปลพระสูตรด้วย เล่มที่ท่านแปลคือ ตัตวะสังคฤหตันตระ ของนิกายวัชรยาน และอื่นๆอีก ๗๗ สูตร ในปีพ.ศ. ๑๓๐๐ (ค.ศ.๗๕๗) ท่านถูกจับในสมัยของกบฏอันลู่ซาน ในฐานะที่คนที่ใกล้ชิดกับราชสำนัก แต่ไม่ท่านท่านถูกปล่อยตัว ศิษย์ชาวจีนของท่านที่มีชื่อเสียงต่อมาคือพระฮุยหล่าง ฮุยกั้ว และพระฮุยหลิน คำสอนของท่านได้แพร่จากจีนไปยังญี่ปุ่นด้วย ท่านจึงเป็นปฐมอาจารย์ของพุทธศาสนานิกายชินงอนของญี่ปุ่นและมรณภาพพ.ศ.๑๓๑๗ (ค.ศ.๗๗๔)^{๓๙}

^{๓๙} อภิญาวัฒน์ โพธิสาน, ผศ.ดร., **ชีวิตนักปราชญ์พุทธ**, (มหาสารคาม: โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๕๖), หน้า ๖๕.

๑๖. พระประภากรมิตร (Prabhakaramitra) เป็นชาวอินเดียภาคกลาง เดินทางมายังจีน โดยเส้นทางเรือ โต้คลื่นหลายวันจนเรือแตกแต่รอดชีวิตกลับมาได้ ถึงฝั่งกวางตุ้งพ.ศ. ๑๑๗๐ พำนักที่เมืองหนานกิงได้แปลคัมภีร์หลายเล่ม

๑๗. พระอติคุปตะ (Atigupta) เป็นชาวอินเดียภาคกลางเช่นกัน เดินทางมาถึงท่าเรือ กวางตุ้งในปีพ.ศ. ๑๑๙๕ พำนักที่หนานกิง ศึกษาภาษาจีนจนชำนาญได้แปลพระสูตรหลายเล่ม

๑๘. พระนที (Nadi) เป็นชาวอินเดียภาคกลาง ออกบวชในพุทธศาสนาแล้วเดินทางมาจน โดยทางเรือ ถึงฝั่งที่กวางตุ้งพ.ศ. ๑๑๙๘ หลังพระอติคุปตะ ๓ ปี ศึกษาภาษาจีนจนชำนาญแล้วได้ช่วย พระอติคุปตะแปลพระสูตรหลายสูตร

๑๙. พระพุทธปาละ (Buddhapala) เป็นชาวเมืองคาบูล ประเทศอัฟกานิสถาน ศึกษา พุทธศาสนาในนิกายธรรมคุปตะแล้วเดินทางมายังจีนตามเส้นทางบกในปีพ.ศ. ๑๒๑๕ ได้ศึกษาจีนจน สามารถสื่อสารได้ แต่ท่านไม่ชำนาญภาษาจีนมากนัก จึงแปลคัมภีร์ได้ไม่กี่เล่ม

๒๐. พระทิวากร (Divakara) เป็นชาวอินเดียภาคกลาง บิดาเป็นพ่อค้า ได้ศึกษาพุทธ ศาสนาตั้งแต่วัยน้อย เกิดความศรัทธาพุทธศาสนา จึงได้อุปสมบทแล้วเดินทางมายังจีนในปีพ.ศ. ๑๒๑๙ ท่านอยู่แปลพระสูตรในจีนจนถึงพ.ศ. ๑๒๓๑ จึงมรณภาพ

๒๑. พระเทพปริชญา (Devaprajna) เป็นชาวโฆตาน อาณาจักรทางเอเชียกลาง ตั้งอยู่ใน เตอร์กีสถานของจีนหรือซินเจียงปัจจุบัน เมื่อศึกษาพุทธศาสนาแล้วได้มีโอกาสอุปสมบทในพุทธ ศาสนา ต่อมาได้เดินทางมายังซีอานทางบกในปีพ.ศ. ๑๒๓๒ ได้แปลพระสูตรหลายสูตร

๒๒. พระศุภกรสิงหะ (Subhakarasinha) เป็นชาวอินเดียภาคกลาง เมื่อโตขึ้นได้บรรพชา เป็นสามเณรแล้วศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ได้พบพระถังซำจั๋งที่นั่น ครั้นได้อุปสมบทแล้ว จึงขอ ตามไปเมืองจีนด้วย ท่านมาถึงจีนพ.ศ. ๑๒๕๙ ท่านมีอายุยืน มรณภาพอายุ ๙๙ ปี

๒๓. พระมัญชุศรี (Manjushri) เป็นชาวอินเดีย ศึกษาพุทธศาสนาในอินเดียหลายแห่ง เดินทางมาจีนทางทะเลสมัยราชวงศ์ซ่งพ.ศ. ๑๕๑๔ พำนักอยู่จีน ๘ ปีจากนั้นเดินทางกลับไปยังอินเดีย ทางทะเลเช่นเดิม

๒๔. พระธรรมเทวะ (Dharmadeva) เป็นชาวมคธ เรียนจบที่มหาวิทยาลัยนาลันทา เดินทางไปจีนพ.ศ. ๑๕๑๕ ขึ้นฝั่งที่กวางตุ้ง ได้นามภาษาจีนว่า ฝ่าเถียน หลังพระมัญชุศรี ๑ ปี ท่าน สนใจนิกายมนตรยานซึ่งกำลังเฟื่องฟูในแคว้นมคธในยุคนั้น แล้วแปลเป็นภาษาจีนหลายเล่ม

๒๕. พระทานปาละ (Danapala) เป็นชาวอินเดีย เมืองอุชเชนี ศึกษาในลัทธิธรรมคุปตะ เดินทางมาจีนทางทะเลในปีพ.ศ. ๑๕๒๓ ได้รับการยกย่องจากองค์จักรพรรดิซ่งไท่จู่มาก ถึงขนาด นิมนต์ไปสนทนาธรรมในพระราชวังบ่อยๆ พร้อมถวายความอุปถัมภ์เป็นอย่างดี

๒๖. พระธรรมรักษ์ (Dharmaraksha) เป็นชาวอินเดียมาจากแคว้นมคธ เป็นบุตรพ่อค้า วรรณะแพศย์ โตขึ้นได้อุปสมบทในพุทธศาสนา ได้ศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทาแล้ว ๘ ปี จากนั้น เดินทางมาจีนเมื่อปีพ.ศ. ๑๕๔๗ ได้แปลคัมภีร์หลายเล่ม

๒๗. พระสุรยยศ (Suryayasha) เป็นชาวอินเดียมาจากแคว้นมคธ ได้ศึกษาที่มหาวิทยาลัย นาลันทาหลายแล้วจนชำนาญในพระไตรปิฎกของหลายนิกาย ต่อมาท่านเดินทางมาจีนเมื่อปีพ.ศ. ๑๕๙๖ สมัยจักรพรรดิเหรินจงแห่งราชวงศ์ซ่ง ท่านได้แปลคัมภีร์หลายเล่มของนิกายมนตรยาน

ตั้งแต่พ.ศ.๑๔๗๗ (ค.ศ.๑๙๓๔) เป็นต้นมาสถานการณ์พุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม ถูกคุกคามจากศาสนาที่ใหม่คืออิสลาม เพราะกองทัพอาหรับได้ยกกองทัพเข้ามารุกรบหลายแห่งได้ ทำลายศูนย์กลางพุทธศาสนาที่แห่งที่ผ่านไป ส่วนในจีนเจียงของจีนเป็นที่ตั้งของพุทธอาณาจักรเป็น จำนวนมาก ได้ถูกโจมตีโดยกองทัพมุสลิมเช่นกันนำโดยขุนพลอับดุลคาริม ซาตุก บุครา ข่าน (Abdulkarim Satuk Bughra Khan) ชาวอุยกูร์ที่เคยนับถือพุทธศาสนาและศาสนานานี้ก็ได้ถูกบังคับ ให้เปลี่ยนศาสนาตามผู้ปกครอง^{๕๐} จึงทำให้พุทธศาสนาสูญสลายไปจากเส้นทางสายไหมตั้งแต่นั้นมา เป็นเหตุให้พระสงฆ์จีนถ้าปรารถนาจะเดินทางไปอินเดียไม่สะดวกเหมือนเดิม จึงต้องหันไปใช้เส้นทาง ทางทะเลแทน

ครั้นถึงสมัยราชวงศ์หยวนเป็นต้นมา พ.ศ.๑๘๑๗ ไม่ปรากฏมีพระสงฆ์อินเดียเดินทางมา จีนอีกเพราะพุทธศาสนาได้ถูกทำลายโดยกองทัพมุสลิมเติร์ก ศูนย์กลางการศึกษาในอินเดียคือนาลัน ทาถูกทำลายลง พระสงฆ์ต่างหลบหนีเอาตัวรอด ที่ถูกประหารก็มีมาก จึงทำให้สายสัมพันธ์การสืบ ทอดพุทธศาสนาระหว่าง ๒ ชาติได้ เริ่มระหว่างพ.ศ.๖๐๐ จนถึงสิ้นสุดใน พ.ศ.๑๗๐๐ เศษ รวมเวลา ๑๑๐๐ ปี นอกจากจะมีพระสงฆ์อินเดียเดินทางไปยังจีนแล้ว ยังมีพระสงฆ์จีนเดินทางมาศึกษาใน อินเดียตั้งแต่พ.ศ.๙๔๓ โดยมีพระเจ้าเหียนเป็นรูปแรกจนถึงพ.ศ.๑๖๗๐ สมัยราชวงศ์ซ่ง การเดินทาง ไปศึกษาพุทธศาสนาของพระสงฆ์จีนจึงยุติลง ในทางพุทธศาสนาแล้วจีนมีสถานะเป็นลูกศิษย์ และ อินเดียมีฐานะเป็นอาจารย์มายาวนานกว่า ๑๑๐๐ ปี

จากการศึกษาแนวคิดของพระสงฆ์อินเดียในยุคนี้ ต่างได้ยินยิตติศัพท์ของพุทธศาสนาใน จีนว่ามีความเจริญก้าวหน้า ชาวจีนเองเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา ถ้าสามารถเผยแผ่พุทธศาสนาให้แพร่หลาย แล้ว พุทธศาสนาคงเจริญแพร่หลาย ในขณะที่อินเดียนั้นศาสนาพราหมณ์กำลังเติบโตพยายามช่วงชิง ความเป็นใหญ่กับพุทธศาสนาและทำสำเร็จต่อมา ท่านเหล่านี้จึงมุ่งมั่งมาเผยแผ่พุทธศาสนาเป็น จำนวนมาก ปัจจุบันแม้พุทธศาสนาในจีนจะถูกทำลายจากการเมือง แต่ยังมีสถานะดีกว่าอินเดีย คือมีผู้นับถือมากกว่า ๑๐๐ ล้านคน ในขณะที่อินเดียมีประมาณ ๑๐ ล้านคนเท่านั้น

๒.๖ สรุป

คำว่า เส้นทางสายไหม คือเส้นทางค้าขายในสมัยโบราณที่เริ่มต้นที่นครลั่วหยางหรือฉาง อันอันเป็นเมืองหลวงของจีนผ่านมายังมณฑลทกานสู มณฑลซินเจียงเข้าสู่อินเดีย เอเชียกลางไปจนถึง ยุโรปโดยมีสินค้าที่นำมาค้าขายหลายหลายชนิดแต่ที่สำคัญที่สุดคือเส้นไหมที่ทอมาจากตัวหม่อน ที่กิน ใบหม่อนเท่านั้นเป็นอาหาร เพื่อนำไปทำเป็นเครื่องนุ่งห่มที่มีราคาแพง สวยงาม ขึ้นเงา อ่อนนุ่ม และ เป็นของที่มีค่าให้กับคนชั้นสูงในสังคมที่มีกำลังซื้อ เส้นทางสายไหมนั้นเดิมที่มีเฉพาะทางบกเท่านั้น ต่อมาเมื่อการค้าขายตัวทางทะเลเริ่มมากขึ้น อีกทั้งนวัตกรรมการสร้างเรือขนาดใหญ่ที่สามารถได้ คลื่นลมขนาดใหญ่ในมหาสมุทรได้สำเร็จทำให้การค้าด้านทะเลมีบทบาทมากขึ้น เป็นเหตุให้เส้นทาง สายไหมทางบกที่มีมาแต่เดิมได้ลดบทบาทลงมาก เส้นทางสายไหมนี้เดิมมีจุดมุ่งหมายเพื่อการค้าทาง เศรษฐกิจเป็นหลักต่อมาได้กลายเป็นเส้นทางผ่านของศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ วิทยาการต่างๆติดตามไปด้วย ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนด้านศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ

^{๕๐} รักรัช ธรรมิสรา, เส้นทางสายไหม, (กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๒.

และวิทยาการต่างๆไปมาก นอกจากในแง่การค้าขายแล้ว เส้นทางสายไหมจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเส้นทางเชื่อมโยงวัฒนธรรมของมวลมนุษยชาติที่ใหญ่ที่สุดในอดีตกาล

เส้นทางสายไหมนั้นมีคุณูปการมหาศาลต่อมวลมนุษยชาติ เพราะมันเป็นเส้นทางนำวิทยาการต่างๆ สมัยใหม่ มายังเงินและเอเชียกลางเป็นจำนวนมาก นอกจากการค้าและศาสนาแล้ว เพราะจุดมุ่งหมายในการเดินทางของคนโบราณในสมัยนั้นมีหลายประการ คือ ๑.เพื่อการค้าขาย ๒. เพื่อการเผยแผ่ศาสนา ๓. เพื่อแผ่ขยายอำนาจทางการเมือง ๔. เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่ต่างๆ ๕. เป็นพื้นที่วัฒนธรรมแบบตะวันตกได้พบกับตะวันออก

ในด้านศาสนาแล้ว เส้นทางนี้ได้เป็นเส้นทางเผยแผ่แนวคิดความเชื่อหลายศาสนา คือ พุทธศาสนาฮินดู เช่น อิสลาม ซิกข์ เต๋า ขงจื้อ โซโรอัสเตอร์ บางศาสนานั้นเมื่อมีคนนับถือแล้วได้เจริญแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน บางศาสนามีคนนับถือเล็กน้อย บางศาสนาแทบหาคนนับถือได้น้อย เช่น ศาสนาเซน เพราะความสุดโต่งในเรื่องของการใช้ชีวิต

พุทธศาสนากำเนิดในอินเดีย เจริญแพร่หลายมาหลายยุคสมัยตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนา ต่อมาพระเจ้ามีลิษฐ์ครองอาณาจักรที่สาคระ ทรงมีเชื้อสายกรีกได้สนับสนุนพุทธศาสนามีการสร้างรูปเคารพเป็นครั้งแรกเป็นศิลปะกรีก เรียกว่าคันธาระ จากนั้นพระเจ้ากนิษกะสนับสนุนพุทธศาสนาหายานและโปรดให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๔ ในอินเดียที่กัศมีร์ พุทธศาสนาจึงเริ่มแพร่หลายจากอินเดียภาคเหนือเข้าสู่เอเชียกลาง และจากเอเชียกลางมุ่งหน้าไปยังจีนซึ่งมีเมืองหลวงที่นครลั่วหยางและฉางอาน

พุทธศาสนาเข้าสู่จีนเป็นครั้งแรกในสมัยจักรพรรดิฮั่นหมิงตี้ แห่งราชวงศ์ฮั่น พระองค์เป็นจักรพรรดิองค์ที่ ๒ ของราชวงศ์ฮั่น วันหนึ่งพระองค์สุบินเห็นบุรุษมีร่างสีทองมีรัศมีรายรอบพระวรกายงดงามตั้งพระจันทร์ พระองค์จึงส่งทูตไปอัญเชิญ คณะทูตจีนเดินทางมาถึงอาณาจักรโศตานได้พบพระมาตังคะและพระธรรมลักษณะ จึงได้นิมนต์ท่านมายังนครลั่วหยาง พร้อมม้าขาวบรรทุกคัมภีร์^{๔๑} แล้วได้สร้างวัดแรกเรียกว่าวัดม้าขาว เป็นวัดแรกในทางพุทธศาสนา จากนั้นมาพุทธศาสนาต้องอาศัยเวลาอยู่พอสมควรในการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมจีน จนเจริญรุ่งเรืองหลายราชวงศ์ จากนั้นยังมีพระสงฆ์อินเดียเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนานิกายต่างๆในจีนและพระจีนเองได้เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาในอินเดียเป็นจำนวนมาก ทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรม ๒ ชาติเป็นไปอย่างกว้างขวางอีกทั้งเทคโนโลยีด้านต่างๆ เช่น กรรมวิธีการขุดเจาะหินภูเขาให้เป็นถ้ำ การจารึกคัมภีร์จากใบลานอินเดียมาเป็นเปลือกไม้ แผ่นไม้ และกระดาษในที่สุด การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมจึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง แม้ว่าจะมีอุปสรรคในการเดินทางมากก็ตาม

^{๔๑} Samuel Beal, *Buddhist Literature in China*, Second Edition, (New Delhi: Nice Printing Press, 1999), P.3.

บทที่ ๓

หลักฐานทางโบราณคดีในเส้นทางสายไหมของอินเดีย-จีน

๓.๑ พัฒนาการของพุทธศาสนาในอินเดีย

อินเดีย (India) เป็นประเทศที่มีอารยธรรมที่เก่าแก่มาช้านานเคียงข้างกับจีน อียิปต์ มีลักษณะคล้ายหัวใจของมนุษย์ที่ทำหน้าที่ผลิตเลือดหล่อเลี้ยงส่วนต่างๆของร่างกาย ในอดีตประเทศอินเดียเป็นแหล่งกำเนิดศาสนา วัฒนธรรมมากมายส่งไปหล่อเลี้ยงชาวเอเชียตั้งแต่เอเชียกลางถึงจีน ญี่ปุ่น เกาหลี ธิเบต มองโกเลียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือ บังคลาเทศ พม่า ศรีลังกา ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม สิงคโปร์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย นามของอินเดียนั้นมีมากมาย ชาวอินเดียปัจจุบันรู้จักในนาม ฮินดูสถาน ภารตะ อินเดีย ชมพูทวีป ส่วนชาวจีนรู้จักในนาม **๑.ประเทศตะวันตก** ในจดหมายเหตุพระอึ้งจิ้ง พระถังซัมจั๋ง พระฟาเหียนเรียกว่าตะวันตกเพราะตั้งอยู่ทางตะวันตกของจีน **๒.อารยเทศ** เพราะเป็นประเทศเจริญรุ่งเรือง **๓.มัยยประเทศ** เพราะเป็นประเทศที่ตั้งอยู่ตรงกลาง **๔.พราหมประเทศ** เพราะเป็นประเทศของพวกพราหมณ์ **๕.ชมพูทวีป** เพราะเป็นที่เกิดของต้นหญ้าใหญ่ **๖.อินตู่** หรือสินธุ เพราะเป็นที่ตั้งของแม่น้ำสินธุ ในนามเหล่านี้ คำว่าประเทศตะวันตกและอินตู่จะมีปรากฏมากที่สุด^๑ ในขณะที่วรรณคดีทางเถรวาทเรียกว่าชมพูทีปะ หรือพุทธภูมิ เท่านั้น คำว่าอินเดียเป็นคำใหม่ที่เพี้ยนมาจากคำว่าสินธุ โดยชาวเปอร์เซียเรียกว่าอินดู ชาวกรีกเรียกว่า อินดัส ชาวยุโรปเรียกว่าอินเดียตามลำดับ

ศาสนาที่มีมาก่อนที่จะเกิดพุทธศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์ต่อมาเรียกว่าฮินดู เป็นศาสนาพหุเทวนิยมคือเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก แต่มีหลักๆอยู่ ๓ องค์คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะรวมแล้วเรียกว่าตรีมูรติ ศาสนานี้ไม่มีศาสดาให้กำเนิดพัฒนาการมาพร้อมกับชนเผ่าอารยันที่เดินทางมายังอินเดีย ๔๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยมาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมจนกำเนิดเป็นศาสนาฮินดูในยุคปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดีย สถาปนาโดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นามเดิมว่าโคตมะ เป็นต้นตระกูลศากยะ ราชวงศ์ที่ไม่ใหญ่นักใกล้เทือกเขาหิมาลัย เมืองหลวงคือกรุงกบิลพัสดุ์ แห่งอาณาจักรศากยวงศ์ พระบิดานามว่าสุทโธทนะ พระมารดานามว่า สิริมหามายา หรือ มายา ฉะฉาง ทรงประสูติที่สวนลุมพินีวัน ซึ่งเป็นรมณีสถานกึ่งกลางระหว่าง ๒ อาณาจักรคือ ศากยวงศ์ และโกถิยวงศ์ เมื่อพระองค์ประสูติได้ ๓ วัน อสิตดาบสซึ่งเป็นอดีตสหายของพระเจ้าสุทโธทนะทราบข่าวการประสูติจึงได้เข้าเฝ้า เมื่อเห็นลักษณะพระกุมารตามลักษณะมหาบุรุษของพราหมณ์จึงปลื้มปีติยินดีและร้องไห้ไปด้วย พระเจ้าสุทโธทนะตรัสถาม ดาบสจึงกล่าวว่า ที่ยินดีเพราะไม่คิดว่าชาตินี้ได้มีโอรสพบ

^๑ J. Takakusu, A Record of the Buddhist Religion as practiced in India and Malay Archipelago, (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher, 1998), P.13.

ลักษณะของพระกุมารที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะของมหาบุรุษแบบนี้มาก่อน มีแต่กล่าวไว้ในคัมภีร์ แต่ในชีวิตจริงหาได้เจอง่ายๆไม่ เมื่อโตขึ้นจะได้เพราะศาสดาที่ยิ่งใหญ่มีคำสอนที่แผ่ไพศาล แต่ที่ร้องไห้เพราะตัวเองแก่มาแล้ว คงไม่ทันได้มีโอกาสเห็นและได้ฟังธรรมของพระกุมารจึงเป็นการเสียโอกาสครั้งใหญ่ เมื่อทราบว่าพระกุมารจะกลายเป็นพระศาสดาที่ยิ่งใหญ่จึงทำให้ผู้เป็นบิดาเลื่อมใสแล้วกราบลงที่พระบาทของพระโอรสองค์น้อยด้วยความสนทนใจ

๕ วันต่อมาพระบิดาได้เชิญพราหมณ์ทั้ง ๑๐๘ คนมาเลี้ยงในพระราชวัง จากนั้นได้คัดเอาเฉพาะพราหมณ์ที่สำคัญที่สุด ที่ชำนาญในการตรวจตราลักษณะกุมารมาชานานามและทำนายอนาคตเหล่าพราหมณ์ยก ๒ นี้ว่าเป็นสัญลักษณ์ หมายความว่ามคติเป็น ๒ นัย ถ้ายังครองเรือนอยู่จะได้เป็นพระจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ในชมพูทวีป ถ้าออกบวชจักได้เป็นพระศาสดาที่ยิ่งใหญ่เช่นกัน แต่มีพราหมณ์คนหนึ่งที่หนุ่มกว่าเพื่อนแต่ชำนาญเวทย์มนต์มากยกมือขึ้นนี้ด้วยยืนยันว่าพระกุมารมคติอย่างเดียวคือต้องออกบวชเท่านั้น พราหมณ์ท่านนี้มีนามว่า โภณทัณฺฑะ ซึ่งได้รอคอยความเป็นไปของพระกุมารตลอดเวลาจนทราบว่าพระกุมารได้ออกบวชแล้ว จึงตามรับใช้ตั้งคำทำนายของตนเอง^๒

๗ วัน ต่อมาพระนางสิริมหามายา พระมารดาผู้ให้กำเนิด ได้สิ้นพระชนม์จากพระโอรสไป ภาระการเลี้ยงดูพระกุมารจึงตกเป็นของพระนางปชาบดีโคตรมี พระภคินีของพระนางเอง พระนางจึงเป็นดั่งแม่แท้ๆ ที่ให้ชีวิต (น้ำนม) และให้การเลี้ยงดูจนพระกุมารเติบโตใหญ่ต่อมา ในขณะที่เดียวกันพระนางปชาบดีเองได้ให้กำเนิดพระโอรสอีกองค์นามว่า นันทะ ซึ่งแปลว่าเพิลิดเพลินยินดี

เมื่ออายุได้ ๑๖ พรรษาจึงมีพิธีวิวาห์มงคล โดยพระเจ้าสุทโธทนะได้คัดเลือกเอาสตรีที่สูงศักดิ์และมีความงดงามจากตระกูลต่างๆมาให้เจ้าชายสิทธัตถะคัดเลือก ในที่สุดพระองค์เลือกเอานางยโสธรา แปลว่าผู้ทรงไว้ซึ่งยศตำแหน่ง พระนางเป็นธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะ กษัตริย์แห่งโกถิลยวงศ์ ซึ่งเป็นพระญาติที่เกี่ยวข้องกันตั้งแต่อดีต ทั้งสองพระองค์ได้ครองรักกันมาถึง ๑๓ ปี

เมื่อพระชนม์ได้ ๒๙ พรรษาได้เสด็จประพาสอุทยาน ได้บังจรงชีวิตมนุษย์ที่น่าสนใจคือเห็นคนแก่ คนเจ็บป่วย และคนตาย ซึ่งเป็นสิ่งที่เจ้าชายไม่ค่อยได้เห็นบ่อย จึงได้ธรรมสังเวชว่า แม้ตัวเราก็ตาย ขยายก็ตาย พระโอรสก็ตาย แล้วอะไรคือสาระแห่งชีวิตก่อนที่สังขารจะดับไป ในขณะที่ครุ่นคิดหาทางไปแห่งชีวิตนั้นได้ทรงเห็นนักบวชมีอาการสงบนิ่งอยู่ไม่ไกล จึงดำริว่าเพศนักบวชน่าจะเป็นคำตอบที่ดีที่สุดของเรา จากนั้นจึงได้ชวนฉันทะนำม้ากัณฐกะออกผนวชตอนกลางคืนแล้วตัดพระเมาลี เอาเครื่องแต่งกายแบบนักบวชมาครองแล้วเดินทางไปศึกษากับหลายคณาจารย์ เมื่อเวลาผ่านไป ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา จากนั้นได้แสดงธรรมกัณฑ์แรกโปรดปัญจวัคคีย์ อดีตคนรับใช้จนได้กลายเป็นอรหันต์ชุดแรก จากนั้นมีพระยสะ ลูกชายเศรษฐีเมืองพาราณสีมาขอบวช ไม่นานเพื่อนพระยสะนามว่าวิมาลา สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ และที่ไม่เอ่ยนามอีก ๕๐ คนเข้ามาบวชในพุทธศาสนาด้วย พรรษาแรกพระองค์จึงได้สาวก ๖๐ องค์ ทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันต์ เมื่อออกพรรษาแล้วจึงได้ส่งไปเผยแผ่พุทธศาสนาทั่วทุกสารทิศ

พรรษาที่ ๘๐ หลังพระองค์ได้แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์เป็นเวลา ๔๕ ปี เข้าสู่วัยชรา มากแล้ว จึงเดินทางออกจากเมืองเวสาลีมุ่งหน้าไปยังเมืองกุสินารา อาณาจักรมัลละ นี่เป็นอาณาจักร

^๒ สุริย มีลาภกิจ, **พระพุทธประวัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๒.

เล็กๆใกล้เชิงเขาหิมาลัย โดยมีเมืองคู่แฝดอีกเมืองคือปาวา เมื่อมาถึงกุสินาราคือเวลามืดค่ำแล้วประทับที่ป่าสาละกลางเมือง อันเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวเมือง ในขณะที่นั้นชาวเมืองเมื่อทราบข่าวต่างหลั่งไหลมาเข้าเฝ้าพร้อมทั้งพระราชามหากษัตริย์ พระสงฆ์ผู้ใหญ่ได้รวมตัวกันที่ป่านั้นเป็นจำนวนมหาศาล ณ สถานที่แห่งนี้ พระองค์ได้ตรัสวาทจาครั้งสุดท้ายว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่าสังขารมีสิ้นมีเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงอย่าประมาทเถิด จากนั้นไม่ตรัสอะไรอีกจนใกล้รุ่ง ลมหายใจเฮือกสุดท้ายจึงจากร่าง เป็นอันว่าพระองค์ได้ปรินิพพานในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๖ ในเดือนวิสาขะ ตรงกับวันที่พระองค์ประสูติและตรัสรู้ จึงเป็นศาสดาพระองค์เดียวในโลกที่วันเกิดและวันตายจะเวียนมาตรงกันได้แม่นยำขนาดนี้

เมื่อพระองค์ปรินิพพานได้ ๓ เดือนจึงมีการรวบรวมคำสอนเป็นหมวดหมู่เรียกว่าสังคายนา โดยประธานสงฆ์คือพระมหากัสสปะปรารภเหตุเรื่องถ้อยคำของพระบวชเมื่อแก่กล่าวขึ้นว่าพวกท่านจะร้องไห้ไปใย พระศาสดาปรินิพพานจากไปก็ดีแล้ว เพราะเมื่อพระองค์มีพระชนม์ชีพอยู่ปรารภจะทำอะไรถูกห้ามไปหมด คราวนี้อยากทำอะไรจะได้ทำเสียที ไม่มีคนห้ามปรามแล้ว นี่เป็นคำเสียดแทงหัวใจของพระอรหันต์นามว่ามหากัสสปะมาก เพราะท่านเคร่งครัดในพระธรรมวินัยทุกข้อที่ทรงบัญญัติไว้ การกล่าวเช่นนี้จึงเป็นการกล่าวจาบจ้วงที่น่ากลัวยิ่ง จึงได้ชักชวนคณะสงฆ์ทำสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภาระ เมืองราชคฤห์โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรู พระโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบิดาเป็นองค์อุปถัมภ์ครั้งนี้ ได้ทำเป็นเวลา ๔ เดือนจึงแล้วเสร็จ

จากนั้น ๑๐๐ ปีต่อมาพระภิกษุที่อาศัยอยู่ที่เมืองเวสาลีกลุ่มหนึ่งนามว่า วัชชีบุตร ได้ทำการล่วงละเมิดพระธรรมวินัยเล็กน้อย บางข้อนั้นทรงอนุญาตในคราวที่จำเป็นเช่นข้าวปลาอาหารอดอยากเท่านั้น ถ้าสถานการณ์ปกติทรงให้ยกเลิกเสีย พระวัชชีบุตรได้ยึดถือวัตถุ ๑๐ ประการ เมื่อพระเวรตตะ เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งที่สำคัญในสมัยหลังพุทธกาล ได้เดินทางมายังเมืองเวสาลี พระชาววัชชีเหล่านี้จึงนิมนต์ให้ร่วมกิจกรรม แล้วเอาภาชนะเรียไร้ปัจจัยมาแบ่งกัน แล้วถวายพระเวรตตะด้วย ท่านไม่รับพร้อมทั้งตำหนิว่าผิดพระธรรมวินัย จึงไม่รับ จึงถูกพระวัชชีตำหนิ ต่อมาท่านจึงถูกลงอุกเขปนียกรรม (ว่าด้วยการขับออกจากคณะสงฆ์) เหตุเพราะไม่ทำตามพวก ท่านจึงเดินทางไปหลายเมืองได้ชักชวนพระมหาเถระที่เป็นพระอรหันต์ได้มา ๗ องค์ พระขุชชโสภิตะ พระสัพพกามี แล้วรวมกันทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่อารามดินทรายนามว่า วาลุการาม โดยมีพระอรหันต์ ๗๐๐ องค์ร่วมทำ ใช้เวลาทั้งหมด ๘ เดือน ถวายความอุปถัมภ์โดยพระเจ้ากาฬโศก กษัตริย์แห่งเวสาลีในครั้งนั้น

แม้คณะสงฆ์ส่วนใหญ่จะยินดีและยึดถือตามการสังคายนาครั้งนี้ แต่กลุ่มพระวัชชีบุตรกลับไม่ยอมรับการทำสังคายนาครั้งนี้ของพระมหาเถระได้รวมกลุ่มกันทั้งที่เป็นปฤชนได้มากกว่า แล้วทำสังคายนามาแข่งเช่นกัน แล้วเรียกว่ามหาสังคีติ (การสังคายนาครั้งใหญ่) และเรียกตนเองว่ามหาสังฆิกะ แปลว่าคณะสงฆ์ใหญ่ นี่คือเค้าวางแห่งความแตกแยกของคณะสงฆ์ และมหาสังฆิกะนี้เองเรียกว่า ฝ่ายมหายานต่อมา เหตุการณ์นี้ได้เกิดขึ้นเมื่อพ.ศ.๑๐๐ เป็นต้นมา

พ.ศ.๑๔๐ ราชวงศ์ในแคว้นมคธเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง พระเจ้ามหาปัทมนนทะได้สังหารกษัตริย์ราชวงศ์สุสุนาคนแล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ราชวงศ์นนทะ ประกอบด้วยพระเจ้าปณทกะ พระเจ้าปณทกุตติ พระเจ้าภูตปาละ พระเจ้าราชภูระปาละ พระเจ้าโควิสาระ พระเจ้าทสสิททิกะ พระเจ้าไกววาระ พระเจ้าธนะ และองค์สุดท้ายคือพระเจ้าธนนทะ รวมแล้ว ๙ รัชกาลจนถึงพ.ศ.๑๖๒ รวม

เวลา ๒๒ ปี แต่ละพระองค์ปกครองไม่นานมักถูกล้มราชบัลลังก์เสมอ ราชวงศ์นั้นทะถูกแทนที่โดยพระเจ้าจันทรคุปตะ เมารยะได้สถาปนาราชวงศ์เมารยะขึ้น โดยศูนย์กลางยังอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร^๓

พ.ศ.๒๑๘ ในยุคของพระเจ้าอโศกมหาราช (King Ashoka) ขึ้นปกครองชมพูทวีป ในเบื้องต้นพระองค์ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา แต่นับถือลัทธิพราหมณ์ตามพระบิดา ต่อมาพระองค์ทำสงครามรุกรบเพื่อขยายอาณาจักรออกไปอย่างกว้างขวาง สงครามที่ทำให้พระองค์ต้องถูกคิดและล้มเลิกการสงครามคือ สงครามที่แคว้นกาลิงคะ ในจารึกของพระองค์ได้กล่าวถึงสงครามครั้งนี้ด้วย ทำให้พระองค์เบื่อหน่ายการทำสงครามอย่างยิ่ง ครั้นต่อมาพระองค์ได้เห็นนิโครธสามเณร จึงเกิดความศรัทธาและนิมนต์มาฉันในพระราชวัง สามเณรนิโครธนี้เป็นโอรสของเจ้าชายสุมนะ และเจ้าหญิงสุมนา ผู้เป็นพระญาติที่ถูกพระเจ้าอโศกสังหารในคราวชิงราชสมบัติ ก่อนจะถูกสังหารหมู่เจ้าหญิงสุมนาได้หลบหนีโดยปลอมตัวเป็นทาสีพร้อมผู้ติดตามลักลอบออกไปได้ไปอาศัยกับบ้านคนจัณฑาล หัวหน้าคนจัณฑาลรับไว้เป็นลูกบุญธรรม ในขณะที่หลบหนีนางตั้งครรภ์แล้ว ต่อมาได้คลอดบุตรใต้ต้นไทรจึงเรียกว่านิโครธกุมาร เมื่ออายุ ๗ ขวบพระวรอุณหมาเถระเห็นหน่วยก้านของเด็กชายจึงขอเอาไปบรรพชาเป็นสามเณร พระนางไม่ขัดข้อง เมื่อบวชไม่นานจึงได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระเจ้าอโศกได้ฟังธรรมของสามเณรจึงเกิดความเลื่อมใสแล้วหันมานับถือพุทธศาสนา นิมนต์พระสงฆ์มาฉันภัตตาหารในพระราชวังอยู่เสมอ แต่พระสงฆ์ที่นิมนต์มานั้นหาได้แสดงธรรมไปในแนวทางเดียวกันไม่ ทำให้พระองค์สับสน^๔

ต่อมาเพราะการสนับสนุนของพระราชา ทำให้ลัทธิการเกิดขึ้นแก่หมู่สงฆ์มาก พวกนักบวชนอกศาสนาเห็นเป็นโอกาสในการแสวงหาลาภ เพราะตนเองขาดการอุปถัมภ์จึงเข้ามาบวชในพุทธศาสนามาก จนพระสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ไม่ยอมทำสังฆกรรมด้วย โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่จำพรรษาที่อโศการาม พระรามหลวงที่พระเจ้าอโศกสร้างถวายคณะสงฆ์ พระราชาบังคับให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรมแต่พระอรหันต์นั้นไม่ยอม จนถูกสังหารไปหลายองค์ เมื่อพระเจ้าอโศกทราบข่าวจึงตกพระทัย แล้วสอบถามว่าพระองค์จะมีบาปติดตัวหรือไม่ พระเถระตอบออกเป็น ๒ แนวคิดคือ บางองค์ตอบว่าผิดเพราะอำมาตย์ทำตามพระราชโองการ บางองค์กล่าวว่าไม่ผิดเพราะไม่ได้มีเจตนา อำมาตย์ทำเกินพระราชอำนาจ ในที่สุดจึงได้เข้าปรึกษาพระโมคคัลลิตุตรตีสสเถระ ฝ่ายเถระได้วินิจฉัยแล้วแนะนำให้พระราชานับสนุนการทำสังคายนา พระองค์เห็นด้วยจึงได้เกิดมีการสังคายนาครั้งที่ ๓ ขึ้นที่นครปาฏลีบุตร ผลของการสังคายนาได้ทำให้เกิดผลดังนี้

๑. ขจัดอวัชชีออกจากศาสนา
 ๒. พระโมคคัลลิตุตรเถระต่างกล่าวตู่
 ๓. ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พุทธศาสนา
 ๔. ส่งสมณทูตบริสุทธิปราศจากอวัชชี
- พระธรรมทูตที่พระเจ้าอโศกส่งไปนั้นมี ๙ สายนั้นมีดังนี้

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ.ปยุตโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิตภัณ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑.

^๔ John S. Strong, The Legend of King Ashoka, (New Delhi: R.P. Jain at NAB Printing Unit, 1989), P.58.

- สายที่ ๑ ส่งคณะพระมัทสน์ติกเถระ ไปแคว้นกัศมีร์ (แคชเมียร์) และแคว้นคันทาระ
 สายที่ ๒ ส่งคณะพระมหาเถระ ไปยังมหิสกมณฑล ซึ่งคือ แคว้นไมซุร์และดินแดนลุ่มแม่น้ำโคธาวารี
 ในอินเดียภาคใต้ในปัจจุบัน
 สายที่ ๓ ส่งคณะพระรักขิตะ ไปวนวาสีประเทศ ใกล้เมืองบอมเบย์ หรือมุมไบในปัจจุบัน
 สายที่ ๔ ส่งคณะพระธรรมรักขิตะ ไปปรัณฑกชนบท แถบทะเลอาหรับทางเหนือของบอมเบย์
 สายที่ ๕ ส่งคณะพระมหาธรรมรักขิตะ ไปแคว้นมหาราษฎร์
 สายที่ ๖ ส่งคณะพระมหาธรรมรักขิตะ ไปโยนกประเทศ ได้แก่รัฐแบกเตรีย ในเอเชียกลาง อิหร่าน และเตอร์
 กิสถาน
 สายที่ ๗ ส่งคณะพระมัทสน์ติกเถระ ไปแถบเทือกเขาหิมาลัย คือ เนปาลปัจจุบัน
 สายที่ ๘ ส่งคณะพระโสณะ และพระอุตตระ ไปสุวรรณภูมิ ได้แก่ ไทย พม่า มอญ
 สายที่ ๙ ส่งคณะพระมหินทะ ไปยังเกาะลังกา^๕

การส่งสมณทูตทั้ง ๙ สายนี้มีปรากฏในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยที่แต่งโดยพระ
 พุทธโฆษาจารย์ และคัมภีร์มหาวงศ์ แต่ไม่มีในจารึกของพระเจ้าอโศกที่มักจะทำให้เขียนพระราชโองการ
 ทั่วประเทศ เรื่องนี้ทำให้นักวิชาการออกมามีความเห็นว่าการส่งสมณทูตนี้อาจจะไม่มีจริงก็ได้

ในบรรดาพระสมณทูตทั้ง ๙ สายนั้น พระมัทสน์ติกเถระเดินทางไปยังแคว้นแบกเตรีย
 หรือคันทาระ จากการส่งสมณทูตชุดนี้ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนาเริ่มแพร่หลายไปยัง
 เอเชียกลางและเข้าสู่จีนสืบต่อมา ส่วนสายอื่นที่ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธศาสนามากคือ
 สายของพระมหินทะที่ไปลังกาและสายของพระโสณะและอุตตระที่เดินทางมายังสุวรรณภูมิ ทำให้
 พุทธศาสนาตั้งมั่นต่อเนื่องมาตามลำดับ

พ.ศ.๓๐๐ เป็นต้นมา คณะสงฆ์ฝ่ายมหาสังฆิกะได้เดินทางออกเผยแผ่มายังทิศตะวันตก
 ของอินเดียทั้งแถบมุมไบ (บอมเบย์) และเลยขึ้นไปจนถึงชายขอบประเทศจากนั้นเข้าไปยังอาฟกานี
 สถาน ในสมัยนั้นเรียกว่าอาณาจักรคันทาระ จึงทำให้พุทธศาสนาแบบมหาสังฆิกะเป็นที่นิยมแพร่หลาย
 ในภาคเหนือของอินเดีย และรอเวลาที่ออกเผยแผ่ไปยังเอเชียกลางและจีนต่อมา

พ.ศ.๕๐๐ พระเจ้ามิลินท์ขึ้นครองราชย์ในอินเดียภาคเหนือ มีหลายพระนามในภาษาบาลี
 เรียกว่า มิลินทะ (Milinda) สันสกฤตเรียกว่ามิลินทะระ (Milindra) อังกฤษเรียกว่าเมเนันเดอร์
 (Menander) กรีกเรียกว่าเมเนันดรอส (Menandros) พระองค์เป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีกวงศ์อีทีเดมัส
 พระบิดานามว่าเดเมตรีอัสตามสำเนียงกรีก ประสูติที่หมู่บ้านกลาสี เมืองอลสันทะ หรืออเล็กซานเดรีย
 (Alexandria) หรือกันดาหาร์(Kandahar) ในอาฟกานิสถานปัจจุบัน เมืองหลวงสมัยของพระองค์
 เรียกว่าสาคละ เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วปรากฏว่า อาณาจักรของพระองค์แผ่ไพศาลตั้งแต่แม่น้ำคาบูล
 ในอาฟกานิสถานจนมาถึงอินเดียตอนกลาง ทรงเป็นนักไต่คว้าที่สำคัญ ไม่ยอมทรงเชื่อในลัทธิใดๆ
 ง่ายๆ เพราะทุกอย่างต้องมีคำตอบที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนเท่านั้นจึงจะยอมเชื่อถือ ทรงทราบว่ามี

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย เล่มที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๓.

นักบวชที่เก่งในศาสตร์ต่างๆ ได้เสด็จไปเพื่อสอบถาม แต่ไม่พอพระทัยในนักบวชรูปใดเลย เป็นเหตุให้พระสงฆ์หลบหนีจากเมืองสาละ ทำให้เมืองนี้ไม่มีพระสงฆ์อยู่ถึง ๑๓ ปี^๖

ต่อมาคณะสงฆ์จึงได้ส่งพระนาคเสนที่ทรงปัญญาไปตอบปัญหาด้วยจึงทำให้พระองค์หันมาเลื่อมใสในพุทธศาสนา พระนาคเสนเกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดานามว่าโสมนุตตระ อาศัยที่หมู่บ้านกชังคะ อายุ ๗ ขวบได้ศึกษาไตรเพทอย่างแตกฉาน ต่อมาศรัทธาในคำสอนของพระอรหันต์นามว่า โรหณะ จึงขอบวชแล้วศึกษากับพระเถระหลายรูปเช่น พระอัสสสุตตะ และพระธรรมรักขิต เป็นต้น จนในที่สุดจึงได้บรรลุอรหันต์กับทั้งปฏิสัมภิทา การได้วาทีแบบถามตอบนี้มีการบันทึกไว้ในฉบับภาษาบาลีเรียกว่า มิลินทปัญหา ฝ่ายสันสกฤตเรียกว่านาคเสนภิกษุสูตร นับแต่นั้นมาพุทธศาสนาได้เผยแผ่อย่างกว้างขวางในอินเดียภาคเหนือและเอเชียกลางเพราะการอุปถัมภ์ของกษัตริย์พระองค์นี้ ในยุคของพระเจ้ามิลินท์มีความเจริญทางด้านอารยธรรมหลายๆ ด้านคือ

๑.การทำเหรียญตรา ทำด้วยทองสำริด ทองคำ ทองแดง นักโบราณคดีได้ขุดพบเหรียญตราสมัยพระองค์เป็นจำนวนมาก เขียนด้วยอักษรกรีกโบราณมีรูปเทพเจ้าองค์ต่างๆ ของชาวกรีก และรูปของพระพุทธเจ้า นับเป็นยุคแรกๆ ที่อินเดียมีการใช้เหรียญตราแลกเปลี่ยนสินค้า

๒.การสร้างสถาปัตยกรรม ในยุคนี้เป็นยุคที่ศิลปทางพุทธศาสนารุ่งเรืองมากเรียกว่า ศิลปะคันธาระ โดยลอกเลียนแบบศิลปะจากกรีกโบราณทั้งอาคารแบบโคธิค สถูป วิหาร และศิลปะอื่นๆ ศิลปะเหล่านี้ตกทอดมาถึงปัจจุบัน

๓.การสร้างพุทธรูป เดิมในอินเดียไม่นิยมการสร้างพระพุทธรูปเพราะความเคารพในพระพุทธรูป แต่ความเชื่อเหล่านี้ได้หายไปเพราะช่างกรีกได้นำรูปแบบการแกะสลักหินรูปเทพเจ้าของกรีกเข้ามาเผยแผ่ เมื่อหันมานับถือพุทธศาสนาจึงได้เปลี่ยนมาเป็นการสร้างพระพุทธรูปแทน เราจึงเรียกว่าพุทธศิลป์สมัยคันธาระ นับเป็นยุคแรกๆ ที่มีการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในโลก^๗

พ.ศ.๖๒๒ อินเดียมีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ปกครองอีกพระองค์นามว่า พระเจ้ากนิษกะมหาราช แห่งราชวงศ์กุษาณะ เชื้อสายยูเอจิ เมืองหลวงของพระองค์เรียกว่าปุรุชปุระ หรือเปชวาริในปัจจุบัน เดิมนั้นพระองค์ไม่นับถือพุทธศาสนา แต่มีเหตุที่เกิดขึ้น ในจดหมายเหตุพระถังซำจั๋งกล่าวว่า “ครั้งหนึ่งพระองค์ออกล่าสัตว์ ได้พบกระต่ายจึงออกตามล่า แต่ไปพบเด็กเลี้ยงโคที่กำลังก่อสถูปอยู่ เมื่อพระองค์ถามว่า เจ้าทำอะไรอยู่ เด็กเลี้ยงโคกล่าวว่า ในอดีตที่ผ่านมา พระศากยมุนีทรงพระปริชาลาเล็กได้พยากรณ์ไว้ว่าในอนาคตจะมีพระราชานามว่ากนิษกะ จะมาสร้างสถูปใหญ่ ณ สถานที่แห่งนี้ มาบัดนี้จึงได้มาพบพระองค์แล้ว พุดจบเด็กเลี้ยงโคหายไป พระองค์เกิดความทราบบ้างพระทัยที่เด็กเลี้ยงโคสามารถรู้จักนามพระองค์โดยที่ไม่เคยเจอมาก่อน อีกทั้งได้หายวับไป ต้องเป็นเทวดามาแสดงนิมิตไว้ จึงเกิดความเลื่อมใส จึงสร้างสถูปสูง ๔๐๐ ฉื่อยะ ฉัตรสูง ๒๕ ชั้น กาไหลด้วยทองคำ”^๘

บทบาทของพระองค์ต่อพระพุทธศาสนา คือ

^๖ Anil Chandra Banejee, *History of India*, (Calcutta: Print OI Graphics,1995), P. 89.

^๗ เซซุรุ ดิงส์ชูลี, ผศ.ดร., *พระพุทธรูปอินเดีย*, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗-๓๒.

^๘ ชิว ซูหลุน, *ถังซำจั๋ง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๙๙-๑๐๐.

๑. **สนับสนุนการสังคายนาครั้งที่ ๔** ทรงเล็งเห็นว่าคณะสงฆ์มีความคิดแตกแยกกันมาก จนไม่ลงรอยกัน จึงโปรดให้มีการทำสังคายนาขึ้นที่กุณฑลวันวิหาร เมืองศรีนคร ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย โดยมีพระปารศวะเป็นประธาน เกิดขึ้นในปีพ.ศ.๖๔๓

๒. **การสนับสนุนพุทธศาสนา** พระองค์ได้สนับสนุนพุทธศาสนาหลายอย่างเช่น การสร้างวัดมากมายที่สำคัญคือกนิษกะมหาวิหาร โดยนิมนต์พระปารศวะมาเป็นเจ้าอาวาส ทรงสร้างสถูปวิหาร พระพุทธรูปอีกมากมาย

๓. **ส่งพระธรรมทูตทางพุทธศาสนา** ไปเผยแผ่พุทธศาสนาในหลายที่เช่นที่เอเชียกลาง และดินแดนตะวันตกของจีน

๔. **ส่งเสริมการค้าขาย** ในยุคของพระองค์มีการค้าขายระหว่างเอเชียและตะวันตกเจริญก้าวหน้ามาก มีการผลิตเหรียญออกมามากทั้งที่ทำจากทองแดง ทองสำริด ทองคำ และดีบุกผสมนักโบราณคดีได้พบเหรียญตราสมัยของพระองค์กระจายไปจนถึงอิหร่าน^๙

พ.ศ.๘๖๓ อินเดียรุ่งเรืองอีกครั้งโดยกษัตริย์ราชวงศ์คุปตะ (Gupta Dynasty) ปกครองในระหว่างพ.ศ.๘๖๒-พ.ศ.๑๒๙๓ (ค.ศ.๓๑๙-๗๕๐) ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร หรือปัฏณะในปัจจุบัน ปฐมกษัตริย์คือพระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ ทรงได้รับยกย่องจากนักประวัติศาสตร์ว่าเป็นมหาราชาราช ถือว่าเป็นยุคทองยุคหนึ่งของอินเดีย ราชวงศ์นี้นับถือทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูควบคู่กันไป ผลงานทางพุทธศาสนาของกษัตริย์ราชวงศ์นี้คือ

๑. **สร้างพุทธศิลป์สมัยคุปตะ** พระพุทธรูปยุคนี้นับว่างดงามยิ่งนักเป็นแบบอินเดียแท้ มีศูนย์กลางอยู่ที่สารนาถ เมืองพาราณสี

๒. **สนับสนุนมหาวิทยาลัยนาลันทา** มีกษัตริย์หลายพระองค์ที่สนับสนุนการสร้างวิหารในนาลันทา แม้ว่าบางพระองค์จะไม่ได้นับถือพุทธศาสนาก็ตาม^{๑๐} เช่น พระเจ้ากุมารคุปตะ พระเจ้าศักราทิตย์ พระเจ้าพาลาทิตย์ พระเจ้าพุทธคุปต์ พระเจ้าสีลาทิตย์ พระเจ้าวัชรราชา พระเจ้าสมุทรรคุปต์ และพระเจ้าตถาคตคุปตะ เป็นต้น

พ.ศ.๑๒๙๘ ราชวงศ์ปาละ (Pala Dynasty) ได้รับการสถาปนาขึ้นที่อินเดียที่เมืองปาฏลีบุตร ปฐมกษัตริย์คือ พระเจ้าโคपालะครองราชย์ในปีพ.ศ.๑๒๙๘ ถึงพ.ศ.๑๗๔๓ ราชวงศ์ปาละมีกษัตริย์ปกครองต่อเนื่องมายาวนานเกือบ ๔๐๐ ปี นับเป็นราชวงศ์เดียวในอินเดียที่กษัตริย์ทุกพระองค์นับถือพุทธศาสนา ด้วยการอุปถัมภ์พุทธศาสนาที่ยาวนานให้พื้นที่แถบนี้อุดมไปด้วยวิหารหรือในทางพุทธศาสนามากมาย เมื่อโมหันมัต พักษิตยาร์ ซิลจี นำกำลังเข้าโจมตีแคว้นมคธพบเห็นวิหารมากจึงเรียกพื้นที่แถบนี้ว่า รัฐวิหาร ต่อมาคำว่าวิหารเพี้ยนเป็นพิหาร จนกลายเป็นชื่อรัฐจนถึงปัจจุบันนี้ พุทธศาสนาในยุคนี้เป็นแบบมหายานผสมผสานกับแนวคิดเรื่องตันตระในศาสนาฮินดู ผลงานทางพุทธศาสนาที่สำคัญของราชวงศ์นี้คือ

^๙ D.C. Ahir, *Buddhism in North India and Pakistan*, (New Delhi: Sri Satyaguru Publications, 1998), P. 34.

^{๑๐} Sukumar Dutt, *Buddhist Monks and Monasteries in India*, 4th Edition, (New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2008), P.195.

๑. สร้างสรรค์พุทธศิลป์ปาละ ศิลปะในรัฐพิหาร เบงกอลและอุตตรประเทศ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ซากวิหาร ซากสถูป พระพุทธรูปหินดำ รูปพระโพธิสัตว์ เทวรูป เหยียดตรา ส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ปาละทั้งสิ้น

๒. สนับสนุนสถาบันทางพุทธศาสนา ในยุคนี้นับว่าเป็นยุคที่การศึกษาพุทธศาสนารุ่งเรืองมากมีมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นหลายแห่งภายใต้การสนับสนุนของราชวงศ์ปาละคือมหาวิทยาลัยนาลันทา วิกรมศิลา โสมปุระ ชัคทละ โอทันตปุรี และวิกรมศิลา^{๑๑} ยุคนี้จึงเป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุด

พ.ศ.๑๓๐๐ พระพุทธศาสนาในอินเดียได้รับผลกระทบจากการตั้งทฤษฎีแนวคิดที่ผู้หวังร้ายต้องการผนวกพุทธศาสนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดู ผู้นำขบวนคือนักบวชนามว่า **คังกรารจารย์** นิกายไศวะ เขาได้ตั้งแนวคิดเรื่องอวตารของพระวิษณุขึ้น ๑๐ ปางคือ ๑.มัชยวตาร จูติลงมาเกิดเป็นปลา ๒.กัรมาวตาร จูติลงมาเกิดเป็นเต่า ๓.วราหวตาร จูติลงมาเกิดเป็นหมู ๔.นรสิงหวตาร จูติลงมาเกิดเป็นครึ่งมนุษย์ครึ่งสิงห์ ๕.วามนาวตาร จูติลงมาเกิดเป็นคนแคระ ๖.ปรศุรามาวตาร จูติลงมาเกิดเป็นรามศูร ๗.รามาวตาร จูติลงมาเกิดเป็นพระราม ๘.กฤษณาวตาร จูติลงมาเกิดเป็นพระกฤษณะ ๙.พุทธาวตาร จูติลงมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ๑๐.กัลกียาวตาร จูติลงมาเกิดเป็นคนที่ฆ่าชาว^{๑๒} แนวคิดนี้ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ อีกทั้งมีภาพแกะสลักเรื่องอวตารปรากฏในวัดฮินดูที่สร้างในสมัยปาละด้วย ส่วนใหญ่ทำจากหินดำ แนวคิดเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้น แพร่หลายมากขึ้น จนเป็นภัยคุกคามที่สำคัญ ในที่สุดคณาจารย์ทางพุทธศาสนาที่นาลันทาได้ตอบโต้โดยสร้างตำนานพระโพธิสัตว์ขึ้นมาเรื่องหนึ่งคือ พระโพธิสัตว์ตรีโลกวิชัย แปลว่าผู้มีชัยชนะใน ๓ โลกมีสร้อยสังวาล์เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอดีต ๒๘ พระองค์พระบาททั้งสองเหยียบพระศิวะและนางปารวตีไว้ อีกปางเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนามว่าเหรูกะเหยียบพระพิฆเนศไว้ ปัจจุบันพระโพธิสัตว์เหล่านี้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์นาลันทา รัฐพิหาร

พ.ศ.๑๕๖๐ (ค.ศ.๑๐๑๗) กองทัพมุสลิมได้โจมตีอินเดียนำโดยมามูดแห่งกาซนีซึ่งมีฐานบัญชาการที่อัฟกานิสถาน ในกองทัพของมามูดนี้มีนักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งคือ อัลเบอร์นี (Alberuni) หรืออัลบุรูนี (Al-biruni) เป็นชาวเปอร์เซีย เกิดที่ซูราซานใกล้อิรัก นับถือศาสนาอิสลาม นิกายซุนนี ได้บันทึกเรื่องราวการเดินทางมายังอินเดียด้วยเขากล่าวว่า พระพุทธศาสนาเคยเจริญแพร่หลายไปถึงซีเรีย ซูราซาน เปอร์เซีย โมซูล (อิรัก) นับถือพุทธศาสนา แต่ต่อมาถูกแทนที่ด้วยศาสนาโซโรอัสเตอร์ที่บูซาไฟ ถือกำเนิดในอิหร่าน ต่อพระเจ้ากุสตาซป (Gushtasp) และพระโอรสนามว่าอิสเฟنديยาส (Isfendiyad) หันไปนับถือศาสนาโซโรอัสเตอร์ได้บังคับชาวเมืองให้หันมานับถือศาสนาใหม่และการทำสนธิสัญญากับแคว้นอื่นๆ เป็นเหตุให้ชาวพุทธที่เหลืออยู่จำต้องหลบหนีออกนอกประเทศไปอาศัยที่เมืองพัลซ^{๑๓} เขาเป็นชาวมุสลิมคนแรกที่ศึกษาวัฒนธรรมอินเดียและศาสนาพราหมณ์ของอินเดียจนชำนาญ โดยใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ที่เมืองกาซนีของอัฟกานิสถาน จากหลักฐานนี้ทำให้เราได้ทราบว่าพระพุทธศาสนาแพร่ออกกว้างไกลมากนับแต่พ.ศ.๕๐๐ เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. ๑๓๐๐

^{๑๑} Ibid, 203.

^{๑๒} กรุณา กุศลสัย, **พราหมณ์ พุทธ ฮินดู**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙.

^{๑๓} Edward Sachau, **Alberuni's India**, (New Delhi: Chaman offset Printer, 2003), P.4.

พ.ศ.๑๖๓๘ พุทธศาสนาได้ตกต่ำลงในสมัยของราชวงศ์เสนะที่ปกครองต่อจากราชวงศ์ปาละ ราชวงศ์นี้นับถือศาสนาฮินดูเป็นหลัก ได้ฟื้นฟูพระบวรพระขึ้น ทำให้ชนชั้นต่ำได้รับความลำบากมากขึ้น วัดและสถาบันการศึกษาเริ่มรกร้าง เพราะพระสงฆ์เริ่มหายากขึ้น วัดหลายแห่งถูกรื้อและแปรเปลี่ยนเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดู ต่อมาพ.ศ.๑๗๔๓ อินเดียส่วนใหญ่เผชิญกับสถานการณ์ที่อันตรายยิ่งเมื่อกองทัพมุสลิมนำโดยโมห์หมัด โฆริยกเข้าโจมตีอินเดีย ในตอนแรกนั้นกษัตริย์ชาวอินเดียยังสามารถรวมตัวกันต่อต้านได้เพราะยังมีความสามัคคีกัน แต่ภายหลังกลับพ่ายแพ้ทำให้อินเดียถูกชาวมุสลิมปกครอง ราชวงศ์มุสลิมที่ปกครองอินเดียเป็นครั้งแรกคือราชวงศ์ทาส นำโดยกุตบ อุดดิน ไอบัก ชาวดีร์ก จากนั้นเป็นราชวงศ์ขิลจี ราชวงศ์ตุลกี ราชวงศ์เซยิด ราชวงศ์โลฮี และราชวงศ์โมกุลเป็นเวลารวมเกือบ ๖๕๑ ปี ในยุคราชวงศ์ขิลจีนี้เองที่พุทธศาสนาในอินเดียได้ล่มสลายลงเมื่อขุนศึกนามว่า โมห์หมัด พัชติยาร์ ขิลจี (Mohammad Bin Bhakhtyar Khilji) นำทหารม้า ๒๐๐ นายเข้าโจมตีนาลันทา ในปีพ.ศ.๑๗๔๒ และเผาจนวายวอดทำให้ศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียล่มสลายลง^{๑๔}

พ.ศ.๒๑๕๑ อังกฤษตั้งบริษัทเพื่อการค้าขายในเอเชีย เรียกว่าบริษัทอีส อินเดีย (East India Company) หรืออินเดียตะวันออก เริ่มเข้ามาค้าขายในอินเดีย ในยุคนี้อินเดียยังปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์โมกุล แต่อ่อนแอมาก อังกฤษเห็นได้จึงหว่าจิงรุกคืบยึดครองแต่ละแคว้น บ้างยึดโดยกำลัง บ้างยึดครองโดยการทำสัญญาให้อังกฤษเป็นผู้คุ้มครอง กษัตริย์หลายเมืองในอินเดียอยากย้ายมาขึ้นตรงต่ออังกฤษแทนที่จะเป็นราชวงศ์โมกุล เพราะหลายเมืองกษัตริย์ยังนับถือศาสนาฮินดู หวังว่าจะได้รับเสรีภาพทางศาสนา ถ้าอยู่ภายใต้ราชวงศ์โมกุลมักจะถูกบีบคั้นด้านศาสนาต่างๆ นานา จึงเป็นเหตุให้อินเดียส่วนใหญ่ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ

ต่อมาพ.ศ.๒๓๓๘ เกิดกบฏซีปอยเพื่อต่อต้านอังกฤษขึ้น เมื่ออังกฤษเอาชนะพวกกบฏแล้ว รัฐสภาอังกฤษจึงมีมติให้ยึดการปกครองอินเดียจากบริษัทมาขึ้นตรงกับรัฐบาลอังกฤษโดยตรง ผลของสงครามทำให้อังกฤษเนรเทศกษัตริย์ราชวงศ์สุดท้ายนามว่าพระเจ้าฮาดูร์ ชาห์ ซาฟาร์ (Bahadur Shah Zafah) ที่ ๒ ไปพำนักที่ย่างกุ้ง และเนรเทศกษัตริย์พม่านามว่าพระเจ้าธิบอ และผู้ติดตามมายังเมืองรัตนคีรี ไกลมุมไบของอินเดียแทน พระเจ้าซาร์ที่ประทับอยู่ที่ย่างกุ้งจนถึงพ.ศ.๒๔๐๕ (ค.ศ.๑๘๖๒) จึงสิ้นพระชนม์ โดยไม่มีโอกาสได้เสด็จกลับอินเดียเลย จึงเป็นอันสิ้นสุดการปกครองราชวงศ์มุสลิมในอินเดีย^{๑๕} อังกฤษปกครองอินเดียจนถึงพ.ศ.๒๔๘๐ จึงยอมมอบเอกราชให้อินเดียต่อมา

พ.ศ.๒๓๒๗ ในระหว่างที่อังกฤษปกครองอินเดียอยู่ พวกเขาตระหนักว่าอินเดียเป็นประเทศเก่าแก่ร่ำรวยด้วยอารยธรรมโบราณมากมาย ถ้าไม่มีการศึกษาหรือดูแลรักษาจะสูญหายไปหมดสิ้น จึงได้ก่อตั้งสมาคมเอเชีย ที่เมืองกัลกัตตา อันเป็นเมืองหลวงสมัยอังกฤษโดยเซอร์วิลเลียม โจนส์ (Sir William Jones) เป็นประธานสมาคมคนแรก บทบาทที่สำคัญคือการรักษาของโบราณและแปลจารึกต่างๆ ที่ขุดพบแล้วสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่อเก็บรักษาไว้ พ.ศ.๒๓๘๐ เลขานุการสมาคมชื่อว่า เจมส์ ปรินเซพ (James Prinsep) นับเป็นคนแรกที่สามารถแปลจารึกอักษรพราหมีของพระเจ้าอโศกได้ จึงทำให้ปริศนามืดมิดในจารึกได้ปรากฏให้ชาวโลกรู้จักอีกที

^{๑๔} R.R. Diwakar, *Bihar through the age*, (Varanasi: Ratna Offset, 1959), P. 382.

^{๑๕} William Dalrymple, *The Last Mughal*, (New Delhi: Replika Press Pvt.Ltd., 2006), P.

พ.ศ.๒๔๐๔ (ค.ศ.๑๘๖๑) ในยุคที่อังกฤษปกครองอินเดียนี้ รัฐบาลอังกฤษได้ก่อตั้งหน่วยที่มาดูด้านโบราณสถานโดยเฉพาะเรียกว่า “หน่วยงานสำรวจทางด้านโบราณคดีของอินเดีย” ใช้ภาษาอังกฤษว่า Archaeological Survey of India โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจ ขุดค้นดูแลมรดกของอินเดียอย่างเป็นระบบ ใช้วิทยาการสมัยใหม่ในการขุดค้น โดยนายพลอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) เป็นผู้อำนวยการท่านแรก นายพลท่านนี้สนใจทางด้านโบราณคดี เพราะได้อ่านจดหมายเหตุการเดินทางไปอินเดียของพระเสวียนจั้ง หรือพระถังซัมจั๋งที่มีการแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว เพื่อต้องการจะสืบทราบความจริงที่ปรากฏในจดหมายเหตุ เขาจึงเดินทางสำรวจอินเดียหลายภาคส่วนและขุดค้นโบราณสถานต่างๆแล้วบันทึกไว้ เนื่องจากสมัยนั้นไม่มีกล้องจึงมีการเขียนลายเส้นบันทึกไว้ด้วย โบราณสถานเกือบทั้งหมดเหลือรอดมาถึงยุคปัจจุบัน เพราะนายพลท่านนี้เมื่อได้สำรวจแล้วพบว่า เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ จะทำการปักปันเขตแดนไว้ให้เป็นเขตหวงห้ามที่ต้องรักษาไว้ รัฐบาลอินเดียจึงได้มาขุดแต่งในภายหลัง การเข้ามาของอังกฤษนับว่าเป็นเรื่องดีต่อพุทธศาสนาโดยรวม เพราะก่อนหน้านี้ไม่มีใครรู้จักพุทธศาสนาแล้ว จะปรากฏพระนามเล็กน้อยในฐานะเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุซึ่งนานๆจะกล่าวถึง อังกฤษได้ขุดค้นโบราณสถานมากมาย ล้วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา นามของพระราชาก็ยิ่งใหญ่นามว่าอโศกจึงปรากฏชัดขึ้น

พ.ศ.๒๔๙๙ หรือในอินเดียคือ พ.ศ.๒๕๐๐ เพราะมีการนับที่แตกต่างกันจากการนับแบบไทย ๑ ปี พุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่สูญสลายไปจากดินแดนถิ่นเกิดมาเกือบ ๗๐๐ ปี ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูมี ๒ ท่านคือ

๑. **ดร.บิม ราว อัมเบดการ์** (Dr.Bim Rao Ambedkar) หรือ บาบาสาเหบ อัมเบดการ์ ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๔๓๔ และถึงอสัญกรรมในวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๙๙ เกิดในตระกูลจัณฑาลในรัฐมหาราษฏร์ของอินเดีย แต่ได้พยายามศึกษาจนจบปริญญาเอกจากประเทศอังกฤษ แล้วกลับมาเป็นอาจารย์สอนหนังสือในอินเดีย แต่เพราะระบบวรรณะอินเดียยังรุนแรง ท่านจึงถูกปฏิเสธและถูกกระทำจากชาวฮินดูชั้นสูงมากมาย เมื่ออินเดียได้เอกราชจึงได้ลงสมัครเลือกตั้งเข้าไปนั่งในสภาอินเดีย ต่อมาท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่ยกร่างรัฐธรรมนูญของประเทศ จนสำเร็จและประกาศใช้ในปีพ.ศ.๒๔๙๒ จนได้รับการยกย่องเป็นบิดารัฐธรรมนูญของอินเดีย ต่อมาได้นำชาวฮินดูวรรณะจัณฑาลจำนวน ๕๐๐,๐๐๐ คนหันมานับถือพุทธศาสนา ในวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๙๙ ที่เมืองนาคปุร์พร้อมประกาศปฏิญญา ๒๒ ข้อให้ชาวพุทธได้ปฏิบัติตาม^{๑๖} โดยมีพระอาจารย์อุ จันทรมณี พระสงฆ์ชาวพม่า เป็นอุปัชฌาย์ให้ศีล ๕ ทำให้พุทธศาสนามีผู้นับถือมากขึ้น การฟื้นฟูพุทธศาสนาในดินแดนถิ่นเกิดจึงเริ่มเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นตามลำดับ

๒. **ท่านศรี ยาวาหาลาล เนห์รู** (Shri Jawarharal Nehru) นายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดีย ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๓๒ และถึงอสัญกรรมวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๐๗ (๑๙๖๔) รวมอายุ ๗๔ ปี เป็นชาวฮินดู ท่านได้เป็นนายกรัฐมนตรีอินเดียแล้ว ได้สนับสนุนพุทธศาสนา มากมาย ผลงานคือ ๑.ประกาศให้มีการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เฉลิมฉลองพุทธศาสนาครบรอบ ๒๕๐๐ ปี นับเป็นเรื่องแปลกที่พุทธศาสนาในอินเดียแทบไม่มีคนนับถือเลย ทั้งนี้เพราะเกียรติยศของ

^{๑๖} DC Ahir, *Buddhism in Modern India*, (New Delhi: Sri Satya Guru Publications Ltd., 1998), P.56.

พุทธศาสนาที่ฝากไว้ในอินเดีย ทำให้อินเดียยกย่องเกียรติยศนี้ ๒.บูรณะพุทธสถานทั่วทั้งประเทศ
อินเดีย ทั้งพุทธคยา ราชคฤห์ นาลันทา สารนาถ ๓.ตั้งสถาบันทางพุทธศาสนา เช่น นาลันทา และ
สถาบันพุทธศาสนาของทิเบตที่สารนาถ และไมซอร์ ๔.ช่วยเหลือผู้อพยพชาวทิเบตที่หลบหนีจากการ
ปกครองของจีนในปีพ.ศ.๒๕๐๒ นำโดยองค์ดาไล ลามะ^{๑๗} ซึ่งพระองค์ได้พำนักอาศัยที่เมืองธรรม
ศาลา รัฐหิมาจัลประเทศของอินเดียจนถึงปัจจุบัน

^{๑๗} Ibid, P.98.

กาลานุกรมพุทธศาสนาในอินเดีย

ก่อนพ.ศ.๓๐๐๐ พวกอารยันเดินทางออกจากเอเชียกลางมาตั้งรกรากในชมพูทวีป

ก่อนพ.ศ.๘๐ เจ้าชายสิทธัตถะประสูติที่สวนลุมพินีวัน

- พ.ศ.๑ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้มีการทำสังคายนาขึ้นที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พระอานนท์ วิสขณาทิศาหะ พระอานนท์ วิสขณาทิศาหะ พระอานนท์ วิสขณาทิศาหะ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ ทำอยู่ ๗ เดือน ๖ สัปดาห์ การทำสังคายนาครั้งนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก
- พ.ศ.๑๐๐ มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่วัดวาสุการาม เมืองเวสาลี โดยมีพระสัพพกาไมเป็นประธาน มีพระเจ้ากาฬาศกเป็นองค์อุปถัมภ์ ทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ การทำสังคายนาครั้งนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก
- พ.ศ.๒๐๖ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ขึ้นครองราชย์ในมาเซโดเนีย ต่อมาได้ยกกองทัพมาโจมตีอินเดีย ยึดแคว้นคันธาระได้ เมื่อชนะศึกเหนือพระเจ้าเปอรุสแห่งเมืองเปอรุสแล้วจึงเลิกทัพกลับไป พระองค์สวรรคตที่เมืองบาบิโลน ประเทศอิรักในวัย ๓๓ พรรษา
- พ.ศ.๒๔๔ มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่วัดโศการาม เมืองปาฏลีบุตร โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระเป็นประธาน มีพระเจ้าโศกมหาราชเป็นประธานอุปถัมภ์ แล้วมีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนา สังคายนาครั้งนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏในอรรถกถา
- พ.ศ.๖๔๓ มีการสังคายนาครั้งที่ ๔ ที่กุ่มพลวันวิหาร แคว้นกัศมีร์ โดยมีพระปารศวะเป็นประธานสังคายนา มีพระเจ้ากนิษกะเป็นองค์อุปถัมภ์ ใช้ภาษาสันสกฤตในการจารึก การสังคายนาครั้งนี้มีปรากฏในหลักฐานของฝ่ายมหายาน แต่ฝ่ายบาลีไม่ปรากฏทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา
- พ.ศ.๙๔๓ ในสมัยราชวงศ์คุปตะ มีพระสมณะจันทรุปแรกเดินทางมาจากอินเดีย ท่านมีนามว่าฝ่าเสียน (จีนกลาง) หรือ พระฟาเหียน (แต้จิ๋ว) ท่านเดินทางมาทางบก ได้ศึกษาที่อินเดียแล้วเดินทางกลับจีนทางเรือ
- พ.ศ.๑๑๗๓ ปลายราชวงศ์คุปตะ ยุคสมัยพระเจ้าพรหมวรรณะปกครองอินเดีย มีพระสงฆ์จีนเดินทางมายังอินเดีย ท่านเดินทางมาทางบกทั้งไปและกลับ ใช้เวลา ๑๖ ปีศึกษาในอินเดีย
- พ.ศ.๑๒๑๔ ก่อนสมัยราชวงศ์ปาละเล็กน้อย พระสงฆ์จีนรูปต่อมาได้มาศึกษาพุทธศาสนาที่อินเดีย ท่านคือ พระฮัจจิง ท่านเดินทางมาทางเรือทั้งไปและกลับ ฟานักที่อินเดีย ๑๘ ปี
- พ.ศ.๑๒๙๘ มีการสถาปนาราชวงศ์ปาละขึ้น ปฐมกษัตริย์นามว่าโคपालะ มีศูนย์กลางที่เมืองปาฏลีบุตร และบางครั้งย้ายไปที่เบงกอล ราชวงศ์ได้สร้างพุทธศิลป์ปาละ นับเป็นราชวงศ์ที่นับถือพุทธศาสนาสูงสุดท้าย
- พ.ศ.๑๖๔๓ มีการสถาปนาราชวงศ์เสนะขึ้นต่อจากราชวงศ์ปาละ เมืองหลวงอยู่ที่ปาฏลีบุตร ราชวงศ์นี้นับถือศาสนาฮินดู จึงทำให้พุทธศาสนาตกต่ำลง
- พ.ศ.๑๗๔๓ ขุนศึกโมหัมหมัด พักติยาร์ ซิลจี เข้าโจมตีแคว้นมคธ และทำลายมหายานาลันทาทอย่างยับเยิน ทำให้ศูนย์กลางพุทธศาสนาถูกทำลายลงเกือบหมด ก่อนหน้านั้นกองทัพมุสลิมได้นำกำลังเข้าโจมตี มหาวิทยาลัยโธตันตปุรีจนยับเยินแล้วตั้งกองบัญชาการที่นั่น
- พ.ศ.๒๔๐๔ (๑๘๖๑) รัฐบาลอังกฤษในอินเดียได้ก่อตั้งหน่วยงานที่ดูแลโบราณสถานขึ้นมาเรียกว่าหน่วยงานสำรวจทางโบราณคดีของอินเดีย หรือกรมศิลปากรของอินเดีย โดยมีมอบหมายให้ท่านนายพลเซอร์

อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม เป็นผู้อำนวยการคนแรก บทบาทของท่านทำให้โบราณสถานในอินเดียได้รับการปกป้องดูแลจนถึงปัจจุบัน ส่วนโบราณสถานที่รอดสายตาท่านนายพลไม่ได้เข้าไปสำรวจ ไม่ได้รับขึ้นทะเบียนเป็นสมบัติของชาติถูกทำลายไปเป็นอย่างมาก

พ.ศ.๒๔๙๙ดร.พิม ราว อัมเบ็ดการ์ ได้นำชาวฮินดูธรรมะจันทาลจำนวน ๕๐๐,๐๐๐ คนหันมานับถือพุทธศาสนา ทำให้มีผู้นับถือพุทธศาสนา การฟื้นฟูพุทธศาสนาในดินแดนประเทศอินเดียเกิดขึ้น

พ.ศ.๒๕๐๐ท่านศรี ยาวาทาล เนห์รู นายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดียได้ประกาศให้มีการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เฉลิมฉลองพุทธศาสนาครบรอบ ๒๕๐๐ ปี นับเป็นเรื่องแปลกที่พุทธศาสนาในอินเดียแทบไม่มีคนนับถือเลย ทั้งนี้เพราะเกียรติยศของพุทธศาสนาที่ฝากไว้ในอินเดีย ทำให้อินเดียยกย่องเกียรติยศนี้

๓.๒ เส้นทางสายใหม่กับการเชื่อมสองอารยธรรมอินเดีย-จีน

ดังที่ได้กล่าวไปเบื้องต้นว่า ดัชนีที่ทำให้ทราบว่ามนุษย์มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านสังคม คือการรู้จักค้าขาย ในยุคบรรพกาลนั้น มีการค้าขายทำกันอย่างเรียบง่ายภายในหมู่บ้านหรือชุมชนของตน การค้าขายเป็นการเอาสินค้ามาแลกเปลี่ยน จนในที่สุดมนุษย์รู้จักนำเอาวัตถุที่มีค่ามาเป็นมูลค่าในการค้าขายคือทองคำ ต่อมาได้รู้จักประดิษฐ์เงินเหรียญตราขึ้น การค้าขายยิ่งเฟื่องฟูเจริญก้าวหน้า เพราะการจะหาทองคำไปแลกเปลี่ยนนั้นไม่สะดวกทั้งหนัก และมีมูลค่าสูงเกินไป เมื่อมนุษย์ประดิษฐ์เงินขึ้นมาใช้ได้แล้วจึงทำให้การค้าขายขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในจีนนั้นมีการรู้จักผลิตเงินตรามาใช้แทนการแลกเปลี่ยนสินค้ามาตั้งแต่พ.ศ.๑๐๐

สำหรับชาวจีนแล้วมีความเชื่อว่าตนเองเป็นโอรสแห่งสวรรค์และจักรพรรดิจีน (ฮ่องเต้) คือศูนย์กลางของโลก ตนเป็นประเทศที่มีอารยธรรมเจริญรุ่งเรืองในทุกด้าน จึงถือตัวว่าตนเองดีกว่าชนชาติอื่น ในขณะที่ชนชาติอื่นนั้นเป็นคนป่าเถื่อนไม่มีอารยธรรม ทุกคนต้องมานอบน้อมต่อตนเอง ทัศนคตินี้ฝังรากลึกในจีนมานานจากรุ่นต่อรุ่น

ฝ่ายอินเดียเองเป็นชนชาติที่เกิดจากคนหลายเผ่ามาผสมผสานกันกล่าวคือ ชนชาติอารยัน และมีลักษณะหรือทมิฬแต่งงานผสมผสานจนกลายเป็นชนชาติอินเดียในปัจจุบัน อินเดียไม่ได้มีทัศนคติเหมือนจีนทุกคนเพราะในคัมภีร์กล่าวว่า มนุษย์มี ๔ วรรณะคือกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ทั้ง ๔ วรรณะนี้มีเพียงพราหมณ์เท่านั้นที่กล้ายืนยันว่าตนเองเป็นบุตรของพระพรหม มาจากสวรรค์และประเสริฐกว่าคนอื่น นอกนั้นไม่ได้มองว่าตนเองเป็นที่เจริญมากกว่าผู้อื่น ยิ่งศูทรและจัณฑาลด้วยแล้วยิ่งดูต่ำต้อย ต้อยค่ามากในสังคม

แต่มีสิ่งหนึ่งที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำในสังคมชาวอินเดียลดลง คือพุทธศาสนา เพราะพระพุทธรองค์ดำนิเรื่องการถือขึ้นวรรณะทรงเห็นว่ามนุษย์มีความเท่าเทียมกันด้วยการเกิดไม่ว่าจะจากตระกูลไหนก็ตาม คนจะดีจะชั่วไม่ได้เกิดจากตระกูล แต่เกิดจากความประพฤติของแต่ละคนเป็นหลัก ในยุคที่พุทธศาสนาเจริญแพร่หลายในอินเดียนั้น เป็นยุคที่ระบอบวรรณะแบ่งชนชั้นมนุษย์ตกต่ำขนาดหนัก แต่เมื่อศาสนาฮินดูฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ระบอบวรรณะจึงกลับมาเจริญแพร่หลายอีก พุทธศาสนาได้นำแนวคิดชาวอินเดียปฏิรูปไปยังจีน ในเบื้องต้นนั้นจีนต่อต้านความเชื่อต่างศาสนาของชาวต่างดาว เพราะเชื่อว่าจะมาทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวจีนโดยเฉพาะ ๒ ลัทธิคือเต๋าและขงจื้อคัดค้านอย่างหนัก นักบวชเต๋าบางคนถึงกลับกล่าวว่า ถ้านับถือพุทธศาสนาเมื่อไหร่ สถานะขององค์จักรพรรดิที่เป็นตัวแทนของสวรรค์จะตกต่ำทันทีเพราะพุทธศาสนาสอนว่ามนุษย์มีความเท่าเทียมกันโดยการเกิด แต่ด้วยความดีเด่นทำให้พุทธศาสนาเอาชนะใจชาวจีนได้ในที่สุด

พุทธศาสนาออกเดินทางจากอินเดียไปยังจีนนั้นได้ใช้เส้นทางบกเป็นหลัก แม้จะมีทางน้ำแต่ไม่เป็นที่นิยมด้วยเหตุผลหลายประการคือ ๑.การต่อเรือขนาดใหญ่ที่สามารถจะลอยในทะเลได้คลื่นยักษ์ยังไม่อาจจะทำได้ มีโอกาสสูงที่เรือจะแตกในทะเล ๒.เส้นทางทุรกันดารมาก แม้จะเดินทางด้วยน้ำแต่เมื่อต้องขึ้นฝั่งเช่นที่สุมาตรา มาลายา และตามรลปติของอินเดียมีทั้งจากไข้ป่า โจรผู้ร้ายและสภาพอากาศบางแห่งมีฝนตกชุกตลอดปี บางแห่งแห้งแล้งหาน้ำยาก การเดินทางจึงใช้เส้นทางบกเป็นหลัก แต่ทางบกใช้ว่าสะดวกปลอดภัยต้องเผชิญอุปสรรคมากมายคือ ๑.จากโจรผู้ร้าย ๒.จากโรคภัยที่

เกิดจากไข้ป่า หรือสัตว์ต่างๆ ๓.จากสภาพอากาศที่หนาวจัด ๔.จากสภาพที่ร้อนจัด ๕.จากพายุ
ทะเลทราย ๖.จากหิมะถล่ม ๗.จากการขาดน้ำอาหารในเส้นทางทุกรกัณดาร

ดังที่กล่าวมาแต่ต้นว่าเส้นทางสายไหมมีบทบาทอย่างมากมาในการเชื่อมความสัมพันธ์
๒ วัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ในสมัยโบราณคือ จีนและอินเดีย สำหรับชาวจีนแล้วอินเดีย ถูกเรียกนามหลาย
ชื่อเช่นประเทศทางตะวันตก ประเทศพราหมณ์ หรือฮินดู หรือสินธุ มีสถานะที่ต่ำต้อยกว่าจีนมาก
ความรู้สึกดูถูกวัฒนธรรมของอินเดียจึงมีมากในสมัยโบราณ แต่เป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจว่า ชาวจีน
กลับยอมรับพุทธศาสนาวัฒนธรรมจากประเทศด้อยพัฒนาอย่างอินเดียอย่างสนใจได้อย่างไร จาก
หลักฐานที่เราศึกษาเรื่องพัฒนาการของพุทธศาสนาในประเทศจีนนั้น พุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับตั้งแต่
องค์จักรพรรดิจนถึงสามัญชน ลืมสิ้นความรู้สึกดูถูกรังเกียจเพียงฉับที่ที่เคยมีมาก่อน ด้วยอำนาจของ
คำสอนพระพุทธองค์ แต่อินเดียมีหลายศาสนาคือพราหมณ์หรือฮินดู เช่น และซิกข์กลับไม่ได้รับการ
ยกย่องแบบพุทธศาสนาในจีนเลย แม้จะมีนักบวชในศาสนาฮินดูเพียรพยายามไปเผยแผ่พุทธศาสนาใน
จีนเหมือนกับพระสงฆ์อินเดียที่ไปเผยแผ่พุทธศาสนาในจีนแต่ไม่ประสบความสำเร็จแต่อย่างใด ถ้าไม่มี
เส้นทางสายไหมแล้วไซ้การเผยแผ่พุทธศาสนาและการเชื่อมวัฒนธรรมระหว่าง ๒ ชาติอาจจะไม่
ประสบความสำเร็จ

ในงานวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยได้จำกัดการศึกษาไปที่ ๒ แหล่งคือ อินเดียและจีนอันเป็นแหล่ง
ใหญ่และเป็นแหล่งปลายทางและต้นทาง แม้ว่าแหล่งโบราณคดีจะมีมากมายตามรายทางจากอินเดีย
ไปจีนก็ตาม แต่การขยายพื้นที่ศึกษาไปไกลจะทำให้ไม่สะดวกในการศึกษาและปัญหาด้านงบประมาณ

๓.๓ แหล่งโบราณคดีตามเส้นทางสายไหมของอินเดีย

แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในอินเดียมีมากมายกระจายไปหลายพื้นที่หลายรัฐแต่ที่
หลงเหลือมากที่สุดคือรัฐพิหาร และอันธาระประเทศของอินเดีย แหล่งโบราณคดีเหล่านี้ แบ่ง ๓
ประเภทคือ

๑.ได้รับการดูแลอย่างดี โดยรัฐบาลเข้าไปบูรณะชุดแต่งปักปันเขตแดนมีรั้วชัดเจน มี
เจ้าหน้าที่ดูแล บางแห่งกลายเป็นมรดกโลกเช่น พุทธคยา นาลันทา สาญจี ถ้ำอชันตาและเอลโลร่า

๒.ดูแลเล็กน้อย โดยรัฐบาลได้ปักป้ายเป็นเขตโบราณสถาน แต่ไม่มีคนดูแล กลายเป็น
สถานที่เลี้ยวสัตว์ หรือเป็นสถานที่ปล่อยทุกข์ชาวบ้าน โบราณสถานเหล่านี้มีมากที่สุด

๓.ไม่ได้รับการดูแลและเปลี่ยนสภาพไปเกือบหมด โบราณสถานเหล่านี้มีมากรองจากลำดับ
ที่ ๒ เดิมเคยเป็นโบราณสถานทางพุทธศาสนามาก่อน แต่ถูกยึดครองโดยชาวนา หรือคนมีฐานะ แล้ว
สร้างเป็นเทวาลัย เป็นมัสยิดทับ หรือรื้อให้กลายเป็นไร่นาจนสูญเสียสภาพไป แต่มีหลักฐานที่ปรากฏ
คือ กองอิฐที่แตกหักที่ปะปนกับดิน เศษวัสดุโบราณ เช่น ไห หม้อ เหยียดตราสมัยโบราณ
พระพุทธรูปพระโพธิสัตว์ที่ทำจากดินเหนียว หินดำ ทองสำริดปรากฏให้เห็น บางแห่งมีพระพุทธรูป
ขนาดใหญ่ แล้วย้ายไปเก็บไว้ในวัดเทวาลัยของศาสนาฮินดู

๓.๓.๑. ลุมพินี

ลุมพินีวัน (Lumbini) แม้จะไม่ได้ตั้งอยู่ในประเทศอินเดีย แต่อยู่ในเขตประเทศเนปาล มี
ความสำคัญมากจึงได้นำมารวบรวมไว้ในงานวิจัยเล่มนี้ด้วย อีกทั้งก่อนหน้าพ.ศ.๒๓๙๘ เคยเป็น
ดินแดนที่ตั้งอยู่ในประเทศอินเดียมาก่อน ลุมพินี เป็นสถานที่สำคัญแห่งแรกในพุทธศาสนา เพราะที่นี้

เป็นสถานที่ประสูติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เดิมสวนลุมพินีตั้งอยู่ฝั่งของประเทศอินเดีย ต่อมา อินเดียเกิดกบฏเรียกว่ากบฏซีปอย พ.ศ.๒๓๙๘ อังคฤขของกำลังสนับสนุนจากเนปาลเพื่อปราบกบฏ เนปาลได้ส่งกำลังทหารไปช่วยเหลือ เมื่ออังคฤขชนะสงคราม จึงตอบแทนแก่เนปาลโดยการมอบพื้นที่ สวนลุมพินีให้ ลุมพินีจึงกลายเป็นพื้นที่ของเนปาลตั้งแต่นั้นมา ตั้งอยู่ในเขตอำเภอรุปีนเดฮี ประเทศเนปาลติดกับพรมแดนของอินเดีย

ในยุคพุทธกาล สวนลุมพินีนั้นเป็นพื้นที่กึ่งกลางของ ๒ แคว้นคือ แคว้นสักกะมีเมืองหลวงนามว่า กบิลพัสดุ์ และแคว้นโกลิยะ มีเมืองหลวงนามว่า เทวทหะ เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกันของ ๒ เมือง จนเมื่อพระนางสิริมหามายา ได้ตั้งครรภ์ ๑๐ เดือนจนใกล้เวลาที่ประสูติพระโอรส จึงได้ขอพระราชทานอนุญาตกลับสู่นครเดิมตามธรรมเนียมโบราณ ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะได้ประทานอนุญาต และสั่งให้มีการอารักขาเป็นอย่างดี ขบวนเสด็จมาถึงสวนลุมพินีวัน พระองค์ปวดพระครรภ์ จึงเดินลงจากราชรถแล้วพระหัตถ์ขวาจับกิ่งไม้สาละ ประสูติพระกุมารในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๖ วิสาขมาส พระกุมารน้อยได้ตรัสอาสาสภิวาจาว่า อคโคมสมิ โลกสส เซฏฐโฐหมสมิ โลกสส เสฏฐโฐหมสมิ โลกสส อยมนติมา เม ชาติ นตถิทานิ ปุนพุกโวติ แปลว่าเราเป็นผู้เลิศที่สุดในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่จะไม่มีอีก^{๑๘}

เมื่อประสูติพระกุมารแล้ว จุดหมายในการเดินทางไปพระนครเดิมจึงหมดไป พระนางจึงกลับสู่กรุงกบิลพัสดุ์ ได้รับการต้อนรับอย่างเอิกเกริกจากพระเจ้าสุทโธทนะ แล้วขนานนามพระกุมารเมื่อผ่านไป ๕ วันว่า สิทธัตถะ พระกุมารได้รับการดูแลอย่างดีจากพระบิดา ครั้น ๗ วันผ่านไปพระมารดาคือพระนางมายาได้สิ้นพระชนม์จากพระกุมารน้อยไป ปล่อยให้พระองค์เป็นกำพร้าแต่เล็ก พระราชาจึงแต่งตั้งพระนางปชาบดีโคตมี พระกนิษฐาเป็นพระมารดาเลี้ยง ซีโรทก (น่านม) ล้วนแล้วแต่ดีมีจากพระนางทั้งสิ้น

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้ประสูติแล้ว สวนลุมพินีไม่ได้มีบทบาทอะไรอีก จนพระพุทธองค์ตั้งศาสนาแล้ว ที่ประสูติได้มีพระสงฆ์จำพรรษากลายเป็นวัดต่อมา ต่อมาพ.ศ.๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราชปกครองอินเดีย เมืองหลวงของพระองค์อยู่ที่ปาฏลีบุตร ในเบื้องต้นไม่ได้นับถือพุทธศาสนา จนได้ฟังธรรมจากสามเณรนิโครธจึงหันมานับถือพุทธศาสนา ครั้นในปีที่ ๒๐ ของการขึ้นครองราชย์สมบัติ พระองค์เสด็จธรรมยาตรามาที่นี้ ทรงทราบว่าพระพุทธองค์ประสูติที่นี้ จึงบังเกิดความเลื่อมใสโปรดให้ปักเสาหินไว้ พร้อมจารึกที่เสาหิน แล้วสร้างมณฑปวิหาร ครอบสถานที่ประสูติไว้ให้คนได้สักการบูชา จารึกที่พระองค์เขียนมีข้อความว่า “เทวานํ ปิเยน ปิยทสสินา วสตีวสุสาภิเสกเกณ, อตตนา อคจ มหียเต หิธ พุเธ ชาเต สากยมนิตี,สิลา วิคทภีชา การราปีตา สิลาถเลข อุสปาปีเต, หิธ ภควม ชาเตติ ลุมมินีคามา อุพลิกเคณ อกุฐฐากิเยฉ. ได้ความว่า ในปีที่ ๒๐ ของการขึ้นครองราชย์สมบัติของพระเจ้าปิยทสสี ผู้เป็นที่รักของทวยเทพ ได้เสด็จมาที่นี้ด้วยพระองค์เอง เพราะว่าที่นี้คือที่เกิดของพระพุทธเจ้า จึงโปรดให้ปักเสาหินไว้เพราะที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประสูติที่นี้ ทรงโปรดให้หมู่บ้านลุมพินีจ่ายภาษีหนึ่งในแปดส่วนเท่านั้น”^{๑๙}

^{๑๘} Vincent A.Smith, *Indian Rulers, Asoka*, (New Delhi: Mehra Offset press, 2003), P. 143.

^{๑๙} Ibid, P. 145.

ที่นี้จึงกลายเป็นสถานที่แสวงบุญของชาวพุทธต่อเนื่องจนพุทธศาสนาได้ล่มสลายไปจากอินเดียในปีพ.ศ.๑๗๐๐ เศษ บริเวณสวนลุมพินีจึงถูกปล่อยร้างไป พ.ศ.๒๔๓๙ (ค.ศ.๑๘๙๖) ด็อกเตอร์ เอ.ฟูเรอร์ (Dr. A. Fuhrer) นักโบราณคดีชาวเยอรมันได้ตามสำรวจจนพบเสาหิน แต่ยอดเสานั้นได้หายไปพร้อมซากสังฆาราม นายฟูเรอร์ได้คัดจารึกนี้ส่งให้นายเจมส์ ปรีนเซฟ (James Prinsep) เลขานุการสมาคมเอเชียที่กัลกัตตาเป็นผู้แปล จนได้ความว่าที่นี้เป็นที่ประสูติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างชัดเจน จากนั้นจึงมีการขุดค้นตามลำดับ จนถึงพ.ศ.๒๕๐๓ นายอุถัน อดีตเลขาธิการสหประชาชาติชาวพม่า ได้มาเยี่ยมเห็นความรกร้างปราศจากการดูแลจึงทำเรื่องให้สหประชาชาติมาสนับสนุนงบประมาณ การพัฒนาจึงเริ่มขึ้น พร้อมกับการเวนคืนพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวน ๖,๐๐๐ ไร่ กลายเป็นสวนลุมพินีที่แสวงบุญของชาวพุทธในปัจจุบัน ลุมพินีได้รับการยอมรับให้เป็นมรดกโลกในปีพ.ศ.๒๕๔๐ (ค.ศ.๑๙๙๗)

แหล่งโบราณคดีของสวนลุมพินี

๑. มายาเทวีวิหาร

เป็นซากวิหารที่สร้างโดยพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อครอบสถานที่ประสูติพระกุมารของพระนางมายาเทวี จึงได้นำนามว่ามายาเทวีวิหาร ในขณะที่กรมโบราณคดีของเนปาลขุดแต่งพบแนวอิฐขนาดใหญ่เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ ฟุต กว้างครึ่งฟุต ตรวจสอบอายุแล้วประมาณ ๒,๓๐๐ ปีเศษ ต่อมาพ.ศ.๒๕๓๔ รัฐบาลเนปาลได้บูรณะมายาเทวีวิหารสำเร็จ ได้สร้างอาคารใหม่ครอบอาคารเดิม ยาว ๒๗ เมตร กว้าง ๒๓ เมตร เป็นอาคารชั้นเดียว ภายในมีซากอิฐโบราณ และหินทรายแดงที่แกะสลักภาพพระกุมารประสูติ ด้านบนทำเป็นสถูปจำลองมาจากสถูปสมัยภุมานในกาถุมันฑุมิตดวงตา ทั้ง ๔ ด้านรอบสถูปมีบันไดทางขึ้น แต่ตอนนี้ได้รื้อบันไดออกเพื่อป้องกันไม่ให้ใครขึ้นไปข้างบน ปัจจุบันไม่ให้ถ่ายรูปด้านใน

๒. เสาหินพระเจ้าอโศก

เสานี้ปัจจุบันสูง ๒๒ ฟุต ปักอยู่ทางทิศตะวันตกของมายาเทวีวิหาร เป็นหินทรายแดง ยอดเสาได้หักลงมา ไม่มีผู้ใดทราบว่าเป็นรูปอะไร แต่จากจดหมายเหตุของพระถังซำจั๋ง เดินทางมาถึงที่นี้ในพ.ศ.๑๑๗๓ ได้พบรูปม้าบนเสาหิน ที่ด้านข้างของเสามีอักษรพราหมีภาษาปรากฤต จารึกไว้ว่า “พระเจ้าปิยทัสสีครองราชย์ได้ ๒๐ ปี พระองค์เสด็จมาที่นี้ด้วยพระองค์เอง ได้ปักเสาหินไว้เพื่อแสดงว่าพระพุทธรูปเจ้าประสูติที่นี้ โปรดให้หมู่บ้านลุมพินีเสียภาษี ๑ ใน ๘ ส่วน เท่านั้น” นี่เป็นประจักษ์พยานที่สำคัญที่สุดที่ทำให้คนรุ่นหลังได้ทราบว่า ที่นี้คือสวนลุมพินีวัน^{๒๐}

๓. ซากโบราณสถานรายรอบ

รายรอบมายาเทวีวิหาร ยังมีโบราณสถานที่สำคัญคือซากสังฆารามที่ก่อด้วยอิฐแดงเป็นแนวยาว อิฐที่เก่าที่สุดย้อนไปยุคคุษาณะพ.ศ.๖๐๐ ปี และต่อเนื่องมาถึงสมัยคุปตะ พ.ศ.๘๐๐ และสุดท้ายคือปาละ ๑๓๐๐ จากการตรวจสอบของนักโบราณคดีกล่าวว่า แนววิหารเหล่านี้คือวิหารที่จำพรรษาของพระสงฆ์ที่ดูแลสถานที่แห่งนี้ นอกจากซากวิหารแล้วยังพบซากสถูปเป็นลักษณะทรงกลมหลายองค์ เส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เมตรจนถึง ๓ เมตร นอกจากซากสังฆารามแล้วนั้นยังมีสระโปกขรณที่

^{๒๐} Vasanta Bidhari. *Lumbini Beckon*. (Kathmandu: O.S. Printing Press, 2017), P. 45.

พระนางสิริมหามายาสنانแต่ตื่นขึ้น ต่อมามีการขุดออกแล้วก่อด้วยอิฐรายรอบเพื่อกันตลิ่งพังกว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๒๗ เมตร

๓.๓.๒. พุทธคยา

พุทธคยา ในสมัยพุทธกาลเรียกว่า อรุเวลาเสนานิคม **พุทธคยา** (Buddhagaya) หรือ โบทคยา (Bodhgaya) ตั้งอยู่ในละติจูดที่ 24° 41' 45"n ตำบลพุทธคยา อำเภอคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย โดยห่างจากเมืองคยาไปทางทิศใต้ราว ๑๒ กิโลเมตร อยู่ห่างจากแม่น้ำเนรัญชาราว ๑๐๐ เมตร แม่น้ำนี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น นีรันจนา (Niranjana) เนรัญชรา (Neranjara) ฟัลกู (Falgu) และลีลันจนา (Lianjana) และลีลาจัน (Lilajan) ห่างจากปฏิมะเมืองหลวงของรัฐพิหาร ๑๑๒ กิโลเมตร โดยพุทธคยาตั้งอยู่ทางใต้ของปฏิมะ พื้นที่เป็นที่ราบ มีภูเขาขนาดย่อมๆอยู่รายรอบ เป็นภูเขาหินปูนเรียกว่าอรุเวลาเสนานิคม แยกศัพท์เป็น อรุ แปลว่า ทราบ เวลา แปลว่า สถานที่ **เสนา** แปลว่า กองทัพ **นิคม** แปลว่า ที่อยู่หรือชุมชน ในสมัยพุทธกาลเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านโดยมีนายบ้านนามว่า **เสนานิ** (Senani) เป็นผู้ดูแล มีบุตรสาวนามว่า **สุชาดา** (Sujata) ประชาชนส่วนใหญ่อยู่ในวรรณะพราหมณ์ ที่นี้เกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติหลายแห่งที่กำลังจะกล่าวถึงนี้เป็นสถานที่ตรัสรู้ จนกลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สถานที่ที่พระองค์อ้างถึง ๑ ใน ๔ สังเวชนียสถาน จึงกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของชาวพุทธมาตั้งแต่ต้น

บริเวณพุทธคยามีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านคือ เนรัญชรา แม่น้ำนี้ภาษาสันสกฤตมาจากคำว่า **ไนยรัฐชนะ** แปลว่า แม่น้ำใสบริสุทธิ์สะอาด ไหลมาจากต้นน้ำที่อำเภอฮาซารีบัด (Hazaribag) รัฐฌาร์ขัณฑ์ (Jharkhand) แม่น้ำนี้เมื่อมาถึงตัวเมืองคยาไหลรวมอีกสายคือโมหนิ ชาวบ้านเรียกใหม่ว่า แม่น้ำพันกุ ความยาวทั้งหมดของเนรัญชรา ๑๕๐ ไมล์ ที่ตรงนี้พระมหาบุรุษของเราได้มาบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๖ จนในที่สุดพระองค์ได้ตรัสรู้กลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างที่เรารู้จักพระองค์ในภายหลัง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้เกิดขึ้นครั้งแรกในโลกที่นี่

พุทธคยามีศาสนสถานโดดเด่นที่สุด ๑ องค์คือ พระเจดีย์พุทธคยาซึ่งสูง ๑๗๐ ฟุตในปัจจุบัน ตั้งอยู่ในพื้นที่ต่ำกว่าระดับพื้นธรรมดา ๕ เมตร เพราะในอดีตนั้นรายรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์มีศาสนสถานขนาดใหญ่เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์มากกว่า ๑,๐๐๐ รูป จึงมีพระราชามหากษัตริย์ในอดีตได้สร้างถวายเป็นจำนวนมาก แม้กระทั่งพระเจ้าเมฆวรรณ กษัตริย์จากลังกาได้มาสร้างวิหารเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ลังกาที่มาจาริกแสวงบุญ สังฆารามเหล่านี้เมื่อถูกกองทัพมุสลิมทำลายลงจึงกลายเป็นซากปรักหักพังทับถมกันเป็นกองมโหฬาร เมื่อนักโบราณคดีมาบูรณะขุดค้น ได้ขุดค้นเฉพาะพื้นที่รายรอบพระเจดีย์โดยนำดินออกมา พื้นที่รอบเจดีย์จึงดูต่ำกว่าปกติ ส่วนพื้นที่รายรอบออกไปแม้จะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ มีซากอิฐโบราณโผล่มาให้เห็นแต่ก็ไม่อาจจะขุดค้นได้ เพราะถูกสร้างเป็นอาคารสมัยใหม่ครอบไว้หมด บางส่วนเป็นวัดฮินดู บางส่วนเป็นหลุมฝังศพชาวมุสลิม บางส่วนกลายเป็นโรงแรมทันสมัย บางส่วนกันเป็นอุทยาน มีพื้นที่ส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับการขุดค้น แต่แม้จะขุดค้นในพื้นที่จำกัดยังพบของมีค่ามากมาย ถ้าขุดรายรอบทั้งหมดจะเจอของมโหฬารขนาดไหน ยากที่จะคาดเดาได้

คำว่า **คยา** (Gaya) เป็นชื่อตัวอำเภอหนึ่งในรัฐพิหาร ประเทศอินเดีย เป็นหนึ่งใน ๓๘ อำเภอของรัฐพิหาร รัฐนี้มีเมืองหลวงชื่อว่าปฏิมะ นามเดิมคือปาฏลีบุตร เคยรุ่งเรืองมาหลายราชวงศ์

คือ ราชวงศ์ทริยางคะ สมัยพระเจ้าอชาตศัตรู ราชวงศ์เมารยะ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราชวงศ์คุปตะ สมัยพระเจ้ากุมารคุปตะ ราชวงศ์ปาละ สมัยพระเจ้าเทวปาละ ตัวเมืองคยาห่างจากพุทธคยา ๑๒ กิโลเมตร ห่างจากกัลกัตตา ๔๘๓ กิโลเมตร ห่างจากนิวเดลี เมืองหลวง ๑,๐๕๒ กิโลเมตร ห่างจากปฏิมะเมืองหลวงของรัฐ๑๑๐ กิโลเมตร

คำว่า **คยา** นี้ ผู้ไม่รู้รากศัพท์เดิม ถ้าเห็นเฉพาะภาษาอังกฤษ Gaya มักจะแปลผิดเพี้ยนออกไปจากความหมายเดิม เขียนเป็น **กายา** หรือ **กาย่า** ก็มี ทั้งนี้เพราะอ่านภาษาฮินดีไม่ออก จึงดูแต่ภาษาอังกฤษอย่างเดียว ทำให้เพี้ยนไกลเหมือนคนไทยบางท่านเห็นว่า Gorakhpur อ่านเป็น โครักเปอร์ เป็นต้น ที่ถูกต้องเป็นโครักขปุร์ (เมืองที่รักษาโค) คยามีประชากรทั้งอำเภอ ๔,๓๗๙,๓๔๓ คน^{๒๑} นับถือศาสนาฮินดูเป็นหลัก รองลงมาคือศาสนาอิสลาม ซิกข์ คริสต์ เซน และพุทธตามลำดับ เป็นหนึ่งใน ๓๘ อำเภอของรัฐพิหาร มีพื้นที่ ๔๙๗๖ ตารางกิโลเมตร

ในศาสนาฮินดู คำว่า คยามีเรื่องที่น่าสนใจคือ เป็นชื่อของหัวหน้ำอสูรตนหนึ่งชื่อว่า **คยาสูร** (Gayasura) ที่กล่าวไว้ในภควตะ ปุราณะ (Bhagavata Purana) ในขณะที่วายุปุราณะกล่าวว่า ชื่อคยามาจากอสูรนามว่าคยา อสูรตนนี้ได้สร้างอาณาจักรที่ดินแดนคยา อสูรตนนี้ได้รับใช้พระวิษณุจึงได้รับพรให้สร้างอาณาจักรนี้ให้เป็นแดนศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ถวายบิณฑทานแก่บรรพบุรุษ แต่ภายหลังหลงตัวเอง^{๒๒} พระวิษณุจึงได้สังหารคยาอสูร สถานที่ๆสังหารนั้นพระวิษณุได้ย้ารอยเท้าไว้ด้วย เรียกว่า **วิษณุบาท**^{๒๓} จนบางท่านผูกเป็นคำคล้องจองว่า “เมืองคยาของอสูรแห่งนี้ มีแม่น้ำขอให้มีแต่ทราย มีหญิงชายขออย่าให้มีคนงาม มีภูเขาขออย่าให้มีต้นไม้ มีคนค้าขายก็พอมือมีกิน ถ้ามีหนี้สินขอให้สิ้นพันธุ์” ซึ่งความเชื่อแบบนี้ถ้ามนุษย์ไปยึดมั่นจะขาดความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาอันขัดหลักการของพุทธศาสนาที่พระพุทธรองค์ให้มนุษย์มีความพยายาม ไม่สอนให้ยอมจำนนต่อโชคชะตา

ส่วนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จไปพุทธคยา พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้เล่าตำนานเมืองคยาว่า “เดิมมียักษ์ตนหนึ่งชื่อว่าคยา เป็นสัตว์บาปหยาบช้าเที่ยวเบียดเบียนมนุษย์ จึงร้อนถึงพระวิษณุคือพระนารายณ์เสด็จลงปราบยักษ์นั้น เอาพระบาทขวาเหยียบออก ตัดหัวยักษ์โยนไปแล้วสาปให้กลายเป็นหินเช่นปรากฏอยู่ รอยพระบาทของพระวิษณุที่เหยียบออกก็ปรากฏอยู่ด้วย จึงเรียกสถานที่นั้นว่า วิษณุบาท พวกฮินดูเชื่อว่าใครที่ไปอธิษฐานที่นั่นจะช่วยให้ญาติที่ตกในอบายภูมิพ้นไปได้ จึงไปบูชากันด้วยเหตุนี้...นิทานเรื่องพระนารายณ์ปราบยักษ์คยา น่าจะเกิดขึ้นภายหลังด้วยเอาคำ คยาสี่เส หรือคยาสี่ระในแขวงเมืองคยามาผูกเป็นเรื่องยักษ์มารดังกล่าว”^{๒๔}

^{๒๑} Shanti Swaroop Bauddh. *Bodhgaya, the Great Sacred Place of Buddhist*. (New Delhi: Gautam Printer, 2005). P. 54.

^{๒๒} Anjani Kumar. *Art and Architectures of the Gaya and Bodhgaya*. (New Delhi: R.R. Printer, 1992), P. 12.

^{๒๓} นอกจากวัดวิษณุบาทเป็นวัดสำคัญในเมืองคยาแล้ว ยังมีวัดมหาเทพ วัดคทาธรวิษณุ วัดกฤษณะ ทวารกะ วัดประปิตมเหศวร

^{๒๔} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. *นิทานโบราณคดี*. พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: บริษัท ปิรม สเตชันนารีเพอเรชั่น จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๘๑.

คำว่า คยา ที่เป็นชื่อตัวอำเภอเป็นที่ตั้งของพุทธคยา อยู่ในรัฐพิหาร มีหลายคนสงสัยว่า คำว่าคยานั้นมาจากอะไร ในมุมมองทางศาสนาฮินดูได้กล่าวไว้แล้ว อย่างไรก็ตามถ้าเราเชื่อตามตำนานของศาสนาฮินดูทุกอย่างก็จะกลายเป็นขาดการพิจารณาไตร่ตรอง ต้องไม่ลืมว่าฮินดูมักแต่งตำนานให้เกี่ยวเนื่องกับศาสนาของตนเองเสมอทั้งๆที่หลายๆที่ไม่เกี่ยวข้องกัน เช่น กรณีเสาอโศกที่เมืองเวสาลี ตำนานฮินดูกล่าวว่านั่นคืออาวุธของภิมะในเรื่องมหาภารตะ แต่เมื่อค้นนิ่งแฮมสำรวจแล้ว ชุดค้นพบซากสังฆาราม พระพุทธรูป เจดีย์และเหรียญตราจำนวนมาก ชาวฮินดูจึงเจ็บเสียวไป

คำว่า คยา ในมุมมองทางพุทธศาสนา เป็นชื่อมาจากตระกูล ๓ พี่น้อง คนโตนามว่า อูรูเวลกัสสปะ คนรองเรียกว่า นทีกัสสปะ ส่วนคนสุดท้ายมีชื่อว่า คยากัสสปะ ครั้นต่อมาได้บรรลุอรหันต์แล้ว พระคยากัสสปะได้มาจำพรรษาที่เมืองคยาที่ตนเองเคยอาศัยอยู่ ต่อมาชื่อเมืองจึงตั้งตามนามของท่านเอง ดังนั้นคำว่าคยา จึงมาจากคำว่าคยากัสสปะ สถานที่อีกแห่งหนึ่งที่อยู่ไม่ไกลกันเรียกว่าคยา สีสะ เป็นที่ซึ่งพระศาสดาแสดงอาทิตตปริยายสูตร ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระคยากัสสปะด้วย

ส่วนคำว่า อูรูเวลาเสนานิคม แยกเป็น ๒ คำคือ อูรูเวลา และเสนานิคม คำว่าอูรูเวลา แปลว่า กองทราย และเสนานิคม แปลว่า ชุมชนของทหารหรือที่ตั้งกองทัพทหาร ตามตำนานกล่าวว่า ในสมัยที่พระพุทธองค์ยังไม่เสด็จมาอุบัติ ได้มีกุลบุตรผู้เห็นโทษแห่งกิเลสอาสวะ คิดปรารถนาจะออกบวชเพื่อตัดวิภวสังสาร จึงได้ออกบวชถึง ๑๐,๐๐๐ คน เป็นฤๅษีอาศัยอยู่ในอาศรมเรียงรายตามแม่น้ำเนรัญชรา ต่อมาได้ประชุมปรึกษาหารือกันว่า ธรรมดาบาปที่เกิดขึ้นทางกายวาจา คนอื่นสามารถรู้ได้ แต่บาปที่เกิดทางใจเช่นกามวิตก (เรื่องกาม) พยาบาทวิตก (เรื่องความพยาบาท อาฆาต) และวิหิงสาวิตก (เรื่องเบียดเบียน) คนอื่นรู้ไม่ได้ ดังนั้นเมื่อบาปทางใจเกิดขึ้น คนอื่นเตือนไม่ได้ ควรเตือนตนด้วยตนเอง โดยการไปชนกองทรายมาทำเป็นกองเพื่อลงโทษตนเอง ด้วยเหตุนี้ เมื่อบาปเกิดขึ้นพวกฤๅษีเหล่านี้จึงได้ก่อกองทรายขนาดใหญ่เมื่อบาปเกิดขึ้น ต่อมาจึงเรียกที่นี้ว่า อูรูเวลา แปลว่ากองทรายใหญ่ด้วยประการฉะนี้ หลังจากที่พระมหาบุรุษออกิฐฐานเพศบรรพชิตแล้ว เสด็จผ่านเมืองราชคฤห์ พระราชาสงสัยว่านักบวชหนุ่มนี้มาจากไหน เป็นใคร เมื่อทราบว่าเป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ซึ่งเป็นพระสหายเช่นกัน จึงพอพระทัยแล้วตรัสโน้มน้าวไปว่า ถ้าไม่ปรารถนาจะครองราชย์ในกบิลพัสดุ์ให้มารับราชการที่นี้ก็ยังได้ แต่พระองค์ไม่รับคำเชิญ ก่อนจากลาพระเจ้าพิมพิสารจึงอาราธนาให้พระองค์เสด็จมาโปรดพระองค์พร้อมทั้งชาวเมือง ถ้าบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์รับคำเดินทางจากลาไปศึกษากับอาจารย์ ๒ ท่านที่มีชื่อเสียงคือ อาหารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ตั้งสำนักอยู่ที่ภูเขาสิสิคิลิ เมืองราชคฤห์ จนได้สมบัติ ๘ แต่ก็ไม่อาจจะทำอะไรได้มากกว่านั้นอีกแล้ว จึงได้กราบลาอาจารย์ทั้งสองท่านเดินทางจาริกไปบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เอง^{๒๕}

ในคราวนั้นโกณฑัญญะพราหมณ์ที่เคยทำนายลักษณะพระองค์เมื่อครั้งประสูติ พอได้ทราบว่ามหาบุรุษออกผนวชบำเพ็ญเพียรจึงคิดในใจว่าจะต้องบรรลุธรรมแน่นอน แต่วิธีการบรรพชนั้นพราหมณ์โกณฑัญญะไม่อาจทราบได้ แต่ยึดมั่นในแนวทางการทรมานร่างกายอย่างหนักตามที่เดียรถีย์ในสมัยนั้นนิยมทำกัน จึงได้ชักชวนพราหมณ์รุ่นน้องได้อีก ๔ คน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ

^{๒๕} Dipak Kumar Barau. *The Bodhi Tree and Mahabodhimahavihara*. (New Delhi: Prineline, 2013), P. 56.

ออกบวชตามมาพบที่อุรุเวลาเสนานิคม จากนั้นได้บำเพ็ญทุกกรกิริยาเพราะคิดว่านี่คือแนวทางที่จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอย่างแน่นอน โดยเริ่มต้นด้วย **๑. ตปัสส์วัตร** เปลือยกายเช็ดอุจจาระด้วยมือ **๒. ลูขวัตร** นุ่งห่มผ้าเศร้าหมอง ทาขี้เถ้าใส่ตัว **๓. เซกขฉวัตร** ประพุดตีนารังเกียจ ตีมน้ำกรองเพราะกลัวสัตว์ตาย **๔. ปริวัฏฏวัตร** สงัด หลบหนีผู้คน กินอุจจาระ ปัสสาวะ **๕. ทุกขวัตร** ทิมहु ทิมตา ยืนขาเดียว จากนั้นบำเพ็ญต่อคือ **๑. กตพระทนต์** (ฟัน) ด้วยพระทนต์ เอาชีวหา(ลิ้น) ดันพระตาล (เพดาน) จนพระเสโท (เหงื่อ) ไหลออกจากกัจฉะ (รักแร้) **๒. อดอาหารที่ละน้อย** จนร่างกายผอมโซ แต่มาในภายหลัง ทำวามหาพรหมเห็นมหาบุรุษกระทำกิริยาที่ลำบากชั้นอุกกฤตเช่นนี้เกิดความปริวิตกว่า จะสวรรคตเสียก่อนที่จะได้บรรลุธรรม จึงได้มาปรากฏร่างเป็นเทพติดพิณ ๓ สายให้พระมหาบุรุษฟัง โดยสายหนึ่งนั้นเคร่งมาก ดีดได้ไม่นานก็สายขาด อีกสายนั้นหย่อนมากไป ดีดไปเสียงไม่น่าฟัง ส่วนอีกสายกำลังพอดี ดีดไปได้เสียงที่ไพเราะ

พระมหาบุรุษเห็นข้อเปรียบเทียบ จึงได้คิดว่า การทรมานร่างกายให้ลำบากอย่างแสนสาหัสของเรานั้นเปรียบเหมือนพิณสายที่ ๑ ซึ่งอีกไม่นานคงจะขาดแน่นอน แต่ถ้าจะหย่อนความประพุดตาก็จะเหมือนสายที่ ๒ ที่หย่อนมากไป จำเราต้องปฏิบัติตามสายที่ ๓ กำลังพอดี ทรงได้คิดว่า จึงมุ่งเน้นไปที่การบำเพ็ญเพียรทางจิตแทน หันกลับมาเสวยพระกระยาหาร อาหารมื้อแรกที่พระองค์ได้รับหลังจากที่อดอาหารมาหลายวัน คือนมแพะที่เด็กเลี้ยงแพะในบริเวณนั้นนำมาถวาย แต่พอจะเสวยเท่านั้น นักบวชทั้ง ๕ คือ โภณทัณณะ วัปปะ ภททิสะ มหานามะ และอัสสชิที่ออกบวชตามจากกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อรับใช้ โดยหวังในใจว่าจะบรรลุธรรมและจะได้สั่งสอนตนก็มาพบเห็นเข้าพอดี พวกเขาตกใจอย่างมากว่ามหาบุรุษบำเพ็ญทุกกรกิริยามานานจนเกือบจะบรรลุแล้ว แต่มาเลิกความพยายามเสียหันมาเสวยพระกระยาหารใหม่ช่างเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง จึงเข้าไปต่อว่า แล้วละจากพระองค์ไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์จึงจำต้องอยู่พระองค์โดดเดี่ยวโดยปราศจากผู้ดูแลเหมือนเมื่อก่อน หลังจากที่ได้รับหญ้ากู่สะที่โสถถียพราหมณ์ถวายแล้ว พระองค์ได้นำขี้มน้ำเนรัญชรามาปูลงที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ผืนพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก การตั้งปณิธานที่แน่วแน่นี้ เรียกว่า **จตุมหาปธาน** แปลว่าความเพียรใหญ่ ๔ อย่าง คือ เอาหนิง เอ็น กระตูก และเนื้อ เป็นที่ตั้งแห่งความเพียร

ต่อมาพระยามารนามว่าวสวัตตีเข้าโจมตี พระองค์อ้างเอาทานบารมีมาช่วยป้องกันปรากฏว่า นางวสุนธรา พระแม่ธรณี ได้ปรากฏกายต่อพระมหาบุรุษ ประคองอัญชลีวินทาพระมหาบุรุษ ประกาศให้พระยามารได้ทราบว่ พระมหาบุรุษนั้นเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีมากมายจนนับไม่ถ้วน แม้นำทักษิณาทนที่หลังลงดินก็มากมายมหาศาล สามารถที่จะท่วมทับท่านได้ ว่าแล้วจึงบีบมวยผม ฉับพลัน สายอุทกธาราขนาดมหึมาท่วมทับกองทัพมารจนน้ำ จนต้องยอมแตกพ่ายไปในที่สุด เมื่อชนะมารสำเร็จวาระจิตของพระองค์ก็สงบระงับใน **ปฐมยาม** พระองค์จึงได้บรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ที่กำหนดเรื่องราวในอดีตได้อย่างไม่จำกัด (รู้ตนเอง) รู้จักตนเอง มาจากไหน ลูกเต๋าเหล่าใคร เด่นด้านไหน ด้อยด้านไหน จะได้แก้ไขถูกต้อง “ดูตัวเองออก บอกตัวเองได้ ใช้ตัวเองเป็น เห็นตัวเองชัด จัดตัวเองถูก” ใน**มัชฌิมยาม** ทรงบรรลุจตุปปาตญาณ ที่กำหนดรู้การเกิดดับของสัตว์โลก สุขดี ทุกข์ดี ต่ำและสูง (รู้ผู้อื่น) “ดูเขาออก บอกเขาได้ ใช้เขาเป็น เห็นเขาชัด จัดเขาถูก” และใน**ปัจฉิมยาม** ก็บรรลุอาสวักขยญาณ ที่กำหนดรู้การสิ้นไปแห่งกิเลสอาสวะทั้งมวล รู้ภารกิจการศึกษาจบสิ้นรู้ทั้งเขา รู้ทั้งเรา เป็นหลักตัดสินใจ (รู้อนาคตตนเอง) พระองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัม

พุทธเจ้าแล้ว มหาปฐพีแสดงอาการหวั่นไหวสะเทือนเลื่อนลั่น เหมือนเมื่อตอนที่พระองค์ประสูติ
ณ่นั้น

เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว **ต้นอัสถิตถะ** ที่พระองค์ได้อาศัยร่มเงาตรัสรู้จึงถูกเรียกว่า **ต้นโพธิ์**
แปลว่าตรัสรู้ตั้งแต่นั้นมา ส่วนชาวอินเดียเรียกว่า ต้นปีปละ หลังจากทีพระองค์ตรัสรู้กลายเป็นพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าโดยสมบูรณ์แล้ว พระองค์จึงเสวยวิมุตติสุขจากการหลุดพ้นจากกิเลสที่นอนเนื่องใน
กมลสันดาน เปรียบแม่ทัพใหญ่เข้าสู่รบในสงครามใหญ่จนอ่อนล้า เมื่อขณะจำต้องพักผ่อนอิริยาบถ อีก
เป็นการทบทวนสิ่งที่ได้ตรัสรู้มา เปรียบเหมือนเตรียมแผนการสอน ก่อนที่จะไปโปรดเวไนยสัตว์ ทั้ง ๗
สัปดาห์คือ

สัปดาห์ที่ ๑ ทรงประทับใต้ต้นโพธิ์ พระพุทธองค์วิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม
และปฏิโลม ๗ วัน คำว่า ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัย
ปัจจัย มี ๑๒ คือ ๑-๒.อวิชชาปัจจัย สังขาร เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ๓.สังขารปัจจัย
วิญญาณัง เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ๔.วิญญาณปัจจัย นามรูปัง เพราะวิญญาณเป็น
ปัจจัย นามรูปจึงมี ๕.นามรูปปัจจัย สฬายตนะ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
๖.สฬายตนะปัจจัย ผัสสโ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ๗.ผัสสะปัจจัย เวทนา เพราะผัสสะ
เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ๘.เวทนาปัจจัย ตัณหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๙.ตัณหาปัจจัย อุ
ปาทานัง เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ๑๐.อุปาทานปัจจัย ภโว เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
ภพจึงมี ๑๑.ภพปัจจัย ชาติ เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ๑๒.ชาติปัจจัย ชรามรณะ เพราะชาติเป็น
ปัจจัยมรณะจึงมี การคิดที่ถูกต้อง การนั่งให้ถูกที่ การเลือกทำเลให้ดี ประสบความสำเร็จได้ง่าย และ
อาสนะที่พระองค์ประทับเรียกได้ชื่อ เช่น ๑.**วัชรอาสน์** แปลว่า ที่นั่งของบุรุษผู้มีใจเพชร ๒.**อปราชิต**
บังลังก์ แปลว่า ที่นั่งที่ไม่เคยพ่ายแพ้ ๓.**วิชิตบัลลังก์** แปลว่า ที่นั่งที่มีชัยชนะ เป็นต้น

สัปดาห์ที่ ๒ อนิมิสสเจตีย์ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของพระเจดีย์พุทธคยา มี
เจดีย์สี่ขาวทรงเดียวกับพระเจดีย์พุทธคยา แต่เล็กกว่าเป็นสัญลักษณ์ สูง ๕๕ ฟุต มีรูปพระโพธิสัตว์อ
โลกิเตศวรประดิษฐานอยู่ พระองค์ยืนเพ่งมองต้นพระศรีมหาโพธิ์ไม่กระพริบตาตลอด ๗ วัน ระลึกถึง
คุณที่ได้อาศัยนั่งใต้ร่มบรรลุธรรม รัฐบาลคุณ

สัปดาห์ที่ ๓ รัตนจกกรมเจตีย์ อยู่ทางทิศเหนือต้นโพธิ์ ติดกับพระเจดีย์พุทธคยา
พระองค์ทรงเปลี่ยนอิริยาบถ จากยืนเพ่งมองมาเป็นเดินจกกรมตลอดสัปดาห์เป็นเวลา ๗ วัน ที่นี้พระ
เจ้าอโศกมหาราชแกะสลักเป็นแผ่นหินทรายแดงเป็นรูปดอกบัว ๑๙ ดอก และของใหม่อีก ๑๓ ดอก
การเลือกเดินทางที่เหมาะสม จึงจะสำเร็จ การจกกรมเป็นการฝึกสมาธิอย่างหนึ่ง

สัปดาห์ที่ ๔ รัตนขมเจตีย์ แปลว่าเรือนแก้ว อยู่ทางทิศเหนือของพระเจดีย์ มีอาคารทาสี
ชมพู ไม่มีหลังคามุง กว้าง ๑๑ ฟุต ยาว ๑๔ ฟุต ประดิษฐานพระพุทธรูปโบราณหลายองค์อยู่ด้านใน
ที่นี้พระองค์ประทับเรือนแก้วที่เทวดาสร้างถวาย แสดงยมกปาฏิหาริย์และพิจารณาอิทธิธรรมอย่าง
ลึกซึ้งพร้อมสมันตปฏิฐานอนันตนิยซึ่งมีนัยไม่สิ้นสุดในพระอิทธิธรรม ตลอด ๗ วัน ทรงเปล่งรัศมีเป็น
ฉัพพรรณรังสี (๖ สี) อย่างงดงามที่นี้ คิดเป็นกระบวนการ ทำงานเป็นขั้นตอน

สัปดาห์ที่ ๕ อชปาละนิโครธ (แปลว่า ต้นไทรที่เด็กเลี้ยงแพะชอบมาอาศัย) อยู่ห่างจาก
บ้านนางสุชาดาไปราว ๕๐๐ เมตร กลางทุ่งข้าวสาลีของชาวบ้าน ห่างจากพระเจดีย์ไปราว ๑
กิโลเมตร ปัจจุบันมีวัดอินตฺยอุดมสี่ขาวตั้งอยู่ ที่นี้มีเหตุการณ์ที่สำคัญคือ

๑. พระยามารทูลนิพนธ์ เมื่อพ่ายแพ้พระมหาบุรุษแล้ว เห็นว่าจะสู้อย่างอื่นไม่ได้จึงมากราบทูลให้พระองค์เสด็จนิพนธ์ แต่พระองค์ปฏิเสธไป เพราะทรงตรัสว่าตราบใดที่ศาสนายังไม่ได้เป็นปีกแผ่น และสาวกยังไม่อาจแก้รูปวาทะจากพาหิรลัทธิมาคติเตียนหรือกล่าวดู ก็จะไม่นิพนธ์ตราบนั้น

๒. ธิติมารยั่วยวน พระยามารมีธิดา ๓ นางคือ ตัณฑหา รากา และอรดี ซึ่งเป็นตัวแทนของกิเลสทั้ง ๓ ของมนุษย์ ได้เห็นบิดาเศร้าใจ จึงเข้าไปหาสอบถามความเป็นจริง ผู้บิดากล่าวว่าเสียใจที่ไม่อาจเอาชนะสิทธิัตถะ ทำให้พระองค์กลายเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว นางทั้งสามกล่าวว่า เหตุใดจึงวิตกในเรื่องนี้ เพราะชายจะรอดพ้นจากสตรีได้อย่างไร ถ้ายั่วยวนให้หลง อย่าเสียใจไปเลย เรื่องนี้ให้เป็นหน้าที่ของลูก พระยามารผู้บิดาห้ามว่า “ใครก็ไม่อาจทำให้สิทธิัตถะหวั่นไหวได้แล้ว เจ้าอย่าเลยเสียเวลาเปล่า” นางไม่เชื่อ ว่าแล้วจึงเนรมิตเป็นครุณีน้อยแรกแย้มงดงามยิ่งนัก ร่ายรำต่อพระพุทธองค์ แต่พระองค์ไม่ได้ใส่ใจดูสักนิด ธิติมารทั้งสามก็เปลี่ยนรูปร่างไปเรื่อยๆ เพราะนึกในใจว่า บุรุษมักชอบผู้หญิงหลายวัยแตกต่างกัน บ้างชอบวัยเด็ก บ้างชอบวัยครุณีแรกแย้ม บ้างชอบเป็นสาวเต็มตัว บ้างชอบเป็นสาวมีอายุบ้าง แต่แม้จะพยายามอย่างไรก็ไม่เป็นผล จนในที่สุดทั้งสามคนก็ต้องยอมแพ้ตามพระยามารผู้เป็นบิดาไป^{๒๖}

๓. พรหมอาราธนา ต่อมาทรงท้อพระทัยว่าธรรมะของพระองค์ลึกลับซึ่งยากที่จะมีคนเข้าใจ จึงท้อพระทัยที่จะสอน พระพรหมนามว่า **สัทัมบดีพรหม** จึงได้มาอาราธนาให้แสดงธรรม

๔. ทรงพิจารณามนุษย์ เหมือนดอกบัว ๔ จำพวก จึงรับคำอาราธนาจากพระพรหม ทรงพิจารณาว่ามนุษย์นั้นมีสติปัญญาแตกต่างกันไป เหมือนกับดอกบัว ๔ เหล่า คือ **๑. อุกมตัตถัญญ** ผู้ที่พอยกหัวข้อธรรมขึ้นมาแล้วก็รู้ความหมาย เข้าใจโดยฉับพลัน เหมือนดอกบัวเหนือน้ำเมื่อโดนแสงแดดย่อมบานฉ่ำนั้น **๒. วิบัติตถัญญ** ผู้ที่รู้ต่อเมื่อต้องขยายความ อธิบายเพิ่มเติม เหมือนบัวในระดับเดียวกับน้ำ ต้องรออีกสักกระยะจึงจะบาน **๓. เณยยะ** ผู้ที่พอจะแนะนำได้ พอชี้แจงได้ ต้องอธิบายพร้อมทำดูเป็นตัวอย่างจึงจะเข้าใจได้ เหมือนดอกบัวใต้น้ำ ต้องใช้เวลากว่าจะบานออกมาเหนือน้ำ **๔. ปทปรมะ** ผู้ที่มีบทรเป็นอย่งยิ่ง ผู้แอบเงาเบาปัญญา ไม่อาจจะเข้าใจได้ เหมือนบัวใต้โคลนตมประเภทนี้พระองค์ละเว้นเสีย เพราะไม่มีประโยชน์ที่จะสอน

๕. โปรดพรหมณ์ที่ พราหมณ์คนหนึ่งนามว่า **ทิกฐมังกลิเก** ชอบดูดาบบริภาษคนอื่นว่าที่ เพราะถือตัวว่าตนเองเป็นพราหมณ์เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม และมีอารมณที่โกร่ง่าย เมื่อเห็นพระพุทธองค์ประทับที่ต้นอชปาลนิโครธ จึงไปถามว่า ข้าแต่สมณะ บุคคลเช่นใดเรียกว่าพราหมณ์พระเจ้าข้า พระพุทธองค์ตรัสว่า บุคคลผู้ละแล้วซึ่งบาปกรรมทั้งหลาย ไม่บริภาษคนอื่น มีตนอันสำรวมแล้วด้วยศีลสังวร อยู่จบพรหมจรรย์ด้วยมรรค ๔ ผล ๔ ปราศจากกิเลสที่ทำให้ราคะ โทสะ โมหะเจริญได้ บุคคลเช่นนี้ชื่อว่าพราหมณ์ เมื่อได้ฟังเช่นนั้น พราหมณ์ได้ส่ายหน้าแล้วหลีกไป

สัปดาห์ที่ ๖ สรรวมุจลินท์ อยู่ห่างจากพระเจดีย์ราว ๒ กิโลเมตร ทางทิศใต้ ที่นี้เองที่ฝนนอกฤดูกาลกระหน่ำลงมาเหมือนฟ้าจะรั่ว พระยานาคนามว่า **มุจลินทนาคราช** เห็นพระองค์มา

^{๒๖} สุริย์ มีลาภกิจ. **พระพุทธประวัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๓.

ประทับที่นี้ ระลึกเสมอว่าเราเป็นสัตว์ดิรัจฉาน จะเอาอะไรมาถวายสักการบูชาพระองค์ท่านหาไม่ มีแต่แฝงพวงปกป้องพระองค์จากลมและฝนเท่านั้น และนี่คือโอกาสอันงามของเราแล้ว ว่าแล้วจึงได้ ตัดสินใจแฝงพวงคอยปกป้องพระองค์ตลอด ๗ วันเป็นที่มาของปางนาคปรก

สัปดาห์ที่ ๗ ราชาายนะ ของจริงอยู่ทางทิศใต้ไปเกือบ ๒ กิโลเมตร จำลองอยู่ทางทิศใต้ ที่นี้พ่อค้านามว่า ตปุสสะ และภักติกะจากเมืองอุกกาละชนบทเข้าเฝ้าถวายข้าวสัตตตุงและก้อน ธรรมดาว่าพระศาสดาย่อมไม่รับอาหารด้วยมือ ท้าวสักกเทวราชทราบความวิตกกังนำบาตรทำจาก ศิลามาถวาย พระองค์จึงรับบาตรมาให้พ่อค้าทั้งสองใส่อาหารในบาตรนั้น ปฏิญาณตนเป็นพุทธมาคะ ที่ถึงรัตนะ ๒ คือ พระพุทธ พระธรรม (พระสงฆ์ยังไม่เกิด) เป็นที่พึง ที่ทรงแสดงอริยทรัพย์ ๗ และ สุขสมณะ ๔ อย่าง ๑.เพราะสงบ ๒.ไม่เบียดเบียน ๓.ปราศจากราคะ ๔.เพราะหลุดพ้น ตปุสสะ และภักติกะนับเป็นอุบาสกคนแรกที่ถึงทิวจนะ (๒ อย่าง) เป็นที่พึง

เมื่อทรงเสวยวิมุตติสุข ๗ สัปดาห์แล้ว จึงได้ทรงพิจารณาว่าใครจะทรงมีปัญญาจักขุพอที่ พระองค์จะได้เสด็จไปโปรด เล็งเห็นว่า อาจารย์ทั้งสองท่านมีนามว่า อาหารดาบส และ อุทกดาบส เหมาะสมที่พึงธรรม แต่ได้ทราบต่อมาว่าทั้งสองท่านได้มรณภาพจากไปแล้ว โดยอาหารดาบสได้สละ สังขารแล้วไปเกิดในอรุปรหม จึงมุ่งหน้าไปยังเมืองพาราณสีเพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ที่หลบพระองค์ไป อยู่ที่นั่น

๑. พระเจดีย์พุทธคยา

เป็นเจดีย์ทรง ๔ เหลี่ยม ด้านในพระเจดีย์ก่อด้วยอิฐ สูง ๑๖๐ ฟุต ฐานข้างล่างสูง ๔๘ ฟุต ต่ำกว่าระดับพื้นดิน ๒๕ ฟุต เป็น ๒ ชั้น ก่อด้วยอิฐและมีหินดำทำเป็นเสาค้ำยันประดับพระพุทธรูป ปางต่างๆรายรอบ ชั้นล่าง ห้องยาว ๖ เมตร กว้าง ๔ เมตรมีพระพุทธรูปพุทธเมตตาปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ ชั้นบน มีห้องโถงยาว ๖ เมตรเศษ กว้าง ๕ เมตรกับ ๔๗ เซนติเมตร เรียกว่า ห้อง ภาวนา พ.ศ.๒๕๑๙-๒๕๒๐ คณะกรรมการดูแลพระเจดีย์อนุญาตให้เจ้าคุณพระธรรมมหาวิธานวัตร วัดไทยพุทธคยาบูรณะในนามพุทธบริษัทชาวไทย มีพระพุทธรูปแบบทรงเครื่องปางประทานพร สูง ๑ เมตร กับ ๖๕ เซนติเมตร สร้างสมัยปาละ มีตู้พระไตรปิฎกภาษาธิเบตที่องค์ดาไลลามะถวายไว้ ชั้น บนนี้ปัจจุบันไม่อนุญาตให้ขึ้นแล้ว

พระเจดีย์สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ต่อมาบูรณะในสมัยพระเจ้าหุวิษกะ แห่ง ราชนครรัฐกุษาณะ จากนั้นบูรณะในพระเจ้าอโศกพลละ พ.ศ.๑๑๗๔ พระถังซำจั๋งเดินทางมาเรียกว่า มหาโพธิมหาวิหาร พระที่จำพรรษาที่นี้หนีภัยหนียาน มีพระ ๑,๐๐๐ รูปมี**พระเทพปรัชญา** เป็นเจ้า อาวาส พ.ศ.๑๒๑๔ พระอึ้งจิ้งได้เดินทางมาเยี่ยม เห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์เจริญงอกงาม พ.ศ.๑๗๗๗ พระธรรมสวามิน ชาวธิเบตมาเยือน พบแต่พระศรีลังกาเฝ้าเหลือ ๔ องค์ดูแลจากนั้นทุกคนต่าง หลบหนีทหารตู่ก็เข้าป่า พ.ศ.๒๑๑๓ ก็ถูกยึดครองโดยนักบวชฮินดูนามว่า มหันตโฆเสน ชามันทิ คิริ พ.ศ.๒๔๑๗ พระเจ้ามินดงจากพม่า ได้ขออนุญาตจากพวกมหันตโฆเสนเพื่อบูรณะพระเจดีย์ มหันตโฆเสน อนุญาตตามคำขอ จากนั้นเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮมได้เข้ามาบูรณะต่อจากช่างชาวพม่า เพราะ ได้บูรณะจนผิตรงูปร่างไป อีกทั้งยังใส่ศิลปะแบบพม่าเข้าไปด้วย อีกทั้งได้รื้อเอาแผ่นหินจารึกไปทิ้งมาก ท่านยังได้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ แทนที่ต้นเดิมที่ตายลง

พ.ศ.๒๔๓๔ อนาคตริก ธรรมปาละชาวศรีลังกามาเยี่ยมพุทธคยา ได้ตั้งปณิธานเพื่อต่อสู้อ ปลดปล่อยพุทธคยาจากการยึดครองของมหันตโฆเสนได้แรงบันดาลใจจากเซอร์เฮ็ดวิน อาร์โนล ที่เขียน

เรื่องประทับแห่งเอเชีย ท่านต้องต่อสู้อย่างหนักแต่ไม่สำเร็จก็เสียชีวิตพ.ศ.๒๔๗๕ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงออกพระราชบัญญัติมาปกครองพุทธคยามีกรรมการฝ่ายพุทธ ๔ คน ฝ่ายฮินดู ๔ คน พระเจดีย์เปิดทุกวันตั้งแต่ ๐๔.๓๐ น.ถึง ๒๑.๐๐ น.

แหล่งโบราณคดีและสถานที่สำคัญของพุทธคยา

๑. ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เดิมภาษาบาลีเรียกว่า ต้นอัสดถะ ปัจจุบันเรียกว่าต้นปีปละ เกิดมาพร้อมกับเจ้าชายสิทธัตถะถือว่าเป็นต้นไม้คู่บารมี เรียกว่า สหชาติ มี ๗ อย่างคือ ๑.ต้นโพธิ์ ๒.พิมพา ๓.ฉันทะ ๔.กัณฐกะ ๕.อำมาตย์กาฬุทายี ๖.พระอานนท์ และ ๗.ขุมทองทั้ง ๔ ขุม

ต้นที่ ๑ เป็นสหชาติคือเกิดพร้อมกับพระพุทธเจ้าได้งอกงามต่อเนื่องมาจนถูกโค่นพ.ศ. ๒๖๒ โดยพระนางติชชรักษิต มเหสีองค์เล็กที่อภิเษกกับโพธิ์ จึงสั่งให้โค่นลง รวมอายุ ๒๓๘ ปี

ต้นที่ ๒ พระเจ้าอโศกอธิษฐานจิตนำหน่อมาปลูกในที่เดิม รดด้วยน้ำนมโค ๕๐๐ ตัว ต่อมาเกิดในที่เดิม พ.ศ.๑๑๐๐ พระเจ้าศศางกะ กษัตริย์ฮินดูจากเบงกอลสั่งให้โค่นลง รวมอายุ ๘๔๒ ปี

ต้นที่ ๓ พ.ศ.๑๑๐๐ พระเจ้าปुरुณวรรมัน กษัตริย์พุทธมครได้อธิษฐานจิตปลูกในที่เดิม เจริญงอกงามมาจนถึงพ.ศ.๒๔๑๙ ก็ล้มลง รวมอายุ ๑๑๕๗ ปี ยาวนานที่สุดสมัยนายบูคานัน ฮามิลตัน (Buchanan Hamilton) มาถึงพ.ศ.๒๓๕๔ (ค.ศ.๑๘๑๑) ยังงอกงามสมบูรณ์ แต่ครั้งมาถึงคันทันนิ่งแฮมได้ตายลง จึงได้มีการปลูกใหม่

ต้นที่ ๔ เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทันนิ่งแฮม ได้มาพบในเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๐๕ (ค.ศ. ๑๘๖๒) ได้พบว่าอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมหนักจนเกือบจะยืนตายซาก จึงได้ปลูกไว้ในที่เดิม ในเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๑๙ (ค.ศ.๑๘๗๖) งอกงามมาจนถึงปัจจุบัน รวมอายุ ๑๔๑ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐- ๒๕๑๙)

๒. หลวงพ่อพระพุทธรเมตตา

พระพุทธรเมตตาเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย (ชนะมาร) หรือภูมิตัมผัส (แตะภาคพื้น) หันพระพักตร์ไปทางตะวันออก ประดิษฐานอยู่ภายในชั้นล่างของพระเจดีย์พุทธคยา ความสูง ๑ เมตร กับ ๖๔ เซนติเมตร หน้าตักกว้าง ๑ เมตรกับ ๔๗ เซนติเมตร ทำจากหินดำทั้งองค์ พ.ศ.๒๕๑๕ คณะกรรมการอนุญาตให้ชาวธิเบตปิดทองทั้งองค์จึงดูเหมือนเป็นพระใหม่ นักโบราณคดีกล่าวว่าสร้างในสมัยราชวงศ์ปาละ ราวพ.ศ.๑๓๐๐ เศษ พระพุทธรูปองค์นี้เดิมอยู่ในวังของมหันต์ ต่อมาจึงถูกย้ายมาประจำที่พระเจดีย์ตามแนะนำของคันทันนิ่งแฮม เมื่อเห็นพระพักตร์แล้วเป็นที่ชื่นใจแก่ผู้มากราบสักการบูชา ชาวไทยจึงนิยมเรียกว่า หลวงพ่อพุทธเมตตา เพราะมองดูพระพักตร์ดูเปี่ยมไปด้วยเมตตาจิตต่อพุทธบริษัท นับเป็นพระพุทธรูปองค์ที่สมบูรณ์ที่สุดที่ยังเหลืออยู่ในบริเวณพุทธคยา รอดพ้นจากการถูกทำลายหลายครั้ง ที่ฐานขององค์พระมีรูปพญาราชสีห์ กับช้างสารอยู่คนละฝั่ง ส่วนตรงกลางมีรูปแม่ธรณีทำท่าบีบมวยผม

ด้านหน้าตรงกลางพระพุทธรเมตตามีฐานของศิวลึงค์ปักอยู่ ทางการทำไม้เป็นกรอบ ๔ เหลี่ยมกันคนไปเหยียบ ศิวลึงค์นี้นำไปตั้งด้านหน้าพระพุทธรเมตตาตั้งแต่พ.ศ.๑๔๐๓ (ค.ศ.๘๖๐) ต่อมาพม่าส่งช่างมาบูรณะจึงรื้อออกในภายหลังเหลือแค่ฐาน

๓. พระแท่นวัชรอาสน์

พระแท่นวัชรอาสน์ (Vajrasana) แปลว่า ที่นั่งของบุรุษผู้มีใจเพชร ตั้งอยู่ติดกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทางทิศตะวันออกกว้าง ๑๔๓ เซนติเมตร ยาว ๒๓๘ เซนติเมตร ทำจากหินทรายแดง เป็นที่ประทับของพระมหาบุรุษเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในวันที่พระองค์ตรัสรู้คือวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ พระองค์รับหญ้ากุสะจากพราหมณ์ที่อาศัยอยู่ที่ตำบลอรุเวลาเสนาณิคมนี่ชื่อว่าโสถถิยะ เป็นหญ้ากุสะที่มีลักษณะคล้ายหญ้าคาปลูดกับพื้นธรรมดาแล้วนำผ้ามารองทับ ต่อมาพระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จธรรมยาตรามาที่นี่ ได้เห็นสถานที่ประทับนั่งจะสูญหายไป จึงโปรดให้สร้างด้วยหินทรายแดง กว้าง ๗ ฟุต ยาว ๔ ฟุต จากนั้นซ่อมแซมหลายครั้งในสมัยราชวงศ์คุปตะ เดิมที่อยู่ด้านในพระเจดีย์ ถูกย้ายมาประดิษฐานคราวที่บูรณะใหญ่สมัยท่านอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม ส่วนซุ้มทองเหลืองครอบนั้น ทำด้วยทองเหลืองสร้างถวายโดยอดีตประธานาธิบดีชาวศรีลังกานามว่า รณสิงเห เปรมทาส (Ransinhe Premadasa) ปัจจุบันไม่อนุญาตให้เข้าไปด้านใน เพราะมีรั้วกันไว้ เมื่อมีงานสำคัญจริงๆจึงจะอนุญาตให้เข้าสัมผัสถึงที่ได้

๔. ซากวิหารเก่า

ซากวิหารเก่านี้เรียกว่า ตาริทธิ (Taridih) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระเจดีย์ อยู่ข้างกับจามามัสยิดชาวมุสลิมซึ่งสร้างเสริมมาในภายหลังครอบพุทธสถานข้างล่าง จากการขุดค้นพ.ศ. ๒๕๔๒ พบซากวิหารขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐ หลายสมัยเช่น กุษาณะ คุปตะ และปาละเป็นต้น ตรงตามที่พระถังซำจั๋งกล่าวถึงว่ามีวิหารขนาดใหญ่รายรอบพระเจดีย์ พบโบราณวัตถุหลายอย่างจึงได้นำไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ

ด้านข้างเป็นที่ตั้งของมัสยิดชาวมุสลิมนามว่าจามามัสยิด ตั้งบนซากพุทธสถานโบราณเป็นที่สวดมนต์ชาวมุสลิม เป็นที่น่าเป็นห่วงว่า กลางเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๒ ในตอนกลางคืน มีชาวมุสลิมกลุ่มหนึ่งแอบไปสร้างฐานไว้กลางซากโบราณแห่งนี้ เมื่อถูกถามว่าทำอะไร พวกเขาบอกว่าทำแท่นบูชา จนปานนี้ยังไม่มีหน่วยงานไหนเข้าไปดูแล ที่ไหนก็ตามในอินเดีย ถ้าศาสนสถานทางอิสลามสร้างแล้ว แม้มีเพียงน้อยนิด รัฐบาลจะไปรื้อออกยกมาก ดังนั้นจึงน่าเป็นห่วงไม่น้อยว่าพุทธสถานที่นี่อาจจะกลายเป็นมัสยิดแห่งที่ ๒ หรือไม่

๕. สัตตมหาสถาน

ตั้งอยู่ใกล้พระเจดีย์ ๔ แห่ง และห่างออกไป ๓ แห่ง เป็นที่พระองค์เสวยวิมุตติสุขแห่งละ ๑ สัปดาห์ โดยไม่ได้เสวยพระกระยาหาร เป็นการทบทวนและเตรียมการก่อนจะเสด็จไปแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ต่อไป มี ๗ แห่งคือ ๑. ใต้ต้นโพธิ์ ปัจจุบันเป็นต้นที่ ๔ ปลุกโดยอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม ในปีพ.ศ. ๒๔๑๙ ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี มีกำแพงป้องกันไว้ ๒ ชั้น ไม่อนุญาตให้ไปไหว้ถึงโคนต้น เพื่อรักษาต้นไม้ให้อยู่นานที่สุด

๒. อนิมิสเจดีย์ ห่างจากต้นโพธิ์มาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเจดีย์ขาวทรงเตี้ยเท่ากับต้นโพธิ์สูงราว ๕๐ เมตร ตั้งอยู่บนเนินที่สูงกว่าเจดีย์พุทธคยา ทาด้วยสีขาวย ภายในบูชาพระโพธิสัตว์ตารา สร้างพ.ศ. ๒๔๓๒ สร้างเป็นอนุสรณ์ที่นี่ คือที่พระพุทธองค์ยืนประทับมองไปยังต้นโพธิ์โดยไม่กระพริบพระเนตรเลยเป็นเวลา ๗ วัน

๓. รัตนจกรมเจดีย์ เป็นหินทรายแดงแกะสลักทรงกลม โดยเป็นของเก่าวางอยู่ด้านล่าง ๑๑ ชั้น ส่วนของใหม่ ๑๙ ชั้น ของเดิมเชื่อกันว่าสร้างสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ส่วนของใหม่สร้างพ.ศ.

๒๕๐๐ (ค.ศ.๑๙๕๖) ฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษโดยรัฐบาลอินเดีย สร้างเป็นอนุสรณ์ว่าที่นี่ คือที่พระพุทธรองค์เสด็จเดินจงกรมเปลี่ยนพระอิริยาบถไปมา ถึง ๑ สัปดาห์

๔.รัตนขรเจดีย์ แปลว่าเจดีย์ที่เป็นเรือนยอดทำด้วยแก้ว ตั้งอยู่ทางเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นอาคารเล็กกว้างราว ๑๑ ฟุต ยาว ๑๔ ฟุต สูง ๒ เมตร ไม่มีหลังคา ทาด้วยสีชมพู มีพระพุทธรูปสมัยปาละสวยงามหลายองค์ ที่นี่เป็นที่พระพุทธรองค์เสด็จมาประทับโปรดเทวดาได้เข้าเฝ้า แสดงพระอภิธรรมอย่างละเอียด ๑ สัปดาห์

๕.อชปาลนิโครธ ตั้งอยู่ห่างจากต้นโพธิ์ไปทางทิศตะวันออกราว ๑ กิโลเมตรเศษ มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธรองค์หลายครั้ง คือก่อนตรัสรู้ พระองค์ได้มารับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาที่นี่ และตรัสรู้แล้วเสด็จมาที่นี่อีกครั้งทรงถูกมารอาราธนาให้ปรีนิพพานแต่ทรงปฏิเสธ ทรงรับคำอาราธนาของพระพรหมที่จะส่งสอนเวไนยสัตว์ ปัจจุบันมีวัดอินทคูสร้างครอบซากซึ่งเป็นวัดทางพุทธศาสนาเดิม ในระหว่างการขุดค้นได้พบสถูปขนาดเล็กแกะด้วยหินดำหลายองค์ พระพุทธรูปหินดำที่แตกหัก ต่อมา นำมาประดิษฐานไว้ให้คนบูชา พ.ศ.๒๕๒๕ มีพุทธบริษัทชาวพม่าได้เป็นเจ้าของสร้างพระพุทธรูปทำจากปูนปั้น ตอนที่นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสจำลองไว้

๖.สระมุจลินท์ ตั้งอยู่ห่างจากพุทธคยาราว ๒ กิโลเมตร ที่นี่เป็นที่พระองค์มาประทับใน สัปดาห์ที่ ๖ ในตอนนั้นเมฆใหญ่มีเชือกผูกมัดได้เกิดขึ้นทำให้ฝนกระหน่ำลงอย่างหนัก พระยานาคนามว่ามุจลินท์มีนามเหมือนชื่อสระได้แผ่พังพานด้วยขนด ๗ รอบปกป้องพระองค์จากฝน เมื่อฝนผ่านในวันที่ ๗ พระยานาคจึงคลายขนด แล้วแปลงร่างเป็นมาณพหนุ่มกราบนมัสการ พระองค์เปล่งอุทานว่า “ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้สิ้นโทษ ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เป็นอยู่ด้วยความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก” จากนั้นพระองค์ได้จากลา ไปอาศัยที่ใต้ต้นเกตุ หรือต้นราชายตนะ ปัจจุบันสถานที่จริงเป็นสระไม่ใหญ่นัก มีต้นตาลขนาดใหญ่หลายต้นเรียงราย อยู่ในสภาพที่สกปรกมาก จึงไม่น่าดู ที่นี่เคยมีซากสังฆารามเหลืออยู่ นักโบราณคดีได้พบพระพุทธรูปหินดำขนาดใหญ่ ต่อมาได้นำมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานพุทธคยา ทางกรมจึงมาสร้างสระมุจลินท์ที่เจดีย์พุทธคยา ทางด้านทิศใต้ มีพระพุทธรูปอยู่กลางสระ มีพระยานาค ๑ เศียรทำขนดปกป้องจากแดดและฝน สร้างโดยพุทธบริษัทชาวพม่า สระที่นี้ปัจจุบันเต็มไปด้วยปลาตุ๊กกัษที่นำมาเลี้ยง

๗.ราชายตนะ บางทีเรียกว่าต้นเกตุ อยู่ห่างจากพระเจดีย์ไปราว ๒ กิโลเมตรครึ่ง ไม่ไกลจากสระมุจลินท์เดิม เป็นที่พระองค์รับข้าวสัตตมุง สัตตูก่อนจากพ่อค้า ๒ คนคือ ตปุสสะ และภัลลิกะ จากอูกกาละชนบท พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมจนเป็นเหตุให้สมาทานศรัทธา ได้ถวายข้าว พระองค์กล่าวว่าจะไม่รับด้วยมือ ท้าวเทวราชทั้ง ๔ นำบาตรศิลา ๔ ใบมาถวาย จากนั้นทรงเสวยทั้งหมดแล้วให้พร พ่อค้าทั้งสองขอทิวาจนะ (แปลว่าวาจา ๒ อย่าง) คือถึงพระพุทธ พระธรรม (พระสงฆ์ยังไม่เกิด) เป็นที่พึ่ง นับเป็นอาหารมื้อแรกนับแต่ตรัสรู้มา พระพุทธรองค์จึงประทานเส้นพระเกศาให้นำไปบูชา ราชายตนะนี้ถูกจำลองมาไว้ที่ทิศใต้ของพระเจดีย์พุทธคยา สถานที่จริงมีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง และวัดอินทคูสร้างไว้ข้างๆ นอกนั้นไม่เหลือโบราณวัตถุใดๆ ตำนานเรื่องตปุสสะและ ภัลลิกะนี้ชาวมอญและพม่าถือเป็นจริงเป็นจังว่าเป็นชาวมอญ เมื่อรับเส้นพระเกศาแล้วนำไปสร้างเป็นเจดีย์บูชาคือ พระธาตุชะเวดากอง ในพม่า ในหลักฐานของพระถังซำจั๋งกล่าวว่าที่เมืองพัลย์ ในอัฟกานิสถานภาคเหนือ เป็นเมืองราชคฤห์น้อย เพราะมีพุทธสถานมากมายที่สำคัญมีพระสถูปที่ตปุสสะและภัลลิกะได้มาสร้างถวายด้วย เรื่องของสถานที่จริงของสถูปที่ตปุสสะและภัลลิกะสร้างอยู่ที่ใดกันแน่จึงจะได้ศึกษาต่อไป

๘. พิพิธภัณฑ์พุทธคยา

พิพิธภัณฑ์พุทธคยา (Buddhagaya Museum) ตั้งอยู่ใกล้ทางเลี้ยว ด้านขวาเลยวัดบังคลาเทศไปเล็กน้อย ก่อนที่จะถึงพระเจดีย์พุทธคยา เป็นอาคารชั้นเดียว สร้างพ.ศ. ๒๔๙๙ (ค.ศ. ๑๙๕๖) เพื่อฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ทำพิธีเปิดโดยองค์ดาไล ลามะ เพื่อเก็บรวบรวมโบราณวัตถุมากมาย ที่สำคัญคือ เสาหินทรายแดงรายรอบพระเจดีย์สร้างสมัยราชวงศ์เมารยะ ศุงคะ และสมัยพระเจ้าปุณณะวรมัน มีจารึกที่เสาหลายต้นเป็นอักษรพราหมี ระบุนามผู้บริจาค นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปปางต่างๆ ส่วนใหญ่ทำจากหินดำในราชวงศ์ปาละทั้งสิ้น ค่าเข้าชม ๕ รูปีทั้งชาวอินเดียและต่างชาติ เปิดตั้งแต่ ๑๐.๐๐.น. ถึง ๑๗.๐๐ น. หยุดวันศุกร์และวันสำคัญทางราชการ

๙. เสาอโศก

เสาอโศก (Ashokan Pillar) ที่พุทธคยา สร้างโดยพระเจ้าอโศกมหาราช ตั้งอยู่ทางทิศใต้พระเจดีย์พุทธคยา และอยู่ทางไปสระมุจลินท์จำลอง เป็นเสาที่สร้างด้วยหินทรายแดง ความสูง ๑๖ ฟุต เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓ ฟุต ยอดเสาไม่ปรากฏสัตว์ชนิดใด แต่จดหมายเหตุพระถังซำจั๋งกล่าวว่า เป็นช้างบนยอดเสา แม้ในภาพแกะสลักที่การหุดมีภาพเสาอโศกบนยอดเสาเป็นช้างตัวเดียวเช่นกัน หลักฐานของทางการกล่าวว่า เสานี้เดิมพบที่สถูปบ้านนางสุชาดา นำมายังเมืองคยาในปีพ.ศ. ๒๓๓๒ (ค.ศ. ๑๗๘๙) โดยนายอำเภอกคยา จากนั้นจึงนำกลับมาที่พุทธคยา ส่วนหัวของเสาไม่ปรากฏและไม่มีจารึก ชาวฮินดูมักจะทำพิธีขำบิณฑูทิศให้ญาติผู้วายชนม์ที่นี่ หลายความเชื่อโดยพยายามโยนเหรียญไปให้ค้างบนยอด แต่ไม่ค่อยสำเร็จ ปัจจุบันเจ้าหน้าที่จึงเอาปูนไปโบกข้างบนไว้เป็นกรวยแหลมเพื่อไม่ให้เหรียญค้างได้

๑๐. บ้านสุชาดา

บ้านนางสุชาดา (Sujata Stupa) ตั้งอยู่หมู่บ้านกรอร์ (Bakraur Village) ในอดีตเรียกว่าอูรูเวลาเสนา นิคม อยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับพระเจดีย์พุทธคยา นางสุชาดาเป็นลูกสาวนายบ้านอูรูเวลาเสนา นิคม ตั้งความปรารถนาไว้ ๒ อย่างคือ ๑. แต่งงานขอให้ได้ชายมีศักดิ์เท่ากัน ๒. ขอให้ได้ลูกคนแรกเป็นชาย เมื่อสมหวังจึงมาทำบวงสรวงพลีกรรมแก่เทวดา สั่งให้ปุณณา สาวใช้ไปทำความสะอาดต้นไทรเห็นพระพุทธรองค์ จึงได้ถวายข้าวมธุปายาส พระองค์ขึ้นเป็นก้อน ๔๙ ก้อนแล้วเสวยทั้งหมด นำถาดทองคำมาลอยที่เนรัญชรา พระเจ้าอโศกได้จารึกแสวงบุญโดยการนำของพระอุปคุตต์จึงสร้างมหาสถูปเพื่อเป็นอนุสรณ์ให้นาง พระเจ้าเทวปาละบูรณะเพิ่มเติมจนใหญ่โต พ.ศ. ๒๔๐๓ นายพลอเล็กซานเดอร์ ค้านิงแฮม บูรณะชุดแต่งพบจารึกนี้เขียนว่า “*เทวปาละ ราชสยะ สุชาดาคฤหะ*” แปลว่า “*บ้านนางสุชาดาที่พระราชานามว่า เทวปาละได้สร้าง*” จากนั้นได้พบเสาอโศก ส่วนยอดหายไปสันนิษฐานว่าเป็นรูปช้าง จากนั้นได้พบพระพุทธรูปหินดำปัจจุบันเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ สมัยพระถังซำจั๋งเดินทางมาที่นี่ได้กล่าวว่าที่นี่เรียกว่า *คันธหัสติสถูป* เพราะสร้างเป็นอนุสรณ์พระโพธิสัตว์เกิดเป็นช้างป่าเลี้ยงมารดาที่แก่ชรา ต่อมาพ.ศ. ๒๕๔๖ (ค.ศ. ๒๐๐๓) กรมโบราณคดีได้เข้ามาบูรณะจนครบเต็มองค์อีกครั้ง แต่ยังคงต้นโพธิ์ไว้ตรงกลางสถูปเหมือนเดิม สถูปปัจจุบันสูงราว ๑๑ เมตรเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕๖ เมตร

๑๑. ขปาละนิโคร ที่ถวายข้าวมธุปายาส

ไม่ไกลจากบ้านนางสุชาดา ข้ามทุ่งนาทางทิศตะวันออกราว ๓๐๐ เมตร จะมีเนินดิน มีวัดหายอดสีขาวตั้งอยู่ ที่นี่คือที่สันนิษฐานว่า เดิมเป็นขอขปาละนิโคร หรือต้นไทรที่หมู่เด็กเลี้ยงแพะชอบมาอาศัย นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสต่อพระมหาบุรุษที่นี่ หลังจากทรงตรัสรู้แล้วเสด็จกลับมาที่นี่

อีกในสัปดาห์ที่ ๕ โดยเป้าหมายไม่ปรารถนาจะแสดงธรรม จนทำมหาพรหมจำต้องมาอาราธนา ทรงพิจารณามนุษย์เหมือนดอกบัวสีเหล่านี้ เมื่อหลังพุทธกาลไปแล้วที่นี้กลายเป็นสังฆาราม มีพระสงฆ์จำพรรษาตามที่พระถังซำจั๋งมาเยือน เมื่อพุทธศาสนาได้เสื่อมไป ปราศจากการดูแลจากชาวพุทธ ชาวฮินดูจึงมาสร้างวัดชื่อว่า ศิวมันตร์ครอบบนเนินดิน นอกนั้นยังมีบ่อน้ำขนาดใหญ่ที่น้ำซึมเต็มบ่อตลอดปี คาดว่าคงจะขุดมานานไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ ปี จากการขุดค้นยังพบหลักฐานทางพุทธศาสนาเช่น สถูปขนาดเล็ก มีพระพุทธรูปขนาดเล็กแกะไว้รายรอบ เป็นหินดำสมัยปาละ เป็นต้น ต่อมาพ.ศ. ๒๔๓๒ ชาวพม่านามว่า อุซันเกรอ ได้มาสร้างรูปปั้นพระมหาบุรุษรับข้าวมธุปายาสไว้เป็นอนุสรณ์ แต่ปูชารี (พราหมณ์ที่ดูแลสถานที่) มักขอบริจาคกับคนไปให้เสมอ

๑๒. คยาสีสะ

ภูเขาคยาสีสะ (Gayasisa) ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองคยามาทางทิศใต้ ๔ กิโลเมตร และห่างจากพุทธคยา ๑๐ กิโลเมตร ใกล้ค่ายทหาร ชาวฮินดูเรียกว่า **พรหมโยนี** (Brahmayoni) เพราะถือว่าเป็นกำเนิดของพระพรหม ผู้ที่จะเป็นพราหมณ์ที่สมบูรณ์ต้องมาทำพิธีมอบสายพราหมณ์ที่นี่ ความเชื่อนี้เพิ่งแต่งเติมขึ้นในภายหลัง คำว่าคยา เป็นชื่อโบราณ แม่น้ำองคนเล็กของอูรูเวละ กัสสปะก็มีนามว่าคยา กัสสปะเช่นกัน ชาวฮินดู กล่าวว่ามาจากคำว่า คยาสุระ เป็นชื่ออสูรที่สร้างความเดือดร้อนให้ผู้คน แล้วพระวิษณุมาตัดหัวแล้วโยนไป จึงมีชื่ออย่างนี้ ส่วนสีสะ หมายถึง หัว พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า คำว่า คยาสีสะ มาจากคำว่า คชสีสะ หมายถึงหัวช้าง เพราะสันฐานของภูเขาคลายหัวช้าง ภูเขานี้สูง ๒๔๐ เมตร

ในอดีต สถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่แสดงธรรมชื่อ **อาทิตตปริยายสูตร**ต่อพระภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนำโดยพระอูรูเวละกัสสปะ จนบรรลุพระอรหันต์ที่นี้ ต่อมาพระเทวทัตต์ได้นำพระบวชใหม่ ๕๐๐ รูปแยกตัวออกจากคณะสงฆ์มาตั้งสำนักที่นี้ แต่ภายหลังพระพุทธองค์โปรดให้พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรไปในม่น้ำจนพระใหม่ทั้งหมดกลับมาเหมือนเดิม พระเทวทัตต์เห็นพระภิกษุบิรวารไปหมดถึงกับกระอักเลือด พระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จมาที่นี้พ.ศ. ๒๔๓ ได้สร้างสถูปขนาดใหญ่ไว้ พระถังซำจั๋งมาที่นี้พ.ศ. ๑๑๗๔ ได้พบสถูปที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างไว้ ท่านกล่าวว่า^{๒๗} “บนยอดดอยมีสถูปศิลาองค์หนึ่ง สูงกว่า ๑๐๐ ฉืบ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างไว้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ มักเปล่งรัศมีพวยพุ่งอยู่เสมอ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงรัตนเมฆามหายานสูตรที่นี้ เบื้องทิศตะวันออกของภูเขาคยามีสถูปองค์หนึ่ง เป็นตำบลถิ่นกำเนิดของคยาภคคยาปะ ทางด้านทิศใต้มีสถูป ๒ องค์เป็นที่ที่ภคคยาปะและคยาภคคยาปะทำพิธีบูชาพระอัครี”

ปัจจุบันชาวฮินดูสร้างวัดฮินดูอยู่ข้างบน สร้างโดยพระราชินีอหิลยาไบ โฮลการ์ (Ahilyabai Holkar) พระมเหสีของพระเจ้าสมุทรคุปตะ แห่งเมืองอินดอร์ (Indore) ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ (ค.ศ. ๑๗๘๕) ต่อมาชาวฮินดูได้สร้างทางขึ้นด้วยปูนซิเมนต์ ราว ๔๗๐ ขั้น เพื่อไปยังวัดที่สร้างขึ้น มีภาพพระพุทธรองค์ถวายความเคารพพระพิฆเนศด้วย เป็นภาพสะท้อนใจไม่น้อย

๑๓. ทิวเขาดงคสิรี

^{๒๗} ชิว ซูหลุน. ถังซำจั๋ง. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัท มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒๗.

ภูเขาตงคสิริ (Dongasiri) เพี้ยนมาจากคำว่า **ทุนเคศวารี** (Dungasvari) พระถังซัมจั๋ง เรียกว่า ปราศโพธิคีรี (Prakbodhigiri) ตั้งอยู่ห่างจากพุทธคยาไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว ๑๐ กิโลเมตร โดยทางตรง และ ๑๗ กิโลเมตรโดยทางอ้อมตามถนน โดยมุ่งหน้าไปตามเส้นทางไปยังเมืองราชคฤห์เมื่อเลยสะพานข้ามแม่น้ำพินกุไปราว ๕๐๐ เมตรก่อนถึงเมืองมานปุรี เลี้ยวขวาไปตามทางที่ขรุขระ ตั้งอยู่บนเทือกเขาขนาดย่อม ยาวหลายกิโลเมตร มีถ้ำขนาดเล็กพออาศัยได้ราว ๑๐ คน เป็นสถานที่บำเพ็ญทุกกิริยาของพระโพธิสัตว์ เมื่อพระถังซัมจั๋งมาเยือนที่นี่ได้เห็นพระพุทธรูปในถ้ำด้วย ด้านหน้าถ้ำชาวพุทธธิเบตไปสร้างวัดครอบไว้ พ.ศ.๒๕๔๒ หลวงพ่อพระครูพุทธบาท เจ้าอาวาสนำพาพุทธบริษัทไปสร้างพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกกิริยาที่สูง ๔ ฟุต แต่ต่อมาชาวฮินดูได้นำรูปปั้นเทพเจ้าไปติดตั้งด้านในด้วย เมื่อชาวพุทธไปกราบไหว้ สาธุ นักบวชชาวฮินดูจะขอเรียไรด้วย สร้างความรำคาญไม่น้อย บณอดภูเขามิชากสถูปโบราณหลายแห่งเรียงรายตามยอดเขา

ส่วนข้างล่างเชิงเขาเป็นที่ตั้งของสุชาตาคาเดมี (Sujata Academy) ก่อตั้งในปีพ.ศ. ๒๕๓๗ (ค.ศ.๑๙๙๔) โดยพระเกาหลีนามว่าพมยูน ซุนิม (Pomnyun Sunim) ในนามสมาคมร่วมด้วยช่วยกัน (Joint Together Society) เป็นโรงพยาบาลและสถานสงเคราะห์คนอนาถา ผลงานของท่านมีอยู่หลายประเทศจึงได้รับรางวัลแม็กไซไซในปีพ.ศ.๒๕๓๔

๑๔. วัดมัทนัง

วัดของมัทนัง (Mahant Math) บางคนเรียกว่าวังมัทนัง เพราะคูใหญ่โต เป็นวัดของมัทนังซึ่งสืบทอดตั้งแต่มัทนังคนแรกนามว่า โฆเสน ชามันที คีรี ปัจจุบันเป็นมัทนังคนที่ ๑๖ อาศัยอยู่เป็นตึกสีขาว ๒ ชั้นก่อด้วยอิฐฉาบด้วยปูน ติดแม่น้ำเนรัญชรา สร้างเป็นสี่เหลี่ยมดินเชื่อมถึงกัน เดิมที่มัทนังมีอำนาจมาก มีทรัพย์สินมาก มีที่ดินมหาศาล ทรายทุกเม็ดในแม่น้ำเนรัญชราก็เป็นของมัทนังเช่นกัน เวลาไปไหนมักจะมีขบวนช้างนำหน้าเป็นขบวนขนาดใหญ่ ในยุคที่รุ่งเรืองนี้มีช้างมากกว่า ๑๐๐ เชือก แต่มัทนังปัจจุบันเสื่อมถอยลง ในช่วงที่รุ่งเรืองได้นำโบราณวัตถุทางพุทธศาสนา เช่น พุทธรูปหินดำสมัยปาละจำนวนมาก รูปปั้นพระโพธิสัตว์หลายองค์ ที่นับได้มี ๑๓ องค์ รวมทั้งรอยพุทธบาทและพระโพธิสัตว์อีกด้วย แต่คนไทยมักเอาแผ่นทองไปแกะจนทำให้พระพุทธรูปโบราณเปลี่ยนรูปโฉมไป นับเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง นอกนั้นยังนำพระพุทธรูปมาปักไว้ที่ซุ้มประตูใหญ่ ๒ ข้างเหมือนยามเฝ้า ด้านในสวนยังมีแผ่นหินอ่อนจารึกของพระเจ้ามิงตง กษัตริย์พม่าที่มาบูรณะพุทธคยาด้วย

๑๕. พิพิธภัณฑ์โบราณคดี

พิพิธภัณฑ์โบราณคดีพุทธคยา (Archaeological Museum) ตั้งอยู่ใกล้กับวัดบังคลาเทศ ติดกับชัยประภาศอุทยาน สร้างพ.ศ.๒๔๙๙ (ค.ศ.๑๙๕๖) เป็นที่เก็บรวบรวมโบราณวัตถุที่ขุดได้ที่พุทธคยา และบ้านนางสุชาดา มีโบราณวัตถุที่สำคัญคือ กำแพงเสาหินทรายแดงสมัยคุงคะที่สร้างล้อมรอบพระเจดีย์พุทธคยา นอกนั้นยังมีพระพุทธรูปหินดำหลากหลายปางแต่เกือบทั้งหมดเป็นสมัยปาละ มีทั้งที่สมบูรณ์และแตกหักมากมาย ราคาเข้าชมต่างชาติและชาวอินเดีย ๑๐ รูปีเท่านั้น เปิดทุกวัน ยกเว้นวันศุกร์ และวันนักขัตฤกษ์ เวลาเปิดคือตั้งแต่ ๑๐.๐๐ น.จนถึง ๑๗.๐๐ น.

๓.๓.๓. สารนาถ

สารนาถ ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๒๕.๓๗๗๔๕๕,๘๓.๐๒๕๔๖๙ เป็นชื่อปัจจุบัน (Sarnath) มาจากคำว่า สารังคนาถ แปลว่าที่พึ่งของกวาง เพราะในอดีตที่ผ่านมาเป็นพื้นที่ห้ามล่า เรียกว่าอภัยทาน

สมัยพุทธกาลเรียกว่า ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ห่างจากพุทธคยามาทางตะวันตก ๒๖๕ กิโลเมตร ห่างจากเมืองพาราณสี ๖ กิโลเมตร^{๒๘}

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขผ่านไป ๗ สัปดาห์แล้วทรงพิจารณาเห็นว่าลูกศิษย์ทั้ง ๕ คือปัญจวัคคีย์ อันประกอบไปด้วยโกณฑัญญะ (สันสกฤตเป็นเกาทัณฑ์) วัปปะ ภิกขิยะ (สันสกฤตเป็นภักขิยะ) มหานามะ และอัสสชิ (สันสกฤตเป็นอัสชิต) เป็นผู้ผูกพันทั้งในอดีตและปัจจุบัน ในอดีตคือ โกณฑัญญะได้เคยเกิดทันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตองค์หนึ่ง ได้ขอพรเพื่อมาเกิดเป็นสาวกคนแรกของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง พระพุทธองค์ประทานพรและพยากรณ์ว่าได้เป็นสาวกองค์แรกแน่นอนผูกพันในปัจจุบันคือ ทั้ง ๕ ท่านเคยปรนนิบัติรับใช้มาก่อนถึง ๖ ปีจึงระลึกถึงเหตุผล ๒ ข้อนี้ได้เดินทางมายังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใช้เวลาถึง ๑๐ วันทรงเดินทางมาถึงก็ใกล้เข้าพรรษาพอดี เมื่อเข้าใกล้ ปัญจวัคคีย์ต่างตั้งกติกากันเพื่อจะไม่ต้อนรับด้วยความไม่พอใจที่พระองค์ทรงละความเพียรเสีย สู้อุตสาห์ออกบวชเพื่อมาปรนนิบัติรับใช้ แต่ก็ต้องผิหวายอย่างรุนแรงเมื่อเห็นพระองค์เสวยพระกระยาหารจึงหนีมา แม้พระองค์จะบอกว่าทรงได้บรรลุแล้วหาได้เชื่อไม่ จนพระองค์เตือนด้วยพระดำรัสว่า คำๆ นี้ได้เคยพูดมาก่อนไหม ปัญจวัคคีย์จึงยอมฟัง พระองค์จึงได้ตรัสพระธรรมกถุ์แรกนามว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อคลายทิฏฐิและให้เห็นถูกต้องเมื่อทรงแสดงธรรมจบ โกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม จึงขอการบวช พระองค์ได้ให้ท่านโกณฑัญญะบวชก่อนด้วยพุทธดำรัสว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเกิดจากนั้นนักบวชรูปอื่นๆ จึงขอบวชตาม พระองค์จึงได้แสดงธรรมกถุ์ที่ ๒ นามว่า อนัตตลักขณสูตร ด้วยธรรมะกถุ์นั้นทำให้ปัญจวัคคีย์หมดกิเลสบรรลุพระอรหันต์ทั้งหมด^{๒๙}

ต่อมาบุตรเศรษฐีนามว่า ยสะ ได้หนีจากบ้านด้วยความเบื่อหน่าย พร้อมบ่นเพ้อว่าที่นี่ขัดข้องหนอ ที่นี่วุ่นวายหนอมาถึงป่าอันร่มรื่นที่พระพุทธองค์ประทับ ทรงรับประกันว่าที่นี่ไม่วุ่นวายที่นี่ไม่ขัดข้อง จงนั่งฟัง เราจะชี้ทางไม่วุ่นวายให้ทราบ พระองค์จึงได้แสดงอนุพุทธพิกษาให้บุตรเศรษฐีฟัง ทำให้เขาได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุโสดาบัน เมื่อบิดาไม่เห็นบุตรชายจึงตามหาจนพบที่พระพุทธองค์นั่งอยู่จึงนั่งฟังทั้งพ่อทั้งลูก เมื่อเทศน์จบลูกชายบรรลุอรหันต์ ส่วนพ่อบรรลุโสดาบัน แล้วปฏิญาณตนเป็นอุบาสกคนแรก ต่อมาทรงโปรดमारดาเยสคือสุชาดา และภรรยาของยสะจนได้ดวงตาเห็นธรรมเพื่อนอีก ๕๐ คนมีวิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติก็ตามบวชด้วย ออกพรรษาแล้วพระองค์จึงได้พระสาวก ๖๐ องค์พอดี พร้อมกับส่งพระสงฆ์ไปประกาศศาสนาในทิศทั้ง ๘ ส่วนพระองค์เองกลับสู่อรุเวลาเสนาณิคม เพื่อมุ่งไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องที่สร้างอาศรมอยู่ไม่ไกลจากที่ตรัสรู้ของพระองค์ ระหว่างทางได้ทรงโปรดภิกษุวัคคีย์กุมาร ๓๐ องค์จนบรรลุอรหันต์ทั้งหมดแล้วอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ต่อมา

พ.ศ.๑๑๗๔ พระถังซำจั๋งเดินทางมาถึงสารนาถได้บันทึกไว้ว่า “จากแม่น้ำคงคาเมืองพาราณสี บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว ๑๐ ลี้ ถึงอารามมฤคทายวัน ภายในอารามแบ่งเป็น ๘ ส่วน มีกำแพงติดต่อกันเป็นแนวเดียว หอสูงสร้างเป็นชั้นๆ แบบแปลนเลิศหรูโอฬาร มีภิกษุจำพรรษา ๑,๕๐๐ องค์ ศึกษาฝ่ายสัมมิตะของฝ่ายหินยาน ภายในกำแพงมีวิหารสูง ๒๐๐ ฉื่อยะยอดวิหารเป็นรูปอามระ (มะขามป้อม) ทำจากทองคำ ฐานบันไดเป็นศิลา มีช่องเก็บพระพุทธรูป ก่อ

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๗/๒๓๔/๓๗๕.

^{๒๙} Shanti Swaroop Bauddh. Sarnath, The Great Holy place of Buddhists. (New Delhi: Gautam Offset, 2007), P. 87.

ด้วยอิฐเป็นชั้นๆ ภายในวิหารมีพระพุทธรูปจำหลักด้วยแก้วกาจ ขนาดเท่าองค์พระตถาคต ในปางแสดงธรรมจักร ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้มีสถูปศิลาองค์หนึ่งพระเจ้าอโศกสร้างไว้ ฐานสถูปมีเขี้ยวรูศ แล้ว สูง ๑๐๐ เฉื่อยะ ข้างหน้ามีเสาศิลา สูงประมาณ ๗๐ เฉื่อยะ ที่นี่เป็นที่แห่งแรกที่พระตถาคตเจ้าแสดงพระธรรมจักร”^{๓๐} ครั้นถึงพ.ศ.๑๗๐๐ เป็นต้นมาพุทธศาสนาได้ถูกทำลายลงด้วยกองทัพของทหารมุสลิมเติร์ก โบราณสถานจึงถูกทิ้งร้าง จนท่านเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮมสำรวจตามรอยพระถึงซัมจิ้งจิ้ง ได้พบโบราณสถานเหล่านี้

แหล่งโบราณคดีของสารนาถ

๑. รัมเมกขสถูป

คำว่า รัมเมกขสถูป แปลว่า สถูปที่เห็นธรรม เป็นสถูปทรงกลม ภายในก่อด้วยอิฐแดง ภายนอกแกะด้วยหินทรายแดงมีลวดลายประดับ ความสูงปัจจุบัน ๓๓ เมตรเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๘ เมตร วดวงรอบ ๖๗ เมตร เริ่มสร้างโดยพระเจ้าอโศกเพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้มาโปรดปัญจวัคคีย์ที่นี่ หลังตรัสรู้แล้ว พ.ศ.๑๖๐๐ สมัยราชวงศ์ปาละมีพ่อค้านามว่า วสันตปาละ สติรปาละซ่อมแซมสถูปให้สมบูรณ์ พ.ศ.๒๔๔๓ นายพลอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮมได้ขุดแต่งสถูปแล้ว บูรณะจนสมบูรณ์

๒. รัมมราชิกสถูป

คำว่า ธรรมราชิกสถูป แปลว่าสถูปของพระราชาผู้ทรงธรรม อันหมายถึงพระเจ้าอโศกมหาราช ในอดีตมีความสูง ๖๐ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๐ เมตร สร้างโดยพระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้าอโศกได้สร้างนามเดียวกันนี้ ๒ แห่งคือ ๑.ที่สารนาถ เมืองพาราณสี ๒.ที่เมืองตักกสิลา ประเทศปากีสถาน สถูปนี้ตั้งตระหง่านมายาวนาน จนถึงพ.ศ.๒๓๓๖ ซัดต ซิงห์ อำมาตย์แห่งราชาเจตสิงห์ (Jet Singh) กษัตริย์เมืองพาราณสี โปรดให้รื้อสถูปแล้วนำเอาอิฐมาทำพระราชวังที่ฝั่งคงคา จนเห็นผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ด้วยความหวังดีจึงให้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุไปลอยที่แม่น้ำคงคา ส่วนผอบนำไปเก็บไว้ที่พระราชวัง ต่อมานายเจมส์ ปรีนเซฟ นักโบราณคดีชาวอังกฤษได้มาพบจึงขอ นำไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานอินเดีย เมืองกัลกัตตา

๓. มุลคันธกุฎี

คำว่ามุลคันธกุฎี แปลว่ากุฎีที่มีกลิ่นหอม อันเป็นของเดิม ตั้งอยู่ในซากโบราณสถานของสารนาถ ก่อด้วยอิฐแดง สร้างหลายยุคสมัย ขณะที่ขุดค้นพบพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ที่นี่เป็นที่ประทับจำพรรษาแรกของพระพุทธองค์ ปัจจุบัน สูง ๑๐ เมตร ผนังก่อด้วยอิฐหนาถึง ๒ เมตร ในยุคที่พระถึงซัมจิ้งมาถึงกล่าวว่ามีสูงถึง ๖๐ เมตร

๔. เสาหินพระเจ้าอโศก

ตั้งอยู่ด้านหน้ามุลคันธกุฎี ยอดเสาเป็นสิงห์ ๔ หัว หันหน้าชนกัน สูงราว ๑ เมตร เป็นสัญลักษณ์ของอินเดียโดยศรียาหาลา เนห์รู อดีตนายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดีย มีจารึกเขียนว่า “สมเด็จพระปิยทัสสี ผู้เป็นที่รักของทวยเทพ ได้มีโองการให้ประกาศแก่อำมาตย์ทั้งหลายในกรุงปาฏลีบุตร และกรุงอื่นๆ ข้าได้ทำให้สงฆ์มีความสมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว บุคคลใดจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตามไม่อาจจะทำลายสงฆ์ได้ หากบุคคลใด เป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม

^{๓๐} ชิว ชูหลุน. ถึงซำจิ้ง. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

ทำลายสงฆ์ บุคคลนั้นจะต้องถูกบังคับให้hungหมผ้าขาว และให้ไปอยู่ในสถานที่ไม่ใช่วัด” โบราณวัตถุชิ้นนี้จึงกลายมาเป็นสัญลักษณ์ของอินเดียในปัจจุบัน

๕. เจาซันทีสตูป

สตูปแห่งนี้เรียกว่าเจาซันทีสตูป แปลว่าสตูปมี ๔ เหลี่ยม (จตุรซันทีสตูป) ก่อด้วยอิฐแดง สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อเป็นอนุสรณ์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้มาพบปัญจวัคคีย์ที่นี้แล้วนำไปแสดงธรรมที่ธัมเมกขสตูป เจาซันทีสตูปกว้างยาวเท่ากันคือ ๒๘ เมตร สูง ๑๗ เมตร บนยอดเป็นของใหม่เป็นศิลปะมุสลิมโมกุล โดยพระเจ้าอับบาสได้มาสร้างโดมครอบเพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าพระเจ้าหุมาเยน พระบิดาได้เคยมาพำนักที่นี้ ในการขุดค้นได้พบสิ่งมีค่าเป็นจำนวนมาก

๖. พิพิธภัณฑ

สร้างพ.ศ.๒๔๔๗ (ค.ศ.๑๙๐๔) โดยเซอร์จอห์น มาร์แชล (John Marshall) เป็นรูปตัวยู มีชั้นเดียว ผนังด้วยหินทรายแดง เป็นที่เก็บโบราณวัตถุที่ขุดได้ที่สารนาถ และที่อื่นๆ แบ่ง ๒ ส่วน ด้านซ้ายเป็นที่เก็บโบราณวัตถุทางพุทธศาสนาที่ขุดได้ที่สารนาถ ด้านขวาของตัวตึกเป็นที่เก็บรวบรวมโบราณวัตถุทางศาสนาฮินดู ภายในพิพิธภัณฑมีโบราณวัตถุสิ่งสำคัญคือ ๑.ยอดเสาพระเจ้าอโศก สูง ๑ เมตร ทำจากหินดำ แกะเป็นงาไม้ประดับด้วยพระเจ้าอโศกมหาราช ๒.พระพุทธรูปปางแสดงพระธรรมเทศนา ทำจากหินทรายแดงสูงราว ๑ เมตร สร้างพ.ศ.๘๐๐ เศษ เป็นพุทธศิลป์สมัยคุปตะที่งดงามยิ่ง ๓.จารึกพระนางกุมารเทวี ผู้บูรณะวัดมฤคทายวันที่ถูกทำลายไป แกะด้วยหินทรายแดง เขียนด้วยภาษาสันสกฤต

๓.๓.๔. นครกุสินารา

กุสินารา (Kusinara) ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๒๖.๗๔๑๙๙๓,๘๓.๘๙๒๐๑๘ เป็นคำที่เรียกตามภาษาบาลี ส่วนสันสกฤต เรียกว่า กุสินคร (Kushinagar) อยู่ห่างจากเมืองโคร์กขปุร์ ๕๕ กิโลเมตรทางทิศใต้ ของรัฐอุตตรประเทศ ในสมัยพุทธกาลปกครองโดยเจ้ามัลละกษัตริย์มีปุกกุสะ มัลลบุตร เป็นประธานในการปกครอง โดยมีคณะบริหารอีกชุดหนึ่งทำหน้าที่กลั่นกรองพิจารณาเรื่องต่างๆ ปัจจุบันเป็นเมืองเล็กๆขึ้นกับอำเภอกาเซีย ต่อมาเมื่อกุสินาราเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวมากทางการจึงเปลี่ยนจากกาเซียมาเป็นอำเภอกุสินารา

กุสินาราเป็นเมืองที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในสมัยพุทธกาล เพราะเป็นเมืองที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลือกที่จะเสด็จมาปรินิพพานในพรรษาที่ ๘๐ แม้พระอานนท์จะทัดทานว่าเมืองนี้เป็นบ้านเล็กเมืองน้อย บ้านป่าเมืองเถื่อน ไม่ควรที่จะเสด็จมาปรินิพพานที่นี้ เพราะพระราชและประชาชนแห่งเมืองนี้ไม่มีประสบการณ์ในการจัดงานใหญ่มาก่อน ย่อมจะไม่สมพระเกียรติ แต่พระพุทธองค์ได้ทรงปฏิเสธว่า แม้เมืองนี้จะเล็กก็จริง แต่ในสมัยก่อนหน้านั้น เคยเป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่มาก่อน เมืองนี้เรียกว่ากุสวัตติ และพระองค์เองเป็นกษัตริย์ที่เมืองนี้ เรียกว่าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ อาณาจักรกว้างใหญ่ บ้านเมืองเจริญก้าวหน้า พระองค์เองได้มาเสียชีวิตที่นี้ถึง ๖ ชาติ โดยชาตินี้จะเป็นชาติที่ ๗ เป็นชาติสุดท้าย วาระสุดท้ายของพระองค์เดินทางมาจากเวสาลีผ่านบ้านนายจุนทะ นายช่างทองเมืองปาวา เขาได้ถวายสุกรมัททวะจนทำให้พระองค์ลงพระโลหิตจนเกือบปรินิพพาน แต่ได้แจ้งพระทัยเดินทางต่อจนถึงสาละวันทยานในตอนค่ำ จากนั้นได้โปรดสุภทัชนักบวชนอกศาสนาผู้เข้ามาเฝ้าพระองค์ได้ตรัสอาสาสภิวาจาว่า “หนท ทานิ ภิกขเว อามนตยามิ โว วย ธมมาสงฆารอ อูปปมาเทน สมปาเทถาติ” แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนท่านทั้งหลายว่า สังฆารมีความเสื่อมไปเป็น

ธรรมดา ขอเธอทั้งหลายจงความไม่ถึงพร้อมด้วยประมาทให้สมบุรณ์เกิด^{๓๑} เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว กุสินาราจึงเป็น ๑ ใน ๔ สังเวชนียสถานที่ชาวพุทธมากราบสักการบูชากัน

พ.ศ.๑๑๗๔ พระถังซำจั๋งเดินทางมาถึงนครกุสินารา ได้บันทึกไว้ว่า “เป็นสถานที่ที่தாகตเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน มีวิหารใหญ่ก่อด้วยอิฐ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรินิพพาน พระเศียรหันไปทางเหนือ ข้างๆมีสถูป พระเจ้าอโศกทรงสร้างไว้ ฐานสถูปแม้จะพังไปแล้วแต่ก็สูงถึง ๒๐๐ เฉื่อยะ ข้างหน้าสถูปมีเสาศิลาจารึกเรื่องราวการเสด็จปรินิพพานไว้ แม้จะบันทึกด้วยอักษรแต่หาได้แจ่มวันเดือนปีไม่”^{๓๒} สิ่งที่ท่านเห็นในวันนั้น ยังปรากฏมาถึงปัจจุบันนี้ แต่เสอโศกที่จารึกเรื่องราวปรินิพพานนั้นได้สูญหายไป

แหล่งโบราณคดีของสารนาถ

๑.สาละโวทยาน

คำว่า สาละโวทยาน แปลว่าอุทยานป่าสาละ เดิมเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนอยู่ภายในเมือง มีต้นสาละที่เกิดเรียงรายอยู่ ต้นไม้ชนิดนี้ไม่ปรากฏในที่อื่นๆของอินเดีย เป็นไม้ยืนต้นเหมือนไม้ชาตออกดอกสีขาว นิยมอากาศค่อนข้างเย็นจึงจะเจริญเติบโตได้ดี

เมื่อพระพุทธองค์ใกล้จะปรินิพพาน ได้เสด็จมาถึงที่นี่แล้วให้ปูที่นอนบนเตียง จากนั้นปลูกกุสะมัลลบุตรได้ถวายผ้าสังคัวรรณ ๒ ผืนสีเหลืองตั้งทองแก่พระศาสดาและพระอานนท์ ต่อมาพระเถระได้นำไปเป็นผ้าปูเตียง ๑ ผืน และห่มพระวรกาย ๑ ผืน พระวรกายได้มีแสงสว่างที่งดงาม จากนั้นพระองค์ได้เสด็จปรินิพพานใกล้รุ่งของวัน ๑๕ ค่ำเดือน ๖ วิสาขมาส

เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว บริเวณนี้ได้กลายมาเป็นสังฆารามตามลำดับ จึงมีการสร้างศาสนสถานหลายแห่งคือ ซากวัดเป็นที่จำพรรษา ก่อด้วยอิฐ ๓ แห่ง ภายในมีห้องเล็กๆไว้เป็นที่จำพรรษา วิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรินิพพาน แกะด้วยหินทรายแดงสมัยมฤธา โดยนายหริพละ (Haribala) เป็นผู้สร้าง ในพ.ศ.๖๐๐ เศษ ยาว ๖ เมตรหันหน้าไปทางทิศเหนือ ส่วนตัววิหารในปัจจุบันได้สร้างขึ้นมาในภายหลังทดแทนหลังเดิมที่ถูกทำลายไป โดยได้รูปแบบจากสถาปัตยกรรมด้านถ้ำอชันต้า^{๓๓}

จากการขุดค้นหลายครั้งของนักโบราณคดีชาวอังกฤษ พบพระพุทธรูปหินทรายแดง พระพุทธรูปปางปรินิพพาน เกรียบุตราพระเจ้าอายุมิตร แห่งอโยธยา พระเจ้ากนิชกะ แห่งปุรุชปุระ พระเจ้าหุวิชกะ พระเจ้าवासุเทวะ หม้อ ไห และจารึกหลายยุค ปัจจุบันนำเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองกุสินารา

๒.มกุฏพันธเจดีย์

^{๓๑} Jugal Kishor Baudh, *Kusinara, where the Lord Buddha attained Mahaparinibbana*, (New Delhi: Gautam Printers, 2012), P. 44.

^{๓๒} ชิว ซูหลุน, *ถังซำจั๋ง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^{๓๓} Archaeological Survey of India, *Annual Report 1910-1911*, (New Delhi: S. Narayan & Son, 2002), P.6-7.

คำว่า มกุฏพันธเจดีย์ แปลว่าสถานที่ผู้มงกุฏ เพราะสถานที่แห่งนี้เป็นที่เจ้ามัลลกะ กษัตริย์เมืองกุสินาราสงวนที่แห่งนี้ไว้ใช้ในการครองราชย์ หรือพิธีราชาภิเษกของกษัตริย์ในเมืองกุสินารา ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว สถานที่แห่งนี้ได้ใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระของพระพุทธองค์ หลังจากที่ปรินิพพานไปแล้ว ๗ วัน วันที่ถวายพระเพลิงเรียกว่า อัฐฐิมิบูชา

เมื่อถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้ว พระบรมสารีริกธาตุได้ถูกแบ่งออกเป็น ๘ ส่วน ให้แก่ ๘ เมืองที่ส่งทูตมาขอ เจ้าโมริยะะส่งทูตมาที่หลังไม่ทันจึงได้แค่อังคารหรือขี้เถ้าไปบูชาแทน ต่อมาชาวเมืองได้ก่อเป็นสถูปขนาดเล็กไว้เป็นที่บูชา สถานที่แห่งนี้ได้กลายเป็นสังฆารามที่จำพรรษาของพระสงฆ์ต่อมา สถูปได้ขยายใหญ่โตขึ้นจนพุทธศาสนาได้ถูกทำลายลงในอินเดียที่นี่ได้ถูกทิ้งร้าง จนนายพลคันทันนิงแฮม ชาวอังกฤษได้เข้ามาสำรวจแล้วพบโบราณวัตถุหลายอย่างคือ ๑.พระพุทธรูปดินเผา ๒.เหรียญตราสมัยกุษาณะ สมัยมถุรา ระบุพระนามคือพระเจ้าอายุมิตร แห่งอโยธยา พระเจ้ากนิชกะ แห่งปุรุชปุระ พระเจ้าหวิชกะ พระเจ้าวาสุทนะ ๓.ดินเหนียวเผาตราประทับเหตุการณ์ถวายพระเพลิง ต่อมากรมโบราณคดีได้มาบูรณะสถานที่แห่งนี้จนกลายเป็นแหล่งสักการะบูชาของชาวพุทธในปัจจุบัน

๓. สถูปบ้านนายจุนทะ

สถานที่แห่งนี้อยู่ห่างจากเมืองกุสินาราไป ๒๒ กิโลเมตรอยู่ในชุมชนเรียกว่า ฟาซิลนาการ์ (Fazilnagar) หรือฟาซิลนคร ในอดีตที่ตรงนี้เรียกว่าปาวานคร เป็นเมืองคู่แฝดของกุสินารา ในวาระสุดท้ายที่พระพุทธองค์เสด็จมาปรินิพพานนั้น พระองค์ได้ผ่านมาทางนี้แล้วแวะพักที่บ้านนายจุนทะ ซึ่งมีอาชีพช่างทองประจำเมืองเกิดความศรัทธาจึงได้อาราธนาเพื่อเสวยภัตตาหาร ได้ถวายสุกรมัททวะ จนพระองค์ลงปักขันธิกากาฬ จนทำให้ไม่อาจจะเดินทางได้อีก แต่ได้อาศัยพระอาสน์และพระอุปัชฌายะได้ช่วยกันประคองพระวรกายเดินทางไปจนถึงกุสินารา ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้เสด็จธรรมยาตราตามรอยบาทพระพุทธองค์ ได้ทราบว่าที่นี่มีความสำคัญจึงได้สร้างสถูป แล้วให้นามว่าจุนทสถูปตามนามของนายจุนทะ จากนั้นมีการบูรณะให้ใหญ่โตขึ้น ตั้งแต่พ.ศ.๑๗๐๐ เป็นต้นมา พื้นที่บริเวณนี้ถูกทิ้งร้างไป ชาวมุสลิมท้องถิ่นได้สร้างหลุมฝังศพไว้ใกล้กับสถูป พ.ศ.๒๔๔๓ นายพลคันทันนิงแฮม ได้เข้ามาสำรวจและปักปันพื้นที่ให้เป็นเขตอนุรักษณ์ของชาติ ปัจจุบันจึงเหลือแค่ซากสถูปโบราณสูง ๓ เมตร กว้าง ๑๒ เมตร ทางการได้ก่อกำแพงล้อมรอบ แต่ยังมีชาวมุสลิมฝังศพไว้ภายในหลายศพ

๓.๓.๕. นครราชคฤห์

เมืองราชคฤห์ ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๒๕.๐๑๓๗๔๑,๘๕.๔๑๙๕๑๑ คำว่า ราชคฤห์เป็นภาษาสันสกฤต (Rajagrha) ภาษาบาลีเรียกว่า ราชคหะ (Rajagaha) แปลว่า พระราชวังของพระราชา เมืองนี้เป็นเมืองที่มีชื่อเรียกเยอะที่สุดคือ ๑.ราชคฤห์เป็นชื่อในภาษาไทย ๒.ราชคหะ ในภาษาบาลี ๓.เบญจคีรีนคร เพราะเป็นเมืองที่มีภูเขาล้อมรอบ ๕ ลูก คือ เวภาระ เวปุลละ ปันทวะ อสิคิลิ และคิชฌกุฏ ๔.กุสาครปุระ (Kusakarapura) เพราะเป็นเมืองที่มีต้นกุสะเกิดขึ้นมามากในเมืองหลวง ๕.ราชกิริ (Rajgir) เพี้ยนมาจากราชคฤหะในภาษาสันสกฤต เป็นชื่อปัจจุบัน เป็นชุมชนขนาดเล็ก ห่างจากพุทธคยา ๗๕ กิโลเมตร ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

^{๓๔} Samuel Beal, *The Life of Hiuen Tsiang*, (New Delhi: D.K. Fine Arts Press, 2001), P.

ในยุคพุทธกาลเป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่มาก ปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร มีความรุ่งเรืองทั้งทางด้านการเมืองปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จมาเผยแผ่พุทธศาสนา ได้มีเจ้าลัทธิติมาเผยแผ่จนมีลูกศิษย์มากมาย ครุทั้ง ๖ คือ ๑.ปุณณะ กัสสปะ ๒.มกขลิโคศล ๓.อชิตเกสะ กัมพล ๔.ปุกะ กัจจายนะ ๕.สญชัย เวลัฏฐบุตร และ ๖.นิครนถ์ นาฏบุตร นอกจากนั้นยังมีชฎิล ๓ พี่น้องคือ อูรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ จึงทำให้นครราชคฤห์เป็นตลาดศาสนาที่มีการแข่งขันกันอย่างรุนแรง การที่พระพุทธองค์จะทรงนำพุทธศาสนามาประดิษฐานที่เมืองนี้จึงไม่ใช่เรื่องง่ายเพราะที่นี่มีศาสนาในจิตใจแล้ว

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ที่เมืองพาราณสีแล้ว พระองค์เองจึงเสด็จกลับมาที่อุรุเวลาเสนานิคมสถานที่ตรัสรู้่อีก เพื่อโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง จนทำให้กลายเป็นพระอรหันต์ด้วยการแสดงอาทิตตปริยายสูตร เมื่อได้พระสาวกแล้วจึงได้นำเอาสาวกทั้ง ๑๐๐๐ องค์ตามเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารทราบข่าวจึงเสด็จมาต้อนรับที่ลัญจิววัน นอกเมือง พระองค์ได้แสดงธรรมอนุปปทิกถาจนเป็นเหตุให้พระราชาได้บรรลุโสดาบัน และชาวเมืองได้บรรลุเป็นจำนวนมาก ทำให้การประดิษฐานพุทธศาสนาประสบความสำเร็จโดยมีพระราชาเป็นองค์ศาสนูปถัมภก จากนั้นจึงได้มีการสร้างวัดเป็นที่จำพรรษาแห่งแรกคือเวฬุวันมหาวิหารและขยายเป็น ๑๘ วัด^{๓๕}

แหล่งโบราณคดีของราชคฤห์

๑. มุลคันธกุฎี

ตั้งอยู่บนยอดเขาคิชฌกุฎ ปัจจุบันเรียกว่า รัตนคีรี เมืองราชคฤห์มีภูเขาล้อมรอบ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เบลูจคีรีนคร เพราะรายรอบไปด้วยภูเขา ๕ ลูกคือ ๑.เวภาระ ๒.เวปุลละ ๓.ปัทมา ๔.อิสสิคิลิ ๕.คิชฌกุฎ แต่ชาวอินเดียปัจจุบันเรียก ๗ ลูกคือ ๑.เวภาระ ๒.วิปุลละ ๓.ฉัตถา ๔.ไศละ ๕.รัตนคีรี ๖.อุทัยคีรี ๗.โสณะ เป็นสัตตคีรีนคร โดยโสณะ คือ อิสสิคิลิ ทิศใต้เมือง อุทัยคีรี คือ ปัทมาทิศ ตะวันออกเฉียงใต้หรือทิศใต้ขวามือ (มาจากคยา) รัตนคีรี วัดญี่ปุ่น ฉัตถาคือ คิชฌกุฎ ไศละ ต่อจากคิชฌกุฎ มุลคันธกุฎีตั้งอยู่บนยอดเขาคิชฌกุฎ เนื่องจากมีหินทรงลักษณะคล้ายงอยปากของนกแร้ง จึงเรียกอย่างนั้น ผู้จะไปกราบจะต้องเดินขึ้นไป ปัจจุบันรัฐบาลสร้างทางปูด้วยหินทรายอย่างดี ระหว่างทางจะพบมัทพทกุฎิมฤคทายวัน ถ้าพระโมคคัลลานะ ถ้าพระสารีบุตร กุฎิพระมหากัสสปะ กุฎิพระอานนท์ และมุลคันธกุฎีของพระพุทธองค์อยู่บนยอดเขา

๒. พระเวฬุวันมหาวิหาร

ในเมืองราชคฤห์สมัยพุทธกาลมีวัด ๑๘ วัดเรียงรายกันอยู่ พระเวฬุวันมหาวิหารเป็นอีกวัดหนึ่งในสิบแปดนั้น สร้างโดยพระเจ้าพิมพิสาร อยู่นอกเมืองราชคฤห์ คำว่า เวฬุวัน แปลว่า ป่าไม้ไผ่ ปัจจุบันเรียกว่าเวฬุวัน แปลว่าป่าไม้เช่นกัน แต่ออกสำเนียงตามภาษาสันสกฤต มีความสำคัญคือ ๑. เป็นที่เกิดการกรวดน้ำ ๒. เป็นที่เกิดมาฆบูชา เรียกว่า **จาตุรงคสันนิบาต** อันประกอบด้วย ๑. พระจันทร์เสวยฤกษ์ มาฆฤกษ์ ๒. มีพระสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์มาประชุมกัน โดยไม่ได้นัดหมาย ๓. ล้วนเป็นอรหันต์ ได้อภิญญา ๖ ๔. ทั้งหมดล้วนพระพุทธเจ้าบวชให้ เป็นที่บวชของพระสารีบุตร พระโมค

^{๓๕} Jugal Kishor Baudh, *Rajagaha*, New Delhi: Gautam Printers, 2012), P. 34.

คัลลานะ พระกาฬุทายี พระราเชนทร์พรหมณ์ ปัจจุบันมีซากโบราณในเวฬุวันคือซากมูลคันธกุฎี สร้างถวายพระพุทธเจ้า ซากสถูปกลางวัด แต่ถูกรื้อทิ้ง และสระน้ำกัลลันทกนิวาปะกลางวัด

๓. ชิวกัมพวัน

อยู่ข้างทางขึ้นสู่ยอดเขาคิชฌกูฏเป็นซากกำแพงโบราณก่อด้วยหินวางเป็นชั้น เนื้อพื้นดินเพียง ๑ ฟุต ที่นี้เชื่อว่าเป็นอารามของหมอชิวกัที่สร้างถวายพระพุทธองค์ เรียกว่าชิวกัมพวัน พระองค์ตรัสสาธยายผลสูตรแก่พระเจ้าอชาตศัตรูจนกลายเป็นพุทธมามกะ ตรัสชิวกสูตรแก่หมอชิวก ที่ทูลถามเรื่องการกินเนื้อของพระบัญญัติพระวินัยหลายข้อ เช่น ห้ามคนเป็นโรคเรื้อน เป็นโรคนาร้างเกียจเข้าบวช เพราะต้องการรักษากับหมอ

๓.๓.๖. นาลันทา

นาลันทา ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๒๕.๑๓๖๔๖๓,๘๕.๔๔๓๘๒๐ เป็นชื่อหมู่บ้านที่มีมาก่อนสมัยพุทธกาล มีหลายความหมาย แปลว่าให้ดอกบัว เป็นชื่อพระยานาคที่เคยอาศัยที่นี้มาก่อน และคำว่าไม่ให้ไม่มี ในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นบ้านเกิดของพระสารีบุตร ท่านมีบิดาเป็นนายบ้านที่นี้ มารดานามว่านางสารี มีบุตร ๗ คน เป็นชาย ๔ คือ อุปติสสะ เรวตะ อุปเสนะ จุนทะ หนิง ๓ คือ จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา โดยมีพระสารีบุตรเป็นบุตรคนแรก เมื่อเป็นหนุ่มใหญ่ได้เป็นเพื่อนกับพระโศกคัลลานะ นามเดิมว่าโกถิตะ ต่อมาเพื่อนายจึงออกบวชในสำนักสัทธชัยปริพพาชกซึ่งเป็นเจ้าลัทธิใหญ่ในเวลานั้น เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วไปประกาศธรรมที่ราชคฤห์ ท่านอุปติสสะได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ ก่อนจากนั้นจึงไปขอบวชกับพระศาสดาที่พระเวฬุวัน ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายและเบื้องขวา เมื่อพระสารีบุตรมานิพพานที่บ้านเกิดได้มีการจาปนกิจศพของท่านแล้วก็เป็นธาตุไ้วส่วนพระลูกศิษย์ได้จำพรรษาดูแลต่อเนื่องจนกลายเป็นวัดต่อมา

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราช ปกครองอินเดียได้เสด็จมาที่นาลันทาแล้วโปรดให้สร้างวิหารขึ้นหลายหลังจนกลายเป็นสถาบันการศึกษาต่อมา จนถึงสมัยพระเจ้ากุมารคุปตะ (Kumargupta) พ.ศ.๙๐๐ จึงได้มีการเรียนการสอนที่หลากหลายสรรพวิชา จนถึงพ.ศ.๑๑๗๓ พระถังซำจั๋งได้มาศึกษาที่นี้ ได้บันทึกไว้ว่า “พายหน้าไปทางเหนือ ๓๐ ลี้ ถึงอารามนาลันทา มีสระหนึ่งอยู่ทางทิศใต้ของอาราม พญานาคที่อาศัยในสระชื่อนาลันทา เมื่อมาสร้างอารามจึงตั้งชื่อตามนามนาค แต่ความหมายที่แท้จริงแล้ว ในอดีตพระตถาคตเจ้าเป็นพระราชาได้สร้างนครที่นี้ มีน้ำพระทัยเมตตา ยินดีในการบริจาทานแก่คนยากไร้ จึงมีคนกล่าวว่า ผู้ไม่เบื่อในการให้ทาน จึงให้นามว่า นาลันทา”^{๓๖} นอกจากพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว ยังมีกษัตริย์หลายพระองค์ได้สร้างอารามแห่งนี้คือ พระเจ้าศักราทิตย์ พระเจ้าพุทธคุปต์ พระเจ้าตถาคตคุปต์ พระเจ้าพาลาทิตย์ พระเจ้าหรรษวรรธนะ พระเจ้าโคपालะ และกษัตริย์ราชวงศ์पालะทุกพระองค์ ที่นี้จึงกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่มีชื่อเสียงทั่วโลก ดึงดูดนักศึกษาจากอินเดีย จีน เกาหลี เนปาล ธิเบต สุมาตรามาศึกษาที่นี้ ในยุคที่พระถังซำจั๋งมาศึกษาดูจะเป็นช่วงที่นาลันทาเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะท่านกล่าวว่า มีนักศึกษา ๑๐,๐๐๐ รูป จาจารย์หลายร้อยรูปโดยมีพระศีลภัทรเป็นอธิการบดี เฉพาะพระสงฆ์จีนนั้นมาศึกษาหลายช่วงรวมแล้วมากกว่า ๒๐๐ รูป

^{๓๖} ชิว ชูหลุน, ถังซำจั๋ง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๗๙.

พ.ศ.๑๒๑๔ พระสงฆ์ชาวจีนนามว่า สมณะอึ้งจึงเดินทางมายังอินเดีย ได้มาศึกษาที่ มหาวิทยาลัยนาลันทาหลังพระถังซัมจั๋งไม่นาน ได้บรรยายสภาพของนาลันทาไว้ว่า “วัดนาลันทาสถาขึ้นโดยพระเจ้าศรีจันทรทาทิตย์เพื่อถวายแก่ราเสมาน เดิมเป็นวัดธรรมดา ต่อมากษัตริย์องค์อื่นๆได้เสริมสร้างปฏิสังขรณ์ ในชมพูทวีปนับว่าไม่มีวัดใหญ่กว่านี้อีก จะบรรยายให้ละเอียดเห็นจะไม่ได้ แต่จะเล่าขอบเขตของวัดพอให้ทราบ วัดมีรูปสี่เหลี่ยมทั้งสี่ด้านเป็นระเบียบตรงยาว มีทางเดินถึงกันตลอด เป็นห้องก่อด้วยอิฐ สูง ๓ ชั้น ชั้นหนึ่งประมาณ ๓ เมตรเศษ ด้านหลังแต่ละห้องคือกำแพงวัด กว้างสูงด้านหนึ่งมี ๙ ห้อง กว้างใหญ่ ๙ ตารางเมตรเศษ ด้านหลังมีหน้าต่าง ด้านหน้ามีระเบียบ ประตูสูงใหญ่ไม่ให้แขวนมู่ลี่บังตา เมื่อมองด้านนอกจะเห็นกันหมดเพื่อตรวจตราควบคุมกันและกัน แต่ละมุมทั้ง ๔ ด้านมีหอสูงใหญ่สำหรับพระเถระจำพรรษา ภายในวัดมีเนื้อที่ ๒๐๐๐ ตารางเมตร ปูด้วยอิฐ ส่วนหลังคาระเบียงกุฏิใช้อิฐหักขนาดเท่าลูกท้อผสมดินเหนียวก่อขึ้นแล้วฉาบด้วยปูนขาวผสมด้วยเฝือก นำมันที่แช่หมักไว้หลายวันจึงเอามาโบกทับลงไป เรียงรายไปด้วยสลูปะเจดีย์ประมาณ ๑๐๐ กว่าองค์ ประดับประดาอย่างงดงามมีทั้งปูชนียสถานที่หาชมได้ยากในที่อื่นๆ ยกย่องพระเถระอายุสูงสุดเป็นผู้นำ ประตูทุกด้านเมื่อตกค่ำใส่กุญแจติดครั้งแล้วมอบกุญแจไว้กับพระเถระมีผู้ตำระฆังและถวายอาหารเช้าเพลเรียกว่ากรรมธรรณ วัดนี้เดิมมีอยู่ ๙๖ นิกาย ตอนนีเหลือ ๑๐ กว่านิกาย เวลาลงโบสถ์หรือประชุมสงฆ์ต่างนิกายต่างรวมเป็นหมู่ เพราะพระธรรมที่ถือต่างกัน จึงเป็นธรรมดาที่จะไม่นั่งปนกัน ทุก ๑๕ วันจะมีเจ้าหน้าที่นำเอาภุระเบียบไปอ่านทุกกุฏิให้ทราบรวมทั้งเรียกชื่อพระสงฆ์ที่จำพรรษาในนี้ทั้งหมด ใครทำผิดให้ลงโทษตามวินัย มีพระ ๓,๕๐๐ รูป อาหารปัจจัยแม้จะไม่สมบูรณ์แต่ก็เป็นประโยชน์ในการศึกษาพระธรรมมากมีชื่อเต็มว่า **ศรีนาลันทามหาวิหาร**”^{๓๗}

นาลันทาถูกทำลายลงในพ.ศ.๑๗๔๓ โดยกองทัพม้าของนักรบนามว่าโมหัมหมัด ภัชติยาร์ ซิลจีทำให้มหาวิทยาลัยถูกทำลายโดยได้สุ่มไฟเผาผลาญใช้เวลา ๓ เดือนกลุ่มควนจึงยุติลง สดุดสถานะความยิ่งใหญ่พร้อมกับสูญสลายของพุทธศาสนาในอินเดีย พ.ศ.๒๔๐๓ นายพลอเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮมอดีตผู้อำนวยการกรมโบราณคดี ได้มาสำรวจตามจดหมายเหตุของพระถังซัมจั๋ง ได้ขุดดูพบซากศาสนสถานขนาดใหญ่จึงได้บูรณะและกันพื้นที่จากชาวบ้านให้เป็นสมบัติของชาติอยู่ภายใต้การดูแลของกรมโบราณคดีของอินเดีย

นาลันทาปัจจุบันมี ๒ ส่วนคือ ๑.ส่วนที่เป็นโบราณสถานที่รัฐบาลกลางดูแล ได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกโลกในปีพ.ศ.๒๕๕๙ ๒.ส่วนที่เป็นสถาบันการศึกษาเรียกว่า สถาบันนาลันทา สถาปนาโดยท่านเจ กัสสปะ พระสังฆนายกของอินเดีย เปิดการศึกษาจนถึงระดับปริญญาตรี โท กำลังวางแผนที่จะศึกษาปริญญาเอก ห่างจากราชคฤห์ ๑๖ กิโลเมตร ห่างจากพุทธคยา ๙๖ กิโลเมตร และ ปฏุมะ เมืองหลวงของรัฐพิหาร ๑๒๐ กิโลเมตร

โบราณคดีที่นาลันทา

๑.ซากสังฆาราม พื้นที่ของนาลันทาที่เหลืออยู่ในปัจจุบันมีมากกว่า ๑๐๐ ไร่ เต็มไปด้วยอาคารสถานที่มากมาย เช่น วิหาร ๘ หลัง ก่อด้วยอิฐแดง มีบ่อน้ำอยู่ภายในวิหาร แต่ละวิหารทำเป็น ๔ เหลี่ยม ทำเป็นห้องเล็กรายรอบเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ที่มาศึกษา

^{๓๗} ล.เสถียรสุด, ประวัติสงฆ์จีนจาริกไปสืบพระธรรม ณ ประเทศอินเดีย, (กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๒๖-๓๐.

๒. สถูปขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐแดง ปัจจุบันสูงประมาณ ๕ เมตร ๔ แห่งรวมทั้งสถูปอันเป็นบ้านเดิมของพระสารีบุตรด้วย เป็นที่สักการบูชา แต่ละสถูปจะทำเป็นช่องทั้ง ๔ ด้าน เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปที่ทำจากหิน นอกจากนี้สถูป ๔ แห่งนี้ยังมีเนินโบราณในหมู่บ้านหลายแห่งสันนิษฐานว่าเป็นซากสถูปที่ยังไม่ได้ขุดแต่ง

๓. พระพุทธรองค์ดำ ชาวบ้านเรียกว่า เตลียะบอบา แปลว่า หลวงพ่อน้ำมัน เพราะชาวบ้านมีความเชื่อส่วนตัวว่า ถ้าเอาน้ำมันมาทาแล้วอธิษฐานให้หายจากโรค เป็นพระพุทธรูปปางชนะมารสูง ๗๘ นิ้ว ทำจากหินดำสมัยปาละ สร้างราวพ.ศ.๑๔๐๐ ประดิษฐานในชาวมหาวิทยาลัย แต่ภายหลังเกิดข้อพิพาทกับชาวบ้าน เพราะต้องการถือสิทธิ์ ในที่สุดชาวบ้านชนะ จึงต้องกันพระพุทธรูปไว้นอกเขตที่รัฐบาลดูแล

๔. พิพิธภัณฑสถาน ตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับซากโบราณสถาน สร้างพ.ศ.๒๔๖๗ เป็นอาคารชั้นเดียวทาสีขาว เป็นที่เก็บรวบรวมโบราณวัตถุที่ขุดได้ที่นาลันทา เช่นพระพุทธรูปทำจากหินจากดิน จากทองสำริด ปูนขาว ดินเผาตราประทับกวางหมอบแล้วมีธรรมจักรตรงกลาง เป็นสัญลักษณ์นาลันทา รูปปั้นหินดำพระโพธิสัตว์ เช่นพระตรีโลกวิชัย พระโพธิสัตว์ตารา อวโลกิตेश্বর จารึกหินดำสมัยต่างๆ เช่น ของพระเจ้าวิปุลศรีมิตร พระเจ้าอโศกพัลละ พระเจ้าปุณณะวรมัน พระเจ้าสกันธคุปตะ เครื่องใช้ในครัว เช่น หม้อดินเผา ไหดินเผา เครื่องมือสกัดเจาะหิน เป็นต้น

๓.๓.๖. นครสาวัตถี

สาวัตถี (Savatthi) ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๒๗.๕๐๗๗๑๕,๘๒.๐๓๘๘๘๒ เป็นนามในภาษาบาลี ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ศราวาสตี (Shravasti) เป็นชื่อเมืองหลวงของแคว้นโกศลในยุคพุทธกาล ปกครองโดยพระเจ้ามหาโกศล พระโอรสนามว่าปเสนทิโกศล ได้ปกครองต่อมา เป็นเมืองใหญ่ มีอำนาจมาก ในด้านการเมืองได้ต่อสู้กับเมืองราชคฤห์หลายครั้งเพื่อแย่งแผ่นดิน จนมีการส่งธิดาไปอภิเษกเพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรี

เมื่อพระพุทธรองค์ตรัสรู้แล้ว พรรษาที่ ๑๕ ได้เสด็จมาโปรดชาวเมืองตามคำอาราธนาของเศรษฐีนามว่าสุทัตตะ ต่อมาผู้คนมักจะเรียกนามใหม่ว่า อนาถปิณฑิกเศรษฐี โดยท่านเศรษฐีฟังธรรมของพระองค์ที่ป่าสีตวัน เมืองราชคฤห์จนบรรลุโสดาบัน จึงอาราธนาพระองค์มาประทับที่เมืองสาวัตถีพร้อมกันนั้นได้จัดหาพื้นที่ในการสร้างเป็นวัด โดยได้ที่อันเหมาะสม ที่นี้เป็นที่ของพระโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศลนามว่าเซต จึงได้นามว่า เซตวัน กลายเป็นอารามแห่งแรกในเมือง และขยายมาอีกหลายอารามคือ ราชการาม มัลลิการาม บุพฟาราม พระพุทธรองค์เสด็จมาประทับที่เมืองสาวัตถี ๒๕ พรรษา โดยประทับที่เซตวัน ๑๙ พรรษา แล้วไปประทับที่วัดบุพฟาราม อารามที่นางวิสาขาสร้างถวาย ๖ พรรษา ทรงได้แสดงธรรมและบัญญัติพระวินัยเป็นจำนวนมาก

เมื่อยุคพุทธกาลผ่านไป ยังมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร พ.ศ.๑๑๗๓ พระสงฆ์จีนนามว่าพระถังซำจั๋งเดินทางมาอินเดียได้มาถึงเซตวัน ท่านได้เห็นพระสงฆ์จำพรรษาอยู่หลายร้อยรูป แต่เมืองเก่าได้พังทลายลงกลายเป็นที่รกร้าง ในเมืองท่านยังได้พบซากบ้านเดิมของเศรษฐีสุทัตตะ และบ้านท่านองคุลิมาล จนพ.ศ.๑๖๐๐ เป็นต้นมา เมืองสาวัตถีถูกทิ้งร้างไป แม้แต่พระเชตวันเองไม่มีใครดูแลจึงรกร้างกลายเป็นป่ารกทึบ พ.ศ.๒๔๐๓ (๑๘๖๐) นายพลอเล็กซานเดอร์

คันทันนิงแฮมสำรวจตามจดหมายเหตุของพระถังซัมจั๋งได้พบโบราณสถานหลายแห่ง ซากพระเชตะวันนั้น ชาวบ้านเรียกว่า สาเหตุ ส่วนซากเมืองสาวัตถินั้นเรียกว่า มเหต^{๓๘}

แหล่งโบราณคดีของสาวัตถี

๑. พระเชตะวันมหาวิหาร สร้างโดยท่านเศรษฐีอนาถปิณฑิกะ เพื่อเป็นที่จำพรรษาของ พระพุทธองค์นอกเมืองสาวัตถี ก่อนที่จะมีการสำรวจจากนักโบราณคดีชาวอังกฤษนั้น ที่นี้ชาวบ้าน เรียกว่า สาเหตุ (Sahet) เป็นซากโบราณสถานพ.ศ.๒๔๐๓ นายพลคันทันนิงแฮมได้เข้ามาขุดค้นได้พบ พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์สมัยกุษาณะและคุปตะหลายองค์ ต่อมากรมโบราณคดีของอินเดียเข้ามา บูรณะตามลำดับได้พบซากวิหารหรือที่พักของพระสงฆ์ที่สร้างด้วยอิฐแดงทรงสี่เหลี่ยมหลายหลัง พบ ซากสถูปอีกหลายองค์ ภายในมีโบราณสถานที่สำคัญคือ ๑.อาสน์โพธิ์ ต้นโพธิ์ที่พระอานนท์ปลูก ๒.สังฆารามที่จำพรรษาหลายหลัง เช่น โกสัมพุกุฎิ กุฎิในฤดูหนาวที่ท่านเศรษฐีสร้างถวาย และ ๓.มูล คันธกุฎิ ที่ประทับของพระพุทธเจ้า และซากโบราณสถานอีกเป็นจำนวนมาก โบราณวัตถุที่พบคือ ๑. พระพุทธรูปมากกว่า ๕๐ องค์ทำจากหินทรายแดง มีองค์หนึ่งจารึกเป็นภาษาสันสกฤตเขียนว่า ทานที่ ประเสริฐของสีหะเว แห่งนครสาเกต บางองค์ทำจากดินเหนียว และทองสำริด ๒.รูปพระโพธิสัตว์ ๒๔ องค์ ทำจากหินทรายแดง มีองค์หนึ่งจารึกที่ฐานว่า ทานของภิกษุณีชื่อราซี ประดิษฐานที่โกสัมพ กุฎิ บางองค์ทำจากดินเหนียว และสำริด ๓.เหรียญตราสมัยกุษาณะ คุปตะ กรีก โรมัน ๑,๒๓๔ เหรียญ ที่ระบุนามคือพระเจ้าอายุมิตร แห่งอโยธยา พระเจ้ากนิษกะ แห่งปุระปุระ พระเจ้าหุวิชกะ พระเจ้าวาสุทนะ กษัตริย์มาซุต ซาห์ สมัยมุสลิม ๔.หม้อไห ภาชนะดินเผาใช้ในครัวเรือนมากกว่า ๖๐๒ ชิ้น^{๓๙}

๒. ซากเมืองโบราณ เลยจากพระเชตะวันไป เป็นซากเมืองโบราณสาวัตถี เรียกว่ามเหต (Mahet) คู่กันกับคำว่าสาเหตุ มีคูดินสูงรายรอบ บางแห่งก่อเป็นอิฐมีแนวยาว เมืองโบราณสาวัตถีมี ลักษณะเรียวยาวไปตามลำน้ำอจิรวดี กว้างราว ๑ กิโลเมตร ยาว ๓ กิโลเมตร ภายในเมืองมีซาก โบราณสถานอยู่ทั่วไป แต่ที่ปรากฏโดดเด่นสามารถเห็นแต่ไกลคือซากสถูปที่อดีตเคยเป็นบ้านของท่าน เศรษฐีอนาถปิณฑิกะ และซากสถูปบ้านเดิมของท่านองคุลิมาล โบราณสถานทั้งสองแห่งนี้ถูกทิ้งร้างไป นานจนนายพลเล็กซานเดอร์ คันทันนิงแฮม เข้ามาสำรวจพ.ศ.๒๔๐๓ ได้เรียกตามจดหมายเหตุที่พระถัง ซัมจั๋งเจอในเมืองคือบ้านของท่านเศรษฐีอนาถปิณฑิกะและบ้านของมหาโจรองคุลิมาล

๓. สถูปแสดงยมกปาฏิหาริย์ เป็นเนินดินขนาดใหญ่สูง ๒๗ เมตร บนยอดสถูปมีซากอิฐ โบราณเรียงรายอยู่ ที่นี้นายพลคันทันนิงแฮมเรียกว่า โอราจาร์ (Orajhar) เดิมสันนิษฐานว่านี่คือบุปผาราม อารามของนางวิสาขา ในภายหลังจึงมีการสำรวจชัดเจนมีหลักฐานคือจารึกที่ปรากฏที่ฐานสถูปจึงได้ ทราบว่าเป็นที่พระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์แก่ชาวเมืองสาวัตถีเพื่อปราบเดียรฉัตรแล้วไปโปรดพุทธ มารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ปัจจุบันยังไม่มีการขุดค้นมีแต่ก่ออิฐเพิ่มเติมบนยอดเนินดินนี้

๓.๓.๗. ถ้ำอชันต้า

^{๓๘} Jugal Kishor Baudh. *Savatthi*. (New Delhi: Gautam Printers, 2012), P. 39.

^{๓๙} Archaeological Survey of India. *Annual Report 1910-1911*. (New Delhi: S Narayan & Son, 2002), P. 3-4.

ถ้ำอชันต้า (Ajanta Cave) ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๒๐.๕๕๒๔๘๐,๗๕.๗๐๔๒๖๙ ในหุบเขา เกือกม้า โดยมีแม่น้ำวไรห์ไหลผ่าน แม่น้ำปัจจุบันมีเฉพาะในหน้าฝนเท่านั้น อยู่ห่างเหนือของเมืองออ รังบาด (Aurangabad) ระยะทาง ๑๐๘ กิโลเมตร รัฐมหาราษฏร์ (Maharashtra) ของอินเดีย ตั้งชื่อ ตามหมู่บ้านใกล้เคียงชื่อว่า หมู่บ้านอชันต้า ถูกสร้างเพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ เราจะเรียกว่า ถ้ำอชันต้าเป็นอารามภูเขาดีกว่าได้ หน้าถ้ำเราจะพบบ่อน้ำหินที่เจาะภูเขาลงไปเป็นแอ่งเก็บน้ำขนาดใหญ่เพื่อรองรับน้ำฝน ส่วนในถ้ำวิหารเราจะพบเตียงที่จำพรรษาของพระสงฆ์ สนับสนุนโดยกษัตริย์ ๒ ราชวงศ์ คือสัตวหนะ (Satvahana Dynasty) และวากตกะ (Vakataka Dynasty) โดยเฉพาะพระเจ้าหริเสนะ (Harisena) ปกครองระหว่างพ.ศ.๑๐๐๓-๑๐๒๑ นอกจากพระราชาแล้ว มหาอำมาตย์ บุโรหิต พ่อค้า คฤหบดีได้ร่วมกันบริจาคสนับสนุนงบประมาณการก่อสร้าง มีทั้งหมด ๓๐ ถ้ำ แบ่งเป็น ถ้ำเจดีย์ ๔ ถ้ำ ถ้ำที่เก่าที่สุดคือหมายเลข ๑๐^{๔๐} เรียงรายเหมือนรังผึ้งยาว ๕๐๐ เมตรการก่อสร้างถ้ำ ที่นี้ แบ่งออกเป็น ๒ ช่วง คือ

๑.ถ้ำฝ่ายเถรวาท เป็นช่วงแรกที่มีการสร้างถ้ำ เพราะพุทธศาสนาแบบเถรวาทได้เผยแผ่ มาที่นี้ก่อนจึงมีการสร้างถ้ำถวายพระสงฆ์เพื่อการจำพรรษา ถ้ำที่มีการสร้างของฝ่ายเถรวาท คือ หมายเลข ๘,๙,๑๐,๑๒,๓๐ ข้อสังเกตของถ้ำฝ่ายเถรวาท คือนิยมสร้างเป็นถ้ำเจดีย์ และที่จำพรรษา คือถ้ำวิหาร ไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปโดยตรง แม้จะมีการสร้างพระพุทธรูปในภายหลังก็ไม่นิยมสร้าง พระโพธิสัตว์ไว้ข้างพระพุทธรูป เรียบง่าย ไม่แกะสลักพิสดาร ถ้ำที่เก่าที่สุดเริ่มสร้างพ.ศ.๓๕๐ จน มาถึงพ.ศ.๘๐๐ รวม ๔๕๐ ปี

๒.ถ้ำฝ่ายมหายาน เริ่มสร้างพ.ศ.๑๐๐๐ ด้วยการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์วาทกตะ (Vakataka Dynasty) เป็นช่วงที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นในพื้นที่ ในขณะที่ฝ่าย เถรวาทหรือหินยานได้ลดบทบาทลง พระฝ่ายมหายานได้เข้ามาอาศัยแทนที่พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาท เมื่อ คนละนิกายแนวคิดย่อมเปลี่ยนไป พระสงฆ์ฝ่ายมหายานจึงใส่แนวคิดของฝ่ายมหายานเข้าไปทั้งใน ด้านจิตรกรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม ถ้ำฝ่ายมหายานเริ่มหมายเลข ๑ เป็นต้นไปทุกถ้ำ ยกเว้นถ้ำที่กล่าวถึงของฝ่ายเถรวาทข้างต้น จะมีคตินิยมของฝ่ายมหายานนิยมสร้างพระพุทธรูป พร้อม กับพระโพธิสัตว์อยู่เคียงข้างคือพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี (พระโพธิสัตว์ผู้มีเมตตา) ถือดอกบัวในมือ และ วัชรปาณี (พระโพธิสัตว์ผู้มีอำนาจ) ถือวัชระหรือสายฟ้าในมือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เทพซมพละ หรือท้าวภูเวระและชยานามว่าหริตี ถ้ำมหายานสร้างพ.ศ. ๙๐๐ จนถึงพ.ศ.๑๑๙๓ (ค.ศ.๖๕๐) จากนั้น ถ้ำได้ถูกทิ้งร้างไปเป็นเวลานานราว ๘๐๐ ปี^{๔๑}

ต่อมาถ้ำอชันต้าได้รับการค้นพบครั้งแรกวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ.๒๓๖๒ (ค.ศ.๑๘๑๙) โดยนายเจมส์ สมิท (James Smith) นายทหารของอังกฤษที่มาล่าสัตว์ที่นี้ พบกวางหลบหนีเข้าไป อาศัยในป่าที่บึง จึงตามเข้าไปพบความมหัศจรรย์เพราะเห็นถ้ำจำนวนมากแกะสลักอย่างงดงาม แม้บาง

^{๔๐} James Fergusson, *History of Indian and Eastern Architecture*, (New Delhi: D.K. Fine Arts Press, 1997), P. 148-155.

^{๔๑} James Fergusson & James Burgess, *The Cave Temples of India*, (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher Pvt.Ltd., 2000), P. 280-284.

ทางด้านหน้าถ้าจะหักพังไปแล้วก็ตาม สภาพที่เขาเห็นมีดินพอกปูนในถ้ำราว ๑ เมตร จากลมพัดเข้ามา เต็มไปด้วยมูลค้างคาว

พ.ศ.๒๕๒๖ (ค.ศ.๑๙๘๓) องค์การยูเนสโก เห็นความยิ่งใหญ่ของอชันต้าจึงยอมรับให้เป็นมรดกโลก เป็นมรดกหนึ่งใน ๒๘ แห่งของอินเดีย และเป็นหนึ่งใน ๕ ของมรดกโลกทางพุทธศาสนาในอินเดีย คือ ๑.ถ้ำอชันต้า พ.ศ.๒๕๒๖ (ค.ศ.๑๙๘๓) ๒.ถ้ำเอลโลร่า พ.ศ.๒๕๒๖ (ค.ศ.๑๙๘๓) ๓.สถูปสาถุจี พ.ศ.๒๕๓๒ (ค.ศ.๑๙๘๙) ๔.พุทธคยา พ.ศ.๒๕๔๓ ๕.นาลันทา พ.ศ.๒๕๕๙ (ค.ศ.๒๐๑๖) ถ้ำอชันต้ามีความดีเด่น ๓ ด้านคือ

๑.ด้านสถาปัตยกรรม เพราะพุทธสถานในอินเดียถูกทำลายลงเกือบหมด เราจึงไม่เห็นรูปทรงสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาในอินเดียเลย เช่นต้องการอยากทราบว่ามีวิหาร กุฏิ ศาลา ในอินเดียสร้างแบบไหนและมีสถาปัตยกรรมแบบไหน จะต้องมาศึกษาที่นี่ เพราะแกะด้วยหินจึงทำให้ยังคงสภาพไว้ได้ สถาปัตยกรรมที่นี้จึงเห็นได้จากโครงสร้างภายในถ้ำ และด้านหน้าของถ้ำ

๒.ประติมากรรม ที่นี้มีความโดดเด่นมากในแง่ประติมากรรม โดยเฉพาะพระพุทธรูปปางต่างๆ ทั้งปางนั่ง ยืน และนอนเป็นพุทธศิลป์ที่จำลองมาจากยุคคุปตะที่รุ่งเรือง ๓.จิตรกรรม ภายในถ้ำจะพบภาพวาดเรื่องราวต่างๆโดยวิธีเฟรสโก (Frescoes) และสีฝุ่น (Tempera) สีต่างๆได้มาจากแร่และอื่นๆ ยกเว้นสีดำ เช่น ๑.สีดำ ได้มาจากเขม่าตะเกียง ๒.สีแดงและเหลืองได้มาจากดินเหลือง (Ochre) ๓.สีเขียว นำมาจากทรายสีเขียวหรือกากหินภูเขาไฟ ๔.สีขาวยามาจากแป้ง และปูนขาว ๕.สีน้ำเงิน นำมาจากเอเชียกลาง ภาพที่วาดคือ พุทธประวัติ ชาดก เป็นหลัก ที่ขึ้นชื่อที่สุดคือ พระโพธิสัตว์ปัทมปาณีที่ถือดอกบัวในถ้ำที่หนึ่ง

การก่อสร้างนับว่าเป็นงานหินอย่างแท้จริง เพราะเป็นการเจาะภูเขาหินที่แข็งแกร่ง เริ่มต้นสถาปนิกต้องเลือกทำเลคือภูเขาใดที่หินจับกันเป็นก้อนดี ไม่แตกร้าว เมื่อได้แล้ว จึงเริ่มวางแผนในกระตาะว่าจะสร้างวิหารกว้างยาวเท่าไร มีกี่เสา ด้านในเป็นพระพุทธรูปแบบใด จากนั้นเจาะหน้าผาตัดให้ตรงลงมาเพื่อง่ายในการเจาะเข้าไป จากนั้นเริ่มสกัดหินเข้าไป โดยคนงานไม่จำเป็นต้องมีฝีมือขอให้มีการกำกับ โดยเจาะจากบนลงไปหาล่าง เหล็กสกัดหินเป็นหลักแหลมขนาดใหญ่ที่ไม่ละเอียดเน้นสกัดให้หินหลุดก็พอ จากนั้นจึงหล่อพื้นที่ไว้ ตรงที่เป็นเสา แล้วจึงเก็บรายละเอียดอีกที ค่อยวาดภาพที่หลัง เพื่อป้องกันเศษหินกระเด็นเข้าตา อาจจะต้องนำผ้าบางๆ มาปิดที่ตาด้วย เพราะแว่นตาเพื่อใส่ป้องกันสะเก็ดหินยังไม่มี ปัจจุบันการใส่หมายเลขถ้ำไม่ได้คำนึงว่าถ้ำได้มีการสร้างก่อนหรือหลังแต่นับตามจำนวนที่เรียกจากใกล้ไปหาไกลเป็นหลัก และต่อเนื่องไปเหมือนเกือกม้า ดังมีรายละเอียดคือ

ถ้ำหมายเลข ๑ (สร้างพ.ศ.๑๐๐๘)

เป็นถ้ำวิหาร หรือที่อยู่ของพระฝ่ายมหายาน เป็นถ้ำที่สวยงามที่สุด กว้าง ๒๗ เมตร ยาว ๓๕ เมตร ภายในถ้ำแกะเป็นถ้ำทรงสี่เหลี่ยม มี ๒๐ เสา ตามผนังถ้ำมีการวาดภาพพุทธประวัติตอนต่างๆ นอกจากนั้นยังวาดภาพพระโพธิสัตว์วัชรปาณี และปัทมปาณี สองภาพนี้วาดไว้ที่ผนังด้านหน้าทางเข้าห้องบูชา ถือเป็นภาพสำคัญของถ้ำนี้และของอชันต้าที่งดงามมาก นอกนั้นยังมีภาพแกะสลัก ทาริตกับกุเวร ชาดกที่พบคือ มหาชนกชาดก สีพีชาดก สังขปาลชาดก จัมเปยชาดก มีกวาง ๔ ตัวหัวเดียว

หมายถึงอิริยาบถ แต่จิตเป็นใหญ่ พระประธานในถ้ำเป็นพระพุทธรูปปางแสดงธรรมครั้งแรกที่สารนาถ^{๔๒}

หมายเลข ๒ (สร้างพ.ศ.๑๑๔๓)

ถ้ำวิหาร ฝ่ายมหายาน ติดกับถ้ำหมายเลข ๑ กว้าง ๒๑ เมตร ยาว ๓๕ เมตร ภายในถ้ำเจาะเป็นทรงสี่เหลี่ยมเหมือนถ้ำที่ ๑ ภายในมีรูปวาด พระพุทธประวัติตอนแสดงปาฏิหาริย์ที่สาวตีสอนพระนางสิริมหามายาสุบินนิมิตเห็นช้างเผือก ชาดกเรื่อง**วิทูรบัณฑิต** มีรูปปั้นท้าวฤเวทกับนางหาริตี นางชอบกินเด็กเป็นอาหาร พักอาศัยอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ต่อมาเมื่อมีคนไปฟ้องร้องต่อพระพุทธเจ้าจนในที่สุดพระพุทธเจ้ามาโปรดจึงได้ละพฤติกรรมนี้แล้วหันมาสมาทานศีลเป็นพุทธบริษัท ช่วยดูแลเด็กตั้งแต่นั้นมา

หมายเลข ๓ (สร้างพ.ศ.๑๑๐๐)

เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน ยังสร้างไม่เสร็จ ภายในถ้ำเราจะได้เห็นการสกัดหินออกจากถ้ำยังไม่แล้วเสร็จ เพื่อสร้างถ้ำ แต่สกัดหินเหลือพื้นที่แกะเสาคือหินไว้แล้ว

หมายเลข ๔ (สร้างพ.ศ.๑๑๔๓)

เป็นถ้ำมหายาน เป็นถ้ำที่ใหญ่ที่สุดของอชันดา กว้าง ๒๘ เมตร ยาว ๓๕ เมตร เป็นถ้ำวิหาร มี ๒๘ เสาคู่ มีรูปแกะสลักพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรผู้รักษามนุษย์จากอันตราย ๘ อย่าง คือ สิ่งโต ภู ช้าง ยักษ์ ไฟ โจร ไซ้ตรวน และความเจ็บปวด เป็นต้น ช่องในสุดแกะสลักหินเป็นพระพุทธรูปปางแสดงธรรมครั้งแรก ด้านหน้าของพระพุทธรูปประธานแกะสลักเป็นพระพุทธรูปยืนยื่นพระหัตถ์ขวาลงมา

หมายเลข ๕ (สร้างพ.ศ.๑๑๔๓)

เป็นถ้ำมหายาน แต่ยังไม่สร้างเสร็จ ยกเว้นประตูทางเข้า เพราะมีปัญหาหินบนผนังเพดานไม่แข็งมีโอกาสปังทลายลงได้ง่าย จึงยุติการสร้างต่อ แต่ประตูสร้างได้สวย กว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๑๖ เมตร

หมายเลข ๖ (สร้างพ.ศ.๑๐๐๓)

เป็นถ้ำมหายาน เป็นถ้ำวิหาร ทำเป็น ๒ ชั้น มี ๑๖ เสาคู่ กว้าง ๑๖ เมตร ยาว ๑๘ เมตร ชั้นบนมีบันไดทางขึ้นที่ค่อนข้างชัน ภายในถ้ำ ด้านในสุดแกะสลักหินเป็นพระพุทธรูปปางแสดงธรรมครั้งแรกงดงามยิ่งเคียงข้างด้วยพระพุทธรูปปางยืนแล้ววางพระหัตถ์ขวาลงมา ส่วนชั้นล่างกว้างยาวเท่ากันกับชั้นบน แต่มีเสาที่มากกว่าข้างบนเพื่อรับน้ำหนัก ภายในมีภาพวาดพระพุทธเจ้ากำลังแสดงธรรมงดงามมาก อีกภาพคือพราหมณ์กำลังบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกบัว^{๔๓}

หมายเลข ๗ (สร้างพ.ศ.๙๔๓)

ถ้ำมหายาน เรียกว่าถ้ำวิหาร ด้านหน้าถ้ำมีมุขยื่นออกมา มีเสา ๒ เสาค้ำยันไว้ ภายในถ้ำเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (Rectangular) กว้าง ๑๕.๕๕ เมตร ยาว ๓๑.๒๕ เมตร ด้านในมีพระพุทธรูป

^{๔๒} Abdul Nasir Almohamadi, *Ajanta & Ellora Cave*, (New Delhi: Pritha Offsets, 2008), P. 56.

^{๔๓} Pushpesh Pant, *Ajanta & Ellora*, Mumbai: Lori & Janssen Press, 1998), P. 78.

ปางแสดงธรรมที่สารนาถใต้ฐานพระมีรูปกวางหมอบและธรรมจักรตรงกลาง มีภาพแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่สาวัดดีด้วย

หมายเลข ๘ (สร้างพ.ศ.๗๔๓)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายเถรวาทที่สร้างไม่เสร็จกว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๒๔.๖๔ เมตร ปัจจุบันเป็นที่เก็บเครื่องปั้นไฟของรัฐบาล น่าเสียดาย ปิดประตูไว้ไม่เปิดให้เข้าชมเพราะเป็นถ้ำที่ไม่สมบูรณ์

หมายเลข ๙ (สร้างพ.ศ.๔๔๓)

เป็นถ้ำหินยานนี้เป็นถ้ำเก่าที่สุดแห่งหนึ่งของอชันต้า กว้าง ๘.๐๔ เมตร ยาว ๑๘.๒๔ เมตร มี ๒๓ เสา แต่ละเสามี ๘ เหลี่ยม ไม่มีลวดลายอะไร แต่ละเสาวาดภาพทุกด้านเป็นพุทธประวัติงดงามมาก แต่เลือนรางไปมากแล้ว ตามผนังและเสามีการวาดภาพชาดกประกอบ ตรงกลางถ้ำมีสลูหินประดิษฐานสูง ๘ เมตร อยู่ตรงกลาง เป็นรูปทรงกลม

หมายเลข ๑๐ (สร้างพ.ศ.๓๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำหินยาน ที่เก่าแก่ที่สุด ภายในถ้ำสร้างคล้ายกันกับถ้ำหมายเลข ๙ ด้านหน้าถ้ำแกะสลักเป็นสถาปัตยกรรมที่สวยงามมีลักษณะเหมือนโบสถ์ตั้งยอดขึ้น กว้าง ๑๒.๒ เมตร ยาว ๓๐.๕ เมตร สร้างพ.ศ.๓๕๐ ในปี พ.ศ.๒๓๖๒ (ค.ศ.๑๘๑๙) พบโดยจอห์น สมิท (John Smith) ถ้ำแห่งนี้ถูกเถาวัลย์และวัชพืชปกคลุมจนเกือบมืด ภายในถ้ำถูกตะกอนและโคลนทับถม ฝุ่นคลุมสูงถึง ๑ เมตร เขาเข้าไปในถ้ำจึงเขียนจารึกไว้ที่เสาวันที่ ๒๘ เมษายน ๒๓๖๒ และได้ชื่อว่าเป็นผู้พบถ้ำคนแรกอยู่ด้วย เป็นถ้ำเจดีย์สำหรับบูชาหรือประกอบพิธีกรรม สลูปที่นี้เป็นรูปประขังไม่มีลวดลายอะไร ถ้ำนี้ยาว ๒๗ เมตร ภายในมีเสา ๓๙ ต้นทรง ๘ เหลี่ยม ภายในถ้ำวาดภาพสวยงาม พบ ๒ ชาดกคือ นัททันตชาดก และ สยามชาดก ที่เสาหมายเลขที่ ๙ ทางขวาของคนเดินเข้ามา ถ้ำนี้มีจารึกภาษาสันสกฤตอักษรพราหมีจารึกไว้ด้านนอก ซึ่งเป็นจารึกที่เก่าที่สุด เขียนว่านี่เป็นไทยทานของพระเจ้าวาสิษฐบุตร สาทการณิ (Vasitthiputra Satakarani) ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ปกครองอินเดียภาคใต้พ.ศ.๓๐๐ เศษ ก่อนที่จะมีการบูรณะ เสาภายในถ้ำแห่งนี้หักลง ๑๑ เสา ในภายหลังจึงมีการบูรณะโดยทำเป็นเสาปูนเข้ามาแทนเพื่อเสริมความมั่นคงของถ้ำ

หมายเลข ๑๑ (สร้างพ.ศ.๑๐๔๓)

เป็นถ้ำวิหาร ถ้ำแห่งนี้ยาว ๑๙.๘๗ กว้าง ๑๗.๓๕ เมตร เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน ถ้ำนี้มีภาพวาดเล็กน้อย ด้านหน้าสุดของถ้ำจะมีห้องบูชา เจาะเป็นถ้ำขนาดเล็ก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางแสดงธรรม ด้านล่างยังแกะรูปคนกำลังพนมมือบูชา ๑ คน ข้างๆคนจะมีกวางหมอบ ๒ ตัวหันหน้าเข้าหากัน มีธรรมจักรอยู่ตรงกลาง พระพุทธรูปนี้แกะออกมาต่างหากไม่ติดผนังจึงสามารถเดินรอบองค์พระได้

หมายเลข ๑๒ (สร้างพ.ศ.๓๕๐)

เป็นถ้ำฝ่ายหินยานหรือเถรวาท ใช้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ ภายในเจาะเป็นห้องเล็กๆ ให้พระสงฆ์จำพรรษา จำนวน ๑๒ ห้อง ถ้ำนี้รับพระจำพรรษาได้ ๒๔ รูป เพราะในท้องเล็กๆทำเป็น ๒ เติง เป็นห้องโล่งๆไม่มีเสา แต่เจาะเป็นช่องไว้เป็นที่นั่งสมาธิ กว้าง ๑๔.๙ เมตร ยาว ๑๗.๘๒ เมตร

หมายเลข ๑๓ (สร้างพ.ศ.๔๕๐)

เป็นถ้ำฝ่ายหินยาน เป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่จำพรรษา ภายในมีห้องเล็กๆอีก ๑๐ ห้อง กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๑๘ เมตร

หมายเลข ๑๔ (สร้างพ.ศ.๕๕๐)

เป็นถ้ำที่สร้างไม่เสร็จ ด้านหน้าถ้ำมีเสา ๔ เสาค้ำยัน กว้าง ๑๓.๔๓ เมตร ยาว ๑๙.๒๘ เมตร ตั้งอยู่เหนือถ้ำหมายเลข ๑๓

หมายเลข ๑๕ (สร้างพ.ศ.๓๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำหินยาน ด้านหน้าเจาะเป็นประตูใหญ่ หน้าต่างขนาดเล็ก ๒ บาน แกะสลักภาพนกพิราบกำลังกินข้าวฟ่าง มีจารึกด้านหน้าประตูด้วยแต่เลือนรางไปมาก ภายในกว้าง ๑๕.๕๕ เมตร ยาว ๑๙.๖๒ เมตร แต่ไม่มีเสาค้ำยันเหมือนถ้ำอื่นๆ มีห้องเล็กๆ ๘ ห้อง เป็นที่จำพรรษาของพระมีภาพวาดเหลืออยู่เล็กน้อย

หมายเลข ๑๖ (สร้างพ.ศ.๑๑๕๐)

เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน ด้านหน้าถ้ำมีการแกะสลักจารึกไว้ ได้ความว่า ถ้ำนี้ได้ขุดเจาะตามคำสั่งของอำมาตย์วราหเทวะ (Varahadeva) ซึ่งเป็นเสนาบดีของพระเจ้าหริเสนะ (Harisena) ภายในกว้าง ๑๙.๕ เมตร ยาว ๒๒.๒๕ เมตร ภายในมีพระพุทธรูปแกะสลักปางแสดงธรรมเทศนา ที่ผนังด้านข้างและเพดานยังมีการวาดภาพเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะชาดก เช่น หัตถิชาดก สุตโตสมชาดก ภาพการบวชของพระนันทะ ภาพการแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่สาวัดถิ ภาพนางสุชาดาถวายมธูปายาส ภาพพระนางสิริมหามายาสุบินนิมิต ภาพตปุตตะและภักติกะถวายข้าวสัตตคัมภีร์ สัตตคัมภีร์ก่อน ภาพการแลคนาขวัญ ภาพพระพุทธเจ้านามว่ามัญชุศรีเป็นต้น^{๔๔}

หมายเลข ๑๗ (สร้างพ.ศ.๑๑๕๐)

เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน กว้าง ๒๕.๖๓ เมตร ยาว ๓๔.๕ เมตร ด้านหน้ามีรูปช้างแกะสลักไว้ที่ประตูทางเข้าวาดภาพพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์คือ ๑.พระวิปัสสี ๒.พระสิขี ๓.พระเวสสภุ ๔.พระกุกสันธะ ๕.พระโกนาคมนะ ๖.พระกัสสปะ ๗.พระโคตมะ ๘.พระศรีอริยเมตไตรย์ องค์อื่นวาดเป็นพระพุทธเจ้า แต่พระศรีอริยเมตไตรย์วาดเป็นเจ้าชายทรงเครื่องกษัตริย์เพราะยังไม่มาเกิด ผนังถ้ำมีจารึกของพระเจ้าอุเปนทรานุปตะ (Upendragupta) ได้สนับสนุนการสร้าง โดยเป็นเจ้าภาพแกะสลัก ๕ ถ้ำ ซึ่งมีเสาหิน ๔ เหลี่ยมสูงขึ้นแกะเป็น ๘ เหลี่ยม เป็น ๑๖ เหลี่ยมในเสาเดียว ที่งดงามมาก รวม ๒๐ เสา ภายในถ้ำวาดภาพ ๓๐ ชาดก หลายภาพยังสมบูรณ์มากกว่าถ้ำอื่นๆ เช่น ฉันทันตชาดก เวสสันดรชาดก หัตถิชาดก หังสชาดก สุตโตสมชาดก มหากปิลชาดก สรรภมิกชาดก มาติโปสกชาดก สยามชาดก มหิสชาดก วลหัสชาดก สีพีชาดก รุฑชาดก นิโครธมิกชาดก การทรมานช้างนาฬาคีรี เรื่องราวพระเจ้าวิชัยเดินทางไปศรีลังกา ภายในห้องบูชาซึ่งอยู่ลึกสุดของถ้ำแกะสลักเป็นพระพุทธรูปปางแสดงธรรมครั้งแรก เคียงข้างแกะสลักเป็นพระโพธิสัตว์ถือแฉ่จามร^{๔๕}

หมายเลข ๑๘ (สร้างพ.ศ.๑๑๐๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน แต่ไม่เสร็จ มีขนาดเล็ก กว้าง ๓.๓๘ เมตร ยาว ๑๑.๖๖ เมตร มี ๒ เสาอยู่ข้างหน้า

หมายเลข ๑๙ (สร้างพ.ศ.๑๐๑๐)

^{๔๔} Abdul Nasir Almohammadi, *Ajanta & Ellora*, (New Delhi: Pritha offsets, 1998), P. 19.

^{๔๕} James Fergusson & James Burgess, *The Cave Temples of India*, (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher Pvt.Ltd., 2000), P. 324.

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน ลักษณะของถ้ำมีความคล้ายคลึงกับถ้ำหมายเลข ๑๐ เรียกว่า **วิศวรรมา** ด้านนอกมีภาพแกะสลักพระยานาคนั่งเคียงข้างกับนาครีผู้เป็นภรรยา ภายในกว้าง ๗.๐๕ เมตร ยาว ๑๖.๐๕ เมตร มี ๑๕ เสายาวใน แกะเพื่อเป็นถ้ำบูชา ตรงกลางถ้ำแกะหินเป็นพระเจดีย์ ด้านในทำเป็นฉัตรซ้อนกัน ๓ ชั้น ยอดเจดีย์แกะติดกับผนังเพดานด้านบน ทั้งเพื่อความมั่นคงไม่ให้พังลงมา ด้านหน้าเจดีย์แกะสลักเป็นพระพุทธรูปปางยืนประทานพร โดยยื่นพระหัตถ์ออกมาทั้งสองด้าน สนับสนุนการสร้างโดยพระเจ้าอุเปนทราคุปตะ ที่ผนังถ้ำทุกด้านแม้แต่องค์เจดีย์มีร่องรอยการวาดภาพทับทั้งหมด ปัจจุบันลบเลือนไปมาก แต่ยังมีสมบูรณ์อยู่หลายแห่ง ถ้ำนี้ยังมีห้องเล็กๆ ๔ ห้องแกะไว้ เพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์

หมายเลข ๒๐ (สร้างพ.ศ.๑๐๔๓)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำจำพรรษาของพระสงฆ์ สร้างสมัยฝ่ายมหายาน ด้านหน้าแกะสลักเป็นรูปพระยานาคราช ๒ องค์ กว้าง ๑๖.๒ เมตร ยาว ๑๗.๙๑ เมตร ภายในห้องบูชาด้านหน้าสุดของถ้ำแกะสลักเป็นพระพุทธรูปปางแสดงธรรมครั้งแรกที่สารนาถ ภายในถ้ำทั้งผนังทุกด้าน รวมทั้งเพดานมีการวาดภาพไว้ทั้งหมด แต่เลือนรางไปมาก ด้านข้างของถ้ำสร้างเป็นห้องเล็กๆ ไว้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ ที่ผนังถ้ำด้านซ้ายมีจารึกเป็นภาษาสันสกฤตเอ่ยนามผู้สร้างไว้ ในจารึกระบุว่าถ้ำนี้สนับสนุนการสร้างโดยพระเจ้าอุเปนทราคุปตะ

หมายเลข ๒๑ (สร้างพ.ศ.๓๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน เจาะขึ้นเพื่อทำเป็นวิหารหรือที่จำพรรษาของพระสงฆ์ กว้างยาวใกล้เคียงกัน คือยาว ๒๘.๕๖ เมตร กว้าง ๒๘.๐๓ เมตร ด้านข้างของผนังถ้ำแกะเป็นห้องเล็กๆ ๑๒ ห้อง แต่ละห้องกว้างยาว ๒ เมตรเศษ มี ๑๒ เสายาวใน ห้องบูชาแกะเป็นพระพุทธรูปปางแสดงธรรมครั้งแรกที่สารนาถ ที่ฐานมีรูปกวางหมอบและธรรมจักรตรงกลาง

หมายเลข ๒๒ (สร้างพ.ศ.๑๐๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน กว้าง ๑๑.๕๑ เมตร ยาว ๑๒.๗๒ เมตร เจาะเพื่อทำเป็นวิหารหรือที่จำพรรษาของพระสงฆ์ ภายในมีห้องขนาดเล็ก ๔ ห้อง แกะยังไม่เสร็จ ที่ผนังมีภาพวาดพระพุทธรูปเจ้ามัญชุศรีและพระศรีอริยเมตไตรย์ ภายในมีจารึกภาษาสันสกฤตเขียนแบบร้อยแก้วบันทึกชื่อนามผู้บริจาค ชื่อว่าชยตะพร้อมครอบครัว

หมายเลข ๒๓ (สร้างพ.ศ.๑๐๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายานเจาะเพื่อทำเป็นวิหารหรือที่จำพรรษาของพระสงฆ์ แต่ไม่แล้วเสร็จ ภายในกว้าง ๒๒.๕๒ เมตร ยาว ๒๘.๓๒ เมตร มีแต่ประตูทางเข้าเท่านั้นที่แกะแล้วเสร็จ ภายในยังเป็นถ้ำที่สกัดหินออกมายังไม่เสร็จ

หมายเลข ๒๔ (สร้างพ.ศ.๑๐๑๐)

ถ้ำนี้เหมือนถ้ำที่ ๒๑ เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน เจาะเพื่อทำเป็นวิหารหรือที่จำพรรษาของพระสงฆ์ แกะไม่เสร็จแต่ใหญ่กว่าถ้ำที่ ๒๑ กว้างยาวเท่ากันคือ ๒๙.๓ เมตร เป็นถ้ำที่ใหญ่เป็นอันดับสองของอชันต้า ภายในถ้ำเห็นร่องรอยการขุดหินแล้วนำหินออกไปทิ้งข้างนอก ถ้ำนี้มีพระสงฆ์นามว่า พระพุทธรภัทรเป็นผู้สนับสนุนการก่อสร้าง โดยการสนับสนุนจากพระเจ้าหริเสนะ ถ้ำนี้ยุติการขุดเจาะในปีพ.ศ.๑๐๒๐ ด้วยเหตุผลที่ผนังไม่แข็งแรงแต่หลุดออกมาจนทำให้ไม่ปลอดภัย ถ้ำนี้จึงเหมาะสำหรับนักศึกษาจะได้ทราบวิธีการขุดเจาะถ้ำของคนสมัยโบราณ

หมายเลข ๒๕ (สร้างพ.ศ.๓๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน เป็นถ้ำวิหาร กว้าง ๑๑.๓๑ เมตร ยาว ๑๒.๒๔ เมตร ภายในถ้ำมีห้องขนาดเล็กเป็นที่นอนของพระสงฆ์ ๑๒ ห้อง แต่ยังไม่สมบูรณ์แล้วทิ้งร้างไปโดยไม่ทราบสาเหตุ

หมายเลข ๒๖ (สร้างพ.ศ.๑๑๕๐)

ถ้ำนี้เดิมเป็นถ้ำฝ่ายหินยานแต่ต่อมาได้สร้างตามแบบมหายาน ด้านหน้าแกะเป็นมุขยื่นออกมาหน้าถ้ำ แต่หักลงแล้ว ถ้ำนี้สูง ๓๑ ฟุต ๓ นิ้ว ยาว ๖๗ ฟุต กว้าง ๓๖ ฟุต เป็นถ้ำเจดีย์ที่ตั้งงามมาก มีการวาดภาพที่ผนังถ้ำ ที่เสา และเพดานทุกแห่ง ที่ผนังถ้ำด้านในมีจารึกเขียนไว้ว่าถ้ำนี้ทำการขุดเจาะ ด้วยการสนับสนุนของพระเถระนามว่า พระพุทธภัทร (Buddhabhadra) โดยมีศิษย์ของท่าน ๒ คน คือ พระภัทรพันธุ และพระธรรมทัตตะ เป็นผู้ควบคุมงานการขุดเจาะถ้ำ สนับสนุนโดยอำมาตย์อัสมากะ (Asmaka) นอกนั้นยังมีจารึกของกษัตริย์ราชกุมารนามว่า นนราช (Nanaraj) สนับสนุนในการสร้าง นี่เป็นจารึกสุดท้ายของถ้ำอชันต้า ภายในถ้ำแกะเป็นทรงเหมือนลูกกระสุน ด้านเหนือของถ้ำแกะสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน และตอนขณะมารได้ตั้งพระศรีมหาโพธิ์ด้วย ยังมีร่องรอยการวาดภาพเหลืออยู่มากในถ้ำนี้ ตรงกลางแกะสลักเป็นสถูปขนาดใหญ่ให้ยอดเจดีย์ติดกับเพดานเพื่อความมั่นคง ด้านหน้าสถูปแกะเป็นพระพุทธรูปติดผนังเจดีย์

หมายเลข ๒๗ (สร้างพ.ศ.๑๒๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน เป็นถ้ำวิหาร แต่แกะสลักยังไม่เสร็จ ถูกทิ้งไป อีกทั้งผนังหน้าถ้ำได้พังทลายลง เจ้าหน้าที่จึงได้ปิดถ้ำนี้ ไม่อนุญาตให้เข้าชม

หมายเลข ๒๘ (สร้างพ.ศ.๑๒๕๐)

ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน เป็นถ้ำวิหาร แต่แกะสลักยังไม่เสร็จ ถูกทิ้งไป ด้านหน้าแกะเป็นเสาเรียงรายเป็น ๖ เสา ด้านในยังไม่ได้แกะหิน

หมายเลข ๒๙ (สร้างพ.ศ.๑๒๕๐)

ถ้ำนี้อยู่สูงกว่าทุกถ้ำบนหน้าผาสูง จึงเป็นที่น่าสงสัยว่าแกะไว้แล้ว จะขึ้นไปถ้ำอย่างไร ถ้ำนี้เป็นถ้ำฝ่ายมหายาน เป็นถ้ำวิหาร แต่แกะสลักยังไม่เสร็จ ถูกทิ้งไป

หมายเลข ๓๐ (สร้างพ.ศ.๑๒๕๐)

ถ้ำหมายเลข ๓๐ ยังแกะไม่สมบูรณ์ เป็นถ้ำวิหาร แต่มีเสาด้านหน้า เป็นฝ่ายหินยาน เก้าแก่ที่สุดถ้ำหนึ่ง กว้างยาวเท่ากันคือ ๓.๖๖ เมตร แต่ทางการไม่เปิดให้เข้าชม เกิดแผ่นดินไหวในปี พ.ศ.๒๔๙๙ (ค.ศ.๑๙๕๖) มุขด้านหน้าถ้ำพังทลายลง ในบรรดา ๓๐ ถ้ำนี้ มี ๕ ถ้ำที่แกะเป็นถ้ำเจดีย์อีก ๒๕ ถ้ำเป็นวิหารคือที่จำพรรษาของพระสงฆ์^{๔๖}

ปัจจุบันถ้ำอชันต้าได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกโลกในปีพ.ศ.๒๕๒๖ (ค.ศ.๑๙๘๓) เคียงคู่กับถ้ำเอลโลรา อนุญาตให้ผู้สนใจเข้าไปศึกษา โดยเปิดตั้งแต่ ๐๙.๐๐ น.ถึง ๑๗.๐๐ น.ทุกวันเว้นวันอังคาร

๓.๓.๘. ถ้ำเอลโลรา

^{๔๖} Abdul Nasir Almohammadi, Ajanta & Ellora, (New Delhi: Pritha offsets, 1998), P. 19.

ถ้ำเอลโลร่า (Ellora Cave) ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๒๐.๐๒๕๗๑๑,๗๕.๑๗๖๗๖๒ เพี้ยนมาจากคำว่าอีลาปุระ (Elapura) ตั้งอยู่ห่างจากเมืองออร์คบาตมาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ๓๐ กิโลเมตร อำเภอออร์คบาต ตั้งอยู่ที่อกเขาชรานันทรี (Charannandri Hill) ถ้ำที่นี้แบ่งเป็น ๓ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑ ถ้ำตั้งแต่หมายเลข ๑- ๑๒ เป็นถ้ำพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน สร้างพ.ศ.๑๑๔๓ ถึง พ.ศ.๑๒๗๓ โดยการสนับสนุนของกษัตริย์ราชวงศ์จาลุกยะ (Chalukya Dynasty)

กลุ่มที่ ๒ ถ้ำตั้งแต่หมายเลข ๑๓ - ๒๙ เป็นถ้ำฮินดู สร้างพ.ศ.๑๒๐๐ ถึง พ.ศ.๑๔๐๐ รวม ๑๗ ถ้ำ โดยการสนับสนุนจากกษัตริย์ราชวงศ์ราชวงศ์ราชภูระภูฏะ (Rashtrakuta Dynasty) และราชวงศ์กาลาจรี (Kalachuri Dynasty)

กลุ่มที่ ๓ ถ้ำตั้งแต่หมายเลข ๓๐ ถึง ๓๔ เป็นถ้ำศาสนาเซน รวม ๕ ถ้ำ สร้างพ.ศ.๑๔๐๐ ถึง พ.ศ.๑๗๐๐ โดยการสนับสนุนของราชวงศ์ยวนะ (Yavana Dynasty)

การสร้างถ้ำที่นี้ไม่ได้เป็นเพียงแค่การสร้างถ้ำทางศาสนาธรรมดาเท่านั้น แต่เป็นการสร้างเพื่อการแข่งขันทางศาสนาทั้ง ๓ คือพุทธ ฮินดูและเซนอีกด้วย ดังนั้นกษัตริย์ที่สนับสนุนในการสร้างถ้ำ ถ้านับถือศาสนาใดก็มักจะสนับสนุนการเจาะถ้ำในศาสนาของตน และต้องยิ่งใหญ่กว่าศาสนาอื่นๆ ด้วย กษัตริย์ที่สนับสนุนในการสร้างถ้ำที่นี้คือราชวงศ์จาลุกยะ ราชวงศ์ราชภูระภูฏะ และราชวงศ์ยวนะ ดังมีรายละเอียดคือ

หมายเลข ๑ เป็นถ้ำพุทธศานามหายาน ทำเป็นวิหาร มีอยู่ ๘ ห้อง มีพระพุทธรูปอยู่ด้านในห้องบูชาภายในถ้ำ

หมายเลข ๒ เป็นถ้ำเจดีย์ มี ๑๒ เสา มีพระโพธิสัตว์ ๒ องค์ยืนอยู่ด้านหน้า ภายในมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางแสดงธรรมแกะสลักไว้ พระโพธิสัตว์วัชรปาณีและปัทมปาณียืนเคียงข้าง

หมายเลข ๓ เป็นถ้ำวิหาร ๑๒ เสา มีพระพุทธรูปอยู่ด้านใน รายล้อมด้วยพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี

หมายเลข ๔ เป็นถ้ำ ๒ ชั้น แต่พังลงมาก มีเสาที่เรียกว่า กุมภวัตถิ ตั้งอยู่

หมายเลข ๕ เป็นถ้ำวิหาร ใหญ่ที่สุดในเอลโลร่า ยาว ๓๕ เมตร มี ๒๔ เสา เป็นที่สวดมนต์ เรียง และฉันอาหาร ภายในมีพระพุทธรูปอยู่ข้างใน มี ๑๙ ห้องเล็ก

หมายเลข ๖ ถ้ำนี้อยู่ในสภาพหักพัง มีพระพุทธรูป และเทพสตรีสวตี มีนกกยุงนั่งอยู่ เรียกว่า มหามยุรี นอกนั้นมีพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี กุเวร และพระศรีอริยมุตไตรย์ ส่วนถ้ำหมายเลข ๗-๘-๙ ไม่มีอะไรน่าสนใจ เพราะสร้างไม่เสร็จ เจาะเป็นแนวเข้าไปเท่านั้น

หมายเลข ๑๐ สร้างพ.ศ.๑๑๔๓ เป็นถ้ำเจดีย์ เรียกว่า วิศวกรมา แปลว่าพระวิษณุกรมา สร้างถวาย ภายในถ้ำแกะสลักเป็นพระเจดีย์ที่งดงามที่สุดในหมู่ถ้ำพุทธ ด้านหน้ามีพระพุทธรูปปางหย่อนพระบาทอยู่ข้างหน้า สูง ๑๕ ฟุต มีพระโพธิสัตว์ และวิหยธารายืนเคียงข้าง ที่เพดานถ้ำสร้างเลียนแบบกระดูกของเรือเลียนแบบงานไม้

หมายเลข ๑๑ เป็นถ้ำ ๓ ชั้น แต่เรียกว่า โดถาล (๒ ชั้น) ภายในถ้ำสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่สูง ๓ เมตร ปางแสดงธรรมครั้งแรก ด้านซ้ายแกะสลักรูปปั้นพระโพธิสัตว์วัชรปาณี ด้านขวาแกะสลักหินเป็นรูปพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี

หมายเลข ๑๒ เป็นถ้ำ ๓ ชั้นเช่นกัน เป็นถ้ำใหญ่สุด เรียกว่า ตีลถาน แปลว่า ๓ ชั้น ชั้นแรกไม่มีอะไรน่าสนใจ แต่ชั้นสองเป็นแนวพระพุทธรูปงดงามมาก เริ่มตั้งแต่ พระวิปัสสี ถึง พระพุทธเจ้าปัจจุบันรวม ๗ องค์ ด้านหน้าสูง ๑๕ เมตร ลึกเข้าไป ๓๕ เมตร

ถ้ำศาสนาฮินดู

การสร้างถ้ำของฝ่ายศาสนาฮินดูแตกต่างจากฝ่ายพุทธ กล่าวคือ ฝ่ายพุทธแกะสร้างถ้ำเพื่อให้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ แต่ฝ่ายฮินดูแกะถ้ำเพื่อเป็นที่สถิตของพระผู้เป็นเจ้าของพระ จึงไม่ใช่ที่อยู่ของพระ จะใช้ยามที่มิงานเท่านั้น แต่มีผู้ดูแลประจำ ถ้ำของฝ่ายฮินดูนี้ไม่ห่างจากถ้ำพุทธศาสนา เพราะเป็นภูเขาเดียวกัน

หมายเลข ๑๓ เป็นถ้ำขนาดเล็ก ไม่สมบูรณ์ เป็นที่พักเหมือนธรรมศาลา

หมายเลข ๑๔ เป็นถ้ำขนาดเล็ก เรียกว่าราวันกิไก (Ravan ki Kai Lena) หรือราวณะกำลังเขย่าเขาโกลาสของพระศิวะ เป็นถ้ำขนาดเล็ก แกะสลักเป็นรูปศิวลึงค์ไว้ข้างในเป็นปางกำลังเดิน เรียกว่า ศิวนาฏราช

หมายเลข ๑๕ เรียกว่าทสาวตาร (Dashavatar Lena) เพราะมีเรื่องราวอวตาร ๑๐ ปางของพระวิษณุ มีจารึกของพระเจ้าทันติทุรคา (Dantidurga) ราชวงศ์ราชภุระกุฎะ พ.ศ.๑๒๗๖ (ค.ศ. ๗๓๓) ว่าพระองค์ให้การสนับสนุนในการสร้างถ้ำที่นี้

หมายเลข ๑๖ เป็นถ้ำสำคัญที่สุดของฮินดู ใหญ่สุดในเอลโลร์และอลังการที่สุดในการสร้าง คือโกลาศ (Kailash Lena) เจาะภูเขาโกลาศมาจำลองไว้ในโลกมนุษย์ มาเป็นที่อยู่ของพระศิวะ เพราะตำนานฮินดู พระศิวะอาศัยอยู่ที่ภูเขาโกลาศ สร้างโดยพระเจ้ากฤษณะที่ ๑ ราชวงศ์ราชภุระกุฎะ พ.ศ.๑๓๐๓ (ค.ศ.๗๖๐) ขุดลงมา ๓๑ เมตร ข้างๆ มีทวาชสตีมกะ เสาสูง ๑๖ เมตรข้างๆมีภาพแกะสลักเรื่องราวมหากาพย์และรามายณะด้วย^{๔๗}

หมายเลขที่ ๒๑ เรียกว่ารามेश्वरเลนา (Rameshwar Lena) เป็นถ้ำแกะสลักบูชาพระศิวะเช่นกัน ด้านหน้าแกะเป็นรูปทวารบาล ๒ คนเฝ้าถ้ำ น่าสนใจตรงที่ช่วงเอวลงไปแกะไม่ติดผนังยื่นออกมา ลอยตัว โดยการสนับสนุนของกษัตริย์ราชวงศ์กาลาจรี ภายในถ้ำมีรูปแกะสลักพระแม่คงคา พระยมุนา พระศิวะพระนางปารวตี พระพิฆเนศ

หมายเลขที่ ๒๒ เรียกว่านิลกันธูระ (Nilkantha Lena) เป็นถ้ำแกะสลักบูชาพระศิวะเช่นกัน ภายในมีรูปศิวลึงค์และโยนีประดิษฐานบนแท่นบูชา

หมายเลขที่ ๒๙ เรียกว่าธูมาร์เลนา (Dhumar Lena) คำว่าเลนาแปลว่าถ้ำ สร้างถวายบูชาพระศิวะ ภายในประดิษฐานศิวลึงค์และโยนีอยู่ด้านในถ้ำ

ถ้ำศาสนาเซน

ศาสนาเซนสถาปนาโดยมหาวิระหรือนิครนถ์นาฏบุตร ต่อมาแบ่งออกเป็น ๒ นิกายคือ ๑. **นิกายทิฆัมพร** เป็นนิกายเดิมไม่นั่งผ้าเปลือยกาย ๒. **นิกายเศวตตีฆัมพร** นิกายผ้าขาว คือนั่งผ้าขาว ถ้ำศาสนาเซนที่เอลโลร์เป็นถ้ำที่ขุดเจาะของศาสนาเซนนิกายทิฆัมพร นิกายนี้รักษาการรูปแบบเดิมอย่างเคร่งครัด ไม่มีการนั่งผ้าแม้หนาวร้อน การสร้างถ้ำที่นี้จึงเป็นผลงานของนิกายนี้

^{๔๗} Abdul Nasir Almohammadi, Ajanta & Ellora, (New Delhi: Pritha offsets, 1998), P. 21.

หมายเลข ๓๐ เรียกว่า **โชต้าโกลาศ** แปลว่าถ้ำจำลองภูเขาโกลาศขนาดเล็ก แต่เป็นภูเขาโกลาศแบบเซน เพราะมีศิลปะคล้ายกัน มีรูปปั้นพระมหาวิระศาสดาอยู่ภายในถ้ำ ภายในมี ๑๖ เส้า

หมายเลข ๓๑ เป็นถ้ำที่ต่อเนื่องกับถ้ำหมายเลข ๓๐ ภายในมี ๔ เส้า ประดิษฐานรูปปั้นพระปารศวนาถ ศาสตราดองค์หนึ่งของศาสนาเซน อีกห้องประดิษฐานพระมหาวิระปางนั่งสมาธิ มีลักษณะเหมือนกับพระพุทธรูปมาก

หมายเลข ๓๒ เรียกว่า **อินทรสภา** หรือ สภาของพระอินทร์ ด้านหน้าแกะสลักรูปช้าง สูง ๙ เมตร ภายในถ้ำมีรูปแกะสลักที่โดดเด่นคือภาพพระอินทร์ หรือมาตังคะ ตัวอ้วนนั่งบนช้าง ใต้ต้นไทร ตรงกันข้ามมีรูปอินทราณี หรือ อัมพิกา หรือสิทธิายิกะ เป็นชายาของมาตังคะ นั่งอยู่ตรงกันข้าม ใต้ต้นมะม่วงภายในมีรูปปั้นมหาวิระในปางต่างๆมีภาพวาดทั้งบนเพดานและตามเสาแต่ถูกไฟเผาผลาญไปด้านหน้าของถ้ำ ตรงกลางมีรูปศาสดาหรือตริถังกร ๔ องค์ของศาสนาเซนคือ ๑.ฤชิกะ ๒. เนมินาถ ๓.ปารศวนาถ ๔.มหาวิระ หันหน้าเข้าหากัน มีเสาสูงชื่อ มนัสสัมภะ^{๔๘}

หมายเลข ๓๓ ต่อเนื่องกันกับถ้ำที่ ๓๒ เรียกว่า **ขคินนาถสภา** มีภาพแกะสลักพหูพลีหรือโคเตสวาริของศาสนาเซน มีเก้าวัวลย์พื้นที่ขาทั้งสอง

ถ้ำเอลโลระได้รับการยอมรับเป็นมรดกโลก พ.ศ.๒๕๒๖ (ค.ศ.๑๙๘๓) เปิดตั้งแต่ ๙.๐๐ น. ถึง ๑๗.๐๐ น.ปิดทำการในวันจันทร์

๓.๔ พัฒนาการของพุทธศาสนาแบบจีน

เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่มายังเอเชียกลางและสุดท้ายมาถึงจีนตอนกลางแล้ว ทำให้มีพระสงฆ์อินเดียเดินทางไปเผยแผ่และแปลพระสูตรเป็นจำนวนมาก ต่อมาพระสงฆ์จีนเองเห็นความบกพร่องของพระสงฆ์ พระพุทธศาสนาเข้าสู่เมืองจีนได้อย่างไร เป็นประเด็นที่น่าสนใจยิ่ง

ตามหลักฐานของพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศจีนมีปรากฏในหนังสือหลายเล่ม เช่นในหนังสือรวบรวมบัญชีรายชื่อคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ตรวจสอบแล้ว แต่งโดยพระเต้าอัน ได้กล่าวว่า ในสมัยจักรพรรดิซื่อฮวงตี้ แห่งราชวงศ์ฉิน มีพระสงฆ์ต่างชาติเดินทางมา ๑๘ รูป หนึ่งในนั้นคือพระศรีพันธุ (Sribandhu) ได้นำพระสูตรมากมายมาถวายพระจักรพรรดิ แต่จักรพรรดิไม่พอพระทัย เพราะมองว่าเป็นวัฒนธรรมต่างชาติ ที่เข้ามาทำลายวัฒนธรรมของจีน อีกทั้งจีนเองมีศาสนาอยู่ก่อนแล้ว จึงจับพระศรีพันธุเข้าคุก ตกตอนกลางคืนปรากฏว่ามีมนุษย์ร่างทองสูงกว่า ๖๐ ฟุต ได้ทำลายคุกเสียแล้วปล่อยพระศรีพันธุออกมา จักรพรรดิเห็นความมหัศจรรย์นี้จึงน้อมรับคำสอน^{๔๙}

ส่วนหนังสือจดหมายเหตุพระพุทธศาสนาและศาสนาเต๋าแห่งราชวงศ์เว่ยเหนือ กล่าวว่า พระพุทธศาสนาได้เดินทางไปถึงอาณาจักรจีนครั้งแรกในสมัยพระจักรพรรดิฮั่นหวู่ตี้ แห่งราชวงศ์ฮั่น โดยกล่าวว่าเมื่อจีนได้ติดต่อกับเอเชียกลาง ทูตของจีนนามว่าจางเฉียน (Chang Chien) ได้เดินทางไป

^{๔๘} James Ferguson & James Burgess, *The Cave Temples of India*, 10th Edition, (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2000), P. 72.

^{๔๙} Chou Hsiang Kuang, Dr., *A History of Chinese Buddhism*, (Allahabad: Bhakta Sajjan, 1955), P. 15.

แบกเตรียมแล้วให้ข้อมูลว่ามีประเทศหนึ่งนามว่าเฮียนตู (สินธุ, อินเดีย) ที่มีพรมแดนติดกับปากเตรียมได้ นับถือพุทธศาสนา และกำลังเจริญรุ่งเรือง

ในหนังสือเว่ยเหลียว เขียนโดย หยู่ฮวน กล่าวว่าในปีพ.ศ.๗๘๒ จักรพรรดิไต้ได้ส่งทูต นามว่าฉิงฉิงไปยังราชสำนักเจ้าชายยูเอจิในเอเชียกลาง ต่อมาเจ้าชายได้สั่งให้อำมาตย์นามว่าอึ้งซุน ส่ง สอนคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาแก่คณะทูต และได้นำพระสูตรกลับมาเมืองจีน

แต่ทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดคือ หนังสือจดหมายเหตุเชื้อสายของพระพุทธองค์ และพระราชาคณะ แต่งโดยพระภิกษุฉือผั่น (Chih Pan) เขียนในพ.ศ.๑๖๗๐ สมัยราชวงศ์ซ่งได้ กล่าวว่า ในปีพ.ศ.๖๐๗ สมัยจักรพรรดิฮั่นเม่งตี้ (หลิวจวง) เป็นกษัตริย์ราชวงศ์ฮั่นองค์ที่ ๒ ครองราชย์ที่ นครลั่วหยาง (ลกเอี้ยน) พระองค์ได้สุบินนิมิตว่า มีบุรุษร่างสีทอง สูง ๖ ฟุต แต่งชุดสีเหลือง เหาะลอย เข้ามาสู่พระราชวัง มีรัศมีพวยพุ่งแล้วรัศมีนั้นส่องสว่างมาทาบที่พระศอ เมื่อตื่นขึ้นมาจึงให้ผู้เฝ้า โหราจารย์ประจำราชสำนักพยากรณ์ เขาพยากรณ์ว่า ความฝันนี้เป็นความฝันที่ดี คงหมายถึงบุรุษผู้ หนึ่งที่ตั้งศาสนาใหม่ในตะวันตก นามพุทธะมีชีวิตอยู่ในสมัยโจว พระองค์พอพระทัยมากจึงส่งนายพล ใช้อื่นกับคณะรวม ๑๘ คนเดินทางไปยังประเทศอินเดีย แต่คณะทูตมาถึงแค่มณฑลซินเจียง ได้พบ พระเถระ ๒ รูปคือ พระกัสสปะมาตังคะ (Kassapamatanga) และ พระธรรมรักษ์ (Dharmaraksha) จึงนิมนต์ทั้ง ๒ รูปพร้อมนำพระธรรมคัมภีร์มาด้วย

พระกัสสปะมาตังคะเป็นชาวอินเดียภาคกลาง เกิดในวรรณะพราหมณ์ บวชในพุทธ ศาสนาไม่นานนัก ชำนาญในฝ่ายมหายานและเถรวาท ในไม่นานเกิดสงครามที่อินเดียภาคกลาง ท่าน ได้ทำหน้าที่ไกลเกลี่ยจนเป็นผลสำเร็จ ทำให้มีชื่อเสียง ต่อมาท่านเปื้อนนายที่ข้องเกี่ยวกับชาวโลก ทำให้ท่านเดินทางปลื้มหาความสงบ จนได้ไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่แคว้นโชตัน^{๕๐} ได้พบคณะทูตที่พระ จักรพรรดิแสวงหาพระธรรมตามคำสุบินนิมิตของจักรพรรดิ ท่านเป็นพระที่สนใจในการเผยแผ่พุทธ ศาสนาจึงไม่กลัวลำบากในการเดินทางไกล

คณะเดินทางมาถึงเมืองลั่วหยางพักที่วัดโหลู่ ของศาสนาเต๋า ทั้งสองท่านยังไม่สามารถพูด ภาษาจีนได้จึงให้พ่อค้าชาวเติร์กเป็นล่ามแปลให้ พระองค์พอพระทัยได้ต้อนรับเป็นอย่างดี จึงได้สร้าง วัดให้นามว่าแปะเป่ย์ หรือวัดม้าขาวเพื่อเป็นอนุสรณ์ให้กับม้าที่แบกคัมภีร์มา ที่ประตูด้านทิศตะวันตก ของเมืองลั่วหยาง เมื่อม้าตายลงได้โปรดให้แกะสลักรูปม้าไว้ด้วย ดังนั้นจึงมีพระสงฆ์ทางพุทธศาสนา เป็นครั้งแรกในประเทศจีน แต่ว่ามีคนศรัทธาในพุทธศาสนานิดเดียว ดังนั้นท่านไม่สามารถที่รวบรวม ความรู้ที่มีอยู่ดำเนินการเผยแผ่พุทธศาสนาออกไปให้กว้างไกลได้

พระกัสสปะมาตังคะได้แปลคัมภีร์ ๔๒ เล่ม ๑ ผูก ได้เก็บคัมภีร์ไว้ส่วนหนึ่งจารึกใส่แผ่น หิน จำพรรษาได้เพียง ๔ ปีก็มรณภาพ ส่วนพระธรรมรักษ์แปลพระสูตรต่อ จำพรรษาที่จีนอีก ๑๘ ปี จึงมรณภาพ พระสูตรที่ทั้งสองท่านช่วยกันแปลคือพุทธจรีต ทสฎุมิกกิเลสเขทิกสูตร ธรรมสมุทโรศ สสูตร ชาดกต่างๆ นี่เป็นคณะพระธรรมทูตชุดแรกอย่างเป็นทางการที่เดินทางมายังจีน

พ.ศ.๖๙๐ (ค.ศ.๑๔๗) มีพระภิกษุชาวปาร์เขียนนามว่า **อันชือเกา** (Anshigao) นามเดิม ว่าชือเกา และอันชิ่ง (Anqing) เป็นโอรสของกษัตริย์ปาร์เขียน อาณาจักรนี้อยู่ทางทิศ

^{๕๐} เหลียงฮุยเจียว, เกาเซิงจ้วนฉบับแปลใหม่ (ภาษาจีนกลาง), (ไทเป: ซานหมินการพิมพ์, ๒๐๑๔), หน้า ๑-๒.

ตะวันออกเฉียงเหนือของอิหร่าน ในสมัยเด็กมีความกตัญญูคนหนึ่ง โตขึ้นได้ศึกษาหลายศาสตร์ ต่อมาชำนาญในด้านดาราศาสตร์และภาษาต่างประเทศ และเวชศาสตร์ เมื่อบิดาสิ้นพระชนม์แล้วไม่ปรารถนาจะครองราชย์ เกิดความเบื่อหน่ายมอบสมบัติให้กับพระปิตุลา (ลุง) จึงออกผนวช แล้วศึกษาพระไตรปิฎกอย่างขำซองโดยเฉพาะอภิธรรม ศึกษาปฏิบัติกรรมฐาน ฝ่ายสาวกยาน ได้เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาที่นครลั่วหยาง เมืองหลวงของจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น ในยุคจักรพรรดิฮวนตี้ ได้แปลหลายพระสูตร ต่อมาพระโลกเกษม จากอาณาจักรยูเอจิในเอเชียกลางได้มายังนครลั่วหยางแล้วแปลคัมภีร์เกี่ยวกับกรรมฐาน ฉัมมจักกัปปวัตตนสูตร อาณาปานสติสูตร รวมแล้ว ๓๙ เรื่อง ๔๑ ผูกปัจจุบันเหลืออยู่ ๒๒ เรื่อง^{๕๑} สุตทำยท่านมรณภาพในปี พ.ศ.๗๒๐ (ค.ศ.๑๗๗) รวมเวลาที่อยู่ในจีน ๓๐ ปี

ต่อมาพ.ศ.๗๒๔ พระสงฆ์จากเอเชียกลางนำโดยพระอันชวนพร้อมคณะเดินทางมายังลั่วหยาง ได้อาศัยอุบาสกนามว่า เหียนฟูเดียวได้แปลพระสูตรอีกหลายเรื่อง พระสูตรที่แปลนี้ส่วนใหญ่ชาวจีนไม่ค่อยเข้าใจมากนัก เพราะผู้แปลเป็นชาวต่างชาติที่ยังไม่ชำนาญในภาษาจีน การเลือกใช้ศัพท์ยังไม่สมบูรณ์ ศัพท์เฉพาะบางคำจึงนำมาจากศาสนาเต๋าและขงจื้อ จนเมื่อพระถังซำจั๋งได้เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาในเมืองอินเดีย ท่านชำนาญทั้งภาษาจีน ภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาคัมภีร์ แดกฉานในพระธรรมจึงแปลได้สมบูรณ์ดียิ่ง อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาที่เดินทางไปยังจีนนั้น ยังไม่เจริญแพร่หลาย ยังอยู่ในวงจำกัด เพราะอิทธิพลของศาสนาตั้งเดิมคือเต๋าและขงจื้อสกัดไว้ จึงมีคนจำนวนน้อยที่สนใจศาสนาใหม่^{๕๒}

๓.๔.๑ พุทธศาสนาสัมัยสามก๊ก

เมื่อราชวงศ์ฮั่นได้ล่มสลายลง ยุค ๓ ก๊กจึงได้เริ่มขึ้นตั้งแต่พ.ศ.๗๖๓ เป็นต้นมาจนถึงพ.ศ. ๙๒๙ **ก๊กที่ ๑** นำโดยโจโฉ ปกครองแคว้นเหวย ทางด้านเหนือ **ก๊กที่ ๒** นำโดยซุนกวน อยู่ทางทิศตะวันออก ปกครองแคว้นอู่ เมืองหลวงคือ เกียนเย่หรือหนานจิงในปัจจุบัน **ก๊กที่ ๓** อยู่ทางใต้มีเล่าปี่ ปกครองแคว้นซู่ ทั้งสามฝ่ายต่อสู้ชิงไหวชิงพริบด้านการเมืองมาตลอด ครั้นถึงพ.ศ.๗๙๓ มีพระสงฆ์อินเดียเดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาและแปลคัมภีร์คือ **๑.พระธรรมกาละ (Dharmakala)** เป็นชาวอินเดีย วรรณะพราหมณ์ สนใจการศึกษาตั้งแต่เด็ก สามารถท่องจำพระเวททั้ง ๔ ได้ แปลคัมภีร์ปาฏิโมกข์ของนิกายมหาสังฆิกะ และพระวินัยปิฎกบางส่วน **๒.พระคังเซิงไค (Kang Seng Kai)** เป็นชาวชอกเตียนเดินทางมาที่หล่งในปีพ.ศ.๗๙๕ พักที่วัดม้าขาว เมืองลั่วหยาง แปลพระสูตรเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรย์หลายสูตร **๓.พระธรรมสตัยยะ (Dharmasatya)** เป็นชาวปาร์เธียน ในเอเชียกลาง เดินทางมาจีนพ.ศ.๗๙๗ มาพักที่วัดม้าขาวแล้วแปลคัมภีร์นิกายธรรมคูปตะ และวินัยปิฎกบางส่วน **๔.พระธรรมภัทร (Dharmabhadra)** เป็นชาวปาร์เธียนเช่นกัน ท่านนี้แปลคัมภีร์เป็นเอกเทศ โดยไม่ได้ร่วมมือกับหลายท่านที่ผ่านมา ท่านได้แปลพระสูตรหลายสูตร เช่นวัชรเจติกาปรัชญาปารมิตาสูตโดยอาศัยอุบาสกชาวจีนหลายท่านช่วยในการตรวจสอบและแก้ไข

ในบรรดาผู้นำก๊กทั้ง ๓ นั้น ซุนกวนนับเป็นผู้ศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมาก ในเมืองหนานจิงได้มีพระภิกษุนามว่า **จื่อเสียน** เข้าไปเผยแผ่ ท่านผู้นี้เป็นยูเอจิในเอเชียกลาง ท่านเดินทางมาเผยแผ่ที่นี่ จนเป็นที่ยอมรับและศรัทธาของจักรพรรดิและประชาชนโดยทั่วไป นอกนั้นยังมีพระกังเซิง

^{๕๑} อ่างแล้ว, หน้า ๖.

^{๕๒} E.Zurcher, *The Buddhist Conquest of China*, (Leiden: POM Printing, 1972) , P.49.

โก ได้มาเผยแพร่พุทธศาสนาด้วย ชุนกวนศรัทธาในพระเถระรูปนี้จึงสร้างวัดเกียนฮ้อยี่ (วัดปฐมสถาปนาราม) ขึ้นที่เสฉวน และวัดหลงหัวที่นครเซียงไฮ้ ในยุคนั้นพุทธศาสนาเริ่มแพร่หลายเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป

ในยุคปลายราชวงศ์จิ้น พ.ศ.๘๕๐-๘๕๖ (ค.ศ.๓๐๗-๓๑๓) เมืองหลวงของจีนคือนครลั่วหยาง พุทธศาสนาได้เจริญในเมืองจีนขึ้นตามลำดับ เฉพาะในตัวเมืองหลวงมีสังฆารามทั้งสิ้น ๔๒ วัด^{๕๓} ทั้งในวัดและนอกวัดครั้นมาถึงยุคนี้นี้พระเถระเป็นที่รู้จักหลายรูปคือ ๑.พระจูซือซิง ๒.พระจื่อตุน ๓. พระจูเต้าเซียน ๔.พระจูฟาหุ ๕.พระจูฝ่าหลัน ๖.พระหุยเต้าสูย ๗.พระจูฝ่าไถ่ ๘.พระไปฝ่าชู ๙.พระจูฝาย่า ๑๐.พระยูฝ่าไก ๑๑.พระเต้าอัน ๑๒.พระฮุยหยวน ๑๓.พระเต้าเฮง ๑๔.พระฮุยกวน ๑๕.พระเซงกี ๑๖.พระฝ่าอัน ๑๗.พระถันหยุง ๑๘.พระเต้าชู ๑๙.พระโจวชูจื่อ ๒๐.พระปี้ยินจื่อ ๒๑.พระหลิวหุยหมิง

ครั้นถึงพ.ศ.๙๔๓ พระจิ้นรูปหนึ่งนามว่า ฟาเทียน พร้อมภิกษุอีก ๔ รูปได้เดินทางไปยังอินเดียสำเร็จ ขากลับเดินทางกลับทางทะเล แล้วนำพระสูตรมายังเมืองจีนสำเร็จ ท่านจึงเป็นพระใจสิ่งรูปแรกพื้นฝ้าอุปสรรคมายังอินเดียได้สำเร็จ ในยุคนั้นครลั่วหยางเองมีสังฆารามมากกว่า ๔๐ วัด วัดที่สำคัญคือ ๑.วัดม้าขาว ๒.วัดพระโพธิสัตว์ ๓.วัดวัตวันออก ๔.วัดเจดีย์หิน ๕.วัดน้ำเต็ม ๖.วัดกุเขาปันเซ ๗.วัดมหาบาซาร์ ๘.วัดไม้ไผ่ ๙.วัดภูเขาดงตา ๑๐.วัดหมิงหวย ครั้นต่อมาไม่นานนักพุทธศาสนาประสบชะตากรรมที่สำคัญคือการทำลายร้าง เพราะจักรพรรดิไท่ฮู่ตี้แห่งราชวงศ์เหว่ยเหนือ ได้กล่าวโทษพุทธศาสนาอย่างรุนแรง อ้างว่าพุทธศาสนาเป็นสาเหตุของเศรษฐกิจตกต่ำมากเพราะคนแอบหนีไปบวช ไม่ยอมทำงาน ผู้บวชเอาเปรียบสังคม คำสอนต่างด้าวเหล่านี้ทำลายวัฒนธรรมจีนอย่างแสนสาหัส จึงให้จับสึก วัดถูกทำลาย ผู้ฝ้าฝืนจะถูกนำไปประหาร มีพระ ๒ รูปคัดค้านกฎหมายนี้คือ พระช้วนเกา และพระฮุยจง เป็นเหตุให้ถูกประหารต่อหน้าสาธารณชนทันที สถานการณ์พุทธศาสนาจึงถูกถอนรากถอนโคน เมื่อเปลี่ยนรัชกาล กฎหมายนี้ถูกยกเลิก โดยมีพระเถระที่หลบหนีไปได้กลับมาฟื้นฟูคือพระถันเย่า ผู้นำในการสร้างถ้ำหยุนกั้ง

เมื่อพระพุทธรูปเริ่มฟื้นตัวกลับมาอีกครั้งหนึ่ง กลับโดนพายุกระหน่ำอีกครั้ง พ.ศ. ๑๑๑๗ จักรพรรดิฮู่ซวนตี้ ศรัทธาในลัทธิเต๋าอย่างคลั่งไคล้ พระองค์หลงเชื่อในคำเพ้อเจ้อของจางปิน ชุนนางเต๋าที่ใส่ร้ายพุทธศาสนาว่า เป็นตัวทำลายวัฒนธรรมจีน จึงสั่งให้จับสึกพระและรื้อทำลายวัดทางพุทธศาสนา พระเต้าช้วน ได้อธิบายเหตุการณ์ในหนังสือ “ฝ้อเต้าหลุนเหิง”ว่า “พระองค์สั่งให้จับพระสงฆ์ทั่วประเทศสึกถึง ๓ ล้านรูป ยึดวัด ๔ หมื่นวัด สึกแล้วให้กลับไปใช้ชีวิตอย่างฆราวาส นำพระพุทธรูปทองคำมาหลอมละลาย ทองแดงเอาไปทำเหรียญกษาปณ์ มีพระสงฆ์ ๕๐๐ รูปมาคัดค้านที่หน้าพระราชวังด้วยน้ำตาที่อาบแก้ม แต่ไม่มีเสียงตอบรับจากจักรพรรดิ^{๕๔} การทำลายพุทธศาสนาในยุคนี้อย่างพบในจดหมายรายงานของพระเจี๋ยวอันเรื่องชื่อชื่อจี้กุเล่ย์ (Shih Shih Chi Ku Lueh) อีกด้วย ในยุคที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองโดยเฉพาะหลังสิ้นสุตราวงศ์เป่ย์เว่ย์จักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้ พ.ศ.

^{๕๓} ชิว ชูหลุน แบล, ถั่วหยางสังฆารามรำลึก, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๕๔} Chou Hsiang Kuang, Dr., A History of Chinese Buddhism, Allahabad: Bhakta Sajjan, 1955), P.192.

๑๐๓๖ (ค.ศ.๔๙๓) หมายเสวียนจื้อ นักเขียนคนสำคัญสมัยนี้ได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุ ลัทธิขงจื๊อว่า นครลัทธิขงจื๊อมีสังฆารามมากถึง ๑,๖๓๗ วัด^{๕๕} ทั้งในเมืองและนอกเมือง แต่จากนั้นไม่นานก็ได้ถูกทำลายลงหลายยุคหลายสมัย ที่เหลือมาถึงยุคปัจจุบันคือถ้ำที่เจาะภูเขาเท่านั้น เพราะยากต่อการทำลาย วัดที่สำคัญที่ถูกกล่าวถึงคือ

๑.หย่งหนิงสังฆาราม สร้างพ.ศ.๑๐๕๙ (ค.ศ.๕๑๖) โดยหลังไทเฮานามว่าพระนางหู่ฉีเอ๋อ ได้สร้างถวาย วัดนี้พระโพธิธรรมชาวอินเดีย ปรมจารย์กั๋งฟูของวัดเส้าหลินยกย่องว่าสุดยอดแห่งความสวยงาม แม้ในชมพูทวีปก็มีอาจจะทัดเทียม **๒.เจี้ยนจงสังฆาราม** สร้างโดยฉางชูลิ่ง และเล่อผิง อ๋อง ในพ.ศ.๑๐๗๔ (ค.ศ.๕๓๑) เดิมเป็นคฤหาสน์ของหลิวผิง ชั้นที่คนสำคัญ **๓.ฉางชิวสังฆาราม** ชั้นที่หลิวผิงเป็นผู้สร้าง ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นฉางชิวซิง **๔.เหยากวางสังฆาราม** จักรพรรดิเซวียนอู่สร้างขึ้น พ.ศ.๑๑๔๓ (ค.ศ.๕๐๐) ต่อมาได้กลายเป็นสังฆารามสำหรับภิกษุณี **๕.จิ่งเล่อสังฆาราม** สร้างโดย ไท่ฟู เหวินเซี่ยนอ๋อง และเย่เหวียนอ้อ เป็นสังฆารามสำหรับภิกษุณี **๖.เจาอี้สังฆาราม** สร้างโดยพวกชั้นที่ไม่ปรากฏนามใกล้ประตูตงหยาง เป็นสังฆารามของภิกษุณี **๗.เหยียนฮู่สังฆาราม** สร้างโดยหวังอี้ที่สละบ้านของตนสร้างถวายเป็นอาราม **๘.หู่ถ่งสังฆาราม** สร้างโดยพระนางหู่ฉีเอ๋อหลังไทเฮาสมัยที่บวชเป็นภิกษุณีจำพรรษาในอารามนี้เป็นอารามฝ่ายภิกษุณี **๙.ชิวฟั่นสังฆาราม** สร้างโดยอู่กั๋ง ชั้นที่คนสำคัญ **๑๐.จิ่งหลินสังฆาราม** เคยเป็นพระราชอุทยานมาก่อน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๑๑.หมิงเสวียนสังฆาราม** เป็นอารามของภิกษุณี อยู่เซวียนอ๋อง แห่งเมืองผิงเฉิง เป็นผู้สร้าง **๑๒.หลงฉวาสังฆาราม** เหล่าทหารรักษาพระองค์แห่งองค์จักรพรรดิเป็นคนสร้าง **๑๓.อิงลั่วสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๑๔.จงเหมิงสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๑๕.ฉือส้านสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๑๖.ฮุยเหอสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๑๗.ทงเจวียสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๑๘.ฮุยเสวียนสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๑๙.จงเหมิงสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๒๐.เว่ยซางสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ชั้นที่นามว่าหลี่ฉีเอ๋อซิว เป็นผู้สร้าง ถวายเป็นภิกษุณีอาราม **๒๑.ซีผิงสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๒๒.ฉงจินสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ฮุยอ้อ พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงท่านผู้นี้เคยมรณภาพไป ๗ วัน แต่ฟื้นคืนชีพมา ท่านเล่าว่าเพราะยมบาลเรียกผิดตัว จึงปล่อยให้กลับ เป็นผู้สร้าง **๒๓.ยินกั๋วสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๒๔.จิ่งซิงสังฆาราม** อยู่ทางทิศใต้ของสะพานหิน เหล่าชั้นที่ช่วยกันสร้างเป็นอารามภิกษุณี **๒๕.จวงเหยียนสังฆาราม** อยู่นอกประตูเมืองตงหยาง **๒๖.ฉินไท่ฉางจินสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ผู้สร้างคือพระนางหู่ไทเฮา ตั้งให้ตามนามของพระมารดาของพระองค์ **๒๗.เจิ้งฉือสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน ขุนนางและข้าราชการได้ช่วยกันสร้างไว้ **๒๘.ผิงเต็งสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน สร้างโดยอู่มู่อ๋อง เย่เหยียนฮวยแห่งเมืองกวางผิง ได้สละบ้านพักของตนเองสร้าง **๒๙.จิ่งหนิงสังฆาราม** อยู่นอกประตูเมืองหยางซุน เป็นผู้สร้าง **๓๐.จิ่งหมิงสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน จักรพรรดิเซวียนอู่เป็นผู้สร้าง **๓๑.ต้าถ่งสังฆาราม** ไม่ปรากฏผู้สร้าง **๓๒.ฉินไท่ฉางกิงสังฆาราม** อยู่นอกประตูเจี้ยนซุน พระกนิษฐาของหู่ไทเฮาเป็นผู้สร้าง **๓๓.เป้าเตอสังฆาราม** สร้างโดยพระจักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้เพื่ออุทิศพระราชกุศลแก่พระนางผิงไทเฮา **๓๔.เจิ้ง**

^{๕๕} ชิว ชูหลุน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

เจวียสังฆาราม ฌางชูหลิ่ง หล่างชู เป็นผู้สร้าง **๓๕.หลงฮว่าสังฆาราม** สร้างโดยกวางหลิ่งอ่อง **๓๖. จุยเหม็งสังฆาราม** สร้างโดยเป่ย์ไห่อ่อง **๓๗.ผู่ถี้สังฆาราม** ตั้งอยู่ในชุมชนมู่อ้อหลี ชาวหูไม่ปรากฏนาม เป็นผู้สร้าง มีสมณะดำตัวเป็นเจ้าของอาวาส **๓๘.เกาหยางอ่องสังฆาราม** เดิมเป็นวังเก่าของเกาหยางอ่อง เยเหวียนยง นอกประตูจินหยางไป ๓ ลี้ **๓๙.ฉงชวีสังฆาราม** เดิมเป็นอุทยานจั่วหลงเหยียนในสมัยราชวงศ์ฮั่น จักรพรรดิเสี่ยวเหวินยกถวายเป็นสังฆาราม **๔๐.ซงเจวียสังฆารามซิงเห่ออ่อง** อนุชาของจักรพรรดิเซวียนอู่ ถวายวังให้เป็นวัด **๔๑.เซวียนจงสังฆาราม** ฉิงหยางอ่อง เยเหวียนฮุย เป็นผู้สร้าง โดยยกวังตนเองให้เป็นวัด **๔๒.หวางเตียนยวีสังฆาราม** อยู่ทางทิศตะวันออกเซวียนจงสังฆาราม ชั้นที่หวางเถาทังเป็นผู้สร้าง โดยปกติชั้นที่มักสร้างอารามเป็นของภิกษุณี แต่หวางเถาทังสร้างถวายพระสงฆ์ **๔๓.ไปหม่าสังฆาราม** สร้างโดยจักรพรรดิฮั่นหมิงตี้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้ม้าขาวที่ชนพระไตรปิฎกและคณะสงฆ์มา นี่เป็นวัดแรกในพุทธศาสนาของจีน^{๕๖} **๔๔.เป่ากวางสังฆาราม** อยู่นอกประตูซีหยาง หยิ่นชื้อจ้าวอี่เป็นผู้สร้าง **๔๕.ฝ่ายหวินสังฆาราม** ติดกับวัดเป่ากวาง พระธรรมลักษณะพระภิกษุขาวแคว้นอุทยานทางทิศเหนือของอินเดียสร้างไว้ **๔๖.หลิงเซียนสังฆาราม** ผู้สร้างคือพระภิกษุต้าเวิง **๔๗.โคซันสังฆาราม** คฤหบดีนามว่าเว่ยหยิงมอบคฤหาสน์ให้เป็นสังฆาราม **๔๘.จุยเซียนสังฆาราม** เดิมเป็นวังของซื่อจง ฉ่างชูหลิ่ง ได้ถวายวังให้เป็นวัด **๔๙.หลงเจวียสังฆาราม** ซิงเหอเหวินเซียนอ่อง เยเหวียนอี่เป็นผู้สร้าง วัดนี้เป็นที่พำนักของพระเถาหม่วจู้ย และพระโพธิธูจิกจากอินเดีย ท่านเดินทางมาจีนพ.ศ.๑๐๕๑ (ค.ศ.๕๐๘) พระสงฆ์ชาวอินเดียท่านนี้ชำนาญในนิราณสูตร สัทธัมมปุณทริกสูตร ทศภูมิ ลังกาวตารสูตร ฝ่ายพระเถาหม่วจู้ยก็เก่งกาจเช่นกัน ต่อมาพระโพธิธูจิกคัดลอกมหายานศาสตร์เป็นภาษาสันสกฤตแล้วส่งกลับอินเดีย พระสงฆ์หลายรูปอ่านแล้วประทับใจ และศรัทธายังมักจะหันมาคารวะทางประเทศจีนแล้วกล่าวว่า พระเถระผู้ประเสริฐแห่งบูรพาทิศ **๕๐.หย่งหมิงสังฆาราม** จักรพรรดิเซวียนอู่สร้างถวายอยู่ทางตะวันออกของต้าเจวียสังฆารามเป็นวัดที่รับรองพระสงฆ์ที่มาจากต่างแดน บางครั้งมีมากกว่า ๓,๐๐๐ รูป พระพุทธภัทราวินอินเดียภาคเหนือพำนักที่นี่ พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงได้มาชุมนุมสนทนาธรรมกันที่วัดนี้คือ พระเซิงเซา พระฮู่กวาง พระจื่อตัน และพระเต้าหลง **๕๑.ฉินชวีสังฆาราม** อยู่นอกประตูต้าเซี่ย ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง **๕๒.หนิงเซียนสังฆาราม** ชั้นที่เจียววันได้มอบบ้านถวายให้เป็นภิกษุณีสังฆารามเพื่ออุทิศแก่มารดา **๕๓.วัดเป่าหมิง** ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง **๕๔.วัดปัวโย** ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง **๕๕.วัดหยงเจวีย** ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง **๕๖.วัดฉินหลิน** ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง **๕๗.วัดหลินเจวีย** ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง **๕๘.วัดเหวินเจวีย** สร้างโดยพระจักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้ **๕๙.วัดซันเป่า** สร้างโดยพระจักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้ **๖๐.วัดหนิงเหยียน** สร้างโดยพระจักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้^{๕๗}

๓.๔.๒ พุทธศาสนาสัมัยราชวงศ์ถัง

ยุคราชวงศ์ถังเริ่มต้นในปีพ.ศ. ๑๑๖๑ ถึงพ.ศ.๑๔๕๔ นับเป็นยุคที่พุทธศาสนารุ่งเรืองมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็ตกต่ำสุดขีดเพราะมีจักรพรรดิหลายพระองค์ทำลายล้างพุทธศาสนาอย่างถอน

^{๕๖} ในบรรดาสังฆารามที่ปรากฏในหนังสือลั่วหยางสังฆารามนั้น มีเพียงวัดไปหม่า (วัดม้าขาว) นี้เท่านั้นที่ยังคงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน

^{๕๗} ชิว ชูหลุน แบล, ลั่วหยางสังฆารามรำลึก, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒-๑๘๖.

รากถอนโคน ราชวงศ์ถังสถาปนาโดย **หลี่ซื่อหมิน** ต่อมาสถาปนาเป็น **จักรพรรดิถังไท่จง** แต่ในช่วงแรกทรงยกพระบิดาให้เป็นจักรพรรดิก่อนนามว่าถังเกาจู่ พระนามเดิมว่าหลี่เอี้ยน

พระพุทธศาสนาเมื่อถูกทำลายในสมัยจักรพรรดิอู่ซวนตี้แล้วได้มีการฟื้นตัวโดยจักรพรรดิพระองค์ต่อมา ครั้นไม่นานต้องมาประสบกับชะตากรรมที่ลำบากอีกครั้ง พ.ศ. ๑๑๖๘ **ฝูอี้ (Fu Yi)** ขุนนางเต๋าได้โจมตีพุทธศาสนาใน ๓ ด้านคือ ๑.ด้านปรัชญา ๒.ด้านเศรษฐกิจ ๓.ความมั่นคงของชาติ โดยกล่าวว่า “พระพุทธเจ้าเกิดในดินแดนตะวันตก ไกลจากเมืองจีนมาก สอนให้ฟุ่มเฟือย ไร้สาระ ทำลายความกตัญญู ไม่เคารพบิดามารดา องค์จักรพรรดิ บิดามารดา ทำบุญ ๑ เหยี่ยงจะได้ผลตอบแทนร้อยเท่า ผู้ออกบวชคือผู้หลบหนีขี้เกียจ ทำให้การผลิตไม่มีสร้างความสำเร็จให้เศรษฐกิจ” ผู้ออกมาคัดค้านคือพระฝ่าหลิน (Fa lin) ได้ตอบโต้ทุกข้อกล่าวหา ขุนนางเสี่ยวหยู (Hsiao Yu) ยังได้สนับสนุนพระฝ่าหลินเช่นกัน เพื่อตอบสนองนี้จักรพรรดิจึงมีพระราชโองการจำกัดการสร้างวัด จำกัดการบวชพระ พุทธศาสนาจึงทรงในรัชกาลนี้

ต่อมาเมื่อพระถังซัมจั๋งเดินทางกลับจากอินเดียได้โน้มน้าวพระจักรพรรดิเรื่องพุทธศาสนา ทำให้พระองค์หันมาสนใจพุทธศาสนามาก สร้างวัดวาอารามจำนวนมาก ทั้งสนับสนุนการอุปสมบทสนับสนุนการคัดลอกคัมภีร์ พระถังซัมจั๋งเสนอให้พระองค์ยกพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแทนที่จะเป็นเต๋าหรือขงจื้อ แต่พระองค์ไม่กล้าประกาศได้แต่สนับสนุนพุทธศาสนามากกว่าทุกรัชกาล ในยุคของพระนางบูเช็กเทียน พ.ศ. ๑๒๕๒ ขึ้นครองราชย์ต่อมา พระนางเป็นสตรี ในลัทธิเต๋าสตรีไม่อาจจะเป็นกษัตริย์ได้ พระนางจึงหันมาหาพุทธศาสนาเต็มตัว เพราะไม่ได้รังเกียจสตรีในการขึ้นเป็นใหญ่ ทรงสนับสนุนพุทธศาสนามาก ในยุคของพระนางมีพระสงฆ์ทั้งจีนและอินเดียแปลคัมภีร์ทางพุทธศาสนามากคือ ๑.พระประภากรมิตร ๒.พระอดิคุปตะ ๓.พระนที ๔.พระพุทธปาละ ๖.พระทิวากร ๗.พระเทพปรัชญา เคยจำพรรษาที่อารามมหาโพธิ์ เดินทางมาช่วยงานพระถังซัมจั๋ง ๘.พระศุภกรสิงหะ ๙.พระฮุยหลิน ๑๐.พระอโมฆะวัชระ ๑๑.พระอู่จิง ที่เดินทางไปอินเดีย ๑๒.พระฝ่าจิ้ง ๑๓.พระเซินหัว ๑๔.พระฮุยอู่ ถูกฝ่ายเต๋าใส่ร้ายว่าเป็นชู้กับพระนาง ๑๕.พระหงเจิน ๑๖.พระฮุยเหิง สังฆนายกนิกายเซน ๑๗.พระไท่ทง ผู้สร้างพระพุทธรูปเล่าซานที่เมืองเฉิงตู ๑๘.พระถู่อี้ เปลี่ยนจากเจ้าอาวาสวัดเต๋ามาสนับสนุนพุทธศาสนา

พ.ศ. ๑๒๕๐ เกิดข้อขัดแย้งระหว่างพุทธกับเต๋าก็กรอบ เพราะพระเต๋าแต่งคัมภีร์ฮั่วฮู่จิงอ้างว่าเล่าจื้อ ศาสตราได้ไปโปรดคนป่าเถื่อนในประเทศตะวันตกชื่อพระพุทธเจ้า ฝ่ายพระสงฆ์จีนพากันคัดค้านอย่างหนัก เมื่อเรื่องถึงจักรพรรดิจึงให้ทำลายคัมภีร์นี้เสียแล้วห้ามคัดลอก ฝ่ายพระเต๋านามว่า **ฮวนเหียนเต๋า (Huan Yen Tao)** ขอลถวายฎีกาไม่ให้ทำลายคัมภีร์ แต่พระองค์เด็ดเดี่ยว เพื่อไม่ให้เกิดข้อขัดแย้งต่อไป

เมื่อเปลี่ยนรัชกาล พุทธศาสนาโดนกระทบอีกครั้ง จักรพรรดิซุ่นจง ขึ้นครองราชย์แล้วทรงนับถือศาสนาเต๋า ได้รับคำชี้แจงว่าพุทธศาสนาเป็นภัยต่อวัฒนธรรมจีน เป็นวัฒนธรรมต่างชาติ จึงสมควรกำจัดออกไป จึงประกาศให้สึกพระที่ไม่มีความรู้ ๓๐,๐๐๐ รูป จำกัดการบวช จำกัดการสร้างวัด ผู้จะบวชจะต้องเสียภาษีให้รัฐ ห้ามหล่อพระพุทธรูปและพระสูตร แม้ในคราวนี้จะไม่รุนแรงมากแต่กระทบต่อพุทธศาสนาพอสมควร เมื่อองค์จักรพรรดิสวรรคตพระโอรสนามว่าซุ่นจงได้ครองราชย์จึงกลับมาฟื้นฟูพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนาเจริญขึ้นอีกครั้ง

ในรัชสมัยจักรพรรดิเซียนจง พ.ศ.๑๓๔๘ อี๋นอวี๋ ขุนนางขงจื้อ ได้ประณามพุทธศาสนาอย่างรุนแรง ในช่วงหนึ่งจักรพรรดิโปรดให้แห่ฉลองพระบรมสารีริกธาตุ โดยประณามว่า”พระพุทธเจ้าเป็นคนป่าเถื่อน การไปเอากระดูกของคนไม่ติมาแท้แทนจึงเป็นเรื่องไม่ดี ควรเอาไปเผาหรือโยนลงแม่น้ำเสีย” พระองค์พิโรธมากจะประหาร แต่ขุนนางทัดทานไว้ จึงรอดชีวิตแล้วขับออกจากพระราชอาณาจักรเสีย

ตั้งแต่สมัยจักรพรรดิเม่งตี้พุทธศาสนาเจริญแพร่หลาย จักรพรรดิเหลียงบูตี้ศรัทธาในพุทธศาสนา มาก แต่สุดท้ายถูกโฮวซิงซังให้ถอดอาหารจนตาย พุทธศาสนาถูกทำลายครั้งใหญ่อีกครั้งในสมัยของจักรพรรดิอู่จิงในปี พ.ศ.๑๓๘๓ พระองค์ทรงเลื่อมใสในลัทธิเต๋าอย่างมาก ในปีพ.ศ.๑๓๘๘ ทรงมีประกาศห้ามคนนับถือศาสนาต่างชาติคือพุทธศาสนา โซโรอัสเตอร์ คริสตศาสนา และอิสลาม แต่พุทธศาสนาได้รับผลกระทบหนักที่สุด เพราะมีผู้นับถือเป็นจำนวนมาก ในสมัยพระองค์มีวัดพุทธ ๔๖,๐๐๐ วัด โบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ๔๐,๐๐๐ แห่ง พระสงฆ์ ๒๖๐,๐๐๐ รูป รับผิดชอบให้จับสึกทั้งหมด และทำลายทิ้งทั้งหมด พระสงฆ์ประจำราชสำนักและเป็นที่เคารพของรัชกาลก่อนนามว่า พระอาจารย์จื่อช้วนก็ให้จับสึกด้วย นำพระพุทธรูปมาหลอมละลาย ในการทำลายนี้มีขั้นที่ ๒ ทานตัดทานไว้คือเกาลีซือ โจวซือเหลียง แต่ไม่เป็นผล ขุนนางทั้งสองลาออก ทรงให้ออกตามประสงค์แต่ให้ยึดทรัพย์ทั้งหมดแล้วให้โกนหัวไปเป็นคนเฝ้าสุสาน^{๕๔} การทำลายนี้สร้างความเสียหายเหลือคณานับ แต่เมื่อเปลี่ยนรัชกาล องค์ชายหลี่เฉิน พระโอรสองค์โตขึ้นครองราชย์แล้วทรงฟื้นฟูพุทธศาสนาครั้งใหญ่ จึงทำให้พุทธศาสนากลับมาอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ.๑๔๙๗ สมัยจักรพรรดิโจวซื่อจง พุทธศาสนาถูกทำลายอีกรอบ เพราะหลงเชื่อคำของขุนนางเต่าถิวว่าพุทธศาสนาเป็นตัวนำความเสื่อมมาสู่สังคมจีน และทำให้ฐานะจักรพรรดิต่ำต้อยลง ให้ปิดวัด ห้ามการบวชพระใหม่ จับสึกพระที่ไม่มีความรู้ ให้นำทองสำริด ทองแดงจากพระพุทธรูปไปหลอมละลาย จึงปรากฏว่ามีวัดถูกทำลายไป ๓,๓๓๖ วัด พระสงฆ์ถูกจับสึก ๑๒,๔๒๐ รูป แม้การทำลายพุทธศาสนาครั้งนี้จะไม่รุนแรงมากนัก ถ้าเทียบกับครั้งก่อน แต่ทำให้พุทธศาสนาอ่อนแอลงอย่างมาก พระองค์ปกครองเพียง ๕ ปีจึงสวรรคต เมื่อเปลี่ยนรัชกาลสถานการณ์พุทธศาสนาจึงดีขึ้น พระเถระที่มีบทบาทในการปกป้องพุทธศาสนาต่อมา คือพระหยุนเหมิน ในยุคที่จักรพรรดิต่อตันพุทธศาสนาเป็นช่วงที่ทันทราบากที่สุด แต่เมื่อฟ้าเปิดท่านได้สร้างวัดหลายวัด ท่านมรณภาพในปีพ.ศ. ๑๔๖๑

๓.๔.๓ พุทธศาสนาสัมมัยราชวงศ์ซ่ง

ยุคราชวงศ์ซ่งเริ่มตั้งแต่พ.ศ.๑๕๐๓ จนถึงพ.ศ.๑๘๑๗ ปฐมจักรพรรดิคือซ่งไท่จู่ นามเดิมว่าจ้าวควนยิ่น ทรงสนับสนุนพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนาในยุคต้นราชวงศ์เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาก ทรงอุปสมบทพระภิกษุทั่วประเทศ ๘,๐๐๐ รูป ทรงส่งพระ ๑๕๐ รูปไปศึกษาพุทธศาสนา โปรดให้แปลพระสูตร โปรดให้ขอพระสูตรมาจากอาณาจักรเกาหลีแล้วแปลเป็นภาษาจีน โปรดให้ขุนนางเตี้ยซ่งสังรวบรวมพระไตรปิฎกจากหลายแห่งมารวบรวมเป็นฉบับที่สมบูรณ์ แล้วแกะแม่พิมพ์พระไตรปิฎกด้วยแผ่นไม้ นับเป็นพระไตรปิฎกแผ่นไม้ที่สมบูรณ์ครั้งแรกของโลก ต่อมาญี่ปุ่น เกาหลีได้มาขอศึกษา

ชีว ชูหลุน แปล, ลัทธิขงจื้อ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๔

วิทยาการแล้วนำไปทำเป็นพระไตรปิฎกของตนเอง ปัจจุบันการทำพระไตรปิฎกแบบนี้ในเกาหลียังรักษาไว้อย่างดี แต่ของจีนถูกทำลายไปหมดแล้ว ในยุคของพระองค์มีพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงทั้งจีนและอินเดียคือ ๑.พระมัญชุศรี ๒.พระธรรมทเวะ ๓.พระทานปาละ ๔.พระธรรมรักษ์ ๕.พระสุรยยศ ๖.พระชานหนิง ผู้รวบรวมประวัติพระสงฆ์จีน ๕๓๒ รูป เรียกว่า ช่งเกาเซิงจ้วน

พ.ศ.๑๖๔๓ ถึงสมัยจักรพรรดิซ่งฮู่จง ทรงนับถือศาสนาเต๋า ได้เปียดเบียนพุทธศาสนา มาก โปรดให้ยึดวัดเป็นศาลเจ้า จับสึกพระเป็นจำนวนมาก มีพระเถระรูปหนึ่งมาคัดค้านคือพระหยุงเต๋า (Yung Tao) พระฟาเต๋า (Fa Tao) ทั้งสองถูกเนรเทศออกจากราชอาณาจักร เมื่อเปลี่ยนรัชกาลเป็นจักรพรรดิซ่งเกาจง ทรงสนับสนุนพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ มีพระเถระที่มีชื่อเสียงหลายรูปคือ ๑. พระฮวบฮุ้น (Huab Hun) ๒.พระต้าฮู่ยงเกา (Ta Hui Tsong Kao) ๓.พระจื่อผั่น (Chih Pan) ผู้แต่งหนังสือประวัติพุทธศาสนาเข้าสู่จีนชื่อว่า รายงานทั่วไปของพุทธศาสนาและพระราชาคณะ ๔.พระจี้กง หรืออรหันต์จี้กง ๕.พระอู่ซุนชิฟาน (Wuzhun Shifan) ท่านมีศิษย์ที่สำคัญเป็นชาวญี่ปุ่นนามว่าแอนนี่ เบเนน หรือ โซอิชิ โโกโกชิ เป็นต้น

๓.๔.๔ พุทธศาสนาสัมมัยราชวงศ์หยวน

ยุคราชวงศ์หยวนหรือมองโกลเริ่มในปีพ.ศ.๑๘๑๙ จนถึงพ.ศ.๑๙๑๐ โดยมีกุบไลข่านเป็นปฐมจักรพรรดิ พระองค์เป็นหลานของขุนศึกเจงกิสข่าน เมื่อยึดครองจีนได้แล้วได้เปลี่ยนแปลงระบบหลายอย่าง เดิมทีทรงนับถือศาสนาท้องถิ่นของชาวมองโกล แต่ต่อมาได้ใกล้ชิดกับพระลามะของทิเบต ชื่อฟาซือปา หรือพักสะปาจึงทำให้พระองค์หันมาสนใจพุทธศาสนาแบบทิเบต บทบาทด้านพุทธศาสนามีหลายด้านคือ ๑.จึ่งสนับสนุนให้พุทธศาสนาแบบทิเบตเป็นศาสนาหลักในราชสำนัก ๒.ทรงสนับสนุนให้พระสงฆ์ไปเผยแผ่พุทธศาสนาในมองโกลเลีย ๓.แต่งตั้งองค์ดาไลลามะเป็นผู้นำสูงสุดของทิเบต ๔.ในปีพ.ศ.๑๘๓๔ โปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาทิเบต มองโกล และจีน

สถานการณ์ความขัดแย้งกับศาสนาเต๋าที่ถือว่าตนเองเป็นเจ้าของถิ่นกลับมาคุกรุ่นอีกครั้ง พ.ศ. ๑๗๗๓ พระเต๋ายี่ฮวดอารามทางพุทธศาสนาไป ๕๐๐ วัดที่ถูกทิ้งร้าง ให้ย้ายพระพุทธรูปออกแล้วนำเอารูปปั้นเหล่าจื่อเข้าไปแทน แต่งคัมภีร์ปาจื่อฮั่วตู้ โดยอธิบายเรื่องอวตาร ๘๑ ปางของเหล่าจื่อ โดยให้พระพุทธรูปเป็นอวตารหนึ่งในนั้น แล้วแจกจ่ายคัมภีร์ออกไป สร้างความไม่พอใจให้กับชาวพุทธมาก เมื่อได้รับคำร้องเรียนพ.ศ.๑๘๙๘ ท่านชานจิงนำมาพิจารณาแล้วตัดสินใจให้ฝ่ายพระเต๋ายี่ฮวดให้ยุติการพิมพ์คัมภีร์นี้อีก แล้วให้ออกจากวัดพุทธที่ตนเองเข้ายึดครอง แต่พระเต๋ายี่ฮวดเฉย ชาวพุทธกลุ่มหนึ่งจึงไปฟ้องมังกู ข่าน(Mangu Khan) พี่ชายกุบไลข่านให้กดดันพระเต๋ายี่ฮวดในเรื่องนี้ อีก ๒ ปีต่อมาจึงให้มีการประชุมกันที่เมืองโครราโครัมเมืองหลวงเก่าของมองโกล โดยนิมนต์พระสงฆ์ ๒๐๐ รูปนำโดยพระพูหยู (Fu Yu) ฝ่ายเต๋า ๒๐๐ รูป ฝ่ายขงจื่อ ๒๐๐ รูป ฝ่ายพระพูหยูชักไซร์ว่าคัมภีร์เต๋ายี่ฮวดถึงเรื่องเหล่าจื่อไปแสดงธรรมโปรดพระพุทธรูปไม่เคยเขียนเรื่องอวตารแบ่งภาคเลย ทำไมกล่าวถึงเรื่องนี้ ในที่สุดฝ่ายลัทธิเต๋ายี่ฮวด มังกู ข่านจึงสั่งให้เผาคัมภีร์ใหม่ห้ามจำหน่ายแจก ให้เผยแผ่ได้เฉพาะเต๋ายี่ฮวดเท่านั้น

๓.๔.๕ พุทธศาสนาสัมมัยราชวงศ์หมิง

ยุคราชวงศ์หมิง ก่อตั้งในปีพ.ศ.๑๙๑๑ จนถึงพ.ศ.๒๑๘๗ สถาปนาโดยจูหยวนจาง (Zhu Yuan Zhang) เป็นปฐมจักรพรรดิ ได้นามว่า จักรพรรดิหู่ยู่ พระองค์เคยเป็นพระภิกษุมาก่อน ก่อนจะมาลาสิกขาไปเป็นทหารในกองทัพ และสามารถโจมตีมองโกลจนสำเร็จ แม้จะเคยเป็นพระภิกษุมา

ก่อน แต่ด้านศาสนาแล้ว พระองค์ไม่ใส่ใจมากนัก ในปลายรัชกาลพระองค์แต่งตั้งจุหยุนเหวิน พระราชนัดดาเป็นรัชทายาท สร้างความไม่พอใจแก่พระโอรสมาก โดยเฉพาะหยงเล่อ จึงต่อสู้ทำสงครามถึง ๔ ปีในที่สุดหยงเล่อชนะ จึงขึ้นเห็นกษัตริย์ ฝ่ายผู้แพ้ปลอมพระองค์เป็นพระหลบหนีแล้วบวชเป็นพระนามว่าพระอึ้งเหิง จนเปลี่ยนรัชกาลมีผู้จำได้ จึงส่งตัวมาหาจักรพรรดิองค์ใหม่ แต่พระองค์ไม่ได้ทำอันตรายใดๆ เพราะไม่มีพฤติกรรมต่อต้านองค์จักรพรรดิใหม่

พ.ศ.๒๐๐๘ เมื่อจักรพรรดิเฉิงฮว่าขึ้นครองราชย์ ทรงปกครอง ๑๒ ปี เป็นจักรพรรดิพระองค์เดียวในราชวงศ์หมิงที่ทรงสนับสนุนพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ทรงโปรดให้สร้างวัดเป็นจำนวนมาก ให้อุปสมบทพระใหม่ ๑๐๐,๐๐๐ รูป จากนั้นอีก ๑๐ ปีต่อมาให้อุปสมบทอีก ๑๐๐,๐๐๐ รูป โปรดให้จัดสร้างพระไตรปิฎกฉบับภาษาจีน พระองค์เองรักษาศีลอุโบสถเป็นบางครั้ง ในยุคนี้อุปสมบทศาสนาจึงเฟื่องฟูมาก

ครั้งถึงรัชกาลจักรพรรดิเจี๋ยจิง (Jiajing) พ.ศ.๒๐๖๔ ทรงนับถือศาสนาเต๋าอย่างคลั่งไคล้ ได้ทำลายพุทธศาสนาลงอย่างมาก โดยฟังคำแนะนำจากขุนนางเต๋า ๒ ท่านคือ เส้าหยวนชี่ (Sao Yuan Chi) และ เหียนซ่ง (Yian Song) ให้พระองค์ปฏิบัติตามวิถีแห่งเต๋า จะมีชีวิตที่นั้รันดร พ.ศ. ๒๐๗๘ ขุนนางเต๋าทั้งสองถวายรายงานว่า ตัวข้าตบถวายบังคมอย่างหนึ่งที่ทำให้พระองค์ไม่เป็นอมตะ คือพุทธศาสนา เพราะเป็นวิถีแห่งคนป่าเถื่อนตะวันตก เข้ามายังจีน วิญญูณแห่งเซียนจึงโกรธแค้น และเจริญในหลายรัชกาล ควรทำลายทิ้งเสีย จึงออกพระราชโองการให้ยึดวัดพุทธมาเป็นวัดเต๋า นำพระพุทธรูปมาหลอมละลาย บังคับพระลาสิกขา รวมทั้งพระเถระรูปที่สำคัญคือพระฮั่นชาน เตอชิงด้วย สถานการณ์จึงตกต่ำสุดขีด พ.ศ.๒๑๐๙ จึงสวรรคต พระโอรสนามว่าหลงชิ่ง (Lung Ching) ขึ้นครองราชย์ จึงกลับมาฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นใหม่ ให้การอุปสมบทพระสงฆ์ที่ถูกจับสึก ให้ยึดวัดพุทธกลับคืนมา สถานการณ์จึงดีขึ้นตามลำดับ ครั้งถึงสมัยจักรพรรดิหว่านลี่ (Wan Li) พุทธศาสนายังได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนักต่อมา เพราะสองเฮาหลี่ พระมารดาของจักรพรรดิศรัทธาในพุทธศาสนา

ในปลายราชวงศ์หมิง มีพระเถระที่มีชื่อเสียงหลายรูปคือ ๑.พระชูฮุง (Chu Hung) มีชื่อเสียงเพราะแก้ข้อกล่าวหาที่บาทหลวงคริสตจักรกล่าวร้ายพุทธศาสนา ๒.พระหยวนอู่ (Yuan Wu) อาจารย์วิปัสสนามีชื่อเสียง ๓.พระฮั่นชาน เตอชิง (Hansha Teching) อาจารย์เซนที่มีชื่อเสียง ๔. พระชินเก้อ (Chin Ke) ๕.พระหยวนฮฺซึ (Yuan Hsiu) ๖.พระฉือโป เซนโก (Tzupo Chenko) ๗. พระรุซิง (Ruxing) ผู้แต่งหนังสือ หมิงเกาเซิงจ้วน หรือประวัติพระสงฆ์ในราชวงศ์หมิง

๓.๔.๖ พุทธศาสนาสัมัยราชวงศ์ชิง (แมนจู)

ยุคราชวงศ์ชิงเริ่มในปีพ.ศ.๒๑๘๗ ถึงพ.ศ.๒๔๕๕ ผู้นำในการต่อสู้กับราชวงศ์หมิงคือนูร์ฮาซี เผ่าแมนจูทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีน แต่ต่อสู้ไม่สำเร็จจนถึงอาบาไฮเป็นใหญ่ได้ทำการต่อสู้ต่อ เปลี่ยนชื่อวงศ์เจ้อเฉินเป็นแมนจู ซึ่งนักประวัติศาสตร์ว่าอาจจะมาจากคำว่ามัญชู อันเป็นนามของพระโพธิสัตว์มัญชูศรี ซึ่งเป็นคำอธิบายที่ดูใกล้เคียงกว่าคำอื่น จากอาบาไฮมาถึงดอร์กอน จึงได้ร่วมมือกับอู๋วานกู่ยี่ ขุนพลราชวงศ์หมิงเข้าโจมตีปักกิ่งและยึดครองได้สำเร็จ จึงสถาปนาราชวงศ์ชิงขึ้น โดยเชิญเจ้าชายฟุหลิน พระชันษา ๖ ปีมาเป็นจักรพรรดิพระองค์แรก ได้พระนามว่าจักรพรรดิซุ่นจื้อ พระองค์น้อมพระทัยไปในการออกบวช ไม่ค่อยใส่ใจกับราชการมากนัก ทรงตรัสเสมอว่าในอดีตชาติของพระองค์เคยเป็นพระภิกษุ ได้นิมนต์พระเถระหลายรูปมาถวายความรู้เรื่องพุทธศาสนา คือ ๑.พระ

ถุงฮุย (Tung Hsiu) ๒. พระซิงเฉิน (Hsing Shen) ๓. พระเต๋าเหวิน (Tao Wen) พ.ศ. ๒๑๙๔ นิมนต์องค์ดาไลลามะจากทิเบตมากรุงปักกิ่ง แล้วสร้างอารามถวาย ที่พระราชบัลลังก์มังกง ทรงเขียนข้อความเตือนสติตนเองว่า “อย่าคิดจะเรียนพุทธศาสนาตอนแก่ เพราะมีคนคิดแบบนี้มากมายที่ตายตอนเป็นหนุ่ม”

ในรัชสมัยของจักรพรรดิองค์ต่อมาคือ **คังซี (Kang Xi)** พ.ศ. ๒๒๐๔ ครองราชย์ตั้งแต่ ๗ พรรษา จนถึงพระชนมายุ ๖๑ ปี นับว่ายาวนานพระองค์หนึ่ง ทรงสนับสนุนพุทธศาสนาต่อจากพระบิดาหลายประการ โปรดให้สร้างวัดหลายแห่ง ให้สร้างพระไตรปิฎกภาษาจีนและแมนจู ในปลายรัชกาลได้แต่งตั้งอันเหรินเป็นรัชทายาท ต่อมาอันเหรินมีพฤติกรรมเป็นกะเทย มีคู่สาวทเป็นชายจึงพิโรธมาก ทรงสงสัยว่าลามะมีส่วนร่วมจึงสั่งให้ประหารหลายองค์ เมื่อได้ครองราชย์จริงๆ ได้พระนามว่าหย่งเจิ้ง ทรงเป็นกษัตริย์ที่ดีพระองค์หนึ่ง ทรงศรัทธาในพุทธศาสนานิกายลามะหมวกเหลือง สร้างวัดแบบลามะถวายที่กรุงปักกิ่ง ในป้ายวัดเขียนไว้ว่า หยวนหมิงซูชื่อ แปลว่า อุบาสกผู้บรรลุนิพพานอย่างสมบูรณ์

พ.ศ. ๒๓๐๗ (ค.ศ. ๑๗๖๔) พุทธศาสนาในจีนได้รับการกระทบกระเทือนอีกครั้งเมื่อเกิดบฏมุสลิมขึ้น ชาวอุยกูร์ที่นับถือศาสนาอิสลามลุกขึ้นมาต่อต้านราชวงศ์ชิง ผู้นำคือยาคุบ เบค (Yakub Bek) สามารถยึดมณฑลคานซู ซานซี และซินเจียงได้ ต่อมารัฐบาลรัสเซียและอังกฤษได้ให้การรับรองรัฐบาลของยาคุบ เบคทำให้สถานการณ์บานปลาย เป็นเวลานาน จนขุนพลแมนจูจู่จงถางปราบปรามกบฏสำเร็จ จากนั้นเกิดกบฏชาวยุ่ยขึ้นที่คุนหมิง นำโดยตูเหวินชิว เดิมนับถือพุทธศาสนาแล้วหันไปนับถือศาสนาอิสลาม เปลี่ยนชื่อตนเองเป็นสุไลมาน มีความคลั่งไคล้ปรารถนาจะให้แผ่นดินจีนเป็นอิสลามก่อกบฏขึ้นที่คุนหมิง พวกกบฏได้โจมตีวัดทางพุทธศาสนาในคุนหมิงและใกล้เคียงจนราบคาบ รัฐบาลชิงมอบหมายให้นายพลเอลเดมบูเข้าปราบ ทำยู่สุดรัฐบาลชิงจึงชนะ แต่พุทธศาสนาได้ถูกทำลายลงยับเยิน

พ.ศ. ๒๓๙๒ สถานการณ์พุทธศาสนาได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเมื่อเกิดกบฏขึ้นในแผ่นดินเรียกว่ากบฏไท่ผิง ผู้นำคือ **หงชิวฉวน** บ่วยหนัก แล้วฟื้นคืนชีพมา อ้างตัวเป็นน้องชายพระเยซูได้รับบัญชาให้กวาดล้างศาสนาอื่นออกไปให้หมดจากแผ่นดินจีน จะทำแผ่นดินจีนให้เป็นคริสต์จักรที่บริสุทธิ์ กบฏแผ่ลามไปในหลายพื้นที่ กินเวลา ๑๔ ปี ไปที่ไหนมักจะทำลายศาสนสถานทั้งพุทธ เต๋า ขงจื้อ อิสลาม อาศัยนายพลที่ชำนาญนามว่าเจิ้งก๊กกวง และหลี่ฮองเจียงจึงปราบกบฏลงได้ ฝ่ายกบฏกินยาพิษตาย มีผู้เสียชีวิตมากมายถึง ๒๐ ล้านคนในสงครามปราบกบฏครั้งนี้ วัด ๕๐๐๐ วัด ถูกทำลาย พระสงฆ์ ๑๕๐,๐๐๐ รูปถูกสังหาร

แม้พระพุทธศาสนาจะประสบชะตากรรมที่โหดร้ายหลายครั้งแต่ยังมีพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีเป็นหลักชัยให้พุทธศาสนาต่อเนื่องมาไม่ขาด นี่เป็นข้อดีของพุทธศาสนาจีน อีกทั้งแม้องค์จักรพรรดิจะได้อำนาจทำลายพุทธศาสนา พอพระโอรสขึ้นครองราชย์มักจะเปลี่ยนนโยบายหันมาให้การสนับสนุนพุทธศาสนาอีกรอบ เป็นแบบนี้หลายครั้ง จึงทำให้พุทธศาสนาไม่ได้สูญสลายไปไหน พระสงฆ์ที่มีบทบาทในยุคกึ่งกลางสมัยราชวงศ์ชิงคือ ๑. พระคูชิน (Ku Hsin) ๒. พระซานเหมย (San Mei) ๓. พระเซียงฮื่อ (Hsiang Hsueh) ๔. พระเฉียนยื่อ (Chien Yueh) ๕. พระยี่เจีย (Yi Chieh) ๖. พระตึงฮั่น (Ting Han) เป็นต้น

๓.๔.๗ พุทธศาสนาสัมัยสาธารณรัฐและปัจจุบัน

ยุคสาธารณรัฐเริ่มตั้งแต่พ.ศ.๒๔๕๕ จนถึงปัจจุบัน ในยุคปลายราชวงศ์ชิงเสื่อมอำนาจลง ผู้นำหัวก้าวหน้านำโดยซุนยัตเซ็น ได้พยายามเปลี่ยนแปลงประเทศเพื่อพยายามยกเลิกระบบจักรพรรดิและหันมาปกครองแบบประชาธิปไตยสาธารณรัฐ เขาต่อสู้มายาวนาน ในที่สุดจึงประสบความสำเร็จ แต่บ้านเมืองได้ยุ่งเหยิงหลายอย่าง เมื่อซุนยัตเซ็นเสียชีวิต ทายาททางการเมืองของเขาคือเจียงไคเช็คปกครองแทน พรรคก๊กมินตั๋งปกครองเมืองจีนจนถึงพ.ศ.๒๔๙๒ (ค.ศ.๑๙๔๙) จึงเสียแผ่นดินให้พรรคคอมมิวนิสต์นำโดยเหมาเจ๋อตุง ในช่วงที่สถาปนาสาธารณรัฐประชาชนใหม่ๆ พุทธศาสนาไม่กระทบมากนัก แต่ต่อมาเมื่อเกิดการปฏิวัติวัฒนธรรม มีของเก่า ๔ อย่างที่จะต้องทำลายคือ ๑.แนวความคิดแบบเก่า ๒.วัฒนธรรมแบบเก่า ๓.ประเพณีแบบเก่า และ ๔.นิสัยเก่า แนวคิดเหล่านี้รวมทั้งพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆด้วย คนหนุ่มสาวที่ท่องคัมภีร์ของเหมาเจ๋อตุงถูกเรียกว่า พวกเรดการ์ด เพราะถือคัมภีร์สีแดงเล่มเล็กๆของเหมา เป็นเด็กนักศึกษา ปัญญาชนมองศาสนาเป็นหนึ่งใน ๔ อย่างที่จะต้องทำลายทิ้ง จึงมุ่งเป้าทำลายศาสนสถานทางพุทธศาสนามากมาย บางวัดที่เหลือรอดเพราะสวยงามทางสถาปัตยกรรม นายกโจวเอนไหลขอร้องไว้ เพราะเป็นมรดกของชาติ เฉพาะในอิเบตนั้น วัดมีมากกว่า ๖,๐๐๐ วัดเสียหายไปเกือบ ๕,๐๐๐ วัด ยุคปฏิวัติวัฒนธรรมจึงเป็นยุคที่ทำให้พุทธศาสนาเสียหายมากที่สุดยุคหนึ่งของพุทธศาสนาในจีน

ปัจจุบัน จีนยังคงปกครองด้วยระบบคอมมิวนิสต์แบบพรรคเดียวครองอำนาจ แม้ด้านการเมืองจะไม่มีเปลี่ยนแปลง แต่ในด้านเศรษฐกิจใช้นโยบายการตลาดแบบทุนนิยม เลิกผลิตแบบนารวมหรือยึดทรัพย์สินสมบัติมาเป็นของส่วนกลาง ในด้านศาสนานั้น วัดพุทธศาสนาในจีนได้รับการคุ้มครองจากรัฐบาล ผู้คนสามารถนับถือศาสนาได้ แต่การเผยแพร่ศาสนายังเป็นไปอย่างเข้มงวด ศาสนสถานหลายแห่งที่ถูกทำลายในสมัยปฏิวัติวัฒนธรรมได้รับการฟื้นฟู แต่มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น แต่เน้นการท่องเที่ยวเป็นหลัก เพื่อนำรายได้เข้าประเทศ แม้แต่คนจีนเองจำเป็นต้องจ่ายตัวเข้าชมวัดด้วย พ.ศ.๒๕๕๖ มีวัดทั่วทั้งประเทศจีน ๑๓,๐๐๐ วัด มีพระสงฆ์ ๑๘๐,๐๐๐ รูป โดยมากเป็นพระลามะแบบทิเบตถึง ๑๒๐,๐๐๐ รูป ฝ่ายเถรวาท ๕,๐๐๐ รูปอาศัยในยูนนาน ปัจจุบันจีนมีประชากร พ.ศ. ๒๕๕๙ (ค.ศ.๒๐๑๖) ๑,๔๐๓ ล้านคน^{๕๙} นับถือพุทธศาสนาประมาณ ๑๐๐ ล้านคนโดยประมาณ แม้จะดูเหมือนน้อยเมื่อเทียบกับประชากร แต่ประชากรชาวพุทธในจีนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงนับเป็นเรื่องที่น่ายินดีของวงการพุทธศาสนา

๓.๔.๘ นิกายพุทธศาสนาของจีน

เมื่อพระพุทธรูปได้รับการเผยแพร่มายังแผ่นดินจีนนั้น มีพระสงฆ์อินเดียหลากหลายนิกายได้เดินทางมาเผยแพร่ที่นี่ ทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท การกำเนิดนิกายนั้นมีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ฝ่ายไม่เห็นด้วยมองว่าจะทำให้คำสอนผิดเพี้ยนจากของเดิม และเสื่อมไปในที่สุด ฝ่ายสนับสนุนมองว่า การมีนิกายใหม่แสดงว่าศาสนามีการปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่ต่างจากเดิม เหมือนต้นไม้ถ้าแตกกิ่งก้านสาขามากแสดงว่าต้นนั้นกำลังงอกงาม ถ้าไม่แตกเลยแสดงว่ากำลังจะตาย

^{๕๙} Lui Jiang Kang. *China Today*. (Hongkong: MDK Printings, 2017), P.34.

ในอินเดียนั้น การแตกแยกเป็นนิกายเริ่มปรากฏในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๒ เรียกนิกายที่เพิ่มมาใหม่ว่ามหาสังฆิกะ จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นนิกายมหายานในภายหลัง ต่อมาแยกออกเป็น ๑๘ นิกาย ในจีนเองนิกายเหล่านี้ได้นำไปเผยแพร่ด้วย แต่เมื่อต้องแตกนิกาย ไม่ได้นำเอาแนวคิดแต่นิกายไปตั้งนิกายใหม่ แต่เกิดจากการนำเอาแนวคิดไปปรับปรุงเป็นแบบจีน ผสมผสานกับความเชื่อของจีนเองเกิดเป็นนิกายใหม่ ดังนี้

๑. นิกายตรีศาสตร์ มีชื่อภาษาจีนว่า **ซาหล่งจง** ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่มายังจีนนั้น คำสอนของศาสนาเต๋าและขงจื้อคือกระแสหลักของสังคมจีน พระสงฆ์อินเดียที่ทยอยกันไปเผยแผ่พุทธศาสนานั้น ไม่ได้ทำให้มีผู้มานับถือพุทธศาสนามากนัก เพราะเป็นของใหม่ และถูกต่อต้านจากสังคมจีนที่มี ๒ ศาสนาเป็นแกนหลัก จนพระกুমารชีฟเริ่มเผยแผ่พุทธศาสนา จึงเริ่มมีคนนับถือแพร่หลายมากยิ่งขึ้น

นิกายนี้ นำโดยพระกুমารชีฟนำเอาศาสตร์ทั้ง ๓ มาเผยแพร่คือ ๑. มายมิกศาสตร์ ๒. ศตศาสตร์ ๓. ทวาทสนิกายศาสตร์ ทั้งสามศาสตร์นี้เป็นคัมภีร์หลักของศาสนา ต่อมาคณาจารย์จีจั้ง (Chi Tsang) ได้แต่งอรรถกถาอธิบายศาสตร์ทั้งสามให้เข้าใจง่ายขึ้นทำให้นิกายนี้แพร่หลายมากขึ้น ถือว่าพระนาครชุนเป็นเป็นอาจารย์ท่านแรกของนิกาย ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งทฤษฎีสัญญตวาท (ความว่าง)

๒. นิกายสุขาวดี ภาษาจีนเรียกว่า จิ้งจูจง แปลว่าดินแดนบริสุทธิ์ ผู้ก่อตั้งคือพระฮุยหยวน ท่านเป็นพระสงฆ์ร่วมสมัยกับกুমารชีฟได้อิทธิพลจากคัมภีร์อมิตาภสูตร และสุขาวดีวิทยุสูตร แปลโดยพระกুমารชีฟ นอกจากนั้นพระฮุยหยวนแล้วต่อมามีพระชานเต๋า ได้นำเอานิกายสุขาวดีไปเผยแผ่จนแพร่หลาย นิกายนี้เชื่อว่าเมื่อตายแล้วจะไปอยู่แดนสุขาวดีกับพระอมิตาภพุทธเจ้า ถ้ามีความภักดีสูงสุดต่อพระอมิตาภะ โดยให้ลูกศิษย์ภาวนาทุกวันว่า นามอ ออ นีทอฮุด (นโม อมิตาภพุทธ) แปลว่าขอนอบน้อมจงมีแก่พระอมิตาภพุทธเจ้า เป็นวิถีปฏิบัติที่ง่ายจึงเผยแผ่ไปยังประชาชนอย่างรวดเร็ว

๓. นิกายสัทธัมมบุณชริก มีชื่อภาษาจีนว่า เทียนโถจง มีลักษณะคำสอนที่เน้นวิพากษ์ปรับคำสอนแบบอินเดียให้เป็นแบบจีน ผู้ร่วมก่อตั้งชื่อ **พระจื่ออี้** พระฉางอันและพระจื่อเจ้อ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระฮุยเซอ ตั้งสำนักอยู่ที่ภูเขาเทียนโถ มณฑลเจ้อเจียง มีพระสูตรที่สำคัญคือสัทธัมมบุณชริกสูตร นิกายนี้ไม่เห็นด้วยที่นิกายฉานปฏิเสธคัมภีร์หรือตำรา เพราะจะไม่มีหลักในการปฏิบัติเท่ากับเป็นการปฏิเสธพระพุทธเจ้า นิกายนี้ได้แบ่งการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๕ ช่วงคือ **๑. ช่วงปฐมกาล** ทรงตรัสรู้ใหม่แสดงมหาไวบลยุสูตรแก่พระโพธิสัตว์และทวยเทพ **๒. สมัยทุติยกาล** แสดงธรรมลึกซึ้งมากกว่า สวางไม่เข้าใจ จึงผ่อนลงมาแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร **๓. สมัยตติยกาล** เมื่อแสดงธรรมฝ่ายเถรวาทมาแล้ว จึงแสดงธรรมฝ่ายมหายานคือวิมลเกียรตินิเทศสูตรเป็นต้น **๔. สมัยจตุตถกาล** แสดงปรัชญาปารมิตาสูต เพื่อยกระดับจิตของสวางให้สูงยิ่งขึ้น **๕. สมัยปัญจมกาล** ทรงเปิดธรรมที่ลึกลับที่สุดแก่พระสวาง คือ สัทธัมมบุณชริกสูตรและมหาปรินิพพานสูตร ถึงปลายราชวงศ์ซ่ง นิกายนี้ได้เสื่อมลงแล้วไปเจริญที่ญี่ปุ่นแทน

๔. นิกายโยคอาจารย์ หรือ วิชญาณวาท เรียกชื่อภาษาจีนว่า ฝ่าเซียงจง ผู้นำในการเผยแผ่คือพระโพธิรุจิ และท่านปรมรรถซึ่งเป็นชาวอินเดีย ในจีนผู้ก่อตั้งคือพระเสวียนจั้ง หรือพระถังซัมจั๋ง ได้ไปศึกษานิกายนี้ที่นั่น บางครั้งเรียกว่านิกายธรรมลักษณ์ มีคัมภีร์สำคัญประจำนิกายคือ ๑. อวตังสกสูตร ๒. โยคอาจารย์ศาสตร์ ๓. สันธิวิโนจนวายุหสูตร ๔. วิชญาณปติมาตราชิทธิตรีเทศศาสตร์ ๕.

ลึงกาวตารสูตร เมื่อพระถังซำจั๋งมรณภาพแล้วมีพระคุษจี และพระหยวนเจ้อ ต่อมาพระเต้าเจิ้งได้นำนิกาณี้ไปเผยแผ่ที่เกาหลีจนเจริญแพร่หลาย ส่วนในจีนนั้น มีพระฮุยเจา และพระจี้โจวดูแลตามลำดับ เมื่อสิ้นสุตราวงศ์ถั่งแล้ว นิกายนี้ก็อ่อนกำลังลง จนแทบไม่มีบทบาทอะไร

๕. นิกายอวตังสกะ มีชื่อจีนว่า หัวเหยียนจง คำว่าอวตังสกะเป็นชื่อพระสูตรฯหนึ่งของฝ่ายมหายาน คำว่าอวตังสกะ แปลว่าพวงแห่งดอกไม้ ผู้ก่อตั้งนิกายคือ พระฝางไหจิ้ง (พระฝางจิ้ง) จากนั้นสืบต่อโดยพระตู้ซุ่นส่วนในอินเดียถือว่าพระนาคารชุนเป็นอาจารย์นิกายนี้ ในยุคพระนางบูเช็กเทียน พระฝางจิ้งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐาจารย์หรือครูของชาติ ท่านมรณภาพเมื่ออายุ ๗๐ ปี คัมภีร์หลักคือ ๑.อวตังสกะสูตร แปลโดยพระพุทธรภัทร ๒.ทสภุมิสสูตร พระวสุพันธุแปล ๓.อรรถกถาอวตังสกะสูตร แปลโดยพระโพธิธิจโดยสรุปลแล้วนิกายนี้ไม่แตกต่างจากนิกายเทียนโถมากนัก เพราะมีแนวคิดในพระสูตรที่เหมือนกัน มีข้อแตกต่างเพียงเล็กน้อย^{๖๐}

๖. นิกายฉาน (เซน) มีชื่อเป็นภาษาจีนว่าเซี่ยมจง คำว่าเซนเป็นสำเนียงของญี่ปุ่น ในจีนเรียกว่าฉาน หรือชานในภาษาสันสกฤต หมายถึงสมาธิ หลังยุคราชวงศ์ถังเป็นต้นมาจวบจนถึงปัจจุบัน ผู้สถาปนานิกายคือพระโพธิธรรมหรือตั๊กม้อ โดยมีจุดกำเนิดในเรื่องสัทธัมมบุดชริกสูตร โดยพระพุทธรองค์ถือดอกบัวขึ้นมาพร้อมแยมพระสรวล แต่ไม่มีใครเข้าใจความหมาย พระองค์จึงได้มอบหมายให้พระมหาทักษปะเป็นสังฆนายกคนแรกในอินเดีย นิกายนี้เป็นการสอนธรรมแบบฉับพลันไม่ยึดติดกับคำสอนใดๆ

๗. นิกายวินัย มีชื่อจีนว่าหลุกจง นิกายนี้ถือตามพุทธพจน์ว่า เมื่อเราตถาคตปรินิพพานไปแล้ว พระธรรมและพระวินัยจะเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย จึงเน้นเป็นเหมือนศาสดาแทนเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ถัง ผู้ก่อตั้งคือพระฮุยกวาง พระเต้าเซี่ยน ตั้งสำนักที่ภูเขาหนานชาน เน้นวินัยของนิกายธรรมคูปตะและสรวาสตีวาทีน ซึ่งมีลักษณะเหมือนฝ่ายเถรวาท คัมภีร์วินัยเข้าสู่จีนสมัยสามก๊ก แปลโดยพระกุมารชีพ ต่อมาเมื่อมีพระเต้าหยุน พระเต้าฮุย ตามลำดับ ผู้มีบทบาทมากที่สุดพระเต้าเซี่ยน (เต้าช้วน) ท่านแต่งหนังสือหลายเล่มคือ ๑.กวางหุงหมิงจื่อ บทรวบรวมร้อยทางพุทธศาสนา ๒.ฝ่อเต้าหลุนเหิง ประวัติความขัดแย้งระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิเต๋า ๓.เกาเซิงจ้วน ประวัติพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียง แต่พอหลังยุคราชวงศ์ถังนิกายนี้ก็ตกต่ำลง

๘. นิกายมนตรยาน มีชื่อจีนว่า มิกจง คำว่ามนตระ แปลว่าลึกลับ นำมาเผยแผ่ในประเทศจีนโดยพระศุภกรสิงหะ พระวัชรโพธิ และอโหมชวัชระ ซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบมนตรยานของอินเดีย และเป็นคลื่นพุทธศาสนายุคสุดท้ายของจีน มีพระสูตรที่สำคัญคือ ๑.มหาไวโรจนสูตร พระศุภกรสิงหะแปล ๒.วัชรเสขสูตร พระอโหมชวัชระเป็นผู้แปล มีแนวปฏิบัติ ๓ อย่างคือ ๑.กายรหัส วางท่าทางกรีดนิ้ว ยกมือเหมือนพระพุทธรเจ้า ๒.วจีรหัส ท่องบ่นคาถาของพระพุทธรเจ้า หรือพระโพธิสัตว์องค์ใดองค์หนึ่ง ๓.มนรหัส ฟังจิตให้เป็นสมาธิ โดยเอาพระพุทธรเจ้าเป็นอารมณ์ นิกายนี้เชื่อว่าหลักธรรมของนิกายเปิดเผยโดยพระไวโรจนะ เมื่อท่านอโหมชวัชระมรณภาพแล้วสืบต่อโดยพระฮุยกั้ว ในขณะที่

^{๖๐} เหลียงฮุยเจียว, เกาเซิงจ้วนฉบับแปลใหม่ (ภาษาจีนกลาง), (ไทเป: ซานหมินการพิมพ์, ๒๐๑๔),

พระฮุยกั๋วเป็นเจ้าสำนักท่านมีศิษย์ชาวญี่ปุ่นท่านหนึ่งคือพระคงไถ่มาศึกษามนตรยานกับท่านแล้วกลับไปญี่ปุ่นได้ตั้งนิคมใหม่ ส่วนในจีนนั้นสิ้นราชวงศ์ซ่งก็ตกต่ำลง^{๖๐}

พุทธศาสนาทั้ง ๘ นิกายของจีนมีช่วงเวลาที่เกิดต่างกัน บางนิกายเจริญมากในสมัยคณาจารย์ผู้ก่อตั้ง บางนิกายยังไม่ได้เจริญในสมัยผู้ก่อตั้งแต่มาเจริญในยุคหลัง เพราะความสามารถเฉพาะตัวของลูกศิษย์ในยุคหลัง ในบรรดาทั้ง ๘ นิกายมีเพียงนิกายเถรวาทหรือเซนเท่านั้นที่ยังมีบทบาทเจริญในจีนจนถึงปัจจุบัน

๓.๕ พระสงฆ์จีนกับบทบาทตามเส้นทางสายไหม

เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่มายังเอเชียกลางและสุดท้ายมาถึงจีนตอนกลางแล้วทำให้มีพระสงฆ์อินเดียเดินทางไปเผยแผ่และแปลพระสูตรเป็นจำนวนมาก ต่อมาพระสงฆ์จีนเองเห็นความบกพร่องของพระสูตรจึงคิดค้นค้นเดินทางมายังประเทศอินเดียเป็นจำนวนมาก ที่ประสบความสำเร็จนั้นมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่มักเสียชีวิตระหว่างทางด้วยความหิว ไข้ป่า โจรฆ่า อุบัติเหตุ โรคพยาธิเปียดเบียน หิวโหย ผู้ที่บุกเบิกในการเดินทางไปยังประเทศจีนผ่านเส้นทางสายไหมคือ

๑. พระฟาเทียน (ฮวบเฮียน)

พระฟาเทียน (Fa Hsien, Fa-xian) ฮวบเฮียน หรือฝ่าเสียน เกิดพ.ศ.๘๘๐ (ค.ศ.๓๓๗) ที่เมืองพันหยาง มณฑลชานซี ท่านมีพี่น้องในครอบครัว ๔ คน แต่พี่ชาย ๓ คนได้เสียชีวิตตั้งแต่วัยเยาว์ บิดามารดากลัวท่านจะมีชะตากรรมเหมือนพี่ชายจึงนำไปบวชเป็นสามเณรในอาราม ขณะที่อายุ ๓ ปี ต่อมาเมื่ออุปสมบทแล้ว เมื่ออายุ ๒๕ ปี มีจิตปรารถนาอย่างแน่วแน่ที่จะเดินทางมากราบสังฆนิยสถานในอินเดีย โดยเฉพาะพระวินัยปิฎก เพราะคิดว่าพระไตรปิฎกโดยเฉพาะวินัยในอินเดียมีอยู่มาก^{๖๑} ได้เพื่อนสหธรรมิกเป็นสมัครพรรคพวก ๔ รูปคือ ฮุยจิง (Hui Ching) เต้าชิ่ง (Tao Ching) ฮุยหยิง (Hui Ying) ฮุยเหวย (Hui Wei)^{๖๒} ได้คัมภีร์ที่สำคัญคือ วินัยปิฎกของนิกายมหิศาสกาวาท ทิรชมาคม และสังยุตตาคม และอื่นๆหลายคัมภีร์

ท่านเลือกเดินทางมายังทางบก และลงเรือกลับทางทะเลโดยแวะที่ศรีลังกา ท่านมาถึงอินเดียพ.ศ.๙๒๒ (ค.ศ.๓๗๙) โดยเดินทางผ่านเอเชียกลาง อินเดีย และศรีลังกา เมืองที่ท่านเดินทางผ่านในอินเดียคือ ปาฏลีบุตร พุทธคยา ราชคฤห์ นาลันทา กุสินารา สารนาถ อนุราชปุระ แคนดี้ที่เก็บพระทันตธาตุในเกาะลังกา เป็นต้น ท่านเดินทางกลับจีนทางเรือในพ.ศ.๙๕๗ (ค.ศ.๔๑๔) ได้เผชิญกับพายุ และคลื่นขนาดมหึมาในทะเลถึงจนจะเอาชีวิตไม่รอดหลายครั้ง

๒. คณะพระซ่งยวินและฮุยเหมิง

พระซ่งยวิน (Song Yun) พร้อมคณะคือ พระฮุยเหมิง (Hui Sheng)^{๖๓} ฝ่าลี (Fa li) เฉิงฟูเซื่อ (Sheng Fouze) เป็นคณะราชทูตของจีนมายังเอเชียกลางและอินเดียในปีพ.ศ.๑๐๖๑ (ค.ศ.

^{๖๑} James Legge. *A Record of Buddhist Kingdom*. (New Delhi: Manshiram Manoharlal Publisher Pvt.Ltd.1998), P.123.

^{๖๒} Samuel Beal. *Travels of Fah Hian and Sung Yun*. (New Delhi: Rekha Printer Pvt.,Ltd., 2003), P. 65.

^{๖๓} ออกเสียงแต่จีวเป็นซ่งยวินและฮุยเซ็ง

๕๑๘) ตามคำบัญชาของพระจักรพรรดินีต้าเหา (Ta Hao) หรือหู่ไทเฮา แห่งราชวงศ์เหวยเหื้อ พระช่งยวีนนั้นเป็นชาวเมืองตุนหวงโดยกำเนิด จำพรรษาที่ฉงลี้สังฆาราม นครลั่วหยาง ส่วนพระสวี่เฉิงเป็นชาวเมืองฉางอาน จุดมุ่งหมายนั้นคือแสวงหาคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ออกเดินทางจากเมืองลั่วหยาง ในปีพ.ศ.๑๐๖๑ (ค.ศ.๕๑๘) ไปยังชิงไห่ ซี่หนิง ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของชาวธิเบต ขณะนี้ไม่ได้เดินทางมาถึงอินเดียภาคกลาง เพราะบางสาเหตุแล้วกลับสู่เอเชียกลางตามเส้นทางสายไหม เขาเดินทางมาถึงแค่แคว้นอุททยาน และ คันธาระ แล้วกลับ ปัจจุบันคือเปซวาร์ในปากีสถาน พักที่นี้ ๒ ปีแล้วเดินทางกลับในปีพ.ศ.๑๐๖๔ (ค.ศ.๕๒๑) ขากลับได้หนังสือตำราทางพุทธศาสนาไป ๑๗๐ ชุด ส่วนใหญ่เป็นพระสูตรทางมหายาน ในจดหมายเหตุการเดินทางที่บันทึกโดยขณะนี้มีประเด็นที่น่าสนใจคือ

เมืองอันหมี่เฉิง มีวัดใหญ่วัดหนึ่ง มีพระสงฆ์จำพรรษา ๓๐๐ รูป มีพระพุทธรูปทองคำสูง ๑ จั่ง และ ๖ ฉะเยะ อิริยาบถท่วงทีของพระพุทธรูปงดงามยิ่งนัก กษัตริย์โชตานพยายามจะนำไปประดิษฐานในอาณาจักรแต่ไม่สำเร็จ ทรงตั้ง ๔๐๐ ครอบครัวดูแลวัด

แคว้นโชตาน พระราชาแห่งโชตานสวมมงกุฎคล้ายหงอนไก่สีฟ้ามีแถบไหมสีขาวประดับอยู่ด้านหลัง ทหารกองเกียดยศของพระองค์ส่งงาหน้าเกรงขามมีกลองแตรกั๊งสตาลและเกาทัณฑ์ประเพณีที่นี้สตรีจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่รัดรูป ซี่ม้าแก่งเหมือนบุรุษ คนตายจะจัดพิธีเผาแล้วเก็บกระดูกแล้วฝังดิน ถ้าระหว่างไว้ทุกข์ต้องโกนผม เอมัดกรีดหน้า ผมที่โกนงอกออก ๔ นิ้วจึงจะออกจากไว้ทุกข์ มีแต่กษัตริย์เท่านั้นที่ไม่เผา แต่เก็บไว้ในพระโกศแล้วนำไปฝังในที่รกร้าง เดิมทีพระราชาแห่งโชตานไม่นับถือพุทธศาสนา ทั้งยังมีคำสั่งห้ามนำศาสนาเผยแพร่ พ่อค้าชาวต่างแดนนำพระสงฆ์นามว่าไวโรจนจันทนมาพำนักที่ต้นไถ่เมือง พระราชาทรงพิโรธที่เข้ามาโดยไม่ได้รับอนุญาต จึงเสด็จไปหาแล้วสอบถามความเป็นมา พระเถระกล่าวว่า “พระตถาคตเจ้าให้อาตมามาที่นี้ แล้วขอให้พระองค์สร้างสถูป แล้วบ้านเมืองของพระองค์จะเจริญรุ่งเรืองสืบไป” พระราชาตรัสว่า “ขอให้ข้าได้เห็นพระตถาคตเดี๋ยวนี้” พระเถระจึงสั่นกั๊งสตาล จึงปรากฏภาพของพระตถาคตเจ้าบนท้องฟ้า พระองค์จึงเกิดความศรัทธาแล้วโปรดให้สร้างวัดที่ต้นไถ่ทันที

แคว้นเย่ตา พื้นที่ราบเรียบ หนองน้ำกว้างสุดสายตา ไม่มีกำแพงเมือง อาศัยทหารตรวจการณ์ความปลอดภัย ไม่มีอักษรใช้ ไร้ขนบธรรมเนียมที่ตั้งงาม คนพวกนี้ไม่นับถือพุทธศาสนา ส่วนใหญ่นับถือเทพเจ้าลัทธิต่างๆ นิยมฆ่าสัตว์และและกินเลือดสดๆ ภาชนะที่ใช้ประกอบด้วยอัญมณี ๗ ชนิด แคว้นเย่ตาห่างจากราชธานีของจีนเรา ๒๐,๐๐๐ ลี้เศษ

แคว้นอุททยาน ทิศใต้จรดอินเดีย อากาศที่นี้อบอุ่น เป็นแคว้นที่พระเวสสันดรบริจาคนพระโอรสและพระธิดา เคยเป็นที่พระโพธิสัตว์สละชีพให้เป็นอาหารแก่เสือแก่ที่เลี้ยงลูกอ่อนแต่ไม่มีน้ำนม พระราชาเสวยมังสวิรัตตลอด ทรงกราบไหว้พระพุทธรูปทุกเช้าเย็น แคว้นนี้ไม่มีการประหารชีวิต ใครต้องโทษให้เนรเทศไปอยู่ในป่าลึก เมื่อช่งยวีนรายงานพระราชอุททยานว่าพระนางหู่ไทเฮา ทรงนับถือพุทธศาสนา พระราชาทรงประคองอัญชลีแล้วคารวะไปทางทิศตะวันออกเป็นการแสดงความเคารพ เมื่อพระราชาสอบถามว่าที่บ้านเมืองมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตหรืออย่างไร พระช่งยวีนจึงกล่าวว่า “จีนมีนักปราชญ์ที่สำคัญคือ โจวกง ขงจื้อ จวงจื้อ เล่าจื้อ เป็นต้น” พระราชาทรงพอพระทัย ตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น บ้านเมืองของท่านก็เป็นเมืองพุทธ ถ้าข้าพเจ้าถึงแก่กรรมแล้วจะไปขอเกิดในดินแดนประเทศของท่าน”

พ.ศ.๑๐๖๓ (ค.ศ.๕๒๐) คณะเดินทางถึง**แคว้นคันทาระ** สภาพที่ดินและบรรยากาศเหมือนแคว้นอุทยาน อดีตแคว้นนี้ชื่อว่าแคว้นโคปาละ แต่ถูกแคว้นเย่ต่ายกทัพมาโจมตีแล้วส่งราชบุตรมาปกครองได้ ๓ รัชกาลแล้ว พระราชาปัจจุบันดูร้าย ชอบฆ่าคน ไม่นับถือพุทธศาสนา เช่น ไห้ภูตผีปีศาจ พลเมืองส่วนใหญ่อยู่ในวาระพระราหณ์ นับถือพุทธศาสนา เมื่อช่งยหวินและคณะเดินทางมาถึงส่งราชสาส์นถวาย พระองค์รับด้วยความเย็นชา ไม่ได้ใส่ใจกับความหมาย คณะพักที่นี่ไม่นานจึงเดินทางต่อไปอีก ๕ วันถึงเมืองตักกศิลา ที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ๒๐ รูป มีสฤบและเจดีย์เป็นจำนวนมาก^{๖๕}

คณะพระช่งยหวินพักที่แคว้นอุทยาน ๒ ปี ศึกษาพุทธคัมภีร์เป็นจำนวนมาก แล้วคัดลอกจากนั้นจึงเดินทางกลับจีน เมื่อพระสมณะช่งยหวินและคณะกลับแล้วได้มีสมณะอีกรูปนามว่า **เต้าทรง** เดินทางมายังอินเดียแล้วบันทึกเรื่องราวไว้ แต่ไม่ทราบว่าจะจดหมายเหตุของท่านเก็บรักษาไว้ที่ไหนหรือถูกทำลายแล้ว แต่ในหนังสือลั่วหยางสังฆารามร่าลิกได้อ้างจดหมายเหตุสมณะเต้าทรงบ่อยๆ ปัจจุบันต้นฉบับยังหาไม่พบ

๓. พระเสวียนจั้ง

พระสมณะเสวียนจั้ง (Hsuan Tsang) หรือเฮียนจั้ง หรือพระถังซำจั๋ง เกิดเมื่อพ.ศ.๑๑๔๖ (ค.ศ.๖๐๓) ที่เมืองโฮหนาน อายุ ๑๔ ปี บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดในเมืองลั่วหยาง เมื่อเมืองลั่วหยางเกิดสงครามผู้คนเดือดร้อน จึงย้ายมาอยู่วัดชิงตุ่ที่เมืองเฉิงตูกับพระเจ้าจางชื่อ ผู้เป็นพี่ชาย ต่อมาได้ศึกษาธรรมจากหลายอาจารย์ เห็นความบกพร่องของพระธรรมจึงตั้งจิตปรารถนาจะเดินทางไปยังพุทธภูมิ ท่านเดินทางมายังอินเดีย พ.ศ.๑๑๗๓ โดยผ่านทะเลทรายเตอร์กีสถานของจีนเข้าเอเชียกลาง อัฟกานิสถาน ปากีสถาน อินเดีย เนปาล บังคลาเทศ และกลับไปทางเดิม เมื่อถึงเอเชียกลางได้เปลี่ยนเส้นทางเล็กน้อยจนกลับถึงอินเดียอย่างปลอดภัย ได้รับการต้อนรับจากจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้ แห่งราชวงศ์ถังอย่างอบอุ่น จดหมายเหตุของท่านเป็นจดหมายเหตุที่สมบูรณ์ที่สุดกว่าทุกรูปที่เดินทางมาอินเดีย จนกลายเป็นหลักฐานการขุดค้นของกรมโบราณคดีของอินเดีย

ท่านได้ผ่านเมืองพัลซ์ บามิยัน กัศมีร์ ราชปุระ กันยาคุพชะ อหิฉัตระ โกลัมพี กุสินารา พาราณสี เวสาลี ปาฏลีบุตร เนปาล ลุมพินี กบิลพัสดุ์ รามคาม ราชคฤห์ นาลันทา ท่านศึกษาที่นาลันทา เป็นเวลา ๑๖ ปีจนได้สมณฉายาว่า มหายานทเว เป็นที่เคารพอย่างสูงของพระเจ้าหรรษวรรณะแห่งกาโนช พระเจ้ากุมารราชาแห่งอัซสัม ท่านเดินทางลงใต้จนถึงเมืองกาญจีปุรัม นาคปฏฐินัม ในรัฐทมิฬนาดู^{๖๖}

ท่านเดินทางกลับจีนในปี พ.ศ.๑๑๘๘ (ค.ศ.๖๔๕) เมื่อท่านกลับจีนแล้ว ได้แปลคัมภีร์ได้มากถึง ๖๕๗ ผูก ท่านได้แต่งเรื่อง “ต้าถังชียูกิ” หรือ จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศตะวันตกในสมัยราชวงศ์ถังเสนอต่อพระเจ้าจักรพรรดิจนได้คำพระราชนิพนธ์มาด้วย ท่านมรณภาพอย่างสงบในปี พ.ศ.๑๒๐๗ (ค.ศ.๖๖๔) เรื่องราวของท่านถูกแต่งเป็นนิยายเรื่องไซอิ๋วและสร้างเป็นภาพยนตร์หลาย

^{๖๕} ชิว ซูหลุน แปล, **ลั่วหยางสังฆารามร่าลิก**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๐-๒๒๓.

^{๖๖} Samuel Beal. **The Life of Hiuen Tsiang**. (New Delhi: D. K. fine art Press P. Ltd., 2001), P. 56.

เรื่อง จึงเป็นพระเถระที่มีชื่อเสียงที่สุดของจีน นามของท่านถูกตั้งเป็นชื่อของมหาวิทยาลัยในไต้หวัน ด้วย จดหมายเหตุของท่านมีความละเอียดและสมบูรณ์มากกว่าทุกรูป และกรมโบราณคดีของอินเดียอาศัยข้อมูลจากบันทึกของท่านในการสำรวจพุทธสถานในอินเดีย

๔. หวังเสวียนเซ่อ

ขณะที่เดินทางมายังอินเดียเกือบทั้งหมดเป็นพระสงฆ์จีนที่เดินทางมาจาริกแสวงบุญและศึกษาพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนา แต่กรณีคณะของหวังเสวียนเซ่อ (Wang Hiuen Tse) และเสวียงเจียน (Tsiang Cheu Jean) นั้นแตกต่างออกไป เขาเป็นทูตของจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้ที่ส่งเข้ามาสร้างสัมพันธไมตรีกับอินเดียในสมัยพระเจ้าหรรษวรรณะ (Harsha Vardhana) คณะของหวังได้เดินทางมาหลายรอบ

รอบที่ ๑ ตั้งแต่พ.ศ.๑๑๘๗-๑๑๘๙ (ค.ศ.๖๔๓-๖๔๕) ในขณะนั้นพระถังซำจั๋งยังอยู่ที่อินเดีย และกำลังศึกษาที่นาลันทาอยู่ แต่เป็นที่น่าแปลกที่คณะนี้ไม่ได้พบพระถังซำจั๋งซึ่งอยู่ที่อินเดีย มาครั้งแรกนี้ตามคำบัญชาของจักรพรรดิถังเกาจง คณะได้ไปกราบสังเวชนียสถานหลายแห่งพร้อมทั้งนำผ้ากาสาฬหพัศร์และเครื่องสักการะมาถวายด้วย

รอบที่ ๒ พ.ศ.๑๒๐๐ (ค.ศ.๖๕๗) ผ่านเส้นทางทิเบต และเข้าสู่เนปาล ที่อินเดียคณะได้กราบพุทธคยา ราชคฤห์ เวสาลี กุสินารา สาวัตถิ ลุมพินี ที่พุทธคยา คณะได้รับการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่จากสีลานาคะ (Silanaga) เจ้าอธิการอารามมหาโพธิ์ ที่ศิขมกุฎนอกจากจะได้อธิการสักการะแล้ว ท่านยังได้จาริกภาษาจีนไว้ด้วย นักโบราณคดีได้พบจารึกของหวังเสวียนเซ่อเช่นกัน ขากลับผ่านอินเดียภาคเหนือ ผ่านแคว้นอุฑยาน กปีสะ อาฟกานิสถานและเอเชียกลางและกลับจีน^{๖๗}

ในจดหมายเหตุของหวังยังพูดถึงเรื่องราวของพระอนุชาของกษัตริย์ศรีเมฆวรรณจากเกาะสิงหลออกบวชนามว่ามหานามะและคณะ เดินทางมากราบต้นพระศรีมหาโพธิ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ปรากฏว่าไม่ได้รับการดูแลจากเจ้าถิ่นจึงได้รับความลำบากมาก เมื่อกลับไปบ้านเมือง พระราชาถามว่าการเดินทางไปสักการะที่อินเดียเป็นอย่างไร พระอนุชาหลังน้ำตากล่าวว่าได้รับความลำบากมาก เพราะไม่มีสถานที่พัก พระองค์เสด็จราชทัณฑ์จึงส่งพระราชสาส์นมายังพระเจ้าสมุทรรคุปตะ (Samudragupta) ของอินเดียเพื่อขออนุญาตการสร้างวิหารสำหรับพระสงฆ์ลังกาใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อได้รับอนุญาตจึงได้สร้างสังฆารามขึ้นและพระลังกาได้จำพรรษาต่อเนื่องมาจนวาระสุดท้ายของพุทธศาสนา คือ พ.ศ.๑๘๐๐ เศษจึงร้างไป^{๖๘} เรื่องนี้ปรากฏในจดหมายเหตุพระถังซำจั๋ง พระอัสสัมชัญ พระธรรมสวามินเช่นกัน อีกทั้งมีการค้นพบจารึกหินของพระมหานามะ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองปัญนะ

เมื่อพระเจ้าหรรษวรรณะได้สวรรคตแล้ว บ้านเมืองก็เปลี่ยนนโยบาย ผู้ปกครองใหม่ขับไล่คณะทูตออกจากอาณาจักร หวังหนีเข้าไปทิเบตซึ่งเป็นพันธมิตรกับจีน ทิเบตได้ส่งกำลังทหารเข้าช่วย ๑,๐๐๐ คน เนปาลสนับสนุนอาวุธเพิ่มเติม สงครามระหว่างหวังเสวียนเซ่อและอินเดียคราวนี้หวังชนะ

๕. พระอัสสัมชัญ

^{๖๗} S.P.Chatterjee, The mission of Wang Hiuen Tse, (New Delhi: Kiran Mudran Kendra, 1987), P.6-7.

^{๖๘} Ibid, P.15.

พระอี่จิง (I Hsing, Yijing) นามเดิมว่าจางเหวียนหมิง เกิดเมื่อพ.ศ.๑๑๗๘ (ค.ศ.๖๓๕) ที่ ฟันหยางใกล้กรุงปักกิ่ง ในขณะที่พระถังซัมจั๋งยังศึกษาอยู่ที่นาลันทา อินเดีย นั้น ท่านได้รับการ อุปสมบทในปีพ.ศ.๑๑๙๗ (ค.ศ.๖๕๔) ใช้เวลาศึกษาพระวินัยปิฎก ๕ ปี จากนั้นมุ่งมั่นเดินทางมายัง อินเดียทางเรือทั้งไปและกลับอันเป็นเรื่องใหม่เพราะส่วนใหญ่นิยมเดินทางโดยทางบก ในปีพ.ศ.๑๒๑๖ (ค.ศ.๖๗๓) โดยมีสามเณรเสียงเหงเป็นเพื่อนร่วมทาง โดยลงเรือของชาวเปอร์เซียที่มาค้าขายที่เมือง กวางตุ้ง ก่อนเดินทางนั้นท่านได้รับการอุปถัมภ์จากท่านเฮ่าตั้ง เฮ่าเจียงและคุณนายด้านทุนทรัพย์ จึง มีสิ่งของสำหรับเดินทางต่อไปได้ กำหนดเดินทางคือเดือน ๑๑ เรือเดินทาง ๒๐ วันจึงถึงสุมาตราพัก ที่นี้ ๖ เดือนเพื่อศึกษาสันสกฤตและสรรพวิทยาโดยได้รับการอุปถัมภ์จากษัตริย์แห่งสุมาตราอย่างดี

จากนั้นเดินทางต่อไปยังมลายู พัก ๒ เดือน เดินทางต่อไปยังเคดาห์ จากเคดาห์ไปเมือง เปลือย ๑๐ วัน ถึงอาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรลังกาสุกะ แล้วขึ้นฝั่งที่ท่าเรือตามลปิตีในรัฐเบงกอล ปัจจุบัน จากนั้นเดินเท้าพร้อมพ่อค้าหลายร้อยคนมุ่งหน้าไปยังพุทธคยา สถานที่ตรัสรู้โดยมีพระสงฆ์ จากอารามนาลันทามารับ ๒๐ รูปนำโดยพระมหายานประทีป คณะเดินนำหน้าก่อน ท่านป่วยร่างกาย อ่อนเพลียจึงตามคณะไม่ทัน ก่อนถึงวัดมหาโพธิ์ ๑๐ วัน ผ่านป่าดงและภูเขามากมาย มีผู้ร้ายชุกชุม ต้องรอกันเดินทางไปมาๆจึงจะเดินทางต่อไปได้ ต่อมากลุ่มโจรปรากฏตัว โกงธนูแล้วตะโกนให้เข้าไป หา ท่านถูกโจรปล้นเอาไตรจีวรติดตัวไปหมด จนเหลือแต่ตัวเปล่า ไม่เว้นแม้แต่สายรัดประคตยังปลด เอาไปเสีย ในเวลานั้นนึกว่าตัวเองจะต้องตายกลางป่าไม่มีโอกาสกราบสังเวชนียสถานเสียแล้ว ท่าน ทราบว่าถ้าพวกโจรพบคนผิวขาวมักจะจับบูชาญเสีย จึงต้องเอาดินโคลนในบ่อทาทั่วร่างกายแล้วเอา ไปไม่มาปกปิดตัวเสีย เพื่ออำพรางสีผิวแบบเงินที่แตกต่างจากชาวอินเดียที่ค่อนข้างดำ ใช้ไม้เท้าค่อยๆ ยันตัวเองเดินทางต่อตอนนั้นเป็นเวลากลางคืนยังอยู่ห่างจากที่พักของคนเดินทางมาก พอถึงเที่ยงคืน จึงถึงที่พักของพวกเดินทาง ท่านได้ยินเสียงของพระมหายานประทีปเรียกชื่อตนเอง อยู่นอกหมู่บ้าน เมื่อเข้าไปพบแล้ว จึงได้อาบน้ำครองจีวรแล้วเข้าไปในหมู่บ้าน^{๖๙} ท่านเดินทางจนถึงพุทธคยาโดยสวัสดิ ภาพ แล้วไปศึกษาที่นาลันทา ๑๐ ปี จากนั้นไปกราบสังเวชนียสถานอีกหลายแห่งคือกุสินารา สาร นาค คุรุปาทะ นาลันทา ราชคฤห์ พุทธคยา จึงเดินทางกลับในปีพ.ศ.๑๒๒๘ (ค.ศ.๖๘๕) พร้อม พระไตรปิฎกสันสกฤต ๕ แสนโคลก แปลเป็นจีนได้ ๑,๐๐๐ เล่ม

ขากลับท่านได้รับการต้อนรับอย่างดีจากพระนางบูเช็กเทียน ท่านได้แปลพระสูตรหลาย ผูก พระวินัยของฝ่ายมุลสรวาสติวาทินหลายผูก พระอี่จิงดูให้ความสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับพระวินัย ปิฎก ท่านได้บันทึกเรื่องราวการเดินทางไปอินเดีย ๒ เรื่อง คือ **๑.พระสงฆ์จีนในอินเดีย** ฉบับนี้แปล เป็นภาษาอังกฤษโดยเจมส์ เล็ก และคุณลติกา ลาหิรี ชาวอินเดีย มีการแปลเป็นภาษาไทยแล้วโดยล. เสถียรสุด **๒.บันทึกการเผยแผ่พุทธศาสนาในอินเดียและหมู่เกาะมาเลย์** ฉบับนี้แปลจากภาษาจีน โดยศาสตราจารย์ตากากุสุ ชาวญี่ปุ่น ยังไม่มีการแปลเป็นภาษาไทย ท่านมรณภาพในปี พ.ศ.๑๒๕๖ (ค.ศ.๗๑๓) ขณะอายุ ๗๙ ปี

ในหนังสือจดหมายเหตุเรื่องพระสงฆ์จีนในอินเดีย นั้น ท่านได้บันทึกเรื่องราวของพระสงฆ์ จีนและเกาหลีที่เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ทั้งทางบกและทางน้ำคือ

^{๖๙} ล.เสถียรสุด, ประวัติสงฆ์จีนจาริกไปสืบทอดธรรม ณ ประเทศอินเดีย. (กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์ , ๒๕๑๖), หน้า ๓๗.

๑. พระเฮียนเจี้ยว ๒. พระเต้าฮี ๓. พระซือเปียง ๔. พระอริยปัทมะ (เป็นนามในภาษาสันสกฤต ไม่รู้จักนามในภาษาจีน) ๕. พระฮู่เจี๋ยบ ๖. พระเฮียนไถ่ ๗. พระเฮียงซึก ๘. พระพุทธรธรรม ๙. พระเต้าฮวง ๑๐. พระเต้าแซ ๑๑. พระเซี่ยเมี่ยง ๑๒. พระมุตติสิงห์ ๑๓. พระเฮียนหวย ๑๔. พระจิตตปัทมะ ๑๕. พระลิ่ง ๑๖. พระเม่งเอี้ยง ๑๗. พระจั้ง ๑๘. พระฮวยเล้ง ๑๙. พระฮุ้นคี่ ๒๐. พระโมกษเทพ ๒๑. พระกุยซง ๒๒. พระฮู่เฮียม ๒๓. พระสั่นตั่ว ๒๔. พระตีเหง ๒๕. พระมหายานประทีป ๒๖. พระสังฆวรมัน ๒๗. พระปี่ไทง ๒๘. พระตีไทง ๒๙. พระท่าหยุ่น ๓๐. พระจั้งฮู่ ๓๑. พระฮู่ล่ง ๓๒. พระเต้าลิม ๓๓. พระท่ากวง ๓๔. พระฮู่เหมิง ๓๕. พระเฮียนคู้ ๓๖. พระเสียงเหง ๓๗. พระพระเล้งฮู่ ๓๘. พระเจงเตียก ๓๙. พระเฮียนฮิว ๔๐. พระตีฮั้ง ๔๑. พระบงเฮง ๔๒. พระฮวบจิ้น ๔๓. พระไตจิง ๔๔. สามเณรไฮเวียบ ๔๕. พระฮวบลั้ง^{๗๐}

นอกจากรายชื่อที่ปรากฏในหนังสือพระสงฆ์จีนในอินเดียของพระสมณะฮั้งจั้งแล้ว ยังมีปรากฏรายชื่อพระสงฆ์จีนที่เดินทางไปยังอินเดียอีกหลายท่าน ปรากฏในเอกสารต่างๆกันคือ ๑. พระจูชื่อเหง ๒. พระฮู่เซียง ๓. พระจินเหง ๔. พระฮู่เปียง ๕. พระฮวบเนี่ยะ ๖. พระฮวบเจ้ง ๗. พระเต้าเจี้ยว ๘. พระตีเจียม ๙. พระตีฮู่ ๑๐. พระตีเอี้ยง ๑๑. พระป้อฮุ้น ๑๒. พระเจงแก้ง ๑๓. พระหู่ตัก ๑๔. พระเจงเสียว ๑๕. พระฮู่แก้ง ๑๖. พระฮู่กั้ง ๑๗. พระฮู่ไฮว ๑๘. พระจูคือ ๑๙. พระฮู่หวย ๒๐. พระตีเม้ง ๒๑. พระเต้าซง ๒๒. พระท่าฉ้วน ๒๓. พระท่าฮัก ๒๔. พระเซ่งเต็ก ๒๕. พระเจงเม้ง ๒๖. พระท่าลิ่ง ๒๗. พระเต้าโพ้ว ๒๘. พระเต้าไถ่ ๒๙. พระฮวบเล้ง ๓๐. พระฮวบฮู่ ๓๑. พระเจงเปี้ยว ๓๒. พระเต้าเฮียะ ๓๓. พระฮู่ฮั่ว ๓๔. พระฮู่เซ็ง ๓๕. พระซ่งฮั้ง ๓๖. พระฮวงฮัก ๓๗. พระจื่อทัง ๓๘. พระฮวบลิก ๓๙. พระฮุ้นคี่ ๔๐. พระป้อเซียม ๔๑. พระพระเต้าฮู่ ๔๒. พระพระเจงท่า ๔๓. พระตีจิว ๔๔. พระเจงฮู่ ๔๕. พระฮวบป้อ ๔๖. พระตีเจียว ๔๗. พระเจงลุก ๔๘. พระฮู่ยิด ๔๙. พระฮู่เทียว ๕๐. พระปุกคอง ๕๑. พระง่อคอง^{๗๑}

๖. พระฮู่โจว

พระฮู่โจว (Hye Cho) เป็นพระสงฆ์เกาหลี จากอาณาจักรซิลลา เกิดเมื่อพ.ศ. ๑๓๖๔ (ค.ศ. ๗๐๔) นามเดิมว่าคิม เมื่อออกบวชแล้วได้มาศึกษาพุทธศาสนานิกายตันตระในจีนภายใต้การดูแลของพระสงฆ์อินเดียที่อยู่ในจีนนามว่าศุภกรสิงหะ (Subhakarasinha) และพระวัชรโพธิ (Vajrabodhi) เดินทางมาอินเดียผ่านเส้นทางมาทางทะเล ผ่านกัมพูชา ผ่านเกาะนิโคบาร์ และขึ้นฝั่งที่ท่าเรือตามลปติ ขณะที่อยู่ในอินเดียได้ชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่าปรัชญาวีกรม (Prajnavikram)^{๗๒} บันทึกประจำวันของท่านถูกพบต้นฉบับที่ฉ่านหวง โดยนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสนามว่าพอล (Paul Pelliot) ในปีพ.ศ. ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๙๐๘)

^{๗๐} ล.เสถียรสุด, ประวัติสงฆ์จีนจาริกไปสืบทอดธรรม ณ ประเทศอินเดีย, (กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๙-๑๖.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘-๖๐.

^{๗๒} <https://en.wikipedia.org/wiki/Hyecho>. (เข้าถึงข้อมูล ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๑).

แต่น่าเสียดายที่จดหมายเหตุของท่านได้สูญหาย เหลือเพียงบางส่วนเท่านั้น^{๗๓} เมืองที่ท่านกล่าวถึงคือ มคธ เวสาลี กุสินารา ลุมพินี พาราณสี กันยาकुषะ วลภี กัศมีร์ ชลันธร สุวรรณโกฏ ตักกศิลา อุทยาน กปิศา คันธาระ ชาบูลิสถาน บามิยัน เปอร์เซีย อหรับ กาศการ์ กุจะ โขตาน จนถึงเมืองจีนพ.ศ.๑๒๗๒ (ค.ศ.๗๒๙) เมื่อเดินทางกลับมายังจีนแล้ว ท่านได้พำนักในอารามต้าเซียนผู้ในเมืองฉางอานของจีน เขียนจดหมายเหตุของท่านนามว่า ความทรงจำของการแสวงบุญในอินเดียทั้ง ๕ (The Memoir of Pilgrimage to the Five India) ด้วยภาษาจีน แล้วเก็บรักษาไว้ในถ้ำตุนหวง ในจดหมายเหตุนี้ให้ข้อมูลตามเส้นทางสายไหมทั้งด้านภาษา วัฒนธรรม เผ่าพันธุ์ มนุษย์ การเมือง และศาสนา ในรายงานของท่านบางพื้นที่ของอินเดียและเอเชียกลาง พุทธศาสนายังเจริญแพร่หลาย บางแห่งตกต่ำลง นับถือทั้งเถรวาทและมหายาน^{๗๔}

ถ้าจดหมายเหตุของท่านสมบูรณ์คงจะได้รายละเอียดที่มากกว่านี้ ปัจจุบันจดหมายเหตุของท่านเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ที่ฝรั่งเศส ในปีพ.ศ.๒๕๕๗ มีการอัญเชิญจดหมายเหตุของท่านกลับมายังเกาหลีเป็นครั้งแรก

๗. พระธรรมสวามิน

พระเถระท่านนี้นามธรรมสวามิน (Dharmaswamin) ชื่อนี้เป็นฉายาที่ได้รับในอินเดีย เป็นพระสงฆ์ชาวทิเบตที่เดินทางมายังอินเดียในปีพ.ศ. ๑๓๔๐ (ค.ศ.๑๑๙๗) นามเดิมว่าชัคโลจปะ โลเจปัล (Chag Lo tsa-ba Chos-rje Dpal) อันหมายถึง อาจารย์นักแปลผู้ยิ่งใหญ่ เกิดพ.ศ. ๑๓๔๐ ที่ทิเบต ความจริงมีพระสงฆ์อินเดียเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่ทิเบตเป็นจำนวนมาก อีกทั้งพระสงฆ์ทิเบตที่มาศึกษาที่นาลันทา วิกรมศิลา วลภี มีเป็นจำนวนมาก แต่ที่ทิ้งหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้ศึกษามีแต่ท่านเท่านั้น หรือบางทีอาจจะมีบางรูปเหมือนกันที่เขียนหลักฐาน บันทึกเรื่องราวไว้ แต่หลักฐานเหล่านั้นอาจจะถูกทำลายลงด้วยการเก็บรักษาที่ไม่ดี ไฟไหม้ หรือการทำลายล้างสังฆารามหลายยุคในทิเบต ทำให้จดหมายเหตุของพระธรรมสวามินท่านนี้ยังเหลืออยู่ให้เราได้ศึกษา

ถ้าเปรียบเทียบกับงานบันทึกของพระฟาเหียน พระถังซำจั๋ง พระอจิง งานของพระธรรมสวามินดูเหมือนจะเล็กไป แต่มีความสำคัญในแง่ประวัติศาสตร์มาก ประวัติศาสตร์อินเดียในยุคปลายอาศัยหลักฐานจากบันทึกของอิสลามเป็นหลัก ที่เป็นหลักฐานจากผู้ไม่ใช่ชาวมุสลิมมีน้อย งานของท่านจึงสำคัญและโดดเด่นขึ้นมาทันที อีกทั้งเขียนจากประสบการณ์ด้วยตัวเองจึงมีคุณค่าอยู่ในตัว ความจริงลุ่มของท่านที่เป็นพระลามะเช่นกันได้เดินทางมายังอินเดียแล้วแต่มรณภาพก่อนที่จะได้กลับทิเบต ในขณะที่อายุ ๒๐ ปีได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยมีพระอุปฌาย์เป็นอินเดีย ๒ รูปคือ รัตนรักษิตะและรวินทรา พออายุ ๒๒ ปีท่านได้ศึกษาอักษรศาสตร์อินเดียสรรพวิทยา คือไวยากรณ์ เหตุวิทยา คือตรรกศาสตร์ อธิยัตมวิทยา คือปรัชญา และอภิธรรมะคือธรรมชั้นสูงในพุทธศาสนาเมื่ออายุ ๒๙ ปี

^{๗๓} Yang Jan lida and Preston. *Hye Cho Diary: a memoir of the Pilgrimage to the five Regions of India*. (New Delhi: Humanities Press, 2015), P. 1.

^{๗๔} George Roerich, Dr, *Biography of Dharmaswamin*, Second Edition, (Patna: Himachal Press, 2016), P. 14.

จึงสำเร็จการศึกษาและตัดสินใจเดินทางมาอินเดียผ่านทางเนปาล ท่านพักที่วัดสวัยมภูและธรรมทูตวิหารในเนปาล ๘ ปี

พ.ศ.๑๗๗๗ (ค.ศ.๑๒๓๔) ขณะอายุ ๓๗ ปี ท่านเดินทางมาอินเดียในยุคที่สถานการณ์บ้านเมืองกำลังยุ่งเหยิง เพราะอินเดียถูกยึดครองโดยกองทัพมุสลิมที่รุกรบมาจากเอเชียกลาง จนได้ชัยชนะแล้วสถาปนาราชวงศ์ขึ้นปกครองอินเดีย สถานการณ์เช่นนี้จึงไม่เหมาะที่จะเดินทางมายังดินแดนพุทธภูมิ เพราะไม่มีความปลอดภัยในชีวิตทั้งชาวพุทธและชาวฮินดู อีกทั้งผู้ปกครองใหม่เป็นปฏิปักษ์กับทุกศาสนายกเว้นศาสนาอิสลามเท่านั้น แต่ยังมีโชคดีที่การสถาปนาราชวงศ์ยังอยู่ในช่วงเริ่มต้นอำนาจยังไม่มาครอบคลุมอย่างเข้มงวด ท่านก็ยังคงดันดันมาถึงพุทธคยา จำพรรษาแรกที่พุทธคยา จากนั้นศึกษาที่นาลันทา ภายใต้การดูแลของพระราหุลศรีภัทร (Rahura Shribhadra) อธิการบดีวัย ๘๐ ปี ท่านได้เดินทางไปสำรวจหลายเมืองคือ

তিরহুত (Tirhut) อาณาจักรอยู่ใกล้เมืองเวสาลี ที่นี่พระธรรมสวามินได้พบกับพระราชกษัตริย์แห่งতিরहुตนามว่า รามสิงห์ (Ram Singha) แห่งราชวงศ์การณภู พระองค์นับถือศาสนาฮินดู แต่เมื่อได้ฟังธรรมเกิดความศรัทธาเลื่อมใส อาราธนาให้ไปพระราชาวัง และให้ท่านจำพรรษาที่นี่จะแต่งตั้งให้เป็นพระประจักษ์ราชสำนัก แต่ท่านปฏิเสธก่อนจากพระองค์ได้ถวายทอง ยา ข้าว และอื่นๆที่จำเป็นในการเดินทาง

เวสาลี ที่นี่เมืองส่วนใหญ่รกร้างไปแล้ว มีประชาชนเหลือน้อย เพราะส่วนหนึ่งหลบหนีจากการเข้าโจมตีของทหารตุรกี ท่านได้พบรูปปั้นเทพธิดาดาราเป็นที่เคารพขนาดใหญ่

มหาโพธิ์มณฑล (Mahabodhi) ท่านได้กราบพระแท่นวัชรอาสน์ จากนั้นได้กราบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย พระสงฆ์ที่จำพรรษาที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ส่วนใหญ่เป็นชาวสิงหล นับถือพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อเห็นท่านถือหนังสือปรัชญาปารมิตา ได้กล่าวว่านี่เป็นหนังสือของพวกเขาเถรเถย ท่านควรสละเสีย ต่อมาเมื่อมีข่าวกองทัพตุรุษกะ(ตุรกี)มา พระทั้งหมดได้หลบหนีเข้าป่า เหลือแต่พระ ๔ รูปเท่านั้นที่มหาโพธิ์ พระเหล่านั้นกล่าวว่า พวกเราก็จะหนีเหมือนกัน ก่อนไปได้ก่อกำแพงป้องกันพระพุทธรูปไว้แล้ว นำรูปปั้นพระมเหศวรมาประดิษฐานแทน เมื่อสถานการณ์ดีขึ้นแล้วท่านได้กลับมา มีโอกาสพบกับพระราชานามว่าพุทธเสน (Buddhasena) ซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชน เมื่อพบกันพระองค์ก็มพระเศียรลงแล้วแต่ที่เท้าของพระสวามินพร้อมตรัสว่า ขอนอบน้อมจงมีแต่บุตรของพระพุทธรองค์ พระราชานามนี้ปรากฏในจารึกของฝ่ายพม่าว่าได้สนับสนุนในการบูรณะเจดีย์พุทธคยาด้วย

ราชคฤห์ (Rajgaha,Rajgir) ที่เมืองราชคฤห์นี้ มีคนอาศัยอยู่ ๖๐๐-๘๐๐ ครอบครัว ท่านได้ศึกษากับพระยโสมิตร (Yashomitra) ซึ่งเป็นอาจารย์ที่สำคัญ ณ ลัญจิวัน ได้ศึกษาหลายคัมภีร์ จากนั้นได้ไปกราบมุลคันธกฐินบยอดเขาคิสมกฐ การเดินทางต้องไปเป็นกลุ่มคณะเพราะในป่ายังมีเสือ งู และสัตว์ร้ายคอยทำร้ายผู้คนที่เดินทางไปมาด้วย จากนั้นเดินทางไปยังเวฬุวันมหาวิหาร ท่านยังพบสลูปพระเจ้าอโศกในเมืองด้วย ทางเหนือของเมืองยังมีน้ำพุร้อนอีกด้วย

นาลันทา (Nalanda) ท่านกล่าวว่ามัสถูปที่สร้างโดยพระเจ้าอโศกขนาดใหญ่ มีวิหารขนาดเล็ก ๘๐๐ แห่งท่านศึกษากับพระราหุลศรีภัทร อธิการแห่งนาลันทามีอายุ ๘๐ ปี ขณะที่ท่านไปถึงนาลันทามีพระศึกษา ๗๐ รูปเท่านั้น ในขณะที่พระถังซำจั๋งเดินทางมาศึกษานั้น นาลันทามีนักศึกษา ๑๐,๐๐๐ รูป ไม่นานเมื่อชาวบ้านแจ้งข่าวว่ากองทัพตุรุษกะกำลังมา ท่านได้อุ้มอิการบตีหลบหนีออกจากนาลันทาไปหลบภัย จนเมื่อสถานการณ์ปลอดภัยดีแล้ว ท่านศึกษาที่นี่ ๓ ปี ก่อน

กราบลาได้ขอให้อาจารย์เดินทางไปอยู่ที่ธิเบตด้วยกัน แต่พระราชกุฎเสด็จที่จะเดินทาง ท่านกล่าวว่า “ฉันแก่แล้ว ธิเบตไกลเกินไป ไม่อาจจะไม่ได้พบกันอีกในชาตินี้ แต่อาจจะได้พบกันอีกที่สวรรค์ชั้นสุขาวดี” เมื่อท่านกลับสู่ธิเบตประสบกับการเจ็บป่วย ๒ เดือน จนจะเอาตัวไม่รอด แต่รอดมาได้เพราะการช่วยเหลือจากพ่อค้าธิเบตที่ตามมา ท่านพำนักที่วัดยานดก (Yandok Monastery) และอีกหลายวัด ต่อมาพ.ศ.๑๗๙๙ (ค.ศ.๑๒๕๖) จักรพรรดิคุบไลข่านแห่งราชวงศ์หยวนของจีนได้ทราบชื่อเสียงได้นิมนต์ท่านให้ไปจำพรรษา ในครั้งแรกท่านปฏิเสธ แต่เมื่อพระองค์นิมนต์มาเป็นรอบที่ ๒ จึงได้เดินทางเข้าเฝ้าในราชสำนัก ท่านได้รับนิมนต์ให้ไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่มองโกเลียด้วย แต่ต่อมาท่านเป็นโรคข้อหัวเข่าเสื่อมเพราะเดินทางมายาวนานในการเดินทางไปอินเดีย จึงได้ขอร้องเพื่อการเดินทางกลับ จักรพรรดิจึงพระราชทานอนุญาต ท่านจำพรรษาในวัดของท่านที่ธิเบต ได้แปลหนังสือหลายเล่มรวมทั้งได้สั่งสอนศิษย์เป็นจำนวนมาก ต่อมาพ.ศ.๑๘๐๗ (ค.ศ.๑๒๖๔) จึงมรณภาพอย่างสงบด้วยวัย ๖๘ ปี

แม้ว่าจุดหมายเหตุของท่านจะไม่ได้สำรวจครอบคลุมมากเหมือนพระถังซัมจั๋งแต่มีคุณค่ามากในการศึกษาสถานการณ์ทางการเมืองของอินเดียยุคนี้ เพราะมีหนังสือน้อยเล่มที่จะเขียนรายงานสถานการณ์ทางการเมืองของอินเดียยุคนี้ เฉพาะอย่างยิ่งแล้วสถานการณ์หัวเลี้ยวหัวต่อของพุทธศาสนานับเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง ศึกษาอยู่ที่นาลันทา ๔ ปีจึงเดินทางกลับไปยังธิเบต เมื่อกลับบ้านแล้วชื่อเสียงของท่านโด่งดังขจรกระจายไป ที่เมืองลาซาเมืองหลวง ท่านได้พบกับพระอินเดียนามว่าทนครีที่จำพรรษาในธิเบตหลายปี ท่านกล่าวทักว่า “คุณได้ศึกษาเป็นเวลานานในอินเดีย ในขณะที่ผมเหมือนสัตว์เลี้ยงที่พอกอยู่ที่นี้”^{๗๕} จากรายงานของท่านเรื่องพุทธศาสนา มีประเด็นที่น่าสนใจคือ ในพ.ศ. ๑๗๐๐ เศษพุทธศาสนาเถรวาทมีมากกว่าพระสงฆ์นิกายมหายาน ซึ่งตรงกันข้ามกับกับแนวคิดของคนส่วนใหญ่ที่เชื่อว่าเถรวาทได้สูญสลายไปจากอินเดียแล้ว แต่รายงานของพระธรรมสวามินอาจจะเจาะจงที่พุทธคยาและใกล้เคียงก็ได้ เพราะที่พุทธคยามีพระสงฆ์แบบหินยานจากศรีลังกาดูแลอย่างต่อเนื่อง ทำให้มองภาพเช่นนั้น^{๗๖}

๓.๖ แหล่งโบราณคดีตามเส้นทางสายไหมของจีน

โบราณคดีตามเส้นทางสายไหมมีมากมาย ทั้งที่เป็นศาสนสถานทางพุทธศาสนา และฮินดู หลุมฝังศพ เสื้อผ้า คัมภีร์ต่างๆ นับเป็นเรื่องที่โชคดีที่มณฑลซินเจียงของจีนนั้นเป็นทะเลทรายที่แห้งแล้ง ได้เก็บหลักฐานโบราณคดีได้มาก โบราณวัตถุอายุอากาศที่แห้งแล้งทำให้อยู่ในสภาพดี มีกรณีศึกษาที่น่าสนใจคือ

ในปีพ.ศ.๒๔๓๓ (ค.ศ.๑๘๙๐) ร้อยโทแฮมิลตัน โบเวอร์ แห่งกองทัพอังกฤษเดินทางไปยังเมืองคูชาซึ่งเป็นเมืองโอเอซิสกลางทะเลทราย เพื่อสืบสวนคดีฆาตกรรม เขาได้ซื้อเอกสารโบราณที่เขียนด้วยด้วยมือ เขียนใส่เปลือกไม้เบิร์ช ๕๑ แผ่น จากนั้นได้เขียนรายงานไปยังสมาคมเอเชียติกแห่งเบงกอลโดยมีนายเจมส์ ปรีนเซฟเป็นเลขานุการสมาคม ไม่นานนักโบราณคดีก็ระบุว่ามันเป็นตำราแพทย์ที่เขียนในยุคพ.ศ.๑๐๐๐

^{๗๕} George Roerich, Dr, *Biography of Dharmaswamin*, Second Edition, (Patna: Himachal Press, 2016), P. 45.

^{๗๖} Ibid, P.87.

พ.ศ. ๒๔๓๘ (ค.ศ. ๑๘๙๕) นายสเวน เฮดิน นักสำรวจชาวสวีเดน มาสำรวจที่ซินเจียง ต่อมาสำรวจที่ทะเลทราย เมื่อน้ำหมดลง จึงแสวงหาอย่างเอาเป็นเอาตายในขณะที่ทีมงานและอูฐได้ล้มตายลงทีละคนเพราะขาดน้ำ เขาขาดน้ำถึง ๖ วัน ในที่สุดก็พบน้ำ แล้วนำน้ำนั้นไปแจกจ่ายจนทำให้รอดชีวิตกัน เขาได้พบซากปรักหักพังของต้นตันอูยลิก ได้พบซากวิหารและพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก แต่ไม่ได้ขุดค้น เขากล่าวว่า ผมไม่ได้ขุดค้นเพราะผมไม่ได้เตรียมการและอีกอย่างผมไม่ใช่นักโบราณคดี^{๗๗} แหล่งโบราณคดีที่เอเชียกลางของจีนคือ

๓.๖.๑. ถ้ำโม้เกาคุ หรือตุนหวง

ถ้ำโม้เกาคุ (Mogao Cave) หรือตุนหวง (Dunhuang) ตั้งอยู่ในละติจูดที่ ๔๐.๐๔๒๑๖๑,๙๔. ๘๐๘๓๒๖ เป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญที่สุดของจีนและของโลก ถูกประกาศให้เป็นแหล่งมรดกโลกในปีพ.ศ. ๒๕๓๐ (ค.ศ. ๑๙๘๗) ตั้งอยู่ท่ามกลางทะเลทรายใกล้เมืองตุนหวง มณฑลกานซู ของประเทศจีน อยู่ห่างจากตัวเมืองตุนหวง ๒๕ กิโลเมตรตามเส้นทางสายไหมแห่งมณฑลกานซู เริ่มสร้างครั้งแรกในปีพ.ศ. ๙๐๙ (ค.ศ. ๓๖๖) มีพระเถระที่มีบทบาทในการสร้างอยู่หลายรูปคือ พระหงเปียน สร้างถ้ำที่ ๑๖ พระจูฝ่าหู สร้างถ้ำที่ ๖๔ พระจางเฉิงเฟิง สร้างถ้ำที่ ๙ ถ้ำตุนหวง สร้างหลายยุคสมัยคือ พ.ศ. ๙๖๓ (ค.ศ. ๔๒๐) ๑. สมัยราชวงศ์เหว่ยเหนือ เหลียงเหนือ ในยุคนี้พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์คู่แกะสลักธรรมดา แสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะตะวันตกมาด้วย ถ้ำเหล่านี้คือ หมายเลข ๒๔๘, ๒๔๙, ๒๕๔, ๒๕๗, ๒๕๙, ๒๖๘, ๒๗๕, ๒๘๕ ๒. ในสมัยโจวเหนือ (Northern Zhou) พ.ศ. ๑๑๐๐-๑๑๒๔ (๕๕๗-๕๘๑) คือถ้ำหมายเลข ๒๙๐, ๔๒๘, ๒๙๖ ๓. สมัยราชวงศ์สุย และถัง ยุคนี้พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ทำสวยงาม ถูกต้องตามสัดส่วนมนุษย์ ทั้งการปั้นและการวาด ปังบอกถึงพัฒนาการของฝีมือช่าง ๔. สมัยราชวงศ์สุย คือ พ.ศ. ๑๑๒๔-๑๑๖๑ (ค.ศ. ๕๘๑-๖๑๘) คือถ้ำหมายเลข ๒๗๖, ๔๐๗, ๔๑๙, ๔๒๐, ๔๒๗ ๕. สมัยราชวงศ์ถัง คือ พ.ศ. ๑๑๖๑-๑๔๕๐ (ค.ศ. ๖๑๘-๙๐๗) คือถ้ำหมายเลข ๙, ๑๗, ๔๕, ๕๗, ๙๖, ๑๑๒, ๑๓๐, ๑๔๘, ๑๕๖, ๑๕๘, ๑๕๙, ๑๗๒, ๑๙๔ ๑๙๖, ๒๐๕, ๒๑๗, ๓๒๐, ๓๒๑, ๓๒๒, ๓๒๓, ๓๒๘, ๓๒๙, ๓๓๒, และ ๒๒๐ ๖. สมัยราชวงศ์ซ่ง พ.ศ. ๑๔๕๐-๑๕๐๓ (ค.ศ. ๙๐๗-๙๖๐) คือถ้ำหมายเลข ๙๘, ๖๑ ๗. สมัยราชวงศ์ซ่ง พ.ศ. ๑๕๐๓-๑๕๗๙ (ค.ศ. ๙๖๐-๑๐๓๖) ถ้ำหมายเลข ๕๕ ๘. สมัยราชวงศ์หยวน พ.ศ. ๑๗๘๐-๑๙๑๑ (ค.ศ. ๑๒๓๗-๑๓๖๘) ถ้ำหมายเลข ๓, ๔๖๕, ๑๗ มีทั้งหมด ๔๘๗ ถ้ำ ที่สำคัญคือ

ถ้ำหมายเลข ๓ เป็นถ้ำขนาดใหญ่ ภายในมีภาพที่สำคัญ คือภาพวาดพระโพธิสัตว์ ๑,๐๐๐ มื่อ วาดภาพเป็นวงรายล้อมตัวเป็นวงกลมเหมือนรัศมีออกจากร่างกาย

ถ้ำหมายเลข ๑๖-๑๗ ถูกแกะสลักเป็นถ้ำในสมัยจักรพรรดิซวนจง (Xuan Zong) พ.ศ. ๑๓๙๕ (ค.ศ. ๘๕๒) แห่งราชวงศ์ถัง เป็นถ้ำที่สำคัญมาก เพราะเป็นห้องเก็บคัมภีร์ ด้านหน้าทำเป็นโครงไม้สถาปัตยกรรมแบบจีน เดินเข้าไปถ้ำสร้างเป็นประตูไม้กั้นไว้ เดินเข้าไปในถ้ำลึก ๒ เมตร ทางขวามือจะเจอถ้ำเล็กๆแยกออกไป ที่นี่คือห้องเก็บคัมภีร์ ไม้ใหญ่เท่าไ้ กว้างยาวประมาณ ๕ เมตร ด้านในมีรูปปั้นพระหงเปียน (Monk Hong Bian) ประดิษฐานอยู่สูงเกือบ ๑ เมตร เท่าขนาดมนุษย์ ท่านเป็นพระสงฆ์ที่ดูแลที่ถ้ำนี้ เพื่อรักษาคัมภีร์ที่สำคัญจึงมีการเจาะภูเขาเป็นถ้ำขนาดเล็ก แล้วเก็บ

^{๗๗} นงนุช สิทธิเดชะ แปล, พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๗.

คัมภีร์ไว้ด้านใน จากนั้นปิดทับทางเข้าปากถ้ำอย่างดี เพื่อให้แนบเนียนมีการวาดภาพที่ผนังที่ผิดทับด้วย ถ้ำที่ถูกทิ้งร้างไป ๘๐๐ ปี จนดินทรายจากข้างนอกทับถมเป็นเวลานาน ในสมัยจักรพรรดิกวางสูแห่งราชวงศ์ซิง พ.ศ.๒๔๔๓ (ค.ศ.๑๙๐๐) พระเต้านามว่าหวังหยวนลู (Wang Yuan Lu) มารักษาถ้ำนี้ ได้พบวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๔๔๓ พ.ศ.๒๔๔๘ (ค.ศ.๑๙๐๕)

ถ้ำหมายเลข ๔๕ สร้างสมัยราชวงศ์ถัง เป็นถ้ำที่มีรูปปั้นแกะสลักอยู่ด้านใน ด้านในสุดเป็นพระพุทธรูปปางขัดสมาธิ นั่งบนบัลลังก์สวยงาม ฝ่าบุบัลลังก์ทำได้เหมือนมาก ความจริงทำจากหิน ด้านซ้ายมีรูปพระอานนท์ พระโพธิสัตว์ และท้าวภูเวร ด้านขวาของผนังแกะเป็นรูปพระมหากัสสปะ พระโพธิสัตว์และท้าววิรุฬหก (Virudhaka) ไฮไลท์ของถ้ำนี้คือ แกะสลักพระอานนท์ได้สวยงามมากเหมือนสาวอายุ ๑๖ ปี ส่วนรูปปั้นพระมหากัสสปะแกะสลักเป็นพระที่แก่มาก ด้านหลังพระมหากัสสปะวาดภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สีเส้นสดใสมาก ผนังถ้ำวาดภาพพระพุทธเจ้า ๔,๐๐๐ องค์^{๗๘}

ถ้ำหมายเลข ๕๗ เป็นถ้ำขนาดใหญ่ ไฮไลท์ของถ้ำคือภาพวาดของพระโพธิสัตว์สมัยราชวงศ์ถังยุคต้น พระพักตร์สวยงาม สวมหมวกฮัวฝั (Huafo Cap) เทียบได้กับภาพวาดพระโพธิสัตว์ปีทมปาณีที่ถ้ำหมายเลขที่ ๑ ของอชันต้า บนยอดว่างเปล่า

ถ้ำหมายเลข ๖๒-๖๓ ที่ผนังทางเข้าขวามีวาดภาพพระสงฆ์จีนในสมัยราชวงศ์หยวน มีภาษาจีนและภาษาตังกูตคือภาษาที่ใช้ในสมัยมองโกลด้วย ด้านในผนังด้านซ้ายจะมีภาพอุบาสิกาที่เป็นเจ้าภาพสร้างถ้ำ สร้างสมัยราชวงศ์ถัง ตรงกลางไม่มีพระพุทธรูป แต่ยกแท่นขึ้นมาราว ๑ เมตร สันนิษฐานว่ามีรูปปั้นพระโพธิสัตว์ห่วยชูประดิษฐาน แต่หายไป บนผนังตรงกลางวาดเป็นภาพมังกร แสดงให้ทราบว่าถ้ำนี้ผู้สร้างเป็นคนสูงศักดิ์ เพราะเป็นสัญลักษณ์จักรพรรดิ ผนังด้านหน้าสุดของถ้ำ (หรือหลังฐานพระ) วาดภาพภูเขาอูไท่ซาน (Wu Tai Shan Mountain) มีตัวหนังสือจีนเขียนกำกับไว้ด้วย ในยุคที่รุ่งเรืองอูไท่ซานมี ๗๐ วัด แต่ปัจจุบันเหลือ ๑๕ วัด

ถ้ำหมายเลข ๙๖ เป็นถ้ำโค้งไม่อยู่ด้านหน้าถ้ำ บูรณะมา ๕ ครั้ง สร้างเมื่อ ๑๓๐๐ ปีมาแล้ว มีรูปพระพุทธรูปใหญ่ปางให้พร งดงาม สูง ๓๕.๕ เมตร หย่อนพระบาทลงมา พระหัตถ์ซ้ายแบมือวางบนขา ใต้พระบาท เจาะช่อง ๒ รู เพื่อให้แสงใช้เวลาเดินประทักษิณรอบองค์พระ ที่ผนังถ้ำ

ถ้ำหมายเลข ๑๓๐ มีโครงสร้างไม้ทำเป็นลักษณะชั้นๆเพื่อป้องกันจากแดดและฝน ภายในถ้ำแกะสลักเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางนั่งหย่อนพระบาทประทานพร ด้านหลังวาดภาพประภามณฑลสวยงาม สร้างสมัยราชวงศ์ถัง องค์พระสูง ๒๖ เมตร เป็นพระพุทธรูปที่สูงเป็นอันดับสองของโมเกาคู องค์พระเป็นหิน แต่ใช้ดินเหนียวฉาบทาแล้ววาดภาพทับอีกรอบ ภายในมีพระโพธิสัตว์และนางอัปสรสมัยราชวงศ์ซ่งด้วย ภายในถ้ำแกะเป็นพระพุทธรูปนั่งหย่อนพระบาทอยู่ภายในสร้างสมัยราชวงศ์ถัง สูง ๓๕ เมตร

ถ้ำหมายเลขที่ ๑๔๘ สร้างสมัยราชวงศ์ถัง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนอน หันพระเศียรไปทางทิศเหนือ ยาว ๑๔ เมตร

ถ้ำหมายเลขที่ ๑๕๘ ถ้ำลึก ๗.๒๐ เมตร สูง ๖.๘๐ เมตร ยาว ๑๘.๑๐ เมตร สร้างสมัยราชวงศ์ถัง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนอน หันพระเศียรไปทางทิศเหนือ ยาว ๑๕.๖ เมตร ถ้ำนี้

^{๗๘} Wang Jin. *Dunhuang*. (Shenzhen: Shenzhen Gaufan Printing, 2013), P. 81.

ประดิษฐานพระพุทธรูปนอนที่ใหญ่ที่สุดของตุนหวง ด้านหลังวาดภาพเทวดา และผู้คนเข้าเฝ้าพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าตอนปรินิพพาน

ถ้าหมายเลข ๑๕๙ สร้างสมัยราชวงศ์ถังยุคกลาง มีกลุ่มของเทวดา ภาพพระพุทธรูปเจ้าที่
ผนัง และนักดนตรีสวยงาม ๓ คนคู่มือสีและสวยงาม มีภาพวาดของสตรีจากซอกเดียหน้าด้วย
สันนิษฐานว่าสร้างสมัยจักรพรรดิซวนจง (Xuan Zong) แห่งราชวงศ์ถัง มีรูปพระโพธิสัตว์สวยงาม

ถ้าหมายเลขที่ ๒๗๕ สร้างในสมัยราชวงศ์เหลียงเหนือ ภายในแกะสลักเป็นพระศรีอริย
เมตไตรยยืนหย่อนพระบาทแล้ววาดภาพที่ผนังทั้งหมด ภาพวาดที่นี่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัย
ราชวงศ์กุษาณะ

ถ้าหมายเลข ๒๘๕ ถ้านี้สร้างสมัยราชวงศ์เหวยตะวันตก มีภาพวาดเรื่องราวของโจร
๕๐๐ คนกลายเป็นพระพุทธรูป และมีเรื่องราวของมหาปรินิพพานสูตร

ถ้าหมายเลข ๓๒๐ เป็นถ้ำขนาดเล็ก มีภาพวาดนางอัปสรสวยงาม สมัยราชวงศ์ถัง และมี
ภาพวาดพระศากยมุนีเต็มผนังและพระโพธิสัตว์รายรอบ

ถ้าหมายเลข ๔๖๕ เป็นถ้ำอิทธิพลต้นตระกูลแบบทิเบต สูง ๕ เมตร กว้าง ๑๗ เมตร มี
ภาพวาดเรื่องวัชรมนฑล อยู่ในท่าเสพสังวาส สันนิษฐานว่าถ้ำนี้สร้างสมัยราชวงศ์หยวน ชาวท้องถิ่น
เรียกว่าถ้ำแห่งความสุขเพราะมีภาพวาดพระพุทธรูปเจ้าอยู่ในอิริยาบถยิ้ม

ในบรรดา ๔๙๒ ถ้ำนั้น มีเพียงไม่กี่ถ้ำที่อนุญาตให้นักท่องเที่ยวเข้าไปชม ที่เราไปมีถ้ำ
ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนหย่อนพระบาท ๒ ถ้ำ

ถ้ำโมเกา มีความโดดเด่นกว่าถ้ำอื่นในประเทศอินเดีย ด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือ
๑. เป็นแหล่งเก็บคัมภีร์ที่สำคัญ เพราะที่นี่เป็นที่เก็บคัมภีร์โบราณมากกว่า ๕๐,๐๐๐ ชิ้น
เฉพาะที่เป็นเล่มหนังสือมี ๑๕,๐๐๐ เล่ม เขียนใส่แผ่นไม้ ไบลาณ กระดาษ ผ้า แผ่นหิน ภาษาที่ใช้
จารึกประกอบด้วย จีน ทิเบต ตังกูต สันสกฤต เกาหลี อูยกูร์ ซีเซีย โขตาน ซอกเดียน เรื่องราวที่เขียน
นั้นประกอบไปด้วย พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา พระสูตรต่างๆ ประวัติศาสตร์ ตำนาน จดหมายเหตุ
ภูมิศาสตร์ นอกจากจะเก็บรวบรวมคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดแล้วยังมีคัมภีร์ทางศาสนาเต๋า
ขงจื้อ และคริสเตียนด้วย แกะสลักเป็นพระพุทธรูป ๒๑๐๐ องค์ วาดภาพฝาผนังกว่า ๔๕,๐๐๐
ตารางเมตร

๒. เป็นจุดเผยแพร่พุทธศาสนาสู่ประเทศจีน ถ้ำโมเกาคูเป็นเส้นทางผ่านของพ่อค้า
พระสงฆ์ นักบวชเป็นจำนวนมาก เมื่อพระพุทธศาสนาเดินทางเข้าสู่ประเทศจีน นำโดยพระสงฆ์ชาว
อินเดีย เอเชียกลาง หรือพระสงฆ์จีนที่เดินทางไปศึกษาในอินเดียและเอเชียกลาง มักจะผ่านเส้นทางนี้
เสมอ ที่นี่จึงเป็นอารามขนาดใหญ่ที่อำนวยความสะดวกทั้งที่พัก อาหาร และได้แลกเปลี่ยนพระธรรม
คัมภีร์ อีกทั้งมีพระอาจารย์คอยสอนพระธรรมขอพระพุทธองค์ด้วย พระสงฆ์จีนจึงมักเดินทางมาศึกษา
ที่นี่ เพื่อเรียนภาษาสันสกฤตก่อนเดินทางไปอินเดียและเอเชียกลาง ต่อมาได้พัฒนากลายเป็นสถานที่
เก็บคัมภีร์ในภายหลัง

ในจดหมายเหตุเขียนโดยหลี่ จุนซิ่ว (Li Junxiu) สมัยพระนางอู่เจ๋อเทียน (Wu Zetian)
แห่งราชวงศ์ถังได้เขียนบันทึกเรื่องราวงานพุทธสถาน (An Account of Buddhist Shrine) กล่าวว่า
ถ้ำที่โมเกาคู ตั้งอยู่บนเขาซานเหว่ย ถูกสร้างในปีพ.ศ. ๙๐๙ (ค.ศ. ๓๖๖) โดยพระเถระรูปหนึ่งนามว่า
เล่อจุน (Le zun) และลูกศิษย์นามว่าจื่อซิน โดยมีความมุ่งหวังที่จะเดินทางไปยังประเทศตะวันตก

(อินเดีย) และเอเชียกลาง โดยคณะได้เดินทางผ่านทะเลทรายโกปีมาหลายวัน ต่อมาแสวงหาน้ำดื่ม เพราะน้ำได้หมดไป จึงให้ศิษย์แสวงหา จนมาถึงหุบเขาเซียวจี้ ซึ่งแตกต่างจากที่อื่นที่ร้อนระอุ และ เว้งว้างไม่มีต้นไม้ ต้นหญ้า จึงได้พักแรมที่นี่ ครั้นไม่นานได้ฝนเห็นพระอรหันต์ ๑ พันองค์มีใบหน้าที่ยิ้มแย้มอีกทั้งเหล่านางฟ้าแวดล้อมอยู่โดยรอบ ต่างถือดนตรีอยู่คนละชิ้น บรรเลงบทเพลงที่ไพเราะที่ไม่เคยได้ยินมาก่อน ภิกษุเล่อจุนเห็นภาพมหัศจรรย์จึงติดตราตรึงใจไม่รู้คลาย เขาจึงได้แรงบันดาลใจเริ่ม ขุดเจาะถ้ำตั้งแต่นั้นมา^{๗๙}

ถ้าโมเกาได้สร้างหลายยุคสมัยตั้งแต่ห่วยเหว่จนถึงสมัยราชวงศ์หยวน จึงสิ้นสุดลง ใน ยุคราชวงศ์ถังเป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุดของถ้ำโมเกา พระเถระจินนามว่าเสวียนจั้ง หรือพระถังซัมจั๋งเดินทางผ่านมาที่นี่ในปีพ.ศ.๑๑๗๓ ได้พักที่นี้ศึกษาพระธรรมหลายเดือนจึงเดินทางต่อไปยังอินเดีย ในยุคที่ จินทำลายล้างพุทธศาสนาสมัยราชวงศ์อู่จ้ง ถ้ำตุนหวงกลับรอดจากการทำลายมาได้เพราะบริเวณนี้ได้ ถูกยึดครองโดยชาวธิเบต หากไม่แล้วคงถูกทำลายอย่างเสียหายจากคำสั่งองค์จักรพรรดิ

ในปลายราชวงศ์ต้นยุคสาธารณรัฐ ถ้ำโมเกาถูกทิ้งร้างมาหลายปี จนมีนักบวชศาสนาเต๋านามว่าหวังหยวนลู่ (Wang Yuan Lu) ได้เข้ามาพักอาศัย เขาได้อาศัยในถ้ำหมายเลข ๑๖ ซึ่งติดอยู่กับ ถ้ำห้องสมุดหรือถ้ำคัมภีร์แต่เขาไม่ทราบเพราะประตูทางเข้าถ้ำนั้นได้ถูกปิดและฉาบทำให้เหมือนผนัง ทั่วไปเพื่อรักษาคัมภีร์ ถ้ำคัมภีร์นี้เป็นที่อาศัยของพระสงฆ์จินนามว่า หงเปี่ยน ที่จำพรรษาที่ถ้ำนี้และ มรณภาพในปีพ.ศ.๑๔๐๕ (ค.ศ.๘๖๒) พระหงเปี่ยนมาจากครอบครัวสกุลอู่ที่มั่งคั่งสมัยราชวงศ์ถัง เมื่อ ศรัทธาในพุทธศาสนาได้ขอบวชแล้วมาจำพรรษา ศึกษาคัมภีร์มหายานหลายคัมภีร์จนแตกฉาน เดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนาหลายแห่งทั้งที่เมืองหลงเหมิน ฉางอาน ในวาระสุดท้ายท่านมาจำพรรษา ที่นี้จนมรณภาพ เมื่อท่านมรณภาพแล้วศพได้ถูกเผาด้านหลังถ้ำ และมีการปั้นรูปเหมือนท่าน ประดิษฐานไว้ในถ้ำ ๑๖ รูปปั้นยังรักษาไว้อยู่จนถึงปัจจุบัน ต่อมาใช้เป็นที่เก็บคัมภีร์ ฉบับที่เก่าที่สุด เริ่มตั้งแต่พ.ศ.๙๔๙-๑๕๔๕ (ค.ศ.๔๐๖-๑๐๐๒)

ในปี.ศ.๒๔๕๐ (ค.ศ.๑๙๐๗) นายมาร์ค ออเรน สไตล์ (Mark Aurel Stein) นักโบราณคดี ชาวอังกฤษเชื้อสายฮังการี ทำงานให้กรมโบราณคดีอินเดียได้รับทุนจากรัฐบาลอินเดียเข้ามาสำรวจ เอเชียกลาง ได้ทราบกิตติศัพท์ของถ้ำมหาสมบัติที่ถ้ำโมเกาคู จึงมาตีสนิทพระหวังหยวนลู่ พระเถาที่ ดูแลถ้ำตุนหวง เขาได้ซื้อคัมภีร์เป็นเงิน ๒๒๐ ปอนด์จำนวน ๒๔ มัด ๓,๐๐๐ ผูก ฟ้าไหม ๕ มัด ภาพเขียน ๒๐๐ ชิ้น

ต่อมาพ.ศ.๒๔๕๕ นักสำรวจชาวฝรั่งเศสนามว่าพอล เปลลอต (Paul Pelliot) ได้เข้ามา สำรวจและขอซื้อคัมภีร์หวังหยวนลู่ นายพอลได้ร่วมมือกับนักวิชาการชาวจีนนามว่าหลิวชวนหยูแปล คัมภีร์และปรับแก้ให้ถูกต้อง จัดพิมพ์เป็นชุดเรียกว่า คัมภีร์จากถ้ำตุนหวง (Manuscript of Dunhuang Caves) ออกมาเผยแผ่ จึงเป็นคัมภีร์ชุดแรกที่ออกตีพิมพ์ พ.ศ.๒๔๕๓ (ค.ศ.๑๙๑๐) คัมภีร์ส่วนหนึ่งได้ถูกส่งไปเก็บรักษาไว้ที่ห้องสมุดปักกิ่ง แต่บางส่วนยังเก็บรักษาไว้ที่ถ้ำ ในปีพ.ศ. ๒๔๖๔ (ค.ศ.๑๙๒๑) คัมภีร์ถูกทำลายลงโดยความจงใจโดยทหารรัสเซียชาวที่ต่อต้านพรรคบอลเชวิค ของรัสเซียได้มาอาศัย กองทหารรัสเซียได้ไปอาศัยในถ้ำพบคัมภีร์ได้นำมาเผาเสียหายไม่น้อย ต่อมา พ.ศ.๒๔๕๔ (ค.ศ.๑๙๑๑) นักสำรวจชาวญี่ปุ่นนามว่าโอทานิ คอซุอิ (Otani Kozui) ได้เดินทางมา

^{๗๙} รัชนี ธรรมมิศรา.เส้นทางสายไหม. (กรุงเทพฯ: บริษัท อุษากการพิมพ์, ๒๕๔๔). หน้า ๘๑.

สำรวจและขอซื้อคัมภีร์ จากนั้นพ.ศ.๒๔๕๗ (ค.ศ.๑๙๑๔) เป็นนักสำรวจชาวรัสเซียชื่อนามว่าเซอร์กี โอดินเบิร์ก (Sergei F Odenburg) เดินทางมายังถ้ำตุนหวงได้ซื้อคัมภีร์หลายชุดเช่นกัน พ.ศ.๒๔๖๗ (ค.ศ.๑๙๒๔) นักสำรวจชาวอเมริกันชื่อนามว่าแรนดอม วอร์เนอร์ได้เข้ามาที่ตุนหวงได้นำคัมภีร์และรูปปั้นในถ้ำและภาพที่ผนังไปหลายชิ้น ถ้ำโมเกายังพินชะตากรรมที่เลวร้าย ในปี พ.ศ.๒๔๘๑ (ค.ศ.๑๙๓๘) ทหารรัฐบาลจีน พรรคก๊กมินตั๋งได้มาอาศัยที่นี่ ได้ทำความเสียหายภาพวาดเป็นจำนวนมาก เพราะไม่เห็นคุณค่า ในปีพ.ศ.๒๔๙๙ (ค.ศ.๑๙๕๖) อดีตนายกรัฐมนตรีจากพรรคคอมมิวนิสต์คือ โจว เอ็นไหลได้มาเยี่ยมถ้ำโมเกาเห็นศิลปะอันโดดเด่นจึงให้รักษาไว้ ต่อมาพ.ศ.๒๕๐๔ (ค.ศ.๑๙๖๑) ถ้ำโมเกาได้รับการประกาศให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ

บริเวณใกล้เคียงกับถ้ำโมเกายังมีถ้ำทางพุทธศาสนาอีก ๒ แห่งคือ **๑.ถ้ำยูหลิน (Yulin)** มี ๔๓ ถ้ำสร้างในยุคเดียวกับถ้ำตุนหวง ในถ้ำหมายเลข ๓ สร้างสมัยราชวงศ์ซีเซี่ย มีภาพวาดพระสงฆ์เดินทางแสวงบุญ โดยมีม้าแบกพระสูตรที่ด้านหลัง นักวิชาการบางท่านกล่าวว่าเป็นภาพพระถังซัมจั๋ง อีกภาพหนึ่งที่น่าสนใจคือเรื่องราวสวรรค์ของพระโพธิสัตว์สมันตภัทรกับบริวารด้วย **๒.ถ้ำโตยก (Toyok)** มี ๑๖ ถ้ำ สร้างสมัยราชวงศ์เหว่ยเหว่ย เป็นต้น

๓.๖.๓ ถ้ำเบเซกติก

เบเซกติก (Bezeklik Cave) หรือ ถ้ำเซียนผ่อตั้ง ตั้งอยู่ในละตุงจุดที่ ๔๒.๙๕๙๑๓๓,๘๙.๕๓๔๑๑๖ หมายถึงถ้ำพระพุทธรูปเจ้าพันองค์ คำนี้เป็นสำนวนภาษาจีน เพราะบางครั้งอาจจะมากกว่าพัน หรือบางทีอาจจะไม่ครบหนึ่งพันก็มี ระยะทาง ๔๕ กิโลเมตรจากถูลูฟาน (Tulufan) ทางทิศตะวันออก ใกล้อาณาจักรเกาซางโบราณ มณฑลซินเจียง ในหุบเขาหมูโถว (Mutou Valley) ติดกับแม่น้ำมูตุก (Murtuq River) สร้างโดยชาวพุทธอุยกูร์ (Buddhist Uyghurs) ก่อนที่คนเหล่านี้จะหันไปนับถือศาสนาอิสลามในพ.ศ.๑๙๔๒ (ค.ศ.๑๓๙๙) คำว่าเบเซกติก แปลว่า ถ้ำที่วาดภาพ ในภาษาอุยกูร์จากนั้นถ้ำเหล่านี้ได้ถูกทิ้งร้างไปนาน ถ้ำเบเซกติก มีทั้งหมด ๘๓ ถ้ำ มี ๔๐ ถ้ำที่มีภาพวาด ทั้งหมดเริ่มสร้างพ.ศ.๗๐๐ เศษ มีภาพวาดขาดก ๓๘ เรื่อง^{๘๐} นักสำรวจชาวยุโรปที่เดินทางมาถ้ำนี้เป็นคนแรกคือ นายดมิตรี เคอเมนต์ (Dmitri Klementz) ชาวเยอรมัน เขาเดินทางมาที่นี้พ.ศ. ๒๔๔๑ (ค.ศ.๑๘๙๘) เห็นถ้ำอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม ถูกปล่อยทิ้งร้าง พระพุทธรูปในถ้ำถูกทุบทำลาย โดยเฉพาะพระพักตร์ แต่ภาพวาดในผนังได้รับความเสียหายเล็กน้อย ตรงบริเวณที่เป็นพระพักตร์จะโดนขูดออก

ถ้ำที่นี้มีความเด่นที่จิตรกรรม ส่วนสถาปัตยกรรม และประติมากรรมไม่หลงเหลือ ที่ยังพอให้เห็นคือจิตรกรรมฝาผนัง แต่ได้ถูกทำลายลง ๒ ครั้งใหญ่ๆคือ

ครั้งที่ ๑ จากกองทัพมุสลิม ในปีพ.ศ.๑๙๓๒ (ค.ศ.๑๓๘๙) กองทัพมุสลิมจากเอเชียกลางมีชัยในสนามรบกับชาวพุทธอุยกูร์ มณฑลซินเจียง เมื่อถูกยึดครองเป็นเวลานานทำให้พวกเขาเปลี่ยนศาสนา เห็นโบราณสถานที่บรรพบุรุษสร้างไว้ขวางหูขวางตา พวกมุสลิมอุยกูร์ท้องถิ่นมาขูดภาพวาดจนเสียหาย และทุบทำลายรูปปั้นในถ้ำทั้งหมด ที่จอตลอดอยู่บนถ้ำ เราต้องเดินทางลงข้างล่างสภาพหินที่แกะสลักที่นี้ ไม่ได้แข็งแรง จึงดูผุพังได้ง่าย แม้จะมีหลายถ้ำ แต่ถูกทำลายเสียหายไปมาก

^{๘๐} Jacques Gies, Laure Feugere, Andre Coutin, **Painted Buddhas of Xinjiang**, (London: The British Musuem Company, 2002), P. 25.

ครั้งที่ ๒ จากการมาตัดภาพจากฝาผนังไปของชาวเยอรมันนามว่าอัลเบิร์ต โวล เล ค็อก (Albert Von Le Coq) ในปีพ.ศ. ๒๔๕๐ (ค.ศ.๑๙๐๘) เก็บไว้ในพิพิธภัณฑกรังเบอลิน เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ พิพิธภัณฑแห่งนี้ได้ถูกระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรจนเสียหายย่อยยับ ภาพวาดจึงถูกทำลายลงอย่างน่าเสียดาย แต่ยังมีโชคดีที่มีการถ่ายภาพเหล่านี้เก็บไว้ จึงไม่ได้สูญหายทั้งหมด

ถ้าเบเซกลิก เปิดให้ชมเป็นบางถ้ำเท่านั้น ดังมีรายละเอียดคือ

ถ้ำหมายเลข ๑๕ ไม่เปิดให้ชม เพราะปิดปรับปรุง เป็นถ้ำที่ภาพวาดสวยที่สุดแต่ถูกตัดออกไปโดยชาวเยอรมัน แล้วเก็บรักษาไว้ในกรุงเบอลิน ต่อมานักสำรวจชาวญี่ปุ่นจากมหาวิทยาลัยโอตานิ ได้ตัดภาพออกไปรักษาไว้ในพิพิธภัณฑกรังโตเกียว เป็นถ้ำลักษณะ ๔ เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเจาะทรงโค้ง คล้ายๆถ้ำยุคโบราณของอินเดียเช่น ถ้ำบาราบาร์ ตรงกลางมีซากสฤป แต่เหลือแค่ฐาน ได้ถูกทำลายลง ยาว ๑๔ เมตร กว้าง ๕ เมตร มีภาพวาดที่ถูกขูดทำลายจนเสียหายมาก ผนังถ้ำก่อด้วยอิฐทับอีกชั้น เดิมมีภาพวาดงดงาม ปัจจุบันเหลือแต่ผนังที่เป็นร่องรอยการก่ออิฐ

ถ้ำหมายเลข ๑๖ เป็นถ้ำลักษณะ ๔ เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเจาะทรงโค้ง คล้ายๆถ้ำยุคโบราณของอินเดียเช่น ถ้ำบาราบาร์ ตรงกลางมีซากสฤป แต่เหลือแค่ฐาน ได้ถูกทำลายลง ยาว ๑๓ เมตร กว้าง ๕ เมตร มีภาพวาดที่ถูกขูดทำลายจนเสียหายมาก จากฝีมือชาวมุสลิมท้องถิ่น

ถ้ำหมายเลข ๑๗ เป็นถ้ำลักษณะ ๔ เหลี่ยมผืนผ้าเหมือนถ้ำ ๑๖ ยาว ๑ เมตร กว้าง ๕ เมตร มีพระพุทธรูป ๗ องค์ คงหมายถึงพระพุทธรูปเจ้าที่ผ่านมา ๗ พระองค์ ผนังซ้าย ๓ ขวา ๓ และตรงกลางอีก ๑ องค์น่าจะพระศากยมุนี ผนังนอกนั้นวาดเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าองค์เล็กๆเต็มไปหมด

ถ้ำหมายเลข ๒๐ เป็นถ้ำลักษณะ ๔ เหลี่ยมจตุรัสเป็นถ้ำที่กว้างที่สุด มีแท่นบูชาตรงกลางแล้วมีทางเดินประทักษิณอ้อมได้ด้านหลังได้ ห้องตรงกลางถ้ำน่าจะเป็นพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ด้านในแต่ปิดประตูไว้ มีภาพวาดพระพุทธรูปเจ้าเต็มไปหมด แต่ถูกขูดออกจนเสียหาย ได้ภาพวาดที่ถูกตัดออกมีภาษาอูยกูร์โบราณเขียนกำกับไว้ แปลว่า “เมื่อพราหมณ์หนุ่มเห็นพระรัศมีของพระพุทธรูปเจ้า นามว่าที่ปังกร เขาเลื่อมใสจึงได้ถวายดอกบัวสีฟ้า ๗ ดอก อีกภาพหนึ่งมีข้อความหนึ่งเขียนไว้ว่า เมื่อข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้นำกองคาราวานได้พบพระพุทธรูปเจ้าที่ใกล้ฝั่งแห่งแม่น้ำ ข้าพเจ้าได้นำพระองค์ข้างแม่น้ำด้วยเรือขนาดเล็ก”^{๘๑}

ถ้ำหมายเลข ๒๗ ภายในเป็นถ้ำเจาะเป็นสี่เหลี่ยม ผนังถ้ำด้านซ้ายเจาะเป็นพระพุทธรูปเจ้า ๓ พระองค์ ทางขวา ๓ พระองค์ ตรงกลาง คือผนังด้านหน้าถ้ำอีก ๑ พระองค์ แต่พระเหล่านี้ถูกทำลายหมดแล้ว เหลือแค่ฐานเท่านั้น ความยาวของถ้ำประมาณ ๑๐ เมตร กว้าง ๒ เมตรเศษ เป็นที่หน้าสังเกตว่าพระพุทธรูปองค์เล็กๆที่วาดประดับผนังถ้ำจะถูกขูดทำลายเสียหายไปมาก

ถ้ำหมายเลข ๓๑ เป็นถ้ำปรินิพพานเพราะเคยประดิษฐานพระพุทธรูปปรินิพพาน แต่ถูกทำลายลงหมด แต่ยังพอมีสวดลายประดับที่ผนังถ้ำเล็กน้อย นอกนั้นมีพระโพธิสัตว์ ๔ พระองค์ มีภาพวาดพระพุทธรูปเจ้าฝั่ง ๗ พระองค์ ฝีมือช่างวาดภาพที่หนึ่งดงามมาก

ถ้ำหมายเลข ๓๓ เป็นถ้ำสี่เหลี่ยม ขนาดยาว ๒๐ เมตร กว้าง ๖ เมตร นับว่าเป็นถ้ำที่ลึกที่สุด วาดภาพพระพุทธรูปเจ้าที่ผนังเต็มไปหมด พระพุทธรูปที่ประดิษฐานตรงกลางเป็นปางปรินิพพานได้ถูกทำลายหมด ถูกเจาะรูที่ผนังหลังองค์พระเพื่อค้นหาสมบัติด้วย จนทำให้ผนังพังลงมา

^{๘๑} Ibid, P.62.

ถ้าหมายเลข ๓๙ เป็นถ้ำสุดท้ายที่ยังเปิดทำการอยู่ เป็นถ้ำสี่เหลี่ยม ยาว ๑๗ เมตร กว้าง ๖ เมตร ตรงกลางเจาะเป็นฐานสี่เหลี่ยม เคยประดิษฐานพระเจดีย์แต่ถูกทำลายลง ด้านหลังวาดภาพเป็นเจ้าแม่กวนอิมแต่ถูกทำลายลงเช่นกัน ด้านในถ้ำทั้งหมดไม่อนุญาตให้ถ่ายภาพได้ ที่ผนังถูกชาวเยอรมันแกะไปแล้วนำไปโชว์ที่เยอรมัน

ถ้าหมายเลขที่ ๖๙ เป็นเรื่องราวมหากปิลชาตค สภาพถ้ำในปัจจุบันได้รับความเสียหายอย่างหนักจากชาวมุสลิมอยู่กึ่งที่มาฆุฎภาพวาดจนเสียหาย ทั้งยังทุบพระพุทธรูปในถ้ำด้วยจนไม่มีองค์ใดเศียรสมบูรณ์เลย องค์พระในถ้ำทำจากปูนปั้นหรือดินเหนียวเป็นหลัก ส่วนภาพวาดนั้นมีการฉาบทาด้วยดินเหนียวก่อนจึงมีการวาดภาพทับลงไป หลายภาพที่สวยงามรอดการทำลายจากชาวมุสลิมท้องถิ่นมาแล้ว^{๘๒}

๓.๖.๔. เมืองโบราณเกาซาง

เมืองเกาซาง (Gaochang) ตั้งอยู่ที่ละติจูดที่ ๔๒.๘๖๐๖๓๕, ๘๙.๕๓๒๑๔๕ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าคาราโคชะ (Karakhoja) เป็นโบราณสถานที่สำคัญ รุ่งเรืองมายาวนาน ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองหลานโจว ในทะเลทรายที่แห้งแล้ง ห่างจากเมืองถูฟาน ๔๐ กิโลเมตรมาทางทิศตะวันออก เป็นเมืองขนาดใหญ่ในสมัยโบราณ เป็นเส้นทางผ่านของกองคาราวานค้าขาย ชนเผ่าที่มาตั้งรกรากที่นี่เรียกว่าเผ่ากุชชี (Gushi) มีเชื้อสายมองโกลตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น พ.ศ. ๓๐๐ เศษ ต่อมาผู้ปกครองเป็นชนเผ่านี้สถาปนาตนเองเป็นท่านข่านเดิมนับถือศาสนาท้องถิ่น

พระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่มาถึงที่ พ.ศ. ๙๐๐ เศษ ผู้ปกครองได้หันมานับถือพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา พ.ศ. ๙๒๖ ขุนพลหลู่กวงแห่งราชวงศ์ฉินเข้ายึดครองเมืองเกาซาง ไม่นานเกาซางได้อิสรภาพอีกครั้งโดยการนำของเยชู่ข่าน ถึง พ.ศ. ๑๒๙๘ (ค.ศ. ๗๕๕) กองทัพของฉีเบตได้เข้ายึดครองอาณาจักรเกาซางและปกครองอยู่ ๕๖ ปี พ.ศ. ๑๓๘๓ (ค.ศ. ๘๔๐) เกาซางตกอยู่ภายใต้การปกครองของพวกอูยกูร์ โชคดีที่ในสมัยนั้นอูยกูร์ยังคงนับถือพุทธศาสนา ได้สนับสนุนการสร้างสังฆารามหลายแห่งในเกาซาง พ.ศ. ๑๘๑๘ (ค.ศ. ๑๒๗๕) ถูกยึดครองอีกครั้งโดยกองทัพมองโกลนำโดยชากาไต (Chagatai) ที่นำทหาร ๑๒๐,๐๐๐ คนเข้าล้อมจากนั้นเมืองได้ถูกทิ้งร้างในที่สุด

ในยุคที่พระถังซัมจั๋งเดินทางมาที่นี่ พ.ศ. ๑๑๗๓ ผู้ปกครองนามว่า เยชู่ข่าน เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในตัวท่านอย่างพร้อมทั้งพระราชาขึ้นทำการปรนนิบัติมิได้ขาด แต่เมื่อท่านลาเดินทางต่อไปยังอินเดีย ท่านข่านไม่เห็นด้วยพร้อมอ้อนวอนว่า ขอให้ท่านอยู่ที่นี่ จะสร้างอารามขนาดใหญ่ถวาย และสถาปนาให้เป็นประมุขสงฆ์ อีกทั้งอินเดียก็ลำบาก เป็นไปได้ยากที่คนจะผ่านเส้นทางที่อันตรายด้วยโจรผู้ร้าย ทะเลทรายที่เว้งว่างจากผู้คน และเทือกเขาหิมะที่สูงชัน ท่านต้องอดข้าวประทังในที่สุดท่านข่านจำเป็นต้องยอมให้ท่านไป แต่มีข้อแม้ว่าเมื่อกลับมาแล้วต้องแวะมาโปรดเหมือนเดิม ท่านจึงรับคำแล้วฉันอาหาร จากนั้นท่านข่านได้ถวายการอุปถัมภ์เป็นจำนวนมาก ทั้งได้มีตราไปถึงแคว้นต่างๆให้อำนวยความสะดวกให้คณะพระถังซัมจั๋งเดินทางโดยสะดวกด้วย^{๘๓}

^{๘๒} Christophe Munier Gaillard, *Mural Art studies on painting in Asia*, (Bangkok: Sirivattana Interprint Public Co.Ltd., 2018), P. 60.

^{๘๓} เคงเหลียน สิบญูเรื่อง, *ประวัติพระถังซัมจั๋ง*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบเพลิงจำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๓.

ปัจจุบันสภาพภายในตัวเมืองมีกำแพงหนา ๑๒ เมตร ทำด้วยอิฐและดินจึงพังได้ง่าย เส้นผ่าศูนย์กลาง ๕.๔ กิโลเมตร ภายในมีซากวัดทางพุทธศาสนา ๑๒ แห่ง และอาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก่อด้วยอิฐเรียงรายอยู่ทั่วไป ตัดกับภูเขาที่แห้งแล้งเป็นฉากอยู่เบื้องหน้า^{๘๔}

นักโบราณคดีเชื่อว่าอาณาจักรเกาซางถูกทำลายในพ.ศ.๑๕๐๐ ด้วยภัยจากสงคราม นักโบราณคดีอ้าง ๓ สาเหตุคือ ๑.เกิดภัยสงครามอย่างรุนแรง ๒.เกิดการอพยพครั้งใหญ่ ๓.เกิดโรคระบาดจนทำให้ผู้คนหลบหนี ปัจจุบันเกาซาง ได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากรัฐบาล ผู้ที่จะเข้าชมต้องเสียบัตรเป็นจำนวน ๓๐ หยวน จากนั้นมีรถกอล์ฟพลังไฟฟ้าให้บริการสามารถนั่งได้ ๑๒ คน เมื่อลงแล้วจะสามารถขึ้นคันใหม่ได้โดยไม่ต้องเสียตัง ภายในมีซากวัดและอาคารสถานที่เป็นจำนวนมาก มีกำแพงรายรอบทำจากอิฐและดินเหนียวสูงราว ๖ เมตร

๓.๖.๕. เมืองโบราณเจี้ยวเหอ

เมืองโบราณเจี้ยวเหอ (Jiaohe Ancient City) ตั้งอยู่ละติจูดที่ ๔๒.๙๕๔๑๗๑,๘๙.๐๖๕๙๑๘ เป็นเมืองที่แปลกประหลาด เพราะตั้งอยู่บนเนินเขาที่ยกตัวขึ้นสูง มีหน้าผาล้อมรอบ แห่งหุบเขายาร์นาซ (Yarnaz) สูงจากระดับน้ำทะเล ๑๖๕๐ เมตร กว้าง ๓๐๐ เมตร ห่างจากเมืองถูรฟานไปทางตะวันตก ๑๐ กิโลเมตร มณฑลซินเจียง ตัวเมืองมีลักษณะทอดยาวเหมือนเรือ คำว่าเจี้ยวเหอ แปลว่าที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกัน เป็นอาณาจักรของชนเผ่าเจชิ (Cheshi Kingdom) หนึ่ง ๓๖ อาณาจักรสมัยโบราณ ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสมบัติของชาติในปีพ.ศ.๒๕๐๔ (ค.ศ.๑๙๖๑) เมืองนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นเมืองโบราณที่งดงามอีกแห่งหนึ่งในโลก

อาณาจักรสร้างตั้งแต่พ.ศ.๖๐๐ ต่อมาถูกชาวทิเบตยึดครอง จากนั้นเป็นพวกเติร์กและจีน ในสมัยราชวงศ์ถังยึดครองต่อมา มีการสำรวจประชากรในยุคนั้นมีทั้งหมด ๗,๐๐๐ คน บ่งบอกว่าเมืองโบราณขนาดเล็ก ยุคที่อาณาจักรเจี้ยวเหอรุ่งเรืองมากคือพ.ศ.๑๒๐๐ ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ถัง พุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่มายังเมืองนี้ตั้งแต่พ.ศ.๙๐๐ มีการสร้างศาสนสถานหลายแห่ง

ภายในกำแพงเมืองมีซากของสิ่งขมaramหลายแห่ง คือ ๑.สถูป มีจำนวน ๑๐๑ องค์ที่สำคัญคือ สถูปทรงสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐและพอกด้วยดินเหนียว สูง ๑๐ เมตร กว้าง ๑๖ เมตร โดดเด่นในกลางเมือง ๒.ซากสิ่งขมaram มี ๒๓ แห่ง ๓.ซากอาคารบ้านเรือน เรียงรายมากกว่า ๓๐ แห่ง

เมืองนี้ถูกทิ้งร้างไปในสมัยสงครามของพวกมองโกลนำโดยเจงกิสข่านปลายพ.ศ.๑๗๐๐ จากนั้นได้ถูกทิ้งร้างจนมีการสำรวจโดยนักโบราณคดีของอังกฤษคือออเรล สไตน์ในพ.ศ.๒๔๔๓ (ค.ศ.๑๙๐๐) ปัจจุบันได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในปี ๒๕๕๗ (ค.ศ.๒๐๑๔) รัฐบาลท้องถิ่นของซินเจียงได้ดูแลเป็นอย่างดี เก็บค่าเข้าชมคนละ ๑๐๐ หยวนสำหรับชาวต่างชาติ^{๘๕}

๓.๖.๖. เมืองโบราณโชตาน

อาณาจักรโชตาน หรือโฮตาน (Khotan, Hotan) ตั้งอยู่ละติจูดที่ ๓๗.๑๔๔๒๙๓,๘๐.๐๑๑๘๕๙ เป็นอาณาจักรที่สำคัญในเส้นทางสายไหม คณะที่จาริกแสวงบุญส่วนใหญ่มักเดินทางผ่านที่นี่เสมอ ตั้งอยู่ทะเลทรายตกลามากันและที่ราบสูงทาทิม อาณาจักรเจริญรุ่งเรืองในสมัยราชวงศ์ฮั่น เมืองนี้พูดภาษาสกะ (Saka) ซึ่งเป็นภาษาที่มีรากฐานจากภาษาสันสกฤตของอินเดีย ในด้านการ

^{๘๔} Wang Jin. *Dunhuang*. (Shenzhen: Shenzhen Gaofan Print: 2013), P.112.

^{๘๕} Ibid, P. 113.

ปกครองนั้น โขตานตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ชุมทางเส้นทางสายไหม จึงมีกองทัพยกกำลังมาตลอดทั้งอินเดีย จีน ศรีภิกษ เตร์ก คาซัค อุยกูร์ มองโกล อีเบต เป็นต้น พ.ศ.๑๓๓๕ (ค.ศ.๗๙๒-๘๕๑) โขตานปกครองโดยชาวอีเบต วัฒนธรรมแบบอีเบตจึงแพร่หลายต่อมา

ในตำนานที่พระถังซำจั๋งกล่าวว่า อาณาจักรนี้สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยพระองค์ส่งพระโอรสมาปกครอง ถ้าเชื่อตามหลักฐานนี้แสดงว่าอาณาจักรเมารยะของพระองค์แผ่กว้างไกลถึงเอเชียกลาง เป็นอาณาจักรพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งจนกองทัพมุสลิมรุกรบเข้ามาในพ.ศ. ๑๕๔๙ (ค.ศ.๑๐๐๖) นำโดยขุนศึกการาขานิด ขานเนต (Kara Khannid Khannate) พุทธศาสนาจึงได้สูญสลายลงโดยไม่มีที่ฟื้นฟูได้อีก

ในขณะที่พระฮุยโจว พระสงฆ์ชาวเกาหลี เดินทางมายังอาณาจักรโขตานพ.ศ.๑๒๗๐ (ค.ศ.๗๒๗) เพื่อมุ่งหน้าไปศึกษาที่อินเดีย ท่านได้กล่าวว่า “๒,๐๐๐ ลี้จากอาณาจักรอันซีก็มาถึงประเทศโขตาน มีกองทัพจีนจำนวนมากตั้งฐานทัพที่นี่ มีวัดและพระสงฆ์จำนวนมากปฏิบัติที่นี่ พุทธศาสนามหายานเป็นที่นิยมไม่มีพระสงฆ์รูปใดฉันเนื้อ จากนั้นไปมุ่งหน้าไปทางตะวันออก จะเข้าสู่อาณาจักรของราชวงศ์ถังที่ยิ่งใหญ่ที่โขตานยังมีวัดจีนนามว่าหลุงซิงชื่อ เจ้าอวาสชื่อหลู่ เป็นพระดีท่านเป็นชาวหุเป่ย์”^{๘๖}

ในปีพ.ศ.๒๔๔๓ (ค.ศ.๑๙๐๐) นักโบราณคดีอังกฤษเชื้อสายฮังการีนามว่า เซอร์มาร์ค ออเรล สไตน์ได้เข้ามาสำรวจที่นี่พร้อมทีมงาน ได้พบซากสังฆาราม ๑๓ สลูป ๒๗ แห่งและอาคารบ้านเรือนเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งเอกสารโบราณที่เขียนด้วยภาษาปรากฤต เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เห็นได้ชัดว่า พระพุทธรูปที่นี่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะคันธาระอย่างมาก ที่เป็นศิลปะแบบจีนนั้นมีน้อย

โบราณสถานที่นี่มีหลายแห่ง ที่สำคัญคือ สลูปราวัก (Rawak Stupa) มีฐานสี่เหลี่ยมต่อมาทำเป็นวงกลม ก่อด้วยอิฐและดินเหนียว สูง ๑๐ เมตร โบราณวัตถุที่ขุดได้ในภายหลังจากชาติยุโรปขุดค้นแล้ว รัฐบาลจีนได้พิพิธภัณฑร์รักษาไว้เป็นอย่างดี เรียกว่าพิพิธภัณฑร์โฮตาน (Hotan Museum)

๓.๖.๗.เมืองโบราณคุชะ

เมืองโบราณคุชะ (Kucha, Kuqa) ตั้งอยู่ในระตีดจุดที่ ๔๑.๘๐๒๒๘๘,๘๓.๒๕๖๔๓๔ เป็นเมืองขนาดใหญ่ในเส้นทางสายไหมเป็นพื้นที่ไกลสุดของจีน ติดกับประเทศศรีภิกษสถาน มณฑลซินเจียง เป็นพุทธอาณาจักรที่สำคัญสมัยโบราณ พื้นที่ตั้งอยู่ท่ามกลางทะเลทรายตักลามากัน (Taklamakan Desert) แห่งที่ราบสูงทาร์ิม (Tarim) ประชากรในปัจจุบันมี ๑๒๐,๓๒๒ คน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม สร้างในสมัยราชวงศ์ฮั่น เป็นอาณาจักรที่ใหญ่ที่สุดในบรรดา ๓๖ อาณาจักรโบราณทางทิศตะวันตกของจีนโบราณ เคยถูกปกครองโดยอีเบตพ.ศ. ๑๒๐๐ จากนั้นชาวฮั่นในสมัยราชวงศ์ถังเข้าควบคุมอาณาจักรนี้ พ.ศ.๑๓๘๓ (ค.ศ.๘๔๐) กองทัพศรีภิกษได้โจมตีอาณาจักรจนเสียหายอย่างหนักในด้านวัฒนธรรมคุชะ มีการผสมผสานกันทั้งอินเดีย ซอกเดียน่า คันธาระ อีเบต จีน ภาษาที่นิยมพูดกันในอาณาจักรเรียกว่า **โตชาเรียน** (Tocharian) ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างสันสกฤตและพื้นเมือง

^{๘๖} Yang Jan lida and Preston, *Hye Cho Diary: a memoir of the Pilgrimage to the five Regions of India*, (New Delhi: Humanities Press, 2015), P. 57.

ในทางศาสนาชาวคุชเชมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก นอกนั้นยังมีศาสนาฮินดู เต๋า ขงจื้อ โซโรอัสเตอร์ในอาณาจักรด้วย พุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่มาที่นี้ตั้งแต่พ.ศ. ๖๐๐ เศษ จนถึงพ.ศ. ๙๐๐ จึงเป็นศาสนาที่คนส่วนใหญ่นับถือในยุคแรกพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินเป็นนิกายหลัก จากกลายเป็นพุทธศาสนามหายาน พ.ศ. ๗๙๙ มีพระสงฆ์แห่งอาณาจักรคุชเชท่านหนึ่งคือ โฝเยิน (Po Yen) เดินทางไปเมืองหลวงที่ฉางอัน ได้พักอาศัยที่นั่นหลายปี ต่อมาท่านได้บันทึกไว้

ในปีพ.ศ. ๘๘๗ มีพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงอาศัยที่นี้คือ **พระกุมารชีพ** (Kumarjiva) ท่านเกิดที่เมืองคุชเชในปีพ.ศ. ๘๘๗ (ค.ศ. ๓๔๔) ได้แปลพระสูตรที่นี้ก่อนที่ท่านจะถูกนำตัวไปยังฉางอันและมรณภาพในปีพ.ศ. ๙๕๖ (ค.ศ. ๔๑๓)

ในยุคที่พระถังซัมจั๋งเดินทางมาที่นี้ในปีพ.ศ. ๑๑๗๓ ท่านได้กล่าวว่า “มีสังฆาราม ๑๐๐ แห่ง มีพระสงฆ์จำพรรษา ๕๐๐๐ รูปสังกัดนิกายหินยานนิกายสรวาสติวาทิน ทฤษฎีและกฎระเบียบเหมือนชาวอินเดีย นอกเมืองยังมีอาราม ๒ แห่งบนภูเขา ด้านนอกของประตูทางทิศตะวันตกมีพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ สูง ๙๐ ฟุต”^{๘๗}

โบราณสถานที่นี่มีหลายอย่างคือ **๑.สถูป** มีหลายองค์ที่เด่นที่สุดคือสถูปสุบาชิ (Subashi) สูง ๑๑ เมตร ก่อด้วยอิฐ **๒.สังฆาราม** หรือวัดมี ๒๓ แห่ง **๓.ถ้ำที่เจาะภูเขา** ๓ แห่ง **๔.อาคารบ้านเรือน** ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่พังทลาย เหลือเสาไม้ที่ผุพัง

นอกจากซากเมืองโบราณคุชเชแล้ว ยังมีถ้ำที่ขุดเจาะที่ภูเขาเรียกว่าถ้ำคุชเช นอกจากนั้นยังมีถ้ำที่สำคัญคือ **๑.ถ้ำซิมซิม** (Simsim Cave) ตั้งอยู่ทางตะวันออกของเมืองคุชเช ๔๐ กิโลเมตร มี ๕๒ ถ้ำ เริ่มสร้างพ.ศ. ๙๐๐ **๒.ถ้ำกุมตุระ** (Kumtura Cave) ตั้งอยู่ใกล้ๆ ๒๕ กิโลเมตร ทางทิศตะวันตกของคุชเช มี ๑๑๒ ถ้ำ **๓.ถ้ำโตยูก** (Toyuq Cave) มีทั้งหมด ๔๖ ถ้ำ สร้างสมัยราชวงศ์จิ้นตะวันออก พ.ศ. ๙๐๐ หลายถ้ำมีภาพวาดที่สวยงามทั้งพุทธประวัติและชาดกในพุทธศาสนา^{๘๘}

๓.๖.๘.เมืองโบราณนีย่า

เมืองนีย่า (Niya) ตั้งอยู่ในระตูดจุดที่ ๓๖.๙๑๗๖๘๙.๘๓.๑๘๑๖๗๒ เป็นพุทธสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ในทะเลทรายตักลามะกัน มณฑลซินเจียง ก่อตั้งพ.ศ. ๔๐๐ เศษ ครั้นถึงพ.ศ. ๘๐๐ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโหลวหลัน ที่มีซากโบราณสถานเป็นจำนวนมาก คือ บ่อมปรการ กำแพงสถูป สังฆาราม ที่พักอาศัยของผู้คน เอกสารโบราณเป็นจำนวนมาก

ต่อมาได้รับการขุดค้นโดยนายมาร์ค ออเรน สไตล์ นักโบราณคดีชาวอังกฤษเชื้อสายฮังการี เขาได้มาขุดค้นที่นีย่าหลายครั้ง **ครั้งแรก** พ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ. ๑๙๐๐) และ**ครั้งสุดท้าย** พ.ศ. ๒๔๗๔ (ค.ศ. ๑๙๓๑) เผยให้เห็นซากโบราณสถานทางพุทธศาสนาหลายแห่ง ซากสถูป สังฆารามและอาคารบ้านเรือนเป็นจำนวนมาก โบราณวัตถุได้พบหลายชิ้น เช่น **๑.ผ้าไหม** ที่ถักทอเป็นรูปภาพสวยงาม ที่ถักเป็นลวดลายแล้วสีน้ำเงิน ๑๖ ผืน กางเกงผ้าฝ้ายสำหรับนุ่งของผู้ชาย ๑๒ ผืน **๒.แผ่นจารึกไม้มีภาพ** จารึกด้วยอักษรโรซาลี จำนวน ๑๐๐ แผ่น อายุประมาณพ.ศ. ๕๐๐ มีหลายแผ่นที่ยัง

^{๘๗} เคงเหลียน สิบญูเรื่อง, **ประวัติพระถังซัมจั๋ง**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบเพลิงจำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๓.

^{๘๘} Huo Xuchu and Qi Xiaoshan, **The Buddhist Arts in Xinjiang along the Silk Road**, (Xinjiang: M.P. Press, 2008), P. 25.

ประทับครั้งติดอยู่ ยังไม่ได้เปิดแต่อย่างใด นอกจากนั้นยังพบแผ่นไม้ที่จารึกด้วยภาษาจีนหลายแผ่น **๓.เหรียญตราและเอกสารสมัยราชวงศ์ฮั่น** เหรียญตราสมัยโรมัน **๔.ซากบ้านเรือน** ที่ยังมีโครงไม้เหลืออยู่ แต่อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม หลายหลัง **๕.ตุ่มน้ำที่ทำจากดินเผา** มีขนาดต่างๆใช้สำหรับเก็บน้ำในครัวเรือนมากกว่า ๑๐๐ ชิ้น ปัจจุบันรัฐบาลจีนได้นำโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้จากเมืองโบราณมาเก็บไว้ทำพิพิธภัณฑ์นิย่า เมืองหมิ่นเฟิง (Minfeng) โดยทำพิธีเปิดในปีพ.ศ.๒๕๓๘ (ค.ศ.๑๙๙๕)

๓.๖.๙.เมืองโบราณมิราน

เมืองโบราณมิราน (Miran Ancient City) ตั้งอยู่ในระตึจุดที่ ๓๖.๙๑๗๖๘๙, ๘๓.๑๘๓๘๗๒ เป็นเมืองโบราณตามเส้นทางสายไหม เป็นเมืองโอเอซิสที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ตั้งบนทะเลทรายตักลามะกัน มณฑลซินเจียง มีกำแพงล้อมรอบเมืองเพื่อป้องกันข้าศึก สร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ภายในกำแพงเมืองพบซากสิ่งขารามและสถูปหลายแห่ง รวมทั้งบ้านเรือนที่ก่อด้วยอิฐและไม้ ไซคตีที่นี้เป็นทะเลทรายจึงรักษาสภาพของเมืองได้ดีมาก ศิลปวัตถุที่พบบ่งบอกว่า เป็นศิลปะแบบคันธาระของอินเดียภาคเหนือ

พ.ศ.๒๕๔๓ (ค.ศ.๑๙๐๐) นักโบราณคดีชาวอังกฤษชื่อมาร์ค ออเรล สไตล์ได้มาขุดค้นที่นี่ ได้พบเศียรพระขนาดใหญ่ทำจากดินเหนียวสูง ๑ เมตร จากนั้นยังมีนักโบราณคดีและนักขุดสมบัติมาสำรวจและค้นพบที่นี่มากมาย โบราณสถานที่พบคือ **๑.ซากสิ่งขาราม** มี ๑๕ แห่ง **๒.สถูป** ๕ แห่ง **๓.บ้านเรือน** ซากพระราชวัง ๑ แห่ง โบราณวัตถุพบที่นี่คือ ๑.แผ่นไม้จารึกภาษาจีน ๒.ผ้าไหม หลากหลายสี บางชนิดวาดภาพใส่ด้วย ๓.อาวุธหลายชนิดทั้งดาบ ตะขอ มีด ๔.เครื่องใช้ในครัวเรือน ๕.ภาพวาดเทวดามีปีกลักษณะคล้ายคันธาระ

๓.๖.๑๐.โหลวหลัน

เมืองโบราณโหลวหลัน (Loulan Ancient City) ตั้งอยู่ในระตึจุดที่ ๓๙.๔๙๔๘๖๐, ๘๙.๖๓๖๐๔๒ เป็นเมืองหนึ่งที่มีความสำคัญในเส้นทางสายไหมมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า โกรรานิยา (Kroraniya) ส่วนจีนสมัยฮั่นเรียกว่า ซานซาน (Shanshan) คำว่า ล้วหลันนั้นมาจากภาษาธิสเซียวว่า โกรรัน สร้างพ.ศ.๓๐๐ เดิมเป็นชุมชนขนาดเล็ก มีวิถีชีวิตตามแบบธรรมชาติ นับถือศาสนาท้องถิ่น จนพ.ศ.๖๐๐ เศษ พุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่มาถึงที่นี่ ผู้คนจึงเริ่มมานับถือพุทธศาสนา เมืองนี้จึงนับถือพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา มีกำแพงรายรอบ ภายในมีซากวัด สถูปหลายแห่ง นักโบราณคดีได้ขุดพบโรงศพของมนุษย์ทำเป็นมัมมี มีอายุ ๔๐๐๐ ปีในยุคพุทธศาสนายังไม่เกิดขึ้น ดาสิฟ้าจุมุกโด่ง หน้าตาของมัมมีแตกต่างจากชาวจีนโดยทั่วไป นักโบราณคดีไม่มั่นใจว่าศพนี้เป็นคนท้องถิ่นเดิม หรือเป็นคนอพยพมาในภายหลัง ภายในยังพบบ้านเรือนที่สร้างด้วยไม้ เสาของบ้านยังปรากฏอยู่แต่อยู่ในสภาพที่สึกกร่อน

พ.ศ.๔๐๐ เศษ จักรพรรดิให้โหลวหลันส่งเครื่องบรรณาการไปให้ แต่ถูกปฏิเสธ จึงส่งกองทัพมาโจมตีนำโดยเจ้าโจ้วโผวหนุ (Zhao Ponu) การสู้รบดำเนินไปไม่นาน ในที่สุดจึงยอมจำนน พระราชาถูกจับไปนครฉางอัน ตั้งแต่นั้นมาโหลวหลันจึงต้องอ่อนน้อมต่อจีน โหลวหลันจึงมีสถานะที่เป็นอาณาจักรเล็กๆ มีอิสระพอประมาณที่จะปกครองตนเอง แต่ต้องแสดงตัวอ่อนน้อมต่อจีน พ.ศ. ๙๔๓ พระฟาเทียนเดินทางผ่านที่นี่ ในสมัยนั้นเรียกว่าซานซาน ท่านกล่าวว่า “ที่นี่มีพระ ๔,๐๐๐ รูป ล้วนสังกัดนิกายหินยาน มีแบบแผนแบบอย่างพระสงฆ์ในอินเดีย ” และพระถังซัมจั๋งผ่านเมืองนี้เช่นกัน

แต่เรียกเมืองนี้ว่านาฟูโป (Nafupo) ได้กล่าวว่า “อากาศที่นี้ร้อนชื้น มีภูเขาเตี้ยๆ มีพระสงฆ์จำพรรษาที่นี้หลายพันรูป ล้วนสังกัดนิกายหินยาน สังฆารามอีกร้อยกว่าแห่ง”

ซากโบราณสถานที่สำคัญของเมืองคือ **๑.สถูป** มีหลายแห่งองค์ใหญ่ที่สุดสูง ๑๐.๔ เมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง สร้างด้วยอิฐดิบและไม้ ฐานกว้าง ๑๙.๕ เมตร รายรอบสถูปทำเป็นปูนปั้นพระพุทธรูปประดับ แต่ปัจจุบันได้สูญหายไปหมด **๒.สังฆาราม** หรือวัดในพุทธศาสนา จำนวน ๑๒ แห่ง **๓.ซากอาคาร** บ้านเรือนของผู้คนอีกมากมาย ส่วนใหญ่สร้างด้วยดินเดียว มีเสาเป็นไม้ มีน้อยที่ก่อด้วยอิฐ ยกเว้นศาสนสถาน โบราณวัตถุที่ขุดได้เช่น พระพุทธรูปมีศิลปะแบบคันธาระ คัมภีร์เขียนด้วยอักษรโรฮูตี ของใช้ในบ้าน ผ้าไหม และอื่นๆ

เมืองโหลวหลันได้รับการขุดค้นนายสเวน เฮดิน (Sven Hedin) พ.ศ.๒๔๔๓ (ค.ศ.๑๙๐๐) ได้ขุดค้นบ้านหลายแห่ง พบแผ่นไม้จารึกด้วยอักษรโรฮูตี และเอกสารภาษาจีนเป็นจำนวนมาก และนายเซอร์มาร์ค ออเรล สไตน์ (Sir Mark Aurel Stein) ในปีพ.ศ.๒๔๔๙ (ค.ศ.๑๙๐๖) เขาได้ขุดค้นหลายแห่ง ได้ของมีค่าไปเป็นจำนวนมาก เช่นผ้าไหม พระพุทธรูปปูนปั้น พระที่แกะสลักจากไม้ศิลปะแบบคันธาระ เอกสารภาษาจีนโบราณเขียนใส่แผ่นไม้ เอกสารอักษรโรฮูตี จากสถูปนี้ไป ๕ กิโลเมตร ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองมีหอสถูปเป็นหอสังเกตุการณ์ในสมัยโบราณสูง ๑๒ เมตร ก่อด้วยอิฐดินเหนียวและไม้^{๘๙}

๓.๖.๑๑.ถ้ำกิชิล

ถ้ำกิชิล (Kizil Cave) ตั้งอยู่ระดัจุดที่ ๔๑.๗๕๓๓๕๒,๘๒.๙๓๐๕๐๕ เรียกว่าถ้ำพันพุทธเช่นกัน อยู่ห่างจากอาณาจักรเกาซางโบราณ ๖๕ กิโลเมตร มณฑลซินเจียง ข้างแม่น้ำมูซาต (Muzat River) เส้นทางไปต้องผ่านหุบเขาและหน้าผาที่สูงชัน มี ๒๓๖ ถ้ำ แต่เปิดให้ชมเพียง ๘ ถ้ำเท่านั้น เพราะอยู่ในระหว่างการซ่อมแซม สร้างพ.ศ.๘๐๐ เป็นต้นมา นับว่าเป็นถ้ำพุทธที่เก่าแก่ที่สุดของจีนตามหน้าผายาว ๒ กิโลเมตร ตามตำนานกล่าวว่ากษัตริย์แห่งคุซาได้รับคำแนะนำจากพระอานันทวรมัน (Anandavarman) ชาวอินเดีย พระราชาให้ช่างอินเดียนามว่านรรวัตตะ (Naravaradatta) และปียรัตนะ (Priyaratna) วาดภาพในถ้ำเหล่านี้ กษัตริย์ที่โฆตานพระนามว่าวิชัยวรรณะ (Vijayavardhana) เองได้สนับสนุนในการสร้างถ้ำโดยส่งช่างและนักวาดภาพมาช่วยเช่นกัน^{๙๐}

ด้านหน้าของถ้ำมีรูปปั้นของพระกุมารซีพในท่านหย่อนขาซ้ายประดิษฐานอยู่ ทำจากทองแดง สร้างพ.ศ.๒๕๓๗ (ค.ศ.๑๙๙๔) ถ้ำที่นี้มี ๒ ลักษณะคือ ๑.เจาะภูเขาเข้าไปสร้างถ้ำ ๒.ก่อเป็นดินโคลนตากแห้งทำเป็นถ้ำ ถ้ำที่นี้มี ๓ ลักษณะคือ ๑.ถ้ำเจดีย์ มีเจดีย์ประดิษฐานอยู่ ๒.ถ้ำวิหารคือที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ และ ๓.ถ้ำสำหรับทำสังกรรม ประสบหายนภัย ๓ ครั้ง คือ ๑.พ.ศ.๒๔๐๓ ชาวมุสลิมหัวรุนแรงได้เข้ามาทุบทำลายจนเสียหาย โดยเฉพาะพระพักตร์ ของพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๔๙ (ค.ศ.๑๙๐๖) นักโบราณคดีชาวเยอรมันนามว่าอัลเบิร์ต วอลเลอ (Albert Von Le Coq) มาตัดภาพเขียนที่ฝาผนังไป ครั้งที่ ๓ พ.ศ.๒๕๐๙ พวกเรดการ์ดได้บุกมาทำลายพระพุทธรูปและรูปปั้นจนเสียหายไปมาก เหมือนที่ถ้ำเบเซกลิก พระพุทธรูปในถ้ำที่นี้ไม่มีองค์

^{๘๙} Wan jin, *Dunhuang*, (Shenzhen: 2013, Shenzhen Press.), P.114-115

^{๙๐} Jacques Gies, Laure Feugere, Andre Coutin, *Painted Buddhas of Xinjiang*, (London: The British Musuem Company, 2002), P. 28.

โหนดสมบูรณ์เลย แม้จะถูกทำลายโดยการตัดเอาภาพวาดไปแต่ยังคงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก เรื่องราวของภาพวาดเป็นชาดกต่างๆ ทางพุทธศาสนาหินยานและสรวาสตีวาทีน เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพวาดที่ถ้ากิชิลนี้เน้นโหนดสีน้ำเงินเป็นหลัก ภาพวาดเองไม่เห็นถูกต้องตามหลักสรีรศาสตร์เหมือนภาพในปัจจุบัน^{๙๐}

ถ้ำหมายเลข ๑ เป็นถ้ำปรินิพพาน ด้านในมีพระพุทธรูปปางปรินิพพานหันพระพักตร์ไปทางเหนือ ยาว ๕ เมตร องค์พระทำจากดินเหนียว ด้านบนผนังมีภาพวาดนางอัปสรร้ายรำและพระโพธิสัตว์เข้าเฝ้าต่อพระศาสดา

ถ้ำหมายเลข ๓๘ มีภาพวาดการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า แต่ต่อมาถูกตัดออกไปโดยนักโบราณคดีชาวเยอรมัน ปัจจุบันจึงถูกวางไว้

ถ้ำหมายเลข ๖๙ สร้างพ.ศ.๑๒๐๐ มีภาพวาดของพระพุทธเจ้าที่ปางกรพยากรณ์สุเมธดาบสว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ภาพถูกขูดไปมาก ถ้ำสมบูรณ์จะเป็นภาพที่งดงามมาก

ถ้ำหมายเลข ๗๖ เป็นถ้ำสร้างในพ.ศ.๑๒๐๐ มีภาพเจ้าชายลิทัตถะบำเพ็ญทุกรกิริยา พระวรกายซูบผอม ต่อมาถูกमारผจญ จากนั้นพญามารส่งบุตร ๓ คนคือตัณหา ราคะ และอรัมตีมา ยั่วยวน แต่ไม่อาจทำได้

ถ้ำหมายเลข ๑๘๙ สร้างพ.ศ.๑๒๐๐ ภายในเคยประดิษฐานพระพุทธรูป แต่ถูกทำลายลงที่ผนังมีภาพวาดพระพุทธเจ้ากำลังแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท

๓.๖.๑๒.ถ้ำหลงเหมิน

ถ้ำหลงเหมินตั้งอยู่ในระตีดจุดที่ ๓๔.๕๕๘๙๙๘,๑๑๒.๔๗๕๘๕๑ คำว่า หลงเหมิน (Longmen Cave) แปลว่าประตูมังกร ตั้งอยู่ห่างจากเมืองลั่วหยางไป ๑๒ กิโลเมตร มณฑลเหอหนาน แยกสลักข้างๆหน้าผาภูเขาเซียงซานและหลงเหมินซาน ริมฝั่งแม่น้ำซีเหอ เป็นถ้ำที่สมบูรณ์และงดงามในศิลปะแบบจีนมาก เริ่มสร้างพ.ศ.๑๐๓๖ (ค.ศ.๔๙๓) จนถึงพ.ศ.๑๔๕๐ ตั้งแต่สมัยราชวงศ์เหว่ยเหนือสมัยจักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้ มาจนถึงราชวงศ์ถัง ใช้เวลาถึง ๕๙๑ ปี มี ๒๓๔๕ ถ้ำ มีจารึกเรื่องราวของพระภิกษุ ภิกษุณีและเจ้าภาพผู้สร้างถวายมากถึง ๒๘๐๐ แผ่น ที่สำคัญคือ พระฮุยเฉิง ที่เป็นญาติกับจักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้ มีพระพุทธรูปสลัก ๒๐๐,๐๐๐ องค์ ถ้ำที่สำคัญคือ

ถ้ำหมายเลขที่ ๑๔๐ เป็นถ้ำที่สวยงามถ้ำหนึ่ง มีพระพุทธรูป ๓ องค์ พระศากยมุนีที่ลักษณะผอม เพรีียว ต่อมาสมัยราชวงศ์ถังจึงนิยมสร้างให้พระวรกายอวบอ้วน บริเวณที่ว่างด้านหลังทำเป็นนางอัปสรร้ายรำเหาะในอากาศเหมือนที่ถ้ำตุนหวง

ถ้ำหมายเลข ๑๕๙ เรียกว่า เฟิงเซียน (Feng Xian) มีพระเจดีย์ ๔๐ องค์ แยกสลักเป็นพระไวโรจนะพุทธะขนาดใหญ่ สูง ๑๗.๑๔ เมตร ของฝ่ายมหายาน พระนางบูเซ็กเทียนได้สนับสนุนพระราชทรัพย์ในการสร้าง กล่าวกันว่าศิลปินจำลองพระพักตร์ของพระนางใส่เป็นองค์พระด้วย เส้นพระเกศาได้รับศิลปะจากคันธาระขมวดเป็นปมขึ้นไปข้างบนแทนที่จะเป็นก้นหอย แต่พระพักตร์เป็นแบบจีน ข้างๆแยกสลักพระอานนท์และพระมหากัสสปะพระโพธิสัตว์สมันตภัทร (ผู้เซียน) พระมัญชุ

^{๙๐} Lee Kung Lou, *Kizil Caves*, (Beijing: M.S.L. Printing, 2014), P. 254.

ศรี (เหวินชู่) และทำวจตุโลกบาลยืนรายรอบ ในจารึกที่หน้าถ้ำระบุว่าแกะสลักในปี พ.ศ.๑๒๑๙ (ค.ศ. ๖๗๖) โดยพระเจ้าเกาจงและพระนางบูเช็กเทียน ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในปี พ.ศ.๒๕๔๓

๓.๖.๑๓.ถ้ำหยุนกั๋ง

ถ้ำหยุนกั๋ง หรืออวิ้นกั๋ง หรือถ้ำอุโจวซาน เป็นอีกถ้ำหนึ่งที่มีความงดงามมาก ตั้งอยู่บนเทือกเขาอุโจวซาน ใกล้เมืองต้าถง เพียง ๑๖ กิโลเมตรทางตะวันตก มณฑลชานซี ข้างแม่น้ำจื่อหลี่ ข้างบนภูเขายังมีป้อมปราการสมัยราชวงศ์หมิงตั้งตระหง่านอยู่ ยาว ๑ กิโลเมตร เป็น ๑ ใน ๓ ถ้ำที่งดงามของจีนคือ ถ้ำหลงเหมินและโมเก่า เริ่มสร้างพ.ศ.๑๐๐๘ (ค.ศ.๔๖๕) ในสมัยราชวงศ์เว่ยเหนือ ราชวงศ์นี้ได้ยกเอาพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำรัฐ พุทธศาสนาจึงมีความเจริญรุ่งเรืองมาก โดยพระสงฆ์จีนนามว่าฉานเย่า จนสิ้นสุดสมัยราชวงศ์ชิง มี ๕๓ ถ้ำ มีพระพุทธรูป ๕๐,๐๐๐ กว่าองค์^{๑๒} ภายในมีภาพวาดที่สวยงามหลายถ้ำ หลายถ้ำหินได้ผู้พังลงด้วยภัยธรรมชาติและการทำเหมืองถ่านหินที่อยู่ใกล้เคียง

ถ้ำหมายเลขที่ ๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๑๑-๑๒-๑๓ สร้างในปีพ.ศ. (ค.ศ.๔๙๔) โดยเฉพาถ้ำที่ ๑๓ สร้างโดยพระบรมราชูปถัมภ์ โครงสร้างไม้ด้านหน้าถ้ำหมายเลข ๕ และ ๖ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. ๒๑๖๔ (ค.ศ.๑๖๒๑) ในยุคราชวงศ์ชิง ในปีพ.ศ.๑๐๓๗ (ค.ศ.๔๙๔) การสนับสนุนจากราชสำนักได้ชะงักลงเพราะมีการย้ายเมืองหลวงจากเมืองต้าถงไปที่ลั่วหยาง ถ้ำนอกจากนั้นจึงสร้างโดยการสนับสนุนของพ่อค้า คหบดีและเจ้านายเป็นหลัก ในบรรดาถ้ำเหล่านั้น ผนังถ้ำส่วนใหญ่แกะสลักเป็นภาพปูนดำเรื่องราวพุทธประวัติ

ถ้ำหมายเลข ๓ มีพระพุทธรูปหินที่แกะสลักอยู่ ๓ องค์เรียกว่าหลิงเหยียน พระวรกายอวบอ้วน จีวรพลิ้ว ตามองค์พระถูกเจาะเป็นรูเพื่อเจาะทำหิ้งขึ้นไป เมื่อเสร็จจะพอกด้วยดินเหนียววาดสีทับอีกที

ถ้ำหมายเลข ๕ ด้านหน้าถ้ำ พระพุทธรูปที่สมบูรณ์และใหญ่ที่สุดเป็นพระไวโรจนะปางขัดสมาธิสูง๑๗ เมตรยกพระหัตถ์ ชำรุดเสียหายมาก ได้ถูกบูรณะในสมัยราชวงศ์ชิง ข้างๆมีรูปพระสาวกคือพระอานนท์และพระมหาเขยีนประนมมืออยู่ มีรูปต้นโพธิ์อยู่และภาพวาดของคนกลุ่มหนึ่งที่สนับสนุนพุทธศาสนา หน้าถ้ำมีรูปอรหันต์ ๑๖ องค์และจารึกภาษาธิเบตอธิบายเรื่องราวการสร้างถ้ำนี้

ถ้ำหมายเลข ๖ นับเป็นถ้ำที่สำคัญที่สุด และอนุรักษ์ไว้ดีที่สุดในถ้ำ สร้างพ.ศ.๑๐๐๘ (ค.ศ. ๔๖๕) โดยจักรพรรดิเสี่ยวเหวินตี้ ชั้นบนแกะสลักเป็นพระพุทธรูปยืน พระโพธิสัตว์และพระสาวก รูปปั้นเหล่านี้ได้รับการวาดทับลงไปแต่เพราะการบูรณะหลายครั้ง จึงยากที่ทราบว่าจะองค์ใดเป็นรูปภาพดั้งเดิม ที่ผนังมีการวาดภาพพุทธประวัติเหตุการณ์อสิตดาบสเข้าเฝ้าฯ จนถึงการนออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะ

ถ้ำหมายเลข ๗ คู่กับถ้ำที่ ๘ เนื่องจากเป็นพื้นที่เปิดจึงเสียหายมาก พระพุทธรูปถูกตัดพระพักตร์ออกหมด ต่อมาได้รับการอนุมัติในการกันไม้หน้าปากถ้ำ ภายในประดิษฐานพระศรีอริยเมตไตรย มีเทพ ๓๐ องค์ในถ้ำนี้ยังมีรูปปั้นพระศิวะ พระวิษณุ ๖ กร พระกุมารทเวะ ๓ เศียร

^{๑๒} Jacques Gies, Laure Feugere, Andre Coutin, *Painted Buddhas of Xinjiang*, (London: The British Musuem Company, 2002), P. 32.

ถ้าหมายเลข ๙-๑๐ สร้างพ.ศ.๑๐๑๓ (ค.ศ.๔๗๐) ภายในมีเสารูปแปดเหลี่ยม มีพระพุทธรูปขนาดเล็กสูง ๒ เซนติเมตร มีภาพวาดเรื่องชาดก และพุทธประวัติเขียนไว้ด้วย

ถ้าหมายเลข ๑๒ ในถ้ำนี้มีเครื่องดนตรีสมัยเป่ยเหว่ย ที่คนธรรมดาเล่นกัน มี ๒๗ ชนิดหลายชนิดยังมีการละเล่นในปัจจุบัน แต่บางชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว คนปัจจุบันเองไม่ทราบ

ถ้าหมายเลข ๑๖-๒๐ เป็นถ้ำยุคแรก ในถ้ำนี้สร้างในปีพ.ศ.๑๐๐๓ -๑๐๐๘ (ค.ศ.๔๖๐-๔๖๕) ไม่มีอะไรน่าสนใจนัก

ถ้าหมายเลข ๑๘ ภายในประดิษฐานพระศรีอริยเมตไตรยสูง ๑๕.๕ เมตร ปางยืนประทานพร มีพระอรหันต์รายรอบ

ถ้าหมายเลข ๑๙ ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปนั่งสูง ๑๖.๘ เมตร นับเป็นพระพุทธรูปที่สูงเป็นอันดับสองของถ้ำที่หยุนกั๋ง รายรอบไปด้วยพระอรหันต์และพระโพธิสัตว์

ถ้าหมายเลข ๒๐ สร้างในสมัยราชวงศ์เหลียว ด้านหน้าพังทลายลงด้วยแผ่นดินไหวข้างในมีพระพุทธรูป ๓ องค์ แต่พระพักตร์แตกต่างจากถ้ำอื่นๆ เพราะผู้สร้างเลียนแบบศิลปะสมัยคันธาระทางอินเดียภาคเหนือ พระเนตรขององค์พระทำเป็นกระเบื้องเคลือบ^{๙๓}

ปัจจุบัน ถ้ำหยุนกั๋ง ได้รับการขึ้นทะเบียนให้เป็นมรดกโลกในพ.ศ.๒๕๔๔ (ค.ศ.๒๐๐๑) เก็บค่าเข้าชม ๑๐๐ หยวนสำหรับชาวต่างชาติ^{๙๔}

๓.๖.๑๔.ถ้ำไมจีซาน

ถ้ำไมจีซาน (Maijishan Cave) ตั้งอยู่ในระดัจุดที่ ๓๔.๓๔๙๒๙๙,๑๐๖.๐๑๐๓๘๑ บนภูเขาชื่อว่า เสี่ยวหลง สูงจากระดับน้ำทะเล ๑,๗๔๒ เมตร ใกล้เมืองเทียนซู่ย ประมาณ ๓๗ กิโลเมตร มณฑลกานซู่ คำว่าไมจีซานแปลว่า ภูเขาทองข้าวสาลี ภูเขานี้เป็นภูเขาโดดๆ มี ๑๙๔ ถ้ำ พ.ศ.๙๖๓ (ค.ศ.๔๒๐) พระสงฆ์รูปหนึ่งนามว่า ถันหุง (Tanhung) เดินทางมาที่เชิงเขาแล้วสร้างวัดขนาดเล็กขึ้น ต่อมาเมื่อพระสงฆ์อีกรูปนามว่าซวนเก๋ เดินทางมาที่นี้พร้อมด้วยลูกศิษย์ประมาณ ๑๐๐ คน ต่อมาวัดได้ขยายขึ้นเพราะมีผู้มาอยู่อาศัยมากกว่า ๓๐๐ คน พระซวนเก๋มรณภาพในปีพ.ศ.๙๘๗ (ค.ศ.๔๔๔) ในยุคทำลายล้างพุทธศาสนา ในขณะที่ถันหุงได้หนีออกจากไมจีซานเช่นกัน เดินทางลงไปทางใต้ของจีน ใกล้ๆโคชินจีน ไม่นานท่านได้มรณภาพ บางตำรากล่าวว่าท่านเผาตัวตาย

ถ้ำไมจีซานสร้างครั้งแรกในสมัยจักรพรรดิเสี่ยวอู่ตี้ พ.ศ.๑๐๔๕ ภายในถ้ำแกะสลักเป็นพระพุทธรูปมากมายถึง ๗,๒๐๐ องค์ องค์ที่สูงที่สุดคือพระอมิตาภพุทธะเคียงข้างโดยพระสาวก และพระโพธิสัตว์ในดินแดนพุทธเกษตร มีความสูง ๑๖ เมตร มีภาพวาดตามผนังถ้ำรวมกันถึง ๑,๐๐๐ ตารางเมตร โครงสร้างไม้ในถ้ำได้ถูกไฟไหม้เสียหายมากมาย อีกทั้งแผ่นดินไหวได้สร้างความเสียหายไปมาก ด้านหน้าถ้ำมีการทำเป็นบันไดที่หน้าผาโดยสกัดหินแล้ววางบันไดที่เป็นไม้ให้คนได้เดิน

^{๙๓} พระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระนางเจ้าอุบลราชธานีฯ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: บริษัทอัมรินทร์ พรินตติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๘.

^{๙๔} Kang Chen Yu . The Cave of Yungang. (Hongkong: Mess offset, 1998), P.35.

ผ่านได้ นับว่าหวาดเสียวเอากการ ก่อนทางเข้าถ้ำเป็นที่ตั้งของวัดซุ่ยยั้ง ถ้ำที่นี้ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในปีพ.ศ.๒๕๔๔ (ค.ศ.๒๐๐๑)^{๙๕}

๓.๖.๑๕.ถ้ำบิงหลิงซื่อ

ถ้ำบิงหลิงซื่อ (Bingling Cave) ตั้งอยู่ในระติจุดที่ ๓๔.๕๔๑๒๔๐,๑๐๕.๖๘๖๖๗๒ เป็นถ้ำที่งดงามอีกแห่งหนึ่ง ตั้งหน้าผาเหนือแม่น้ำเหลือง ใกล้เมืองหยงจิง มณฑลกานสู ห่างจากหลานโจวมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ๑๐๐ กิโลเมตร คำว่า บิงหลิงซื่อ แปลว่าถ้ำพันพระ โดยจุดสำคัญคือพระพุทธรูปพระศรีอริยเมตไตรย นิ่งหย่อนพระบาทที่หน้าผาสูง ๒๗ เมตร ด้านเหนือพระเศียรองค์พระทำเป็นบันไดยื่นออกมาหน้าผาสามารถเดินได้ แต่นับว่าหวาดเสียวมาก สถานที่ตั้งเดิยนี้รัฐบาลจีนสร้างเขื่อนทำให้พื้นที่น้ำสูงขึ้น อยู่ห่างจากเมืองหลานโจวไป ๘๐ เมตร เมื่อถึงเขื่อนแล้วจะต้องนั่งเรือเข้าไปอีกไกลทีเดียว เริ่มสร้างตั้งแต่พ.ศ.๙๖๓ (ค.ศ.๔๒๐) จนสิ้นสุดสมัยราชวงศ์จินตะวันตก จากนั้นยังสร้างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยราชวงศ์ถัง ช่ง หยวน หมิงและชิง มีทั้งหมด ๑๘๓ ถ้ำ^{๙๖} ภายในแกะสลักเป็นพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทพธิดา รวม ๖๙๔ องค์ มีรูปปั้นที่ทำจากดินเหนียว ๘๒ องค์ มีภาพวาดในฝาผนังรวมกันแล้ว ๙๐๐ ตารางกิโลเมตร เดิมทีเป็นสังฆารามของฝ่ายจีน แต่ภายหลังอารามนี้รกร้างไป พระสงฆ์ฝ่ายทิเบตจึงมาอยู่อาศัยกลายเป็นพุทธศาสนาวัชรยานแบบทิเบตแทน เนื่องจากสภาพหินของถ้ำผุกร่อนง่ายจึงมีการบูรณะหลายครั้ง

^{๙๕} Ibid. 54.

^{๙๖} Jacques Gies, Laure Feugere, Andre Coutin, **Painted Buddhas of Xinjiang**, (London: The British Musuem Company, 2002), P.45.

กาลานุกรมพุทธศาสนาในจีน

- ก่อนพ.ศ.๓๐๐๐ พวกอารยันเดินทางออกจากเอเชียกลางมาตั้งรกรากในชมพูทวีป ในขณะที่จีนมีการก่อตั้งเป็นชุมชนแล้วโดยกษัตริย์ราชวงศ์ซาง
- ก่อนพ.ศ.๘๐ เจ้าชายสีทงัดเถ พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงประสูติที่สวนลุมพินีวันในประเทศเนปาล ในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๖ วิสาขมาส
- พ.ศ.๑ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้มีการทำสังคายนาขึ้นที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พระอุบาลี วิสัชนาพระวินัย พระอานนทวิสัชนาพระสุตร โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ ทำอยู่ ๗ เดือน การทำสังคายนาครั้งนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก
- พ.ศ.๑๐๐ มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่วัดวาสุการาม เมืองเวสาลี โดยมีพระสัพพกามีเป็นประธาน มีพระเจ้ากาฬโคกเป็นองค์อุปถัมภ์ ทำอยู่ ๔ เดือนจึงสำเร็จ การทำสังคายนาครั้งนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก
- พ.ศ.๒๔๔ มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่วัดโคศการาม เมืองปาฏลีบุตร โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระเป็นประธาน มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นประธานอุปถัมภ์ แล้วมีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนาสังคายนาครั้งนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏในอรรถกถา
- พ.ศ.๓๒๒ จีนซี ยองเต้ปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์ฉินได้สถาปนาราชวงศ์ฉินขึ้น ต่อมาพระองค์ได้โปรดให้สร้างกำแพงเมืองจีนเป็นพระองค์แรก และฝังพระศพโดยการให้แกะสลักไม้และคนรวมพลศึกเป็นจำนวนมาก
- พ.ศ.๖๐๗ จักรพรรดิฮั่นหมิงตี้แห่งราชวงศ์ฮั่นได้สุบินนิมิตเห็นบุรุษร่างทองมีรัศมีพวยพุ่ง พระวรกายงดงามอย่างยิ่ง เกิดขึ้นทางตะวันตก จึงให้โหราจารย์จึงทำนายว่าบุรุษร่างทองท่านนี้อยู่ที่ประเทศตะวันตก (อินเดีย) พระองค์จึงส่งทูตไปสืบข่าว จนคณะมาถึงอาณาจักรเอเซียกลางได้พบพระธรรมลักษณะ และพระมหากัสสปะมาตั้งคະจิงอาราธนามาพร้อมกับคัมภีร์ที่ใส่บนหลังมามาถึงเมืองลั่วหยาง พระองค์จึงให้สร้างวัดแปะเป่ย์หรือวัดม้าขาว เป็นสังฆารามแห่งแรกของพุทธศาสนาในประเทศจีน
- พ.ศ.๗๘๓ เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่มายังจีนแล้ว มีการสร้างวัด และอุปสมบทพระภิกษุเป็นจำนวนมาก พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้น แต่พระธรรมยังขาดแคลน พระจูชื่อซิง จึงเดินทางดั้นด้นไปถึงอาณาจักรโชตันเพื่อศึกษาพระธรรม และคัดลอกคัมภีร์มายังเมืองจีน จำนวน ๙๐ ชุด โชตันเป็นอาณาจักรชายแดนที่อยู่ใกล้อินเดีย
- พ.ศ.๙๐๙ เริ่มมีการสร้างพุทธคูปตามเส้นทางสายไหม เช่น ถ้ำตุนหวง มณฑลกานซู ถ้ำเบเซกติก ในมณฑลซินเจียง และอีกหลายถ้ำด้วยวัตถุประสงค์เป็นที่พักระหว่างทาง เป็นที่ศึกษาคัมภีร์ เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์และรักษาคัมภีร์ทั้งที่แปลแล้วและยังไม่ได้แปล
- พ.ศ.๙๒๗ พระกุมารชีฟูกุนนำตัวมายังนครฉางอัน ท่านเป็นพระเถระที่มีชื่อเสียง เป็นชาวกุฉุอายุ ๗ ปีได้ศึกษาพุทธศาสนากับพระพุทธที่ตตะ จนได้อุปสมบทในพุทธศาสนาต่อมาเมื่อท่านได้มาถึงฉางอันแล้วได้เริ่มแปลคัมภีร์หลายเล่ม เช่นคัมภีร์สุญญตวาท เป็นต้น

- พ.ศ.๙๔๓ ในสมัยราชวงศ์คุปตะ มีพระสมณะจันรูปแรกเดินทางมาจากอินเดีย ท่านมีนามว่า ฝ่าเสียน (จันกลาง) หรือ พระฟาเทียน (แต่จิว) ท่านเดินทางมาทางบก ได้ศึกษาที่อินเดียแล้วเดินทางกลับจีนทางเรือ รวมเวลา ๑๕ ปี
- พ.ศ.๙๔๖ พระจักรพรรดิฮวนซุ่น ปกครองต่อจากราชวงศ์จิ้นหรือฉิน ทรงศรัทธาในศาสนาขงจื้อ มีพระราชโองการให้คณะสงฆ์ทั้งหมดต้องแสดงความเคารพ ผู้ทำจะถือว่ากระด้างกระเดื่อง มีโทษสถานหนัก พระอาจารย์ฮุยหยวน จึงทำหนังสือคัดค้านและเขียนอธิบายเหตุผล ในที่สุดจักรพรรดิเห็นดีด้วยจึงอนุญาตไม่จำเป็นต้องแสดงความเคารพ แต่ให้ภักดีภายใน
- พ.ศ.๙๖๖ ขุนนางเต้านามว่ากัวเจียนจื่อ ใส่ร้ายพุทธศาสนาว่าสาเหตุที่เศรษฐกิจตกต่ำเพราะพุทธศาสนา เพราะคนบวชมากไม่มีแรงงานทำงาน ทั้งเอาเปรียบสังคม จักรพรรดิไท่ฮู่ตั้งทหรงเห็นด้วยจึงมีการกำจัดพุทธศาสนา โดยประกาศให้พระสงฆ์ที่มีอายุ ๕๐ ปีลงมาต้องลาสิกขาออกมาทำงาน ทำให้พระสงฆ์ถูกจับสึกหลายแสนรูป
- พ.ศ.๑๐๖๓ พระโพธิธรรมเดินทางจากอินเดียภาคใต้ทางเรือมาถึงฝั่งที่กวางตุ้ง เผยแผ่พุทธศาสนาในกานเซินที่เมืองจิ้น เข้าเฝ้าจักรพรรดิเหลียงบูตี้ แต่พระองค์ไม่โปรดตามแนวคำสอน ท่านพำนักที่วัดเส้าหลินได้ถ่ายทอดวิทยายุทธให้จนกลายเป็นศิลปะประจำชาติจีนต่อมา
- พ.ศ.๑๐๖๖ คณะสงฆ์กลุ่มหนึ่งนำโดยพระชงหยุนและพระฮุยเซิงออกเดินทางออกจากเมืองฉางอัน เพื่อศึกษาพุทธศาสนาในอินเดียตามคำสั่งของจักรพรรดิไท่ฮู่ คณะมาถึงอาณาจักรคันธาระและตักกศิลายังไม่ถึงตอนกลางอินเดียจึงเดินทางกลับ เพราะได้คัมภีร์พอสมควรแล้ว
- พ.ศ.๑๑๗๓ ปลายราชวงศ์คุปตะ ยุคสมัยพระเจ้าหรรษวรรณะปกครองอินเดีย มีพระสงฆ์จีนเดินทางมายังอินเดีย นามว่าเสวียนจั้ง หรือพระถังซำจั๋ง ท่านเดินทางมาทางบกทั้งไปและกลับ ใช้เวลา ๑๖ ปีศึกษาในอินเดีย
- พ.ศ.๑๑๘๗ จักรพรรดิถังไท่จงได้ส่งทูตจีนนามว่าหวังเสียนเซอเดินทางไปยังประเทศอินเดียเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี เป็นช่วงเวลาที่พระถังซำจั๋งอยู่ในประเทศอินเดีย ท่านทูตได้เดินทางมาอินเดียอีกหลายครั้ง ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างจีนกับอินเดียใกล้ชิดยิ่งขึ้น
- พ.ศ.๑๒๑๔ ก่อนสมัยราชวงศ์ปาละเล็กน้อย พระสงฆ์จันรูปต่อมาได้มาศึกษาพุทธศาสนาที่อินเดีย ท่านคือ พระอี้จิง ท่านเดินทางมาทางเรือทั้งไปและกลับ พำนักที่อินเดีย ๑๘ ปี
- พ.ศ.๑๓๘๓ จักรพรรดิอู่จง แห่งราชวงศ์ถังนับถือศาสนาต้า ได้ทำลายพุทธศาสนาครั้งใหญ่โดยฟังคำแนะนำของนักบวชเต้านามว่าเจ้าเคอชิน โดยโปรดให้จับสึกพระ ๒ แสนกว่ารูป กวาดล้างวัด ๒ หมื่นกว่าวัดในราชอาณาจักร พุทธศาสนาถูกทำลายอย่างหนักในยุคนั้น ในภายหลังได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีก

- พ.ศ.๑๔๙๗ จักรพรรดิโจวซือจง แห่งราชวงศ์ถัง นับถือศาสนาเต๋าอย่างคลั่งไคล้ ได้สั่งทำลายพุทธศาสนาอีกรอบ วัดถูกทำลายไป ๓๓๓๖ วัด และพระสงฆ์ถูกจับสึกไป ๕ หมื่นกว่ารูป ต่อมาไม่นานเมื่อจักรพรรดิสวรรคตแล้ว พุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง
- พ.ศ.๑๖๖๑ จักรพรรดิฮุยจงแห่งราชวงศ์ซ่ง ได้ทำลายพุทธศาสนาเพราะถือว่าเป็นวัฒนธรรมต่างชาติ โดยสั่งให้จับสึกพระและทำลายวัดทั่วราชอาณาจักร เปลี่ยนวัดเป็นศาลเจ้า พระยุงเต่าได้คัดค้านพระราชโองการนี้ทำนองเนรเทศ ไม่นานนักจึงเริ่มผ่อนผันนโยบายนี้เพราะเห็นว่ากระทบมาก
- พ.ศ.๑๘๐๑ เข้าสู่ราชวงศ์มองโกล พระเต้ากลุ่มหนึ่งได้แต่งคัมภีร์ว่าพระพุทธเจ้าเป็นนิรมานกายของเล่าจื้อ ศาสนาเต้าจึงมีสิทธิ์ในสมบัติของชาวพุทธทั้งหมด เรื่องนี้มีพระสงฆ์ออกคัดค้านมาก มีการประชุมเพื่อตัดสินเรื่องนี้ที่โคราโครัม ฝ่ายพุทธนำโดยพระพูหยู พระชูเต๋อ การโต้ว่าทะครั้งนี้ฝ่ายพุทธชนะกุบไลข่านจึงสั่งเผาคัมภีร์ต้นเหตุเรื่องนี้ทั้งหมด
- พ.ศ.๒๐๖๕ สมัยจักรพรรดิเจียจิงแห่งราชวงศ์หมิง ศรัทธาในศาสนาเต้าถูกขุนนางเต๋านามว่าเส้าเหยียนซิและเหยียนซงใส่ร้ายพุทธศาสนาว่าเป็นวิถีของต่างชาติควรขจัดออกจากประเทศไป พระองค์ได้ทำลายโดยการเปลี่ยนวัดให้เป็นวัดเต้า ให้พระจีนกลายเป็นวัดเต้า เมื่อพระโอรสนามว่าหลงซิงขึ้นปกครองจึงได้ประกาศยกเลิกและกลับสถานะให้พุทธศาสนา
- พ.ศ.๒๓๙๒ เข้าสู่ราชวงศ์ชิง เกิดกบฏไต้ผิงขึ้นในแผ่นดิน หงชิวฉวน หัวหน้ากบฏอ้างว่าเป็นน้องชายพระเยซูเพื่อมานำคริสตศาสนาเป็นใหญ่ในจีนได้เข้าทำลายวัดในพุทธศาสนา มากสงครามปราบกบฏกินเวลา ๑๔ ปีมีผู้คนล้มตายมากถึง ๒๐ ล้านคน วัดถูกทำลายกว่า ๕๐๐๐ กว่า และพระสงฆ์ถูกสังหารไป ๑ แสนกว่ารูป
- พ.ศ.๒๔๗๐ ขุนพลเฟิงอี่เสียงแห่งพรรคก๊กมินตั๋ง นับถือศาสนาคริสต์ แต่มารดานับถือพุทธศาสนา ได้รับการเลี้ยงดูศกนักบวชคริสต์ ได้ทำลายวัดทางพุทธศาสนาในพื้นที่ยึดครองของตนเองคือมณฑลเหอหนานแหล่งที่มีพุทธสถานมาก รวมทั้งวัดเส้าหลิน จนเสียหายอย่างหนัก พระสงฆ์ต้องหลบหนีไปจึงจะรอดชีวิต
- พ.ศ.๒๔๙๒ พรรคคอมมิวนิสต์จีนนำโดยเหมาเจ๋อตุงมีชัยเหนือพรรคก๊กมินตั๋ง มีนโยบายไม่สนับสนุนพุทธศาสนาและมองศาสนาเป็นกาฝากสังคม จึงจับสึกพระและยึดครองวัดเป็นย่งฉาง สถานการณ์หนักหน่วงเมื่อต่อมามีการปฏิวัติวัฒนธรรมในปีพ.ศ.๒๕๐๘ ทำให้พระพุทธศาสนาถูกทำลายลงเกือบทั่วประเทศเหลือไว้เพียงวัดที่สวยามเพื่อใช้ชาวต่างชาติ เมื่อเหมาสิ้นชีวิต จึงมีการเริ่มผ่อนคลายเป็นบางวัดจึงมีการฟื้นฟูกลับคืนมาอีกครั้ง

๓.๖ บทสรุป

พระพุทธศาสนาได้กำเนิดขึ้นในอินเดียในดินแดนที่ใกล้เทือกเขาหิมาลัยนามว่ากรุงกบิลพัสดุ์ของอาณาจักรสักกะ โดยมีเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งต่อมาออกผนวชแล้วบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณเรียกว่าพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา พระองค์ใช้เวลาในการสั่งสอนประชาชนและเวไนยสัตว์อยู่ ๔๕ ปีจึงปรินิพพานที่กรุงกุสินารา ขณะพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้วสาวกผู้ใหญ่ของพระองค์ได้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนามีการทำสังคายนาเพื่อรวบรวมคำสอนเป็นหมวดหมู่ครั้งหลายครั้ง **ครั้งที่ ๑** ทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา เมืองราชคฤห์โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน มีพระอรหันต์เข้าร่วม ๕๐๐ องค์ สังคายนาครั้งนี้ทำขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ๓ เดือน **ครั้งที่ ๒** ทำที่วาฬิการาม เมืองเวสาลี โดยมีพระเจ้ากาฬาศุภราชเป็นประธานอุปถัมภ์ มีพระสัพพกาไมเป็นประธานสงฆ์ นิมนต์พระสงฆ์เข้าร่วม ๗๐๐ องค์ ทำขึ้นหลังจากพระพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี เพื่อแก้ไขการถือผิด ๑๐ ประการของพระชาวเมืองเวสาลี **ครั้งที่ ๓** ทำที่อโศการาม เมืองปาฏลิบุตร ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เป็นประธานสงฆ์มีพระอรหันต์เข้าร่วม ๑,๐๐๐ องค์ ทำขึ้นหลังจากพระพุทธปรินิพพาน ๒๔๓ ปี เพื่อแก้ไขที่เดียรฉัตรปลอมบวชในพุทธศาสนา

ในอินเดียนั้นได้อาศัยเส้นทางสายไหมในการเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังต่างประเทศ มี ๒ สายทางหลักคือ ทางบกและทางทะเล ในระยะแรกนั้นมักจะนิยมใช้ทางบกเป็นหลัก เพราะเทคโนโลยีการต่อเรือที่สามารถโต้คลื่นใหญ่ในทะเลได้นั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย พ่อค้าและพระสงฆ์ในยุคแรกจึงยอมเสี่ยงชีวิตเดินทางทางบกกว่าจนพ.ศ.๑๒๐๐ เป็นต้นมา การเดินทางทางทะเลมีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น จึงได้เน้นทางทะเลเป็นหลัก ส่วนทางบกได้เริ่มขบเซาะลงด้วยปัญหาหลายอย่าง

เมื่อพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่มายังจีนแล้ว การเดินทางจึงได้เริ่มมีมากขึ้น พระสงฆ์เหล่านี้ได้สร้างสังฆารามตามเส้นทางตั้งแต่อินเดียตอนเหนือจนถึงชายแดนจีน ศาสนสถานนั้นมีตั้งแต่สถูป วิหาร ที่พักอาศัยและถ้ำขุดเจาะตามเส้นทางสายไหมซึ่งมีเป็นจำนวนมาก เส้นทางสายไหมจึงอุดมไปด้วยหลักฐานทางโบราณคดีของพุทธศาสนาทั้งในอินเดีย อาฟกานิสถาน เอเชียกลางและประเทศจีน

หลักฐานทางโบราณคดีในเส้นทางสายไหมของอินเดียที่สำคัญคือ ลุมพินี พุทธคยา ราชคฤห์ นาลันทา เวสาลี กุสินารา สาวตถิ สารนาถ ถ้ำชันด้า และถ้ำเอลโลรา แหล่งโบราณคดีตามเส้นทางสายไหมของจีนคือ ถ้ำตุนหวง ถ้ำเบเชกติก เมืองโบราณเกาซาง เมืองโบราณเจียเหอ เมืองโบราณโชตาน เมืองโบราณคุเซ เมืองโบราณนีย่า เมืองโบราณมิราน เมืองโบราณโหลวหลัน ถ้ำกิลลี ถ้ำหยุนกั้ง ถ้ำไมจีซาน และถ้ำปิงหลิงซื่อ เป็นต้น

บทที่ ๔

พัฒนาการทางอารยธรรมของมนุษยชาติ

เส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางที่มีความสำคัญต่อมวลมนุษยชาติตั้งแต่อดีตไม่เฉพาะในดินแดนเอเชียเท่านั้น แต่เป็นประโยชน์ทั้งต่อชาวยุโรป และทวีปอื่นๆ ด้วย เพราะที่นี่เป็นแหล่งกำเนิดและพัฒนาการทางอารยธรรมที่สำคัญของพัฒนาการของมวลมนุษยชาติหลายแขนง บางอย่างยังอาศัยนวัตกรรมที่นี้ได้พัฒนาเครื่องนุ่งห่มของมนุษย์ เช่น การรู้จักปลูกไหม เลี้ยงตัวไหม การทำกระดาษ การจารึกคัมภีร์ศาสนาด้วยเปลือกไม้ ใบไม้ หรือแก่นไม้ มีประเด็นที่ศึกษาค้นพบคือ

๔.๑ วัฒนธรรม

คำว่าวัฒนธรรม แยกเป็น ๒ คำคือ วัฒนธรรม แปลว่าเจริญ และ ธรรมะ (ศัพท์เดิมคือ ธรรมะ) (คำนิยามทั้งหลายนำไปไว้ในบทที่ ๑ ในหมวดคำนิยามศัพท์) คือกฎแห่งธรรมชาติ ในภาษาฮินดีของอินเดีย บัญญัติคำว่า ธรรมะ หมายถึงศาสนา ตรงกับคำว่า Religion เช่น ศาสนาฮินดูคือ ฮินดูธรรมะ ศาสนาพุทธ พุทธธรรมะ เป็นต้น ทั้งสองเป็นภาษาสันสกฤต สถาบันราชบัณฑิตยสถานบัญญัติศัพท์ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Culture คำนี้เป็นคำกว้างเพราะครอบคลุมถึงวิถีชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่การเกิดการตาย วัฒนธรรมของมนุษย์นั้นจะต้องเกี่ยวพันกับศาสนาเสมอ ถ้าศาสนาสอนว่าอย่างไรวัฒนธรรมก็จะทำตามแบบนั้น เช่น วัฒนธรรมการฝังศพของศาสนาอิสลามและชาวจีนจะต้องฝัง แต่ของฮินดูและพุทธต้องเผา เป็นต้น ในเส้นทางสายไหมนั้นวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นไปตามศาสนา เชื้อชาติ ประเพณีของแต่ละชนเผ่า

จากคำจำกัดความที่เขียนไว้ในนิยามศัพท์ผู้วิจัยได้กล่าวถึงอารยธรรมของมนุษย์ แต่เนื่องจากอารยธรรมนั้นเป็นคำที่กว้าง จึงจำกัดความว่าหมายถึงวัฒนธรรมของมนุษย์ที่สร้างสรรค์ขึ้น วัฒนธรรมในเส้นทางสายไหมนั้นมีมากมาย แบ่งเป็นวัฒนธรรมการแต่งกาย การเกิด การตาย ด้านภาษา เป็นต้นโดยหลักฐานที่สำคัญคือจดหมายเหตุพระสงฆ์จีนนามว่า พระเสวียนจั่งตั้งมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

วัฒนธรรมด้านการแต่งกาย

ที่แคว้นโชตาน อคินีและคุจิในดินแดนซินเจียงของจีนเดิมเรียกว่าเตอร์กีสถานนั้น พระฟาเหียนเดินทางมาอินเดียผ่านเส้นทางสายไหมมาถึงเมืองโชตานได้พบว่าที่อาณาจักรโชตานนั้น ประชาชนสามัญใช้เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายแบบหยาบๆ เนื้อผ้าเป็นแบบเดียวกับที่ชาวฮั่นใช้ มีผ้าชนิดที่ทอด้วยขนแกะและผมอย่างหยาบ ๆ ใช้กัน ซึ่งเป็นเรื่องแปลกไม่น้อย

ส่วนพระถึงซิมจิ้งได้พบว่าประชาชนแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม ด้วยผ้าไหมอย่างดี เพราะมีความชำนาญในการทอผ้าไหมและผ้าต่วนชนิดหยาบเป็นพิเศษทั้งยังมีแร่หยกดำและแร่หยกขาว มีพรมมีพรมสักหลาด เป็นต้น ที่แคว้นคู้จี้ ผู้หญิงแต่งกายมิดชิดคลุมหน้าและศีรษะ แต่ที่แคว้นอ๋อคนผู้นิยมนิยมโพกผ้าหรือคลุมศีรษะ ยกเว้นในฤดูร้อน เครื่องนุ่งห่มนิยมตัดด้วยไหมหยาบและผ้าสักหลาด กิริยามารยาทเรียบร้อย ส่วนที่เมืองสุลิกนั้นเครื่องแต่งกายตัดเย็บแบบรัดรูป ส่วนใหญ่ใช้ผ้าสักหลาด ผักกษา ขนสัตว์ ผ้าสำลี และผ้าที่ทอจากขนสัตว์ ไ่ว้ผมสั้น ปล่อยึดตรง เผยให้เห็นหนังศีรษะ หรือไม้โกนผมทั้งทั้งหมด^๑ แต่ในปัจจุบันเมืองนี้ได้กลายเป็นเมืองรกร้างเป็นซากโบราณสถานปราศจากผู้คน ท่ามกลางทะเลทรายที่ร้อนระอุ

วัฒนธรรมด้านภาษา พระถึงซิมจิ้งกล่าวว่า ชาวเมืองโชตาน เมืองอ๋อคน และเมืองคู้จี้ใช้นิยมนิยมใช้อักษรท้องถิ่น ที่มีลักษณะเหมือนภาษาของพวกพราหมณ์ เพราะได้รับวัฒนธรรมมาจากอินเดีย ภาษาค่อนข้างหยาบกระด้าง^๒

จากหลักฐานนี้ทำให้ทราบว่า ชาวเมืองได้รับพุทธศาสนาและนำอักษรมาด้วยมีลักษณะโครงสร้างเหมือนภาษาสันสกฤต และอักษรพราหมณ์ของอินเดีย นายออเรน สไตน์ นักโบราณคดีชาวอังกฤษเชื้อสายฮังการีได้เข้ามาสำรวจพบหลักฐานของจารึกที่เขียนใส่แผ่นไม้และตุ้ม ลักษณะคล้ายคลึงกับอักษรพราหมณ์ของพระเจ้าอโศกและขโรษฐีที่นิยมใช้ในอินเดียภาคเหนือราวพ.ศ. ๖๐๐ ในปัจจุบันเนื่องจากบ้านเมืองล่มสลาย เราจึงไม่ทราบว่าภาษามีการพัฒนาการอย่างไร แต่ชนพื้นเมืองนิยมพูดภาษาอู๋กู่ที่มีรากฐานมาจากภาษาอูร์ดูร์และเปอร์เซีย และภาษาจีนกลางเพื่อสะดวกในการสื่อสาร ในอินเดีย ในสมัยพุทธกาลนั้นใช้ภาษาบาลี หรือมาถี โดยมีภาษาสันสกฤตเป็นภาษาพระเวท **ไม่นิยมพูดกันต่อมาได้พัฒนามาเป็นภาษาฮินดีในปัจจุบัน** อักษรนั้นพัฒนาจากอักษรพราหมณ์ของพระเจ้าอโศกมาเป็นอักษรเทวนาครีในปัจจุบัน ฝ่ายจีนนั้นภาษาจีนใช้ภาษาจีนโบราณสื่อสาร แต่หลายคำได้เปลี่ยนแปลง ด้านอักษรนั้นเดิมทีใช้แบบอักษรสัญลักษณ์มาเป็นอักษรความหมายในช่วงเวลา ๒๐๐๐ ปีอักษรจีนไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก หลายคำยังเป็นรูปแบบเดิมๆที่คนยุค ๒๐๐๐ ปีใช้อยู่

วัฒนธรรมด้านการเกิด ในเมืองคู้จี้หรือคู้ซุนั้น จากการพบเห็นของพระถึงซิมจิ้งกล่าวว่า เมื่อเด็กแรกเกิดใหม่มารดาหรือญาติจะใช้ไม้แผ่นขนาดพอเหมาะแนบติดศีรษะไว้ เพื่อเติบโตใหญ่จะได้ศีรษะที่แบนบาง ชาวเมืองจีนมีศีรษะที่ผิดปกติคือแบนๆ^๓ นายออเรน สไตน์ได้ขุดค้นเมืองโบราณที่คู้จี้ ได้พบหลุมฝังศพหลายแห่งและหลายศพไม้ติดไว้ด้านหลังยืนยันแนวความคิดนี้ ปัจจุบันแนวคิดเรื่องการนำแผ่นไม้นั้นไม่อาจจะทราบได้เพราะเมืองรกร้าง ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ในอินเดียเมื่อเด็กเกิดจะตัดสายสะดือแล้วให้สะอาดแล้วนำกระแจะมาแตะที่หน้าผากแล้วนำไปขอพรจากพระผู้เป็นเจ้าของ ส่วนในจีนตัดสายสะดือแล้วทำพิธีรับขวัญแล้วแต่ละท้องถิ่น

วัฒนธรรมด้านการทำศพ มนุษย์ในยุคโบราณมีความเชื่อเรื่องการเกิดการตายที่หลากหลาย ส่วนใหญ่เป็นไปตามศาสนา ลัทธิที่ตนเองนับถือ เราสามารถแบ่งลักษณะการออกเป็น ๒

^๑ ชิวซูหลุน. **ถึงซิมจิ้ง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัทมติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๙๖.

^๒ อ่างแล้ว, หน้า ๔๙๗.

^๓ อ่างแล้ว, หน้า ๓๓.

ลักษณะคือ **๑.การตายแล้วฝังร่างในดิน** วัฒนธรรมนี้นิยมในแผ่นดินจีนและบางส่วนของเอเชียกลาง และวัฒนธรรมศาสนาอิสลามปัจจุบัน การทำศพจึงเป็นพิธีที่ใหญ่โต และเมื่อทำศพก็นำร่างไปใส่ในสถานที่เตรียมไว้เรียกว่าฮวงซู่ย มีขนาดที่เล็กใหญ่แตกต่างกันตามแต่ฐานะเมื่อมีฐานะสูงส่งจะฝังเครื่องใช้จำลองต่างๆไว้ด้วยเช่น ราชรถ ยานพาหนะ บริเวณ เหมือนกรณีสุสานม้าและรถม้าของจีนซีฮองเต้ของจีน **๒.การตายแล้วเผา** แนวคิดนี้เมื่อตายแล้วจะเผาภายในวันเดียว เป็นการไม่สิ้นเปลืองพื้นที่การฝังศพ ป้องกันการแพร่เชื้อโรค วัฒนธรรมนี้เป็นวัฒนธรรมอินเดียแพร่หลายมายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด ชนชาติที่นับถือศาสนาจากอินเดียจึงนิยมเผาศพทั้งสิ้น ตามเส้นทางสายไหมเราพบรูปแบบอีกอย่างหนึ่งการทำศพเป็นมัมมี่เพื่อให้ร่างอยู่นานที่สุด เพราะมีแนวคิดที่ว่าชีวิตจะเป็นอมตะ จึงต้องไม่ย่อยสลาย บางความเชื่อคิดว่าจะต้องกลับมาใช้ร่างเดิมจึงทำร่างกายให้สมบูรณ์ไม่เน่าเพราะวิญญาณจะกลับมาใช้ นักโบราณคดีได้ขุดพบศพที่เป็นแบบมัมมี่แทบทุกแห่งตามเส้นทางสายไหม พัฒนาการของการทำศพจึงเริ่มต้นจากทำศพแบบง่ายๆ ธรรมดาจึงมีรายละเอียดมากขึ้นทั้งโลงศพ ทั้งการแต่งกายของผู้เข้าร่วม ทั้งอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องงานศพ

๔.๒ ศาสนา

จุดมุ่งหมายอย่างแรกของความสำคัญในเส้นทางสายไหมคือ การค้าขายตามเส้นทางตั้งแต่จีนถึงอินเดีย เข้าเอเชียกลางและยุโรปรวมทั้งอัฟริกาเหนือ ต่อมาเมื่อพุทธศาสนากำเนิดขึ้น พระสงฆ์และพระธรรมทูตในยุคนั้นจึงใช้เส้นทางค้าขายนี้เองเดินทางรอนแรมไปเผยแผ่พุทธศาสนาจากอินเดียไปยังประเทศอื่นๆ ปากีสถาน อัฟกานิสถาน เติร์กเมนิสถาน คีร์กีสถาน อุซเบกิสถาน และจีน จากนั้นจึงมีศาสนาอื่นๆเช่น ฮินดู อิสลาม คริสต์ โซโรอัสเตอร์ เป็นต้น ในด้านศาสนานั้น เส้นทางสายไหมมีการค้นพบพัฒนาการของการเก็บคัมภีร์จากเดิมท่องจำปากต่อปาก กลายมาเป็นจารึกลงในใบลานหรือวัสดุอื่นใดที่สามารถเก็บไว้ได้นาน เอกสารประวัติศาสตร์เหล่านี้สามารถพบได้ตามเส้นทางสายไหม คัมภีร์ทางพุทธศาสนาพบหลายแห่งเช่นที่ตุนหวง ที่กิลกิต ที่โชตาน ที่บามิยัน

ที่กิลกิต ทางตอนเหนือของประเทศปากีสถาน ติดกับแคว้นกัสมิร์ของอินเดีย ชินเจียงของจีน นักโบราณคดีนามว่า แคทเทิล แกรสเซอร์ (Cattle Grazer) ได้พบคัมภีร์ใบลานที่วัดทางพุทธศาสนาโบราณในหมู่บ้านเนาปุร์ (Naupur) เมืองกิลกิต พ.ศ.๒๔๗๔ (ค.ศ.๑๙๓๑) จารึกด้วยอักษรพราหมี สมัยกุษาณะ และขโรษฐี ภาษาสันสกฤต เป็นเรื่องราวพระวินัยมหาวิสตุ โภสัชยคุรุสูตร สัทธัมมปุณฺณทริกสูตร สังฆรักษิตวานะ ของมหายาน ปัจจุบันมีการเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์อินเดีย เมืองกัลกัตตา พิพิธภัณฑ์ศรีปรตาบ ชิงห์เมืองศรีนคร และพิพิธภัณฑ์บริติช กรุงลอนดอนประเทศอังกฤษ

ที่ตุนหวง มณฑลกานสู ประเทศจีน เป็นดินแดนโอเอซิสเส้นทางผ่านของจีน นักเดินทางทั้งพ่อค้า พระสงฆ์ ทหาร นักเดินทาง พระสงฆ์จีนที่เดินทางไปอินเดีย เช่น พระฟาเหียนเดินทางมา พ.ศ.๙๔๓ ได้พบผู้ปกครองเมืองตุนหวงชื่อ ลีฮิว ศรัทธาในพุทธศาสนาได้ถวายความอุปถัมภ์ในการเดินทางเป็นอย่างดี ต่อมาเมื่อพระสงฆ์จีนนามว่า พระถังซำจั๋ง หรือพระสมณะเสวียนจั้งเดินทางมายังอินเดียพ.ศ.๑๑๗๓ ได้ผ่านถ้ำตุนหวงพำนักที่นี่เป็นเวลา ๑ เดือนก่อนเดินทางต่อ ท่านได้ศึกษาพุทธ

^๔ พระยาสุรินทรฤาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์), จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน, พิมพ์ครั้งที่ ๓,(กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๕.

ศาสนาที่นี้กับพระภิกษุหลายรูป^๕ พระอุยเจียว ล้วนเดินทางผ่านที่นี้ ต่อมาเริ่มมีการขุดเจาะหน้าผาสร้างเป็นคูหาเพื่อจำพรรษาของพระสงฆ์ เป็นที่ปฏิบัติธรรมเป็นสถานศึกษาพระพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม เริ่มสร้างพ.ศ.๙๐๙ มีการแกะสลักหินในถ้ำเป็นพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ รวมแล้วมากกว่า ๑๐๐,๐๐๐ องค์ รวมแล้ว ๔๙๒ ถ้ำ ในบรรดาถ้ำเหล่านั้นมีถ้ำหมายเลข ๑๖ ถือว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของโลกเพราะเป็นถ้ำห้องสมุดเก็บสะสมคัมภีร์มากกว่า ๓๐,๐๐๐ ชิ้น ห้องคัมภีร์นี้ปิดประตูทางเข้าอย่างดีแม้ผู้คนที่เคยผ่านไปผ่านมาก็ไม่ทราบว่ามีห้องลับที่นี้ ก่อสร้างยาวนานมาหลายราชวงศ์จนถึงสิ้นสุดในราชวงศ์หยวนของจีนรวมแล้ว ประมาณ ๑๔๐๐ ปี พระเถระที่มีบทบาทในการสร้างถ้ำและแปลคัมภีร์ที่ตุนหวงคือ พระจูฟาหู จนได้นามว่า พระโพธิสัตว์แห่งตุนหวง จากนั้นมีศิษย์ของท่านดำเนินงานต่อ คือพระเล่อซุน พระหงเปียน พระจางเฉิงเฉิง เป็นต้น

ถ้ำตุนหวงถูกทิ้งร้างไปเพราะภัยสงครามหลายร้อยปี จมอยู่กลางทะเลทราย ต่อมาพ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ.๑๙๐๐) มีพระเต้านามว่า หวังหยวนลู่ ได้มาอาศัยที่ถ้ำนี้ ท่านผู้นี้เดิมนับถือพุทธศาสนา แต่ภายหลังเปลี่ยนไปนับถือเต๋าตามคำแนะนำของครูที่สอน ในวัยหนุ่มได้เป็นทหารในกองทัพราชวงศ์ชิงจนปลดประจำการ จึงบวชเป็นพระเต๋าจาริกจนมาพักที่ตุนหวง ขณะที่ท่านทำความเข้าใจความสะอาดถ้ำหมายเลข ๑๖ ซึ่งติดกับถ้ำหมายเลข ๑๗ ท่านสังเกตเห็นมีรอยแยกและเมื่อเคาะดูมีเสียงจึงได้ทราบว่ายังมีห้องลับเข้าไปสายตาของท่านต้องตะลึงเพราะพบกองคัมภีร์มหาศาลมากถึง ๖๐,๐๐๐ ผูก ทั้งที่เขียนด้วยภาษาจีน อุกูร์ ตูร์กี ฮิบรู สันสกฤต อีเบต เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วคัมภีร์เหล่านี้ใช้วัสดุหลายอย่างคือ ๑. ไซแผ่นไม้ ๒. ไซผ้า ๓. ไซใบลาน ๔. ไซกระดาษ ๕. ไซเปลือกไม้ ๖. ไซดินเผา คัมภีร์ที่สำคัญอีกผูกหนึ่งคือ วัชรเจทิกปาปรัชญาปารมิตาสูต หรือวัชรสูตร ต้นฉบับนั้นแปลโดยพระกุมารชีพ จากนั้นมีการคัดกันต่อมา ฉบับที่พบนี้บันทึกไว้ในสมัยพระจักรพรรดิถังอู่จง แห่งราชวงศ์ถัง พ.ศ.๑๔๑๑ เขียนโดย หลิว กงเฉวียน ใส่กระดาษพับเก็บไว้ ค้นพบเมื่อพ.ศ.๒๔๕๒ โดยนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส^๖ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานกรุงปารีส ฝรั่งเศส วัชรสูตรนี้จึงถูกเรียกว่านี้เป็นหนังสือที่เก่าแก่ที่สุดในโลก นอกนั้นยังมีพระพุทธรูปอีกมากมาย จึงเป็นที่แน่นอนว่าห้องคัมภีร์นี้คงเป็นที่รวบรวมคัมภีร์ไว้เพราะพระสงฆ์อาจจะตระหนักว่าอาจจะมียุทธสงครามหรืออันตรายเกิดขึ้นได้จึงสร้างห้องลับเก็บรักษา คัมภีร์อย่างดี ในยุคที่ตุนหวงรุ่งเรืองมีวัดอยู่รายรอบ ๑๕ วัด เช่นวัดไตรโลก (ซันเจีย) แต่ละคัมภีร์มีการระบุชื่อวัดที่ได้คัมภีร์มาด้วย วัดซันเจียก็เป็นหนึ่งในนั้น

ถ้ำที่ ๑๗ อันเป็นถ้ำห้องสมุดนี้เป็นผลงานที่สำคัญของพระหงเปียน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสที่ถ้ำตุนหวง จากจักรพรรดิราชวงศ์ถังในปีพ.ศ.๑๓๙๔ (ค.ศ.๘๕๑) เพื่อดูแลความเรียบร้อยของพระสงฆ์ที่ไปมาและจำพรรษาที่นี้ จนกระทั่งท่านมรณภาพเมื่อพ.ศ.๑๔๐๕ (ค.ศ.๘๖๒) เมื่อท่านมรณภาพแล้วจึงมีพิธีฌาปนกิจศพที่หน้าถ้ำแล้วบรรจุอัฐิไว้ในถ้ำ แล้วปั้นรูปเหมือนในถ้ำ ต่อมาลูกศิษย์มักจะเอาคัมภีร์มาเก็บไว้ที่ถ้ำนี้ เพราะถือว่าเป็นผู้ดูแลรักษา จนเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ครั้นเมื่อพระเต้านามว่าหวังหยวนลู่มาถึงได้ย้ายรูปปั้นออกมาจนสี่ซัดเพราะโดนฝนลมแดด ต่อมาจึงมีการย้ายรูปปั้นท่านไปเก็บไว้ในภายหลัง หลักฐานสำคัญที่ทำให้เรา

^๕ ชิว ซูหลุน, ถังซัมจิ้ง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มติชนปากเกร็ด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗.

^๖ Tan Chung, *Dunhuang Art*, (New Delhi: Metha Offset Work, 1994), P. 56.

ทราบเหตุผลที่ใช้ถ้า ๑๗ เป็นห้องสมุดมาจากบันทึกของพระเจ้าเงิน (พ.ศ.๑๔๘๖-๑๕๓๐๗) เขียนไว้ในหนังสือตำราพระพุทธรูปศาสนาว่า เมื่อได้เห็นว่าตำราต่างๆในวัดของท่าน คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาในวัดของท่านมีห้องที่ยังไม่สมบูรณ์ ท่านจึงน้อมหน้าผากจรดลงพื้นตั้งคำสัตย์ปฏิญาณและอธิษฐานด้วยความศรัทธาว่าข้าพเจ้า (เจ้าเงิน) จะค้นหาตามกลองเก็บกระดาด และห้องเก็บของทุกครอบครัวย่างระมัดระวังเพื่อตามหาพระไตรปิฎกที่เก่าแก่และผูกพัน จะรวบรวมสิ่งเหล่านี้ไว้ในวัด ซ่อมแซมและนำมาปะติดปะต่อกันจนจบ และส่งต่อให้คนรุ่นหลัง เมื่อท่านมรณภาพแล้วพระลูกศิษย์ยังได้รวบรวมต่อไป แล้วระบุชื่อวัดที่ได้มาในตำราแต่ละฉบับด้วย เก่าสุดคือพ.ศ.๙๔๘ (ค.ศ.๔๐๕) และล่าสุดคือพ.ศ.๑๕๔๕ (ค.ศ.๑๐๐๒)^๗

ข่าวการพบคัมภีร์นี้กระจายไปทั่ว พ.ศ.๒๔๕๑ (ค.ศ.๑๙๐๘) นักโบราณคดีอังกฤษเชื้อสายฮังการีนามว่าเซอร์มาร์ค ออเรล สไตน์ (Sir Mark Aurel Stien) ทราบข่าวถึงการค้นพบคัมภีร์จึงเดินทางมาสำรวจในเอเชียกลางและมณฑลซินเจียงของจีน จากนั้นได้เดินทางไปยังตุนหวง ได้ตีสนิทจนเป็นที่ไว้วางใจจึงขอเข้าไปสำรวจที่ถ้ำคัมภีร์นี้พบคัมภีร์จำนวนมาก จึงพยายามซื้อได้คัมภีร์ไป ๒๔ มัด ผ้าไหม ๕ มัด ภาพเขียนใส่ผ้า ๒๐๐ ชิ้น ๖,๕๐๐ ผูก แล้วนำกลับมาเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานเมืองเดลีและบริติช ที่อังกฤษ ต่อมา มีการจัดตั้งหน่วยงานแปลคัมภีร์ตุนหวง เรียกว่าตุนหวงวิทยา เพื่อนำคัมภีร์ที่สำคัญมาแปล จากนั้นยังมีนักโบราณคดีชาวรัสเซีย ฝรั่งเศส เยอรมัน ญี่ปุ่นเข้ามาซื้อคัมภีร์ไปจนเหลือน้อย ต่อมารัฐบาลจีนจึงตื่นตัวจึงให้ย้ายคัมภีร์ที่เหลือมาเก็บที่กรุงปักกิ่ง คัมภีร์ที่พบที่นี้จึงเป็นการเปลี่ยนโฉมหน้าของการศึกษาเส้นทางสายไหมจีนโบราณเพราะเรื่องราวที่อยู่ในคัมภีร์มีการบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ มากมาย ทำให้คนรุ่นหลังได้ทราบสถานการณ์ที่แท้จริงของยุครุ่งเรืองของเมืองโอเอซิสแห่งนี้

ที่บามิยัน ประเทศอัฟกานิสถาน เป็นที่ตั้งของพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่เจาะติดกับหน้าผา ๓ องค์ องค์แรกสูง ๕๓ เมตร องค์ที่ ๒ สูง ๓๘ เมตร และองค์ที่ ๓ เรียกว่ากักรักพุทธรูป สูง ๑๒ เมตรตามลำดับ ที่นี้ยังอุดมไปด้วยซากสิ่งขรรวม การขุดเจาะถ้ำทางพุทธศาสนา ชาวพื้นเมืองปัสตุนได้เก็บรักษาไว้โดยได้มาจากถ้ำที่บามิยัน และต่อมาหลบหนีการตรวจค้นของตาลิบัน ซึ่งเป็นรัฐบาลมุสลิมหัวรุนแรง ที่มีจะทำลายโบราณวัตถุทางศาสนาทั้ง นำมาขายที่ตลาดมืดในปากีสถาน ในปีพ.ศ. ๒๕๓๖ (ค.ศ.๑๙๙๓) ก่อนที่ตาลิบันจะสั่งทำลายพระพุทธรูปยืนจำหลักที่ผาทั้ง ๓ องค์ จึงมีการรับซื้อหลายทอดจนมูลนิธิสเคอเย่น ประเทศนอร์เวย์รับซื้อไว้ คัมภีร์เหล่านี้จารึกด้วยภาษาสันสกฤต อักษรพราหมี บางฉบับเป็นขโรษฐี บางฉบับเป็นอักษรปากเตเรีย ของนิกายมหาสังฆิกะ นิกายโลกุตรวาทิน อันเป็นนิกายย่อยของมหายาน วัสดุที่ใช้คือโบลาน แผ่นไม้เบิร์ท แผ่นทองแดง คัมภีร์มีชื่อปรากฏคือ **อาคม หรือสูตรตันตปิฎก** ประกอบด้วย ๑.จังกีสสูตร ๒.อันธสูตร ๓.อัชฐาสาหตริกาปรัชญาปารมิตาสูต ๔.วัชรเจตिकाปรัชญาปารมิตาสูต **พระวินัยปิฎก**ประกอบด้วย ๕.ปราชญ์โมกษะวิภังคะ ๖.การมะวาจนา ๗.วินยธนะ พระอภิธรรมประกอบด้วย ๘.สาริปุตรอะภิธรรมะ ๙.มหาสมาชสูตร ๑๐.อโศกาวทาน เป็นเรื่องราวของพระเจ้าอโศก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทิพพวาทาน ๑๑.ชโยติสกาวัตนะ ๑๒.อวัตานศก

^๗ นงนุช สิทธิเดชะ แปล, **พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๘๐.

ตะ ๑๓.อารยศาสตร์ชาตกมาลา^๘ คัมภีร์เหล่านี้มูลนิธิสเคอเยนได้มอบให้นักปราชญ์หลายชาติตั้งเป็น คณะทำงานเพื่อทำการแปลเป็นภาษาอังกฤษและอื่นๆต่อไป เป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่หลายฉบับนั้นไม่ สมบูรณ์เหลือเป็นบางชิ้นบางส่วนเท่านั้น จึงไม่อาจจะแปลเป็นเรื่องที่สมบูรณ์ได้ แต่ทราบเพียงว่าเป็น เรื่องอะไรเท่านั้น

ในด้านพุทธศาสนานั้นมีพัฒนาการผ่านเส้นทางสายไหมหลายอย่าง คือ **๑.ด้านรูปแบบ** จากเดิมที่พุทธศาสนาเป็นแบบเถรวาท มีชีวิตที่เรียบง่าย มีบริวาร ๒ ชุด ได้พัฒนารูปแบบเป็นนิกาย มหายาน และเป็นวัชรยานเข้าสู่ประเทศจีน จากเดิมที่รูปแบบลักษณะอินเดียได้เปลี่ยนรูปเป็นแบบจีน **จนไม่เหลือลักษณะที่เป็นแบบอินเดียอีก** **๒.ด้านภาษา** ในทางพุทธศาสนานั้นเดิมใช้ภาษาบาลีหรือ มคธในการเขียนหรือจารึกคำสอนในพระไตรปิฎก ต่อมาเมื่อเกิดนิกายมหายานแล้ว ได้เปลี่ยนเป็น สันสกฤต จากนั้นเมื่อเข้าสู่ประเทศจีนได้เปลี่ยนรูปร่างเป็นแบบจีน ใช้ภาษาและอักษรจีนหมด การ ถ่ายทอดก็มีการพัฒนาการเช่นกันคือเดิมนิยมท่องจำเป็นหลักเรียกว่ามุขปาฐะ ต่อมาเห็นว่าสติปัญญา ของมนุษย์เริ่มลดลงจึงเน้นมาที่เขียนและจดบันทึกลงในวัสดุต่างๆ **๓.ด้านการแต่งกาย** พระสงฆ์ใน พุทธศาสนามีบริวารเรียกว่าไตรจีวร คือจีวร สบง ผ้าสังฆาฏิ ต่อมาได้เกิดพัฒนาการมีสายประคต อังสะ ผ้าคลุม ผ้ารัดอก เป็นต้นจากนั้นเมื่อเข้าสู่ประเทศจีนซึ่งเป็นประเทศหนาวมีหิมะตกปกคลุม หลายพื้นที่ การแต่งกายแบบเดิมนั้นไม่เหมาะที่จะใช้ชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมแบบนั้นจึงเปลี่ยนเครื่อง แต่งกายเป็นกางเกงสี่เหลี่ยมยาวหุ้มถึงขา เสื้อชั้นในหนา เสื้อชั้นนอกปิดทับอีกชั้น เมื่อมีงานจะมีจีวรสี แดงใส่อีกชั้น นอกนั้นยังต้องสวมรองเท้าขนสัตว์ที่หนาป้องกันความหนาวด้วย **๔.ด้านคัมภีร์** เดิมท่อง ปากต่อปากเรียกว่ามุขปาฐะ ต่อมานิยมจารึกลงในวัสดุต่างๆ ทั้งเปลือกไม้ แผ่นไม้ แผ่นหิน แผ่น ทองแดง แผ่นทองเหลือง ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ต่อมาจึงมีการเขียนใส่กระดาษ ทำเป็นรูปเล่ม ทั้งตัวคำสอน เองได้พัฒนาจากเถรวาทเป็นมหายาน โดยคณาจารย์ได้แต่งคัมภีร์ใหม่ๆขึ้นมา โดยใส่พระโอษฐ์คือถือ ว่า พระพุทธเจ้าตรัสเองหลายสูตร จนพระสูตรใหม่ๆขัดแย้งกับความเชื่อเดิมของพุทธศาสนาแบบดั้ง เดิม **๕.ด้านสถาปัตยกรรม** เมื่อพุทธศาสนาเดินทางไปยังดินแดนใดพระสงฆ์มักจะสร้างศาสนสถาน เช่น วิหาร เจดีย์ กุฏิ พระพุทธรูป ขึ้นทุกที่ต่อมาได้พัฒนารูปแบบการก่อสร้างจากอินเดียเปลี่ยนรูป เป็นแบบจีนทั้งหมดทั้งวิหาร เจดีย์ สถูป โครงสร้างสถาปัตยกรรม พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เป็นต้น

๔.๓ การเมือง

ในยุคพุทธกาลนั้น บ้านเมืองแบ่งเป็นอาณาจักรหรือแคว้น แต่ละแคว้นจะมีเมืองหลวง ของตนเอง บางแคว้นเป็นแคว้นขนาดใหญ่ มีประชากรหนาแน่นมั่งคั่ง พื้นที่กว้างขวาง บางแห่งมีพื้นที่ เล็กน้อย ประชากรเบาบาง การเศรษฐกิจไม่รุ่งเรือง บางครั้งแคว้นที่ใหญ่มีอำนาจทางทหารมาก มักจะเข้ารุกรานแคว้นเล็กๆ แล้วขยายอาณาเขตออกไปเหมือนที่แคว้นมคธ สมัยพระเจ้าพิมพิสารและ พระเจ้าอชาตศัตรูทำต่อเนื่องมา จนแคว้นมคธมีอาณาเขตกว้างขวาง ทางด้านการปกครองบ้านเมือง นั้นมีการปกครอง ๒ ลักษณะคือ **๑.ราชาธิปไตย** หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองแบบนี้พบ เป็นจำนวนมาก โดยมีพระราชามีอำนาจเด็ดขาด พระดำรัส หรือคำสั่งคือกฎหมายโดยตรงที่ทุกคน

^๘ Jens Braavig and Fredrink Liland, *Traces of Gandharan Buddhism*, (Bangkok: Amarin Printing and Publishing Co.Ltd., 2010), P. 1-50

ต้องปฏิบัติ การปกครองแบบนี้มักไม่ได้ฟังเสียงประชาชน มีข้อดีคือตัดสินใจได้รวดเร็ว ถ้าได้พระราชทานที่ทรงธรรมจะเจริญก้าวหน้ามาก เพราะสามารถพัฒนาอย่างรวดเร็ว ข้อเสียคือ ไม่ฟังเสียงประชาชนสามารถสั่งประหารใครก็ได้ ถ้าไม่ถูกกับพระทัย ระบบนี้จึงมีข้อดีมากกว่าข้อเสีย และ **๒.สามัคคีธรรม** หรือปกครองโดยมีสภาเป็นตัวตัดสิน โดยคณะปกครองนั้นประกอบไปด้วยกษัตริย์ขุนนางพระราชวงศ์ประชุมปรึกษาหารือในประเด็นที่สำคัญทุกเรื่อง ระบบนี้มีการตรวจตราถ่วงถ่วงก่อนประกาศใช้ ในสมัยพุทธกาลปรากฏใช้ในเมืองเวสาลี และกบิลพัสดุ์ นับว่าใกล้เคียงกับระบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน

การเมืองในเส้นทางสายไหมก็ไม่ต่างจากอินเดีย ในเอเชียกลาง และในประเทศจีนต่างยึดมั่นในระบบผู้ปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจีน มีความเชื่อว่า องค์จักรพรรดิคือศูนย์กลางของอำนาจของโลก เป็นไอรสแห่งเทียนหรือสวรรค์ ดังนั้น คนทั้งโลกจึงอยู่ภายใต้อำนาจแห่งไอรสสวรรค์ ความเชื่อแบบนี้ใช้มายาวนานมากกว่า ๓๐๐๐ ปีของจีน จนมาเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสาธารณรัฐในพ.ศ.๒๔๕๕ โดยการนำของดร.ซุนยัตเซ็นนั่นเอง

ในปัจจุบันอำนาจการเมืองเริ่มเปลี่ยนไป ในอินเดียการปกครองยังยึดมั่นในระบบประชาธิปไตย ที่ได้มาจากอังกฤษในปีพ.ศ.๒๔๙๐ และใช้เรื่อยมา ส่วนจีนนั้นได้เปลี่ยนการปกครองอีกครั้งจากสาธารณรัฐเป็นสาธารณรัฐประชาชน เป็นรูปแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ มีพรรคการเมืองพรรคเดียวคุมอำนาจเบ็ดเสร็จตั้งแต่พ.ศ.๒๔๙๒ (ค.ศ.๑๙๔๙) เมื่ออำนาจการเมืองตามเส้นทางสายไหมเปลี่ยนไป จีนหันมาพิจารณาอีกครั้ง คราวนี้ประกาศนโยบายหนึ่งเครื่องขายและหนึ่งเส้นทาง โดยประธานาธิบดีสีจิ้นผิง เมื่อพ.ศ.๒๕๕๖ มี ๕๗ ประเทศเข้าร่วม โดยมุ่งเน้นเศรษฐกิจเป็นหลัก เพราะด้านเศรษฐกิจนั้นจีนกำลังได้เปรียบกว่าทุกชาติ เพราะเป็นแหล่งผลิตทั้งภาคอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีขั้นสูง ทั้งคอมพิวเตอร์ มือถือ รถยนต์ รถจักรยานยนต์ เครื่องจักรโรงงาน เป็นแหล่งลงทุนจากต่างชาติมหาศาล เงินทุนจึงหลั่งไหลไปยังจีนจนสะสมความมั่งคั่งไว้มาก สถานการณ์ตอนนี้จีนจึงกำลังได้เปรียบ

แต่ในนโยบายนี้กำลังได้รับการจับตามองจากประเทศเพื่อนบ้าน แล้วประเทศที่เป็นคู่ค้าที่สำคัญคือ อินเดีย สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น เพราะประเทศเหล่านี้กำลังหวาดระแวงการแผ่อิทธิพลของจีนครอบงำโลกในปัจจุบัน เพราะทุกฝ่ายเชื่อว่าเมื่อจีนสามารถครอบงำเศรษฐกิจในภูมิภาคต่างๆแล้วย่อมมีอำนาจต่อรองทางการเมืองไปด้วย ประเทศเหล่านี้ย่อมยอมตามความต้องการของจีน โดยนโยบายการต่างประเทศของจีนมุ่งไปทางใด ประเทศเหล่านี้ย่อมหมุ่นตาม ต้องไม่ลืมว่าในด้านการเมืองนั้น จีนมีปัญหาสิทธิมนุษยชนมาก ทั้งเหตุการณ์ปฏิวัติวัฒนธรรม พ.ศ.๒๕๐๕ ที่มีคนตายมากมาย การใช้กำลังเข้ายึดครองทิเบต จนองค์ดาไลลามะต้องหลบหนีไปอยู่อินเดียพร้อมด้วยประชากร ๓ แสนคน การข่มขู่ไต้หวันไม่ให้ประกาศเอกราช การถือสิทธิ์ยึดครองหมู่เกาะในทะเลจีนใต้และสร้างปมขัดแย้งให้กับอาเซียนมาก เพราะมี ๗ ชาติที่อ้างสิทธิ์ในเกาะเหล่านี้คือ จีน ไต้หวัน ฟิลิปปินส์ เวียดนาม อินโดนีเซีย มาเลเซีย และญี่ปุ่น ในอดีตชาติอาเซียน ๑๐ ชาติคือไทย ลาว กัมพูชา พม่า เวียดนาม สิงคโปร์ มาเลเซีย บรูไน ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย ต่างประณามการรุกรานของจีนในทะเลจีนใต้ พร้อมการสร้างสนามบินและค่ายทหารในเกาะแห่งหนึ่ง แต่เมื่อผ่านไป ๕ ปีมีการลงทุนในลาว พม่า กัมพูชา และสิงคโปร์มาก เสียงคัดค้านจีนจึงค่อยเบาบางลงและคงเงียบหายไป ในที่สุด ยุทธศาสตร์นี้จึงนับว่าได้ผลมาก เสียงประณามกันด่าจีนในเรื่องประท้วงที่เทียนอันเหมิน การ

รุกรานอิเบต การข่มขู่ได้หวั่น การประกาศพรหมแดนตนเองครอบคลุมทะเลจีนจะกลายเป็นสิ่งชอบธรรมในไม่ช้า

๔.๔ การเกิดนวัตกรรมใหม่

คำว่านวัตกรรม แปลว่าการกระทำที่เกิดสิ่งใหม่ที่พัฒนาให้ดีกว่าเดิม ใช้งานง่าย คงทน ในด้านนวัตกรรมใหม่ที่ปรากฏในเส้นทางสายไหมนั้นมีหลายประการ แม้ว่านวัตกรรมนี้ถ้ามาเทียบกับยุคปัจจุบันแล้ว ถือว่าล้ำสมัยมาก แต่ต้องไม่ลืมว่ามนุษย์ในยุคนั้น มีความเพียรพยายามอย่างมากในการสร้างนวัตกรรมใหม่เพื่อตอบสนองทางด้านศาสนา การค้า และวัฒนธรรมอยู่เสมอ

๑. การจารึกคำสอนลงในใบลาน แม้ว่า การจารึกลงใบลานนี้อาจจะมีมาแล้วในสมัยพุทธกาล เพราะปรากฏหลักฐานว่า พระพุทธองค์ดำหนิพระสงฆ์ที่เน้นศึกษาเล่าเรียนอย่างเดียว ไม่สนใจในการปฏิบัติ จะถูกพระพุทธองค์ดำหนิว่า พระใบลานเปล่า นั้นแสดงว่าต้องมีการนำใบลานมาจารึกเรื่องราวต่างๆแล้ว จึงดำหนิลักษณะเช่นนี้ อย่างไรก็ตามหลักฐานทางโบราณคดีนั้นไม่ปรากฏเลยในสมัยพุทธกาล แต่การจารึกหลักฐานลงในใบลาน ปรากฏหลักฐานหลายแห่งคือ **๑. ที่เมืองนียา** นายมาร์ค ออเรล สไตส์ได้ขุดค้นที่เมืองนียา ซึ่งอยู่ในมณฑลซินเจียงของจีน พ.ศ. ๒๔๐๘ ได้พบตุ่มหินมีฝาปิดผนึกอย่างดี ภายในเก็บรักษาคัมภีร์ใบลานอยู่ในสภาพดี เขียนด้วยอักษรขโรษฐี **๒. ที่หุบเขามิยัน** ประเทศอัฟกานิสถาน เมื่อพ.ศ. ๒๕ นักรบตาลิบันได้เข้าไปอาศัยภายในถ้ำที่ขุดเจาะในเทือกเขาที่มิยัน ถ้ำเหล่านี้เป็นถ้ำที่ขุดเจาะเพื่อถวายพระสงฆ์ได้จำพรรษาพ.ศ. ๖๐๐ จนถึงพ.ศ. ๑๒๐๐ เขาได้พบตุ่มที่เก็บรักษาคัมภีร์อย่างมิดชิดพื้นถ้ำที่ปิดทับเป็นอย่างดี จำนวน ๑๐๘ ชิ้น เขานำไปขายทอดตลาดที่ปากีสถาน นักสะสมของเก่าชาวอังกฤษนามว่าแซม ฟ็อกส์ รับผิดชอบไว้แล้วนำมาขายต่อให้กับนายมาร์ติน สเคอเยน (Martin Schoyen) ผู้ก่อตั้งมูลนิธิสเคอเยน ประเทศนอร์เวย์ จากนั้นนายเจนส์ โบรกวิก นักโบราณคดีขอมาศึกษาเรื่องราวของคัมภีร์ เป็นภาษาสันสกฤต อักษรพราหมี ขโรษฐี แบคเตรีย กรีก เป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา พระสูตร พระวินัย จารึกเรื่องราวต่างๆ ปรัชญาปารมิตาสูต อายระหว่างพ.ศ. ๕๔๐-๕๔๐ นั้นหมายความว่าคัมภีร์ชุดนี้มีอายุ ๒๐๐๐ ปีแล้ว จากนั้นยังมีการรับซื้อมาเพิ่มเติมได้เกือบ ๕๐๐๐ ชิ้น นอกจากนี้ยังมีการจารึกใส่เปลือกไม้และหนังแกะ ปัจจุบันมูลนิธิตั้งทีมงานขึ้นมาแปลคัมภีร์เหล่านี้เพิ่มเติมแล้ว^๙ นักโบราณคดีเรียกคัมภีร์เหล่านี้ว่า ม้วนคัมภีร์ตุ่มเดทซี (The Jar dead Sea Manuscript) ทางพุทธศาสนา **๓. ที่เมืองกิลกิต** ประเทศปากีสถาน นักโบราณคดีนามว่าแคทเทิล แกรสเซอร์ (Cattle Grazer) ได้พบคัมภีร์ใบลานที่วัดโบราณในหมู่บ้านเนาปัวร์ เมืองกิลกิต พ.ศ. ๒๔๗๔ (ค.ศ. ๑๙๓๑) จารึกด้วยอักษรขโรษฐี ภาษาสันสกฤต เป็นเรื่องราวพระวินัยมหาวัสสุ โภสัชยคุรุสูตร สัทธัมมปุณทริกสูตร สังฆรักษิตวทานะ ของมหายาน ปัจจุบันมีการนำมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์อินเดีย เมืองกัลกัตตา พิพิธภัณฑ์ศรีประตราบ ซิงห์เมืองศรีนคร และพิพิธภัณฑ์บริติช กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

^๙ Mark Aurel Stien, *Ancient Khotan*, (New Delhi: M.P.K. Printing, 2003), P. 234

^{๑๐} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, *บามิยัน ใต้รอยบาทพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๕๕),

นอกจากจะมีการจารึกคำสอนทางพุทธศาสนาลงในใบลานแล้ว ยังมีวัสดุหลายอย่างที่นำมาจารึกคือ เปลือกไม้ แก่นไม้ ฝ่าไหม แผ่นทองเหลือง หนังสัตว์ กระดาษ และดินเผา ต่อมายังนิยมเอาวัสดุเหล่านี้ไปเขียนจดหมาย พระราชโองการ หรือคำสั่งต่างๆอีกด้วย

๑. การจารึกคำสอนลงในใบลาน การเจาะถ้ำตามภูเขาซึ่งเป็นหินแข็งทำเป็นสังฆารามเป็นที่จำพรรษา เป็นห้องพระเจดีย์ เป็นหอสวดมนต์นั้นได้เริ่มสร้างที่อินเดียก่อนตั้งแต่พ.ศ. ๓๕๐ เป็นต้นมา สาเหตุที่ต้องเจาะถ้ำเหล่านั้นเพราะพระสงฆ์โบราณมักจำพรรษาหาความวิเวกตามภูเขา ป่าทึบ ปฏิบัติธรรม แต่ถ้ำทางธรรมชาติหาได้น้อย หรือไม่มีเลย เมื่อพระราชามหากษัตริย์ศรัทธาเลื่อมใสจึงหาทางเจาะถ้ำให้ท่านได้จำพรรษา ในระยะแรกอาจจะไม่สร้างให้ความพิสดารอะไรมาก ถ้ำเหล่านี้คือ ถ้ำบาราบาร์ ใกล้เมืองคยา ถ้ำสีตมารตี ถ้ำโสณณพาร์ ที่เมืองราชคฤห์ สร้างสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พ.ศ. ๒๓๔ ลักษณะของถ้ำเหล่านี้ ไม่มีอะไรซับซ้อน เพียงเจาะเข้าไปเป็นห้อง ๔ เหลี่ยมภายใน แล้วขัดให้มัน ด้านหน้าทางเข้าแกะสลักลวดลายเล็กน้อย ที่ผนังถ้ำมักจารึกเรื่องราวการสร้างถ้ำเขียนด้วยอักษรพราหมณ์ ต่อมาวิวัฒนาการของการสร้างถ้ำจึงมีความละเอียดพิสดารมากขึ้น แกะลวดลายด้านหน้า มีเสาในถ้ำ แต่ละเสาแกะลวดลายสวยงาม มีการวาดภาพที่ผนัง พระพุทธปฏิมาในถ้ำทำสวยงาม แล้ววาดภาพทับเหมือนพระพุทธรูปองค์ทรงพระชนม์ชีพอยู่ จากนั้นวิวัฒนาการในการสร้างนี้จึงมีการขยายตัวไปยังดินแดนส่วนอื่นคือปากีสถาน อฟกานิสถาน จีน และเกาหลี แม้การสร้างถ้ำจะเริ่มที่อินเดียก็จริง แต่เป็นยุคเริ่มแรก การสร้างถ้ำต่อมาได้มีการคำนวณหลายอย่าง เช่น ความคงทนของหิน ทิศทางของพระอาทิตย์ วัสดุที่ใช้ ลักษณะการขุดเจาะถ้ำ ถ้ำในอินเดียที่สำคัญคือ ถ้ำอชันต้า เอลโลรา กันเหรี ภาษา เพดสา นาสิก ชุนนาร์ เป็นต้น ในอฟกานิสถานคือหมู่ถ้ำที่หุบเขาบามิยัน และที่ตักอิตัสตุ้ม ที่จีนคือ ถ้ำตุนหวง หลงเหมิน หยุนกั้ง เบเซกลิก กิซิด เป็นต้น^{๑๑}

๓. การแกะพิมพ์ไม้ทำพระไตรปิฎก เป็นนวัตกรรมที่ก้าวหน้ามากในสมัยนั้น การทำพระไตรปิฎกที่ผ่านมามีมาจากใบลานที่เสียหายง่าย ต่อมาจึงนำไม้มาตัดเป็นแผ่นและแกะไม้เป็นตัวอักษรเหมือนการเรียงพิมพ์อักษรสมัยก่อนที่จะมีคอมพิวเตอร์ตามโรงพิมพ์ ขั้นตอนนั้นค่อนข้างละเอียด **๑. จัดหาต้นไม้** ต้องเป็นต้นเบิร์ช (Birch) เท่านั้น เพราะทนทาน **๒. นำทำท่อนซุงไม้** นั้นไปแช่ในน้ำทะเลประมาณ ๓ ปี เพื่อไม่ให้ไม้นั้นถูกมอดเจาะกิน **๓. นำไม้นั้นมาต้มด้วยเกลือ** แล้วตากอีกรอบ ขั้นตอนนี้ใช้เวลา ๓ ปีเพื่อให้ทนต่อการแตกร้าว **๔. นำไม้นั้นมาทำกรอบด้วยโลหะหรือเหล็ก** เพราะป้องกันการแตกร้าว **๕. นำไปปรนควัน** เพื่อป้องกันมอดอีกครั้ง แล้วนำไปเคลือบเงา **๖. นำมาแกะเป็นตัวหนังสือ** การแกะนั้นจะต้องแกะกลับหัว การแกะต้องทำอย่างระมัดระวัง เพราะถ้าวัดหนังสือถูกขูดหลุดไป จะซ่อมไม่ได้ จะต้องทิ้งแผ่นนั้น **๗. การสร้างตึก** จะต้องคำนวณทิศทางลมและแดดให้ดีเพื่อให้แดดสามารถส่องได้ทั่วถึง ลมสามารถพัดผ่านเข้าไปได้ การออกแบบหน้าแต่แต่ละทิศจะไม่เหมือนกันเพื่อควบคุมทิศทางของลม การพิมพ์พระไตรปิฎกนี้มีข้อดีคือสามารถพิมพ์ข้อความพระไตรปิฎกใส่แผ่นผ้า กระดาษได้มากโดยไม่มีจำกัด เพียงแต่นำแผ่นนั้นมาทาดด้วยน้ำมันสีต้าแล้วนำแผ่นกระดาษหรือแผ่นผ้าที่เตรียมไว้มากดทับแล้วลูบไปมา เท่านั้นจะกลายเป็นหนังสือทันที

^{๑๑} James Fergusson. *The Cave temples of India*. (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher, 2000), P. 37.

พระไตรปิฎกแบบแกะแม่พิมพ์นี้เริ่มที่ตุนหวงในเส้นทางสายไหมก่อนจากนั้นได้แพร่หลายไปหลายประเทศ ในจีน เกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม ภูฐาน ธิเบต ปัจจุบันเหลือแต่ฉบับของเกาหลีที่วัดแฮอินซาเท่านั้นที่ยังสมบูรณ์ วัดนี้ตั้งอยู่บนเทือกเขาเคียวา จังหวัดคยองซังใต้ เก็บรักษาพระไตรปิฎกฉบับแกะแม่พิมพ์ไว้ จำนวน ๘๑,๒๕๘ แผ่น พระไตรปิฎกฉบับนี้สร้างครั้งแรกในปีพ.ศ. ๑๕๕๔ (ค.ศ. ๑๐๑๑) ในสมัยพระเจ้าฮุนจง ต่อมากองทัพกองโกลรุกรานเกาหลีได้ทำลายพระไตรปิฎกของเดิม ถึง พ.ศ. ๑๙๔๑ (ค.ศ. ๑๓๙๘) สมัยพระเจ้าโกจง (King Gojong) จึงสร้างขึ้นใหม่ ใช้เวลา ๑๖ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๗๙ (ค.ศ. ๑๒๓๖) จนถึง พ.ศ. ๑๗๙๕ (ค.ศ. ๑๒๕๒) มรดกของชาวพุทธชิ้นสำคัญนี้รอดพ้นจากภัยพิบัติมาแล้วหลายครั้งคือ ๑. พ.ศ. ๒๓๖๑ (ค.ศ. ๑๘๑๘) เกิดไฟไหม้ป่าลามจนติดอาคารหลายหลังในวัด อาคารแห่งอื่นๆถูกเผาผลาญจนวอดวาย แต่อาคารหลังนี้ยังรอดปลอดภัย ๒. พ.ศ. ๒๔๙๓ (ค.ศ. ๑๙๕๐) เกิดสงครามเกาหลี ทหารเกาหลีเหนือบุกยึดเกาหลีใต้ได้เกือบหมด เหลือเมืองปูซาน เครื่องบินของสัมพันธมิตรจะเข้าโจมตีทหารเกาหลีเหนือที่อาศัยอยู่ใกล้วัด นักบินจำได้ว่าที่นี่เป็นวัดที่สำคัญจึงเว้นห่างไปเสีย ยังได้รับการยกย่องให้เป็นสมบัติของชาติลำดับที่ ๕๒ และเป็นมรดกโลกในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ (ค.ศ. ๑๙๙๕) ด้วย ส่วนฉบับอื่นๆ สูญหายเป็นส่วนใหญ่เพราะสงคราม ไฟไหม้ และการเก็บรักษาที่ไม่ถูกต้อง

๔. การทำเยื่อกระดาษ เป็นความจริงที่ว่าระบบการเขียนเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์ผลิตกระดาษขึ้น ด้วยเหตุผลเพื่อการจารึกทางศาสนา พระราชโองการของกษัตริย์ หรือกฎระเบียบต่างๆ จดหมายส่งข่าวคราวให้ญาติพี่น้องที่เดินทางไกล เพราะวัสดุอื่นๆ เช่น ใบลาน หิน เปลือกไม้ แผ่นไม้ ไม้ไผ่มาผ้าครั้ง ผ้าไหม ผ้าฝ้าย แผ่นหนังสัตว์ แผ่นทองเหลือง เป็นของที่ไม่สะดวก บางอย่างหายาก แนวคิดการผลิตกระดาษเพื่อรองรับการเขียนจึงได้เกิดขึ้น ครั้นถึง พ.ศ. ๖๔๘ (ค.ศ. ๑๐๕) สมัยจักรพรรดิโฮตีของจีน ได้มีชาวจีนท่านหนึ่ง นามว่า ไช่หลุง (Ts'ai'Lung) ได้ประดิษฐ์กระดาษขึ้นเป็นครั้งแรก โดยใช้เปลือกไม้เศษแหวนเก่าๆ มาต้มจนได้เยื่อกระดาษและมาเกลี่ยบนตระแกรงปล่อยให้แห้ง แล้วนำมาตัดเป็นแผ่นๆ กระดาษที่ได้ยุคแรกมีคุณภาพไม่ดี ขาดง่ายมีเส้นใยมาก หลังจากนั้นจึงได้มีการพัฒนารูปแบบของการทำกระดาษมาเรื่อยๆ จนวิธีผลิตกระดาษเช่นนี้แพร่หลายอย่างมาก

จากจีน กระดาษถูกนำไปสู่โลกตะวันตกตามเส้นทางสายไหมเข้าอาหรับ ต่อมาชาวมุสลิมอาหรับเริ่มทำกระดาษตามแบบจีน ในปีพ.ศ. ๑๒๙๔ (ค.ศ. ๗๕๑) ที่กองทัพจีนรบกับกองทัพมุสลิมเซลเจกชาวจีน ๒ คนได้เปิดเผยวิธีการทำกระดาษแก่ชาวมุสลิมก่อนได้รับการปล่อยตัวไป จากนั้นมุสลิมได้ทำให้การทำกระดาษเปลี่ยนจากศิลปะไปเป็นอุตสาหกรรมกระดาษ ทำให้มีการพัฒนาการศึกษาในโลกมุสลิมอย่างกว้างขวาง มุสลิมในสมัยกลางจึงเจริญก้าวหน้าด้านศิลปวิทยาการมาก ชาวมุสลิมปรับปรุงวิธีการทำกระดาษโดยใช้ผ้าลินินแทนเปลือกของต้นหม่อนอย่างที่ทำชาวจีนทำ เศษผ้าลินินไม่เนาเปื่อย แต่จะเปื่อยโชกอยู่ในน้ำ และหมักอยู่ในนั้น เศษผ้าที่ต้มแล้วจะปราศจากกากที่เป็นต่างและสิ่งสกปรกอื่น ๆ จากนั้นเศษผ้าจะถูกนำมาตอกด้วยค้อนให้เป็นเยื่อ เทคนิคที่ทำให้เป็นเยื่อบางอย่างนี้ถูกพัฒนาโดยชาวมุสลิม ในกรุงแบกแดด ราชธานีของอาณาจักรอับบาซิด หรืออิรักปัจจุบัน สมัยนั้นเต็มไปด้วยโรงงานทำกระดาษ จากนั้นยังกระจายไปสู่อีกหลาย ๆ ส่วนของโลก กระดาษที่ส่งออกไปยุโรปโดยมากทำในเมืองดามัสกัส ประเทศซีเรียในปัจจุบัน เมื่อขยายการผลิตเพิ่มขึ้น กระดาษจึงมีราคาถูกลง คุณภาพดีขึ้นและมีจำหน่ายแพร่หลาย

จากนั้นโรงงานกระดาษที่เฟื่องฟูอยู่ในอิรัก ซีเรีย และปาเลสไตน์ ได้ขยายตัวไปสู่ทางตะวันตก ในทวีปแอฟริกา โรงงานกระดาษแห่งแรกของประเทศอียิปต์ตั้งขึ้นในปีพ.ศ.๑๓๙๓ (ค.ศ. ๘๕๐) จากนั้นขยายไปประเทศโมร็อกโก และในปีพ.ศ.๑๔๙๓ (ค.ศ.๙๕๐) ได้ขยายไปยังอันดาลูเซีย อาณาจักรมุสลิมในประเทศสเปน กระดาษถูกผลิตขึ้นครั้งแรกในยุโรปโดยชาวมุสลิมมัวร์ โดยวัสดุที่ใช้ทำกระดาษคือปอชั้นดีที่นำมาจากบาเลนเซีย โดยมีศูนย์กลางโรงงานกระดาษของอันดาลูเซีย ใกล้กับเมืองบาเลนเซีย จากสเปนและเกาะซิซิลีซึ่งในขณะนั้นเป็นอาณาจักรมุสลิม การทำกระดาษได้ขยายไปสู่ชาวคริสต์ในประเทศอิตาลี จากนั้นในปีพ.ศ.๑๘๓๖ (ค.ศ.๑๒๙๓) มีการตั้งโรงงานกระดาษที่โบโลญญา (Bologna) ประเทศสเปน ในปีพ.ศ.๑๙๕๒ (ค.ศ.๑๓๐๙) เริ่มมีการใช้กระดาษเป็นครั้งแรกในอังกฤษ จากนั้นในปลายพ.ศ.๒๓๔๓ (ค.ศ.๑๘๐๐) ชาวเยอรมันจึงเพิ่งรู้จักกระดาษ แล้วฝึกจนชำนาญแล้วผลิตออกมาอย่างแพร่หลาย^{๑๒}

อย่างน้อยที่สุดพ.ศ.๑๐๐๐ กระดาษมีใช้อย่างแพร่หลายในจีน เพราะพ.ศ.๑๒๑๘ พระอาจารย์อี้จิง พระสงฆ์จีนที่เดินทางไปอินเดียได้เขียนไว้ในบันทึกพระสงฆ์จีนที่เดินทางไปอินเดียของท่านว่า “ข้าพเจ้าได้ไปทำเรือ แล้วส่งจดหมายให้นายท่าเรือไปส่งที่กวางตุ้ง ขอให้ส่งหมึกและกระดาษสำหรับคัดเขียนพระสูตรและว่าจ้างคนคัดไปให้ บังเอิญคลื่นลมตี นายท้ายเรือจึงออกเรือโดยที่ท่านอี้จิงไปด้วย จึงได้พบกับที่กวางตุ้ง ท่านยังขันอาสาจะไปช่วยคัดพระสูตรที่เกาะสุมาตราด้วย พระเจงกู่พาสยามเณรนามว่าไฮเวียบมาด้วย ท่านมาถึงสุมาตราอายุ ๔๐ ปีพอดี ช่วยงานท่านมาแปลพระสูตรที่สุมาตรา ส่วนสามเณรนั้นอายุ ๑๗ ปี”^{๑๓}

เมื่อกระดาษมีการใช้อย่างแพร่หลายแล้วจึงมีการเขียนคัมภีร์ทางพุทธศาสนาตั้งแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา หรือพระสูตรต่างๆด้วยกระดาษ สิ่งพิมพ์ชิ้นแรกของโลกคือ วัชรสูตร (Diamond Sutra) หรือ วัชรเจติกาปรัชญาปารมิตาสูตฺร ที่ถูกค้นพบที่ถ้ำตุนหวง มณฑลกานซู ประเทศจีน อยู่ในสภาพดีมาก มีทั้งหมด ๗ หน้า ใช้กาวยึดเข้าด้วยกันเพื่อทำเป็นม้วน หน้าแรกเป็นภาพวาดพระพุทธรูปเจ้ากำลังแสดงพระธรรมเทศนา หน้าที่ ๒ เป็นตัวหนังสือทั้งหมด ในหน้าสุดท้ายมีการระบุคำอุทิศหนังสือเล่มนี้คือหวางเจี๋ย อุทิศให้กับบุพการี และระบุวันเดือนปีการพิมพ์ คือพ.ศ. ๑๔๑๑ (ค.ศ.๘๖๘) เป็นพระสูตรที่พิมพ์ขึ้นในสมัยราชวงศ์ถัง แสดงว่าหนังสือเล่มนี้พิมพ์หลังจากพระถังซัมจั๋งกลับจากอินเดียได้ ๒๑๕ ปี ต้นฉบับนั้นเขียนโดยศิลปินชื่อดังนามว่า หลิวกงเฉวียน ในสมัยจักรพรรดิถังเหวินจง จากนั้นมีการคัดลอกต่อไปหลายฉบับ ฉบับตุนหวงจึงไม่มั่นใจว่าเป็นฉบับที่เป็นลายมือของหลิวกงเฉวียนหรือไม่ แต่นักปราชญ์ฝ่ายจีนยืนยันว่าเป็นลายมือของท่าน การตั้งใจจะทำบุญอุทิศให้บุพการีเป็นแรงผลักดันที่สำคัญในการผลิตพระสูตรเล่มนี้^{๑๔} ปัจจุบันต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์บริติช ประเทศอังกฤษ จึงได้ชื่อว่าเป็นหนังสือเล่มแรกของโลก

^{๑๒} <https://asiasociety.org/china-learning-initiatives/writing-and-technology-china> (เข้าถึงข้อมูล ๒๖ กันยายน ๒๕๖๑).

^{๑๓} ล.เสถียรสุด, ประวัติพระสงฆ์จาริกไปสืบพระธรรมในอินเดีย, (กรุงเทพฯ: ธรรมรักษา, ๒๕๖๖), หน้า ๔๔.

^{๑๔} นงนุช สิหเดชะ แปล. พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓๖๗.

แม้จะมีเทคโนโลยีการพิมพ์มาตั้งแต่ครั้งนั้น การพิมพ์พระไตรปิฎกจะเริ่มขึ้นในช่วงหลังจากนั้นมาก คือในสมัยราชวงศ์ซ่ง ซึ่งได้พัฒนากระบวนการพิมพ์ให้มีความก้าวหน้าขึ้น กล่าวคือมีการใช้ระบบเรียงพิมพ์ตัวอักษร แทนที่การแกะแม่พิมพ์ไม้ทั้งแผ่น จากนั้นจึงนิยมแกะแม่พิมพ์พระไตรปิฎกด้วยแผ่นไม้ เพื่อกดทับใส่กระดาษตามต้องการ จึงกล่าวได้ว่า นวัตกรรมการทำงานกระดาษเป็นผลมาจากเส้นทางสายไหมโดยแท้

๕. การผลิตแก้ว วัสดุที่ทำแก้วมีอยู่ทั่วไปในธรรมชาติที่เป็นที่รู้จักกันดีก็คือ แร่อบซิเดียน (Obsidian) ซึ่งมักพบบริเวณภูเขาไฟเกิดจากลาวาที่มีการเย็นตัว อย่างรวดเร็ว เรามีการใช้งานแร่ obsidian ตั้งแต่ยุคหิน เนื่องจากแก้วเมื่อแตกแล้วจะมีความคม มนุษย์ยุคหินจึงนิยมใช้เป็นเครื่องมือในการล่าสัตว์ หรือเป็นมีดแล่นเนื้อนั่นเอง นอกจากนั้นแก้วจากธรรมชาติบางชนิดก็มีความสวยงาม ใช้เป็นเครื่องประดับได้ ส่วนการผลิตแก้วโดยมนุษย์นั้น พบมาตั้งแต่สมัยอียิปต์ ก่อนคริสตศักราชถึง ๑,๕๐๐ ปี นักประวัติศาสตร์ยุโรปเชื่อว่าแก้วเป็นนวัตกรรมที่เกิดขึ้นในยุคบาบิโลน และโรมัน ส่วนนักประวัติศาสตร์ชาวจีนกล่าวว่า เกิดขึ้นในจีนเมื่อ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยมีการพบวัสดุที่ทำแก้วโดยบังเอิญ แต่โดยทั่วไปแล้วถือว่าแก้วกำเนิดมาจากโรมันแล้วผ่านมาทางอาณาจักรบาบิโลน เข้าสู่จีนตามเส้นทางสายไหม จีนมีการผลิตแก้วได้ตั้งแต่พ.ศ. ๑๒๐๐ เป็นต้นมา โดยแสวงหาแร่อบซิเดียนที่มีอยู่ในธรรมชาติมาผลิตเป็นวัสดุในครัวเรือนเพราะถือว่ามีความสวยงาม

๖. การทำกระเบื้องเคลือบ การพัฒนากระเบื้องเคลือบและเครื่องปั้นดินเผา เพื่อทำชามแก้ว ถ้วย หลังกา และของใช้อื่นๆ เครื่องปั้นดินเผานี้ สันนิษฐานว่าได้มีการผลิตขึ้นมาตั้งแต่ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช โดยพบหลักฐานในดินแดนที่มีอารยธรรมเจริญรุ่งเรืองเกือบทุกแห่ง ทั้งในดินแดนอัสซีเรีย อียิปต์ จีน และอินเดีย โดยพบเครื่องถ้วยที่มีเนื้อดินเป็นดินเผาสีแดง แบบตุ๊กตาดินเผา (Terracotta) ที่มีลักษณะเนื้อดินหยาบ ซึมน้ำได้ มีความแข็งแรงพอสมควร มีทั้งชนิดเคลือบบางๆ และไม่เคลือบ รวมทั้งมีการตกแต่งลวดลายอย่างสวยงาม โดยเฉพาะเครื่องถ้วยจีน ปรากฏว่าช่างจีนสามารถทำ เครื่องปั้นดินเผาเคลือบได้ตั้งแต่สมัยก่อน ประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ในวัฒนธรรมหลงชาน เมื่อประมาณ ๕๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช เทคนิค การทำเครื่องถ้วยมีความเจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมากในสมัยราชวงศ์ฮั่น ประมาณกลางพุทธ- ศตวรรษที่ ๔ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๘ อันเป็นต้นแบบของเครื่องปั้นดินเผาเคลือบในยุคต่อมา จากนั้นได้มีการพัฒนาเรื่อยมา เช่น ชนิดเคลือบตะกั่ว (Lead glaze) และเคลือบด่าง (Alkaline glaze) ซึ่งเป็นเคลือบประเภทที่เผาอุณหภูมิไม่สูงมากนัก ต่อมาในสมัยราชวงศ์ถังประมาณ พ.ศ. ๑๑๖๑- ๑๔๔๙ ปรากฏว่าช่างจีนมีความสามารถทำเคลือบ สีได้หลายสี มีฝีมือดียิ่ง เครื่องถ้วยจีนเจริญ สูงสุดในสมัยราชวงศ์ซ่ง ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๓- ๑๘๒๒ สมัยราชวงศ์หยวน พ.ศ. ๑๘๒๓-๑๙๑๐ และพบว่าในสมัยราชวงศ์หมิง พ.ศ. ๑๙๑๑-๒๑๘๗ ช่างสามารถผลิตเนื้อดินเผาแบบพอร์ซเลน หรือ เนื้อกระเบื้องได้แล้ว อันเป็นเครื่องถ้วยเคลือบที่ เผาในอุณหภูมิสูง และเคลือบได้สีต่างๆ มากขึ้น สีที่นิยมจัดเป็นเอกลักษณ์ของเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์หมิง นอกจากเครื่องลายครามคือ เครื่องถ้วย ที่เคลือบหลายสีโดยใช้สี ๓ สี คือ แดง น้ำเงิน และเขียวเป็นหลัก กล่าวได้ว่าเครื่องถ้วยจีนเป็น ตัวอย่างที่ดีของเครื่องถ้วยตะวันออก^{๑๕}

^{๑๕} <http://kanchanapisek.or.th/สารานุกรมไทย/เครื่องปั้นดินเผา> (เข้าถึงข้อมูล ๑๒ เมษายน ๒๕๖๑)

ในสมัยสุโขทัย ชาวจีนได้นำเอากรรมวิธีในการทำกระเบื้องเคลือบมาถ่ายทอดมายังประเทศไทยด้วย เราเรียกว่าการทำขามสังคโลก โดยเมื่อครั้งสุโขทัยเป็นราชธานีของสยามประเทศ สมเด็จพระร่วงเจ้า คือพ่อขุนรามคำแหงรัชกาลที่ ๓ ได้เสด็จไปเมืองจีน เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๑๘๗๓ และนำช่างเครื่องปั้นถ้วยชามเข้ามาทำในเมืองไทย ช่างเตาที่เรียกว่า “เตาทูเรียน” ครั้งนั้นยังปรากฏที่เมืองสุโขทัยด้านเหนือนอกกำแพงเมืองออกไปประมาณ ๓๐ เส้น ที่เมืองสวรรคโลกริมน้ำยมทางเหนือของเมืองศรีสัชนาลัยมี ๒ แห่ง คือที่เมืองสองแคว (พิชญ์โลก) ชื่อบ้านเตาไห อีกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้กัน

๗. การพัฒนาใช้เซรามิกเพื่อใช้ในการเดินเรือ และการเดินทางไกล เซรามิกเป็นหนึ่งในสี่ของสิ่งประดิษฐ์สำคัญของจีนโบราณ เซรามิกมีประวัติความเป็นมายาวนานกว่า ๒,๐๐๐ ปี ปรากฏครั้งแรกในยุคจั้นกั๋ว เรียกว่า จื่อหนานเงิน ในยุคแรกเซรามิกจะทำจากหินแม่เหล็กธรรมชาติ รูปร่างคล้ายก้อนที่มีพื้นด้านล่างเรียบและมัน สามารถหมุนได้อย่างอิสระบน "ตุ้มนาน" แปลว่า จานบ่งทิศทางซึ่งทำจากทองแดงหรือไม้ เมื่อเซรามิกที่หมุนหยุดนิ่งแล้ว ส่วนที่เหมือนคันช้อนของเซรามิกจะชี้ไปทางทิศใต้เสมอ ดังนั้นเซรามิกจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "จื่อหนาน" แปลว่า เซรามิกชี้ทิศได้ จินจึงเป็นชาติแรกของโลกที่ประดิษฐ์เซรามิกขึ้น และยังเป็นชาติแรกที่นำเซรามิกไปใช้ในการเดินเรืออีกด้วย ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้มีการเริ่มนำเซรามิกไปใช้ในการเดินเรือ เมื่อเซรามิกใช้กันแพร่หลายมากขึ้นก็มีการปรับปรุงรูปลักษณะของเซรามิกให้สะดวกต่อการใช้งานมากขึ้น ในสมัยราชวงศ์ซ่งได้เริ่มมีการประกอบเซรามิกจากเซรามิกแม่เหล็กเข้ากับฐานซึ่งได้ขีดเส้นแบ่งทิศทางต่างๆ ไว้ เซรามิกชนิดนี้มีชื่อเรียกว่า หลัวผาน ต่อมาในสมัยราชวงศ์หยวนก็มีผู้ประดิษฐ์เซรามิกแบบตั้งขึ้น เรียกว่า "จื่อหนานกุย" แปลว่า เตาชี้ทิศ และ "จื่อหนานอวี่" แปลว่า ปลาชี้ทิศ

๘. การพัฒนาลูกคิด เพื่อใช้ในการคิดเลขที่มีจำนวนมากและซับซ้อน มีลักษณะเป็นโครงสร้างสี่เหลี่ยมมีเหล็กเส้น ๑๕ เส้น แต่ละเส้นมีลูกคิดสีต่างๆ ๗ สี คือ ดำ แดง เขียว น้ำเงิน ขาว นำตาล เหลือง แบ่งเป็นข้างหนึ่ง ๕ สี อีกข้าง ๒ สี ใช้สำหรับคำนวณเลขต่างๆ วิวัฒนาการมาจากกระดานไม้สำหรับนับเบี้ยโบราณเมื่อกว่า ๒,๐๐๐ ปีก่อน เริ่มต้นมีแต่เพียงการบวกและลบเท่านั้น ต่อมาปลายยุคถึงจึงพัฒนามาเป็นการคูณและการหาร เมื่อแพร่หลายมากๆ ก็มีคนคิดสูตรออกมาให้ท่อง คงคล้ายกับการท่องสูตรคูณ กระดานคิดเลขพัฒนาต่อไปเรื่อยๆ พร้อมกับธุรกิจการค้าการขาย จนถึงยุคราชวงศ์หมิงจึงมีชื่อเรียกเป็นครั้งแรกว่า “กระดานลูกคิด” หรือ “ชว๋านผาน” จากนั้นเรียกว่า **จูชว๋าน** จึงมีบันทึกเรื่องราว หรือภาพโบราณที่มีลูกคิดปรากฏให้เห็นมากขึ้นเรื่อยๆ ลูกคิดนี้ใช้มาถึงปัจจุบันจนเครื่องคิดเลขมาแทนที่จึงได้หายไป

๙. การพัฒนาระบบฝังเข็ม เพื่อรักษาโรคด้วยการฝังเข็มตามร่างกายของมนุษย์ จีนนับว่ามีความชำนาญมาก สมัยก่อน ชาวจีน อาศัยวิชาการแพทย์แผนโบราณเป็นระบบการแพทย์หลักของสังคม วิธีการรักษาโรคที่เป็นหลัก คือ การฝังเข็มและการใช้ยาสมุนไพรชนิดต่างๆ บำบัด ในคัมภีร์หวงตี้เน่ยจิงที่เก่าแก่ของเต๋า ได้พูดถึงวิธีการฝังเข็มไว้แล้วเมื่อ ๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา มีการกล่าวบรรยายถึงโรคชนิดต่าง ๆ ในร่างกายมนุษย์ ๑๐๐ กว่าโรค แต่ระบุให้ใช้ยารักษาเพียง ๑๓ โรคเท่านั้น โรคที่เหลือทั้งหมดนั้นหมอแนะนำให้ใช้การฝังเข็มเป็นการรักษาทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่า การฝังเข็มมีประโยชน์ในการรักษากว้างมากกว่าการใช้ยาสมุนไพรเสียอีก ในตำราการแพทย์แผนโบราณของจีน ได้บันทึกวิธีการฝังเข็มรักษาโรคต่าง ๆ เอาไว้เป็นจำนวนมากครอบคลุมทุกแขนงของโรค ไม่ว่าจะป่วยอายุ

กรรม ศัลยกรรม สูตินารีเวช กุมารเวช และโรคหูดาคอจุมูก เป็นต้น สามารถใช้รักษาโรคได้ทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่ทารกจนถึงคนชรา สตรีตั้งครรภ์หรือไม่ตั้งครรภ์ โรคอุกฉวยเฉียบพลันหรือโรคเรื้อรัง ก็สามารถฝังเข็มรักษาได้ทั้งสิ้น ต่อมาภายหลัง เมื่ออารยธรรมตะวันตกได้แผ่ขยายเข้าสู่ประเทศจีน ระบบการแพทย์แผนตะวันตกก็ได้รับความนิยมมากขึ้น จนกลายเป็นระบบการแพทย์หลักของประเทศอย่างเต็มตัว เมื่อจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบศักดินาของราชวงศ์แมนจูมาเป็นระบอบสาธารณรัฐ วิธีการรักษาโรคต่าง ๆ จึงกลายมาเป็นแบบแผนปัจจุบัน ส่วนการฝังเข็มก็ค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงไป จนกระทั่ง มีการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนในปี พ.ศ.๒๔๙๐ (ค.ศ. ๑๙๔๙) การฝังเข็มจึงได้รับการฟื้นฟู เพื่อเอามาใช้รักษาโรคใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่เป็นการประยุกต์กับการรักษาในแผนปัจจุบัน

๑๐.การทำดินระเบิด คือ การทำประทัด ระเบิด ดอกไม้ไฟเพื่อใช้ในงานเทศกาลรื่นเริงต่างๆ โดยมีการคิดค้นเชื้อปะทุ และนำมาต่อเติมให้มีสีต่างๆ พวยพุ่งออกมา นักประวัติศาสตร์จีนเชื่อว่าการทำดินระเบิด เกิดขึ้นมาราวสองพันปีมาแล้ว มนุษย์ค้นพบดินปืนซึ่งเป็นวัตถุระเบิดสำคัญในการทำพลุดอกไม้ไฟโดยบังเอิญ มีเรื่องกล่าวกันว่า ตอนที่พ่อครัวชาวจีนซึ่งเป็นคนชอบเล่นแร่แปรธาตุอยู่แล้ว กำลังตั้งไฟผสมกำมะถัน ถ่านและดินปะสิวเข้าด้วยกัน ส่วนผสมทั้งสามชนิดแห้งเกาะกันเป็นแผ่นแข็งสีดำและจะลุกเป็นไฟเมื่อเกิดการเผาไหม้ คนจีนในยุคนั้นเรียกสิ่งนี้ว่า หัวเย่า (Hou Yao) แปลว่า เคมีไฟ ส่วนผสมเคมีไฟที่ไม่ได้มีการปรุงแต่งอะไรเพิ่มเติมนี้มีผละกำลังไม่เท่าดินปืนเพราะมีส่วนผสมของดินปะสิวไม่มากพอ แต่ถึงอย่างนั้นเคมีไฟ จึงเผาไหม้ในระดับความร้อนสูงและลุกโชติช่วง ชาวจีนยังพบในเวลาต่อมาว่าถ้าเอาส่วนผสมของเคมีไฟใส่เข้าไปในกระบอกไม้ไผ่และโยนเข้าไปในกองไฟ ก๊าซที่เกิดจากการเผาไหม้ก็จะทำให้กระบอกไม้ไผ่ระเบิดแตกออกเป็นเสี่ยง ๆ ซึ่งก็ยิ่งทำให้เกิดเสียงดังและมีพลังมากเสียยิ่งกว่าเฉพาะตัวกระบอกไม้ไผ่สี่เหลี่ยมอวบอ้วนเปล่า ๆ เท่านั้น แม้ นักประวัติศาสตร์จะกล่าวว่าจีนได้ค้นพบกรรมวิธีทำดินระเบิดมาเกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่ที่จะทำได้สมบูรณ์เกิดขึ้นพ.ศ.๑๕๐๐ นี้เอง การพัฒนาประทัดยังสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้

๔.๕ เศรษฐกิจ

ในด้านเศรษฐกิจนั้น ความจริงเป็นจุดประสงค์หลักของพัฒนาการของเส้นทางสายไหม เพราะเส้นทางนี้กำเนิดมาจากจุดประสงค์การค้าขายเป็นหลัก การค้าในยุคแรกเริ่มจากจากการค้าขายระหว่างชุมชนจากนั้นจึงเพิ่มการค้าขายพื้นที่ตามลำดับเป็นแคว้นห่างไกล ถึงระบบประเทศในภายหลัง การค้าขายในเส้นทางสายไหม เริ่มต้นในสมัยราชวงศ์ฮั่น เมื่อราชสำนักได้ส่งจางเชียนและคณะมาสำรวจตามเส้นทางสายไหม จนทำให้การค้าขายเจริญรุ่งเรืองต่อมา ในปัจจุบันรัฐบาลจีนได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบใหม่มาขับเคลื่อน โดยเอาแบบอย่างจากเดิมเรียกว่าหนึ่งแถบหนึ่งเส้นทาง

พัฒนาการทางระบบเศรษฐกิจที่เห็นได้ชัดมีหลายอย่างคือ

๑.ระบบการค้า การค้าขายมีพัฒนาการจากตลาดในหมู่บ้าน ในชุมชนเล็กๆ จากนั้นการค้าเริ่มขยายตัวๆ เรื่อยๆโดยมีศูนย์กลางคือพ่อค้าเป็นตัวกลางในการนำสินค้าต่างๆมาค้าขาย นอกจากพ่อค้าแล้วยังมีพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้าโดยคนผลิตหรือเจ้าของสินค้าไม่ต้องไม่ขายเองแต่ขายให้พ่อค้าคนกลางนำไปขายอีกทอดหนึ่ง

๒.ระบบตัวสินค้า สินค้านั้นมีหลากหลายเช่น สินค้าอุปโภคบริโภคที่ใช้ในครัวเรือน หม้อ ไห ภาชนะใส่น้ำ ตุ่ม สินค้าสำหรับแต่งกาย เช่นผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าขนสัตว์ สินค้าสำหรับประกอบ อาชีพ จอบ มีด ไถ คาด ไม้กวาด เชือก มีด ขวาน ค้อน สินค้าเหล่านี้ทำจากเหล็กเป็นหลักจะเป็นที่ นิยมมาก สินค้าเหล่านี้มีพัฒนาการตามลำดับจากธรรมดาจนพัฒนาให้มีความสวยงามและทนทาน ใช้ งานง่าย

๓.สิ่งแลกเปลี่ยนหรือเงินตรา สิ่งที่แลกเปลี่ยนนั้นมีพัฒนาการที่เห็นชัดที่สุด คือ เริ่มจาก แลกเปลี่ยนด้วยสินค้าแลกกัน เช่น ข้าวสารแลกน้ำตาล หรือเกลือเป็นต้น จากนั้นเมื่อการแลกกันไม่ สะดวกเพราะพื้นที่ห่างไกล สินค้าที่จะแลกกันอาจจะเน่าเสียจึงนำสื่อกลางมาใช้ นั่นคือเงินตรา เงินนั้น ผลิตจากผู้ปกครองหรือประเทศแล้วนำมาเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนต่อมา วัสดุที่ใช้ เบื้องต้นทำจากทองแดง ทองสำริด ดีบุก และวัสดุอื่นๆ ในอินเดียเริ่มใช้ในสมัยพุทธกาลเป็นต้นมา ส่วนเงินใช้ในระยะที่ ไกลเคียงกัน เงินตรานั้นนิยมทำเป็นเหรียญทั้งวงกลม สีเหลี่ยม ในสมัยที่พระถังซำจั๋งเดินทางมาตาม เส้นทางสายไหมผ่านเมืองต่างๆ ได้พบว่าการค้าขายนั้นมีเงินตราแลกเปลี่ยนแล้ว เงินตราส่วนใหญ่ใช้ วัสดุที่ทำจากเหรียญทอง เหรียญเงิน ทองแดงอันเล็กๆ เจาะรูตรงกลาง^{๑๖} ทั้งนี้เพื่อสะดวกในการ พกพา นักโบราณคดีเข้าขุดค้นเมืองโบราณได้พบเหรียญตราเป็นจำนวนมาก ค่อยพัฒนาเป็นเงิน กระดาษในภายหลัง ปัจจุบันเงินตราพัฒนามาตามลำดับจนกลายเป็นอิเล็กทรอนิกส์ตามลำดับ

๔.ระบบขนส่งสินค้า เดิมการขนส่งสินค้าใช้วิธีหาบ เนื่องจากเป็นชุมชนใกล้กัน จากนั้น เมื่อมีพ่อค้าคนกลางจึงทำให้มีการขนส่งสินค้าระหว่างเมือง ระบบขนส่งที่นิยมมีหลายอย่างคือ ใช้คน หาบเป็นคาราวาน ใช้ช้างบรรทุก ใช้ม้าบรรทุก ใช้ลาบรรทุก ใช้เกวียนบรรทุก และใช้รถตามลำดับ ใน อินเดียการค้าขายที่ใช้กองคาราวานเกวียนเป็นที่นิยมมาก การขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจจึงเกิดจากกอง คาราวานเกวียนค้าขาย พ่อค้าคนกลางทำการค้าจนร่ำรวยมากคือเศรษฐีอนาถปิณฑิกะ เศรษฐีโชติ เศรษฐีราชหะ เป็นต้นในจีนนั้นการค้าขายมีกองคาราวานเกวียนไม่นิยมมากนัก แต่จะบรรทุกใส่ลา ม้า ล่อ ช้าง เป็นต้น จนมาถึงปัจจุบันการค้าขายได้รับพัฒนามาตามลำดับจนใช้รถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน และเรือเดินสมุทร

๔.๖ ผลที่ได้รับจากพัฒนาการของเส้นทางสายไหม

ผลที่ได้รับจากงานวิจัยในเส้นทางสายไหมนี้มีหลายประการ แบ่งเป็นดังนี้ ด้านศาสนา ด้านวัฒนธรรม ด้านการเมือง ด้านการสร้างนวัตกรรมใหม่ นายจิ้นผิง ประธานาธิบดีของจีน อาศัยคำ ปราศรัยสำคัญในช่วงเปิดการประชุม อธิบายแจ่มแจ้งให้เห็นถึงอนาคตของเส้นทางสายไหมใหม่ (New Silk Roads) ซึ่งกำลังจะเป็นเส้นทางสายเศรษฐกิจและเส้นทางสายดิจิทัลที่เชื่อมโยงทวีปยุโรป เอเชีย (ยุโรปกับเอเชีย) ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เขาเสนอความริเริ่มแถบเศรษฐกิจและเส้นทาง (Belt and Road Initiative หรือ BRI) โดยเมื่อก่อนเคยเรียกกันว่า “หนึ่งแถบเศรษฐกิจหนึ่งเส้นทาง” (One Belt, One Road หรือ OBOR) เป็นโครงการในระดับพหุภาคี ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อก่อให้เกิดสันติภาพระหว่าง ชาติ ความประสานกลมกลืนด้านวัฒนธรรม และความสุขของผู้คนรอบด้าน ตลอดทั่วทั้งมหาทวีปยูเร

^{๑๖} ชิว ซูหลุน, ถังซำจั๋ง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๔๙), หน้า ๕๙.

เซีย ด้วยการนำเอาประเทศต่าง ๆ หลากหลายที่มีความเห็นที่แตกต่างกันและเป็นมหาอำนาจเช่น รัสเซีย มองโกเลีย ตุรกี และเวียดนาม มาต่อเชื่อมกันทางยุทธศาสตร์เข้าด้วยกัน

ในที่ประชุมนี้ประธานาธิบดี วลาดิมีร์ ปูติน ของรัสเซีย ประธานาธิบดี เรเจป ไตยิป แอร์ โดอัน ของตุรกี และประธานาธิบดี โรดรีโก ดูแตร์เต ของฟิลิปปินส์ พร้อมทั้งผู้นำโลกคนอื่น ๆ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ระดับสูงเห็นด้วยกับแนวคิดนี้ เพราะมองเห็นว่าจะเป็นโครงการอภิมหายักษ์ในการสร้างเส้นทางเศรษฐกิจเชื่อมโยงประเทศต่าง ๆ มากกว่า ๕๗ ประเทศเข้าด้วยกัน โดยแกนหลักของโครงการคือกองทุนขนาดใหญ่ที่ชื่อว่า “กองทุนเส้นทางสายไหม” (Silk Road Fund) โดยการสนับสนุนอย่างแข็งขันของธนาคารเพื่อการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานเอเชีย (Asian Infrastructure Investment Bank หรือ AIIB) ธนาคารพัฒนาประเทศจีน (China Development Bank) ธนาคารเพื่อการส่งออกและการนำเข้าแห่งประเทศจีน (Export and Import Bank of China) โครงการนี้ คาดว่าจะใช้เงินลงทุนประมาณ ๕ ล้านล้านดอลลาร์สหรัฐ เพื่อดำเนินโครงการดังกล่าว ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๕๙ (ค.ศ.๒๐๑๖) จนถึงปีพ.ศ.๒๕๖๓ (ค.ศ.๒๐๒๐) ในการก่อสร้างบรรดาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ทั้งหลาย ทั้งเส้นทางคมนาคมหลัก เช่น รถไฟความเร็วสูง ท่าเรือ สายท่อส่งน้ำมัน ท่อส่งก๊าซ ถนนหนทาง สายเคเบิลไฟเบอร์ออฟติก เพื่อเชื่อมโยงทวีปยุโรป เอเชีย และแอฟริกา เข้าด้วยกันด้วยเส้นทางที่มีความยาวไม่น้อยกว่า ๖,๐๐๐ กิโลเมตร เป็นเส้นทางสายหลักที่สามารถแบ่งออกได้เป็น ๖ เส้นทาง ได้แก่

๑. สะพานเชื่อมแผ่นดินยูโรเซีย (New Eurasian Land Bridge) เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงจากจีนถึงยุโรปตะวันตก โดยเริ่มต้นที่ท่าเรือ เมืองเหลียนยุงกิง ในมณฑลเจียงซู ประเทศจีน ผ่านประเทศคาซัคสถาน รัสเซีย สู่เมืองรอตเทอร์ดัม ในประเทศเนเธอร์แลนด์ เป็นเส้นทางสายหลักในการคมนาคมขนส่งสินค้าไปยังยุโรปที่เร็วที่สุด มีถนนและรถไฟความเร็วสูง ๓ เส้นทาง และจีนกำลังอยู่ระหว่างเจรจาพิธีการศุลกากรกับประเทศที่อยู่ในเส้นทางขนส่งนี้

๒. ถนนเชื่อมจีน-มองโกเลีย เส้นทางรถไฟความเร็วสูงเชื่อมโยงระหว่าง ประเทศจีน ผ่านไปยังประเทศมองโกเลีย และรัสเซียที่แคว้นไซบีเรียตามลำดับ

๓. ถนนเชื่อมจีนและเอเชียกลางตะวันตก เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งหลักในการลำเลียงน้ำมันและแก๊ส จากจีนสู่ตะวันออกกลาง และอิหร่าน ด้วยท่อลำเลียงที่ยาวที่สุดในโลก และยังเป็นเส้นทางความร่วมมือทางเทคโนโลยี เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน พลังงานทางเลือก พลังงานนิวเคลียร์ เทคโนโลยีอากาศยาน การค้าขายและการลงทุน

๔. เส้นทางจีน-อินโดจีน เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงอาเซียนกับฮ่องกง และเซินเจิ้น ที่จีน เรียกว่า Pearl River Delta Economic Circle เชื่อมโยงการคมนาคมขนส่งในอาเซียนและจีนตอนใต้ และฮ่องกง ซึ่งจะเส้นทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญกับทุกประเทศในอาเซียน โดยเฉพาะประเทศไทยที่เป็นศูนย์กลางของเส้นทางดังกล่าว

๕. เส้นทางจีน-ปากีสถาน เป็นเส้นทางใหม่ที่บรรลุข้อตกลงเมื่อปีพ.ศ.๒๕๕๘ (ค.ศ. ๒๐๑๕) เชื่อมโยงระหว่างจีนและปากีสถาน ถึงท่าเรือกวาดำ เพื่อออกสู่ทะเลผ่านช่องแคบมะละกาไปยังทวีปแอฟริกา และเป็นเส้นทางที่สั้นที่สุดที่เชื่อมโยงระหว่างจีน และทวีปแอฟริกา

๖. เส้นทางบังคลาเทศ-จีน-อินเดีย-พม่า เส้นทางเชื่อมโยงระหว่างจีน อินเดีย พม่า และไทย เป็นเส้นทางสายเศรษฐกิจสำคัญระหว่างจีนและอินเดีย เชื่อมโยงด้วยรถไฟความเร็วสูง การลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน และบริการสำคัญอื่น ๆ รวมถึงการพัฒนาดิจิทัลด้วย

๗. เส้นทางเชื่อมโยงทางทะเล เส้นทางสายใหม่ด้านเศรษฐกิจทางทะเลในศตวรรษที่ ๒๑ มีการพูดถึงเป็นครั้งแรกในการกล่าวปาฐกถาของประธานาธิบดีสี จิ้นผิง ระหว่างการเยือนอินโดนีเซียเป็นทางการ เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๕๖ ซึ่งข้อริเริ่มดังกล่าว มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมความร่วมมือด้านต่าง ๆ รวมถึงด้านการลงทุนระหว่างจีนกับประเทศในแถบภูมิภาคมหาสมุทร ได้แก่ อาเซียน โอเชียเนีย แอฟริกาเหนือ แอฟริกา รวมถึงมหาสมุทรอินเดีย ปัจจุบันกลุ่มประเทศที่อยู่บนเส้นทางดังกล่าว เกือบทั้งหมดให้ความสนใจเข้าร่วมกับธนาคารเพื่อการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานเอเชีย รวมถึงกว่า ๕๗ ประเทศ ที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของโลกไม่แพ้ธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย ที่มีสมาชิกทั้งสิ้น ๖๗ ประเทศ

ประธานาธิบดีสีจิ้นผิงของจีนได้เลียนแบบเส้นทางสายใหม่ในอดีต โดยเปลี่ยนเป็นรูปแบบใหม่เรียกว่า หนึ่งแถบ หนึ่งเส้นทาง (One belt One Road) ตั้งแต่พ.ศ.๒๕๕๖ (ค.ศ.๒๐๑๓) เพื่อเชื่อมต่อจีนเข้ากับประชาคมโลก โดยเน้นทางเศรษฐกิจเป็นหลักแต่แอบมุ่งหวังทางด้านการเมืองด้วย โดยเข้าไปลงทุนระบบรางในหลายประเทศทั้งลาว กัมพูชา พม่า เวียดนาม ไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ และแผ่ขยายไปถึงทวีปแอฟริกาอีกด้วย ถ้าเป็นไปตามเป้าหมายนี้จะทำให้จีนผงาดในเวทีโลกและเป็นมหาอำนาจที่อาจจะแซงหน้าสหรัฐไปแล้วก็ได้ ผลที่ได้รับในเส้นทางสายใหม่ที่สำคัญคือ

๑. ด้านการค้าและเศรษฐกิจ

การค้าและการเศรษฐกิจคือจุดประสงค์แรกๆของการใช้เส้นทางสายใหม่ โดยมีกองคาราวานของชาวจีน เอเชียกลาง อาหรับ มองโกล อินเดีย กรีก เปอร์เซียใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน สินค้าอันมีมากมายทั้งอุปโภคและบริโภค การแลกเปลี่ยนสินค้ายุคแรกๆอาศัยสินค้าที่มีมูลค่าใกล้เคียงกันแลกเปลี่ยนกัน ต่อมาจึงมีการพัฒนาเงินตราเพื่อใช้เป็นการแลกเปลี่ยนกัน วัสดุที่ใช้ในการทำเงินตรานั้น ยุคแรกมีการถลุงแร่ทองแดง ทองเหลือง ทองสำริด เงิน ดีบุกมาตีเป็นเหรียญตรา จารึกด้วยภาษาของตนเองพร้อมกับรูปภาพ เช่นสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ราวพ.ศ. ๖๐๐ มีการทำเหรียญตราหลากหลายชนิด มาเพื่อเป็นการค้าขาย จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นเงินกระดาษในภายหลัง

๒. ด้านการศาสนา

ศาสนาที่มีบทบาทในเส้นทางสายใหม่นั้นมีมากมาย คือ ศาสนาฮินดู พุทธ เช่น คริสต์ อิสลาม ซิกข์ โซโรอัสเตอร์ เต๋า ขงจื้อ มณีทิพย์ แต่มีเพียง ๓ ศาสนาเท่านั้น ที่ยังเหลือหลักฐานทางด้านโบราณคดีปรากฏให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาจำนวนมากคือ พุทธศาสนา อิสลาม และเต๋า ส่วนคริสต์นั้นแม้จะเผยแผ่มายังจีนและอินเดีย แต่ก็มีบทบาทน้อยกว่า ใน ๓ ศาสนาที่กล่าวมา หลักฐานทางโบราณคดีทางศาสนาที่มากที่สุดในเส้นทางสายใหม่คือ พุทธศาสนา แต่ถูกแทนที่โดยศาสนาอิสลามในอินเดีย เอเชียกลาง จีนเฉียงของจีน แต่ในตอนกลางของจีนนั้นพุทธศาสนายังมีบทบาทอยู่ แม้จะผ่านการทำลายร้างมาหลายยุค แต่แสงแห่งพุทธธรรมนั้นยังเรืองรองขึ้นเสมอ เมื่อสถานการณ์อำนวยในจีน

๓. ด้านการเมือง

เมื่อการค้าเจริญแพร่หลาย แต่ละเมืองจะต้องมีกองทหารรักษาการณ์เพื่อควบคุมเส้นทางการค้า และเก็บภาษีเข้ารัฐ จากนั้นก็เข้าควบคุมเส้นทางการค้าเป็นการถาวร โดยจีนเป็นชาติแรกที่มีแนวคิดส่งทหารเข้าควบคุมเส้นทางการค้า โดยจักรพรรดิฉินสมัยอันได้ส่ง จางเชียน ขุนนางผู้ใหญ่มาแย่งแคว้นต่าง ๆ จนตลอดจีนเจียง ในช่วงแรกอาจจะเป็นการส่งทูตมาเพื่อสร้างสัมพันธไมตรี จากนั้นจึงขยับด้วยการส่งทหารเข้าควบคุม แต่บางครั้งเมื่อเห็นว่า เจ้าเมืองในแต่ละเมืองมีกำลังเข้มแข็งเกินไป จะใช้วิธีส่งพระธิดามาแต่งงานเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ ดังที่จีนทำมาแล้วทั้งในแคว้นโชตัน แคว้นอิเบต มองโกล และอื่นๆ จากนั้นเส้นทางนี้ยังเป็นเส้นทางรุกรบของกองทัพมองโกล ครอบงำไปทั่วเอเชียและยุโรป จากนั้นเป็นกองทัพอาหรับรุกรบเพื่อเผยแพร่ศาสนาอิสลาม ชาวเปอร์เซียที่รุกรบเพื่อเผยแพร่ศาสนาโซโรอัสเตอร์ และชาวยุโรปที่เผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเวลาต่อมา

๔. ด้านพัฒนาการสร้างอารยธรรม

มีการกล่าวว่า ในเส้นทางสายใหม่นั้น พุทธศาสนาและศาสนาคริสต์มุ่งหน้าสู่ตะวันออก (จีน) แต่ผ้าไหมและสินค้าต่างๆ มุ่งหน้าสู่ตะวันตก เมื่อเส้นทางสายใหม่ใช้เพื่อการค้า การเผยแพร่ศาสนา การเมือง และประเพณีของชนชาติต่างๆ เป็นบ่อเกิดทำให้มีการสร้างอารยธรรมต่างๆ มากมายหลายแห่งตามเส้นทางตั้งแต่จีน เอเชียกลาง เอเชียใต้ อาหรับและยุโรป อารยธรรมและความเชื่อจากอินเดีย เอเชียกลาง อาหรับ เปอร์เซียได้ไหล ไหล ครอบคลุมวิถีชีวิตผู้คนเผ่าต่างๆ จนกลายเป็นวัฒนธรรมผสมผสานเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชนเผ่าต่างๆ ในด้านอื่นๆ นั้น อารยธรรมจีนมักจะชนะอารยธรรมจากภายนอกเช่นอินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย ยุโรป แต่พุทธศาสนาทำให้อารยธรรมของอินเดียมีชนะในแผ่นดินจีนทั้งประเทศ แต่มาเสียพื้นที่ในมณฑลซินเจียงให้ศาสนาอิสลามไป แต่พุทธศาสนาเป็นอารยธรรมอินเดียที่ปรับตัวง่าย เมื่อเข้าไปสู่จีนแล้วจึงมีการปรับเข้ากับวัฒนธรรมจีนอย่างแนบเนียน จนอัตลักษณ์ความเป็นอินเดียไม่เหลือปรากฏ อารยธรรมในจีนเองสามารถแบ่งเป็นช่วงๆ คือ

๑. อารยธรรมก่อนพุทธศาสนา กำหนดเอาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงพ.ศ. ๖๐๐ มีแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ ๒ แหล่ง คือ **ก. ลุ่มแม่น้ำฮวงโห** พบความเจริญที่เรียกว่า วัฒนธรรมหยางเซา (Yang Shao Culture) พบหลักฐานที่เป็นเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะสำคัญคือ เครื่องปั้นดินเผาเป็นลายเขียนสี มักเป็นลายเรขาคณิต พืช นก สัตว์ต่างๆ และพบใบห้านามมนุษย์ สีที่ใช้เป็นสีดำหรือสีม่วงเข้ม นอกจากนี้ยังมีการพิมพ์ลายหรือชุดสลักกลายเป็นรูปลายจักสาน ลายเชือกทาบ **ข. ลุ่มน้ำแยงซี (Yangtze)** บริเวณมณฑลชานตุงการพบ **วัฒนธรรมหลงชาน (Lung Shan Culture)** พบหลักฐานที่สำคัญเป็นเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะเป็นดินเผา มีเนื้อละเอียดสีดำขัดมันเงา คุณภาพดี เนื้อบางและแกร่ง เป็นภาชนะ ๓ ขา เป็นต้น

๒. อารยธรรมหลังพุทธศาสนา กำหนดช่วงอายุตั้งแต่พ.ศ. ๖๐๐ เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนาเผยแผ่มายังประเทศจีนและกลายเป็นอารยธรรมหลักสาขาหนึ่งของจีนเคียงคู่กับศาสนาเต๋าและขงจื้อ และในบางครั้งถึงกับเป็นศาสนาประจำชาติ บดบังรัศมีศาสนาเจ้าถิ่นเสียสิ้น

๕.ด้านนวัตกรรมใหม่

นวัตกรรมที่สำคัญในเส้นทางสายไหมคือ **๑.การถักทอผ้าจากผ้าฝ้าย** วัสดุที่มาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่มยุคแรกส่วนใหญ่ทำจากเปลือกไม้ ต่อมาพัฒนามาจากฝ้าย มาเป็นผ้าที่ทำจากเส้นไหมที่งดงาม คงทน มีคุณค่า **๒.พัฒนาการชุดเจาะถ้ำ** จากการชุดเจาะเพื่อเป็นที่อาศัยของพระสงฆ์หรือนักบวช มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมธรรมดา พัฒนาให้มีการแกะสลักลวดลายด้านหน้าถ้ำ แกะเสากายในที่มีลวดลาย มีการเจาะพระพุทธรูปสวยงาม แล้ววาดภาพใส่ผนังถ้ำพรรณนาเรื่องราวชาดกหรือพุทธประวัติตามศาสนาที่คนสร้างนับถือ การทำเหรียญตราเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า **๓.การหาวัสดุที่บันทึกพระธรรมคัมภีร์** เดิมนั้นใช้ใบลานในการบันทึกจากนั้นหันมาใช้เปลือกไม้ แผ่นไม้ แผ่นหิน แผ่นทองแดง แผ่นสำริด แผ่นทองคำ จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นกระดาษแล้วทำเป็นรูปเล่มต่อมา **๔.การแกะพิมพ์ไม้ทำพระไตรปิฎก** เดิมนั้นการจารึกคัมภีร์ทำด้วยวัสดุต่างๆดังที่กล่าวแล้ว ต่อมาเห็นว่าวิธีการเหล่านี้ทำได้ยาก และทำครั้งเดียวใช้ได้ครั้งเดียว เช่น เขียนใส่แผ่นไม้ ถ้าอยากได้ข้อความเดียวกันนี้ก็ต้องคัดลอกใหม่ เขียนใหม่ แต่ต่อมาจึงหาวิธีที่จะสะดวกมากขึ้นนั่นคือทำเป็นแผ่นบล็อกไม้ เจาะเป็นตัวอักษรโดยให้หัวกลับกัน ทำเป็นแผ่นอาบด้วยวัสดุพิเศษเพื่อรักษาสภาพไม่ให้แตกร้าว ไม่ให้มอดเจาะซอนไซ ทำกรอบด้วยเหล็ก เมื่อต้องการจะทำสำเนาแผ่นไม้มาทำด้วยหมึกสีดำแล้วเอาผ้าขาวทับแล้วรีดให้เสมอกัน จะได้สำเนาพระสูตรเท่าที่ต้องการวิทยาการแบบนี้มีในจีน เกาหลี ธิเบต มองโกลเลีย ญี่ปุ่น **๕.การทำเยื่อกระดาษ** เดิมนั้นการจะเขียนจดหมาย การส่งสาส์น การทำพระราชโองการมักติดผนังด้วยแผ่นไม้ แผ่นหิน ผ้า แต่เมื่อมีการทำกระดาษได้สำเร็จจึงนำกระดาษมาจดบันทึกเรื่องราวต่างๆ ทั้งส่วนงานราชการและการบันทึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนา **๖.การทำศพคนตายให้แห้ง** ไม่เน่าเหม็นหรือมีมด เพราะความเชื่อของคนโบราณถือว่า คนตายแล้วจะมีวันที่กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ เพื่อกลับมาหาครอบครัว จึงมีความพยายามในการรักษาศพให้สมบูรณ์ที่สุด จนพัฒนาการมาเป็นการทำมัมมี่ซึ่งมีมากมายในดินแดนเอเชียกลาง **๗.การทำเงินตราแลกเปลี่ยน** การแลกเปลี่ยนสินค้านั้นเริ่มต้นจากการแลกเปลี่ยนด้วยสินค้าที่เท่าๆกัน ค่อยพัฒนามาเป็นวัสดุมีค่าเช่นทอง เงิน สำริด จากนั้นจึงมีการผลิตเหรียญตราแล้วพัฒนามาเป็นเงินกระดาษในยุคปัจจุบัน เป็นต้น

๖.ด้านการท่องเที่ยว

แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวในสมัยโบราณไม่ปรากฏ เพราะผู้คนในสมัยโบราณนึกไม่ออกว่าจะมีประโยชน์อย่างไร อีกทั้งการเดินทางในสมัยโบราณนั้นลำบากยากเข็ญ ต้องเดินหรือนั่งเกวียนหรือม้าเป็นหลักอาหารการกินไม่สะดวก โรคภัยไข้เจ็บมีมาก อันตรายจากโจร จากธรรมชาติ เช่น พายุทราย หิมะถล่ม ความร้อนจากทะเลทราย การขาดน้ำ จากสัตว์ป่าที่หว่งทำร้าย ถนนหนทางที่แคบในหน้าฝน เป็นหลุมเป็นบ่อ เจ็มนองไปด้วยน้ำ หน้าแล้งลมที่พัดเอาทรายมากระทบทำให้ผิวแสบไหม้ หรือเข้าตาทำให้ตาบอดได้ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคในการเดินทางทั้งสิ้น ปัจจุบันความลำบากเหล่านี้ได้ทยอยหายไป มีแต่ความสะดวกสบายมากขึ้น การท่องเที่ยวจึงเกิดขึ้น เส้นทางสายไหมจึงเป็นเส้นทางที่มีชื่อเสียงในการเดินทางของนักท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ที่รุ่งเรือง ศาสนา ความเชื่อ และธรรมชาติตามเส้นทางมีมากมาย แต่ละแห่งที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวจะต้องเสียเงินเข้าชมทั้งสิ้นทั้งในอินเดียและจีน ในจีนเองมีการพัฒนาการคมนาคมที่รวดเร็วกว่าอินเดีย เช่นรถไฟความเร็วสูง เครื่องบินราคาถูกลงให้ทุกคนได้เข้าถึง ถนนที่กว้างขวางเทคอนกรีต และปลอดภัย โรงแรม

ร้านอาหาร พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวกหลายอย่าง การท่องเที่ยวตามเส้นทางสายไหมนับวันจะมามากขึ้นตามลำดับ

๔.๗ สรุป

ในบรรดาเส้นทางการค้าขายของมนุษย์ในยุคโบราณ คงไม่มีเส้นทางไหนจะโด่งดังและมีคุณูปการแก่ชาวโลกมากเท่ากับเส้นทางสายไหมอีกแล้ว ในช่วงเวลาเกือบ ๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา เส้นทางสายไหมมีบทบาทในการเชื่อมโลกตะวันออกและตะวันตก ในส่วนต่างๆ ให้เข้าถึงกัน จึงเกิดผลพัฒนาการเหลือคณานับ ซึ่งมีผลกระทบต่อการพัฒนาอารยธรรมของมนุษย์มากมาย จนเราสามารถกล่าวได้ว่าถ้าไม่มีเส้นทางสายไหมแล้ว มนุษย์ในภูมิภาคต่างๆ จะพัฒนาในด้านต่างๆ ล่าช้ากว่านี้มาก คุณค่าของเส้นทางสายไหมจึงมีมากกว่าเป็นเส้นทางการค้าเส้นทางหนึ่งเท่านั้น ผลที่ได้รับจากงานวิจัยในเส้นทางสายไหมนี้มีหลายประการ แบ่งเป็นหลายด้านดังนี้ ด้านศาสนา ด้านการค้า ด้านวัฒนธรรม ด้านการเมือง ด้านการสร้างนวัตกรรมใหม่อันเป็นพัฒนาการของมวลมนุษยชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

เส้นทางสายไหมนี้มีชื่อในภาษาอังกฤษว่า Silk Road หรือ Silk Route เป็นชุดเส้นทางการส่งการค้าและวัฒนธรรมซึ่งเป็นศูนย์กลางของอันตรกิริยาทางวัฒนธรรมผ่านภูมิภาคของทวีปเอเชียที่เชื่อมตะวันตกและตะวันออกโดยการโยงพ่อค้าวาณิช ผู้แสวงบุญ นักบวช ทหาร ชนเร่ร่อน และผู้อาศัยในเมืองจากจีนและอินเดียไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียนระหว่างเวลาหลายสมัย เส้นทางการค้าสมัยโบราณนี้มีความยาว ๖,๔๓๗ กิโลเมตร หรือ ๔๐๐๐ ไมล์ ได้ชื่อมาจากการค้าผ้าไหมของจีนที่มีกำไรมากตลอดเส้นทาง เริ่มรุ่งเรืองตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นก่อนพุทธกาล แล้วขยายเส้นทางการค้าส่วนเอเชียกลาง การสำรวจของผู้แทนทางการทูตจักรวรรดิจีน นามว่า จางเชียน (Zhang Qian) ขุนนางคนสำคัญที่ราชสำนักฮั่นส่งไป เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กับชนเผ่าและบุกเบิกเส้นทางสายไหมนี้ จีนสนใจมากกับความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์การค้าของพวกเขาและสร้างกำแพงเมืองจีนอย่างต่อเนื่อง เพื่อประกันการคุ้มครองเส้นทางการค้านี้ และป้องกันการบุกรุกจากชนเผ่าป่าเถื่อนทางทิศตะวันตก

การค้าขายบนเส้นทางสายไหมต่อมา เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาของอารยธรรมจีน อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ และ ทวีปยุโรป โดยเปิดอันตรกิริยาทางการเมืองและเศรษฐกิจทางไกลระหว่างอารยธรรม แม้ว่าผ้าไหมเป็นสินค้าหลักจากจีน แต่ก็มีการค้าสินค้าอื่นจำนวนมากรวมอยู่ด้วย ศาสนาจากอินเดีย อาหรับ ยุโรปและปรัชญาความเชื่อ รวมทั้งเทคโนโลยีต่าง ๆ ได้ตามเส้นทางสายไหมนี้ด้วยเช่นกัน นอกเหนือจากการค้าทางเศรษฐกิจแล้ว เส้นทางสายไหมยังใช้เป็นการค้าทางวัฒนธรรมในบรรดาอารยธรรมตามเครือข่ายเส้นทางผู้ค้าขายหลักตามเส้นทางสายไหมในยุคโบราณ คือ ชาวจีน เปอร์เซีย กรีก ซีเรีย โรมัน อาร์มีเนีย อินเดีย และแบกเตรีย ซอกเดียตามลำดับ ในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญครั้งที่ ๓๘ ในปีพ.ศ.๒๕๕๗ ณ กรุงโตโฮ เมืองหลวงของประเทศกาตาร์ ได้มีมติร่วมกันระหว่างสมาชิกให้ขึ้นทะเบียนเส้นทางสายไหมในจีน คาซัคสถาน และคีร์กีซสถาน ให้เป็นมรดกโลก (World Heritage Site) ภายใต้ชื่อว่า เส้นทางสายไหม, โครงข่ายเส้นทางฉนวนฉางอาน-เทียนชาน โดยให้เหตุผลว่า

ดังนั้น เส้นทางสายสำคัญนี้จึงเป็นที่ยอมรับในสังคมโลกไม่ใช่เฉพาะแต่จีนเท่านั้นว่า เป็นมรดกทางอารยธรรมของมวลมนุษยชาติ ในฐานะเป็นเส้นทางโบราณในการติดต่อค้าขายและสื่อสารระหว่างตะวันออกกับตะวันตกนั่นเอง

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

คำว่า **เส้นทางสายไหม** แปลว่าเส้นทางสมัยโบราณที่มีการค้าขายตั้งเมืองซีอานของจีนมุ่งหน้ามาทิศตะวันตกผ่านเอเชียกลาง อินเดีย เข้าสู่ยุโรปโดยมีการค้าหลายชนิดแต่ที่สำคัญคือแพรไหม เพราะเป็นสินค้าราคาแพงหายาก มีระดับ นำไปเป็นประดับอาภรณ์ที่สวยงาม นิยมใช้ตั้งแต่พระราชชาห์ราชบริพาร ชนชั้นสูง พ่อค้า เศรษฐี เส้นทางสายไหมมีความยาว ๖,๔๓๗ กิโลเมตร หรือ ๔,๐๐๐ ไมล์ ได้ชื่อมาจากการค้าผ้าไหมของจีนที่มีกำไรมาตลอดเส้นทาง เริ่มตั้งแต่ราชวงศ์ฮั่น ประมาณพ.ศ. ๑๐๐ เป็นต้นมา ราชวงศ์นี้ได้ขยายเส้นทางการค้าระหว่างจีนไปเอเชียกลางและทะเลถึงยุโรป ในราว ๑๓๘ ปีก่อน ค.ศ. (พ.ศ. ๔๐๕) คณะทูตจีนซึ่งเป็นผู้แทนทางการทูตจักรวรรดิจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น นามว่า **จางเชียน** (Zhang Qian) ได้นำทองคำ เส้นไหมมาเป็นบรรณาการถวายผู้ปกครองตามเส้นทางสายไหมด้วย คณะได้ไปอาณาจักรลั่วหลาน (Loulan) ล็อบนอร์ (Lopnor) กุยซี (Quici) กาชการ์ (Kashgar) โขตาน (Khotan) อู๋ซุน (Wusun) ได้บุกเบิกเส้นทางนี้และพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าตามลำดับ ชาวจีนสนใจมากกับความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์การค้าของพวกตนและขยายกำแพงเมืองจีนเพื่อประกันการคุ้มครองเส้นทางการค้านี้ จากการที่จางเชียนบุกเบิกเส้นทางนี้อย่างเป็นทางการ ท่านจึงได้รับการยกย่องจากชาวจีนว่า “บิดาแห่งเส้นทางสายไหม Father of the Silk Road”

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

คำว่า **เส้นทางสายไหม** เริ่มใช้ครั้งแรกในพ.ศ. ๒๔๒๐ (ค.ศ. ๑๘๗๗) โดยนักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมันชื่อบารอน เฟอร์ดินานด์ ฟอน ริชโทเฟิน (Baron Ferdinand von Richthofen) เขาเป็นคนบัญญัติศัพท์เส้นทางนี้ว่า Silk Road แปลเป็นภาษาไทยว่า เส้นทางสายไหม แม้ในเบื้องต้นจะมีคนคัดค้าน ไม่เห็นด้วย เพราะตามเส้นทางนี้ ไม่ใช่มีเฉพาะการค้าไหม แต่มีสินค้ามากมายหลายชนิด การตั้งชื่อแบบนี้เป็นการให้ความสำคัญกับไหมเพียงอย่างเดียว แต่เมื่อบัญญัติศัพท์อื่นๆ มาทดแทน เช่น

^๑ Sunita Dwivedi, *In Quest of the Buddha, a journey on the Silk Road*, (New Delhi: Gopson Papers, 2009), P. D.

เส้นทางการค้าเอเชียยุโรปโบราณ เส้นทางเชื่อมเศรษฐกิจเอเชียยุโรปโบราณกลับไม่เป็นที่นิยม ในที่สุดจึงต้องมาใช้คำว่า เส้นทางสายไหมเหมือนเดิม^๒

เรื่องราวของการเลี้ยงไหมที่กระจายไปยังดินแดนรอบนอกนั้นปรากฏในจดหมายเหตุของ พระสมณะเสวียนจั้ง กล่าวว่า เดิมนั้นการทำไหมยังมีเฉพาะในจีนเท่านั้น อีกทั้งยังเก็บเป็นความลับสุดยอดโดยองค์จักรพรรดิมีพระราชโองการห้ามส่งออกไหม ตัวไหม ไบหม่อน ผู้ที่นำออกจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง เพราะไหมถือว่าเป็นสินค้าที่สำคัญ เป็นอาภรณ์ที่มีค่า จึงไม่อนุญาตให้นำออก ต่อมา กษัตริย์โชตานปรารถนาอยากจะได้ตัวไหมมาเลี้ยง เพราะการซื้อสินค้าผ้าไหมนั้นมีราคาแพง และไม่แน่นอน ยามที่สถานการณ์บ้านเมืองสงบ การค้าขายสามารถทำได้ง่าย แต่ยามสงครามสินค้าเหล่านี้หาได้ยาก และถูกกักตุนเพื่อทำกำไร จึงประสงค์จะเลี้ยงไหมเอง แต่การจะหาตัวไหม และไบหม่อนมาเลี้ยงเป็นสิ่งต้องห้าม จีนเข้มงวดตรวจตราทุกด้าน ในที่สุดพระองค์จึงส่งพระราชสาส์นไปขอพระธิดา จากกษัตริย์ราชวงศ์ถังมาเพื่อเป็นพระมเหสี ด้วยการอ้างถึงการเป็นพันธมิตรกันต่อต้านศัตรู จักรพรรดิใช้เวลาอันยาวนานในการตัดสินใจ ในที่สุดจึงอนุญาตประทานพระธิดาของเจ้าราชวงศ์พระองค์หนึ่งไป ฝ่ายทูตจากโชตานได้ยื่นจดหมายเผยความลับว่า ที่อาณาจักรโชตานที่จะไปประทับขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม โดยเฉพาะไหมที่จะมาถักทอ ถ้าจะเป็นการกรุณาต่อประชาชนที่จะไปประทับขอให้พระธิดาได้นำเอาตัวไหมและไบหม่อนไปด้วย พระธิดาคุ่นคิดอยู่นาน จึงนำตัวไหมใส่กล่องที่ระบายอากาศแล้วเกล้าใส่มวยผมยามผ่านด่านตรวจ รวมทั้งไบหม่อนด้วย เมื่อผ่านด่าน ทหารไม่กล้าตรวจสอบที่มวยผมของพระนางเพราะเกรงราชอาชญา จึงผ่านได้หลายแห่งจึงถึงโชตาน แล้วอภิเษกสมรส แล้วได้นำไหมไปเลี้ยงจนสำเร็จ ผ้าไหมและกรรมวิธีการเลี้ยงไหมจึงได้กระจายออกนอกแผ่นดินจีนตั้งแต่นั้นมา

เส้นทางสายไหมมี ๔ เส้นทางคือ **๑.เส้นทางจากจีน** จากเมืองซีอาน ลั่วหยาง ตุนหวง เกาซาง โหลวหลาน เข้าอัฟกานิสถาน ต่อไปอิหร่าน และตุรกีเข้าสู่ยุโรป **๒.เส้นทางจากอินเดียผ่านเอเชียกลาง** แล้วเข้าปากีสถาน อัฟกานิสถาน อิหร่าน อิรัก ตุรกี กรีซจนถึงยุโรป **๓.เส้นทางจากจีน** ผ่านธิเบตเข้าเนปาล อินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน อิหร่าน อิรัก ตุรกีแล้วเอเชียกลางจนถึงยุโรป **๔.เส้นทางทางทะเล** จากกวางตุ้งของจีนผ่านสุมาตราขึ้นฝั่งที่ตามรลิปติ อ่าวเบงกอลของอินเดีย จากนั้นไปยังอิหร่าน และเมโสโปเตเมีย เส้นทางสายไหมมีความสำคัญเพราะ ๑.เพื่อการค้าขาย ๒.เพื่อการแผ่อิทธิพลทางการเมือง ๓.เพื่อเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรม ๔.เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมตะวันออกพบตะวันตก ๕.เพื่อพัฒนานวัตกรรมใหม่ๆ ๖.เพื่อการถ่ายทอดวัฒนธรรม ภาษาและอักษร

^๒ นงนุช สิงหเดชะ แบล, พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๓๖๘.

ศาสนาที่มีบทบาทในเส้นทางสายไหมมีหลายศาสนาคือ ฮินดู พุทธ คริสต์ อิสลาม ซิกข์ โซโรอัสเตอร์ มณีก็ แต่ศาสนาที่มีหลักฐานทางโบราณคดีมากที่สุดคือ พุทธศาสนา

พุทธศาสนาเกิดในประเทศประเทศอินเดีย โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติที่สวนลุมพินี วัน อยู่ในเขตแดนประเทศเนปาลปัจจุบัน ทรงตรัสรู้ที่อุลูเวลาเสนานิคม หรือพุทธคยาในปัจจุบัน แสดงธรรมครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน หรือสารนาถในปัจจุบัน และปรินิพพานที่เมืองกุสินารา แคว้นมัลละ ปัจจุบันคือ เมืองกุสินาการ์ อำเภอกุสินาการ์ รัฐอุตตรประเทศ เมื่อสังคายนาครั้งที่ ๓ ใน สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนา ๙ สาย ทั้งในและนอกอินเดีย ทำให้พุทธ ศาสนาเดินทางไปถึงแคว้นกัศมีร์ และคันธาระที่อยู่ไกลสุด จนดินแดนทางเหนือของอินเดียได้รับพุทธ ศาสนาแล้วส่งต่อไปยังเอเชียกลาง หลักฐานทางโบราณคดีในเส้นทางสายไหมในอินเดียที่สำคัญคือ ลุมพินี พุทธคยา สารนาถ กุสินารา นครราชคฤห์ นาลันทา ถ้ำชันต้า และถ้ำเอลโลร่า

พุทธศาสนาเดินทางเข้าไปสู่จีนพ.ศ.๖๐๗ สมัยจักรพรรดิฮั่นหมิงตี้ (หลิวจวง) เป็นกษัตริย์ ราชวงศ์ฮั่นองค์ที่ ๒ ครองราชย์ที่นครลั่วหยาง (นครลกเอี้ยน) พระองค์ได้สุบินนิมิตว่า มีบุรุษร่างสีทอง สูง ๖ ฟุต แต่งชุดสีเหลือง เหาะลอยเข้ามาสู่พระราชวัง มีรัศมีพวยพุ่งแล้วรัศมีนั้นส่องสว่างมาทาบที่ พระศอ เมื่อตื่นขึ้นมาจึงให้ผู้อั โหราจารย์ประจำราชสำนักพยากรณ์ จึงได้ทราบว่าเป็นผู้ที่เกิดขึ้นที่ดิน แดนตะวันตกหรืออินเดีย จึงได้ส่งทูตไปตามหา และได้พบพระสงฆ์ ๒ รูป คือ พระกัสสปมาตังคะ และพระธรรมลักษณ์จึงได้นิมนต์เดินทางมาพร้อมกับคัมภีร์บรรทุกด้วยม้าขาว เมื่อมาถึงเมืองลั่วหยาง เมืองหลวงจึงให้สร้างวัดแรกว่าแปะเป่ย์ หรือวัดม้าขาวเพื่อเป็นอนุสรณ์ให้ม้าขาวที่บรรทุกคัมภีร์ นับ แต่นั้นมาพุทธศาสนาจึงเจริญแพร่หลาย โดยผ่าอุปสรรคและปัญหามากมาย พุทธศาสนารุ่งเรืองสูงสุดในสมัยราชวงศ์ถัง ก่อนที่ซบเซาลง แต่ยังคงคู่อยู่กับสังคมจีนกับศาสนาเต๋า และขงจื้อจนถึงปัจจุบัน แหล่งโบราณคดีตามเส้นทางสายไหมของจีนคือ ๑.ถ้ำตุนหวง ๒.ถ้ำเบเซกติก ๓.เมืองโบราณเกาซาง ๔.เมืองโบราณเจียวเหอ ๕.เมืองโบราณโชตาน ๖.เมืองโบราณคุซเซ ๗.เมืองโบราณนีย่า มिरาน โทลวห ลัน ถ้ำกิลิล ถ้ำหลงเหมิน ถ้ำหยุนกั๊ง ถ้ำไมจีซาน ถ้ำปิงหลิงซื่อ

โดยกำหนดขอบเขตวิจัยไว้ ๓ ด้านคือ ด้านวัฒนธรรม ศาสนา การเมือง การเกิด นวัตกรรมใหม่ และเศรษฐกิจ

๕.๑.๑ ด้านเศรษฐกิจ

การค้าและการเศรษฐกิจคือจุดประสงค์แรกๆของการใช้เส้นทางสายไหม โดยมีกอง คาราวานของชาวจีน เอเชียกลาง อาหรับ มองโกล อินเดีย กรีก เปอร์เซียใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า ระหว่างกัน สินค้านั้นมีมากมายทั้งอุปโภคและบริโภค การแลกเปลี่ยนสินค้ายุคแรกๆอาศัยสินค้าที่ มูลค่าใกล้เคียงกันแลกเปลี่ยนกัน ต่อมาจึงมีการพัฒนาเงินตราเพื่อใช้เป็นการแลกเปลี่ยนกัน วัสดุที่ใช้ ในการทำเงินตรานั้น ยุคแรกมีการถลุงแร่ทองแดง ทองเหลือง ทองสำริด เงิน ดีบุกมาตีเป็นเหรียญ

ตรา จารึกด้วยภาษาของตนเองพร้อมทั้งรูปภาพ เช่นสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ราวพ.ศ.๖๐๐ มีการทำเหรียญตราหลากหลายชนิด มาเพื่อเป็นการค้าขาย จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นเงินกระดาษในภายหลัง

๕.๑.๒. ด้านการเมือง

ในยุคพุทธกาลนั้น บ้านเมืองแบ่งเป็นอาณาจักรหรือแคว้น แต่ละแคว้นจะมีเมืองหลวงของตนเอง บางแคว้นเป็นแคว้นขนาดใหญ่ มีประชากรหนาแน่นมั่งคั่ง พื้นที่กว้างขวาง บางแห่งมีพื้นที่เล็กน้อย ประชากรเบาบาง การเศรษฐกิจไม่รุ่งเรือง บางครั้งแคว้นที่ใหญ่มีอำนาจทางทหารมากมักจะเข้ารุกรานแคว้นเล็กๆ แล้วขยายอาณาเขตออกไปเหมือนที่แคว้นมคธ สมัยพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรูทำต่อเนื่องมา จนแคว้นมคธมีอาณาเขตกว้างขวาง ทางด้านการปกครองบ้านเมืองนั้นมีการปกครอง ๒ ลักษณะคือ ๑.ราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองแบบนี้พบเป็นจำนวนมาก โดยมีพระราชามีอำนาจเด็ดขาด พระดำรัส หรือคำสั่งคือกฎหมายโดยตรงที่ทุกคนต้องปฏิบัติ การปกครองแบบนี้มักไม่ได้ฟังเสียงประชาชน มีข้อดีคือตัดสินใจได้รวดเร็ว ถ้าได้พระราชที่ทรงธรรมจะเจริญก้าวหน้ามาก เพราะสามารถพัฒนาอย่างรวดเร็ว ข้อเสียคือ ไม่ฟังเสียงประชาชนสามารถสั่งประหารใครก็ได้ ถ้าไม่ถูกกับพระทัย ระบบนี้จึงมีข้อดีมากกว่าข้อเสีย และ ๒.สามัคคีธรรม หรือปกครองโดยมีสภาเป็นตัวตัดสินใจ โดยคณะปกครองนั้นประกอบไปด้วยกษัตริย์ขุนนางพระราชวงศ์ ประชุมปรึกษาหารือในประเด็นที่สำคัญทุกเรื่อง ระบบนี้มีการตรวจตราถ่วงถ่วงก่อนประกาศใช้ ในสมัยพุทธกาลปรากฏใช้ในเมืองเวสาลี และกบิลพัสดุ์ นับว่าใกล้เคียงกับระบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน

๕.๑.๓. ด้านการศาสนา

ศาสนาที่มีบทบาทในเส้นทางสายไหมนั้นมีมากมาย คือ ศาสนาฮินดู พุทธ เช่น คริสต์ อิสลาม ซิกข์ โซโรอัสเตอร์ เต๋า ขงจื้อ มณีทิพย์ แต่มีเพียง ๓ ศาสนาที่เหลือหลักฐานทางด้านโบราณคดี ปรากฏให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาคือ พุทธศาสนา อิสลาม และเต๋า ส่วนคริสตนั้นแม้จะเผยแพร่มายังจีนและอินเดีย แต่ก็มึบทบาทน้อย ส่วนศาสนาที่มีหลักฐานทางโบราณคดีมากที่สุดในเส้นทางสายไหมคือ พุทธศาสนา แต่ถูกแทนที่โดยศาสนาอิสลามในอินเดีย เอเชียกลาง จีนเฉียงของจีน แต่ในตอนกลางของจีนนั้นพุทธศาสนายังมีบทบาทอยู่ แม้จะผ่านการทำลายร้างมาหลายยุค แต่แสงแห่งพุทธธรรมนั้นยังเรืองรองขึ้นเสมอ เมื่อสถานการณ์อำนวยในจีน

๕.๑.๔. ด้านการสร้างอารยธรรม

เมื่อเส้นทางสายไหมใช้เพื่อการค้า การเผยแผ่ศาสนา การเมือง และประเพณีของชนชาติต่างๆ จึงบ่งเกิดทำให้มีการสร้างอารยธรรมต่างๆ มากมายหลายแห่งตามเส้นทางตั้งแต่จีน เอเชียกลาง เอเชียใต้ อาหรับและยุโรป อารยธรรมและความเชื่อจากอินเดีย เอเชียกลาง อาหรับ เปอร์เซียได้

หลังไหล ครอบคลุมวิถีชีวิตผู้คนเผ่าต่างๆ จนกลายเป็นวัฒนธรรมผสมผสานเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชนเผ่าต่างๆ ในด้านอื่นๆ นั้น อารยธรรมจีนมักชนะอารยธรรมจากภายนอกเช่นอินเดีย อาหารับเปอร์เซีย ยุโรป แต่พุทธศาสนาทำให้อารยธรรมของอินเดียมีชนะในแผ่นดินจีนทั้งประเทศ แต่มาเสียพื้นที่ในมณฑลซินเจียงให้ศาสนาอิสลามไป แต่พุทธศาสนาเป็นอารยธรรมอินเดียที่ปรับตัวง่าย เมื่อเข้าไปสู่จีนแล้วจึงมีการปรับเข้ากับวัฒนธรรมจีนอย่างแนบเนียน จนอัตลักษณ์ความเป็นอินเดียแบบไม่เหลือปรากฏ อารยธรรมในจีนเองสามารถแบ่งเป็นช่วงๆ คือ

๑.อารยธรรมก่อนพุทธศาสนา กำหนดเอาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงพ.ศ.๖๐๐ มีแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ ๒ แหล่ง คือ **ก.ลุ่มแม่น้ำฮวงโห** พบความเจริญที่เรียกว่า วัฒนธรรมหยางเซา (Yang Shao Culture) พบหลักฐานที่เป็นเครื่องปั้นดินเผามีลักษณะสำคัญคือ เครื่องปั้นดินเผาเป็นลายเขียนสี มักเป็นลายเรขาคณิต พืช นก สัตว์ต่างๆ และพบใบหน้ามนุษย์ สีที่ใช้เป็นสีดำหรือสีม่วงเข้ม นอกจากนี้ยังมีการพิมพ์ลายหรือชุดสลักลายเป็นรูปลายจักษสาน ลายเชือกทาบ **ข.ลุ่มน้ำแยงซี** (Yangtze) บริเวณมณฑลชานตุงการพบ**วัฒนธรรมหลงชาน** (Lung Shan Culture) พบหลักฐานที่สำคัญเป็นเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะเป็นดินเผาเนื้อละเอียดสีดำขัดมันเงา คุณภาพดีเนื้อบางและแกร่ง เป็นภาชนะ ๓ ขา เป็นต้น

๒.อารยธรรมหลังพุทธศาสนา กำหนดช่วงอายุตั้งแต่พ.ศ.๖๐๐ เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาพุทธศาสนาเผยแผ่มายังประเทศจีนและกลายเป็นอารยธรรมหลักสาขาหนึ่งของจีนเคียงคู่กับศาสนาเต๋าและขงจื้อ

๕.๑.๕. ด้านการเกิดนวัตกรรมใหม่

คำว่านวัตกรรม แปลว่าการกระทำที่เกิดสิ่งใหม่ที่พัฒนาให้ดีกว่าเดิม ใช้งานง่าย คงทน ในด้านนวัตกรรมใหม่ที่ปรากฏในเส้นทางสายไหมนั้นมีหลายประการ แม้ว่านวัตกรรมนี้ถ้ามาเทียบกับยุคปัจจุบันแล้ว ถึงว่าล้ำสมัยมาก แต่ต้องไม่ลืมนึกว่ามนุษย์ในยุคนี้ มีความเพียรพยายามอย่างมากในการสร้างนวัตกรรมใหม่เพื่อตอบสนองทางด้านศาสนา การค้า และวัฒนธรรมอยู่เสมอ นวัตกรรมใหม่ๆที่เกิดในเส้นทางสายไหมมีมากมายที่สำคัญคือ

๑. การถักทอผ้าจากฝ้ายฝ้าย วัสดุที่มาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่มยุคแรกส่วนใหญ่ทำจากเปลือกไม้ ต่อมาพัฒนามาจากฝ้าย มาเป็นผ้าที่ทำจากเส้นไหมที่งดงาม คงทน มีคุณค่า

๒. พัฒนาการขุดเจาะถ้ำ จากการขุดเจาะเพื่อเป็นที่อาศัยของพระสงฆ์ ถ้ำยุคแรกมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมธรรมดา พัฒนาให้มีการแกะสลักลวดลายด้านหน้าถ้ำ แกะเสากายในที่มีลวดลาย มีการเจาะพระพุทธรูปสวยงาม ตามผนังมีการวาดภาพประวัติของศาสดาหรือชาดกที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น

๓. การหาวัสดุที่บันทึกพระธรรมคัมภีร์ เดิมนั้นใช้ใบลานในการบันทึกจากนั้นหันมาใช้เปลือกไม้ แผ่นไม้ แผ่นหิน แผ่นทองแดง แผ่นสำริด แผ่นทองคำ จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นกระดาษแล้วทำเป็นรูปเล่มต่อมา ๔. การแกะพิมพ์ไม้ทำพระไตรปิฎก เดิมนั้นการจารึกคัมภีร์ทำด้วยวัสดุต่างๆ ดังที่กล่าวแล้ว ต่อมาจึงหาวิธีที่จะสะดวกมากขึ้นนั้นคือทำเป็นแผ่นบล็อกไม้ เจาะเป็นตัวอักษรโดยให้หัวกลับกัน ทำเป็นแผ่นอาบด้วยวัสดุพิเศษเพื่อรักษาสภาพไม่ให้แตกร้าว ไม่ให้มอดเจาะซ่อนไข ทำกรอบด้วยเหล็ก เมื่อต้องการจะทำสำเนาแผ่นไม้มาทำด้วยหมึกสีดำแล้วเอาผ้าขาวทึบแล้วรีดให้เสมอกัน จะได้สำเนาพระสูตรเท่าที่ต้องการวิชาการแบบนี้มีในจีน เกาหลี ธิเบต มองโกลเลีย ญี่ปุ่น

๔. การทำเยื่อกระดาษ เดิมนั้นการจะเขียนจดหมาย การส่งสาส์น การทำพระราชโองการมักติดพันด้วยแผ่นไม้ แผ่นหิน ผ้า แต่เมื่อมีการทำกระดาษได้สำเร็จจึงนำกระดาษมาจดบันทึกเรื่องราวต่างทั้งส่วนงานราชการและการบันทึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

๕. การทำศพคนตายให้แห้ง ไม่เน่าเหม็นหรือมัมมี่ เพราะความเชื่อของคนโบราณถือว่าคนตายแล้วจะมีวันที่กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ เพื่อกลับมาหาครอบครัว จึงมีความพยายามในการรักษาศพให้สมบูรณ์ที่สุด จนพัฒนาการมาเป็นการทำมัมมี่ซึ่งมีมากมายในดินแดนเอเชียกลาง

๖. การทำเงินตราแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนสินค้านั้นเริ่มต้นจากการแลกเปลี่ยนด้วยสินค้าที่เท่าๆกัน ค่อยพัฒนามาเป็นวัสดุมีค่าเช่นทอง เงิน สำริด จากนั้นจึงมีการผลิตเหรียญตรามาให้แล้วพัฒนามาเป็นเงินกระดาษในยุคปัจจุบัน เป็นต้น

๕.๒ อภิปรายผลจากการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ และแหล่งโบราณคดีตามเส้นทางสายไหม มีประเด็นนำเสนอเพื่อการอภิปรายผล ดังนี้

ข้อมูลที่สรุปในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ เรื่องประวัติพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม หยาง เสวียนจือ ได้บันทึกเรื่องราวอารามต่างๆทางพุทธศาสนาในเมืองลั่วหยาง ในหนังสือลั่วหยางสังฆาราม ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนาเข้าไปยังจีนพบว่า นับแต่พบปรากฏภาพปฏิมาที่มีรัศมีพวยพุ่งบนพระศอ ซึ่งจักรพรรดิฮั่น หมิงตี้ แห่งราชวงศ์ตงฮั่นทอดพระเนตรเห็นอย่างซาบซึ้งตื่นตันในพระสุบินแล้ว จันทรเพ็ญก็ทอแสงสกาวยฉาดฉาน บ่งบอกว่าแสงสว่างแห่งพุทธธรรมได้สอดส่องเข้ามาแล้ว พระองค์ทรงวาดภาพพระศากยมุนีไว้เหนือประตูโคกหยาง และ ณ สุสานของพระองค์เองพระองค์ก็ทรงวาดรูปพระศากยมุนีประดิษฐานไว้ ตั้งแต่นั้นมาเรื่องราวเหล่านี้ก็แพร่กระจายออกไป มีการแข่งขันกันสร้างพุทธสถานกันมากมาย ศรัทธาประชาชนชาวจีนที่มีต่อพระพุทธศาสนาแพร่กระจายกว้างไกลไพศาล ช่วงรัชศกหย่งเจียแห่งราชวงศ์จิ้น ในลั่วหยางมีสังฆารามเพียง ๔๒ แห่งซึ่งตรงกันข้ามกับโอลเมทเวลล์ (Holmes Welch) กล่าวไว้ในหนังสือของพุทธศาสนาภายใต้เหมา (Buddhism under Mao) ที่กล่าวว่าในเมืองลั่วหยางปัจจุบันไม่มีวัดพุทธศาสนาเหลืออยู่ในเมือง เหลือแต่ภายนอกคือวัดไปหม่า

ชื่อ และถ้าหลงเหมินเท่านั้นที่เหลืออยู่ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาถูกทำลายหลายครั้งหลายคราในหน้าประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของจีน

ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ การค้าขายแพรไหมตามเส้นทางสายไหม เดิมนั้นมีเฉพาะในเมืองจีนเท่านั้น มีความสอดคล้องกันเรื่องกำเนิดของการค้าขายไหมในเส้นทางนี้ ในเอกสารจดหมายเหตุของพระถังซำจั๋งหน้า ๕๐๗ ได้พูดถึงเรื่องราวของการนำตัวไหมออกมาว่า กษัตริย์โชตานปรารถนาจะปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเองเพราะขัดสนในเรื่องผ้าไหมที่แพงและหายาก แต่เพราะการจะหาตัวไหมไม่อาจจะทำได้เพราะมีคำสั่งจักรพรรดิจีนมีราชโองการห้ามการนำตัวไหม และต้นหม่อนออกมาเด็ดขาด ผู้ทำผิดมีโทษถึงประหารชีวิต จึงไม่มีพ่อค้าคนใดเสี่ยง แต่ต่อมาจึงวางแผนส่งทูตไปสู่ขอพระธิดาของจีน ในที่สุดราชสำนักจึงเห็นด้วยเพราะจะได้เป็นพันธมิตรด้านศัตรูและเป็นปีกแผ่นทูตโชตานจึงขอให้พระนางหาวิธีนำตัวไหมและใบหม่อนมาด้วย พระนางต้องนำตัวไหมซ่อนไว้บนพระเกศา เมื่อผ่านด่านตรวจทหารไม่กล้าตรวจตราพระธิดาเพราะเกรงราชาอาชญา พระนางจึงนำตัวไหมออกมาจากจีนได้สำเร็จ พระนางได้ปลูกต้นหม่อนและเลี้ยงตัวไหมจนสำเร็จ สอดคล้องกับหลักฐานของนายออเรน สไตน์ได้ขุดโบราณวัตถุหลายชิ้นหนึ่งในนั้นคือ ภาพวาดสตรีชาวจีนกับคนใช้ โดยคนใช้ชิ้นนี้ของตัวเองไปที่ม่วยผมของพระธิดาที่มีทรงสูงเป็นพิเศษแล้วมีอักษรจารึกว่าผู้นำผ้าไหม เมื่อนำหลักฐานมาตรวจสอบจึงกลายเป็นเรื่องประวัติการนำตัวไหมมาจากจีนนั่นเอง

ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ หลักฐานทางโบราณคดีมีดังนี้ หนังสือของพระถังซำจั๋งกล่าวว่า ที่แคว้นสุลิก มีประเพณีที่น่าสนใจคือ เมื่อเด็กแรกเกิดจะนิยมมัดแผ่นไม้ติดด้านหลังของเด็กเพื่อให้ศีรษะแบนๆ สอดคล้องกับเอกสารเรื่องโชตานโบราณ ของนายออเรน สไตน์ได้ขุดค้นสำรวจเมืองนี้ได้พบหลุมฝังศพหลายหลุม และในหลายหลุมมีการมัดไม้ไว้ที่ด้านหลังศพด้วย

การวิจัยพบว่าความสำคัญของเส้นทางสายไหมมีมาตั้งแต่อดีตโดยจีนได้เปิดเส้นทางทางการค้ามาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นโดยส่งจางเชียนออกไปสำรวจอย่างเป็นทางการ สอดคล้องกับพลโท ปณฑต แสงเทียน, ได้ทำวิจัยเรื่อง ยุทธศาสตร์เส้นทางสายไหมทางทะเลของจีน: ความเกี่ยวข้องต่ออาเซียนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลการวิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์เส้นทางสายไหมทางทะเลของจีนเป็นหนึ่งในนโยบายในยุทธศาสตร์เชิงรุกในกรอบ One Belt One Road ที่รัฐบาลจีนในยุคของประธานาธิบดีสี จิ้นผิง ริเริ่มขึ้นเพื่อขยายบทบาทอิทธิพลของจีนในเวทีโลก ถ่วงดุลอำนาจสหรัฐอเมริกา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะทางวิชาการ

การทำวิจัยเรื่องนี้มีเรื่องที่น่าสนใจมาก เพราะเป็นแหล่งรวบรวมสายธารอารยธรรมของมวลมนุษยชาติที่สำคัญ แต่ในการทำวิจัยนั้น มีข้อเสนอแนะดังนี้

เรื่องการเดินทาง ในการเดินทางเข้าไปยังจีนนั้น ไม่สะดวก เพราะรัฐบาลจีนไม่มีนโยบายให้พระสงฆ์ไทยเขาไปในประเทศ แต่เวลานั้นไม่อาจจะรอได้ การไม่อนุญาตให้พระสงฆ์ไทยเดินทางเข้าไปในประเทศด้วยเหตุผลที่ไม่แน่ชัด โดยผู้วิจัยได้ติดต่อแต่วีซ่าไม่ผ่าน ผู้ที่มีหนังสือเดินทางราชการเท่านั้นจึงจะอนุญาตให้เข้าไปได้ ทำให้การเดินทางเข้าไปศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นไปได้ยาก

เรื่องเวลา ควรจะได้เวลาที่มากกว่านี้ เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่ขอบเขตเนื้อหากว้างขวาง และห่างไกลจากพื้นที่ กรอบเวลาควรจะเป็น ๒ ปีเป็นอย่างน้อย เพราะการประสานงานระหว่างประเทศค่อนข้างลำบาก ถ้าบางช่วงที่รัฐบาลจีนไม่มีนโยบายให้พระสงฆ์เดินทางเข้าจะประสบปัญหาในการวิจัย

เรื่องงบประมาณ ด้วยเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ระดับประเทศ แต่เมื่อเสนอไปไม่ผ่านและผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เห็นด้วยและสนับสนุน แต่งบประมาณได้ถูกตัดลงมาก จนทำให้การเดินทางไปเก็บงานวิจัยเป็นไปได้ยาก เนื่องจากมีงบประมาณที่จำกัด

การวิจัยควรได้ลงพื้นที่จริง ได้มีโอกาสสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง จะได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ที่สุด แต่เพราะขัดข้องเรื่องงบประมาณ เวลา การไม่อนุญาตให้เข้าพื้นที่จึงเป็นอุปสรรคสำคัญ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในกรณีที่มีการวิจัยคราวต่อไปนั้น จึงเสนอว่าควรทำวิจัยในประเด็นต่างๆ คือ

๑. ควรจัดตั้งประสานงานความร่วมมือกันทั้งสามฝ่ายเพื่อสร้างกลไกร่วมกันทั้งอินเดีย จีน และไทย จะทำให้การติดต่อประสานทำได้ง่ายขึ้น

๒. ควรมีการทำ MOU หรือความร่วมมือระหว่างกันระหว่างสถาบันเช่น มจร. กับังคร์ที่ดูแลด้านโบราณคดีของของจีนและกรมโบราณคดีของอินเดีย เพื่อศึกษาภาคสนามในแต่ละแห่งมานำเสนอ เพราะเนื้อหาที่น่าสนใจนั้นมีมาก แต่ที่ขาดไม่ได้คือการอำนวยความสะดวก ๑. การเพิ่มงบประมาณ ในการทำวิจัยให้เพียงพอ ๒. การสนับสนุนเรื่องการประสานงานระดับสถาบันเพื่อยืนยันกับสถานทูต

๓. เมื่อมีการทำความร่วมมือกันแล้ว ควรจะได้มีการบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ในแต่ละชาติ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด

๔.การนำข้อมูลไปใช้ควรจะได้แปลเป็น ๔ ภาษาคือ จีน ไทย อังกฤษ และ ฮินดี เพื่อให้ข้อมูลที่วิจัยไปนำไปใช้ประโยชน์ทั้ง ๓ ประเทศที่เกี่ยวข้องอีกทั้งจะเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยว่างานวิจัยที่ทำนั้นถูกต้องเพียงใด และนำไปใช้ในส่วนไหนได้บ้าง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย-บาลี

(ก) ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

(ข) ข้อมูลทุติยภูมิ/หนังสือ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. **นิทานโบราณคดี**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: บริษัท ปุ่ม สเตชั่นคอร์เปอร์เรชั่น จำกัด, ๒๕๕๙

คงเหลียน สิบญเรื่อง. **ประวัติพระถังซัมจั๋ง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบเพลิงจำกัด, ๒๕๔๓.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **ชีวประวัติของภิกษุณีจิ้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: บริษัท ศอ่งสยามจำกัด, ๒๕๔๕.

ชีว ซูหลุน. **ถังซำจั๋ง, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๔๙.

ชีว ซูหลุน แปล. **ลัทธิขงจื้อ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔, นงนุช สีหเดชะ แปล. **พลิกประวัติศาสตร์เส้นทางสายไหม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มติชนปากเกร็ด จำกัด, ๒๕๕๘.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ดร. **พระพุทธศาสนาในจีน**. กรุงเทพฯ: เม็ดทรายการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระมหาอานนท์ อานนโท,ดร. **พระพุทธศาสนาหายาน**. เอกสารเย็บเล่ม, ๒๕๕๙.

พระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี,สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. **หวงเหอ อู่อารยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **จารีกโกศก**. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๓.

พระยาสุรินทรฤาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์). **จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.

มัทธิยา ธารีทรัพย์. **China คู่มือการเดินทาง เล่มที่ ๑**. กรุงเทพฯ: อทิตยา พริ้นติ้ง จำกัด. ๒๕๔๗.

มัทธิยา ธารีทรัพย์. **China คู่มือการเดินทาง เล่มที่ ๒**. กรุงเทพฯ: อทิตยา พริ้นติ้ง จำกัด. ๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัย. **สมันตปาสาทิกา แปล ภาค ๑.** มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๓.

มหาวิทยาลัย. **สมันตปาสาทิกา แปล ภาค ๒.** มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๓.

มหาวิทยาลัย. **สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย เล่มที่ ๓,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

รักษ์ ธรรมิสรา.**เส้นทางสายไหม.** กรุงเทพฯ: อุกาการพิมพ์, ๒๕๔๔.

ล.เสถียรสุด.**ประวัติสงฆ์จีนจาริกไปสืบพระธรรม ณ ประเทศอินเดีย.** กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๑๖

วิภาวดีรังสิต,หม่อมเจ้า. **เรื่องตามเสด็จปากีสถาน.** กรุงเทพฯ โรงพิมพ์เฟื่องอักษร.๒๕๑๕.

ส.ศิริรักษ์. **ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๔.กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๕๒.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร.บามิยัน ใต้รอยบาทพระพุทธเจ้า. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์ การพิมพ์, ๒๕๕๕.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุเทพ พรหมเลิศ. **คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค ๑.** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุริย์ มีลาภกิจ. **พระพุทธประวัติ.** พิมพ์ครั้งที่ ๔,กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๕๖.

เหลียงฮุยเจี้ยว. **เกาเชิงจ้วนฉบับแปลใหม่ (ภาษาจีนกลาง).** ไทเป: ซานหมินการพิมพ์, ๒๐๑๔.

อิสระ สุวรรณบล, ดร. **สู่แดนพุทธภูมิจีน บนเส้นทางสายไหม.** กรุงเทพฯ: บริษัท ส.เจริญการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕.

๒.งานวิจัย

อู่ ฮวา จุน.”การศึกษาโอกาส อุปสรรค และแนวโน้มความร่วมมือด้านการค้า การลงทุนไทย-จีน ภายใต้นโยบายเส้นทางสายไหมทางทะเลแห่งศตวรรษที่ ๒๑” **งานวิจัยศิลปศาสตร์ มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๕๘.

Chen Gangwei. “การวิเคราะห์สารคดีการท่องเที่ยวเส้นทางสายไหม พ.ศ.๒๕๔๖-๒๕๕๘”, **งานวิจัยหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยหัวเฉียว, ๒๕๖๐.

๓. ภาษาอังกฤษ

Abdul Nasir Almomhamadi. **Ajanta & Ellora.** New Delhi: Pritha offests, 1998.

Amarnath Thakur. **Buddha and Buddhist Synod in India and abroad.** New Delhi: D.K. Fine Arts Press, 1996.

- Anjani Kumar. **Art and Architecture of the Gaya and Bodhgaya**. New Delhi: RR Printer, 1992.
- B.N. Puri. **Buddhism in Central Asia**. New Delhi: Jainendra Prasad Jain at Shri Jainendra Press, 1987.
- Charles Allen. **The Buddha and Dr.Fuhrer, an Archaeological scandal**. London: J.H.hayness Co.Ltd., 2008.
- Chou Hsiang Kuang, Dr. **A History of Chinese Buddhism**. Allahabad: Bhakta Sajjan, 1955.
- C.S. Upasak, Dr. **A History of Buddhism in Afghanistan**. New Delhi: Sri satya Press, 1998.
- Fan jinshi. **China Dunhuang**. Jiangsu: Jiangsu fine Arts. 2017.
- Fan Xin ang Guo Jin. **Ancient Capital Xian with a thousand years over**. Xian: Xian world Corporation Publishing, 2008.
- George Roerich, Dr. **Biography of Dharmaswamin**. Second Edition, Patna: Himachal Press, 2016
- Goyen Mizuno. **Buddhist Suttras**. Tokyo. Kosei Publishing Co.Ltd., 1982.
- Heinz Becheat and Richard Gombrich. **The World of Buddhism**. Slovenia: Mladinska Knjika, 1995.
- Huo Xuchu, Qi Xiaoshan . **The Buddhist Arts in Xinjiang along the Silk Road**. Urumqi: Xinjiang University press, 2010.
- James Legge. **A Record of Buddhist Kingdom**. New Delhi: Manshiram Manoharlal Publisher Pvt.Ltd. 1998.
- J. Takakusu. **A Record of Buddhist Religion as practiced in India and Malay Archipelago**.
New Delhi: Manshiram Manoharlal Publishers, Pvt.Ltd., 1998.
- Jugal Kishor Baudh. **Kusinara, where the Buddha attain Mahaparinibbana**. New Delhi: Gautam Printers, 2012.
- Jugal Kishor Baudh. **Rajgir**. New Delhi: Gautam Printers, 2012
- Jugal Kishor Baudh. **Savatthi**. New Delhi: Gautam Printers, 2012.
- Jacques Gies. **Painted Buddhas of Xinjiang, Hidden Treasures from the Silk Road**, London: The British Museum Press, 2002.

- James Fergusson. **History of Indian and Eastern Architecture**. New Delhi: D.K.Fine Arts Press, 1997
- James Fergusson & Lames Burgess. **The Cave Temple of India**. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher Pvt.Ltd., 2000.
- Jan Yun Hua. **A Chronicle of Buddhism in China 581-960 A.D.** Culcatta: P.C.Ray Sri Gouranga Press Private Ltd.,1982.
- Joseph Edkins. **Chinese Buddhism**. Varanasi: Sundardas Gupta Press, 1985.
- Latika Lahiri. **Chinese Monks in India**. New Delhi: Jainendra Prakash at Shri Jainendra Press, 1986.
- Liu Honfliang. **Grotto Arts of Bezeklik Buddhist Caves in Turfan**. Turfan: PM. Press, 200.
- M. Auren Stein. **Ancient Khotan**. Bangkok: SDI Publications, 2001.
- Peter Frankopan. **The Silk Road**. Chennai: Newgen Knowledge works Ltd., 2005.
- Pushpesh Pant. **Ajanta & Ellora**. Mumbai: Lori &Janssen Press, 1998.
- Qi Xiaoshan and Wang Bo. **The Ancient Culture in Xinjiang along the Silk Road**. Xinjiang: M.P. Press, 2008.
- Huo Xuchu and Qi Xiaoshan. **The Buddhist Arts in Xinjiang along the Silk Road**. Xinjiang: M.P. Press, 2008.
- M. Aurel Stein. **Ancient Khotan**. Bangkok: SDI Publications, 2001.
- Samuel Beal. **Buddhist Literature in China**. Second Edition, New Delhi: Nice Printing Press, 1999.
- Samuel Beal. **Travel of Fah Hian and Sung Yun, Buddhist Pilgrims from China to India**. New Delhi: Rekha Printers Pvt. Ltd., 2003.
- Shanti Swaroop Bauddh. **Sarnath, the Great Holy Place of Buddhism**. New Delhi: Gautam Printers, 2551.
- Satyendra Kumar Jha. **Rajagrha, the city of eminence**. Patna: Vatayan Media & Publication Pvt.Ltd., 2011.
- S.P. Chatterjee. **The Mission of Wang Hiuen Ts'e in India**. New Delhi: Kiran Mundran Kendra, 1987.
- Stanley Weinstien. **Buddhism under the Tang**. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

- Sunita Dwivedi: **In Quest of the Buddha, a journey on the Silk Road**. New Delhi: Gopsons Paper Ltd., 2009.
- Vasanta Bidhari. **Lumbini Beckon**. (Kathmandu: O.S. printing press, 2017.
- Vincent A.Smith. **Indian Rulers, Asoka**. New Delhi: Mehra Offset press, 2003.
- Wang Jin. **Dunhuang**. Shenzhen: Shenzhen Gaofan Print: 2013.
- Wilhelm Geiger. **The Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon**. New Delhi: Subham Offset Press, 2000.
- Yang Jan lida and Preston. **Hye Cho Diary: a memoir of the Pilgrimage to the five Regions of India**. New Delhi: Humanities Press, 2015.

๔. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- <https://th.wikipedia.org/wiki/เส้นทางสายไหม>.
- https://th.wikipedia.org/wiki/Ajanta_Cave.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Amoghavajra>.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Aurel_Stein.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Bezeklik_Caves.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Bingling_Temple.
- www.wikipedia.com/Buddhism.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/China>.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Confucianism>.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Gaochang>.
- [www.wikipedia/Gaya district](http://www.wikipedia/Gaya_district).
- https://en.wikipedia.org/wiki/Ellora_Caves.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Genghis_Khan.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Faxian>.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Hinduism>.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Hyecho>.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Jiaohe_ruins.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Islam>.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Khotan.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/kucha>.

https://en.wikipedia.org/wiki/Longmen_Grottoes.

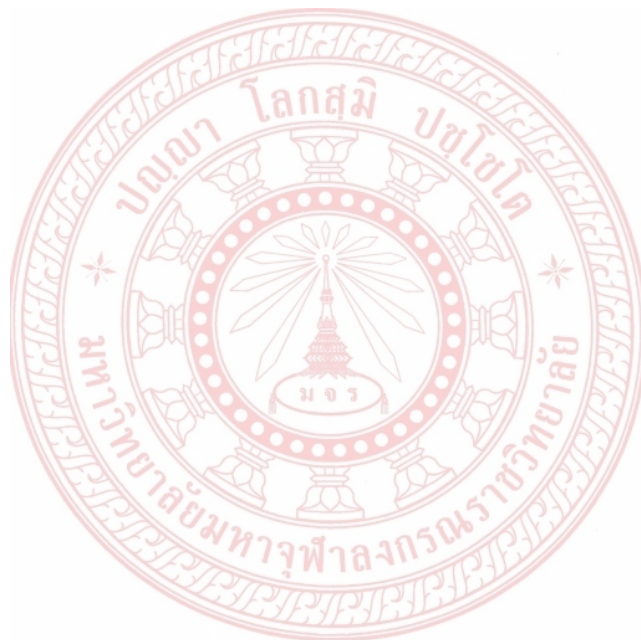
https://en.wikipedia.org/wiki/Loulan_Kingdom.

https://en.wikipedia.org/wiki/Majjishan_Grottoes.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Menander>.

https://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_of_Ghor.

https://en.wikipedia.org/wiki/Niya_ruins.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

เรื่อง พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี
และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ

**พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี
และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ**
Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and Development
of Human Civilization

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาตินี้มีวัตถุประสงค์อยู่ ๓ ประการคือ ๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม ๒. เพื่อศึกษาหลักฐานหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่ไปตามเส้นทางสายไหมในอินเดียและจีน ๓. เพื่อศึกษาพัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติตามเส้นทางสายไหม การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เน้นการศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอารยธรรมของมวลมนุษยชาติที่ทิ้งร่องรอยไว้ตามเส้นทางสายไหมที่เรียงรายตั้งแต่จีนผ่านเอเชียใต้ เอเชียกลางไปถึงยุโรป เนื่องจากเส้นทางสายไหมมีขอบเขตที่กว้างไกลมากครอบคลุมทั้งทวีปเอเชียและยุโรปและอาฟริกาบางส่วน ผู้วิจัยจึงระบุมอบเขตวิจัยที่มณฑลซินเจียงของจีนและรัฐพิหาร ประเทศอินเดียเป็นหลัก

จากการศึกษาการวิจัยเรื่องนี้ทำให้พบว่า

เส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางที่สำคัญยิ่งที่ทำให้มนุษยชาติได้เชื่อมติดต่อกันตั้งแต่ยุคก่อนพุทธกาล เป็นเส้นทางที่นำความเจริญมาให้กับมนุษยชาติในด้านต่างๆ คือ ด้านการค้าขาย ด้านศาสนา ด้านการเมือง ด้านอารยธรรม ด้านวัฒนธรรม และการพัฒนานวัตกรรมใหม่เกิดขึ้น โดยแยกเป็นประเด็นดังนี้

ด้านการค้าขาย การค้าขายนั้นเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ เพราะแต่ละชุมชนจะต้องมีการแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภค ในเบื้องต้นอาจจะเปลี่ยนสินค้ากันพรึ่ในหมู่เครือญาติ ต่อมาจึงเริ่มออกไปค้าขายในชุมชนที่ห่างไกล และไกลออกไปยังประเทศต่างๆ เมื่อมีการค้าขายแล้วจะต้องมีสิ่งตอบแทนนั่นคือเงิน ทอง หรือของมีค่าอื่นๆ เมื่อเป็นค่าตอบแทน จากการค้าขายนี้เองทำให้เกิดพัฒนาเงินตราแลกเปลี่ยน จากให้เปล่าหรือสินค้าแลกเปลี่ยนมาเป็นทองคำ ดีบุก ทองแดง เงินเหรียญที่ทำจากดีบุก ทองแดง แล้วมาเป็นเงินกระดาษ จนเป็นเงินแบบทันสมัยในปัจจุบัน ส่วนสินค้านั้นมีมากมายทั้งสินค้าอุปโภคบริโภคแต่ที่นิยมกันมากและมีคุณภาพดีคือผ้าไหม เพราะเป็นของหายาก มีเฉพาะในแผ่นดินจีนเท่านั้น จนเมื่อมีการลักลอบนำเอาตัวไหมและกรรมวิธีการเลี้ยงออกจากเมืองจีนแล้วจึงเริ่มขยายตัวมากขึ้น

ด้านศาสนา เมื่อเส้นทางการค้าขายเจริญก้าวหน้าแล้ว นักบวช หรือพระสงฆ์จึงได้อาศัยเส้นทางการค้าออกไปเผยแผ่ศาสนาที่ตนเองนับถือ ศาสนาที่อาศัยตามเส้นทางสายไหมมีมากคือพุทธศาสนา ฮินดู คริสต์ อิสลาม ยูกาย โซโรอัสเตอร์ เต๋า ขงจื้อ มณีภิ ในบรรดาศาสนามากมายเหล่านั้น พุทธศาสนาได้ทิ้งร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีไว้มากที่สุด มีกาขุดพบซากวิหาร พระพุทธรูป เจดีย์ คัมภีร์ทำจากเปลือกไม้ ใบลาน ทองสำริด ทำจากแผ่นหิน จนพุทธศาสนาขยายตัวทั่วเอเชียก่อนที่พุทธศาสนาจะถูกแทนที่ด้วยศาสนาอิสลามในเวลาต่อมา ในเส้นทางสายไหม เราจึงจะพบโบราณสถานที่สำคัญทั้งพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามกระจายอยู่ทั่วไป

ด้านการเมือง เมื่อการค้า การศาสนาขยายตัวมากขึ้น ผู้ปกครองในแต่ละเมืองจะต้องส่งกำลังทหารเข้าควบคุมเส้นทางค้าขายเพื่อเก็บภาษี หรือเพื่อการคุ้มครองกองคาราวานทางการค้าของตน ต่อมาจึงเริ่มขยายอาณาเขตเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าถาวร ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ยินยอมจะต้องมีการต่อสู้ รบพุ่งกันมายาวนานหรือช่วงอายุคน ในยุคที่ค้าว่าประเทศยังไม่เกิดขึ้น อาณาจักรทางการเมืองจึงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีเจริญมีความเสื่อม จนคำว่าประเทศเป็นที่รู้จักมากขึ้น แต่ละประเทศจึงพยายามที่เข้าควบคุมอาณาเขตให้ได้มากที่สุด ผู้เข้มแข็งเท่านั้นจะสำเร็จ เราจึงเห็นประเทศจีนและอินเดียได้บทบาทนี้

ด้านอารยธรรม อารยธรรมที่เกิดจากเส้นทางสายไหมมีมากมาย เช่น อารยธรรมในดินแดนจีนที่ครอบคลุมมนุษย์ตั้งแต่การเกิด การแต่งงาน การมีบุตร การทำบุญ การกิน การนอน การตาย ซึ่งแต่ละท้องที่แตกต่างกันออกไปแล้วแต่ท้องที่ เช่น การตายนั้นมีการฝังแบบชาวจีน และชาวคริสต์และอิสลาม การเผาแบบชาวพุทธ ฮินดู เช่น เมื่อมีการตายแล้วมีความเชื่อว่าตายแล้วจะได้เกิดใหม่จึงมีการหากรรมวิธีที่จะรักษาศพไม่ให้เน่าเปื่อยด้วยนวัตกรรมที่หามาได้ จนมีการค้นพบศพที่มีลักษณะแบบมัมมี่แบบอียิปต์มากมาตามเส้นทางสายไหม

ด้านนวัตกรรม ในเส้นทางสายไหมได้เกิดนวัตกรรมต่างๆเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ๑. นวัตกรรมการบินที่ก จากยุคเริ่มแรกที่มีกจากจาร์กิสเปลือกไม้ แผ่นหิน แผ่นไม้ แผ่นดินเหนียวแผ่นทองแดง จึงเริ่มมาทำกระดาษเพื่อเป็นที่บันทึกเรื่องราวในศาสนาและการเมือง ๒. นวัตกรรมกระดาษเจาะถ้ำ การขุดเจาะถ้ำนั้นเริ่มสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชปกครองอินเดีย แต่เป็นการขุดเจาะแบบง่ายๆ ไม่ซับซ้อน เมื่อเข้าสู่เอเชียกลางนวัตกรรมกระดาษเจาะจึงเริ่มละเอียดมากขึ้น มีลวดลายตามเสาวาดภาพที่ผนัง มีการแกะสลักพระพุทธรูป มีการใส่ลวดลายที่งดงามประดับสถานที่ มีนวัตกรรมที่ซับซ้อนมากขึ้น ๓. นวัตกรรมการทำศพ เพื่อรักษาสภาพศพไม่ให้เน่าเปื่อยย่อยสลายไปตามการเวลาเพื่อวิญญานนั้นจะได้กลับมาเกิดอีกโดยอาศัยร่างเดิม ในเบื้องต้นอาจจะทำแบบง่ายแต่ต่อมาเริ่มมีนวัตกรรมที่ทันสมัยใหม่ มีการค้นพบสมุนไพรรักษา และยาที่จะมารักษาศพให้นานและแห้ง สะอาดไม่มีกลิ่นเน่าเหม็น

Abstract

This Research Buddhism in Silk Road, History, Archaeological Evidence And to develop the civilization of mankind has three purposes: 1. To study the history of Buddhism in the Silk Road. 2. To study the archaeological evidence of Buddhism spreading along the Silk Road in India and China. Development of human civilization along the Silk Road. This research is qualitative research. It focuses on the study of archaeological, historical and civilizations of humanity, leaving traces along the Silk Route from China through South Asia. Central Asia to Europe Since the Silk Road has a very broad range covering parts of Asia and Europe and parts of Africa. The scope of the research was identified in China's Xinjiang and

This study found that. Silk Road is the most important route to humanity has been connected since the pre-Era. It is a pathway that brings prosperity to humanity in terms of trade, religion, politics, civilization, culture, and innovation. The issue is as follows.

The trade comes with human, each community has to exchange consumer goods. In the beginning may be exchanged for free among relatives. Later, they started to trade in distant communities and far away up to the other countries. When there is trade, there must be something that is money or other precious things. When is the compensation. From this trade itself, the development of foreign exchange Gold or Copper, Copper, Copper, Copper, and Silver. The money is modern. The product is abundant, consumer goods, but very popular and good quality you silk. Because it is too rare. Only in the mainland China. When the smuggling of silk and the process of farming out of China began to grow.

When the trade route progressed, priests or clergy took the trade route to missionary self-respect. The religion that is based on the Silk Road is a lot of Buddhism, Hinduism, Christianity, Islamic, Yiddish, Zoroastrianism, Confucianism, Confucianism, and many other religions. Buddhism is very active in the Silk Road. The most archaeological evidence left. Caves are drilled for worship and shelters where prayers are prayed at the Dharma lecture. Buddhism expanded throughout Asia before Buddhism was replaced by Islam. The Silk Road We will find archaeological remains of Buddhism and Islam spread.

When politics, trade, religion grew. Governments in each city must send troops to control the trade routes for tax purposes. Or for the protection of their commercial caravans. Later, it began to expand its territory to control permanent trade routes. If either party does not agree, there must be a fight. Fighting for a long time or age. In the era where the word country has not occurred. The political realm is constantly changing. There is a degeneration. The word is more known.

The civilization of the Silk Road has many meanings, such as civilization in China, covering human beings from birth, marriage, childbirth, merit, eating, sleep, death, each region varies depending on the region, such as death. Chinese embedding And Christians and Islam. The burning of the Buddhist Hinduism, when it is dead, is believed to be dead, will be reincarnated, so there is no way to find a way to preserve corpses decay with innovation.

Innovation in the Silk Road has caused many innovations such as 1. Innovation recording from the earliest times, the inscriptions of bark, stone plate, earth stick, copper sheet. They began to make paper to record religious and political stories. 2. Rock cut cave Innovation: The caves drum set began when the King Ashoka ruled in India. But as a simple drilling does not hide when entering Central Asia, drilling innovation is getting more detailed. 3. Funeral creations. To preserve the corpses do not decay, decompose according to time. The spirit will be born again by the original. In the first place, it may be simple, but later on, there is innovation. They discovered herbs. And drugs to keep the body long and dry. Clean, odorless, rotten.

คำสำคัญ เส้นทางสายไหม,แหล่งโบราณคดี,อารยธรรม,นวัตกรรม.

Keyword Silk Road, Archaeological Evidence, Civilization, Innovation.

วิธีการศึกษา

งานวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) โดยค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารทั้งจากชั้นปฐมภูมิ ชั้นทุติยภูมิและออกสำรวจพื้นที่

ผลการศึกษา

หลังจากพุทธปริณิพานมาได้ ๓ เดือน คณะสงฆ์นำโดยพระมหากัสสปะจึงได้ร่วมกันทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภาระ นครราชคฤห์ โดยมีพระอรหันต์เข้าร่วม ๕๐๐ องค์ พระมหากัสสปะเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พระอุบาลีเป็นผู้วิสันนาฝ่ายพระวินัย พระอานนท์เถระเป็นผู้วิสันนาฝ่ายพระสูตรและอภิธรรม โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรู โอรสพระเจ้าพิมพิสารเป็นองค์อุปถัมภ์ ในการสังคายนาครั้งนี้ ผลของสังคายนาครั้งนี้ ทำให้พระพุทธศาสนาได้เริ่มแพร่หลายทั่วทั้งชมพูทวีป ตั้งแต่นั้น (วิ.จ. ๒/๔๓๗/๓๗๕-๓๙๐.)

จนพ.ศ.๑๐๐ เป็นต้นมาสังฆมณฑลเริ่มมีการถกเถียงในข้อพระธรรมวินัย ๑๐ ประการอันเกิดจากระกษิษุชาวเมืองเวสาลี ได้อ้างวัตถุ ๑๐ ประการมากล่าวอ้าง ทำให้พระยสกาถนชบุตร พระอรหันต์ในยุคนั้นไม่พอใจที่ละเมิดพระธรรมวินัย จึงได้รวบรวมคณะสงฆ์หมู่ใหญ่ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ขึ้นที่วัดวาฬการาม เมืองเวสาลีในคราวนี้มีพระสัพพกามีเป็นประธานสังคายนา มีพระอรหันต์เข้าร่วม ๗๐๐ องค์ โดยมีพระเจ้ากาฬโคทที่ปกครองเวสาลีได้เป็นองค์อุปถัมภ์สังคายนา ขณะที่ภิกษุฝ่ายเมืองเวสาลีไม่ยอมรับกลับไปรวมกันทำสังคายนาขึ้นมา เรียกว่ามหาสังฆิกะ นี่เป็นต้นกำเนิดพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่จะเดินทางเข้าสู่เส้นทางสายไหมในเวลาต่อมา(จ.ป. ๗/๖๔๕/๒๗๒)

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้ขึ้นครองชมพูทวีป พ.ศ.๒๑๘ ตามหลักฐานในคัมภีร์มทวงศได้โปรดให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ขึ้นที่วัดอโศการาม นครปาฏลิบุตร เพื่อให้พระพุทธศาสนาหมดเสี้ยนหนาม โดยมีพระโมคคัลลบุตรติสสเถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์มีพระสงฆ์ที่เป็นอรหันต์เข้าร่วมถึง ๑๐๐๐ องค์ หลังสังคายนาเสร็จสิ้น พระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตออกไป ๙ สายเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยสายที่ ๑ พระมัชฌันติกเถระได้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แคว้นกัศมีร์ และคันธาระ สายที่ ๖ ได้ส่งพระมหารัทธิชิตเถระไปดินแดนโยนก คือเขตบาคเตรียและเปอร์เซีย ทำให้พุทธศาสนาเป็นที่รู้จักของคนชายขอบชมพูทวีป ซึ่งเป็นเส้นทางสายไหม จึงกล่าวไม่ผิดว่าพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระราชามีวิสัยทัศน์ยาวไกล ได้เป็นผู้บุกเบิกการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม (จ.ป. ๗/๖๔๕/๒๗๒)

พระเจ้าอโศกมหาราชได้มีการติดต่อกับประเทศใกล้เคียงเพื่อเชื่อมต่ออารยธรรมทางพุทธศาสนานักโบราณคดีได้ขุดพบเสาอโศกจารึกด้วยอักษรพราหมี มีข้อความที่พระองค์ได้มีความสัมพันธ์กับกษัตริย์ต่างแดน คือ ๑.กษัตริย์โยนะ นามว่าอันติโยคะ คือพระเจ้าอันติโอโคส กษัตริย์แห่งซีเรีย ๒. พระเจ้าตุระมาเย คือพระเจ้าปโตเลมี แห่งอียิปต์ ๓.พระเจ้าอันติเกนะ คือพระเจ้าอันติโคโนสแห่ง

มาซิโดเนีย ๔. พระเจ้ามคคะ คือพระเจ้ามคัส แห่งอาณาจักรไกรินัดจากอียิปต์ ๕. พระเจ้าอลิกสุนทระ คือพระเจ้าอเล็กซานเดอร์แห่งเอปิร์ซ หรือประเทศกรีก (Phradhammadilok (P.A.Payutto), 2543, P.56) จึงเป็นหลักฐานที่ชัดเจนว่าในสมัยโบราณมีการเกี่ยวพันทั้งด้านการค้าและด้านศาสนามานานแล้ว (จ.ป. ๗/๖๔๕/๒๗๒)

เป็นที่น่าสังเกตว่าในยุคที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองทั้งในอินเดียและประเทศใกล้เคียงนั้น พุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายเคียงคู่กันระหว่างมหายานและหินยาน พ.ศ. ๑๑๗๓ ในขณะที่พระเจ้าอชัมบังหรือพระสมณะเสวียนจั้งได้เดินทางมายังอินเดียนั้น ท่านได้เห็นพุทธศาสนาทั้งฝ่ายหินยาน(เถรวาท) และมหายานเจริญเคียงคู่กันไป บางเมืองมีแต่ฝ่ายมหายาน บางเมืองมีแต่ฝ่ายหินยาน บางเมืองทั้งสองนิกายเจริญไปเคียงค้ำกัน บางเมืองพุทธศาสนามีคนนับถือน้อย แต่บางเมืองคนเกือบทั้งเมืองนับถือพุทธศาสนาทั้งสิ้น เป็นแก้ที่ศนะความเข้าใจผิดของนักวิชาการบางท่านที่กล่าวว่า พุทธศาสนา มหายานเท่านั้นที่แพร่หลายไปยังภาคเหนือของอินเดียและเข้าไปยังเอเชียกลางจนถึงจีนในที่สุด

อย่างไรก็ตามเส้นทางอารยธรรมความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกได้ ๒ ส่วนคือ **๑. เส้นทางเหนือ** (อุตตริทิศ) หมายถึง เส้นทางที่พุทธศาสนาเดินทางไปทางทิศเหนือของอินเดียมุ่งหน้าไปทางปากีสถาน อัฟกานิสถาน อุซเบกิสถาน คีร์กีสถาน เตอร์กเมนิสถาน อิหร่าน เปอร์เซีย จากนั้นวกไปทางตะวันออกมุ่งหน้าไปยังมณฑลซินเจียงของจีนจนถึงใจกลางของจีน แล้วยังส่งต่อไปยังเกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม ธิเบต มองโกเลียในที่สุด พุทธศาสนาที่เดินทางมานี้มีทั้งฝ่าย มหายานและเถรวาท โดยมีประจักษ์พยานคือจดหมายของพระสมณะเสวียนจั้ง พระอี่จิง และเป็น โบราณวัตถุทั้งสองนิกายมากมาย จนถึงพ.ศ. ๑๓๐๐ เป็นต้นมาพุทธศาสนา มหายาน จึงศาสนาหลักใน ดินแดนภาคเหนือ

๒. เส้นทางใต้ (ทักษิณทิศ) หมายถึงเส้นทางพุทธศาสนาออกจากอินเดียมุ่งหน้ามาทางใต้ ผ่านทะเลเข้ามายังเกาะลังกา จากนั้นมายังอาณาจักรศรีเกษตร (พม่า) ทวารวดี (ไทย) พระนคร (กัมพูชา) จากนั้นไปยังลังกาสุกะ มลายู ศรีวิชัยจนถึงชวา พุทธศาสนาที่เดินทางมานี้มีทั้งฝ่าย มหายาน และเถรวาท โดยมีประจักษ์พยานที่เป็นโบราณวัตถุทั้งสองนิกายมากมาย แต่ในที่สุดพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกลายเป็นศาสนาหลักในดินแดนทักษิณแห่งนี้ ขณะที่บางพื้นที่ได้ถูกแทนที่ด้วยศาสนาอิสลามไป (Rak Dhamisra, 2544, P.56).

ในดินแดนภาคเหนือก่อนที่พุทธศาสนาจะเดินทางไปนั้น ได้มีการติดต่อค้าขายกันมาก่อนแล้ว เศรษฐกิจได้อาศัยพ่อค้าต่างเมืองเป็นหลัก สินค้านั้นมีมากมายเช่น เครื่องเทศ อัญมณี เหล็ก ทองคำ เครื่องนุ่งห่ม และที่รุ่งเรืองต่อมาคือการค้าไหม เส้นทางการค้าขายในพื้นที่แห่งนี้ต่อมาจึงถูกเรียกว่า เส้นทางสายไหม เป็นเส้นทางเชื่อมเอเชียตะวันออกไกลคือจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และไซบีเรียผ่านมายังเอเชียกลางจากนั้นเข้าสู่ยุโรปในที่สุด

เส้นทางสายไหม (The Silk Road) เป็นชุดเส้นทางการส่งการค้าและวัฒนธรรมซึ่งเป็นศูนย์กลางของอันตรกิริยาทางวัฒนธรรมผ่านภูมิภาคของทวีปเอเชียที่เชื่อมตะวันตกและตะวันออก โดยการเชื่อมโยงจากพ่อค้าวาณิชหลายเผ่าพันธุ์คือชาวเอเชียกลาง ชาวจีน ชาวอินเดีย ชาวมองโกล ชาวยุโรปต่อมาเส้นทางนี้ได้เป็นเส้นทางเดินทางของผู้แสวงบุญ นักบวชหลายศาสนา ทหาร ขุนศึก พ่อค้า นักโทษหลบหนี นักการทูต ขนเร่ร้อนและผู้อาศัยในเมืองจากจีนและอินเดียไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียนระหว่างเวลาหลายสมัย ในเบื้องต้นได้มุ่งเน้นเส้นทางค้าขายไหมคุณภาพดีจากประเทศจีนไปจนถึงยุโรป ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่ออกนอกชมพูทวีปมากขึ้น ทำให้ผู้คนศรัทธาเลื่อมใสมากขึ้นรวมทั้งพ่อค้าที่ค้าขายตามเส้นทางสายไหมด้วย ทำให้เส้นทางนี้จะมีเฉพาะพ่อค้าและกองคาราวานเดินทางไปมาเพื่อจุดประสงค์การค้า ก็เริ่มมีพระธรรมทูตออกจากดินแดนชมพูทวีปได้เผยแผ่พุทธศาสนาตามลำดับ

เส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางสมัยโบราณที่มีการค้าขายตั้งเมืองซีอานของจีนมุ่งหน้ามาทิศตะวันตกผ่านเอเชียกลาง อินเดีย เข้าสู่ยุโรปโดยมีการค้าหลายชนิดแต่ที่สำคัญคือแพรไหม เพราะเป็นสินค้าราคาแพงหายาก มีระดับ นำไปเป็นประดับอาภรณ์ที่สวยงาม นิยมใช้ตั้งแต่พระราชชา ช่างราชบริพาร ขนชั้นสูง พ่อค้า เศรษฐี เส้นทางสายไหมมีความยาว ๖,๕๓๗ กิโลเมตร หรือ ๔,๐๐๐ ไมล์ ได้ชื่อมาจากการค้าผ้าไหมของจีนที่มีกำไรมาตลอดเส้นทาง เริ่มตั้งแต่ราชวงศ์ฮั่น ประมาณพ.ศ.๑๐๐ เป็นต้นมา ราชวงศ์นี้ได้ขยายเส้นทางการค้าระหว่างจีนไปเอเชียกลางและทะเลถึงยุโรป ในราว ๑๓๗ ปี ก่อน ค.ศ. (พ.ศ.๔๐๕) คณะทูตจีนซึ่งเป็นผู้แทนทางการทูตจักรวรรดิจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น นามว่า **จางเจียน (Zhang Qian)** ได้นำทองคำ เส้นไหมมาเป็นบรรณาการถวายผู้ปกครองตามเส้นทางสายไหมด้วย คณะได้ไปอาณาจักรลั่วหลาน (Loulan) ลีอบนอร์ (Lopnor) กุยซี (Quici) กาชการ์ (Kashgar) โขตาน (Khotan) อู๋ซุน (Wusun) ได้บุกเบิกเส้นทางนี้และพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ามาตามลำดับ ชาวจีนสนใจมากกับความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์การค้าของพวกตนและขยายกำแพงเมืองจีนเพื่อป้องกันการคุ้มครองเส้นทางการค้านี้ จากการที่จางเจียนบุกเบิกเส้นทางนี้อย่างเป็นทางการ ท่านจึงได้รับการยกย่องจากชาวจีนว่า “บิดาแห่งเส้นทางสายไหม Father of the silkroad”(Sunita Dwivedi, 2009, P.D.)

คำว่า **เส้นทางสายไหม (The Silk Road)** เริ่มใช้ครั้งแรกในพ.ศ.๒๔๒๐ (ค.ศ.๑๘๗๗) โดยนักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมันชื่อบารอน เฟอร์ดินานด์ ฟอน ริชโทเฟิน (Baron Ferdinand von Richthofen) เขาเป็นคนบัญญัติศัพท์เส้นทางนี้ว่า Silk Road แปลเป็นภาษาไทยว่า เส้นทางสายไหม แม้ในเบื้องต้นจะมีคนคัดค้าน ไม่เห็นด้วย เพราะตามเส้นทางนี้ ไม่ใช่มีเฉพาะการค้าไหม แต่มีสินค้ามากมายหลายชนิด การตั้งชื่อแบบนี้เป็นการให้ความสำคัญกับไหมเพียงอย่างเดียว แต่เมื่อบัญญัติศัพท์อื่นๆมาทดแทน เช่น เส้นทางการค้าเอเชียยุโรปโบราณ เส้นทางเชื่อมเศรษฐกิจเอเชีย

ยุโรปโบราณกลับไม่เป็นที่นิยม ในที่สุดจึงต้องมาใช้คำว่า เส้นทางสายไหมเหมือนเดิม (Nongnuth Sihadecha, 2558, P.89.)

เส้นทางสายไหมมีความยาวมากกว่า ๖,๔๓๗ กิโลเมตรพาดผ่านประเทศที่สำคัญคือ อินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ทาจิกิสถาน เติร์กเมนิสถาน อิหร่าน อุซเบกิสถาน จีน มองโกเลีย ในบรรดาประเทศเหล่านี้ มี ประเทศอินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ทาจิกิสถานและจีนที่มีพุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองจนมีหลักฐานทางโบราณคดีขุดพบเป็นจำนวนมาก

ในหลักฐานการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศจีนนั้น มีบันทึกไว้ในหนังสือ จดหมายเหตุเชื้อสายของพระพุทธองค์และพระราชกษัตริย์ แต่งโดยพระภิกษุจื้อผั่น ได้บันทึกไว้ว่า พ.ศ.๖๐๘ พระเจ้าฮันหมิงตี้ (หลิวจวง) ได้สุบินนิมิตเห็นบุรุษมีร่างทองสูง ๖ ฟุต ที่ประเทศตะวันตก (อินเดีย) เหาะลอยขึ้นมาสู่พระราชวังรัศมีพวยพุ่งแล้วส่องสว่างทาบที่พระศอ (คอ) เป็นที่ศรัทธายิ่งนัก (Chou Hsiang Kuang, 1955). P.15) เมื่อตื่นจากบรรทมแล้วโปรดให้โหราจารย์นามว่าฟู่อี้ ทำนายจึงได้ทราบว่ามีบุคคลสำคัญเกิดขึ้นแล้วในชมพูทวีป จึงได้ส่งทูตไปอัญเชิญ คณะทูตไม่ได้เดินทางไปอินเดียแต่มาถึงเอเชียกลางจึงได้นิมนต์พระกัสสปะมาตั้งคະและพระธรรมลักษณะและคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เดินทางสู่นครลั่วหยาง นครหลวงสมัยราชวงศ์ฮั่น โปรดให้สร้างอารามพุทธศาสนาแห่งแรกในจีนคือ วัดม้าขาว เพื่อเป็นเกียรติแก่ม้าขาวที่เป็นผู้ขนพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงได้เริ่มเป็นที่รู้จักของชาวจีนตั้งแต่นั้น (Zui Zulun, 2554, P.45)

จึงกล่าวได้ว่าตามเส้นทางสายไหมที่เป็นเส้นทางอารยธรรมพระพุทธศาสนา คือ **๑.อินเดีย** มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือพุทธคยา ราชคฤห์ นาลันทา เวสาลี พาราณสี กุสินารา ลุมพินี หมู่อ้าอ ชันด้า เอลโลร่า กันเหรี ภาษา เบตสา สลุปสาญจี การ์เล **๒.ปากีสถาน** มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือ เมืองตักกิลลา เมืองศีร์กัปปี่ สลุปมาณิกยาล่า พุทธสถานที่หุบเขาสวัต **๓.อัฟกานิสถาน** มีแหล่งโบราณคดีที่เมืองจาลาลาบาด หุบเขามิอัน หุบเขามอส ไอแนก เป็นต้น **๔.ทาจิกิสถาน** มีแหล่งโบราณคดีที่เมืองอชินะเทปา มีพระพุทธรูปปางปริณิพานขนาดใหญ่ และ **๕.ประเทศจีน** มีโบราณสถานกระจายไปตามมณฑลซินเจียง กานซู ซานซี เป็นต้น ทั้งหมดล้วนอุดมไปด้วยแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้อารยธรรมที่รุ่งเรืองในอดีตทั้งของพุทธศาสนาและมวลมนุษยชาติ (Fan jinshi, 2017,P.45)

เมื่อพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายในเส้นทางนี้ มีใช้เฉพาะคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เท่านั้นที่ได้รับการเผยแพร่ แต่อารยธรรมก็ได้รับการเผยแพร่อีกด้วยคือ **๑.สถาปัตยกรรม** มีการสร้างเจดีย์ สลุป วิหาร กุฎี ศาลา วิวัฒนาการการขุดเจาะถ้ำตามภูเขา แล้วแกะสลักเป็นถ้ำที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ เป็นต้น (Abdul Nasir Almohammadi, 1998, P.87) **๒.ประติมากรรม** มีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อมาเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบต่างๆโดยวัสดุที่ใช้คือ ดินเหนียว ไม้ หิน ชนิดต่างๆ โลหะ ทองคำ ทองสำริด ปูนปั้น ลักษณะพระพักตร์ของพระพุทธรูปก็มีความแตกต่างกันไป

แล้วแต่ชนชาติที่นับถือ **๓. จิตรกรรม** มีการวาดภาพพุทธประวัติ ชาดก เรื่องราวต่างๆในวิหาร ศาลา พระเจดีย์ และในถ้ำต่างๆ ตั้งแต่อินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน จีนเจียงของจีนเป็นต้น **๔. การจารึก** คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อเดินทางไปในที่ห่างไกล สวากส่วนใหญ่มักจารึกด้วยใบลานเป็นหลักเพราะถือง่าย ต่อมาจึงมีการจารึกใส่แผ่นหิน เปลือกไม้ หรือแผ่นไม้ จากนั้นมีการทำกระดาษขึ้น จึงนิยมเขียนใส่ในกระดาษด้วย เส้นสายใหม่จึงเป็นเส้นสายกำเนิดกระดาษครั้งแรกของโลกโดยมีแหล่งกำเนิดที่จีน **๕. การค้าขาย** เส้นสายนี้มีการค้าขายเฟื่องฟูมาตามลำดับ สิ้นค้ามีหลายหลายแล้วแต่ความต้องการของพื้นที่ และที่กลายมาเป็นสัญลักษณ์ต่อมาคือ โหม โดยถือกันว่ากำเนิดจากจีนเป็นแห่งแรก สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบันและเป็นอารยธรรมที่เกิดในเส้นสายใหม่แห่งนี้ให้กับมวลมนุษยชาติ โดยวัตถุประสงค์คือ ๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเส้นสายใหม่ ๒. เพื่อศึกษาหลักฐานหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่ไปตามเส้นสายใหม่ในอินเดียและจีน ๓. เพื่อศึกษาพัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติตามเส้นสายใหม่

เส้นสายใหม่เป็นเส้นสายที่สำคัญดังกล่าวมาแล้ว ความสำคัญของเส้นสายใหม่มีแบ่งเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

๑ ด้านเศรษฐกิจ

การค้าและการเศรษฐกิจคือจุดประสงค์แรกๆของการใช้เส้นสายใหม่ โดยมีกองคาราวานของชาวจีน เอเชียกลาง อาหรับ มองโกล อินเดีย กรีก เปอร์เซียใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน สินค้านั้นมีมากมายทั้งอุปโภคและบริโภค การแลกเปลี่ยนสินค้ายุคแรกๆอาศัยสินค้าที่มูลค่าใกล้เคียงกันแลกเปลี่ยนกัน ต่อมาจึงมีการพัฒนาเงินตราเพื่อใช้เป็นการแลกเปลี่ยนกัน วัสดุที่ใช้ในการทำเงินตรานั้น ยุคแรกมีการถลุงแร่ทองแดง ทองเหลือง ทองสำริด เงิน ดีบุกมาตีเป็นเหรียญตรา จารึกด้วยภาษาของตนเองพร้อมกับรูปภาพ เช่นสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ราวพ.ศ.๖๐๐ มีการทำเหรียญตราหลากหลายชนิด มาเพื่อเป็นการค้าขาย จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นเงินกระดาษในภายหลัง

๒. ด้านการเมือง

ในยุคพุทธกาลนั้น บ้านเมืองแบ่งเป็นอาณาจักรหรือแคว้น แต่ละแคว้นจะมีเมืองหลวงของตนเอง บางแคว้นเป็นแคว้นขนาดใหญ่ มีประชากรหนาแน่นมั่งคั่ง พื้นที่กว้างขวาง บางแห่งมีพื้นที่เล็กน้อย ประชากรเบาบาง การเศรษฐกิจไม่รุ่งเรือง บางครั้งแคว้นที่ใหญ่มีอำนาจทางทหารมากมักจะเข้ารุกรานแคว้นเล็กๆ แล้วขยายอาณาเขตออกไปเหมือนที่แคว้นมคธ สมัยพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรูทำต่อเนื่องมา จนแคว้นมคธมีอาณาเขตกว้างขวาง ทางด้านการปกครองบ้านเมืองนั้นมีการปกครอง ๒ ลักษณะคือ **๑. ราชาธิปไตย** หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองแบบนี้พบเป็นจำนวนมาก โดยมีพระราชามีอำนาจเสร็จขาด พระดำรัส หรือคำสั่งคือกฎหมายโดยตรงที่ทุกคนต้องปฏิบัติ การปกครองแบบนี้มักไม่ได้ฟังเสียงประชาชน มีข้อดีคือตัดสินใจได้รวดเร็ว ถ้าได้พระราช

ที่ทรงธรรมจะเจริญก้าวหน้ามาก เพราะสามารถพัฒนาอย่างรวดเร็ว ข้อเสียคือ ไม่ฟังเสียงประชาชน สามารถสั่งประหารใครก็ได้ ถ้าไม่ถูกกับพระทัย ระบบนี้จึงมีข้อดีมากกว่าข้อเสีย และ **๒.สามัคคีธรรม** หรือปกครองโดยมีสภาเป็นตัวตัดสิน โดยคณะปกครองนั้นประกอบไปด้วยกษัตริย์ขุนนางพระราชวงศ์ ประชุมปรึกษาหารือในประเด็นที่สำคัญทุกเรื่อง ระบบนี้มีการตรวจตราถ่วงก่อนประกาศใช้ ในสมัยพุทธกาลปรากฏใช้ในเมืองเวสาลี และกบิลพัสดุ์ นับว่าใกล้เคียงกับระบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน (B.N. Puri, 1987, P.98.)

๓.ด้านการศึกษา

ศาสนาที่มีบทบาทในเส้นทางสายไหมนั้นมีมากมาย คือ ศาสนาฮินดู พุทธ เช่น คริสต์ อิสลาม ซิกข์ โซโรอัสเตอร์ เต๋า ขงจื้อ มณีทิพย์ แต่มีเพียง ๓ ศาสนาที่เหลือหลักฐานทางด้านโบราณคดี ปรากฏให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาคือ พุทธศาสนา อิสลาม และเต๋า ส่วนคริสตนั้นแม้จะเผยแพร่มายังจีน และอินเดีย แต่ก็มีบทบาทน้อย ส่วนศาสนาที่มีหลักฐานทางโบราณคดีมากที่สุดในเส้นทางสายไหมคือ พุทธศาสนา แต่ถูกแทนที่โดยศาสนาอิสลามในอินเดีย เอเชียกลาง จีนเฉียงของจีน แต่ในตอนกลางของจีนนั้นพุทธศาสนายังมีบทบาทอยู่ แม้จะผ่านการทำลายร้างมาหลายยุค แต่แสงแห่งพุทธธรรมนั้นยังเรืองรองขึ้นเสมอ เมื่อสถานการณ์อำนาจในจีน (Phramaha Daosayam Vajirapanyo. 2552, P.78)

๔.ด้านการสร้างอารยธรรม

เมื่อเส้นทางสายไหมใช้เพื่อการค้า การเผยแพร่ศาสนา การเมือง และประเพณีของชนชาติต่างๆ จึงก่อให้เกิดให้มีการสร้างอารยธรรมต่างๆ มากมายหลายแห่งตามเส้นทางตั้งแต่จีน เอเชียกลาง เอเชียใต้ อาหรับและยุโรป อารยธรรมและความเชื่อจากอินเดีย เอเชียกลาง อาหรับ เปอร์เซียได้ หลั่งไหล ครอบคลุมวิถีชีวิตผู้คนเผ่าต่างๆ จนกลายเป็นวัฒนธรรมผสมผสานเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชนเผ่าต่างๆ ในด้านอื่นๆนั้น อารยธรรมจีนมักชนะอารยธรรมจากภายนอกเช่นอินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย ยุโรป แต่พุทธศาสนาทำให้อารยธรรมของอินเดียมีชนะในแผ่นดินจีนทั้งประเทศ แต่มาเสียพื้นที่ในมณฑลจีนเฉียงให้ศาสนาอิสลามไป แต่พุทธศาสนาเป็นอารยธรรมอินเดียที่ปรับตัวง่าย เมื่อเข้าไปสู่จีนแล้วจึงมีการปรับเข้ากับวัฒนธรรมจีนอย่างแนบเนียน จนอัตลักษณ์ความเป็นอินเดียแบบไม่เหลือปรากฏ อารยธรรมในจีนเองสามารถแบ่งเป็นช่วงๆ คือ

๔.๑.อารยธรรมก่อนพุทธศาสนา กำหนดเอาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงพ.ศ.๖๐๐ มีแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ ๒ แหล่ง คือ ก. **ลุ่มแม่น้ำฮวงโห** พบความเจริญที่เรียกว่า วัฒนธรรมหยางเซา (Yang Shao Culture) พบหลักฐานที่เป็นเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะสำคัญคือ เครื่องปั้นดินเผาเป็นลายเขียนสี มักเป็นลายเรขาคณิต พืช นก สัตว์ต่างๆ และพบใบห้านามมนุษย์ สีที่ใช้เป็นสีดำหรือสีม่วงเข้ม นอกจากนี้ยังมีการพิมพ์ลายหรือชุดสลักลายเป็นรูปลายจ๊กสาน ลายเชือกทาบ ข. **ลุ่มน้ำแยงซี** (Yangtze) บริเวณมณฑลชานตุงการพบวัฒนธรรมหลงชาน (Lung Shan Culture) พบหลักฐาน

ที่สำคัญเป็นเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะเป็นดินเผา มีเนื้อละเอียดสีดำขัดมันเงา คุณภาพดีเนื้อบางและแกร่ง เป็นภาชนะ ๓ ขา เป็นต้น (Sampan Kongsamuth, 2555, P.57)

๔.๒.อารยธรรมหลังพุทธศาสนา กำหนดช่วงอายุตั้งแต่พ.ศ.๖๐๐ เป็นต้นมา เป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสนาเผยแผ่มายังประเทศจีนและกลายเป็นอารยธรรมหลักสาขาหนึ่งของจีนเคียงคู่กับศาสนาเต๋าและขงจื้อ

๕.ด้านการเกิดนวัตกรรมใหม่

คำว่านวัตกรรม แปลว่าการกระทำที่เกิดสิ่งใหม่ๆที่พัฒนาให้ดีกว่าเดิม ใช้งานง่าย คงทน ในด้านนวัตกรรมใหม่ที่ปรากฏในเส้นทางสายไหมนั้นมีหลายประการ แม้ว่านวัตกรรมนี้ถ้ามาเทียบกับยุคปัจจุบันแล้ว ถึงว่าล้ำสมัยมาก แต่ต้องไม่ลืมว่ามนุษย์ในยุคนั้น มีความเพียรพยายามอย่างมากในการสร้างนวัตกรรมใหม่เพื่อตอบสนองทางด้านศาสนา การค้า และวัฒนธรรมอยู่เสมอ นวัตกรรมใหม่ๆที่เกิดขึ้นในเส้นทางสายไหมมีมากมายที่สำคัญคือ

๕.๑.การถักทอผ้าจากผ้าฝ้าย วัสดุที่มาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่มยุคแรกส่วนใหญ่ทำจากเปลือกไม้ ต่อมาพัฒนามาจากฝ้าย มาเป็นผ้าที่ทำจากเส้นไหมซึ่งงดงาม คงทน มีคุณค่า

๕.๒.พัฒนาการชุดเจาะถ้ำ จากการชุดเจาะเพื่อเป็นที่อาศัยของพระสงฆ์ ถ้ายุคแรกมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมธรรมดา พัฒนาให้มีการแกะสลักลวดลายด้านหน้าถ้ำ แกะเสากายในที่มีลวดลาย มีการเจาะพระพุทธรูปสวยงาม ตามผนังมีการวาดภาพประวัติของศาสดาหรือชาดกที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น

๕.๓.การหาวัสดุที่บันทึกพระธรรมคัมภีร์ เดิมนั้นใช้ใบลานในการบันทึกจากนั้นหันมาใช้เปลือกไม้ แผ่นไม้ แผ่นหิน แผ่นทองแดง แผ่นสำริด แผ่นทองคำ จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นกระดาษ แล้วทำเป็นรูปเล่มต่อมา ๔.การแกะพิมพ์ไม้ทำพระไตรปิฎก เดิมนั้นการจารึกคัมภีร์ทำด้วยวัสดุต่างๆดังที่กล่าวแล้ว ต่อมาจึงหาวิธีที่จะสะดวกมากขึ้นนั่นคือทำเป็นแผ่นเปลือกไม้ เจาะเป็นตัวอักษร โดยให้หัวกลับกัน ทำเป็นแผ่นอาบด้วยวัสดุพิเศษเพื่อรักษาสภาพไม่ให้แตกกร้าว ไม่ให้มอดเจาะซอนไซ ทำกรอบด้วยเหล็ก เมื่อต้องการจะทำสำเนาแผ่นไม้มาทำด้วยหมึกสีดำแล้วเอาผ้าขาวทาบแล้วรีดให้เสมอกัน จะได้สำเนาพระสูตรเท่าที่ต้องการวิทยากรแบบนี้มีในจีน เกาหลี ธิเบต มองโกเลีย ญี่ปุ่น (Nongnuth Sihadecha, 2558, P.56-57).

๕.๔.การทำเยื่อกระดาษ เดิมนั้นการจะเขียนจดหมาย การส่งสาส์น การทำพระราชโองการมักติดฉีกด้วยแผ่นไม้ แผ่นหิน ผ้า แต่เมื่อมีการทำกระดาษได้สำเร็จจึงนำกระดาษมาจดบันทึกเรื่องราวต่างทั้งส่วนงานราชการและการบันทึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

๕.๕.การทำศพคนตายให้แห้ง ไม่น่าเหม็นหรือมีมด เพราะความเชื่อของคนโบราณถือว่าคนตายแล้วจะมีวันที่กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ เพื่อกลับมาหาครอบครัว จึงมีความพยายามในการรักษาศพให้สมบูรณ์ที่สุด จนพัฒนาการมาเป็นการทำมัมมี่ซึ่งมีมากมายในดินแดนเอเชียกลาง

๕.๖.การทำเงินตราแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนสินค้านั้นเริ่มต้นจากการแลกเปลี่ยนด้วยสินค้าที่เท่าๆกัน ค่อยพัฒนามาเป็นวัสดุมีค่าเช่นทอง เงิน สำริด จากนั้นจึงมีการผลิตเหรียญตรามาให้แล้วพัฒนามาเป็นเงินกระดาษในยุคปัจจุบัน เป็นต้น

บทสรุป

เส้นทางสายไหมเป็นเส้นทางที่สำคัญยิ่งที่ทำให้มนุษยชาติได้เชื่อมติดต่อกันตั้งแต่ยุคก่อนพุทธกาล พุทธศาสนาในเส้นทางสายไหมเผยแผ่ออกจากอินเดียด้วย ๒ เส้นทาง คือ **๑.เส้นทางสายเหนือ** เข้าสู่อัฟกานิสถาน อิหร่าน เอเชียกลางและจีนตามลำดับ **๒.เส้นทางสายใต้** ไปตามเส้นทางทะเลผ่านลังกา มลายู ชวา สุมาตรา ศรีวิชัย จัมปา และจีนตามลำดับ เป็นเส้นทางที่นำความเจริญมาให้กับมนุษยชาติในด้านต่างๆ คือ ด้านการค้าขาย ด้านศาสนา ด้านการเมือง ด้านอารยธรรม ด้านวัฒนธรรม และการพัฒนานวัตกรรมใหม่เกิดขึ้น โดยแยกเป็นประเด็นดังนี้

๑.ด้านการค้าขาย การค้าขายนั้นเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ เพราะแต่ละชุมชนจะต้องมีการแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภค ในเบื้องต้นอาจจะเปลี่ยนสินค้ากันฟรีในหมู่เครือญาติ ต่อมาจึงเริ่มออกไปค้าขายในชุมชนที่ห่างไกล และไกลออกไปยังประเทศต่างๆ เมื่อมีการค้าขายแล้วจะต้องมีสิ่งตอบแทนนั่นคือเงิน ทอง หรือของมีค่าอื่นๆ เมื่อเป็นค่าตอบแทน จากการค้าขายนี้เองทำให้เกิดพัฒนาเงินตราแลกเปลี่ยน จากให้เปล่าหรือสินค้าแลกเปลี่ยนมาเป็นทองคำ ดีบุก ทองแดง เงินเหรียญที่ทำจากดีบุก ทองแดง **๒.ด้านศาสนา** เมื่อเส้นทางการค้าขายเจริญก้าวหน้าแล้ว นักบวช หรือพระสงฆ์จึงได้อาศัยเส้นทางการค้าออกไปเผยแผ่ศาสนาที่ตนเองนับถือ ศาสนาที่อาศัยตามเส้นทางสายไหมมีมากคือพุทธศาสนา ฮินดู คริสต์ อิสลาม ยูกาย โซโรอัสเตอร์ เต๋า ขงจื้อ มณีทิพย์ ในบรรดาศาสนามากมายเหล่านั้น พุทธศาสนาได้ทิ้งร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีไว้มากที่สุด มีกาขุดพบซากวิหารพระพุทธรูป เจดีย์ คัมภีร์ทำจากเปลือกไม้ ไบลาน ทองสำริด ทำจากแผ่นหิน **๓.ด้านการเมือง** เมื่อการค้าการศาสนาขยายตัวมากขึ้น ผู้ปกครองในแต่ละเมืองจะต้องส่งกำลังทหารเข้าควบคุมเส้นทางค้าขายเพื่อเก็บภาษี หรือเพื่อการคุ้มครองกองคาราวานทางการค้าของตน ต่อมาจึงเริ่มขยายอาณาเขตเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าถาวร ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ยินยอมจะต้องมีการต่อสู้ รบพุ่งกันมายาวนานหรือช่วงอายุคน ในยุคที่คำว่าประเทศยังไม่เกิดขึ้น อาณาจักรทางการเมืองจึงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา **๔.ด้านอารยธรรม** จากเส้นทางสายไหมมีมากมาย เช่น อารยธรรมในดินแดนจีนที่ครอบคลุมมนุษย์ตั้งแต่การเกิด การแต่งงาน การมีบุตร การทำบุญ การกิน การนอน การตาย ซึ่งแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไปแล้วแต่ท้องถิ่น เช่น การตายนั้นมีการฝังแบบชาวจีน และชาวคริสต์และอิสลาม การเผาแบบชาวพุทธ ฮินดู เซน เมื่อมีการตายแล้วมีความเชื่อว่าตายแล้วจะได้เกิดใหม่จึงมีการหากรรมวิธีที่จะรักษาศพไม่ให้เน่าเปื่อยด้วยนวัตกรรมที่หามาได้ จนมีการค้นพบศพที่มีลักษณะแบบมัมมี่แบบอียิปต์มากมาตามเส้นทางสายไหม **๕.ด้านนวัตกรรม** ได้เกิดนวัตกรรมต่างๆ เป็น

จำนวนมาก เช่น ๑.นวัตกรรมการบันทึกคัมภีร์ จากยุคเริ่มแรกที่มีกจากจารึกใส่เปลือกไม้ แผ่นหิน แผ่นไม้ แผ่นดินเหนียวแผ่นทองแดง จึงเริ่มมาทำกระดาษเพื่อเป็นที่บันทึกเรื่องราวในศาสนาและการเมือง ๒.นวัตกรรมการขุดเจาะถ้ำ การขุดเจาะถ้ำนั้นเริ่มสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชปกครองอินเดีย แต่เป็นการขุดเจาะแบบง่ายๆ ไม่ซับซ้อน เมื่อเข้าสู่เอเชียกลางนวัตกรรมการขุดเจาะจึงเริ่มละเอียดมากขึ้น มีลวดลายตามเสา วาดภาพที่ผนัง มีการแกะสลักพระพุทธรูป ๓.นวัตกรรมการทำศพ เพื่อรักษาสภาพศพไม่ให้เน่าเปื่อยย่อยสลายไปตามกาลเวลา เพื่อวิญญูณนั้นจะได้กลับมาเกิดอีกโดยอาศัยร่างเดิม ในเบื้องต้นอาจจะทำแบบง่ายแต่ต่อมาเริ่มมีนวัตกรรมการที่ทันสมัยใหม่ มีการค้นพบสมุนไพร และยาที่จะมารักษาศพให้นานและแห้ง สะอาดไม่มีกลิ่นเน่าเหม็น

Reference

A.The First Source

Mahachulalongkornrajavidyalaya. Tipitaka Thai Edition. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyala Press, 2539.

B.The Second Source

Abdul Nasir Almohammadi. **Ajanta & Ellora**. New Delhi: Pritha offsets, 1998.

B.N. Puri. **Buddhism in Central Asia**. New Delhi: Jainendra Prasad Jain at Shri Jainendra Press, 1987.

Chatsumal Kabilsingh. **Story of Chinese Nuns**. Second Edition, Bangkok:, Song sayam Printing, 2545.

Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn .**Huang He, Hub of Culture**. 5th Edition, Bangkok: Amrin Printing and Publishing Ltd, 2553.

Kromphrayadamronrajanupab, Somdejphrachaoboromvongther. **Nitanborankadee**. 5th edition, Bangkok: Pump Station corperation Ltd, 2559.

Kenglian Sriboonruang, **Story of Hiuen Tsang**. Bangkok: Kopplerng Printing, 2543.

L.Sathiensut. **Story of Chinese Monks who visit India for search the Dhamma**. Bangkok: Rungsaeng Printing, 2516.

Nongnuth Sihadecha. **History of Silkroad**. Second Edition, Bangkok: Matichon Pakkred Press, 2558.

- Phramaha Daosayam Vajirapanyo. **Buddhism in China**. Bangkok: Medsai Printing, 2552.
- Phramaha Anon Anando, **Mahayana Buddhism**. Bangkok: PMK Press, 2559.
- Phrabrahmagunaporn (P.A. Payutto). **Buddhist Dictionary Dhamma Edition.6th** Edition,Sahadhammik, 2556.
- Phrabrahmagunaporn (P.A. Payutto). **Buddhist Dictionary Dhamma Edition.6th** Edition,Sahadhammik, 2556.
- Sampan Kongsamuth. **Bamiyan under Buddha Footh**. Bangkok: Chareonvith Printing,2555.
- Rak Dhamisra.**The Silk Road**. Bangkok: Usa Printing, 2544
- Zui Zulun, **Thangsamjang, the Buddhist record of the western world**. Second Edition, Bangkok: Matichon Pakkred Press, 2549.
- Zui Zulun, **Luayang Sangharam**. Bangkok, Chulalongkornmahavidyalaya Press, 2554.
- Fan jinshi. **China Dunhuang**. Jiangsu: Jiangsu fine Arts.2017.
- Fan Xin ang Guo Jin. **Ancient Capital Xian with a thousand years over**. Xian: Xian world Corporation Publishing, 2008.

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวกับการนำผลงานของการวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวกับการนำผลงานของการวิจัยไปใช้ประโยชน์

งานวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ เป็นงานวิจัยที่ได้รับงบประมาณจากสถาบันวิจัย พุทธศาสตร์ ปีงบประมาณ ๒๕๖๐ ได้มุ่งเน้นการวิจัยเชิงเอกสารเป็นหลัก เพราะข้อจำกัดในการเข้าพื้นที่ แต่สามารถนำไปใช้ประโยชน์อยู่หลายแห่ง คือ

๑. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ใช้เป็นคู่มือประกอบการศึกษาในรายวิชาประวัติพระพุทธศาสนา ของนิสิตชั้นปีที่ ๑ พุทธศาสนมหายาน ของนิสิตชั้นปีที่ ๑ ทั้งนี้เพราะเนื้อหาในงานวิจัยเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการของพุทธศาสนาในประเทศจีนและ อินเดีย

๒. สถาบันขงจื้อ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบันแห่งนี้ตั้งขึ้นมาเพื่อรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับจีน วัฒนธรรมจีนโดยเฉพาะ เพื่อให้ให้นักศึกษานำไปศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับอารยธรรมจีน

๓. วัดจีนไตรรัตนาราม เมืองสารนาถ พาราณสี รัฐอุตตรประเทศ วัดแห่งนี้สร้างโดยชุมชนชาวจีนในอินเดีย มีห้องสมุดเป็นที่ศึกษาค้นคว้าของนักศึกษาทั้งไทย จีน อินเดีย และชาติอื่นๆ ทั้งยังเป็นชุมทางการจารึกแสงบุญของชาวพุทธหลายประเทศทั้งไทย จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เนื้อหาในวิจัยเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการของพุทธศาสนาทั้งในจีนและอินเดีย

๔. วัดไทยสิริราชคฤห์ เมืองราชคฤห์ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย วัดแห่งนี้สร้างโดยพุทธบริษัทชาวไทย โดยพระครูปลัดสุวัฒนพุทธคุณ เป็นชุมทางการจารึกแสงบุญของชาวพุทธหลายประเทศทั้งไทย ลาว กัมพูชา จีน ญี่ปุ่น เกาหลี สิงคโปร์ เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธศาสนาเป็นอย่างดี

๕. ห้องสมุดหอสิทธิธรรมาภิบาล ภายในมหาวิทยาลัยเมืองพาราณสี รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย มหาวิทยาลัยแห่งนี้มีนักศึกษาไทย ศึกษาในระดับปริญญาตรี โท และเอกเป็นจำนวนมาก จึงเป็นคู่มือเพื่อศึกษาและอ้างอิงเป็นอย่างดี

๖. ผู้วิจัยจะได้มอบงานวิจัยให้กับบริษัทอิมมูบิลิตี้ จำกัด เพราะเป็นบริษัทพาชาวไทยไปศึกษางานในประเทศอินเดียและจีนเป็นประจำ จึงต้องการข้อมูลเรื่องพุทธศาสนาในประเทศจีนและอินเดียไปใช้ประโยชน์ในการอ้างอิง

การประชาสัมพันธ์

การประชาสัมพันธ์กระทำหลายทางคือ

๑. จัดพิมพ์วิจัยเป็นรูปเล่มเป็นภาษาไทย เพื่อเผยแพร่ตามร้านหนังสือ โดยการปรับแก้เนื้อหาเล็กน้อยเพื่อให้เหมาะสม

๒. เผยแพร่งานวิจัยทางเว็บไซต์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

๓. จัดพิมพ์เป็นแผ่นพับเสนอในงานประชุมวิชาการระดับชาติ เพื่อเผยแพร่ข้อมูลต่อไป

๔. เผยแพร่งานวิจัยฉบับที่ปรับแก้ในโลกออนไลน์เป็นแบบพดีเอฟ เพื่อให้ผู้สนใจดาวน์โหลดไปศึกษาและอ้างอิง

ภาคผนวก ค
ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ
และผลที่ได้รับจากโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับจากโครงการ

งานวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดีและพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ เป็นงานวิจัยที่ได้รับงบประมาณจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ปีงบประมาณ ๒๕๖๐ มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ๓ อย่างคือ

- ๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม
- ๒ เพื่อศึกษาหลักฐานหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม
- ๓ เพื่อศึกษาพัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติตามเส้นทางสายไหม

การดำเนินการและกิจกรรมที่วางไว้

๑. รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้อง คือพระไตรปิฎก และอรรถกถา ตำรา จดหมายเหตุ ทั้งภาษาไทย อังกฤษ ฮินดี และจีน
๒. รวบรวมตำราจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
๓. เดินทางไปสำรวจในสถานที่จริง ในเบื้องต้นไม่สามารถทำได้ เพราะรัฐบาลจีนไม่ออกวีซ่าให้ แต่ในภายหลังจึงได้ทำหนังสือเดินทางแบบใหม่ จึงสามารถไปได้ แต่มีอุปสรรคในการสัมภาษณ์ เพราะต้องผ่านหลายขั้นตอน อีกทั้งงบประมาณที่จำกัด จึงขอทำวิจัยแบบเอกสาร
๔. ส่งรายงานความก้าวหน้า
๕. เขียนบทความเพื่อนำเสนอในวารสารที่ได้รับการยอมรับในระดับฐานที่สี่ไอ ระดับ ๑-๒
๖. ส่งรายงานความก้าวหน้า ๓ บท
๖. ส่งรายงานร่างสมบูรณ์ ๕ บท
๗. ส่งรายงานวิจัยฉบับที่ผู้ทรงคุณตรวจแก้ร่างสมบูรณ์

ผลที่จะได้รับจากโครงการ

สำหรับผู้วิจัย

๑. ทำให้ทราบความเป็นมาของพัฒนาการของพุทธศาสนาทั้งสองประเทศที่เชื่อมโยงกัน
๒. ทำให้ทราบพัฒนาการของพุทธศาสนาทั้งสองประเทศที่มีอยู่จริง และความเชื่อมโยง
๓. ทำให้ทราบนวัตกรรมที่เกิดจากเส้นทางสายไหม เช่น การเจาะถ้ำ เพื่อจำพรรษาและเป็นที่อยู่อาศัย การจัดท้าวสดุ เพื่อรักษาคัมภีร์ในรูปแบบต่างๆ

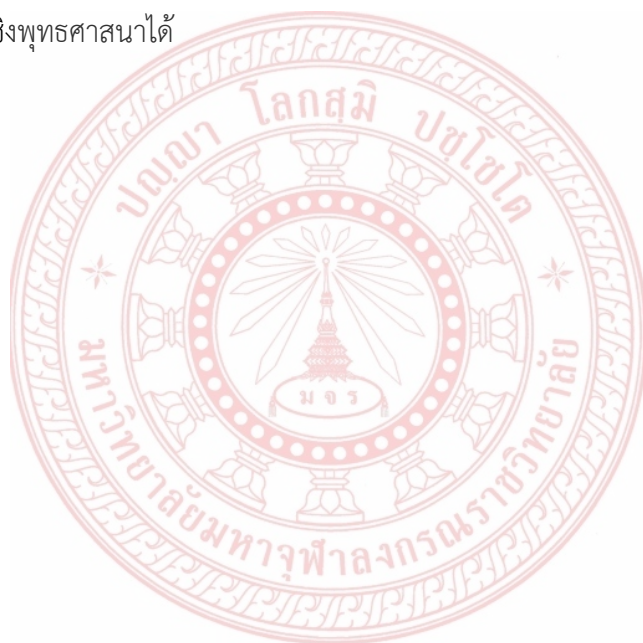
๔. ทำให้ทราบรูปแบบกระบวนการวิจัย เช่นรูปแบบการวิจัย ลักษณะการวิจัย ขั้นตอนการวิจัย สามารถนำไปสอนลูกศิษย์ได้เป็นอย่างดี

สำหรับผู้นำไปใช้

๑. ทำให้ได้ข้อมูลประวัติพุทธศาสนา พัฒนาการตั้งแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเจริญ ที่ก่อให้เกิดความเสื่อมของพุทธศาสนาในเส้นทางสายใหม่ อันเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติที่สมบูรณ์มากขึ้น

๒. ทำให้นำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการค้นคว้า วิจัยต่อยอด หรือนำไปใช้เพื่อการท่องเที่ยวทางศาสนาทั้งในไทย จีนและอินเดีย

๓. ทำให้มีข้อมูลมากขึ้นสำหรับองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้อง นำไปใช้ประโยชน์เพื่อการจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาได้

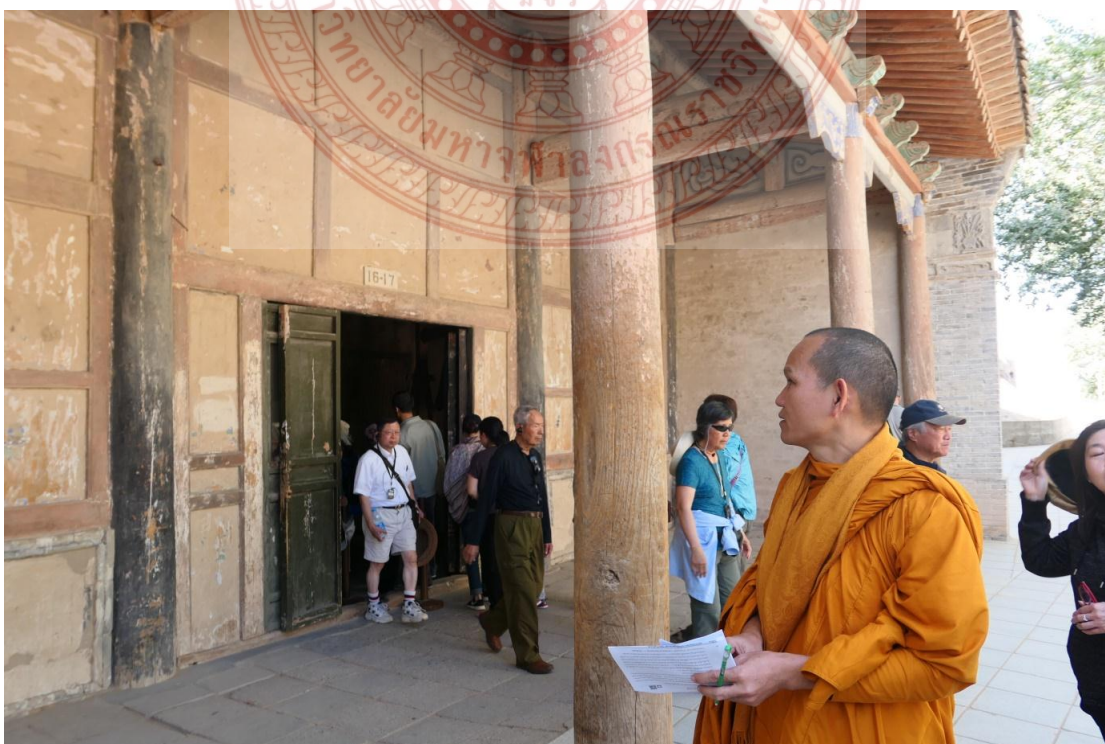

ภาคผนวก ง

รูปภาพกิจกรรมการดำเนินการวิจัย

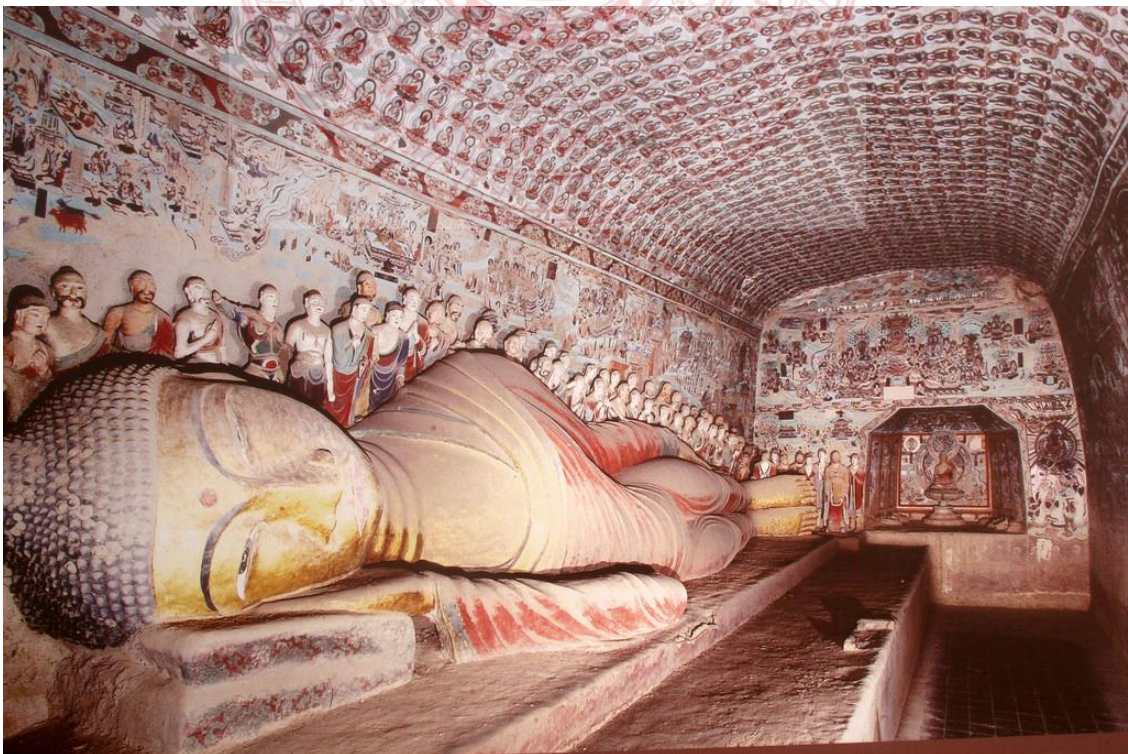
ด้านหน้าของถ้ำตุนหวง หมายเลข

ด้านหน้าของถ้ำตุนหวง หมายเลข ๑๗ เป็นถ้ำคัมภีร์

มัคคุเทศก์ชาวจีนนำบรรยายด้านหน้าของถ้ำตุนหวง

พระพุทธรูปปางปรินิพพานภายในถ้ำหมายเลข...ของถ้ำตุนหวง

ภาพวาดที่ผนังถ้ำหมายเลข ๒๓ ถ้ำเบเซกติก

ด้านหน้าของถ้ำหมายเลข ๒๓ ถ้ำเบเซกติก

ด้านหน้าสถูปกลางเมืองโบราณเกาชาง

ซากสถูปทรงสี่เหลี่ยม ภายในเมืองโบราณเกาชาง

พระเจดีย์พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศูนย์กลางชาวพุทธทั่วโลก

ภายในพระเจดีย์พุทธคยาประดิษฐานพระพุทธรูปปางภูมิสัมผัส เรียกว่าพระพุทธเมตตา

ศาลวนอุทยาน สถานที่ปรินิพพาน

ซากสถูปถวายพระเพลิงพุทธสรีระ หลังจากปรินิพพานไป ๗ วัน

การสัมมนาระหว่างคณะสงฆ์จีนและอินเดียที่พุทธคยา

การสัมมนาระหว่างคณะสงฆ์จีนและอินเดียที่พุทธคยา

สอบถามข้อมูลกับคณะชาวพุทธที่ภูฏานศาสดา เมืองเวสาลี

ถ่ายภาพร่วมกับคณะชาวพุทธที่พุทธคยา เมืองคยา

ภาคผนวก จ
รูปแบบการจัดทำวิจัย

รูปแบบการจัดทำวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้การให้ได้ทราบพัฒนาการของพุทธศาสนาในเส้นทางสายใหม่ ทั้งในอินเดีย และจีน ทั้งยังเป็นการวิจัยเพื่อประโยชน์ต่อแนวทางส่งเสริมสนับสนุนการท่องเที่ยวทางพุทธศาสนาหรือการแสวงบุญของชาวพุทธทั้งในอินเดียและจีนอีกด้วย โดยมีขั้นตอนหรือ วิธีการศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับภาษาไทย รวมถึงข้อมูลที่ได้จากการไปสำรวจสถานที่จริง และข้อมูลชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ จดหมายเหตุ หลักฐานทางโบราณคดี เอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยผู้วิจัย ได้กำหนดวิธีวิทยาวิจัยไว้ดังนี้

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้าง การใช้ตัวชี้

๒. ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับแนวทางส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงของชาวพุทธที่เรียกว่าการแสวงบุญในประเทศอินเดีย และจีน เป็นกรอบในการศึกษา ทำการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการส่งเสริมและการใช้ตัวชี้วัดความสำเร็จ

๓. สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบการประยุกต์ใช้ตัวชี้วัดความสำเร็จที่ใช้เป็นแนวทางส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาใน ๒ ประเทศ

๔. ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ และแนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์ การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับตัวชี้วัดของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

๕. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้าง การใช้ตัวชี้วัดความสำเร็จ และแนวทางการจัดการตัวชี้วัดทางการแสวงบุญและการพัฒนาของพุทธศาสนาในมิติต่างๆ ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่และเป็นแนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาใน ๒ ประเทศคืออินเดีย และจีน

แบบสรุปโครงการ

สัญญาเลขที่	MCU RS 610760143 ว. ๑๔๓/๒๕๖๐
ชื่อโครงการ	พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดีและพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ
หัวหน้าโครงการ	พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

ความเป็นและสาระสำคัญ

การวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม ประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดี เกิดขึ้นมาจากผู้วิจัยได้สนใจประวัติศาสตร์พัฒนาการของพุทธศาสนาในอินเดียและจีนมาเป็นเวลานาน เพราะทั้งสองชาตินี้ได้รับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาหลายยุคก่อนที่เสื่อมถอยลง ต่อมาเมื่อได้เดินทางไปศึกษาต่อในประเทศอินเดีย อันเป็นแหล่งกำเนิดจึงทำให้สนใจมากยิ่งขึ้น จึงได้แต่งตำราเรื่องประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดียแล้วจำหน่ายในไทย และตีพิมพ์ซ้ำแล้ว ๔ ครั้ง โดยได้รับความสนใจจากนักศึกษาพอสมควร ต่อมาได้แต่งตำราเรื่องพุทธศาสนาจีน จึงเห็นความเจริญและความตกต่ำของพุทธศาสนาในประเทศจีน ทั้งสองชาติที่รับพุทธศาสนาไปนี้ทั้งจีนและอินเดียต่างมีมรดกทางพุทธศาสนาเหลืออยู่มาก เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ จารึกทั้งที่เขียนใส่ใบลาน เปลือกไม้ แผ่นหิน ดินเผา ทางเหลือง ทองสำริด พระพุทธรูป จึงเป็นพัฒนาการที่สำคัญยิ่งที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน ถ้าเปรียบเทียบหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว ทางฐานของฝ่ายจีนจะมีมากกว่า เพราะแม้ในจีนพุทธศาสนาจะถูกทำลายหลายยุคหลายสมัย แต่ไม่นานนักก็ได้รับการฟื้นฟูโดยจักรพรรดิองค์ต่อมา จึงทำให้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอน

อย่างไรก็ตามเส้นทางอารยธรรมความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาเผยแผ่ไปยังจีนนั้นสามารถแบ่งออกได้ ๒ ส่วนคือ

๑.เส้นทางเหนือ (อุตรทิศ) หมายถึง เส้นทางที่พุทธศาสนาเดินทางไปทางทิศเหนือของอินเดียมุ่งหน้าไปทางปากีสถาน อัฟกานิสถาน อุซเบกิสถาน คีร์กีสถาน เติร์กเมนิสถาน อิหร่าน เปอร์เซีย จากนั้นวกไปทางตะวันออกมุ่งหน้าไปยังมณฑลซินเจียงของจีนจนถึงใจกลางของจีน แล้วยังส่งต่อไปยังเกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม ธิเบต มองโกเลียในที่สุด พุทธศาสนาที่เดินทางมานี้มีทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท โดยมีประจักษ์พยานคือจดหมายของพระสมณะเสวียนจั้ง พระอี้จิง และเป็นโบราณวัตถุทั้งสองนิกายมากมาย จนถึงพ.ศ.๑๓๐๐ เป็นต้นมาพุทธศานามหายาน จึงศาสนาหลักในดินแดนภาคเหนือ

๒.เส้นทางใต้ (ทักษิณทิศ) หมายถึงเส้นทางพุทธศาสนาออกจากอินเดียมุ่งหน้ามาทางใต้ผ่านทะเลเข้ามายังเกาะลังกา จากนั้นมายังอาณาจักรศรีเกษตร (พม่า) ทวารวดี (ไทย) พระนคร

(กัมพูชา)จากนั้นไปยังลังกาสุกะ มลายู ศรีวิชัยจนถึงชวา พุทธศาสนาที่เดินทางมานี้มีทั้งฝ่ายมหายาน และเถรวาท โดยมีประจักษ์พยานที่เป็นโบราณวัตถุทั้งสองนิกายมากมาย แต่ในที่สุดพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกลายเป็นศาสนาหลักในดินแดนทักษิณแห่งนี้ ขณะที่บางพื้นที่ได้ถูกแทนที่ด้วยศาสนาอิสลามไป

ในดินแดนภาคเหนือก่อนที่พุทธศาสนาจะเดินทางไปนั้น ได้มีการติดต่อค้าขายกันมาก่อนแล้ว เศรษฐกิจได้อาศัยพ่อค้าต่างเมืองเป็นหลัก สินค้านั้นมีมากมายเช่น เครื่องเทศ ัญมณี เหล็ก ทองคำ เครื่องนุ่งห่ม และที่รุ่งเรืองต่อมาคือการค้าไหม เส้นทางการค้าขายในพื้นที่แห่งนี้ต่อมาจึงถูกเรียกว่า เส้นทางสายไหม เป็นเส้นทางเชื่อมเอเชียตะวันออกไกลคือจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และไซบีเรียผ่านมายังเอเชียกลางจากนั้นเข้าสู่ยุโรปในที่สุด

เส้นทางสายไหม เป็นจุดเส้นทางการส่งการค้าและวัฒนธรรมซึ่งเป็นศูนย์กลางของอันตรกิริยาทางวัฒนธรรมผ่านภูมิภาคของทวีปเอเชียที่เชื่อมตะวันตกและตะวันออกโดยการเชื่อมโยงจากพ่อค้าวาณิชหลายเผ่าพันธุ์คือชาวเอเชียกลาง ชาวจีน ชาวอินเดีย ชาวมองโกล ชาวยุโรปต่อมาเส้นทางนี้ได้เป็นเส้นทางเดินทางของผู้แสวงบุญ นักบวชหลายศาสนา ทหาร ขุนศึก พ่อค้า นักโทษ หลบหนี นักการทูต ชนเร่ร่อนและผู้อาศัยในเมืองจากจีนและอินเดียไปยังทะเลเมดิเตอร์เรเนียนระหว่างเวลาหลายสมัย ในเบื้องต้นได้มุ่งเน้นเส้นทางค้าขายไหมคุณภาพดีจากประเทศจีนไปจนถึงยุโรป ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่ออกนอกชมพูทวีปมากขึ้น ทำให้ผู้คนศรัทธาเลื่อมใสมากขึ้นรวมทั้งพ่อค้าที่ค้าขายตามเส้นทางสายไหมด้วย ทำให้เส้นทางนี้จะมีเฉพาะพ่อค้าและกองคาราวานเดินทางไปมาเพื่อจุดประสงค์การค้า ก็เริ่มมีพระธรรมทูตออกจากดินแดนชมพูทวีปได้เผยแผ่พุทธศาสนาตามลำดับ

เส้นทางสายไหมมีความยาวมากกว่า ๖,๔๓๗ กิโลเมตรพาดผ่านประเทศที่สำคัญคือ อินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ทาจิกิสถาน เติร์กเมนิสถาน อิหร่าน อุซเบกิสถาน จีน มองโกเลีย ในบรรดาประเทศเหล่านี้ มี ประเทศอินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ทาจิกิสถานและจีนที่มีพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองจนมีหลักฐานทางโบราณคดีขุดพบเป็นจำนวนมาก

ในหลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศจีนนั้น มีบันทึกไว้ในหนังสือ จดหมายเหตุเชื้อสายของพระพุทธองค์และพระราชกษณะ แต่งโดยพระภิกษุจื่อผั่น ได้บันทึกไว้ว่า พ.ศ. ๖๐๘ พระเจ้าฮั่นหมิงตี้ (หลิวจวง) ได้สุบินนิมิตเห็นบุรุษมีรั้วทองสูง ๖ ฟุต ที่ประเทศตะวันตก (อินเดีย) เหาะลอยขึ้นมาสู่พระราชวังรัศมีพวยพุ่งแล้วส่องสว่างทาบที่พระศอ (คอ) เป็นที่ศรัทธายิ่งนัก เมื่อตื่นจากบรรทมแล้วโปรดให้โหราจารย์นามว่าฟู่อี้ ทำนายจึงได้ทราบว่ามีบุคคลสำคัญเกิดขึ้นแล้วในชมพูทวีป จึงได้ส่งทูตไปอัญเชิญ คณะทูตไม่ได้เดินทางไปอินเดียแต่มาถึงเอเชียกลางจึงได้นิมนต์พระกัสสปมาตั้งคณะและพระธรรมลักษณะและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเดินทางสู่นครลั่วหยาง นครหลวงสมัย

ราชวงศ์ฮั่น โปรดให้สร้างอารามพุทธศาสนาแห่งแรกในจีนคือ วัดม้าขาว เพื่อเป็นเกียรติแก่ม้าขาวที่ เป็นผู้ขนพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงได้เริ่มเป็นที่รู้จักของชาวจีนตั้งแต่นั้น

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้นตามเส้นทางสายไหม จึงมีการสร้างวัดเป็นที่จำ พรรษาของพระธรรมทูตพักระหว่างเดินทางอีกทั้งพ่อค้าสามารถพักอาศัยได้ นอกจากนั้นยังมีการขุด เจาะภูเขาสร้างเป็นถ้ำพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากเช่น ถ้ำกิซิล ที่เมืองเกาเซียก ถ้ำเบเช็กติก ที่เมืองตุ รปาน ถ้ำหลงเหมิน เมืองลั่วหยาง ถ้ำหยุนกิง เมืองต้าถง ถ้ำไมจี้ซาน เมืองเทียนสุ่ย ถ้ำปิงหลิงชื่อ เมืองหลานโจว ถ้ำตุนหวง เมืองตุนหวง มณฑลกานซู ถ้ำเหล่านี้เป็นขุมทรัพย์อันทรงคุณค่าไม่เฉพาะ แต่พุทธศาสนาแต่กับมวลมนุษยชาติด้วย เพราะได้ทิ้งร่องรอยในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม คัมภีร์โบราณ อักษรศาสตร์ การทำภาพพิมพ์ การทำกระดาษบันทึกคัมภีร์ เป็นต้น

จึงกล่าวได้ว่าตามเส้นทางสายไหมที่เป็นเส้นทางอารยธรรมพระพุทธศาสนา คือ **๑.อินเดีย** มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือพุทธคยา ราชคฤห์ นาลันทา เวสาลี พาราณสี กุสินารา ลุมพินี หมู่อำ้อ ชันด้า เอลโลร่า กันเหรี ภาษา เบตสา สลุปสาณูจี การ์เล **๒.ปากีสถาน** มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือ เมืองตักกิลลา เมืองสิร์กัปปี่ สลุปมาณิกยาล่า พุทธสถานที่หุบเขาสวัต **๓.อัฟกานิสถาน** มีแหล่ง โบราณคดีที่เมืองจาลาลาบาด หุบเขาบามิยัน หุบเขาเมส ไอแนก เป็นต้น **๔.ทาจิกิสถาน** มีแหล่ง โบราณคดีที่เมืองอชินะเทปา มีพระพุทธรูปปางปรินิพพานขนาดใหญ่ และ **๕.ประเทศจีน** มี โบราณสถานกระจายไปตามมณฑลซินเจียง กานซู ซานซี เป็นต้น ทั้งหมดล้วนอุดมไปด้วยแหล่ง โบราณคดีทางพุทธศาสนาที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้อารยธรรมที่รุ่งเรืองในอดีตทั้งของพุทธศาสนาและมวล มนุษยชาติ

เมื่อพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายในเส้นทางนี้ มิใช่เฉพาะคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เท่านั้นที่ได้รับการเผยแผ่ แต่อารยธรรมก็ได้รับการเผยแผ่อีกด้วยคือ **๑.สถาปัตยกรรม** มีการสร้าง เจดีย์ สลุป วิหาร กุฎี ศาลา วิวัฒนาการการขุดเจาะถ้ำตามภูเขา แล้วแกะสลักเป็นถ้ำที่อยู่อาศัยของ พระสงฆ์ เป็นต้น **๒.ประติมากรรม** มีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อมาเป็นตัวแทนของพระพุทธรเจ้าใน รูปแบบต่างๆโดยวัสดุที่ใช้คือ ดินเหนียว ไม้ หินชนิดต่างๆ โลหะ ทองคำ ทองสำริด ปูนปั้น ลักษณะ พระพักตร์ของพระพุทธรูปก็มีความแตกต่างกันไปแล้วแต่ชนชาติที่นับถือ **๓.จิตรกรรม** มีการวาดภาพ พุทธประวัติ ชาดก เรื่องราวต่างๆในวิหาร ศาลา พระเจดีย์ และในถ้ำต่างๆ ตั้งแต่อินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ซินเจียงของจีน เป็นต้น **๔.การจาริก** คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อเดินทางไป ในที่ห่างไกล สาวกส่วนใหญ่มักจาริกด้วยใบลานเป็นหลักเพราะถือง่าย ต่อมาจึงมีการจาริกใส่แผ่นหิน เปลือกไม้ หรือแผ่นไม้ จากนั้นมีการทำกระดาษขึ้นจึงนิยมเขียนใส่ในกระดาษด้วย เส้นทางสายไหม จึงเป็นเส้นทางกำเนิดกระดาษครั้งแรกของโลกโดยมีแหล่งกำเนิดที่จีน **๕.การค้าขาย** เส้นทางนี้มีการ คำขายเฟื่องฟูมาตามลำดับ สินค้ามีหลากหลายแล้วแต่ความต้องการของพื้นที่ และที่กลายมาเป็น

สัญลักษณ์ต่อมาคือ ไหม โดยถือกันว่ากำเนิดจากจีนเป็นแห่งแรก สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบันและเป็นอารยธรรมที่เกิดในเส้นทางสายไหมแห่งนี้ให้กับมวลมนุษยชาติ

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

การทำวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักฐานหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาตามเส้นทางสายไหม
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาพัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติตามเส้นทางสายไหม

ผลของการวิจัย

ผลของการวิจัยในเรื่องนี้ทำให้เราได้ทราบพระพุทธศาสนานั้น ได้เจริญแพร่หลายในหลายประเทศแต่ขอบเขตของงานวิจัยนี้มุ่งเน้น ๒ ประเทศคือ จีนกับอินเดีย ลักษณะของพุทธศาสนาทั้งสองประเทศนี้แม้จะรับและสืบทอดกันโดยตรงแต่มีความแตกต่างกัน

พุทธศาสนาในอินเดียได้ถูกทำลายลงจากภัย ๒ อย่างคือ **๑.ภัยภายใน** คือ ความแตกแยก ความสามัคคีระหว่างนิกายของคณะสงฆ์ การทะเลาะกันเรื่องนิกาย การหย่อนยานพระวินัย การรับเอาแนวคิดเรื่องตันตระแบบฮินดูมาเข้าเผยแพร่ และ **๒.ภัยภายนอก** คือจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่พยายามทำลายพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางอ้อม เช่นการสร้างแนวคิดเรื่องพุทธาวตาร โดยยกพระพุทธเจ้าให้เป็นปางหนึ่งของพระวิษณุ แล้วถือว่าศาสนาพุทธเป็นส่วนหนึ่งของฮินดู ทางตรงคือการเข้าไปยึดครองศาสนสถาน การทำลายเช่นสมัยพระเจ้าปุชยมิตร สมัยพระเจ้าศตางกะ เป็นต้น ภัยจากศาสนาอิสลามที่รุกรานเข้ามาในอินเดีย แล้วโจมตีทำลายศาสนสถานทางพุทธศาสนาจนเสียหายยับเยิน

ส่วนพุทธศาสนาในจีนนั้นถูกทำลายลงโดยภัย ๒ อย่างเช่นกันคือ **๑.ภัยภายใน** คือการแก่งแย่งกันเป็นใหญ่ในแต่ละนิกาย บางทีสอนขัดแย้งกัน บางนิกายไม่ต้องทำอะไรมาก เพียงอ่อนน้อม พระอมิตาภะพุทธเท่านั้นก็สามารถขึ้นสวรรค์แล้ว เป็นต้น **๒.ภัยภายนอก** จากการทำลายของศาสนาเต๋า จากการศึกษาประวัติศาสตร์จีนจำเห็นว่า จักรพรรดบางองค์ศรัทธาในพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนาเจริญมากเช่นสมัยจักรพรรดิถังไท่จง จักรพรรดิเหลียงบูตี้ แต่บางองค์ศรัทธาในศาสนาเต๋า ได้ขุนนางเต๋าที่ริษยาได้ทำลายพุทธศาสนาเสียหายไปมาก เช่นสมัยจักรพรรดิอู่จิง เป็นต้น นอกนั้นยังได้รับภัยจากศาสนาคริสต์ผ่านกบฏไต้ผิง กบฏนักมวย จากการกระทำของนายพลฝิงอ้อเสียง พรรคก๊กมินตั๋ง จากผู้นำพรรคก๊กมินตั๋ง จากศาสนาอิสลามในยุคของยาคุบ เบค และตูเหวินลิว เป็นต้น

แม้พระพุทธศาสนาใน ๒ ประเทศจะถูกทำลายไปมาก แต่ยังมีหลักฐานทางโบราณคดีเหลืออยู่มาก ในอินเดียแหล่งโบราณคดีกลายเป็นสถานที่แสวงบุญของชาวพุทธทั่วโลก โดยการดูแลของกรมโบราณคดีของอินเดีย ของจีนนั้นโบราณสถานทางพุทธศาสนามีมากกว่า จำนวนวัดเหลือ

มากกว่า จำนวนพระสงฆ์ จำนวนชาวพุทธมีมากกว่าในอินเดีย ยังได้เกิดพัฒนาการทางพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ คือ

๑.ด้านเศรษฐกิจ

การค้าและการเศรษฐกิจคือจุดประสงค์แรกๆของการใช้เส้นทางสายไหม โดยมีกองคาราวานของชาวจีน เอเชียกลาง อาหรับ มองโกล อินเดีย กรีก เปอร์เซียใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน สินค้านั้นมีมากมายทั้งอุปโภคและบริโภค การแลกเปลี่ยนสินค้ายุคแรกๆอาศัยสินค้าที่มีมูลค่าใกล้เคียงกันแลกเปลี่ยนกัน ต่อมาจึงมีการพัฒนาเงินตราเพื่อใช้เป็นการแลกเปลี่ยนกัน วัสดุที่ใช้ในการทำเงินตรานั้น ยุคแรกมีการถลุงแร่ทองแดง ทองเหลือง ทองสำริด เงิน ดีบุกมาตีเป็นเหรียญตรา จารึกด้วยภาษาของตนเองพร้อมกับรูปภาพ เช่นสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ราวพ.ศ.๖๐๐ มีการทำเหรียญตราหลากหลายชนิด มาเพื่อเป็นการค้าขาย จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นเงินกระดาษในภายหลัง

๒.ด้านการเมือง

ในยุคพุทธกาลนั้น บ้านเมืองแบ่งเป็นอาณาจักรหรือแคว้น แต่ละแคว้นจะมีเมืองหลวงของตนเอง บางแคว้นเป็นแคว้นขนาดใหญ่ มีประชากรหนาแน่นมั่งคั่ง พื้นที่กว้างขวาง บางแห่งมีพื้นที่เล็กน้อย ประชากรเบาบาง การเศรษฐกิจไม่รุ่งเรือง บางครั้งแคว้นที่ใหญ่มีอำนาจทางทหารมากมักจะเข้ารุกรานแคว้นเล็กๆ แล้วขยายอาณาเขตออกไปเหมือนที่แคว้นมคธ สมัยพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรูทำต่อเนื่องมา จนแคว้นมคธมีอาณาเขตกว้างขวาง ทางด้านการปกครองบ้านเมืองนั้นมีการปกครอง ๒ ลักษณะคือ **๑.ราชาธิปไตย** หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองแบบนี้พบเป็นจำนวนมาก โดยมีพระราชามีอำนาจเสรีขาด พระดำรัส หรือคำสั่งคือกฎหมายโดยตรงที่ทุกคนต้องปฏิบัติ การปกครองแบบนี้มักไม่ได้ฟังเสียงประชาชน มีข้อดีคือตัดสินใจได้รวดเร็ว ถ้าได้พระราชาก็ทรงธรรมจะเจริญก้าวหน้ามาก เพราะสามารถพัฒนาอย่างรวดเร็ว ข้อเสียคือ ไม่ฟังเสียงประชาชนสามารถสั่งประหารใครก็ได้ ถ้าไม่ถูกกับพระทัย ระบบนี้จึงมีข้อดีมากกว่าข้อเสีย และ **๒.สามัคคีธรรม** หรือปกครองโดยมีสภาเป็นตัวตัดสิน โดยคณะปกครองนั้นประกอบไปด้วยกษัตริย์ขุนนางพระราชวงศ์ ประชุมปรึกษาหารือในประเด็นที่สำคัญทุกเรื่อง ระบบนี้มีการตรวจตราถ่วงก่อนประกาศใช้ ในสมัยพุทธกาลปรากฏใช้ในเมืองเวสาลี และกบิลพัสดุ์ นับว่าใกล้เคียงกับระบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน

๓.ด้านการศึกษา

ศาสนาที่มีบทบาทในเส้นทางสายไหมนั้นมีมากมาย คือ ศาสนาฮินดู พุทธ เช่น คริสต์ อิสลาม ซิกข์ โซโรอัสเตอร์ เต๋า ขงจื้อ มณีนิค แต่มีเพียง ๓ ศาสนาที่เหลือหลักฐานทางด้านโบราณคดีปรากฏให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา คือ พุทธศาสนา อิสลาม และเต๋า ส่วนคริสตนั้นแม้จะเผยแพร่มายังจีนและอินเดีย

แต่ก็มีบทบาทน้อย ส่วนศาสนาที่มีหลักฐานทางโบราณคดีมากที่สุดในเส้นทางสายไหมคือ พุทธศาสนา แต่ถูกแทนที่โดยศาสนาอิสลามในอินเดีย เอเชียกลาง จีนเฉียงของจีน แต่ในตอนกลางของจีนนั้นพุทธศาสนายังมีบทบาทอยู่ แม้จะผ่านการทำลายร้างมาหลายยุค แต่แสงแห่งพุทธธรรมนั้นยังเรืองรองขึ้นเสมอ เมื่อสถานการณ์อำนวยในจีน

๔. ด้านการสร้างอารยธรรม

เมื่อเส้นทางสายไหมใช้เพื่อการค้า การเผยแผ่ศาสนา การเมือง และประเพณีของชนชาติต่างๆ จึงก่อให้เกิดทำให้มีการสร้างอารยธรรมต่างๆ มากมายหลายแห่งตามเส้นทางตั้งแต่จีน เอเชียกลาง เอเชียใต้ อาหรับและยุโรป อารยธรรมและความเชื่อจากอินเดีย เอเชียกลาง อาหรับ เปอร์เซียได้หลั่งไหล ครอบคลุมวิถีชีวิตผู้คนเผ่าต่างๆ จนกลายเป็นวัฒนธรรมผสมผสานเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชนเผ่าต่างๆ ในด้านอื่นๆนั้น อารยธรรมจีนมักชนะอารยธรรมจากภายนอกเช่นอินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย ยุโรป แต่พุทธศาสนาทำให้อารยธรรมของอินเดียมีชณะในแผ่นดินจีนทั้งประเทศ แต่มาเสียพื้นที่ในมณฑลซินเจียงให้ศาสนาอิสลามไป แต่พุทธศาสนาเป็นอารยธรรมอินเดียที่ปรับตัวง่าย เมื่อเข้าไปสู่จีนแล้วจึงมีการปรับเข้ากับวัฒนธรรมจีนอย่างแนบเนียน จนอัตลักษณ์ความเป็นอินเดียแบบไม่เหลือปรากฏ อารยธรรมในจีนเองสามารถแบ่งเป็นช่วงๆ คือ

๔.๑. อารยธรรมก่อนพุทธศาสนา กำหนดเอาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงพ.ศ. ๖๐๐ มีแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ ๒ แหล่ง คือ ก. **ลุ่มแม่น้ำฮวงโห** พบความเจริญที่เรียกว่า วัฒนธรรมหยางเซา (Yang Shao Culture) พบหลักฐานที่เป็นเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะสำคัญคือ เครื่องปั้นดินเผาเป็นลายเขียนสี มักเป็นลายเรขาคณิต พืช นก สัตว์ต่างๆ และพบใบหั่นมนุษย์ สีที่ใช้เป็นสีดำหรือสีม่วงเข้ม นอกจากนี้ยังมีการพิมพ์ลายหรือชุดสลักลายเป็นรูปลายจักษุ ลายเชือกทาบ ข. **ลุ่มน้ำแยงซี (Yangtze)** บริเวณมณฑลชานตุงการพบ **วัฒนธรรมหลงชาน (Lung Shan Culture)** พบหลักฐานที่สำคัญเป็นเครื่องปั้นดินเผา มีลักษณะเป็นดินเผา มีเนื้อละเอียดสีดำขัดมันเงา คุณภาพดีเนื้อบางและแกร่ง เป็นภาชนะ ๓ ขา เป็นต้น

๔.๒. อารยธรรมหลังพุทธศาสนา กำหนดช่วงอายุตั้งแต่พ.ศ. ๖๐๐ เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนาเผยแผ่มายังประเทศจีนและกลายเป็นอารยธรรมหลักสาขาหนึ่งของจีนเคียงคู่กับศาสนาเต๋าและขงจื้อ

๕. ด้านการเกิดนวัตกรรมใหม่

คำว่านวัตกรรม แปลว่าการกระทำที่เกิดสิ่งใหม่ๆ ที่พัฒนาให้ดีกว่าเดิม ใช้งานง่าย คงทน ในด้านนวัตกรรมใหม่ที่ปรากฏในเส้นทางสายไหมนั้นมีหลายประการ แม้ว่านวัตกรรมนี้ถ้ามาเทียบกับยุคปัจจุบันแล้ว ถึงว่าล้ำสมัยมาก แต่ต้องไม่ลืมว่ามนุษย์ในยุคนั้น มีความเพียรพยายามอย่างมากในการ

สร้างนวัตกรรมใหม่เพื่อตอบสนองทางด้านศาสนา การค้า และวัฒนธรรมอยู่เสมอ นวัตกรรมใหม่ๆที่เกิดขึ้นในเส้นทางสายไหมมีมากมายที่สำคัญคือ

๕.๑. การถักทอผ้าจากผ้าฝ้าย วัสดุที่มาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่มยุคแรกส่วนใหญ่ทำจากเปลือกไม้ ต่อมาพัฒนามาจากฝ้าย มาเป็นผ้าที่ทำจากเส้นไหมทั้งดงาม คงทน มีคุณค่า

๕.๒. พัฒนาการชุดเจาะถ้ำ จากการชุดเจาะเพื่อเป็นที่อาศัยของพระสงฆ์ ถ้ำยุคแรกมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมธรรมดา พัฒนาให้มีการแกะสลักลวดลายด้านหน้าถ้ำ แกะเสากายในที่มีลวดลาย มีการเจาะพระพุทธรูปสวยงาม ตามผนังมีการวาดภาพประวัติของศาสดาหรือชาดกที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น

๕.๓. การทอวัสดุที่บันทึกพระธรรมคัมภีร์ เดิมนั้นใช้ใบลานในการบันทึกจากนั้นหันมาใช้เปลือกไม้ แผ่นไม้ แผ่นหิน แผ่นทองแดง แผ่นสำริด แผ่นทองคำ จากนั้นจึงพัฒนามาเป็นกระดาษแล้วทำเป็นรูปเล่มต่อมา ๔.การแกะพิมพ์ไม้ทำพระไตรปิฎก เดิมนั้นการจารึกคัมภีร์ทำด้วยวัสดุต่างๆดังที่กล่าวแล้ว ต่อมาจึงหาวิธีที่จะสะดวกมากขึ้นนั่นคือทำเป็นแผ่นเปลือกไม้ เจาะเป็นตัวอักษรโดยให้หัวกลับกัน ทำเป็นแผ่นอาบด้วยวัสดุพิเศษเพื่อรักษาสภาพไม่ให้แตกร้าว ไม่ให้มอดเจาะซ่อนไข ทำกรอบด้วยเหล็ก เมื่อต้องการจะทำสำเนาแผ่นไม้มาทำด้วยหมึกสีดำแล้วเอาผ้าขาวทาบแล้วรีดให้เสมอกัน จะได้สำเนาพระสูตรเท่าที่ต้องการวิชาการแบบนี้มีในจีน เกาหลี ธิเบต มองโกลเลีย ญี่ปุ่น

๕.๔. การทำเยื่อกระดาษ เดิมนั้นการจะเขียนจดหมาย การส่งสาส์น คำสั่ง หรือ พระราชโองการของกษัตริย์ มักติดฉีกด้วยแผ่นไม้ แผ่นหิน ผ้า แต่เมื่อมีการทำกระดาษได้สำเร็จจึงนำกระดาษมาจดบันทึกเรื่องราวต่างทั้งส่วนงานราชการและการบันทึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

๕.๕. การทำศพคนตายให้แห้ง ไม่น่าเหม็นหรือมีมด เพราะความเชื่อของคนโบราณถือว่าคนตายแล้วจะมีวันที่กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ เพื่อกลับมาหาครอบครัว จึงมีความพยายามในการรักษาศพให้สมบูรณ์ที่สุด จนพัฒนาการมาเป็นการทำมัมมี่ซึ่งมีมากมายในดินแดนเอเชียกลาง

๕.๖. การทำเงินตราแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนสินค้านั้นเริ่มต้นจากการแลกเปลี่ยนด้วยสินค้าที่เท่าๆกัน ค่อยพัฒนามาเป็นวัสดุมีค่าเช่นทอง เงิน สำริด จากนั้นจึงมีการผลิตเหรียญตรามาให้แล้วพัฒนามาเป็นเงินกระดาษที่ใช้กันในยุคปัจจุบัน เป็นต้น

ภาคผนวก ช

แบบฟอร์มการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

แบบ สท.๐๐๑.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

กราบเรียน พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ,ศศ.ดร.

ข้าพเจ้า ศศ.ดร.อุทัยวรรณ ตำนวิวัฒน์

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน สถาบันขงจื้อ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่อยู่ 123 ถ.มิตรภาพ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทรศัพท์ 043-204142

โทรสาร 043-204145

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง

พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดีและพัฒนาการการ
สร้างอารยธรรมของมนุษยชาติBuddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and Development of
Human Civilization

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ,ศศ.ดร.

ได้นำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ ซึ่งการนำ
ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้องค์ความรู้และสาระสำคัญของการเรียนการสอนของสถาบัน

๒. ได้นำข้อมูลเรื่องพุทธศาสนากับเส้นทางสายไหม ไปใช้เพื่อการท่องเที่ยว

๓. ได้เอกสารประกอบการค้น วิจัยของนักศึกษาในสถาบัน

๓. ได้เอกสารประกอบการค้น วิจัยของนักศึกษาในสถาบัน

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(ศศ.ดร.อุทัยวรรณ ตำนวิวัฒน์)

ผู้อำนวยการสถาบันขงจื้อ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

แบบ สท.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

กราบเรียน พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

ข้าพเจ้า นาย ชินณพงค์ มุลตา

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน บริษัท อิมบิยู อินเดีย-เนปาล ทัวร์ จำกัด

ที่อยู่ เลขที่ 67/11 หมู่ที่ 6 ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ๑๒๑๕๐

โทรศัพท์ ๐๙๑๑ ๕๗๑๑ ๗๑๕๕

โทรสาร

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง
พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดีและพัฒนาการการ
สร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ (Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological
evidences and Development of Human Civilization)

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

ได้นำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ ซึ่งการนำ
ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้รับความรู้และสาระสำคัญของการเรียนการสอนของสถาบัน

๒. ได้นำข้อมูลเรื่องพุทธศาสนากับเส้นทางสายไหม ไปใช้เพื่อการท่องเที่ยว

๓. ได้เอกสารประกอบการค้น วิจัยของนักศึกษาในสถาบัน

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(นาย ชินณพงค์ มุลตา)

กรรมการผู้จัดการ

บริษัท อิมบิยู อินเดีย-เนปาล ทัวร์ จำกัด

แบบ สพ.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

กราบเรียน พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

ข้าพเจ้า...นางสาว รวตรี ฉุยฉาย

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน หน่วยงานส่วนจำกัด สังคม ทวีร์

ที่อยู่ 127/35 สายไหม ซอย 64 แขวง/เขต สายไหม กรุงเทพฯ 10220

โทรศัพท์ 02-9918271

โทรสาร 02-9918271

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง

พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดีและพัฒนาการ
การสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติBuddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and Development of
Human Civilization

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

 การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ช่วงเวลาที่ใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ ซึ่งการนำ
ผลงานวิจัย/

งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้องค์ความรู้และสาระสำคัญของการเรียนการสอนของสถาบัน

๒. ได้นำข้อมูลเรื่องพุทธศาสนากับเส้นทางสายไหม ไปใช้เพื่อการท่องเที่ยว

๓. ได้เอกสารประกอบการค้น วิจัยของนักศึกษาในสถาบัน

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ *รวตรี ฉุยฉาย*

(น.ส.รวตรี)

ผู้อำนวยการสถาบันขงจื้อ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

แบบ สท.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

กราบเรียน พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

ข้าพเจ้า พระมหาไพฑูริย์ ชาติเมธี

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน สมาคมพระนักศึกษา-นักศึกษาไทย มหาวิทยาลัยเมืองพาราณสี
ที่อยู่ Siddharth Vihar, Banaras Hindu University, Varanasi, Uttar Pradesh, India-221005
โทรศัพท์ +91 8400338837 โทรสาร

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง
พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดีและพัฒนาการการ
สร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ

Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and Development of
Human Civilization

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ ซึ่งการนำ
ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้องค์ความรู้และสาระสำคัญของการเรียนการสอนของสถาบัน
๒. ได้นำข้อมูลเรื่องพุทธศาสนากับเส้นทางสายไหม ไปใช้เพื่อการท่องเที่ยว
๓. ได้เอกสารประกอบการค้น วิจัยของนักศึกษาในสถาบัน

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(พระมหาไพฑูริย์ ชาติเมธี)

ประธานสมาคมพระนักศึกษา-นักศึกษาไทย มหาวิทยาลัยเมืองพาราณสี

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

แบบ สท.๐๔.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์
กราบเรียน พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ศ.ดร.

ข้าพเจ้า พระศรีดิถีวิเทศ (ธวัชชัย ธรรมชโย) นามสกุล รสเลิศ
ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน วัดเหม่ออัสวาราม
ที่อยู่ ภายในอาณาบริเวณวัดป่าไผ่มา เมืองลี้วิทยาง มณฑลเหอหนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน
ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง
..... พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดีและพัฒนาการการสร้าง
อารยธรรมของมนุษยชาติ

**Buddhism in the Silk Road, History, Archaeological evidences and Development of Human
Civilization**

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ศ.ดร.

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ ซึ่งการนำ
ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้องค์ความรู้และสาระสำคัญของการเรียนการสอนของสถาบัน.....
๒. ได้นำข้อมูลเรื่องพุทธศานาถิ่นเส้นทางสายไหม ไปใช้เพื่อการท่องเที่ยว.....
๓. ได้เอกสารประกอบการค้น วิจัยของนักศึกษาในสถาบัน.....

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(พระศรีดิถีวิเทศ)
ประธานสงฆ์วัดเหม่ออัสวาราม

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

ภาคผนวก ซ

จดหมายรับรองการตีพิมพ์

ที่ ศธ ๖๑๓๒/๙๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี
อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทรศัพท์. ๐-๔๓๒๘-๓๕๔๗
โทรสาร. ๐-๔๓๒๘-๓๓๙๙

๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความวารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ

เรียน พระมหาตวันชัย วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

ตามที่ท่านได้ส่งบทความเรื่อง “พระพุทธศาสนาในเส้นทางสายไหม, ประวัติศาสตร์, หลักฐานทางโบราณคดี และพัฒนาการการสร้างอารยธรรมของมนุษยชาติ” เพื่อลงตีพิมพ์บทความในวารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ ซึ่งอยู่ในฐานข้อมูล TCI กลุ่ม ๑ กองบรรณาธิการได้เสนอบทความต่อคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ (Peer Review) พิจารณาตรวจแก้ไขเพื่อความสมบูรณ์ก่อนตีพิมพ์นั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการขอแจ้งให้ท่านทราบว่า บทความของท่านได้ผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ (Peer Review) เป็นที่เรียบร้อยแล้ว และจะตีพิมพ์ในวารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ ประจำเดือนมกราคม - มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๒

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

บรรณาธิการวารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น

วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ(TCI กลุ่ม ๑)

ธีรศันย์ กัปโก	โทร. ๐๙๔-๗๐๙-๕๖๓๖
พระมหาพิสิฐ วิสิษฐปัญญา	โทร. ๐๙๒-๕๕๒-๖๔๒๖
อนุธิดา บุญตะวัน	โทร. ๐๘๔-๖๓๖-๙๖๖๙

ประวัติคณะผู้วิจัย

๑.ชื่อนามสกุล

-ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.,ดร.

-ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Phramaha Daosayam Vajirapañño, Assist.Prof.,Dr.

๒.เลขที่บัตรประจำตัวประชาชน

๓.ตำแหน่งปัจจุบัน

-อาจารย์ประจำสาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น

-รักษาการณ์ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น เริ่ม ๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๖๑

๔.หน่วยงานและสถานที่ติดต่อได้สะดวก

-มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ต.โคกสี อ. เมือง
จ.ขอนแก่น ๔๐๐๐๐ โทร. 081-7088595, โทรสาร. 043-283399 40000 Email
:starsiam45@hotmail.com

๕.ประวัติการศึกษา :

-เปรียญธรรม ๖ ประโยคสำนักเรียนวัดธาตุมหาชัย อ.เมือง จ.ขอนแก่น พ.ศ.๒๕๕๓๔

-พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ. เอกศาสนา) เกียรตินิยมอันดับสอง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๗

-ศึกษาศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.เอกมัธยมศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ.๒๕๔๑

-M.A. (Sanskrit) Banaras Hindu University, Varanasi, India

-Ph.D. (Pali & Theravada) Sampurnananda Sanskrit University, Varanasi, India

๖.ประสบการณ์

-พระวิทยากรประจำประเทศอินเดีย พ.ศ.๒๕๔๖-๒๕๕๔

-รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ มจร.ขอนแก่น พ.ศ.๒๕๕๕-๒๕๖๐

-รักษาการณ์ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ มจร.ขอนแก่น พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๑

-รักษาการณ์ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น พ.ศ.๒๕๖๑

-สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ไม่ระบุ

-ประวัติศาสตร์ โบราณคดี

๗.งานวิจัย ประสพการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยภายในประเทศ

๑.วิจัยร่วมเรื่อง “พระพุทธศาสนาในลาว สาระและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ปีงบประมาณ ๒๕๕๖ ประธานคือพระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.

๒.วิจัยประยุกต์เรื่อง รูปแบบและกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของบ้านวัดโรงเรียนในการจัดการปัญหาเสพติดแนวพุทธในจังหวัดขอนแก่น สัญญาเลขที่ ๐๐๓ /๒๕๕๙ ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๙

๓.การวิจัยเรื่อง การผสมผสานทางพุทธศาสนาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในประชาคมอาเซียนกรณีศึกษาไทยกับประเทศอินโดจีนและเมียนมาร์ ประธานคือ พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานี,รศ.ดร. ปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๖๑

๘.ตำราวิชาการ

- ๑.พระพุทธศาสนาในลาว
- ๒.ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย
- ๓.พุทธสถานที่ถูกลืมในอินเดีย
- ๔.นครราชคฤห์ เมืองหลักพุทธศาสนา
- ๕.เยือนอินเดีย ตามรอยอารยธรรมพุทธ
- ๖.พระพุทธศาสนาในลาว
- ๗.พระพุทธศาสนาในกัมพูชา
- ๘.พระพุทธศาสนาเวียดนาม
- ๙.พระพุทธศาสนาในจีน
- ๑๐.ตามสำรวจพุทธสถานในอินเดีย
- ๑๑.ถ้ำพุทธศาสนาในอินเดีย
- ๑๒.สารนาถ แดนกำเนิดพระรัตนตรัย
- ๑๓.พุทธคยา แดนตรัสรู้ของพระพุทธองค์
๑๔. ตำราเรียน วิชาสัมมนาพระพุทธศาสนา พ.ศ.๒๕๖๐
๑๕. สังกายนาในพุทธศาสนา พ.ศ.๒๕๖๑

ผู้วิจัยร่วม

ชื่อ นามสกุล (ภาษาไทย) พระรัตนะ แก้ว (รัตนสีโล)

ชื่อ นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Ven. Ratnak Keo

พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.), พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

เลขบัตรพาสปอร์ต

ตำแหน่ง นักวิชาการศึกษา มจร.วิทยาเขตขอนแก่น

โทร ๐๙๓-๑๑๗๐๒๘๘ อีเมล Email.ratnakkeo@yahoo.com

